

ISSN 2077-6861

Индекс 74253

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ
ABAI KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Педагогика және психология

Ғылыми-әдістемелік журнал
2009 жылдың қыркүйек айынан бастап шығады

Педагогика и психология

Научно-методический журнал
Издается с сентября 2009 года

Pedagogy and Psychology

Research journal
Since september 2009

1(50) 2022

БАС РЕДАКТОР
Д. Билялов – PhD доктор

Редакция алкасы

Бас редактордың орынбасары – **Ә.Ә. Момбек**, п.ғ.к., қауымд.профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ); жауапты хатшы – **С.Т. Исалиева**, э.ғ.м.(Абай атындағы ҚазҰПУ); **У.М. Әбдігапбарова** – п.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ); **А.Е. Абылкасымова** – п.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ); **Ш.К. Беркімбаева** – п.ғ.к., профессор (Педагогикалық шеберлік орталығы); **Г.Қ. Қасымова** – PhD докторы (**Қ.И.Сәтбаев** атындағы ҚазҰЗТУ); **А.Н. Кошербаева** – п.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ); **Г.Ж. Менлибекова** – п.ғ.д., профессор (Л.Н.Гумилев атындағы ЕУУ); **Ж.И. Намазбаева** – психол.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Д.Ж. Сакенов** – п.ғ.к., профессор (Павлодар МПУ); **Н.М. Стукаленко** – п.ғ.д., профессор (Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау МУ); **Ш.Т. Таубаева** – п.ғ.д., профессор (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ); **Д.Д. Шайбакова** – ф.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ); **Н.Н. Хан** – п.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Халықаралық редакция алкасы

М.Р. Арпентьева – психол.ғ.д., доцент (Психол.-пед., мед.-элеум. көмек орталығы, Калуга, Ресей); **Э.Б. Бейляров** – психол.ғ.д., профессор (Әзірбайжан БМ ББИ, Баку); **Я. Вежбински** – ф.ғ.д., профессор (Лодзь университеті, Польша); **Е.А. Журба** – п.ғ.д., профессор (Украинаның ПГА ББПИ, Киев); **А.Т. Калдыбаева** – п.ғ.д., профессор (И.Арабаев атындағы Қырғыз МУ); **М.Д. Кенжегалиева** – PhD докторы, профессор (Лейпциг университеті, Германия); **Б. Кривирадева** – PhD докторы, қауымд.профессор (К.Охридский атындағы София университеті, Болгария); **И.А. Малахова** – п.ғ.д., профессор (Беларусь ММЖӨУ, Минск); **Л.В. Мардахаев** – п.ғ.д., профессор (Ресей МӨУ, Москва); **Н.Б. Михайлова** – психол.ғ.к. (PhD), профессор (ХБЖАО, Германия); **Е.Ю. Протасова** – ф.ғ.д., профессор (Хельсинский университеті, Финляндия); **В. Пузович** – PhD докторы (ЖКББК, Белград, Сербия); **К. Тастанбекова** – PhD докторы, қауымд.профессор (Цукуба университеті, Жапония).

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Билялов Д.Н. – доктор PhD

Редакционная коллегия

Момбек А.А. – зам.главного редактора, к.п.н. (PhD), асс.профессор (КазНПУ им.Абая); **Исалиева С.Т.** – ответ.секретарь, магистр соц.наук (КазНПУ им.Абая); **Абдиганбарова У.М.** – д.п.н., профессор (КазНПУ им.Абая); **Абылкасымова А.Е.** – д.п.н., профессор (КазНПУ им.Абая); **Беркімбаева Ш.К.** – к.п.н., профессор (Центр педагогического мастерства); **Касымова Г.К.** – доктор PhD (КазНПУ им.К.И.Сатпаева); **Кошербаева А.Н.** – д.п.н., профессор (КазНПУ им.Абая); **Менлибекова Г.Ж.** – д.п.н., профессор (ЕНУ им.Л.Н.Гумилева); **Намазбаева Ж.И.** – д.психол.н., профессор (КазНПУ им.Абая); **Сакенов Д.Ж.** – к.п.н., профессор (Павлодарский ПГУ); **Стукаленко Н.М.** – д.п.н., профессор (Кокшетауский ГУ им.Ш.Уалиханова); **Таубаева Ш.Т.** – д.п.н., профессор (КазНУ им.аль-Фараби); **Шайбакова Д.Д.** – д.филол.н., профессор (КазНПУ им.Абая); **Хан Н.Н.** – д.п.н., профессор (КазНПУ им.Абая).

Международная редакционная коллегия

Арпентьева М. – д.психол.н., доцент (Центр психол.-пед., соц.-мед. помощи, Калуга, Россия); **Бейляров Э.Б.** – д.психол.н., профессор (Институт образования МО Азербайджана, Баку); **Вежбинский Я.** – д.гуманитар.н., профессор (Лодзинский университет, Польша); **Журба Е.А.** – д.п.н., профессор (Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев); **Калдыбаева А.Т.** – д.п.н., профессор, (Кыргызский ГУ имени И. Арабаева, Бишкек); **Кенжегалиева М.Д.** – доктор PhD (Лейпцигский университет, Германия); **Кривирадева Б.** – доктор PhD, асс.профессор (Софийский университет им. К.Охридского, Болгария); **Малахова И.А.** – д.п.н., профессор (Белорусский ГУКИИ, Минск); **Мардахаев Л.В.** – д.п.н., профессор (Российский ГСУ, Москва); **Михайлова Н.Б.** – к.п.н., (PhD), профессор (Международный ЦОИНИ, Дюссельдорф, Германия); **Протасова Е.Ю.** – д.филол.н., профессор (Хельсинский университет, Финляндия); **Пузович В.** – PhD доктор, Коледж ВПО, Белград, Сербия); **Тастанбекова К.** – доктор PhD, асс.профессор (Университет Цукуба, Япония).

CHIEF EDITOR

Bilyalov D.N. – PhD doctor

Editorial council

Mombek A.A. – deputy editor, candidate of pedagogical sciences (PhD), associate professor (Abai University); **Issaliyeva S.T.** – executive secretary, master of social sciences (Abai University); **Abdigapparova U.M.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Abai University); **Abylkassymova A.E.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Abai University); **Berkimbayeva Sh.K.** – candidate of pedagogical sciences, professor (The Center of Pedagogical Mastery); **Kassymova G.K.** – PhD doctor (K.Satbayev University); **Kosherbayeva A.N.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Abai University); **Menlibekova G.Zh.** – doctor of pedagogical sciences, professor (L.N.Gumilyov ENU); **Namazbaeva Zh.** – Doctor of Psychological Sciences; **Sakenov D.Zh.** – candidate of pedagogical sciences, professor (Pavlodar SPU); **Stukalenko N.M.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Sh.Ualikhanov Kokshetau STU); **Taubayeva Sh.T.** – doctor of pedagogical sciences, professor (al-Farabi KazNU); **Shaybakova D.D.** – doctor of philological sciences, professor (Abai University); **Khan N.N.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Abai University).

International editorial board

Arpentiyeva M. – doctor of Psychology, associate professor (Center for Psychological, Pedagogical, Social and Medical assistance, Kaluga, Russia); **Beilyarov E.** – doctor of psychological sciences, professor (Education Institute of the Ministry of Education of Azerbaijan, Baku); **Vezhbinsky Ya.** – doctor of humanitarian sciences (University of Lodz, Poland); **Zhurba E.** – doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Chief Researcher, Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev); **Kaldybayeva A.T.** – doctor of pedagogical sciences, professor (I.Arabayev Kyrgyz State University, Бишкек); **Kenzhegaliyeva M.D.** – doctor PhD (Leipzig University, Germany); **Kriviradeva B.** – PhD doctor, associate professor (Kliment Ohridski Sofia University, Bulgaria); **Malakhova I.A.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Belarusian State University of Culture and Arts, Minsk); **Mardakhayev L.V.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Russian State Social University, Moscow); **Mikhailova N.B.** – candidate of pedagogical sciences (PhD), professor (International Center for education and scientific information, Dusseldorf, Germany); **Protasova E.Yu.** – doctor of Philology, professor (University of Helsinki, Finland); **Puzovic V.** – PhD, College of higher vocational studies “Sports Academy”, Belgrade, Serbia; **Tastanbekova K.** – doctor PhD, associate professor (University of Tsukuba, Japan).

Учредитель: НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая»
Перерегистрировано в Министерстве информации и общественного развития РК 19.03.2021 г.

№ KZ67VPY00033646

Периодичность: 4 раза в год

Адрес редакции: 050010, Алматы, пр.Достык, 13, телефон: 291-91-82

© КазНПУ им. Абая, 2021



ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР, АВТОРЛАР ЖӘНЕ РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ!

Сіздерді журналымыздың мерейтойлық шығарылымымен шын жүректен құттықтаймын! Журнал өзінің жұмыс атқарған жылдары беделді мерзімді басылымдардың біріне айнала отырып, бет сандарында білім берудің өзекті мәселелері талқылананып келеді. Журналда берілген әрбір мақала жоғары сапамен, материалдарды ұсынудың негізгілігімен, теоретизмді және терең философиялық тұрпатымен ерекшеленеді. Жалпы алғанда, «Педагогика және психология» журналында жарияланымдарды жариялау – білім беру саласындағы кез келген маман үшін беделді болып табылады.

Журнал академиялық жазудың үздік дәстүрлерін жалғастырып, бүгінде белгілі Қазақстандық мерзімді ғылыми басылымдардың қатарында тұр.

«Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналының қазіргі таңдағы жеткен жетістігі – бірінші кезекте редакциялық алқаның, редактордың, ғылыми редактордың, жауапты хатшының, сондай-ақ веб-сайтты әзірлеушілердің орасан зор күш-жігерлі еңбектерінің нәтижесі.

Журнал университет ауқымындағы қарапайым журналдан басталып, бүгінде шет елдерге де танымал республикалық жетекші басылымдардың біріне дейінгі жолдан өтті.

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің басқа да ғылыми басылымдарымен, жаңа формациядағы басқа да басылымдармен бірге журнал кәсіби қарым-қатынастың қағидалары түрінде өзгеше, неғұрлым демократиялық, мобильді және нағыз интерактивтік, гуманитарлық ортасын қалыптастыруда.

Журнал түсіндірмелі формалардың мінсіздігін және өзіндік мазмұнында оқырмандар санының одан әрі өсуін және отандық ғылыми зиялы қауымның кең ауқымында танымалдылығын біз ойлағандай және сенімді түрде қамтамасыз ететін қасиеттерді біріктіреді.

Осы тұста, мақалаларды оқып, жарияланымдарды жариялап, журналымызды барынша жан-жаққа таратушылардың барлығына үлкен ризашылығымды білдіремін. Осылайша, журналдың оқырмандары мен авторлары және достар арасында жемісті ынтымақтастық орнайды деп үміттенемін.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналының даму жолында сарқылмас ынта мен жігер, ұжымға жаңа бірегей жарияланымдар, шығармашылық табыс және баспа ретінде ұзақ ғұмыр тілеймін!

*Құрметпен,
бас редактор*

Bilalov

Д. Біләлов

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ, АВТОРЫ И ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ!

Поздравляю вас с юбилейным выпуском нашего журнала! За годы своего существования журнал стал авторитетным периодическим изданием, на страницах которого обсуждаются актуальные проблемы образования. Журнальные статьи отмечены высоким качеством, фундаментальностью изложения материала, теоретизмом и глубокой философичностью. Опубликоваться в журнале «Педагогика и психология» – престижно для любого специалиста в области образования.

Журнал продолжает лучшие традиции академического письма и сегодня стоит в ряду известных казахстанских периодических научных изданий.

Успех научно-методического журнала «Педагогика и психология» – в первую очередь результат огромных усилий редколлегии, редактора, научного редактора, ответственного секретаря, а также разработчиков веб-сайта.

Журнал прошел путь от скромного журнала университетского масштаба варианта до одного из ведущих республиканских изданий, известного и за рубежом. Вместе с другими научными изданиями КазНПУ имени Абая и некоторыми другими изданиями новой формации журнал формирует принципиально иную, более демократичную, мобильную и по-настоящему интерактивную, гуманитарную среду профессионального общения. Журнал сочетает в себе безупречность понятийных форм и оригинальное содержание – качества, которые, как мы полагаем и верим, обеспечат дальнейший рост числа его читателей и популярность в широких кругах отечественной научной интеллигенции.

Выражаю большую признательность всем, кто читает, публикует статьи, распространяет наш журнал. Надеемся на плодотворное сотрудничество и дальнейшее расширение круга читателей, авторов и друзей журнала.

Желаю коллективу новых оригинальных публикаций, творческого и издательского долголетия, неиссякаемого энтузиазма и энергии в развитии научно-методического журнала «Педагогика и психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая!

С уважением, главный редактор *Bilyalov* Д.Билиялов

DEAR READERS, AUTHORS AND EDITORIAL BOARD MEMBERS!

I congratulate you on the anniversary issue of our journal! Existing many years, the journal has become an authoritative periodical, where we discuss the topical educational issues. Journal articles are notable for high quality, fundamental presentation of the material, theorism and deep philosophical ideas. Any specialist in education feels prestigious to publish an article in the journal "Pedagogy and Psychology".

The journal continues the best traditions of academic writing and today stands among the well-known Kazakh periodicals.

The success of the scientific and methodological journal "Pedagogy and Psychology" is primarily the result of the enormous efforts of the editorial board, the editor, the scientific editor, the executive secretary, as well as the website developers.

The journal started as a modest university-scale journal and now is one of the leading republican issues, known abroad. Our journal among some other new formation Abai KazNPU editions forms a fundamentally different, more democratic, mobile and truly interactive, humanitarian environment of professional communication. The journal combines the perfection of conceptual forms and original content – the qualities that we suppose and believe will ensure the further numerical growth of our readers and wide popularity among Russian scientific cerebral society.

I express my great gratitude to everyone who reads, publishes articles, and distributes our magazine. We hope for fruitful cooperation and further expansion of our journal's readers, authors and friends.

I wish the team new original publications, creative and publishing longevity, inexhaustible enthusiasm and energy in the development of the scientific and methodological journal "Pedagogy and Psychology" of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai!

With respect, Chief Editor *Bilyalov* D. Bilyalov

Г.Ж. МЕҢЛІБЕКОВА^{1*}, С.Б. ИБРАЕВ¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
gmen64@mail.ru, sayat_ibrai@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ТҰЛҒАСЫНЫҢ КӘСІБИ СӘЙКЕСТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ: МЕТАКОГНИТИВТІ ТҰҒЫР

Аңдатпа

Мақалада тұлғаның кәсіби сәйкестілігін қалыптастыруды зерттеуге қатысты метакогнитивті тұғырдың алатын орны, мәні мен мазмұны қарастырылады. Ғылыми зерттеулердегі метакогнитивті тұғырды және метакогнитивті білімнің құрылымын қолданудың өзіндік маңызы негізделеді. Метакогнитивті тұғыр метакогнитивті білімнің сенімділік критерийін анықтайды. Метакогнитивті тұғыр негізінде тұлғаның кәсіби сәйкестілігі феноменінің түрлі ғылыми дискурстегі зерттелу деңгейіне мазмұндық талдау жүзеге асырылады. Философия, әлеуметтану, психология, когнитивті ғылымдар, педагогика салаларының пәндік және транспәндік шеңберінде кәсіби сәйкестілікті метакогнитивті тұғыр негізінде ұғынудың мәніне, жалпы сәйкестіліктің үздіксіздігі, динамикалығы, заманауи трансформациялық процестерге берілгендігі сипаттамаларына талдау беріледі. Ғаламдық жауаптылық пен іс-әрекетке есеп беруді талап ететін кеңістік пен персонализациялау жағдайында да кәсіби сәйкестілікті құрылымдауға серпінді қадам жасау қажеттілігі айқындалады.

Түйін сөздер: кәсіби сәйкестілік; метатаным; метакогнитивті тұғыр; метабілім.

Кіріспе. Ғаламдық пандемия COVID-19 қоғамның барлық салаларында (экономикалық, саяси, әлеуметтік) тәжірибе мен саясатты жылдам қайта өзгертуді талап етті, өйткені трансформациялық процестер мамандардың кәсіби іс-әрекетті жоспарлау, жобалау, жүзеге асыру, бағалау стратегиялары мен тактикасына өзгерулер енгізуге ықпал етті. COVID-19 пандемиясы «вирустың таралуын тоқтатудың жалғыз ғана баламасы болатын технологияларды қолданудың жаңа сценарийін жасады. Әкімшілік және академиялық процестер университеттік қауымдастықтың қызметтерді ұсынудың негізі болып саналады, сондықтан да цифрлық трансформация процесін көрсететін жоғары оқу орындарының процедуралары мен мәдениетін өзгеруді, цифрлық технологияларды кіріктіру қажеттілігі пайда болады» [1].

Әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігін қалыптастыруды

метакогнитивті тұрғыдан зерттеудің өзектілігі қоғамның мәдени және әлеуметтік трансформациялануынан туындайтын жаңа міндеттерді шешу қажеттілігін негіздейді.

Демек, білім беру әлеуметтік-мәдени институт ретінде қоғамның әлеуметтік-мәдени динамикасымен тығыз байланысты болғандықтан, ақпараттық әлеуметтіліктің (ақпараттық ағымның үздіксіз қозғалуы, сызықтық емес даму сипаты, өзгерулердің болжамсыздығы) басым болатыны ақиқат, өйткені білім берудің әлеуметтік саясаттың басқа түрлеріне қарағанда (отбасылық саясатты қоса алғанда) білімдерді, дәстүрлерді, сәйкестілік пен мәдениетті ұрпақтан ұрпаққа беруге тигізетін ықпалы орасан зор. «Түрлі қоғамдар арасында мәдени айырмашылықтар (гендерді рөлдер, этникалық жағынан пайда болған нарративтер, діни сәйкестілік, даралық, автономия мен ұжымдық) ғаламдық мәдени әркелкілікті қолдауға күдік туғызады, бірақ соңғы уақытта сая-

сат зерттеушілері сәйкестілік пен мәдениет арасындағы айырмашылыққа назар аударып отыр» [2].

Әлеуметтік педагогтың кәсіби және тұлғалық өмірлік өзіндік анықтау жоғары әлеуметтік белгісіздіктің және транзиттілік жағдайында жүзеге асады және оған даму варианттарының алуан түрлілігі тән болғандықтан, тұлғаның кәсіптік сәйкестілігінің шарттары мен факторларын метакогнитивті тұғыр тұрғысынан айқындаудың қажеттілігіне маңыздылық сипат береді. Өмірлік өзіндік анықтаудың құндылықтық мәндік табиғаты өмір мәнінің жалпыадами критерийлеріне қатысты «Менді» анықтау ретінде көрініс табады және осы өзіндік анықтау негізінде өзін-өзі жүзеге асыру кәсіби сәйкестілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Зерттеу мақсаты әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігін қалыптастырудағы метакогнитивті тұғырдың мәнін нақтылау болып табылады, өйткені «пандемия ғалымдардың өздерінің ғылыми жаңалықтарын тәжірибе мен саясатқа енгізудегі өзгермелі рөлін айқын көрсетті» [3].

Негізгі бөлім. Индивидтің тұлғалық және әлеуметтік сәйкестілігін бейнелейтін категориялар ұзақ уақыт бойы ғылыми психологиялық және философиялық дискурс аясындағы зерттеушілердің басым бөлігі тарапынан қарастырылды.

Сәйкестілік ғылыми дискурстағы жаңа термин ретінде түсіндірілді. XX ғасырдың екінші жартысында ғана әлеуметтану саласында зерттеулердің сәйкес келетін саласы ретінде рәсімделді. XX және XXI ғасырлар тоғысындағы трансформациялық қайта құрулардың динамикасы шеңберінде заманауи әлемдегі бірінші және екінші әлеуметтенудің әлеуметтік процестерін анықтайтын факторлардың санының артуы, қоғамның әлеуметтік құрылымының күрделенуі мен индивид мүше болып табылатын әлеуметтік топтар санының өсуі, олардың атқаратын әлеуметтік рөлдерінің көптігі және қайшылықты сипатта болуы әлеуметтанушылардың айрықша қызығу таңытуына ықпал етті.

Дегенмен, индивидуум өмірінің өзін-өзі түсіну, өзін-өзі анықтауы және өзін-өзі белгілеуімен байланысты аспектілерін зерттеу ертеден бастап адам және қоғам туралы ғылымдар өкілдерінің айтарлықтай назарында болғаны ақиқат.

Сәйкестілікті зерттеудің философиялық дәстүрі тарихи тұрғыдан қарағанда алғашқы деп танылды. «Сәйкестілік» феноменін грек топырағынан шыққан ойшылдар да қарастыра келе, адамдағы жекелік/тұлғалық пен әлеуметтіліктің арақатынасы мәселесін назардан тыс қалдырмады. Классикалық еуропалық философияда рефлексивті субъективтілік концептісіне басымдық берді.

Әдістері мен оны ұйымдастыру. Әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігін метакогнитивті тұғырда зерттеуде теориялық зерттеу әдістері қолданылды. Әдіснамалық негізі ретінде метакогнитивті тұғыр таңдап алынды. Әлеуметтік сәйкестілік индивидуум мен ұжым арасындағы және «ұжымдық» дегенді қалыптастыратын «Мен» және «біз» арасындағы қарым-қатынастарға жатады және тұтастықтың бөлігі ретінде «әлеуметтік Мен» бағдарына да қатысты болады. Шетелдік ғалымдардың пайымдауы бойынша, әлеуметтік сәйкестілік құрамында әлеуметтік категоризация, әлеуметтік идентификация, әлеуметтік салыстыру маңызды рөл атқарады. Стетсу және Берку категоризацияны адамдар мен топ мүшелерінің ұқсастықтарын қабылдаудың нәтижесі ретінде түсіндіреді, сонымен қатар топтан тыс мүшелермен салыстырғанда олардың қатынастарында, сенімдерінде байқалатын және мінез-құлықтарымен байланысты айырмашылықтарды да атап көрсетеді. Әлеуметтік категориялар өмірде орын алып отырған құрылымдалған [4], иерархиялық градирлі [5], әлеуметтік құрылымды бейнелейді.

Топтармен болатын әлеуметтік идентификация топаралық сипаттамаларды кіріктірумен ғана шектелмейді, топ мүшелерінің символикалық бірігуінің (когеренттілік) әкелетін және ұқсас әлеуметтік мінез-құлықтың интернализациясына жеткізетін психологиялық иден-

тификация формасындағы психологиялық мазмұнға ие болады [6].

Әлеуметтік категоризация әлеуметтік-когнитивтік процесс болып саналады, сөйтіп сегментацияның есебінен әлеуметтік орта модельдейтін топ арасындағы шекараны тереңдете түседі. Бұл өз кезегінде индивидтердің когнитивтік функцияларын бұрмалауды, стереотиптерді өндіруге әкеліп соғатын стереотиптердің пайда болуына ықпал етеді.

Негативті стереотиптер салыстырылатын топтар арасындағы иерархия түзілетін топшілік мүшелердің атынан сыртқа шығарылатын топтан тыс, яғни аут-топтың құнсыздануы контекстінде моральдық артықшылық идеологиясымен және әлеуметтік айырмашылықтармен, бағдарлармен, нанымдармен байланысты. Позитивті сәйкестілікке, яғни «қалайтын Менге», әлеуметтік категорияның бедел, мәртебе мен билікке негізделген әлеуметтік салыстыру арқылы қол жеткізіледі [7].

Әлеуметтік сәйкестілік теориясы өзіндік категоризация теориясында одан әрі дамытылды. Өзіндік категоризация өзін әлеуметтік категорияға жатқызатын когнитивті процесс ретінде қабылданатын топшілік және топтан тыс стимулдардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын күшейте түседі, бұл орайда индивидтерді ұжымдық және бірізді санасы айқын психологиялық топқа айналдыруды түсіндіруге басымдық береді. Әлеуметтік топтардың шеңберінде индивидтер өздерінің және өзгелердің топтары туралы когнитивті модельдерді (репрезентацияны) қалыптастырады да, индивидтердің қабылдауын, сезімдері мен іс-қимылдарын деперсонализациялайды (дербестендірмейді), сондай-ақ ішкі және сыртқы топтардың мүшелері туралы пікірлер мен ұғымдарды гомогенизациялайды [8].

Жүйелі ізденістерге жасалған талдау кәсіби сәйкестілікті зерттеуді үш категорияға бөлуге негіз болды: бірінші категориядағы зерттеулер кәсіби сәйкестілікті қалыптастыруға назар аударды; екінші категориядағы зерттеулерде мұғалімдердің өздерінің тарапынан кәсіби сәйкестіліктің

сипаттамаларын анықтауға басымдық жасады; үшінші категориядағы зерттеулерде мұғалімдердің тарихында, олардың айтқан оқиғаларында көрініс тапқан кәсіби сәйкестілік туралы ізденістер орын алды.

Шетелдік әдебиеттерде кәсіптің алты сипаттамасы анықталған, атап айтқанда тұтынушы мен қоғам алдындағы міндеттемелер; білімнің мамандандырылған көлемі; дағдылардың мамандандырылған және бірегей жиынтығы; белгісіздік жағдайында адал үкім шығару қабілеті, тәжірибе негізінде жаңа білімнің өсуі; кәсіби тәжірибеге мониторинг және бақылауы жүзеге асыратын кәсіпқойлар қауымдастық [9].

Әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігін қалыптастыруды зерттеу жоғары оқу орындарының оқытушылары мен «жалпы білім беретін мектептердегі тәлімгерлер үшін өте маңызды, өйткені болашақ педагогикалық қызметкерді қолдауды концептуализациялау және мейлінше жақсы түсінуге» мүмкіндік береді [10].

Bullough R.V. «Practicing theory and theorizing practice» атты еңбегінде «Мұғалімнің сәйкестілігі енді ғана қызметті бастаған мұғалімдердің оқыту мен оқу туралы нені ойлайтынын көрсетеді, әрі мән мен шешім қабылдауды қалыптастырудың негізі болып табылады, сондықтан да оны оқытуды мұғалімдік «менді» зерттеуден бастауы керек» деген тұжырымды негіздеді [11].

Шакурова А.В. білім беру мекемелерінде еңбек іс-әрекетінің субъектісі ретіндегі мұғалімдердің кәсіби сәйкестілігінің өзгешелігін мазмұндық интерпретациялау мақсатында «еңбек іс-әрекеті субъектісінің сәйкестілігі» деген ұғымды ұсынды. «Дара кәсіби сәйкестілік» қызметкердің еңбектік мінез-құлқын оңтайландырудың ресурсы болатын және тиімді тәжірибені меңгеру, құзыреттер мен рөлдерді игеру, құндылықтарды эмоционалды қабылдау негізінде кәсіптік әрі ұйымдасқан қауымдастықтың мүшесі болуға жағдай жасайтын субъектінің сипаттамасы болып

табылады. Кәсіби сәйкестілік құрылымы әлеуметтік психологиялық (әрекеттің түрі ретінде кәсіптің жалпылай өкілдерімен сәйкестендіру), өндірістік-технологиялық (еңбек мазмұнымен сәйкестендіру) және ұйымдастырушылық-мәдени (мәдениет құраушы негіздері бар ұйымдасқан ортамен сәйкестендіру) бөліктерден тұрады [12].

Кәсіби сәйкестілік мұғалімдердің әлеуметтік-кәсіби шоғырландырылуын қамтамасыз етеді. Чикарова Г.И. ұсынған тұжырымға сай «кәсіби сәйкестілік құрылымы мамандық/кәсіп статусының бағалық сипаттамасы; әлеуметтік идентификацияның жалпы құрылымындағы мамандықтың/кәсіптің маңыздылығы; корпоративті мәдениетке қатысты берілгендік/сенімділік/адалдық; кәсіби құндылық; кәсіпке қанағаттанушылық; еңбек мотивациясы; кәсіби стратегиялардан тұрады» [13]. Кәсіби сәйкестілік адамның еңбектің өзгермелі жағдайына бейімделуін қамтамасыз етумен қатар тұрақтандыру (кәсіптік-ментальді позицияға қажетті тұрақтылық дәрежесін қамтамасыз ету арқылы) және түрлендіруші (кәсіби өзіндік дамуға одан әрі ынталандыру арқылы) функцияларды орындайды, сондай-ақ адамның кәсібилік деңгейі мен кәсіби ортаның қоятын талаптары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді.

Мансаптық жетістік ХХІ ғасырда өнімділікпен, қанағаттанумен және өзін-өзі жүзеге асырумен байланысты болғандықтан, кәсіби сәйкестілік өзіне-өзі алған міндеттемелердің баламалары мен таңдалған баламаларды кәсіби зерттеу және кәсіби баламаларды қайта қарауды керек етеді. Белгілі бір кәсіпке немесе мамандыққа міндеттемелік еңбектің динамикалық әлемінде мансаптың тұрақтылығына ықпал жасайды. Күшкі кәсіби сәйкестілік – бәсекеге қабілеттілік саласындағы қажеттілік болып саналатын кәсіби сипаттама.

Ересектік өмірге қадам басудың жасаралық кезеңінің тұлға дамуының дербес жас кезеңі ретінде түйінді сипаттамасы оның өзін-өзі анықтауы мен одан әрі жалғасатын өмірлік жолын таңдау болып саналады [14].

К.А. Абулханова-Славская кәсіби сәйкестілікті кәсіптік өзін-өзі жүзеге асыру ба-

рысында пайда болатын феномен ретінде тұлғалық қалыптасу аспектісінде қарастыра келе, сәйкестіліктің өмірлік позицияға, өмірлік бағыттарға және өмірдің мәніне қатысты құбылыстарға басымдық беріп, оның кәсіпте тұлғаның өзін-өзі көрсету ерекшеліктеріне сай болатын келесі түрлерін ажыратты:

– өзін-өзі көрсету тұлғалық сипаттамаларға жеткілікті деңгейде жақын келетін кәсіптік таңдау арқылы жүзеге асады (өмірлік перспектива тұлғаның өз мүмкіндіктерін жүзеге асыратын жағдаяттардың қайталануымен байланысты);

– кәсіп/мамандық тұлғаға кәсіби шеберліктің деңгейлері бойынша жоғарылауға мүмкіндік береді (бұл процесс позитивті динамика мен кәсіби позициялардың сапалы өзгерулеріне ықпал жасайды және тұлғаның қабілеттерін дамытады);

– өзін-өзі көрсету тұлғалық сапа мен қабілеттердің жетілуі мен дамуына негізделеді, өйткені кәсіп/мамандық тұлға дамуы үшін мүмкіндік ұсына отырып, тұлғалық әлеуетті өзектендіреді;

– кәсіпте өзін-өзі көрсету шығармашылық белсенділікті, қабілеттерді дамытуды, өзін-өзі бақылауды, өзін-өзі талдауды жобалауға негізделеді [15].

Сәйкестілік және оның түрлері (әлеуметтік мәдени, мәдени, ұлттық, азаматтық, этникалық) тәрізді категорияларға талдау негізінде Л.М. Тарантей

«Педагогтің сәйкестілігіне жалпы сәйкестіліктің үздіксіздігі, динамикалығы, заманауи трансформациялық процестерге берілгендігі сияқты жалпы сипаттамалары тән және әлеуметтік әрі мәдени сәйкестіліктің негізін құрайды» деген пікірге тоқталады [16].

Кәсіби сәйкестік – тұлғалық, әлеуметтік, тарихи және саяси контекстегі бірнеше құрылымдалған, өзгермелі, қайта құрылымдалатын өзгерулер, бәсеке және келісімдер [17], кәсіби өзін-өзі анықтау субъектісінің белсенді рефлексиялық процесінің нәтижесі [18], тұлғаның кәсіби дамуының критерийі [19], педагогикалық мамандық бейнесіне/эталонына қатысты алғанда «Мен мұғаліммін» позициясын ұғынуы

мен әсерленуді қамтитын күрделі тұлғалық құрылым [20], метакогниция [21].

Кәсіби сәйкестілік адамға тұтастықты, сәйкестілікті және оның өзіне өзі сенімді болуын қамтамасыз ететін көпөлшемді және интегративті психологиялық феномен [22] және дағдылар, функциялар, білім құндылықтары мен этика, тұлға, тооптық сәйкестілік т.б. ұғымдарды [23] қамтиды.

Кәсіби сәйкестілік туралы әдебиеттерде даму келешегі, профилактикалық шеңбер, сауықтыру бағдары, адвокация, құқықтар мен мүмкіндіктерді кеңейту, кәсіби ассоциацияларға қатысу, сала үшін мақтаныш, тарих, философия, кәсіптің рөлі туралы білімдер т.с.с. ұғымдар жиі кездеседі. Дегенмен, кеңесшілердің кәсіби сәйкестігінің эволюциясына қарамастан, кеңес берудің консенсустық анықтамасы болса да, бірқатар ғалымдар кәсіпаралық ортада жұмыс жасайтын кеңесшілердің бірыңғай ортақ кәсіби сәйкестігінің жоқ екенін алға тартады.

«Денсаулық сақтау жүйесіндегі кеңесшінің кәсіби интеркәсіби болуы керек деген тұжырым жасауға болады» [24].

Жекелей оқыту мен жауапкершілік дәуірінде мұғалімнің кәсіби сәйкестігіне ықпал ететін көптеген қарама-қайшылықты сипаттағы талаптармен бетпе-бет келетіні айқын, сондықтан педагогтар әлеуметтік жауапкершілік пен іс-әрекеттің нәтижелеріне қатысты жауап беруді талап ететін саяси орта шеңберінде және персонализациялау жағдайында да құрылымдауға серпінді бетбұрыс жасайды [25].

ЮНЕСКО өкілі S. Braslavsky, «дәстүрлі мектеп бағдарламалары арқылы меңгерілген когнитивті білімдер мен дағдылар білім берудің нәтижесі болып саналады, дегенмен құзыретті іріктеу бұл шектермен тұйықталмауы тиіс деп пайымдайды [26]

Оқыту және оқытуды жобалау педагогикалық стратегияларды жоспарлауды, жүзеге асыруды және бағалауды қамтитын мәселелерді шешудің итеративті процес болып табылады [27].

Құзыреттер мен дағдыларды зерттеуде болашақтағы білімнің дамуы үшін келесі

дағдылар зерттеушілер тарапынан назарға алынды, атап айтқанда когнитивті және метакогнитивті дағдылар (сыни ойлау, шығармашылық ойлау, оқи алу іскерлігі мен өзін-өзі реттеу); әлеуметтік және эмоционалды дағдылар (эмпатия, өзіндік тиімділік және ынтымақтастық); практикалық дағдылар (ақпараттық коммуникациялық технологиялардың жаңа құрылғыларын қолдану) [28].

Педагог метакогнитивті іс-әрекетті жүзеге асыру барысында өзінің когнициясын, атап айтқанда адам жөніндегі, педагогикалық іс-қимылдың міндеттері мен стратегиясы туралы білімдерді және олармен байланысты эмоцияларды қадағалайды да, мәселені шешу үшін оларды реттейді [29]. Оқыту шын мәнінде педагогикалық мәселелерді шешу бойынша метакогнитивті іс-әрекет, метакогнитивті мұғалімдердің табысты да сәтті оқыта алатынының ықтималдығы жоғары болады [30].

«Метакогниция» ұғымы рефлексивті (адамның өзінің өзіндік танымы, өзінің танымдық шеңберінің мүмкіндіктері мен шектеуліктері туралы ұғымының болуы) және реттеу (адамның өзінің танымы туралы білім мен оны басқару жүзеге асатын әр алуан стратегиялар, интеллектуалды дағдылар; метакогнитивті тәжірибе құрылымы осы функцияны атқарады, яғни дара интеллектуалды ресурстарды қашан, қай уақытта және қалай қолдануға болатынын анықтайды) сияқты екі феноменді ажыратуға мүмкіндік берді [31].

Нәтижелер. Әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігінің оның байланыстары мн позициясының алуан түрлілігін ескере отырып, бірнеше сәйкестіліктен тұратынын айтуға болады, атап айтқанда адамның сәйкестілігі, тұлғаның сәйкестілігі, мұғалімнің сәйкестілігі, ұлттық сәйкестілік, гендерлік сәйкестілік және т.б. Контекст немесе қандай да бір сәйкестіліктің белсенді әрекет етуі немесе сәйкестіліктің бәсекелесу барысында басымдықтың қайсысына берілетініне байланысты әлеуметтік педагог осы сәйкестіліктің арасында келісім жүргізуге

тырысады да, келісілген сәйкестілік белгілі бір когницияларды, эмоцияларды және іс-қимылдарды басқаруға қатысады. Когнициялар, эмоциялар, іс-қимылдар олардың кәсіби сәйкестілігінің репрезентациясы болып табылады [32].

Метатаным көбінесе адамның өзін-өзі ұғынуы мен өзін-өзі бақылауы туралы білімдерді, метакогнитивті дағдыларды, стратегиялар мен операцияларды қамтитын ақыл-ой әрекетінің жоғары деңгейі деп түсіндіріледі. Негізгі метакогнитивті дағдылардың қатарында мәселелерді шешу бойынша өзінің іс-қимылдарын жоспарлау мен оларды бақылау, мүмкін болатын нәтижелерді болжау және оларды реалды шешімдермен салыстыру қабілеттілігі бар [33].

Метатаным мәселесін эмпирикалық зерттеудің басты бағыттарына метатанымды бағалау құралдарын зерттеу; метакогнитивті оқыту процестерін зерттеу, метатаным негізінде педагогикалық араласу/интервенцияны зерттеу үрдісі байқалып отыр. Олай болса, мәдениет және мәдени өзгерулердің топтар мен жеке адамдардың сәйкестілігіне әсер ету деңгейі жоғары болады [34].

Қызметкерлердің ниеттестігін қалыптастыруға әсер ететін негізгі қажеттіліктер мен факторлардың арасында отандық зерттеушілер мыналарды бөліп көрсетеді: «жұмысқа және еңбек жағдайларына қанағаттанушылық; жалақы деңгейі;

басшылықпен қарым-қатынас; әріптестермен қарым-қатынас; атқаратын қызметі; мансаптық өсу және өзін-өзі іске асыру мүмкіндігі [35].

Қорытынды. Ғылыми әдебиеттерге жасалған талдау кәсіби сәйкестіліктің әр алуан концептуализациясына қарамастан рөлдік қабылдауды, әлеуметтік сәйкестіліктің түрі ретінде конструктивтен реляциондық контекстегі әлеуметтік педагогтердің өзара әрекеттестігі процесінде анықталатын және трансформацияланатын атрибуттармен байланысты индивидтің тұлғалық және әлеуметтік қырларын қамтуға дейін дамығанын көрсетеді.

Педагогтердің кәсіби сәйкестілігін қалыптастыруды іргелі зерттеу күрделі өзгерулерге ұшырап отыратын заманауи білім беру ұйымдарында әлеуметтік педагог болудың қандай екенін когнитивті тұрғыда түсіну және сол өзгерулерді қалай басқарып отырғанын ұғу мен тану/мойындау туралы танымдық кеңістіктің мәндік әлеміне үлес қосады. Осы тұрғыдан қарағанда, әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігінің когнитивті құрауыштарына аса мән беру қажет.

Қорыта айтқанда, әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігі әмбебап феномен ретінде метакогнитивті тұғыр негізінде ғылыми тұрғыдан арнайы зерделеу бағытындағы ізденістердің жаңа басымдықтары болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Coral M.A., Bernuy A.E. Challenges in the Digital Transformation Processes in Higher Education Institutions and Universities //International Journal of Information Technologies and Systems Approach (IJTSA). – 2022. – Т. 15. – №. 1. – С. 1-14.
- [2] Fukuyama, Francis (2018) Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux
- [3] Gur-Arie R., Johnson S., Collins M. Advancing child health and educational equity during the COVID-19 pandemic through science and advocacy //Israel Journal of Health Policy Research. – 2022. – Т.11. – №1. – С. 1-5
- [4] Turner J.C. et al. Red is covering the social group: A self-categorization theory. – Basil Blackwell, 1987.
- [5] Stryker, Sheldon. 1987a. "Identity Theory: Developments and Extensions." Pp. 89-104 in Self and Identity: Psychological Perspectives, edited by K. Yardley and T. Honess. London: Wile.
- [6] Ellemers N., Spears R., Doosje B. Self and social identity //Annual review of psychology. – 2002. – Т.53. – №1. – С.161-186.

- [7] Stets J. E., Burke P. J. Identity theory and social identity theory //Social psychology quarterly. – 2000. – С.224-237.
- [8] Koutouzis M., Spyriadou K. The interaction between professional and social identity of Greek primary school educators //Interaction. – 2017. – Т.9. – №4.
- [9] Tom P.A. van Oeffelt, Manon C.P. Ruijters, Anouk A.J.C. van Hees, P.Robert- Jan Simons. Professional identity, a neglected core concept of professional development. In: Black K, Warhurst R, Corlett S, eds. Identity as a Foundation for Human Resource Development, 2018: – P.237-251.
- [10] Volkmann M.J., Anderson M.A. Creating professional identity: Dilemmas and metaphors of a first-year chemistry teacher //Science Education. – 1998. – Т.82. – №3. – С.293-310.
- [11] Bullough, R.V. (1997). Practicing theory and theorizing practice. In J. Loughran, & T. Russell (Eds.), Purpose, passion and pedagogy in teacher education (PP.1331). – London: Falmer Press.
- [12] Шакурова А.В. Профессиональная идентичность учителей как субъектов трудовой деятельности //Автореф. дисс... д-ра социол.наук. – Нижний Новгород, 2014. – 52 с.
- [13] Чикарова Г.И. Профессиональная идентичность молодых учителей в крупном российском городе: факторы, структура, тенденции трансформации (на материале г.Ростова-на-Дону) //Дисс ...канд. социол.наук. – Ростов-на Дону, 2021. – 185 с.
- [14] Карабанова О. А., Захарова Е. И., Старостина Ю. А. Личностная идентичность как основа построения профессиональной и семейной карьер в условиях неопределённости //Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. – 2021. – №3. – С.6-23.
- [15] Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
- [16] Тарантей Л.М. Национальная идентичность педагога: определение понятия //Вестник Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта ім. П.Шамякіна. –2021. – №1. – С.76-84.
- [17] Galliher, R.V.; McLean, K.C.; Syed, M. An Integrated Developmental Model for Studying Identity Content in Context. Dev. Psych. 2017, 53, 2011–2022.
- [18] Осадчук О.Л., Рыбакова Н.Н. Формирование профессиональной идентичности будущих педагогов в условиях рефлексивного обучения //Наука о человеке: гуманитарные исследования. – 2021. – Т.15. – №1. – С.85-94.
- [19] Чекалева Н.В., Алексеева Т.Ю. Развитие профессиональной идентичности на основе профессионально-ценностных ориентации будущих педагогов //Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. – 2021. – №3 (32). – С.159-162.
- [20] Смоляр А.И. Профессиональная идентичность в контексте развития самосознания будущего учителя //Педагогическое образование: вызовы XXI века: материалы XI междунар. науч.-практ. конф., посв. памяти выдающегося ученого-педагога, академика В.А. Сластенина. – М.: МПГУ, 2020. – С.135-140.
- [21] DeMarree, K.; Morrison, K.R. What do I Think About who I am? Metacognition and the Self-Concept. In Social Metacognition; Briñol, P., DeMarree, K., Eds.; Taylor & Francis: New York, NY, USA, 2012. – PP. 103–120.
- [22] Sadykova N.M. et al. Psychological research of the formation of professional identity in psychology students //Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. –2019. –Т.69. – №2. – С.18-23.
- [23] Fitzgerald A. Professional identity: A concept analysis //Nursing Forum. – 2020. – Т. 55. – №3. – С.447-472.
- [24] Klein J.L., Beeson E.T. An exploration of clinical mental health counselors' attitudes toward professional identity and interprofessionalism //Journal of Mental Health Counseling. – 2022. – Т.44. – №1. – С.68-81.
- [25] Segal A. When the student is the «problem» and the teacher is not the solution: Teacher professional identity in an era of accountability and personalized instruction //Learning, Culture and Social Interaction. – 2022. – Т.32. – С.100.
- [26] Braslavsky, C. (2004). Development of key competencies in education: some lessons from international experience. http://www.ibe.unesco.org/cops/russian/IBE_Competerences.pdf
- [27] Orgoványi-Gajdos, J. Differences between Expert and Novice Teachers' Attitude to Challenging Classroom Situation. In New Aspects in European Teacher Education; Fulas, I., Orgoványi-Gajdos, J., Eds.; Líceum Kiadó: Eger, Hungary, 2016. – PP.142-165

[28] Сагинтаева А., Мусина А., Сулейменова А., Каратабанов Р., Куракбаев К., Пристли Д. Разработка образовательных программ: локальные ответы на глобальные вызовы высшего образования: Монография. – Нур-Султан, 2021. – 163 с.

[29] Hiver P., Whitehead, G.E.K. Teaching Metacognitively. In *Metacognition in Language Learning and Teaching*; Naukās, Å., Bjørke, C., Dypedahl, M., Eds.; Routledge: New York, NY, USA, 2018; PP.243-262

[30] Lin, X., Schwartz, D.L.; Hatano, G. Toward teachers' adaptive metacognition. *Edu. Psych.* 2005, 40, 245–255.

[31] Вербицкий А.А., Кофейникова Ю.Л. Проблема формирования метакогниций студента в контекстном образовании //Педагогика и психология образования. – 2017. – №4. – С.118-130

[32] Han I. Comprehension of the Co-Operation of Professional Identity and Metacognition of English Teachers in Pedagogical Problem solving //Behavioral Sciences. – 2022. – Т.12. – №2. – С.32.

[33] Козулин А. Зачем учителям обучаться метакогнитивным навыкам? //Культурно- историческая психология. – 2021. – Т.17. – №2. – С.59-64

[34] Windzio M., Martens K. The Global Development, Diffusion, and Transformation of Education Systems: Transnational Isomorphism and 'Cultural Spheres' //Global Pathways to Education. – Palgrave Macmillan, Cham, 2022. – С.1-35.

[35] Лукпанов А.А., Ералиева А.А. Мұнай-газ өнеркәсібі кәсіпорындары қызметкерлерінің кәсіби-еңбектік сәйкестілігі: әлеуметтік зерттеу әдістемесі //Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы: Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы. – 2020. – №1 (69). – С.125- 129.

References

[1] Coral M. A., Bernuy A. E. Challenges in the Digital Transformation Processes in Higher Education Institutions and Universities //International Journal of Information Technologies and Systems Approach (IJTSA). – 2022. – Т. 15. – №. 1. – S. 1-14.

[2] Fukuyama, Francis (2018) Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux

[3] Gur-Arie R., Johnson S., Collins M. Advancing child health and educational equity during the COVID-19 pandemic through science and advocacy //Israel Journal of Health Policy Research. – 2022. – Т.11. – №1. – S. 1-5. Turner J.C. et al. rediscovering the social group: A self-categorization theory. – basil Blackwell, 1987.

[4] Stryker, Sheldon. 1987a. "Identity Theory: Developments and Extensions." Pp. 89-104 in *Self and Identity: Psychological Perspectives*, edited by K. Yardley and T. Honess. London: Wile.

[5] Ellemers N., Spears R., Doosje B. Self and social identity //Annual review of psychology. – 2002. – Т.53. – №1. – S. 161-186.

[6] Stets J. E., Burke P. J. Identity theory and social identity theory //Social psychology quarterly. – 2000. – S. 224-237.

[7] Koutouzis M., Spyriadou K. The interaction between professional and social identity of Greek primary school educators //Interaction. – 2017. – Т.9. – №4.

[8] ByTom P. A. van Oeffelt, Manon C. P. Ruijters, Anouk A. J. C. van Hees, P. Robert-Jan Simons. Professional identity, a neglected core concept of professional development. In: Black K, Warhurst R, Corlett S, eds. *Identity as a Foundation for Human Resource Development*, 2018: – P.237-251.

[9] Volkmann M.J., Anderson M.A. Creating professional identity: Dilemmas and metaphors of a first-year chemistry teacher //Science Education. – 1998. – Т.82. – №3. – S. 293-310.

[10] Bullough, R.V. (1997). Practicing theory and theorizing practice. In J. Loughran, & T. Russell (Eds.), *Purpose, passion and pedagogy in teacher education* (PP.1331). – London: Falmer Press.

[11] Shakurova A.V. Professional'naya identichnost' uchitelej kak sub"ektivnoy trudovoj deyatel'nosti //Avtorf. diss... d-ra sociol.nauk. – Nizhnij Novgorod, 2014. – 52 s.

[12] Chikarova G.I. Professional'naya identichnost' molodyh uchitelej v krupnom rossijskom gorode: faktory, struktura, tendencii transformacii (na materiale g.Rostova-na-Donu) //Diss... kand.sociol.nauk. – Rostov-na Donu, 2021. – 185 с.

[13] Karabanova O. A., Zaharova E. I., Starostina YU. A. Lichnostnaya identichnost' kak osnova postroeniya professional'noj i semejnoy kar'er v usloviyah neopredelyonnosti //Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Psihologicheskie nauki. – 2021. – №3. – S.6-23

- [14] Abul'hanova-Slavskaya K. A. *Strategiya zhizni*. – M.: Mysl', 1991. – 299 s.
- [15] Tarantej L.M. Nacional'naya identichnost' pedagoga: opredelenie ponyatiya //Vesnik Mazyrskaga dzyarzhajna pedagagichnaga ŷniversiteta im. IP Shamyakina. –2021. – №1. – S.76- 84.
- [16] Galliher, R.V.; McLean, K.C.; Syed, M. An Integrated Developmental Model for Studying Identity Content in Context. *Dev. Psych.* 2017, 53, 2011–2022.
- [17] Osadchuk O.L., Rybakova N.N. Formirovanie professional'noj identichnosti budushchih pedagogov v usloviyah refleksivnogo obucheniya //Nauka o cheloveke: gumanitarnye issledovaniya. – 2021. – T.15. – №1. – S. 85-94.
- [18] Chekaleva N.V., Alekseeva T.Yu. Razvitie professional'noj identichnosti na osnove professional'no-cennostnyh orientacii budushchih pedagogov //Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnye issledovaniya. – 2021. – №3 (32). – S.159-162.
- [19] Smolyar A.I. Professional'naya identichnost' v kontekste razvitiya samosoznaniya budushchego uchitelya // Pedagogicheskoe obrazovanie: vyzovy XXI veka: materialy XI mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posv. pamyati vydayushchegosya uchenogo-pedagoga, akademika V.A. Slastenina (Moskva, 24-25 sentyabrya 2020). – M.: MPGU, 2020. – S.135-140.
- [20] DeMarree, K.; Morrison, K.R. What do I Think About who I am? Metacognition and the Self-Concept. In *Social Metacognition*; Briñol, P., DeMarree, K., Eds.; Taylor & Francis: New York, NY, USA, 2012. – PP.103–120.
- [21] Sadykova N. M. et al. Psychological research of the formation of professional identity in psychology students //Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii. –2019. –T.69. – №2. – S.18- 23.
- [22] Fitzgerald A. Professional identity: A concept analysis //Nursing Forum. – 2020. – T.55. – №3. – S.447-472.
- [23] Klein J. L., Beeson E. T. An exploration of clinical mental health counselors' attitudes toward professional identity and interprofessionalism //Journal of Mental Health Counseling. – 2022. – T.44. – №1. – S.68-81.
- [24] Segal A. When the student is the «problem» and the teacher is not the solution: Teacher professional identity in an era of accountability and personalized instruction //Learning, Culture and Social Interaction. – 2022. – T.32. – S.100.
- [25] Braslavsky, C. (2004). Development of key competencies in education: some lessons from international experience. http://www.ibe.unesco.org/cops/russian/IBE_Competerences.pdf
- [26] Orgoványi-Gajdos, J. Differences between Expert and Novice Teachers' Attitude to Challenging Classroom Situation. In *New Aspects in European Teacher Education*; Fulas, I., Orgoványi-Gajdos, J., Eds.; Líceum Kiadó: Eger, Hungary, 2016; pp. 142–165
- [27] Sagintaeva A.K., Musina A., Sulejmenova A., Karatabanov R., Kurakbaev K., Pristli D. Razrabotka obrazovatel'nyh programm: lokal'nye otvety na global'nye vyzovy vysshego obrazovaniya: Monografiya. – Nur-Cultan, 2021. – 163 s.
- [28] Hiver, P.; Whitehead, G.E.K. Teaching Metacognitively. In *Metacognition in Language Learning and Teaching*; Haukås, Å., Bjørke, C., Dypedahl, M., Eds.; Routledge: New York, NY, USA, 2018; pp. 243–262
- [29] Lin, X.; Schwartz, D.L.; Hatano, G. Toward teachers' adaptive metacognition. *Edu. Psych.* 2005, 40, 245–255.
- [30] Verbickij A.A., Kofejnikova Yu.L. Problema formirovaniya metakognicij studenta v kontekstnom obrazovanii //Pedagogika i psihologiya obrazovaniya. – 2017. – №4. – S.118-130
- [31] Han I. Comprehension of the Co-Operation of Professional Identity and Metacognition of English Teachers in Pedagogical Problem solving //Behavioral Sciences. – 2022. – T.12. – №2. – S.32.
- [32] Kozulin A. Zachem uchitel'jam obuchat'sya metakognitivnym navykam? //Kul'turno- istoricheskaya psihologiya. –2021. – T.17. – № 2. – S. 59–64
- [33] Windzio M., Martens K. The Global Development, Diffusion, and Transformation of Education Systems: Transnational Isomorphism and 'Cultural Spheres' //Global Pathways to Education. – Palgrave Macmillan, Cham, 2022. – S.1-35.
- [34] Lukpanov A., Eralieva A. Professio et labor adaequationis ministrorum olei et industriae gasi: methodi investigationis socialis //Nomenclator KazNPU ab Abai nominatus. "Scialium et scientiarum politicarum" series. – 2020. – №1 (69). – P.125-129

**Формирование профессиональной идентичности личности социального педагога:
метакогнитивный подход**

Г.Ж. Менлибекова¹, С.Б. Ибраев¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

(Нур-Султан, Казахстан)

Аннотация

В статье рассматриваются роль, сущность и содержание метакогнитивного подхода к исследованию проблем формирования профессиональной идентичности личности социального педагога. Обосновывается важность использования метакогнитивного подхода и структуры метакогнитивного знания в научных исследованиях. Метакогнитивный подход определяет критерии надежности метакогнитивных знаний. На основе метакогнитивного подхода осуществляется контент-анализ уровня исследования феномена профессиональной идентичности личности, представленных в различных научных дискурсах. Представлен анализ сущности понимания профессиональной идентичности на метакогнитивном подходе, характеристик преемственности, динамичности, приверженности современным трансформационным процессам, изученных на межпредметном и транспредметном контекстах исследовании в области философии, социологии, психологии, когнитивных наук, педагогики. В условиях пространства и персонализации, требующих глобальной ответственности и подотчетности, необходим прорыв в структурировании профессиональной идентичности личности.

Ключевые слова: профессиональная идентичность; метапознание; метакогнитивный подход; метазнание.

**Formation of professional identity of the personality of a social teacher:
a metacognitive approach**

G. Menlibekova¹, S. Ybraev¹

¹Eurasian National University. L.N. Gumilev

(Nur-Sultan, Kazakhstan)

Abstract

The article examines the role, essence, and content of the metacognitive approach to the study of problems of formation of the professional identity of the individual social pedagogue. The article substantiates the importance of using the metacognitive approach and the structure of metacognitive knowledge in scientific research. The metacognitive approach defines the reliability criteria of metacognitive knowledge. Based on the metacognitive approach, a content analysis of the level of research into the phenomenon of personal professional identity presented in various scientific discourses is carried out. The analysis of the essence of understanding professional identity in the metacognitive approach, the characteristics of continuity, dynamism, commitment to modern transformation processes, studied in the interdisciplinary and transdisciplinary contexts of research in philosophy, sociology, psychology, cognitive sciences, pedagogy is presented. Under conditions of space and personalization that require global responsibility and accountability, a breakthrough in the structuring of the professional identity of the individual is necessary.

Keywords: professional identity; metacognition; metacognitive approach; meta-cognition.

Редакцияға 25.02.2022 қабылданды.

Е.Д.ИСАКОВ^{1*}, О.Б.МАЗБАЕВ², Е.Р. АБИКБАЕВ¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),

²Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
erlanchik-89@mail.ru, ordenbek@mail.ru, laiskhanov@gmail.com

БОЛАШАҚ ГЕОГРАФИЯ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ТУРИСТІК-ӨЛКЕТАНУ ҚҰЗЫРЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ КОМПОНЕНТТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада, география студенттерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына дайындаудың теориялық негіздері мен компоненттері қарастырылды. Болашақ география мұғалімдерін дайындауда мотивациялық, белсенді-танымдық және зерттеу құзыреттерін жетілдірудің маңыздылығы айқындалды. География мұғалімдерінің кәсіби дайындығын ұйымдастыру бойынша зерттеулердің аналитикалық шолуына сәйкес, студенттерге туристік – өлкетану жұмыстарын жүргізетін географ оқытушы екендігі талқыланды. География студенттерінің туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптасыру жолында мотивациялық және эмоциялық-құндылық; белсенді-танымдық және пәндік-кәсіптік жаңа білім алу мен өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті компоненттерінің маңыздылығы анықталды. Теориялық талдау, нақтылау және жинақтау әдістерін пайдалана отырып география студенттерінің туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптастырудың моделі жасалды. Сондай-ақ, болашақ география мұғалімі үшін айқындаушы құндылықтар болған білім беру, сенімділік, әділдік, өзін-өзі бағалау, төзімділік, шығармашылық, жұмысқа деген қызығушылық кәсіби тәжірибе болып табылатындығы нақтыланды. Бұл құндылықтар болашақ география мұғалімдерінің туристік – өлкетану жұмыстарын жүргізу үшін қажет. Сондықтан, біз, географ-студенттердің өз бетінше ойлау қабілетін дамыта отырып, салыстыру, логикалық байланыстар орнату үшін арнайы танымдық міндеттерді қолдандық. Географиялық жоғары білім беруді реформалаудың негізгі бағыттарының бірі және туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптастыру технологиясы ретінде - құндылық және дүниетаным саласын, қоршаған ортаны көру, сезіну және түсіну, бағдарлану, тұлғалық өзін-өзі жетілдіру, танымын игеруі және іс-әрекет тәжірибесінде болуы қажет құзыреттер география студенттерінің туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді деп қорытамыз.

Түйін сөздер: құзыреттілік компоненті, география студенттері, туристік-өлкетану жұмысы.

Кіріспе. Педагогикалық білім беруде құзыреттілік тәсіл студенттерді оқытудың мақсаты ретінде кәсіби (интегралды, жалпы бағдарламалық және арнайы кәсіби) құзыреттер жиынтығын алу және білім беру процесін құрылымдау үшін қажет. Сондықтан, зерттеуге сәйкес, болашақ география мұғалімдерін (студенттерді) құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына даярлау кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға негіз болмақ. Осы орайда, болашақ география мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мен оның құрылымын тал-

дауда Д.Глессер [1], О.Браславский [2], О.Мазбаев [3] сияқты ғалымдардың зерттеу жұмыстары құнды болып табылады.

Болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасу дағдарысын жеңуі – білім беру процесінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін және оқыту жүйесін құруды көздейтін кәсіби мамандарды даярлау мәселелерінің бірі. Бұл жүйе инновациялық технологияларды, кредиттік-модульдік оқыту жүйесін пайдалану арқылы оқытушы мен студенттің ынтымақтастығын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, құзыретті маманды даярлауға, оның танымдық қызметін жандандыруға,

дербестікті, моральдық және идеологиялық ұстанымдарды дамытуға ықпал етеді.

Осы орайда, Л.Запорожец болашақ география мұғалімін даярлау процесіне, заманауи технологияларды енгізе алатын мұғалімдерге қойылатын талаптар мен олардың кәсіби дайындығының нақты жағдайына назар аударады [4]. Ол, болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстары мен құзыреттілік компоненттерінің мүмкіндіктерін зерттеп, география мұғалімін даярлауда мотивациялық, танымдық және зерттеу құзыреттерін жетілдірудің маңыздылығын анықтады. Сондықтан, біз, география студенттерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына даярлаудың маңыздылығын ескере келе, зерттеу мақсаты ретінде «болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыреттілігін қалыптастырушы компонент құрамының тиімділігін анықтауды» алдық. Сәйкесінше зерттеу міндеттеріне туристік-өлкетану құзыретінің компоненттері кірді:

- мотивациялық және эмоционалды-құндылық;
- белсенді – танымдық және пәндік-кәсіптік жаңа білім;
- өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреттері.

Зерттеудің болжамы: Географиялық білім беруде студенттердің туған өлкенің ерекшеліктерін зерттеу мен танымын арттыру мақсатында, білім беру процесіне педагогикалық технологияларды енгізу аясында, болашақ география мұғалімдерін туристік-өлкетану жұмыстарына даярлау және оған қажетті компоненттерді анықтау табылады.

Жүргізілген зерттеу жұмысы «География» студенттеріне туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдастыруға қажетті құзыреттерді қалыптастыру компоненттерін анықтап, моделін ұсынады.

Негізгі бөлім. Қазіргі кезде әлемдік деңгейде болашақ мұғалімдерді құзыреттілік тәсіл негізінде дайындаудың тиімділігі дәлелденді, себебі, бұл білім беру процесінің барлық буындарының мазмұнына сәйкес,

студенттердің туған өлкесін тану бойынша тиісті білім деңгейіне, іскерлік дағдыларына, дербес зерттеу жұмыстарына қол жеткізуге, оқуға деген ынтасын күшейтуге және жеке қасиеттерін дамытуға ықпал етеді [5]. Осы орайда, болашақ география мұғалімдерін ізденуші, зерттеуші, туған жер аумағының ерекшеліктерін ашушы ретінде даярлауда туристік-өлкетану компоненті жетекші рөл атқарады.

Географиялық білім беруде туристік-өлкетану компоненті білім беру тәсілдерін жаңартуға, педагогикалық технологияларды енгізуге, сондай-ақ, студенттердің туристік-өлкетану жұмыстарын жаңғыртуға мүмкіндік береді. Алайда, кәсіби маманды қалыптастырудың тиімді құралы ретінде туризм мен өлкетанудың жеткіліксіз дамуы, болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстарын дайындау процесіне өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді.

Болашақ география мұғалімдерін туристік – өлкетану жұмыстарына даярлау мәселесі отандық және шетелдік ғалымдар тарапынан кең көлемде зерттелмеген, оның үстіне бар еңбектердің сапасы сын көтермейді. Болашақ география мұғалімін дайындауға деген көзқарастардың алуан түрлілігінен бұл проблема шешімін таппай келеді. Ғалымдар тек кейбір аспектілерді қарастырып, атап өтті, оған: болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстары рөлінің өсуі, мектептегі сыныптан тыс туристік-өлкетану зерттеулерінің әдістемелік жүйесін жетілдіру, өлкетану туралы ақпарат саласын кеңейту және білім берудегі туристік іс-шараларды ұйымдастыру кірді [6]. География мұғалімдерінің кәсіби қызметінде туристік-өлкетану жұмысы маңызды рөл атқарады, оған дайындық қазіргі заманның қажеттіліктерін ескере отырып, құзыреттілік тәсіл негізінде жүргізілуі тиімді болмақ.

Жоғарыда аталған ғалымдардың зерттеулері аясында туристік-өлкетану жұмыстары болашақ география мұғалімдерінің тұрақты танымдық қызығушылығын қалыптастыруға, туған өлкенің ерекшеліктерін зерттеуге құндылық қатынасты, практикалық өлкетану міндеттерін орындау үшін білім

жиынтығын алу процесі ретінде түсінеміз. Бұл, танымдық және зерттеу іс-әрекеттерін жүзеге асыруға бағытталған оқытушы мен студенттің бірлескен іс-қимыл жүйесі аясында жүзеге аспақ.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығын ұйымдастыру бойынша зерттеулердің аналитикалық шолуы кәсіби қызметтің кәсіби бағытының ерекшелігіне сәйкес студенттермен туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізетін географ-оқытушы екенін дәлелдейді. Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде туған өлке, туризм және өлкетану ұғымдары, олардың өзара байланысы, мінез-құлық формалары, функциялары қарастырылады, ал өлкетану қағидаты оқытудың негізгі қағидаттарының бірі ретінде анықталады [7].

«Аймақ», «туған өлке», «өлкетану», «туризм», «өлкетану және туристік жұмыс», «болашақ география мұғалімдерін даярлау» ұғымдарының мазмұнын талдау «болашақ география мұғалімдерін туристік-өлкетану жұмысына даярлау» түсінігін анықтауға, туған өлкенің ерекшеліктерін зерттеу және жинақталған материалды өлкетану мен туризмде, педагогикалық қызметте пайдалану қабілетін қамтамасыз ететін жеке қасиеттерді қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасының еңбек нарығындағы өзгерістер мен білім беру қызметтері саласындағы өзгерістер болашақ география мұғалімдерін кәсіби даярлаудың тұжырымдамалық негіздерін өзгертуді талап етеді. Бұл міндеттерді жүзеге асыру оқытушыға кәсіби білім беруді ғана емес, сонымен қатар кәсіби іс-әрекеттер мен қарым-қатынас қабілеттерін қалыптастыруды, жеке танымдық тәжірибені және кәсіби біліктілігіне сәйкес маңызды қасиеттерді дамытуды талап етеді.

Білім берудегі құзыреттілік тәсіл болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға және білім беру парадигмасын біртіндеп қайта бағдарлауға бағытталған. Құзыреттілік қазіргі заманғы көп факторлы әлеуметтік-саяси, ақпараттық және коммуникациялық кеңістікте тұрақты өмір сүру қабілетін айқындайтын құзыреттер

жиынтығын меңгеруді және дағдыларын қалыптастыруды білдіреді [8; 9]. Болашақ география мұғалімдерін құзыреттілік тәсіл негізінде туризм және өлкетану жұмысына даярлау нәтижесі туристік-өлкетану құзыреттілігі сияқты кәсіби құзыреттілік компонентін қалыптастыруы болып табылады.

Сонымен, болашақ география мұғалімінің туристік-өлкетану құзыреттілігі – бұл кәсіби дайындық барысында қалыптасатын тұлғаның сапалық сипаттамасы, мұнда саяхаттар, жорықтар, экспедициялар кезінде туған өлкенің ерекшеліктерін зерттеудің жеке практикалық тәжірибесін алу мақсатында танымдық іс-әрекеттерге басымдық беріледі. Ол студенттердің туристік-өлкетану білімін алу қажеттілігі мен қабілетін, туристік-өлкетану мақсатын айқындау мен міндеттерін шешуге дайындығын, сонымен қатар, алған білімдерін туристік-өлкетану іс-әрекеті әдістерін кәсіби қызметте қолдана білуімен сипатталады. Мұндай болашақ география мұғалімі оқу және ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырушы, тәлімгер және кеңесші болып табылады.

Зерттеудің әдіснамасы. Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарындағы «География» студенттерінің туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптасыру жолында, компоненттік құрамы: «мотивациялық және эмоциялық-құндылық»; «белсенді-танымдық және пәндік-кәсіптік жаңа білім алу» «өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті» болған, туристік-өлкетанудың ішкі компоненттерін, теориялық: талдау, нақтылау, жинақтау әдістерін қолдана отырып география студенттерінің туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптастырудың моделі жасақталды. Модельдің әдіснамалық-құрылымдық бірлігіне: *туристік-өлкетану құзыретін қалыптастыру компоненттері* (мотивациялық және эмоционалды-құндылық, танымдық және кәсіптік жаңа білім алу, өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті); *педагогикалық әдістемелік тәсілдер* (жүйелік, тұлғалық-әрекеттік, құзыреттілік); *педагогикалық ұстанымдар* (ғылымилық, бейіндік, тәжірибеге бағдарлану);

педагогикалық жағдайлар (туристік-өлкетану танымын ынталандыру, жұмысты ұйымдастырудың тәжірибелік-бағдарлы сипаты, «Туристік-өлкетану турмаршрутын ұйымдастыру және өткізу негіздері» оқу пәнін енгізу) және туристік-өлкетану құзыретінің қалыптасу деңгейлері (туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдасу сауаттылық, жүйелі ойлау, туристік-өлкетану ісіне құзыреттілік) кіреді. Модельдің нысаналы блогы шеңберіндегі мақсат (болашақ география мұғалімдерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмысына даярлауды жетілдіру), міндеттер (оң уәждемені қалыптастыру, студенттерге пәндік білім мен туристік - өлкетанудың зерттеу дағдыларын,

жеке қасиеттері мен құзыреттерін беру) әрекет етеді.

Зерттеу нәтижелері. Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыреттілігі жайлы әлемдік және отандық ғалымдардың көзқарастарын ескере отырып, болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыреттілігін нақты құрылымдау керек екендігі туралы қорытындыға келеміз. Біз оны қалыптастырудың тиімді жолдарын анықтау үшін зерттелетін құбылыстың компоненттік құрылымын қарастырдық. Сондай-ақ, туристік-өлкетану құзыретін қалыптастырудың өзіндік құрылымдық моделі негізінде барлық компоненттерінің мүмкіндіктері талқыланды (1-Сурет).



Шартты белгілері:

- Құзыретті қалыптастыру компоненттері
- Стратегиялық және тактикалық мақсат
- → Педагогикалық компоненттік жабдықталуы
- - - - - → Түпкі нәтижесі

Сурет 1. Туристік-өлкетану құзыретін қалыптастырудың өзіндік құрылымдық моделі

Педагогикалық және кәсіби (туристік-өлкетану) әдебиеттерді талдаудың нәтижесінде мотивациялық, танымдық және белсенді компоненттерінің маңыздылығын анықтадық. Олар келесідей ішкі компоненттерден тұрады: *мотивациялық және эмоционалды-құндылық*, туристік-өлкетану жұмыстарының құндылықтарын ынталандыру; білімді жетілдіру қажеттілігін анықтау, ойлауды дамыту процесін ынталандырады; *белсенді-танымдық және пәндік-кәсіптік жаңа білім алуға*, туристік-өлкетану іс-әрекет әдістерін игеруге қажетті білімнің, дағдылардың, танымдық қабілеттердің және дағдылардың болуын болжайды; *өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті*, қойылған мақсатқа жету және кәсіби қызмет тәжірибесін алу іс-әрекеттерін қамтиды.

Туристік-өлкетану құзыретінің барлық компоненттері өзара тығыз байланысты. Біздің ойымызша, болашақ география мұғалімдерін кәсіби қызметке, туризм және өлкетану жұмысына даярлау кезінде туристік-өлкетану құзыреті өзіндік құрылымды қамтамасыз ететін өзекті және өнімді тәсіл болып табылады. Бұл білімге және туристік-өлкетану дайындығына мотивациялық-құндылық қатынасты қалыптастыру қажеттілігімен түсіндіріледі. Атап айтқанда, болашақ география мұғалімінің туризм мен өлкетану саласындағы ақыл-ой қабілеті, терең білімі; зерттеу іс-қимылдарына дайындықты, туристік және өлкетану зерттеулер практикасында кәсіби даму қабілетін қалыптастыру, оларды іске асыру үшін педагогикалық алгоритмді таңдау немесе құру дағдыларын қалыптастыру. Географ студентке белгілі бір сипаттамаларды беру құралы студенттің тәжірибесі болып табылады, оның негізінде туристік-өлкетану құзыреттері қалыптасады. Туристік-өлкетану құзыретін қалыптастыру компоненттері:

1. *Мотивациялық және эмоциялық-құндылық компоненті*. География студенттерінің жұмысында эмоциялар маңызды рөл атқарады, өйткені олар адамның қиялын шоғырландырады және оны іс-әрекетке бағыттайды. Туризм және өлкетану сабақтары кезіндегі жағымды эмоционалдық

жағдай, эмоциялық қанағаттану көзінің болуы географ-студенттердің туристік-өлкетану құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді. Мотивацияның субъективті көрінісі – бұл адамның іс-әрекеті процесінде пайда болатын және сонымен бірге осы әрекетті ынталандыратын эмоциялар. Е.Ильин эмоционалды және мотивациялық процестердің функционалды бірлігін бөліп көрсетеді [10].

Эмоциялар теориясын жасаушы Е.Ильин теріс және жағымды эмоцияларды ажыратады [11]. Теріс эмоциялар – бұл толқу, мазасыздық, қорқыныш, үмітсіздік, реніш, көңілсіздік, ашу, қайғы және т.б. Ал оң эмоциялар - бұл ләззат, қуаныш, көңілді, таңдану, қызығушылық, әзіл сезімі, сенімділік және т.б. [11, Б.68], олар география студенттерінің туристік-өлкетану жұмыстарын бақылауға мүмкіндік береді. Туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптастырудың бір бағыты – болашақ география мұғалімінің туған өлкесін зерттеу процесінде танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ақыл-ой әрекеті кезінде жағымды эмоцияларды ынталандыру.

Б.Додонов эмоцияларды процесс ретінде қарастыра отырып, сезімдер мен қабылдауды кодтайтын адамның сыртқы және ішкі әрекеттерін анықтайды [12]. Туристік-өлкетану қызметінде эмоциялар болашақ география мұғалімі өзін қаншалықты жүзеге асыра алатындығына байланысты шындықты бағалайтын фактор ретінде қарастырылады. Эмоциялар өте маңызды, себебі кәсіби қызметті ынталандыратын мотив болып табылады. Географ студенттің эмоционалды жағдайы оқу іс-әрекетінің сыртқы және ішкі мотивтеріне әсер етеді. Студенттердің туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдастыруда сенімділік, таңданыс, ләззат, күмән, қызығушылық және т.б. эмоцияларды жағымды деп санаймыз, бірақ олардың барлығы әрекетті ынталандырады. Анықталған мотивтер географ студенттердің болашақ кәсіби қызметіне, атап айтқанда туристік-өлкетану жұмысында ішкі және сыртқы ынталандыру кешендерін құрайды.

Туристтік-өлкетану жұмысының эмоционалды тартымдылығы айналадағы белгілі заттар мен құбылыстардағы білім мен жаңашылдықтың қоздырғышы ретінде шығармашылық ойлауды дамытуға мүмкіндік береді. Туризм мен өлкетануға деген қызығушылық географ студенттер үшін үлкен маңызға ие. Туған өлкенің ерекшеліктерін зерттеуге деген қызығушылық – бұл туристік-өлкетану ақпаратын терең қабылдауға және түсінуге ықпал ететін ішкі жағымды эмоция. Қызығушылық, білім алуға бейімділік болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзіреттілігінің эмоционалды және құндылық құзіреттілігінің ажырамас көрсеткіштері болып табылады.

Шынайы өмірде адамгершілік және рухани факторлардың әсерінен қалыптасатын болашақ мұғалімнің кәсіби қызметінің құндылықтарын дамыту маңызды. О.Тимецтің айтуынша, «География мұғалімінің дүниетанымының негізін құрайтын құндылық бағдарлары; өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға көмектесетін өзін-өзі талдау әдістерін меңгеруді қамтамасыз етеді; жеке өзін-өзі жетілдіруге, кәсібилік пен шығармашылықты дамытуға, қызметті реттейтін критерийлер мен нормалар жүйесімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Студенттердің іргелі және арнайы географиялық пәндерді оқуға деген құндылық қатынасы ерекше маңызды болып табылады» [13]. Сондықтан, болашақ география мұғалімі үшін айқындаушы құндылықтар: білім беру, сенімділік, әділдік, өзін-өзі бағалау, төзімділік, шығармашылық, балаларға деген сүйіспеншілік кәсіби тәжірибе болып табылатындығын атап көрсетеміз.

2. *Белсенді-танымдық және кәсіптік жаңа білім алу компоненті.* Туристтік-өлкетану құзіреттерін қалыптастыруда мақсатты дұрыс тұжырымдау және нәтижеге жету жолдарын таңдау үшін географ студенттер ойлау қызметінің ұтымды әдістерін игеруі керек: бақылау объектілері мен құбылыстарды салыстыру; оларды тұтастай талдау және синтездеу, басты нәрсені бөліп

көрсету, дұрыс тұжырымдар жасау, объектілер мен құбылыстарды өзара байланысты саналы түрде қарастыру; өз ойларының ақиқатын дәлелдеу. Психологиялық-педагогикалық бағалауды В.Сластенин [8, Б.528] ақыл-ой белсенділігінің дамуына, ақыл-ой әрекеттерінің біртіндеп қалыптасуына баса назар аударады. Бұл постулаттар болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізу үшін қажет. Географ-студенттердің өз бетінше ойлау қабілетін дамыта отырып, біз салыстыру, логикалық байланыстар орнату, туристік ұйымдардың жергілікті ережелерімен жұмыс жасау үшін танымдық міндеттерді қолданамыз.

Белсенді-танымдық компонент туристік-өлкетану жұмысының жаңа тәжірибесін, ғылыми білім мен дағдыларды игеруді білдіреді, оның нәтижесі жеке даму және өзін-өзі жетілдіру болып табылады. М. Джордж былай деп жазады «кез-келген білім алу кезінде білімнің адам өмірінде алатын орнын білу өте маңызды, бұл нақты өмірдің бөлігі ме, әлде сырттан қойылған шарт па» [14]. Педагогикалық сөздіктерде белсенділік адамның саналы жұмыс пен әлеуметтік белсенділікке қабілеттілігі, материалдық және рухани мәдениеттің жетістіктерін игеру негізінде қоршаған ортаны және өзін мақсатты, жүйелі түрде өзгерту шарасы деп түсіндіреді. Белсенділік шығармашылықта, қарым-қатынаста көрінеді. Іс-әрекеттің интегралды сипаттамасы – бұл тұлғаның белсенді өмірлік ұстанымы, ол өзінің принциптілігімен, көзқарастарын дәйекті түрде қорғауымен, көшбасшылығымен, тиімділігімен, іс-әрекетке психологиялық бейімделуімен көрінеді.

Географ студенттердің танымдық іс-әрекетке деген ынтасын білдіре отырып, олардың іс-әрекеттері туристік-өлкетану жұмысының мақсатына жетудің шарты ғана емес, құралы да болып табылады. Сондықтан танымдық іс-әрекет тұлғаның өзін-өзі дамытуының қажетті шарты болып табылады. Бұл «студенттің рухани, ақыл-ой, физикалық және басқа да қабілеттері мен бейімділіктерін қалыптастыру мен дамытудағы өзіндік жұмысы» [15]. Гео-

графия мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмысында педагогикалық технологияларды қолдану олардың танымдық белсенділігі мен кәсіби қызығушылықтарының дамуына ықпал етеді. Сондықтан, танымдық қызығушылық біздің алдымызда адамның білім саласындағы таңдаулы бағыты ретінде пайда болады.

Осылайша, белсенді танымдық компонент болашақ география мұғалімдерінде танымдық белсенділікті дамытуды қамтиды, бұл студенттерге қоршаған орта туралы ақпаратты білуге деген ынтасын арттыруға ықпал етеді. Танымдық қажеттілікті, танымдық іс-әрекеттің мақсатын түсіну болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстарының мақсатын анықтайды. Бұл стандартты емес жаяу жүру жағдайында моральдық және эмоционалды өзін-өзі реттеу, төзімділік және өзін-өзі бақылау дағдыларымен бірге жүреді.

3. *Өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті компоненті.* Н.Мельник студенттердің ғылыми-зерттеу қызметінің ішкі және сыртқы факторларының қарама-қайшылықты сипатына назар аударады: осы қарама-қайшылықты түсіну және оны жеңуге деген ұмтылыс тұтастай алғанда жеке дамудың қозғаушы күшіне айналады [16]. Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыретіндегі зерттеу компонентіне баса назар аудару В.Сластениннің пікірімен расталады, ол «студенттердің зерттеу қызметі жеке тұлғаның шығармашылық-ізденушілік позициясын қалыптастыру үшін таусылмайтын, соңына дейін іске асырылмайтын мүмкіндіктерге ие» деп тұжырымдайды [8, Б.523]. Зерттеу компонентін қалыптастыру нәтижесі, біз бірнеше топқа біріктірген студенттердің зерттеу дағдылары болып табылады: *туристік-өлкетану жұмысын жоспарлау қабілеті* (өлкетану зерттеуінің мақсатына қарай білім беру міндеттерін айқындау; жұмыстың соңғы нәтижесін жарты жылға немесе бір жылға жобалау; нәтижелерге қол жеткізу жолдарына айқындау; жергілікті білімді зерделеу үшін кезеңдер мен құралдарды жоспарлау; студенттермен жеке жұмысты, клуб жұмысын жоспарлау);

ақпараттық дағдылар (қажетті ақпаратты іріктеу және оны шығармашылықпен өңдеу; материалды қисынды, қолжетімді, бейнелі, мәнерлі түрде беру; студенттердің өлкетану ақпаратына қызығушылығын ынталандыру; басты және екінші кезектегі заттарды бөліп көрсету; студенттерді талқылауға ынталандыратын проблемалық тәсіл аясында материалды ұсыну; туған өлке туралы ақпаратты игеру, қабылдау, түсіну ерекшеліктерін ескеру, туристік-өлкетану туралы ақпаратты іздеуде, өңдеуде және игеруде студенттердің танымдық белсенділігінің дамуына ықпал ету); *ұйымдастырушылық-басқарушылық дағдылары* (жорықта студенттердің тіршілігін ұйымдастыру, олардың қызметін туристік топтың қызметімен үйлестіру, әріптестермен және студенттермен ынтымақтастық, бірлескен қызметке қатысу сезімін қалыптастыру; әрбір студент үшін табысқа жету үшін жағдай жасау; жеке тұлғаның өзара іс-қимылы мен қабылдауының анықтығы, студентке мақсатты әсер ету, қарым-қатынастың жеке стилінің көрінісі), *талдау және өзін-өзі талдау қабілеті* (команданы және әрбір студентті түсіну; студенттердің табыстылығы мен білімділік деңгейін диагностикалау; және туристік зерттеу міндеттерін орындауға студенттердің шығармашылық көзқарасын тиісті бағалау; туристік-өлкетану жұмысы практикасында тиімді нысандарды, әдістер мен тәсілдерді пайдалану мақсатында басқа педагогтердің тәжірибесін талдау; қол жеткізілген нәтижелерді талдау негізінде жаңа педагогикалық технологияларды негіздеу және олардың тиімділігін көрсету; студенттерді өзінің өлкетану және туристік жұмысын талдауға және өзін-өзі талдауға үйрету).

Осылайша, зерттеу компонентін қалыптастыру оның нәтижелері – туристік-өлкетану саласындағы білім түрінде белгіленетін танымдық іс-әрекет тәжірибесін; туристік жорықтың стандартты емес жағдайларында тиімді шешімдер қабылдау дағдылары түріндегі шығармашылық қызмет тәжірибесін алуды көздейді.

Сонымен, зерттеу нәтижесін қорыта келе, география студенттерінің туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптасыру компоненттерін: «мотивациялық және эмоциялық-құндылық», «белсенді-танымдық және пәндік-кәсіптік жаңа білім алу» және «өзін-өзі дамыту және зерттеу құзыреті» жүйелік, тұлғалық-әрекеттік, құзыреттілік тәсілдері негізінде, ғылымилық, бейіндік, тәжірибеге бағдарлану ұстанымдарын және педагогикалық жағдайларын, туристік-өлкетану құзыретінің қалыптасу деңгейлерін анықтадық.

Нәтижені талқылау. Туристік-өлкетану жұмыстарында құзыреттілік тәсілді іске асыруға негіз болған жаратылыстану институттары мен кафедралар және бөлімдер деңгейіндегі оқу жоспарларын, бағдарламаларын, жекелеген құжаттар мен шешімдерді талдау педагогикалық практикада туристік-өлкетану әлеуетінің жоқтығын көрсетті. Болашақ география мұғалімдерін туристік-өлкетану жұмыстарына даярлауда ұйымдастыру шарттары мен процесіне аса назар аударылмайды. Сондай-ақ, студенттердің туристік-өлкетану қызметін ұйымдастыруда, мақсат үшін тиісті нысандарды, әдістер мен құралдарды пайдалануға дайын емес екенін, оны қалай тиімді жүзеге асыруды білмейтінін анықтадық. Осылайша, жоғары оқу орындарының оқу процесінде болашақ география мұғалімдерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына даярлау қажеттілігі анықталды.

Болашақ география мұғалімдерін туристік-өлкетану жұмысына даярлаудың ағымдағы жай-күйін талдау туризм және өлкетану саласындағы пәндік білім мен дағдылардың төмен деңгейінің, туристік-өлкетану жұмысын ұйымдастырушының кәсіби қызметінің уәждемесі мен құндылықтарының басым екенін, туристік зерттеу дағдыларының жоқтығын, сондай-ақ жеке тұлғалық қасиеттердің жеткіліксіз қалыптасуын көрсетті. Бұл, студенттердің көпшілігі туған өлкесінің мәселелерін зерттеуді өздері үшін жеткіліксіз деп санайтындығымен түсіндіріледі [17].

Туризм мен өлкетану білімін игеру мен дағдыларды қалыптастыруға, студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға оқытушының жанқиярлық күш-жігерінің арқасында қол жеткізіледі. Туристік-өлкетану құзыреттілігінің эмоционалды-құндылықты компонентін қалыптастыру болашақ география мұғалімінің жеке маңызды және құнды идеалдарының, нанымдарының, көзқарастарының жиынтығын; өлкетану құзыреттілігін кәсіби құндылықтардың бірі ретінде түсінуді; туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізудегі өз ұстанымын білдіреді [18]. Туристік-өлкетану жұмыстарындағы танымдық белсенділікті туризм мен өлкетану саласындағы білім мен зерттеу дағдыларын игеру қабілеті, маңызды сапалық сипаттамаларды біріктіретін жеке қасиет ретінде, сондай-ақ студенттердің туған өлкесінің аумағын зерттеу бойынша мақсатты танымдық іс-әрекеттерінің көрінісі ретінде қарастырдық.

Болашақ мұғалімнің туристік-өлкетану жұмыстарын жүзеге асыруға деген ынтасын қалыптастыру, оның құндылығын және туристік-өлкетану бойынша дайындықтың сапасын жақсарту үшін жеке маңызды мотивтердің маңыздылығы, географ студенттің ғылыми зерттеулер жүргізуге құндылық қатынасы, оқу мәселелерін шешуге шығармашылық көзқараспен қарауға және оқу процесін жетілдіруге мүмкіндік береді [19]. Сондықтан, жеке тұлғаның мазмұнды және мотивациялық мүмкіндігін біріктіру қажет, бұл білім мен іс-қимыл әдістерін өз бетінше игеру қабілетін қалыптастыруды ғана емес, сонымен қатар туристік-өлкетану жұмысын ынталандыратын танымдық қажеттіліктер мен ішкі көзқарастарды бекітуді білдіреді. Жорық контексіндегі зерттеулерге деген мұндай көзқарас туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдастырудың қазіргі деңгейі үшін өзекті болып табылады. Себебі, танымдық мотивация туризм мен өлкетану саласындағы білім беру іс-әрекетінің қозғаушы күші ретінде жаңа білім алудың орындылығын атап өту және туған жерді зерттеу қабілетін дамыту мен өзін-өзі жетілдіру дағдыларын нығайту үшін қажет.

Қорытынды. Болашақ география мұғалімдерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына даярлау мәселесін зерттеудің нәтижесінде: туристік-өлкетану зерттеулерін жүргізудің әдістемелік жүйесін, өлкетану ақпаратын қолданудың аясын және туған өлке, туризм және өлкетану ұғымдарын, олардың өзара байланысын, мінез-құлық формалары мен функцияларын талдай келе туризм және өлкетанудың құзыреттілік компоненттерін анықтадық. Сондай-ақ, қазіргі таңдағы болашақ география мұғалімдерін туристік-өлкетану жұмыстарына даярлауда дәстүрлі тәсілдің үстемдігін байқадық. Туристік-өлкетану бағытындағы жекелеген кәсіби пәндер мен практикалар арасындағы байланыстың әлсіздігінен, командалық жұмыстар жоқ екендігі белгілі болды. Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыреттілігін қалыптастыруда мотивациялық-құндылыққатынасы туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдастыру бойынша өзін-өзі дамытуға және студенттермен ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыруға мүмкіндік беретіндігі дәлелденді.

Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыреттілігін қалыптастыру компоненттері мен оның тиімділік көрсеткіштері талқыланды: *мотивациялық-құндылық* (студенттің оқу процесіне деген ынтасы мен көзқарасын қалыптастыру, танымдық қажеттіліктерді қанағаттандыру ниеті, туристік-өлкетану мазмұнындағы ақпаратты есте сақтаудың, түсінудің және берудің жоғары деңгейі; туристік-өлкетану бағытында білім алуға деген ұмтылыс, туристік-өлкетану жұмысарын шығармашылықпен жүзеге асыру ниеті; туристік сапардың немесе студенттермен экспедицияның табиғи жағдайында эмоционалды тұрақтылық, танымдық-білім, жергілікті тұрғындармен туристік-

өлкетану зерттеулері саласында байланыс, студенттермен туристік-өлкетану жұмысын ұйымдастырушының болашақ кәсіби қызметіне білімнің бағдарлануы; студенттерге туристік-өлкетану білімінің міндеттерін іс жүзінде орындаудың тәсілдерін білу); *өлкетану терминологиясын меңгеру, өлкетану зерттеулерінің дәстүрлі және жаңа әдістеріне бағдарлану; өз ұстанымын негіздей білу, жауапкершілік, әрекеттік-практикалық* (студент-географтың білімді тереңдетуге, жергілікті жерлерде өлкетану және туристік қызметті ұйымдастырудың, экскурсиялардың, мұражайларды ұйымдастыру жөніндегі жұмыстардың дағдылары мен біліктерін қалыптастыруға, тиісті дағдылар мен құзыреттерді қалыптастыруға бағытталған белсенді қызметі).

Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізу үшін қажет айқындаушы құндылықтар болған білім беру, сенімділік, әділдік, өзін-өзі бағалау, төзімділік, шығармашылық, жұмысқа деген қызығушылық кәсіби тәжірибе болып табылатындығы анықталды. Сондай-ақ, болашақ география мұғалімдерін құзыреттілік тәсіл негізінде туристік-өлкетану жұмыстарына даярлау моделінің компоненттері белгілі болды. Қорыта айтқанда, географиялық жоғары білім беруді реформалаудың негізгі бағыттарының бірі және туристік-өлкетану құзыреттерін қалыптастыру технологиясы ретінде – құндылық және дүниетаным саласын, қоршаған ортаны көру, сезіну және түсіну, бағдарлану, тұлғалық өзін-өзі жетілдіру, танымын игеруі және іс-әрекет тәжірибесінде болуы қажет құзыреттер география студенттерінің туристік-өлкетану жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Glaesser J. Competence in educational theory and practice: a critical discussion. Oxford Review of Education, 2018. <https://doi.org/doi:10.1080/03054985.2018.1493987> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).
- [2] Braslavskaja O. & Roghi I. Interactions and hierarchies of the component composition of local lore competence of future geography teachers. Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and

Challenges for Society (1st ed.), 2019. <https://doi.org/10.36074/rmerocs.ed-1.02> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).

[3] Mazbayev O., Alieva L. & Demeuov A. Problematic issues of geographical education in Kazakhstan. E3S Web of Conferences, 2020, 166(9):10032 <http://dx.doi.org/10.1051/e3sconf/202016610032> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).

[4] Zaporozhets, L. M. Training of future teachers for the use of educational and game technologies in the process of studying geography (Ph.D. thesis). Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, 2015. – 127 p.

[5] Mukhtar A. Tolegena, Kussna R. Tumanovaa, Tatyana S. Shumeukoа, Saltanat A. Zhakaevaa, Kunssulu A. Zhakaevaa, Sulushash T. Aysina A. Technique for Formation of Future Teachers' Readiness for Their Professional and Pedagogic Cooperation. International journal of environmental & Science education 2016. – №9. – P.2595-2605. <http://dx.doi.org/10.12973/ijese.2016.709a> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).

[6] Iskander E. Yarmakeev, Tatiana S. Pimenova & Gulyusa R. Zamaletdinova. Teaching Local Lore in EFL Class: New Approaches. International Journal of Environmental & Science Education, 2016. – 11(6). – P.1213-1221. doi: 10.12973/ijese.2016.391a

[7] Demeuov, A., Mazbayev, O., Aukenova, G., Kholoshyn I., & Varfolomyeyeva I. Pedagogical possibilities of tourist and local history activities. E3S Web of Conferences 2021, 280, 11011 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128011011> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).

[8] Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н., Педагогика: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений /Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 б. [Электрондық ресурс]: URL: <https://pedlib.ru/Books/1/0075/index.shtml> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[9] Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – 58-64 б. [Электрондық ресурс]: URL: <http://www.char.ru/346/105286.htm> (өтінім берілген күні: 08.10.2019).

[10] Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 б. [Электрондық ресурс]: URL: https://bookap.info/edu/ilin_emotsii_i_chuvstva_2001/byurape/2 (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[11] Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002 – 512 б. [Электрондық ресурс]: URL: <https://iknigi.net/avtor-evgeniy-ilin/32357-motivaciya-i-motivy-evgeniy-ilin/read/page-1.html> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[12] Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1978. – 272 б. [Электрондық ресурс]: URL: https://pedlib.ru/Books/6/0322/6_0322-2.shtml#book_page_top (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[13] Timets O. V. Theory and practice of formation of professional competence of the future teacher of geography in the course of professional training: the dissertation of the Ph.D. of Pedagogical Sciences. Uman, 2011. – 487 p.

[14] Marcus, George. The Psychology of Emotion. Oxford Handbook of Political Psychology, 2003. – 182-221 p.

[15] Gerasymova, I., Maksymchuk, B., Bilozeroва, M., Chernetska, Y., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. Forming professional mobility in future agricultural specialists: the sociohistorical context. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 2019. – 11(4), – P.345-361. <http://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/1604/pdf> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[16] Melnyk, N., Bidyuk, N., Kalenskyi, A., Maksymchuk, B., Bakhmat, N., Matviienko, O., Maksymchuk, I. Models and organizational characteristics of preschool teachers' professional training in some EU countries and Ukraine. Proceedings of the Institute of Pedagogical Research, 2019. – 51(1), – P.46-93. <https://ipisr.org/rs/images/pdf/zbornik-51/Natalija-Meljnik.pdf> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[17] Gubarenko A., Kadyrbekova D., Imangulova T., Luterovich O., Yespenbetov N. Questexcursion, asinter active form of providing excursion services in Kazakhstan. GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2020. – №2(4). – P.1402-1409. doi:10.30892/gtg.32431-587

[18] Шаяхметова Г.М. Организация туристско-краеведческой деятельности со школьниками в условиях туристского палаточного лагеря. – Астана, 2014. [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyu-podhod-k-vospitaniyu-lichnosti-sredstvami-turistsko-kraevedcheskoy-deyatelnosti-doshkolnyu-shkolnyu-etapy/viewer> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[19] Кадырбекова Д.С., Имангулова Т.В., Омаров К.М. Туризм саласындағы мамандарды дайындауда «Жетісу өлкетануы» пәнін оқытуда инновациялық технологияларды қолдану //Абай атындағы ҚазҰПУ-ң хабаршысы «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы, 2019. – №1 (60). – 448-450 б.

References

[1] Glaesser J. Competence in educational theory and practice: a critical discussion. *Oxford Review of Education*, (2018). <https://doi.org/doi:10.1080/03054985.2018.1493987> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[2] Braslavskaja O. & Roghi I. Interactions and hierarchies of the component composition of local lore competence of future geography teachers. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society* (1st ed.), 2019. <https://doi.org/10.36074/pmepocs.ed-1.02> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[3] Mazbayev O., Alieva L. & Demeuov A. Problematic issues of geographical education in Kazakhstan. *E3S Web of Conferences*, (2020). – 166(9):10032 <http://dx.doi.org/10.1051/e3sconf/202016610032> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[4] Zaporozhets, L. M. Training of future teachers for the use of educational and game technologies in the process of studying geography (Ph.D. thesis). Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, 2015. – 127 p.

[5] Mukhtar A. Tolegena, Kussna R. Tumanovaa, Tatyana S. Shumejkoa, Saltanat A. Zhakaevaa, Kunssulu A. Zhakaevaa, Sulushash T. Aysina A. Technique for Formation of Future Teachers' Readiness for Their Professional and Pedagogic Cooperation. *International journal of environmental & Science education* 2016. – vol.11. – №9. – P.2595-2605. <http://dx.doi.org/10.12973/ijese.2016.709a> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[6] Iskander E. Yarmakeev, Tatiana S. Pimenova & Gulyusa R. Zamaletdinova. Teaching Local Lore in EFL Class: New Approaches. *International Journal of Environmental & Science Education*, 2016. – 11(6). – P.1213-1221. doi: 10.12973/ijese.2016.391a

[7] Demeuov, A., Mazbayev, O., Aukenova, G., Kholoshyn I., & Varfolomyeyeva I. Pedagogical possibilities of tourist and local history activities. *E3S Web of Conferences* 2021, 280, 11011 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128011011> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[8] Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyanov E.N., *Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih pedagogicheskikh uchebnyh zavedenij /Pod red. V.A. Slastenina.* – М.: Akademiya, 2002. – 576 б. [Elektronдық resurs]: URL: <https://pedlib.ru/Books/1/0075/index.shtml> (otinin berilgen kuni: 25.12.2021).

[9] Hutorskoj A.V. Klyuchevye kompetencii kak komponent lichnostno-orientirovannoj paradigmy obrazovaniya // *Narodnoe obrazovanie.* – 2003. – №2. – 58-64 б. [Elektronдық resurs]: URL: <http://www.char.ru/346/105286.htm> (otinin berilgen kuni: 08.10.2019).

[10] Il'in E.P. *Emocii i chuvstva.* – SPb.: Piter, 2001. – 752 б. [Elektronдық resurs]: URL: https://bookap.info/edu/ilin_emotsii_i_chuvstva_2001/bypage/2 (otinin berilgen kuni: 25.12.2021).

[11] Il'in E.P. *Motivaciya i motivy.* – SPb.: Piter, 2002. – 512 б. [Elektronдық resurs]: URL: <https://iknigi.net/avtor-evgeniy-ilin/32357-motivaciya-i-motivy-evgeniy-ilin/read/page-1.html> (otinin berilgen kuni: 25.12.2021).

[12] Dodonov B. I. *Emociya kak cennost'.* – М.: Politizdat, 1978. – 272 б. [Elektronдық resurs]: URL: https://pedlib.ru/Books/6/0322/6_0322-2.shtml#book_page_top (otinin berilgen kuni: 25.12.2021).

[13] Timets O.V. *Theory and practice of formation of professional competence of the future teacher of geography in the course of professional training: the dissertation of the Ph.D. of Pedagogical Sciences*, Uman, 2011. – 487 p.

[14] George M. *The Psychology of Emotion.* *Oxford Handbook of Political Psychology*, 2003. – 182-221 p.

[15] Gerasymova, I., Maksymchuk, B., Bilozeroва, M., Chernetska, Y., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. Forming professional mobility in future agricultural specialists: the sociohistorical context. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2019. – 11(4), – P.345-361. <http://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/1604/pdf> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[16] Melnyk, N., Bidyuk, N., Kalenskiy, A., Maksymchuk, B., Bakhmat, N., Matviienko, O., Maksymchuk, I. Models and organizational characteristics of preschool teachers' professional training in some EU countries and Ukraine. *Proceedings of the Institute of Pedagogical Research*, 2019. – 51(1). – P.46-93. <https://ipisr.org.rs/images/pdf/zbornik-51/Natalija-Meljnik.pdf> (өтінім берілген күні: 25.12.2021).

[17] Gubarenko A., Kadyrbekova D., Imangulova T., Luterovich O., Yespenbetov N. Questexcursion, asinter active form of providing excursion services in Kazakhstan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 2020. – №2(4). – P.1402-1409. doi:10.30892/gtg.32431-587

[18] Shayahmetova G. M. Organizaciya turistsko-kraevedcheskoj deyatel'nosti so shkol'nikami v usloviyah turistskogo palatochnogo lagerya. Astana, 2014. [Elektronnyy resurs]: URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-vospitaniyu-lichnosti-sredstvami-turistsko-kraevedcheskoj-deyatelnosti-doshkolnyu-shkolnyu-etapy/viewer> (otinim berilgen kuni: 25.12.2021).

[19] Kadyrbekova D.S., Imangulova T.V., Omarov K.M. Turizm salasyndagy mamandardy dajyndauda «Zhetysu olketanu» panin oqytuda innovaciyaalyq tekhnologiyalardy qoldanu //Abaj atyndagy QazUPU-n habarshysy «Tarih zhane sayasi-aleumettik gylymdar» seriyasy. – 2019. – №1 (60). – 448-450 b.

Компоненты формирования туристско-краеведческой компетенции будущих учителей географии

Е.Д. Исаков¹, О.Б. Мазбаев², Е.Р. Абикбаев¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

²Национальная академия образования им. И. Алтынсарина (Нур-Султан, Казахстан)

Аннотация

В данной статье рассмотрены теоретические основы и компоненты подготовки студентов-географов к туристско-краеведческой работе на основе компетентностного подхода. Определена важность совершенствования мотивационных, активно-когнитивных и исследовательских компетенций в подготовке будущих учителей географии. Согласно аналитическому обзору исследований по организации профессиональной подготовки учителей географии, преподаватель географ проводит туристскую и краеведческую работу студентов. Выявлена важность компонентов мотивационной и эмоционально-ценностной; деятельностно-познавательной и предметно-профессиональной компетентности в приобретении и саморазвитии новых знаний и исследовательских компетенций для формирования туристско-краеведческих компетенций студентов географии. Разработана модель формирования туристско-краеведческих компетенций студентов-географов с использованием методов теоретического анализа, уточнения и обобщения. Было объяснено, что определяющими ценностями будущего учителя географии являются знания, уверенность, справедливость, самооценка, толерантность, творчество и интерес к труду - профессиональный опыт. Эти ценности необходимы будущим учителям географии для проведения туристско-краеведческой работы. Поэтому мы, развивая самостоятельное мышление студентов-географов, использовали специальные познавательные задачи для сравнения, установления логических связей. Подводя итоги, мы пришли к выводу, что география – одно из основных направлений реформы высшего образования, а технология формирования туристско-краеведческих компетенций – ценностей и мировоззрения, восприятия и понимания окружающей среды, ориентации, личностного самосовершенствования, приобретения знаний и опыта-позволяет студентам-географам вести туристско-краеведческую работу.

Ключевые слова: компетентностный компонент, студенты географии, туристско-краеведческая работа.

Components of the formation of the tourist and local lore competence of future geography teachers

Y. Issakov¹, O. Mazbayev², Y. Abikbayev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

²I.Altynsarin National Academy of Education (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Abstract

In this article, the theoretical foundations and components of preparing geographer students for tourist and local lore work on the basis of a competency-based approach were considered. The importance of improving

motivational, active-cognitive and research competencies in the training of future geography teachers was determined. According to an analytical review of research on the organization of professional training of geography teachers, it was discussed that students are geographers who carry out tourist and local lore work. Motivational and emotional-value; active-cognitive and subject; the importance of the components of obtaining new professional knowledge, as well as the competence of self-development and research in the formation of tourist and local lore competencies of geographer students, was determined. A model of the formation of tourist and local lore competencies of geographer students using the methods of theoretical analysis, concretization and generalization has been developed. It was also explained that the defining values for the future geography teacher are knowledge, reliability, fairness, self-esteem, tolerance, creativity and interest in work-professional experience. These values are necessary for future geography teachers to conduct tourist and local lore work. Therefore, we, as geographers, developed the ability to think independently, supported special cognitive tasks for comparison, establishing logical connections. In conclusion, we came to the conclusion that geography is one of the main directions of the reform of higher education and the technology of forming tourist and local lore competencies-values and worldview, vision, perception and understanding of the environment, orientation, personal self - improvement, acquisition of knowledge and experience - allows geographer students to conduct tourist and local lore work.

Keywords: competence component, students of geography, tourist and local lore work.

Редакцияға 29.12.2021 қабылданды.

FTAMP 14.15.01

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.03>

У ЦЗУНЬМИНЬ¹, А.С. АКРАМОВА^{2*}, ЛЮ ЛИЦЗЮНЬ²

¹ Восточно-китайский педагогический университет (Шанхай, Китай),

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

zmwu@dedu.ecnu.edu.cn, Akramova_@mail.ru, www.623657331com@qq.com

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ МЕЖДУ РК И КНР

Аннотация

В современном мире происходит концептуализация конкуренции великих держав в области государственной образовательной политики. Казахстан и КНР выступают передовыми и одними из сильных стран в регионе Центральной и Южной Азии. Геоэкономическая, социальная и культурная политика двух стран оказывает влияние на развитие не только стран данного региона, но и на политические и экономические события во всем мире. Мировые процессы глобализации, трансформация международных отношений оказывают влияние на процессы сотрудничества между РК и КНР. Трансформация международных отношений диктует современные подходы к развитию сотрудничества в области науки и образования двух стран.

Одной из основных задач в Китайско-Казахстанских отношениях остается укрепление сотрудничества в сфере образования, которое способствует развитию и внедрению образовательных инноваций, развития взаимоотношений двух стран. Согласование макроэкономической политики и многочисленных соглашений о сотрудничестве в области образования являются основой интегративных процессов между Китаем и Казахстаном. Институт Конфуция, представляющий собой культурные и образовательные центры, учреждения, открытые по всему миру, Шанхайская организация сотрудничества стали крупной

платформой для образования и культурных обменов между двумя странами. Авторы данной статьи сделали попытку раскрыть процесс интеграции знаний в мировое научное пространство, так как сотрудничество в сфере образования способствует повышению конкурентоспособности системы образования и приближения к лучшим международным практикам.

Ключевые слова: сотрудничество, интеграция, образование, высшее образование, интернационализация, процесс, Казахстан, КНР.

Введение. Китай и Казахстан установили дипломатические отношения в 1992 году. В 2005 году, укрепив стратегическое партнерство, страны объявили о развитии всеобъемлющего стратегического партнерства. РК и КНР проводят встречи на высоком международном уровне, происходит тенденция к экономическому, политическому доверию, культурному согласованию. Укрепление международного сотрудничества, особенно сотрудничества с Китаем, стало важным направлением развития систем образования двух стран.

Сегодня Республика Казахстан сотрудничает с КНР в производственной, экономической, политической сферах. В 2013 году председатель КНР Си Цзиньпин в ходе своего визита в Казахстан выдвинул инициативу «Пояс и путь», направленную на интеграцию азиатских и европейских стран. Казахская программа «Нұрлы жол» гармонично соединилась с инициативой китайского лидера. Благодаря этим программам произошло строительство транспортной инфраструктуры, логистики и коммуникаций. В 2016 году правительствами Китайской Народной Республики и Казахстана был инициирован документ «Один пояс, один путь», определяющий самые разнообразные области сотрудничества. Выдвинутый двумя странами, данный документ является основополагающим на современном этапе развития соответствующей политики Казахстана, который дополняет политику двух стран, способствует углублению всестороннего сотрудничества в области образования [1].

Руководствуясь инициативой «Один пояс, один путь», две страны наладили широкое сотрудничество в области образования и науки. От правительственного до местного уровней были добавлены договоренности о сотрудничестве, обмене опытом, а также

разнообразные соглашения в области образования. Как дружественные соседи и всеобъемлющие стратегические партнеры, укрепление взаимной поддержки и углубление всестороннего сотрудничества являются общим направлением усилий двух стран. За годы двустороннего взаимодействия подписан ряд договоров о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой. В 2011 году сделано заявление о стратегическом партнерстве и всестороннем развитии этих стран. В 2013 году принята Совместная декларация, провозглашающая принципы дальнейшего взаимодействия двух стран. В Пекине 7 июня 2018 года правительствами РК и КНР принято Совместное заявление. Данный документ определяет ряд новых мер и методов в целях укрепления культурных и неправительственных обменов, содействия академическим обменам между китайскими и иностранными учеными и продолжения сотрудничества в области образования, здравоохранения, спорта, туризма и молодежи. Шанхайская организация сотрудничества играет важную роль в содействии реализации данной политики.

Основная часть. Важность сотрудничества в области образования очевидна, так как взаимодействие в данной области есть показатель культурного уровня, культурной взаимосвязи как на уровне государств, так и между ее гражданами. Сотрудничество в сфере образования является одним из основных и приоритетных направлений документа «Один пояс, один путь». В целях развития двустороннего сотрудничества в области образования и дальнейшего повышения уровня, и эффективности научных исследований ведется постоянная и систематическая работа по налаживанию связей, проведению долгосрочных инициатив. В 2003 году РК и

КНР подписывают соглашение между министерствами двух стран, курирующих образование и науку (МО КНР и МОН РК). Содержание сотрудничества включает обмен опытом в системе образования и реформе образования, обмен учебниками и педагогическими материалами, обмен студентами, преподавателями, аспирантами и продвинутыми студентами, а также содействие исследованиям и продвижение в изучении казахского и китайского языков. 20 декабря 2006 года на государственных уровнях РК и КНР было подписано важное Соглашение о взаимном признании академических квалификаций и дипломов. Данный документ позволил определить правовые рамки при признании академических квалификаций, а также дипломов об образовании, полученных студентами двух стран. Взаимодействие КНР и Республики Казахстан в рамках Шанхайской организации сотрудничества имел большой положительный эффект в области образования. В 2006 году «Соглашение о сотрудничестве в области образования между государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества», которое было подписано на Шестом саммите глав государств Шанхайской организации сотрудничества, позволило опираться на правовые аспекты, заложенные в документах по сотрудничеству государств, являющихся членами данной организации. «Соглашение о сотрудничестве между Китаем и Казахстаном в области образования на 2009-2012 годы» было направлено на увеличение числа обменов студентами между РК и КНР. Это количество составляло до 100 студентов ежегодно. В 2011 году КНР и Казахстан подписывают коммюнике, в котором единодушно указывают на необходимость увеличения обмена студентами, укрепления и продолжения сотрудничества, взаимопонимания.

Все передовые мировые образовательные системы направлены на формирование конкурентоспособной, профессиональной личности, соответствующей мировым стандартам. Национальная модель образования таких стран, как РК и КНР представляют собой модель интеграции науки, образования и инноваций.

Методология. Интеграция образования должна рассматриваться в контексте международной парадигмы конкурентоспособности, подготовки профессиональных педагогических кадров с инновационно-интеллектуальной, творческо-исследовательской ориентированностью на решение актуальных задач во всех сферах современного общества. Теория и практика подготовки научных, научно-педагогических кадров представлена исследованиями процессов интеграции в системе образования Соединенных Штатов, Великобритании, Франции, Германии, Японии, Кореи других развитых стран (Aldrich, Richard, Black Paul J., Zhiwen Zong, Lu Youquan, William Yat Wai Lo и др.).

Проблема сотрудничества и налаживания двухсторонних отношений между РК и КНР рассматривались в отечественных и зарубежных исследованиях.

Майкл Кларк (Michael Clarke) в работе «Kazakh Responses to the Rise of China: Between Elite Bandwagoning and Societal Ambivalence?» (2014) отмечает, что официальные двусторонние отношения между Китаем и Казахстаном достигли новых высот во время официального визита президента Китая Ху Цзиньтао в Астану в июне 2011 года. Помимо экономических и торговых связей, за последние два десятилетия Казахстан также стал важным партнером Китая в области безопасности в Центральной Азии, членом Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) [2].

Теоретические идеи о глобализации и интернационализации высшего образования рассмотрены с точки зрения противоречий, лежащих между различными идеологиями высшего образования Казахстана и Китая. Lee J.T., Lo W.Y.W. & Abdrasheva D. в работе «Institutional logic meets global imagining: Kazakhstan's engagement with China's Belt and Road Initiative» (2020) отмечают, что существует очень мало эмпирических исследований по реализации политики и сотрудничеству. Авторы считают, что теоретические идеи о глобализации и интернационализации высшего образования подчеркивают противоречие между различными идеоло-

гиями высшего образования. По мнению авторов, конкуренция между государствами, экономикой, знаниями и статусом порождает эту напряженность, чтобы стимулировать развитие высшего образования [3]. Это теоретическое понимание не только формирует глобальное воображение, но и пронизывает организационное поведение университетов. Современный уровень развития высшего образования в Китае мотивирует университеты Казахстана участвовать в амбициозной китайской инициативе «Один пояс, один путь».

В исследовании *Жан А. Берли* (Berlie J.A.) «Xinjiang and Central Asia's Pivot of History for the Belt and Road Initiative» (2020) отмечается, что «Один пояс, один путь» (BRI) представляет собой величайший и амбициозный проект Китая в XXI веке. По мнению автора, история, общество, экономика и геополитика на древнем Шелковом пути предоставляют уникальную возможность изучить такое явление в Центральной Азии, как «Один пояс, один путь» [4]. О результатах проекта «Один пояс, один путь» упоминает Реña А. (2021) в исследовании «China's Belt and Road Initiative: Implications for Central Asia». Реña А. дает экономическое и политическое обоснование инициативы в регионе, исследует связи между BRI и повесткой дня центральноазиатских элит с точки зрения консолидации власти и режима. политическая стабильность [5]. Авторы подчеркивают политическую, экономическую, социальную и культурную значимость «евразийского коридора» для стран Запада и Востока.

Линь Тянь и Нян Кай Лю (Tian L., Liu N.C.) в статье «Inward international students in China and their contributions to global common goods» (2021) делятся с результатами исследования, которые в свою очередь показывают, что иностранные студенты, поступающие за границу, вносят свой вклад в глобальные общие блага в аспектах культурного разнообразия, глобальных талантов, совершенствования политики и практики. Авторы анализируют и делают обобщение тех аспектов, которые были присущи в совместном взаимодействии КНР и РК в пе-

риод с 1992 по 2018 годы. Особое внимание автор уделил проблеме обмена студентами между двумя странами [6]. Авторы отмечают, что внутренняя мобильность студентов определяется не только рынком, она приносит различные академические и социальные выгоды не только принимающей стране, но и другим странам, включая страны происхождения студентов.

Pradt Т. изучает историю возникновения и имеющиеся успехи, которые можно наблюдать в реализации «Один пояс, один путь» в работе «Key Players in the Belt and Road Initiative» (2020). Автор изучает историю возникновения Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) и ее роль в развитии казахско-китайских экономических, социально-политических отношений [7]. А.Е. Сериккалиева, Г.Е. Надилова, Н.Б. Сапарбаева в исследовании «Образовательная миграция из Казахстана в Китай: реальность и перспективы» (2019) представляют миграцию как одного из наиболее значимых трендов глобализации. Авторы рассматривают проблему расширения образовательных контактов в будущем, выявления преимуществ систем обучения двух стран и внедрения передовых технологий в систему обучения КНР и РК [8].

Казахстан является самой большой страной в Центральной Азии по площади суши, богатой полезными ископаемыми и минеральными ресурсами. Казахстан находится на стыке между Азией и Европой и представляет собой пример страны, имеющей историческую связь с Великим Шелковым путем и выполняющей функцию связующего звена между странами Запада и Востока. Процессом интернационализации образовательной политики РК является присоединение к Болонскому процессу (2010 г.), создание и развитие успешных частных высших учебных заведений, в которых работают многие иностранные ученые, создание флага высшего образования-Назарбаев Университет (2010). В сентябре 2013 года президент Китая Си Цзиньпин прибыл в Назарбаев Университет в Астане, чтобы объявить о создании новых экономических коридоров

через Евразию. Эта инициатива объединяет экономические, финансовые, интеллектуальные и культурные ресурсы для развития транснациональных политико-экономических связей между Китаем и его более широкими евразийскими соседями. Важность принятия в 2013 году проекта «Один путь, один пояс» в Казахстане было обусловлено его историческим и геополитическим положением. Казахстан также имеет положительный опыт по интернационализации высшего образования с момента обретения независимости в 1991 году. Например, в 1993 году правительство учредило стипендию «Болашак» для полного финансирования обучения за границей. На сегодняшний день более 10 000 студентов воспользовались этой национальной программой.

А.Б. Дуйсекина, Ж.Е. Ашинова в статье «Китай – Казахстан: сотрудничество и инновации в сфере образования в рамках инициативы «Пояс и путь» (2020) отмечают зарождение нового уровня экономической и политической интеграции, взаимодействия в торговле, финансовой сфере, в образовании. В статье представлены основные направления сотрудничества в сфере образования и определение ключевых сфер взаимодействия в области инноваций между Казахстаном и Китаем [9]. М.Т. Есеева, Г. Нуркабекова делают сравнительный анализ систем педагогического образования в Китае и РК. Авторы указывают на то, что интеграционные процессы происходят в эпоху глобализации. Тенденциями развития отмечают положительные и негативные аспекты, встречающиеся в данных процессах, выделяют общее и специфическое в каждой из систем образования. Бинарный анализ, применяемый авторами, позволяет выявить сходство и различие в системе педагогического образования двух стран [10]. Основная идея проекта заключается в том, чтобы «укрепить диалог между различными цивилизациями» таким образом, чтобы между странами могло происходить «гармоничное и инклюзивное развитие». Лидеры высшего образования в Китае и за его пределами продвигают ряд мероприятий, которые спо-

собствуют программе студенческой мобильности до исследовательских конференций. Например, Сианьский университет Цзяотун (ХЈТУ) ежегодно совместно с Гонконгским политехническим университетом организует Международную летнюю школу «Шелковый путь». С момента создания в 2014 году в этой программе приняли участие более 700 студентов. В 2015 году ХЈТУ инициировал Университетский альянс Шелкового пути с участием около 100 учреждений из 22 стран; этот альянс также получает поддержку Министерства образования Китая. Сегодня правительство Китая обеспечивает высококачественное образование, чтобы продолжать привлекать все большее количество талантливых студентов со всего мира.

Дискуссия и результаты. Правительства и министерства образования РК и КНР подписали ряд соглашений о сотрудничестве в области образования. Намерение о сотрудничестве в рамках Шанхайской организации сотрудничества и различные государственные стипендии, предоставляемые правительством Китая, привели к постоянному увеличению числа казахстанских студентов, обучающихся в Китае. Расширение платформ сотрудничества между Институтом Конфуция и университетами доставляет все больше и больше посланников дружбы и международных талантов в два национальных проекта.

Количество иностранных студентов из Казахстана в Китае увеличивается с каждым годом. С 2000 года правительство Китая придает важное значение двустороннему сотрудничеству в области образования благодаря преимуществам в виде постоянного повышения качества образования и снижения затрат, а также увеличения количества бесплатных образовательных программ. РК и КНР ведут работу над развитием и повышением уровня эффективности научных исследований. Содержание сотрудничества включает обмен опытом в системе образования и реформе образования, обмен учебниками и педагогическими материалами, обмен студентами, преподавателями, аспирантами и способными студентами, а также содействие

исследованиям и продвижение языков обеих стран. Сотрудничество Китая и Казахстана в сфере образования в рамках Шанхайской организации сотрудничества принесло плодотворные результаты. Казахстанское международное информационное агентство приводит следующую статистику: в 2014 году КНР выступает второй страной по количеству принятых казахстанских студентов для обучения в высших учебных заведениях. В 2015 году в Китайской Народной Республике обучалось 13 198 студентов из РК. Следует также отметить, что ранее из-за ограниченного количества стипендий большинство казахстанских иностранных студентов предпочитали учиться за свой счет. Реализация инициативы «Один пояс, один путь» увеличила возможности стипендий для обучения в Китае. В качестве сравнения указать на тот факт, что в 2003 году количество казахстанских студентов, находящихся на обучении в КНР составляло 20 студентов. В рамках подписанных договоренностей шла постоянная работа над повышением количества стипендий, так в 2016 году количество было увеличено на 120 стипендий. Следуя соглашениям стран-участниц Шанхайской организации сотрудничества, китайские университеты ежегодно предоставляют дополнительные стипендии студентам вузов Казахстана [11]. На сегодняшний день вузы КНР остаются привлекательными для казахстанской молодежи. Китайское правительство выделяет достаточно большое количество грантов для казахстанских студентов. Посол КНР Чжан Сяо отмечает, что казахстанские студенты обучаются по линии правительственных грантов Китая. Студенты обучаются как в Пекине, Шанхае, так и в других городах и провинциях Китая.

Наиболее востребованными специальностями в Китае для казахстанских студентов являются китайский язык и литература, туризм, банковское дело, нефть, международная экономика и торговля, управление рынком право.

Академический обмен и партнерство способствуют укреплению межкультурного диалога, гармоничному развитию и обога-

щению различных цивилизаций. Существующая программа «Confucius China Studies Program» (孔子新汉学计划) направлена на развитие в области исследований Китая, поддержку исследовательских работ обучающихся.

В Казахстане существует пять Институтов Конфуция, созданных в ходе совместного сотрудничества. В декабре 2006 года открыт Институт Конфуция в Евразийском национальном университете имени Л.Гумилева. В феврале 2009 года в Казахском национальном университете имени аль-Фараби прошло торжественное открытие Института Конфуция. Актюбинский региональный государственный университет имени Жубанова открывает в июне 2011 года Институт Конфуция. В ноябре 2012 г. происходит открытие Института Конфуция при Карагандинском национальном техническом университете. Институт Конфуция при Университете международных отношений и иностранных языков Абылай хана открыл свои двери в апреле 2017 г.

Таким образом, открытые в Казахстане институты вошли в глобальную международную сеть Институтов Конфуция.

Эти институты сыграли важную роль в продвижении китайского обучения, подготовке специалистов, обучении китайских талантов и расширении обменов и дружбы между двумя народами. Возьмем, к примеру, Институт Конфуция при Евразийском университете. Будучи первым Институтом Конфуция, созданным в Казахстане, этот институт считает распространение китайской культуры своей основной задачей. К 2020 году более чем в 160 странах мира (Америка, Европа, Азия и Африка) создано более 500 центров, в которых проводится изучение китайского языка как иностранного, происходит знакомство с национальной культурой Китая.

С момента основания Институтов Конфуция 3500 учащихся прошли обучение китайскому языку. В 2018 году более 150 казахстанских студентов получили стипендии Института Конфуция для прохождения бакалавриата, магистратуры, докторантуры и языковой подготовки в Китае [12]. Благодаря

неустанным усилиям Института Конфуция на протяжении многих лет интерес и энтузиазм молодых людей в Казахстане и людей из всех слоев общества к китайскому языку и китайской культуре продолжали расти.

Основными задачами и направлениями Институтов Конфуция являются:

- оказание помощи учащимся в овладении китайским языком и одновременно применение полученных знаний и навыков в работе и в практической деятельности;

- развитие целевого профессионального образования в развивающихся странах.

С момента создания Шанхайской организации сотрудничества в 2001 году Казахстан активно участвует в различных мероприятиях и серьезно реализует положения Шанхайского сотрудничества. Ряд соглашений, принятых организацией, сыграл чрезвычайно важную роль в организации. В октябре 2008 года концепция создания «Университета Шанхайской организации сотрудничества» обсуждалась на второй встрече министров образования стран-участниц в Казахстане. Проект консолидирует и укрепляет сотрудничество в сфере высшего образования между государствами-членами за счет создания сетей нефизического сотрудничества и платформ обмена между университетами государств-членов. Пять стран-членов единогласно согласились перечислить пять специальностей региональной науки, экологии, энергетики, ИТ-технологий и нанотехнологий в качестве приоритетных направлений сотрудничества и выбрать колледжи и университеты своих стран в соответствии с основными требованиями и стандартами. В настоящее время отобрано 14 университетов и колледжей Казахстана [13].

«База студенческих обменов университетов в Центральной Азии в Китае», созданная в декабре 2011 года, стала еще одной важной платформой для сотрудничества между университетами Китая и Казахстана. В июне 2014 года в Алматы прошла первая Китайская выставка высшего образования. Эти платформы обеспечивают широкое пространство и мощную гарантию обмена и сотрудничества между двумя странами.

С тех пор, как была выдвинута инициатива «Один пояс, один путь» между Китаем и Казахстаном сотрудничество в разных сферах деятельности, в том числе и в области образования постоянно совершенствовались, и частота обменов постепенно увеличивалась. Усиление подготовки технологически инновационных талантов, расширение функций институтов Конфуция до профессиональных навыков и создание многонациональных совместных образовательных проектов постепенно стали направлением сотрудничества и развития между двумя странами [14].

Национальная стратегия развития образовательной науки в Казахстане выдвигает три стратегические цели: во-первых, повысить конкурентоспособность образования и науки и обеспечить кадровый резерв для устойчивого роста экономики; во-вторых, вдохновить молодых людей путем улучшения условий технического и профессионального образования. Энтузиазм; в-третьих, обеспечить поставку конкурентоспособных талантов высшего и послевузовского образования в различных областях экономики, а также реализовать интеграцию и инновации образования и науки.

В настоящее время проекты сотрудничества, реализуемые между Китаем и Казахстаном, охватывают многие области, такие как автомобилестроение, химическая промышленность, горнодобывающая и металлургическая промышленность. Однако, образовательная сфера является и остается приоритетным направлением в области сотрудничества между двумя странами.

Политика сотрудничества в области образования широко и активно реализуется в Казахском национальном университете имени аль-Фараби, который имеет долголетнюю и обширную сеть контактов с ведущими вузами Китайской Народной Республики. Вуз поддерживает всесторонние связи с Посольством и Генеральным консульством КНР в Республике Казахстан, Банком Китая и другими правительственными и общественными организациями (Международный совет по распространению китайского языка 国家汉办 (Ханьбань), представляющую собой

Канцелярию. Международного Совета китайского языка. Преподаватели, работающие на кафедре китаеведения обучались и прошли языковую подготовку, академическое обучение введущих университетах Китая. Студенты имеют возможность пройти языковые стажировки в КНР, обучаться на грантах Синьцзянского государственного университета и университета Хуадунь в г.Шанхай. С каждым годом увеличивается число обучающихся по программам обмена, академической мобильности и программам дудипломного обучения [15].

Возрастает число студентов по программе обмена студентами с университетами КНР, и только за последние годы более 300 студентов и магистрантов кафедры китаеведения прошли языковые и научные стажировки в различных вузах КНР.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Сегодня с полной уверенностью можно говорить о процессах интеграции в области образования, как процессе развития технологий, информационной среды, конвергенции и конкуренции мировых стран. Борьба за таланты –определяющая черта мировой политики в сфере высшего образования. С целью удовлетворения спроса страны на высококвалифицированные кадры университеты в Казахстане начали внедрять процесс интеграции высшего образования и

научной индустрии. Осуществление Китаем Плана действий по инновациям в области науки и технологий «Один пояс, один путь» дает возможность работать со странами, находящимися на этом пути. Основными направлениями данной работы являются: научно-технические и гуманитарные обмены, совместное строительство и создание научных лабораторий, сотрудничество в области научно-технических парков и передачи научных технологий. В ближайшие 5 лет китайская программа обмена будет поддерживать 5000 китайских и зарубежных студентов для проведения обменов, обучения и совместных исследований. Что касается подготовки талантов в области технологических инноваций, Китай может экспортировать высококачественные образовательные ресурсы в области естественных наук, информационных технологий и социальных наук в Казахстан, что придает новый импульс экономическому развитию двух стран.

Дальнейшее расширение сотрудничества, развитие и расширение деятельности Институтов Конфуция в сфере управления школами и соответствующее повышение качества содержания образования соответствует требованиям развития Казахстана для эффективного углубления китайско-казахстанского сотрудничества в области образования.

Список использованных источников

[1] Си Цзиньпин. Торжественная речь на церемонии. [Электронный ресурс]: URL: <http://www.xinhuanet.com/2019-04/26/c1124420187.htm> (дата обращения 23.09.2021).

[2] Кларк М. Ответы Казахстана на подъем Китая: между увлечением элитой и социальной амбивалентностью? // Азиатская мысль об изменении международных отношений Китая, 2014, стр. 141-172 [Электронный ресурс]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137299338_8 (дата обращения 01.10.2021).

[3] Ли Дж. Т., Ло WYW, Абдрашев, Д. Институциональная логика встречается с глобальным воображением: участие Казахстана в китайской инициативе «Один пояс, один путь» // *Высшее образование*, 82-2021, с. 237-253 [Электронный ресурс]: URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10734-020-00634-y.pdf> (дата обращения 16.10.2021).

[4] Berlie J.A. Xinjiang and Central Asia's Pivot of History for the Belt and Road Initiative. Politics and Development of Contemporary China [Электронный ресурс]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-22289-5_3 (дата обращения 22.10.2021).

[5] Peña A. Political Regimes and Neopatrimonialism in Central Asia. [Электронный ресурс]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-9093-1_3 (дата обращения 26.10.2021).

- [6] Линь Тянь и Нян Кай Лю. Иностранные студенты, прибывшие в Китай, и их вклад в глобальные общие блага. *Высшее образование* 81 (Springer Nature B.V.), 197–217 (2021). [Электронный ресурс]: URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-020-00522-5> (дата обращения 04.11.2021).
- [7] Pradt T. (2020) *The Prequel to China's New Silk Road*. Palgrave Macmillan, Singapore. [Электронный ресурс]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-4708-9_8 (дата обращения 11.11.2021).
- [8] Сериккалиева А. Е., Надирова Г. Е., Сапарбаева Н. Б. Образовательная миграция из Казахстана в Китай: реальность и перспективы // *Интеграция образования*. – 2019. – Т.23. – № 4. – С.504-517
- [9] А.Б. Дуйсекина, Ж.Е. Ашинова. Китай-Казахстан: сотрудничество и инновации в образовании в рамках инициативы «Пояс и дорога» // *Журнал востоковедения [SI]*, т. 93, н. 2-2020. – С.26-33
- [10] Тянь Е. Взаимоотношения китайской Народной Республики и Республики Казахстан на примере сотрудничества в сфере образования Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimootnosheniya-kitayskoj-narodnoj-respubliki-i-respubliki-kazahstan-na-primere-sotrudnichestva-v-sfere-obrazovaniya> (дата обращения 01.11.2021).
- [11] Хан Н.Н., Колумбаева Ш.Ж., Жексенбаева У.Б. Тенденции социального воспитания в системе дополнительного (неформального) образования Электронный ресурс: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2014/Pedagogica/4_166743.doc.htm (дата обращения 12.12.2021).
- [12] Обзор культурных обменов и сотрудничества между Китаем и Казахстаном (中国与哈萨克斯坦文化交流与合作概况) // Генеральное консульство Китайской Народной Республики в Алматы. URL: <http://almaty.chinese-consulate.org/chn/wjwl/whjlyhz/t1353862.htm> (дата обращения 05.10.2021).
- [13] Пэн Шипу, Юань Гели. Анализ преимуществ и недостатков сотрудничества Синьцзяна д(и) Казахстана в области высшего образования на фоне «экономического пояса Шелкового пути» и контрмер // *Журнал Университета Чанцзи*. – 2016. – № (3). – С.15.
- [14] Yongxiu Bai, Songji Wang «Spirit of the Silk Road» [Электронный ресурс]: URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-16-4541-9#toc> (дата обращения 05.10.2021).
- [15] Соглашение между Министерством образования и науки РК и Министерством образования КНР о сотрудничестве в области образования // *online.zakon.kz*. URL: https://online.zakon.kz/Document/doc_id=1039389 (дата обращения 05.10.2021).

References

- [1] Si Czin'pin. Torzhestvennaya rech' na ceremonii [Elektronnyj resurs]: URL: <http://www.xinhuanet.com/2019-04/26/c1124420187.htm> (data obrashcheniya 23.09.2021).
- [2] Klark M. Otvety Kazahstana na pod'em Kitaya: mezhdunarodnyy otnosheniy Kitaya, 2014, str. 141-172. [Elektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137299338_8 (data obrashcheniya 01.10.2021).
- [3] Li Dzh. T., Lo WYW, Abdrashev, D. Institucional'naya logika vstrechaetsya s global'nym voobrazheniem: uchastie Kazahstana v kitajskoj iniciative «Odin poyas, odin put'» // *Vyshee obrazovanie*, 82-2021, s. 237–253 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10734-020-00634-y.pdf> (data obrashcheniya 16.10.2021).
- [4] Berlie J.A. Xinjiang and Central Asia's Pivot of History for the Belt and Road Initiative. Politics and Development of Contemporary China. [Elektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-22289-5_3 (data obrashcheniya 22.10.2021).
- [5] Peña A. Political Regimes and Neopatrimonialism in Central Asia. [Elektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-9093-1_3 (data obrashcheniya 26.10.2021).
- [6] Lin' Tyan' i Nyan Kaj Lyu. Inostrannye studenty, pribyvshie v Kitaj, i ih vklad v global'nye obshchie bлага. *Vyshee obrazovanie* 81 (Springer Nature B.V.), 197–217 (2021). [Elektronnyj resurs]: URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-020-00522-5> (data obrashcheniya 04.11.2021).

[7] Pradt T. (2020) The Prequel to China's New Silk Road. Palgrave Macmillan, Singapore. [Elektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-4708-9_8 (data obrashcheniya 11.11.2021).

[8] Serikkalieva A. E., Nadirova G. E., Saparbaeva N. B. Obrazovatel'naya migraciya iz Kazahstana v Kitaj: real'nost' i perspektivy //Integraciya obrazovaniya. – 2019. – T.23. – № 4. – S.504-517.

[9] A.B. Dujsekina, Zh.E. Ashinova. Kitaj-Kazahstan: sotrudnichestvo i innovacii v obrazovanii v ramkah iniciativy «Poyas i doroga». Zhurnal vostokovedeniya [SI], t. 93, n. 2- 2020, str. 26-33

[10] Elektronnyj resurs: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimootnosheniya-kitayskoy-narodnoy-respubliki-i-respubliki-kazahstan-na-primere-sotrudnichestva-v-sfere-obrazovaniya> (data obrashcheniya 01.11.2021).

[11] Elektronnyj resurs: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2014/Pedagogica/4_166743.doc.htm (data obrashcheniya 12.12.2021).

[12] Obzor kul'turnyh obmenov i sotrudnichestva mezhdou Kitaem i Kazahstanom (中国与哈萨克斯坦文化交流与合作概况) //General'noe konsul'stvo Kitajskoj Narodnoj Respubliki v Almaty. URL: <http://almaty.chinese-consulate.org/chn/wjll/whjlyhz/t1353862.htm> (data obrashcheniya 05.10.2021).

[13] Pen SHipu, YUan' Geli. Analiz preimushchestv i nedostatkov sotrudnichestva Sin'czyana i Kazahstana v oblasti vysshego obrazovaniya na fone «ekonomicheskogo poyasa SHelkovogo puti» i kontrmer //Zhurnal Universiteta Chanczi- 2016, № (3), s.15.

[14] Yongxiu Bai, Songji Wang «Spirit of the Silk Road». [Elektronnyj resurs]: URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-16-4541-9#toc> (data obrashcheniya 05.10.2021).

[15] Soglashenie mezhdou Ministerstvom obrazovaniya i nauki RK i Ministerstvom obrazovaniya KNR o sotrudnichestve v oblasti obrazovaniya //Online.zakon.kz. URL:https://online.zakon.kz/Document/doc_id=1039389 (data obrashcheniya 05.10.2021).

ҚР мен ҚХР арасында білім беру саласын интеграциялаудың кейбір аспектілері

У Цзуньминь¹, Ә.С. Акрамова², Лю Лицзюнь²

¹ Шығыс Қытай педагогика университеті (Шанхай, Қытай)

² Әл-Фараби атындағы ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Андатпа

Қазіргі әлемде мемлекеттер арасында білім беру саласында саяси тұрғыда бәсекелестік жайлы тұжырымдар бар. Қазақстан мен ҚХР Орталық және Оңтүстік Азия аймағындағы озық әрі күшті елдер. Екі елдің геоэкономикалық, әлеуметтік және мәдени саясаты тек осы аймақтағы елдердің дамуына ғана емес, дүние жүзіндегі саяси және экономикалық оқиғаларға да әсер етеді.

Әлемдік жаһандану тенденциясы аясында Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы ғылым мен білім саласындағы халықаралық қатынастарды, ынтымақтастықты өзгерту қажеттілігін түсінеді. Білім беру саласындағы инновацияларды дамытуға және енгізуге, екі ел арасындағы қатынастарды дамытуға ықпал ететін білім саласындағы ынтымақтастықты нығайту Қытай-Қазақстан қатынастарындағы басты міндеттердің бірі болып қала береді. Макроэкономикалық саясатты үйлестіру және білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы көптеген келісімдер мемлекет аралық интеграциялық процестердің негізі болып табылады. Конфуций институты мен Шанхай ынтымақтастық ұйымы екі ел арасындағы білім мен мәдени алмасудың негізгі алаңына айналды. Осы мақаланың авторлары білімді әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялау процесін ашуға тырысты, өйткені білім саласындағы ынтымақтастық білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және ең жақсы халықаралық тәжірибеге жақындауға ықпал етеді.

Түйін сөздер: ынтымақтастық, интеграция, білім беру, жоғары білім, интернационализация, үдеріс, Қазақстан, ҚХР

Some aspects of integration in education between Kazakhstan and China**Wu Zunmin¹, A. Akramova², Liu Lizzun²**¹ East China Normal University (Shanghai, China)² Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*Abstract*

In the modern world, there is a conceptualization of the competition of great powers in the field of state educational policy. Kazakhstan and the People's Republic of China are advanced and strong countries in the region of Central and South Asia. The geoeconomic, social and cultural policies of the two countries have an impact on the development of not only the countries of this region, but also on political and economic events around the world.

In the context of globalization, the Republic of Kazakhstan and the PRC realize the need to change international relations and cooperation in the field of science and education. Strengthening cooperation in the field of education, which contributes to the development and implementation of innovations in education, the development of relations between the two countries, remains one of the main tasks of China-Kazakhstan relations. Numerous agreements on the coordination of macroeconomic policy and cooperation in the field of education are the basis of the integration process between China and Kazakhstan. The Confucius Institute, as a network of international cultural and educational centers, and the Shanghai Cooperation Organization have become a major platform for education and cultural exchanges between the two countries. The authors of this article made an attempt to reveal the process of integrating knowledge into the global scientific space, since cooperation in the field of education contributes to the increase of the competitiveness of the education system and the approximation to the best international practices.

Keywords: cooperation, integration, education, higher education, internationalization, process, Kazakhstan, Chinese People's Republic

Поступила в редакцию 28.12.2021

МРНТИ 14.15.15

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.04>**Ж.А. ХАМЗИНА¹, Т.Б. КИЛЫБАЕВ¹, Л.В. САФРОНОВА^{1*}***Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)**292803@mail.ru, talgat_kilybayev@mail.ru, dinass2002@mail.ru***ОЦЕНКА КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В СФЕРЕ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ В ВУЗЕ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ***Аннотация*

Проектной группой профессоров-исследователей и постдокторантов Казахского национального педагогического университета имени Абая было проведено пилотное социологическое исследование состояния и перспектив развития научной деятельности профессорско-преподавательского состава вуза. В результате проведения тестового опроса среди профессорско-преподавательского состава университета в период с 27 сентября по 2 октября 2021 года были выявлены основные преимущества и наиболее проблемные стороны научных исследований в вузе в аспекте кадрового потенциала науки КазНПУ имени Абая, качества и количества научно-исследовательских проектов и сложностей с научными публикация-

ми в журналах из баз Scopus/WoS и др. Полученные исследовательским коллективом выводы и заключения позволили рекомендовать ряд мероприятий для повышения исследовательской активности, а также специфические меры, обусловленные отраслевой принадлежностью вуза. В данной статье представлена первая часть исследования, касающаяся качества кадрового потенциала вуза.

Ключевые слова: научные исследования в вузе; научные публикации; научные проекты; кадровый потенциал вузовской науки; социологический анализ.

Введение. В соответствии с принятой и реализуемой стратегией КазНПУ имени Абая выдвинут приоритет трансформации в исследовательский университет, а также продвижение в мировых рейтингах вузов. С позиции государственного внимания, в течение последних лет наука получает существенную материальную и организационную поддержку. Вместе с тем вопрос развития вузовской науки не ставится в качестве отдельного приоритета роста на государственном уровне, где наибольшее внимание уделяется деятельности научно-исследовательских институтов. Вместе с тем наш университет реализует собственную программу поддержки и развития научной деятельности, включающую институты профессоров-исследователей, постдокторантуры, внутривузовского финансирования проектов и мн. др. Но значительного прорыва в научных достижениях университета мы не получаем, более того, по отдельным позициям оценки научной деятельности имеется спад.

Наблюдается парадокс: государственная поддержка науки с каждым годом возрастает, внутривузовская поддержка увеличивается, но количество реализуемых научных проектов сокращается, ученые меньше заинтересованы в подаче заявок на получение грантового и программно-целевого финансирования, нет роста качества и количества рейтинговых публикаций.

Перед группой профессоров-исследователей, постдокторантов был поставлен ряд исследовательских вопросов, ответы на которые должны были быть получены по результатам анализа. Например: Каким потенциалом обладает университетская наука КазНПУ? Насколько она готова к тому, чтобы соответствовать современным международным требованиям? Каков кадровый по-

тенциал науки КазНПУ имени Абая? Какова вовлеченность ППС в научно-исследовательские проекты? Какие существуют проблемы для подготовки и публикации научных статей и участия в грантовых проектах?

Оценка исследовательской активности профессорско-преподавательского состава (далее – ППС), качества и количества их публикаций, участия в реализации научно-исследовательских проектов и программ с использованием различных показателей эффективности и целевых индикаторов является актуальным и востребованным научным направлением в Казахстане и мире [1-5].

Исследовательский потенциал является ключевой компетенцией университета, но также отражает важный показатель его устойчивости и влияния [6]. В исследованиях установлена взаимосвязь между конкурентоспособностью вуза и научными исследованиями, проводимыми на его базе, сотрудниками высшей организации образования [7]. Установлено, что правильное использование университетской системы управления исследованиями играет положительную роль в ее прогрессе и должна находиться в центре постоянного внимания операторов вузовского менеджмента, а количество научных публикаций будет увеличиваться, если исследовательский климат в университете будет благоприятным и получит сильную институциональную поддержку [8].

Исследовательская продуктивность преподавателей проанализирована на многочисленных примерах различных стран и университетов в работах А.Н. Abdulrazzaq и др. [9], X. Wang и др. [10], D. Katović, I. Soljačić [11], F. Bekerman [12], L. Haekkerup [13], W.M. Sweileh [14], N. Nomura и др. [15], R.S. Lowen [16], J.O. Turpo-Gebera [17] и мн. др. В авторитетных источниках имеют-

ся релевантные исследования научного потенциала вузов различной направленности (М. Tsvetkova и др. [18], R.Zheng, Y.Zhang [19], F.Aminpour [20], P.Isiordia-Lachica [21], E.V. Romanov [22], Yu P. Zinchenko, E.M. Dorozhkin, E.F. Zeer [23], Gurban I.A., Tarasyev A.A. [24] и др.

Касательно обзора соответствующих работ на основе практики Казахстана, посвященных оценке научного потенциала вузов, преобразований университетов в исследовательские, то в настоящее время доступно несколько квалифицированных экспертных анализов. Это статья S.Bishimbayeva [25], в которой предложены новые механизмы инновационных процессов и модель управления научной деятельностью в исследовательских университетах. Резюмируется, что система высшего образования в стране недостаточно ориентирована на технический прогресс и междисциплинарные знания. Именно коммерциализация технологий является одной из основных задач казахстанских исследовательских университетов, наряду с образовательной и научной деятельностью. Анализ лучших практик в работах A.Abdyrov и др. [26], D.Shakirova и др. [27] позволил определить следующие особенности наиболее передовых мировых исследовательских университетов: высокое качество человеческих ресурсов; постоянное сотрудничество с работодателями и потребителями при проведении исследований и разработок; собственная современная научно-исследовательская и экспериментальная инфраструктура, исследовательская база; независимое управление.

В эмпирическом исследовании T. Madin и др. [28] делаются выводы о том, что эффективный трудовой контракт с ППС должен быть направлен на денежное поощрение научной деятельности, академическую мобильность, укрепление потенциала профессорско-преподавательского состава. Однако, как показывает действительность, данный институт не учитывает специфики содержания и режима работы данной категории сотрудников. Нередко требования работодателей повысить количественные показатели

трудовых достижений порождают оппортунистическое поведение работников, имитацию результативности их исследований, снижение качества образования. Специфика содержания работы профессоров предполагает не только количественные измерения результатов, но и оценку их репутации, творческого потенциала, идей, методики исследования и преподавания.

В исследовании M.Tulegenova и др. [29] представлены результаты социологического опроса о состоянии среды деятельности преподавателей казахстанских вузов, определены слабые звенья в управлении подготовкой кадров, подтверждена гипотеза о неадекватности условий труда ППС требованиям современных технологических изменений, которые носят быстро распространяющийся характер. Преподаватель остается главным достоянием вузов, создающим мультипликативный эффект в воспроизводстве профессиональных, научных и социокультурных ценностей. В статье S.Duisenova и др. [30] авторами указано, что одной из проблем действующей системы образования является недостаточная научная подготовка ППС высшей школы вследствие слабого участия в научно-исследовательских работах.

Научная новизна и отличие настоящего обзора от предыдущих исследований заключается в выборе особого объекта анализа – состояния научно-исследовательской работы в национальном педагогическом университете; в особой методике анализа; а также в формировании научно обоснованной единой стратегии совершенствования подхода к трансформации вуза в исследовательский университет применительно к современным условиям.

Методология. В период с 27 сентября по 12 октября 2021 года под руководством Департамента науки было проведено масштабное социологическое исследование на тему «Оценка научных исследований в вузе: текущее состояние и перспективы развития». В опросе приняли участие 612 преподавателей, что составляет 56% от общего количества ППС вуза.

Еще 18 преподавателей приняли участие в глубинных интервью, которые продолжались с каждым респондентом до 3-х часов. Это были заместители директоров институтов и заведующих кафедрами по научной деятельности. Данный качественный метод исследования был выбран потому что результаты личных интервью обеспечили получение развернутых рассуждений и ответов на исследуемые вопросы, а также существенно дополнили результаты социологического опроса и позволили:

- получить отзывы от наиболее квалифицированных и информированных о состоянии научной работы в университете категорий респондентов;
- дать оценку реализуемых в университете инициатив, направленных на повышение эффективности научной работы;
- помогли выявить желания и потребности ППС в части развития научной деятельности;
- определить направление для дальнейших эффективных мер в исследуемой сфере.

Социологическая выборка в настоящем исследовании произведена с учетом охвата всех институтов КазНПУ имени Абая. Данные, полученные от респондентов, по социологическим меркам, являются валидным для дальнейшей статистической обработки и анализа полученных результатов [31, С.48]. В качестве метода сбора данных был избран количественный метод – онлайн опрос с закрытыми, полужакрытыми и открытыми типами вопросов с возможностью обозначения собственных субъективных мнений респондентами. Кроме того, в вопросах была использована шкала Лайкерта для оценивания той или иной ситуации, процесса, явления по исследуемой тематике. Этот количественный метод сбора информации был выбран для охвата большего количества респондентов и в связи с необходимостью получения эмпирических измеряемых данных.

Вопросы анкеты были сгруппированы по трем ключевым разделам:

1. Кадровый потенциал науки КазНПУ им. Абая.
2. Научно-исследовательские проекты.
3. Научные публикации.

Респондентам - преподавателям вуза была разослана ссылка на Гугл форму – электронную анкету. Анкета была составлена на двух языках. Перед началом соцопроса респондентов оповестили о полной анонимности анкетирования и использовании результатов опроса только в обобщенном виде для улучшения научной деятельности в вузе. Как показывает практика, отсутствие необходимости респондентам писать о себе личные данные, сохранение анонимности помогает получить более достоверные данные, правдивые субъективные мнения об исследуемой тематике. По завершению опроса была сделана статистическая обработка результатов с помощью MS Excel, составлен аналитический отчет. Результаты анализа представлены ниже.

Результаты. В соцопросе приняли участие 612 преподавателей. Из них 328 человек заполнили анкеты на русском языке, 284 – на государственном. Превалирующее количество ППС, принявших участие в анкетировании, в возрасте 40-60 лет. Большинству преподавателей (16%) исполнилось 51-55 год. Среди участников опроса молодых специалистов в возрасте 25-35 лет больше всего на специальности Филология (30 человек – около 5% всего ППС), а самых опытных в возрасте 56-63 года и старше – больше всего на специальностях Педагогика и Психология (42 человека – около 7% всего ППС).

Согласно полученным данным, средний стаж работы у ППС, участвовавших в соцопросе, составляет примерно 12 лет. Большинство преподавателей (16%) имеют стаж до 5 лет. В соцопросе больше всего приняли участие преподаватели таких специальностей, как Филология, Иностранные языки (25%), а также Педагогика, Психология (24%). Сведения о наличии ученой степени и звания у участников опроса представлены в диаграммах ниже, (Диаграмма 1,2).



Диаграмма 1. Ученая степень

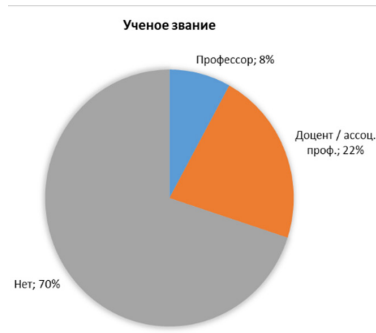


Диаграмма 2. Ученое звание

При проведении социологического опроса преподавателям задали вопрос о том, какую формы работы они предпочитают: научную деятельность или преподавание?

Результаты следующие:



Диаграмма 3. Предпочтения ППС в выборе характера университетской деятельности

Согласно полученным данным, большинство (56%) ППС предпочитают преподавательскую деятельность, но также не забывают и о научной работе, (Диаграмма 3).

Какая категория ППС отдает предпочтение преподаванию?

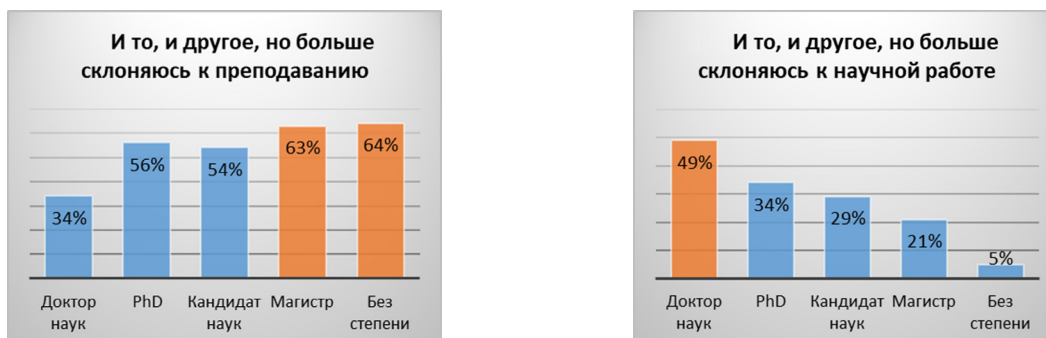


Диаграмма 4. Предпочтения ППС в сфере преподавания/научной работы в разрезе ученых степеней

Как видно на Диаграмме 4, больше всего склонны к такому виду работы, как преподавание, ППС без ученых степеней (6%). Среди ППС, имеющих степень магистра, 63% респондентов отдают предпочтение преподаванию (Диаграмма 4 (1.1.)). Научной

работе отдают предпочтение ППС с ученой степенью доктора наук по профилю (49%), доктора PhD (34%) и кандидаты наук (29%). Отметим, что доля кандидатов наук и магистров в научной деятельности – меньше 30%. (Диаграмма 4 (1.2.)).

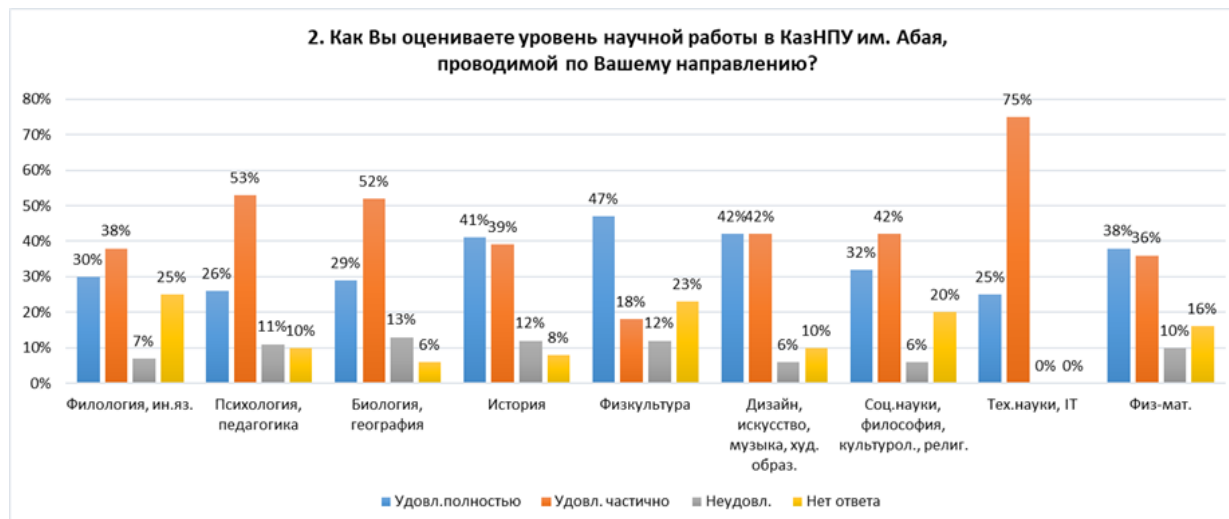


Диаграмма 5. Оценка уровня научной работы в КазНПУ имени Абая

В самом начале социологического опроса респондентов попросили поделиться мнением о том, что они думают об уровне научной работы в КазНПУ им. Абая. В качестве метода оценивания результатов была использована шкала Лайкерта, которая подразумевает согласие или несогласие с утверждением или вопросом. В соответствии с полученными данными, научной работой в вузе по своему направлению выразили полное удовлетворение в среднем 34%, частичное удовлетворение – 44%, были недовольны – 10%, остальные 12% отказались дать ответ. В Диаграмме 2 показаны результаты по 19 основным специальностям ППС, которые дали ответы на этот вопрос.

Больше всех удовлетворены тем, как поставлена научная работа в вузе, преподаватели специальностей Физкультура (47%), Дизайн, Искусство, Музыка, Художественное образование (42%) и История (41%). Средние показатели по удовлетворенности научной работы в вузе были у ППС техниче-

ских специальностей и IT (75%), Педагогики и психологии (53%), Биологии и географии (52%). Не удовлетворены научной работой в КазНПУ им. Абая среди ППС меньше 13%.

Пассивность в ответе на этот вопрос проявили 12%. Отказ от ответа в большинстве случаев говорит о том, что человек не хочет выражать негативное мнение по тому или иному вопросу из-за страха быть наказанным или из-за нежелания навредить себе, коллективу или (редко) в случаях, когда человек действительно не владеет информацией по вопросу. Возможно, что определенная часть не ответивших недовольна научной работой, проводимой в вузе, (Диаграмма 5).

Следующие вопросы были направлены на детализированное выяснение причин: почему определенная часть ППС в разной степени удовлетворены или не удовлетворены научной деятельностью в вузе по своим направлениям, (Диаграмма 6).



Диаграмма 6. Основная мотивация научной деятельности

Основной мотивацией для занятия научной работой для ППС является стремление к саморазвитию (70%), следующие по распространенности причины – внедрение новых научных достижений, передового опыта (50%) и повышение научного рейтинга и имиджа вуза (49%). Как выяснилось, для ППС оплата научной работы не является основным мотивирующим фактором участия в ней. Только 13% ППС довольны тем, как оплачивается их научный труд. По мнению большинства ответивших на данный вопрос, в КазНПУ им. Абая научная работа оплачивается на среднем уровне, 25% считают, что оплата явно недостаточна.

На вопрос, хорошо ли оплачивается научная работа в других вузах, НИИ нашей страны, многие ответили, что не владеют такой информацией. Возможно, это связано с тем, что они не ищут информацию о научных

грантах, проектах других вузов, организаций и НИИ, не подписаны на их рассылки, уведомления.

Как уже отмечалось, основной мотивацией занятия наукой для большинства ППС является стремление к саморазвитию. По средствам каких видов научной деятельности реализуется это стремление? Для большинства преподавателей вуза очень важно заниматься сбором и систематизацией научных источников, написанием статей (60%), а также участвовать в научных мероприятиях, таких как конференции, тренинги, вебинары, семинары и др. (55%). На это они тратят больше половины своего времени, уделяемого на научную работу в целом. К мотивации саморазвития можно отнести также написание монографий, учебной и учебно-методической литературы (40%), анализ научных трендов и новых методов исследования.



Диаграмма 7. Предпочтение ППС видов научной деятельности

Вышеперчисленные виды научной работы имеют больше теоретический характер. Практическим аспектам научной работы ППС уделяет меньше времени. Например, проведению полевых, лабораторных исследований (–6%), социологическим исследованиям (–9%), анализу статистических данных (–11%).

Подготовке научных кадров отдают предпочтение всего 18% ППС университета. В итоге только около 80% докторантов в КазНПУ им. Абая заканчивают свое обучение защитой диссертации. На одного докторанта МОН РК выделяет в год порядка 1 900 000 тг. Научный руководитель, отвечающий за подготовку докторанта, получает от этой суммы около 3,5%. На руководство докторантом в вузе выделяется 45 ч. в год, но в первый год обучения руководители докторантов и магистрантов (как правило, самые высококвалифицированные преподаватели вуза, доктора наук и профессора), переводятся на почасовую оплату в размере около 1 700 тг в час, (Диаграмма 7).

Ответы, полученные на вопрос «Какие области Вашей работы наиболее эффективны для продвижения в карьере?», объясняют, почему ППС предпочитает преподавательскую работу (75%). Предположительно это связано с тем, что руководители структурных подразделений вуза (кафедр, институтов) оценивают работу, потенциал своих подопечных в первую очередь по качеству ведения занятий. Кроме того, именно этот аспект работы (часовая нагрузка) и оценивается прежде всего материально.

Однако почти половина преподавателей (49%) считают, что участие в научных проектах (оплачиваемая работа) может положительно сказаться на их карьерном росте. 54% ППС обращают особое внимание на качество публикаций (54%), а не на их количество (32%) (это мнение ППС противоположно требованиям рейтинговой системы университета, учитывающей прежде всего количественные показатели публикационной активности). Что касается поиска материалов,

данных для исследований, то большинство ППС (65%) используют для этой цели научно-поисковые системы и базы данных, такие как Web of Science, Scopus, Pubmed, zbMath, MathScinet, Agris, Georef, Astrophysical journal, платформы Research Gate, LinkedIn, Google Scholar, ORCID и Mendeley.

Популярным инструментом для поиска являются и обычные поисковики, такие как google и yandex (63%). Меньше всего используются социальные сети (22%), блоги и каналы на YouTube и Vimeo (24%). Не востребованы среди ППС такие аналитические платформы, как ScienceDirect, SciVal, Journal Citation Reports и InCities (28%), что свидетельствует о недостаточных навыках работы с аналитическими инструментами мировых научных баз данных, отсутствии потребности и навыков в самостоятельном поиске изданий для публикаций и потенциальных научных контактов, что, в итоге, чревато в будущем большим процентом хищнических публикаций.

Преподаватели КазНПУ им. Абая поддерживают научные связи в основном с отечественными учеными (71%), учеными из государств постсоветского пространства (46%) и Европы (30%). Меньше всего научных контактов с учеными из Азии (20%) и США (10%). 75% ППС, участвовавших в опросе, ответили, что расширяют свои научные связи в большинстве случаев через участие в научных мероприятиях, таких как конференции, тренинги, семинары и вебинары. Кроме того, используют также научные контакты, полученные на курсах повышения квалификации.

Как показали полученные данные, около 27% ППС не используют свои научные связи для создания коллаборации с учеными из РК и других стран, так как не имеют достаточного опыта в данной области. Это, в свою очередь, объясняет, почему у преподавателей вуза нет тесных связей с зарубежными учеными. При этом четверть респондентов (25%) отметили, что имеют коллаборацию с ответственными и зарубежными учеными.

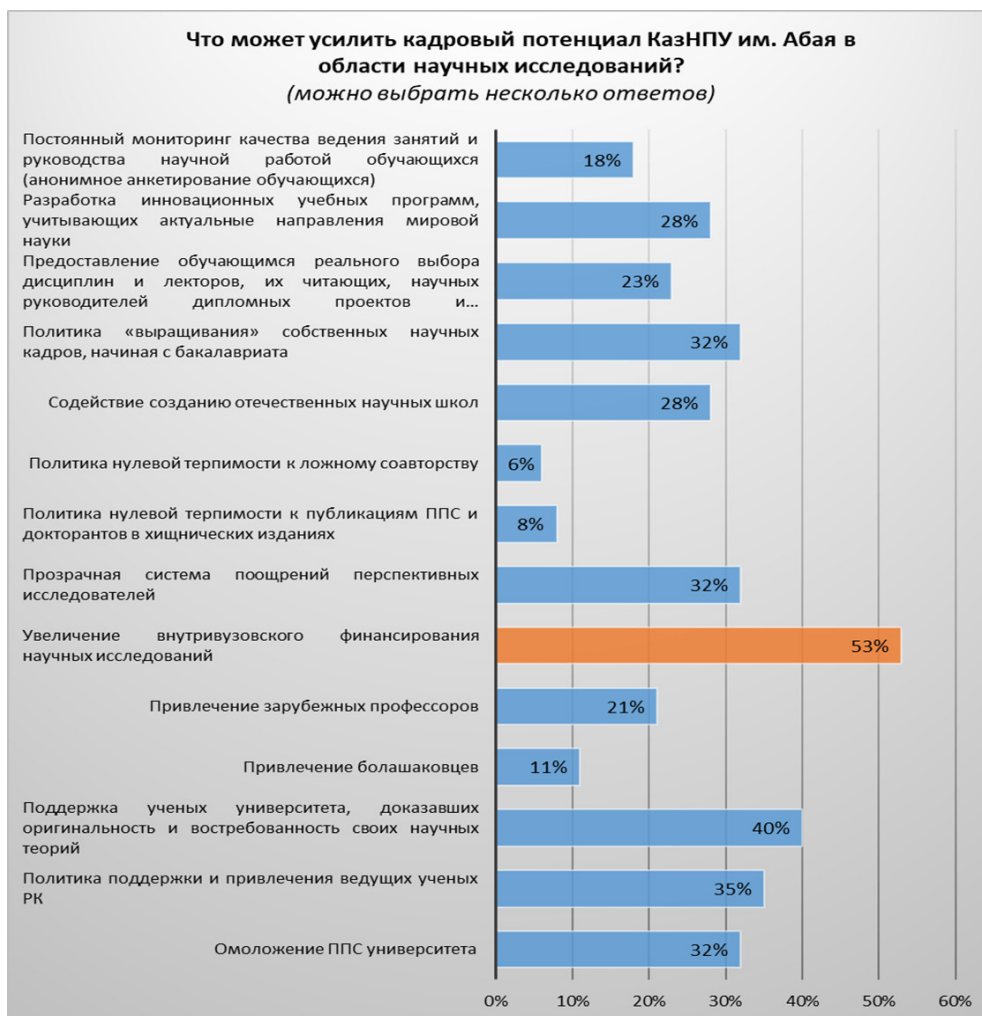


Диаграмма 8. Пути и способы усиления кадрового потенциала КазНПУ имени Абая в области научных исследований

На вопрос, как можно усилить кадровый потенциал КазНПУ им. Абая в области научных исследований, были получены следующие ответы. Больше половины участников опроса (53%) считают, что решить данную проблему можно благодаря увеличению внутривузовского финансирования научных исследований, поддержке ученых университета, доказавших оригинальность и востребованность своих научных теорий. Меньше всего, по мнению преподавателей, будет способствовать повышению научного потенциала вуза политика нулевой терпимости к ложному соавторству и публикациям в хищнических журналах (6%), а также привлечение болашаковцев (11%). Толерантность ППС КазНПУ им. Абая к академической нечестности (ложному соавторству, журналам-хищникам) – тревожный фактор, косвенно

свидетельствующий о распространенности такой практики в вузе. Эта проблема в ближайшие годы может обернуться понижением рейтинга вуза в мировых рейтинговых системах, (Диаграмма 8).

Дискуссия. В результате проведения социологического исследования среди ППС КазНПУ имени Абая в период с 27 сентября по 2 октября 2021 года были выявлены основные преимущества и слабые стороны научных исследований в вузе. В среднем 24% ППС КазНПУ им. Абая в структуре своей работы отдают предпочтение научной деятельности, что и составляет основной научный кадровый потенциал и резерв КазНПУ им. Абая на пути трансформации в исследовательский университет. Занятие наукой предпочитают остепененные преподаватели, прежде всего доктора наук по профилю

(49%). Доктора PhD (34%), кандидаты наук (29%) и магистры (30%) менее активны. Как выяснилось, ППС КазНПУ имени Абая по преимуществу не рассматривает научную работу в качестве стимула своего финансового и карьерного продвижения. Только 13% преподавателей довольны оплатой своей научной деятельности.

В качестве приоритета своей научной работы только 18% ППС назвали подготовку научных кадров. Неадекватный затрачиваемому труду уровень оплаты научных руководителей докторантов и магистрантов снижает мотивацию и ответственность за данный вид работы, что приводит в том числе к низкому проценту докторских защит и снижает качество магистерских диссертаций. Большинство ППС в своей научной деятельности ориентировано на теоретические научные изыскания. Эмпирическими методами анализа, на которые прежде всего опирается современная мировая наука, владеют 6-11 % ППС. 54% ППС обращают особое внимание на качество публикаций, а не на их количество, однако в рейтинговой системе университета, которой удовлетворено только 56% ППС, учитываются, в основном, количественные показатели по науке.

Грантовое финансирование, научные проекты вызывают большой интерес среди преподавательского состава КазНПУ им. Абая, однако преподаватели затрудняются с самостоятельным поиском информации по грантам, не владеют аналитическим инструментарием, предлагаемым такими ресурсами, как ScienceDirect, SciVal, Journal Citation Reports и InCities. Отсюда низкий процент научных контактов с зарубежными учеными и организациями, низкий уровень участия в международных проектах. Больше половины участников опроса (53%) считают необходимым увеличение внутривузовского финансирования научных исследований, в том числе – внутривузовского грантового финансирования.

Широкую поддержку ученых университета получила идея институциональной стимуляции ученых, доказавших оригинальность и востребованность своих научных теорий.

Эту идею можно реализовать, создавая условия для развития научных школ, оказывая им грантовую поддержку, открывая научные центры и специализированные лаборатории под руководством ведущих ученых университета. Малоосвоенным научными кадрами университета остается азиатское направление в науке. Система стажировок в педагогические вузы Китая, Сингапура, Южной Кореи, Японии могла бы восполнить эту лагуну. Высокая терпимость ППС к академической нечестности (осуждают ложное соавторство 6% респондентов, публикации в хищнических журналах – 6%) заставляет предположить не вполне благополучную ситуацию с качеством журналов, в которых публикуются наши преподаватели, с качеством их научных публикаций и еще более низкий процент реального вовлечения преподавателей в публикационную активность. Данная ситуация через 2-3 года чревата резким падением рейтинга университета в мировой системе образовательных учреждений, когда база Scopus прекратит индексацию пула хищнических изданий, в которых ППС университета, возможно, публикуется в настоящее время.

Заключение. Стратегической целью вузовской науки является расширение масштабов научной деятельности, раскрытие научного потенциала талантливой молодежи и достижение результативности, предполагающей устойчивое получение востребованных и соответствующих мировому уровню научных результатов. Развитие научной деятельности, ее успешность является фактором конкурентоспособности предоставляемых университетом образовательных услуг. В целом проведенное исследование, полученные выводы и заключения позволили рекомендовать ряд мероприятий для повышения исследовательской активности, а также специфические меры, обусловленные отраслевой принадлежностью вуза и другими обстоятельствами.

В КазНПУ имени Абая научная составляющая деятельности является второстепенной по сравнению с образовательным компонентом для большинства представителей

ППС, что четко выражено в структуре ответов соцопроса. Востребовано принятие комплекса мер, создания стимулов для большей вовлеченности как действующего состава ППС, так и обучающихся студентов по программам бакалавриата, магистратуры в научные исследования. В последнем конкурсе на грантовое финансирование КН МОН РК (проекты молодых ученых 2022-2024) отмечено требование о наличии высшего образования у членов проектной группы, подобные барьеры необходимо снять и во внутривузовском конкурсе.

В перспективе дифференциация вузовских работников на исследователей и лекторов будет неизбежной. При этом рекрутировать последних значительно проще, чем вырастить либо привлечь профессионального исследователя, в связи с чем рекомендуется расширение программ «взращивания», поддержки собственных ученых университета, а также привлечения новых ведущих экспертов в том числе путем расширения применения институтов профессорско-исследовательских и постдокторантов.

Востребовано принятие мер по обеспечению большей объективности в решении вопросов участия профессорско-преподавательского состава в научно-исследовательских проектах вуза, выдвижения к присуждению премий, стипендий, материального поощрения по результатам научной работы, поскольку это именно те направления, которые в свою очередь гарантируют дополнительный доход ученым. В целом, существующие предварительные процедуры выдвижения, принятия решений, вызывают нарекания в части неполной прозрачности. Эксперты были единогласны в том, что система поощрения ППС КазНПУ им. Абая за публикации в изданиях, индексируемых в Scopus, WoS, должна быть более открытой. Информация и требования должны быть размещены на сайте. Основным источником финансирования НИР остается грантовое и программно-целевое финансирование, результаты соцопроса показывают востребованность усиления и углубления работы по организационному сопровождению участия в соответствующих конкурсах.

Большой процент опрошенных отметил загруженность учебным процессом, бюрократическими отчетами, заполнением различных форм отчетности, в качестве факторов, ограничивающих занятость научной работой. В данном направлении рекомендовано создать общую электронную базу по ежегодным отчетам ППС, в том числе о НИР, о выполнении педагогической нагрузки, общественных и воспитательных функций. Обновить и сократить существующие формы отчетности, включая исключение дублирующих сведений, таблиц.

Важно сохранить ведущие научные школы университета, которые, как правило, интегрированы в мировое научное сообщество. Востребовано создание новых научных лабораторий, отражающих сложившийся научный потенциал ученых университета, его ведущих научных школ и реализуемых проектов. Респонденты высказались за создание специального центра (коворкинг центра) для докторантов, магистрантов.

Востребована инициатива «сверху» в помощи по проведению совместных научных исследований с зарубежными научными и образовательными центрами, ведущими учеными. Своевременна организационная поддержка ученых при проведении полевых исследований (в школах, образовательных учреждениях).

Актуален пересмотр в рейтинге преподавателей оценки научных достижений в части исключения ранжирования по основанию очередности указания авторства в статье, включения в рейтинг и большая оценка подготовленных учебников и учебных пособий, в том числе с особой оценкой учебников для школ, включение оценки коллабораций с зарубежными учеными, а также публикации в журналах из казахстанской базы цитирования, РИНЦ и повышение баллов за публикации статей в изданиях, рекомендованных КОКСОН.

Мы получили срез проблем, препятствующих развитию научной деятельности. Предложенные решения, заключения и рекомендации соответствуют стратегическим направлениям развития науки в нашей стране,

закрепленным Национальным планом развития Республики Казахстан до 2025 года, утв. указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636, Общенациональный приоритет 3. Качественное образование, который включает в себя *Задачу б. Повышение глобальной конкурентоспособности казахстанской науки и увеличение ее вклада в социально-экономическое развитие страны. Решение задачи предусматривает, что:*

– для углубления интеграции казахстанской науки в мировое научное сообщество продолжится обучение ученых английскому языку;

– в целях повышения заработной платы ученых будет разработана система надбавок к заработной плате в зависимости от индивидуальных достижений ученого и его коллективных достижений в составе исследова-

вательской группы или структурного подразделения;

– увеличение количества научных стажировок ученых позволит повысить уровень и качество научно-исследовательских работ, владения иностранными языками, развить публикационную активность, что будет способствовать интеграции казахстанских работ в мировое научное пространство и повышению конкурентоспособности казахстанских ученых;

– будет проведен комплекс работ по внедрению стратегического HR-менеджмента по трем направлениям: развитие научного потенциала, усиление кадрового резерва и развитие лидеров, в т.ч. путем поддержки молодых ученых;

– продолжится обновление лабораторий научно-исследовательских организаций и исследовательских вузов и др.

Список использованных источников

- [1] King D.A. The scientific impact of nations //Nature, 2004. – №430 (6997). – P.311-316.
- [2] Sandoval-Romero V. & Larivière V. The national system of researchers in Mexico: implications of publication incentives for researchers in social sciences. *Scientometrics* 2020. – №122 (1). – P.99-126.
- [3] Guskov A., Kosyakov D. & Selivanova I. Scientometric research in Russia: impact of science policy changes. *Scientometrics*, 2016. – №107 (1). – P.287-303.
- [4] Suleymenov E.Z., Ponomareva N.I., Dzhumabekov A.K., Kubieva T.S. & Kozbagarova G.A. An assessment of the contributions of Kazakhstan and other CIS countries to global science: the Scopus database. *Scientific and Technical Information Processing*, 2011. – №38 (3). – P.159-165.
- [5] Kuzhabekova A. & Lee J. International faculty contribution to local research capacity building: A view from publication data. *Higher Education Policy*, 2018. – №31 (3). – P.423-446.
- [6] Zhang Z. & Cao M. Comprehensive evaluation of universities scientific research capacity based on method set. Paper presented at the 2011 2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce, AIMSEC 2011 – Proceedings, 2011. – №7017-7022. DOI:10.1109/AIMSEC.2011.6009829.
- [7] Ashmarina S.I., Khasaev G.R. & Plaksina I.A. Methodological basis of higher education institution competitiveness assessment //Review of European Studies, 2011. – №7 (2). – P.49-57. DOI:10.5539/res.v7n2p49.
- [8] Wang K. & Wang D. Design of scientific research and management system in university. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, 2013. – №5. – P.43-49. DOI: 10.1007/978-3-642-35398-7_7.
- [9] Abdulrazzaq A.H., Al-Ani M. & Faisal L. An analytical study of the scientific researches at the University of Bahrain. Paper presented at the Proceedings – 2015 5th International Conference on e-Learning, ECONF, 2015. – №378-384. – P.167-189. DOI:10.1109/ECONF.2015.86.
- [10] Wang X., Chen H. & Zhang B. Empirical evaluation of scientific research efficiency at universities in china during 2003-2007, Wuhan Daxue Xuebao (Xinxi Kexue Ban) //Geomatics and Information Science of Wuhan University (SPECIAL ISSUE 1). – 2010. – №35. – P.12-15.
- [11] Katović D. & Soljačić I. Scientific research work at the faculty of textile technology - university of Zagreb //Znanstveno-istraživački rad na Tekstilno-tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. *Tekstil*. – 2011. – №60 (12). – P.640-658.

[12] Bekerman F. The development of scientific research in Argentina since 1950 at national universities and the national scientific and technical research council. [El desarrollo de la investigación científica en Argentina desde 1950: Entre las universidades nacionales y el Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas]. Revista Iberoamericana De Educacion Superior. – 2016. – №7 (18). – P.3-23.

[13] Haekkerup L. State of scientific research at Danish universities Science. – 1999. – №286 (5446). – P. 1853.

[14] Sweileh W.M., Zyoud S.H. Al-Khalil S., Al-Jabi S.W. & Sawalha A.F. Assessing the scientific research productivity of the palestinian higher education institutions: A case study at an-najah national university, palestine. SAGE Open. – 2014. – №4(3). – PP.34-56. DOI: 10.1177/2158244014544287.

[15] Nomura H., Mitsuda Y., Maeda M., Maebashi I., Negishi M., Shibayama M., Sun Y. Evaluation of Japanese universities' research activity based on the number of awards of grants-in-aid for scientific research – 2007 fiscal year – IV. Interdisciplinary and new area & large-scaled project funds. NII Technical Reports, 2009. – №11. – P.1-55.

[16] Lowen R.S. “Exploiting a wonderful opportunity”: The patronage of scientific research at Stanford University, 1937-1965. Minerva, 1992. – № 30(3). – P.391-421 DOI: 10.1007/BF01097645.

[17] Turpo-Gebera O., Quispe P. M., Paz L.C. & Gonzales-Miñán M. Formative research at the university: Meanings conferred by faculty at an education department //Educacao e Pesquisa. – 2020. – №46. – P.1-18. DOI: 10.1590/S1678-4634202046215876.

[18] Tsvetkova M., Suleimenov Z., Kondratenko L. & Stepanova D. Study of the system of scientific and scientific-technical activities of agrarian and economic universities. International Journal of Engineering Pedagogy. – 2021. – №11 (3). – P.131-156. DOI: 10.3991/IJEP.V11I3.20541

[19] Zheng R. & Zhang Y. Effects and strategy of the international scientific research at Peking University. Beijing Daxue Xuebao (Ziran Kexue Ban)/Acta Scientiarum Naturalium Universitatis Pekinensis. – 2010. – № 46(5). – P.851-854.

[20] Aminpour F. National medical research ranking and scientific productivity: Where do we stand? Journal of Research in Medical Sciences. – 2012. – №17 (4). – P.393-395.

[21] Isiordia-Lachica P., Rodriguez-Carvajal R., Angulo G., Chavez K. & Barboza-Flores M. Measurement of scientific research performance at the universidad de sonora, méxico. Paper presented at the Portland International Conference on Management of Engineering and Technology, 2015-September 204-210, 2015. pp. 80-105. doi:10.1109/PICMET.2015.7273245.

[22] Romanov E.V. Evaluation Efficiency Russian Universities: Do We Need to Change Paradigm? Obrazovanie I Nauka-Education and Science 23 (6) . – PP.84-125.DOI 10.17853/1994-5639-2020-3-11-35.

[23] Zinchenko Yu P., Dorozhkin E.M., Zeer E.F. Psychological and Pedagogical Bases for Determining the Future of Vocational Education: Vectors of Development. Obrazovanie and Nauka-Education and Science. – 2022, №3. – PP.11-35. DOI 10.1016/j.ifacol.2016.07.175&

[24] Gurban I.A., Tarasyev A.A. Global trends in education: Russia case study. Ifac Papersonline 49 (6). – PP.186-193.

[25] Bishimbayeva S. Innovative ecosystem of research universities in Kazakhstan: Mechanisms of development. Paper presented at the Proceedings of the European Conference on Innovation and Entrepreneurship, ECIE, 2017-September. – P.94-99.

[26] Abdyrov A., Tashkenbayeva Z., Askarova A., Kudaibergenova S., & Alimkulova E. Establishment of agricultural research universities and their role in the innovative development in the republic of Kazakhstan // Espacios. – 2017. – №38 (25). – P.28-37.

[27] Shakirova D., Ivanova E., Abaidilda A.Y. & Maidyrova A.B. Management of university innovation potential in the modern reality of Kazakhstan. International Journal on Emerging Technologies. – 2019. – №10 (2). – P.141-144.

[28] Madin T. & Benazir M. The effective contract in the system of higher education of the emerging market countries: Experience of Kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 29th International Business Information Management Association Conference - Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020: From Regional Development Sustainability to Global Economic Growth, 2017. – P.832-838.

[29] Tulegenova M., Sadykhanova G. & Zeinullina Z. Study of the role of university teachers in the conditions of technological transformation: The case study of Kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020, 2019. – P.4895-4903.

[30] Duisenova S., Kylyshbayeva B., Ishanov E., Nagaibayeva Z., & Bisembayeva Z. Integration of science and education in the modern kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020, 2019. – P.5002-5010.

[31] Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. –Москва, 2000. – С.111. https://www.sociologos.ru/upload/File/G11-7_SSI.pdf (дата обращения 20.10.2021).

References

- [1] King D.A. The scientific impact of nations //Nature, 2004. – №430 (6997). – R.311-316.
- [2] Sandoval-Romero V. & Larivière V. The national system of researchers in Mexico: implications of publication incentives for researchers in social sciences. *Scientometrics* 2020. – №122 (1). – R.99-126.
- [3] Guskov A., Kosyakov D. & Selivanova I. Scientometric research in Russia: impact of science policy changes. *Scientometrics*, 2016. – №107 (1). – R.287-303.
- [4] Suleymenov E.Z., Ponomareva N.I., Dzhumabekov A.K., Kubieva T.S. & Kozbagarova G.A. An assessment of the contributions of Kazakhstan and other CIS countries to global science: the Scopus database. *Scientific and Technical Information Processing*, 2011. – №38 (3). – R.159-165.
- [5] Kuzhabekova A. & Lee J. International faculty contribution to local research capacity building: A view from publication data. *Higher Education Policy*, 2018. – №31 (3). – R.423-446.
- [6] Zhang Z. & Cao M. Comprehensive evaluation of universities scientific research capacity based on method set. Paper presented at the 2011 2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce, AIMSEC 2011 – Proceedings, 2011. – №7017-7022. DOI:10.1109/AIMSEC.2011.6009829.
- [7] Ashmarina S.I., Khasaev G.R. & Plaksina I.A. Methodological basis of higher education institution competitiveness assessment //Review of European Studies, 2011. – №7 (2). – R.49-57. DOI:10.5539/res.v7n2p49.
- [8] Wang K. & Wang D. Design of scientific research and management system in university. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, 2013. – №5. – P.43-49. DOI: 10.1007/978-3-642-35398-7_7.
- [9] Abdulrazzaq A.H., Al-Ani M. & Faisal L. An analytical study of the scientific researchs at the University of Bahrain. Paper presented at the Proceedings – 2015 5th International Conference on e-Learning, ECONF, 2015. – №378-384. – P.167-189. DOI:10.1109/ECONF.2015.86.
- [10] Wang X., Chen H. & Zhang B. Empirical evaluation of scientific research efficiency at universities in china during 2003-2007, Wuhan Daxue Xuebao (Xinxi Kexue Ban) //Geomatics and Information Science of Wuhan University (SPECIAL ISSUE 1). – 2010. – №35. – R.12-15.
- [11] Katović D. & Soljačić I. Scientific research work at the faculty of textile technology - university of Zagreb //Znanstveno-istraživački rad na Tekstilno-tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. *Tekstil*. – 2011. – №60 (12). – R.640-658.
- [12] Bekerman F. The development of scientific research in Argentina since 1950 at national universities and the national scientific and technical research council. [El desarrollo de la investigación científica en Argentina desde 1950: Entre las universidades nacionales y el Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas]. *Revista Iberoamericana De Educacion Superior*. – 2016. – №7 (18). – R.3-23.
- [13] Haekkerup L. State of scientific research at Danish universities *Science*. – 1999. – №286 (5446). – R. 1853.
- [14] Sweileh W.M., Zyoud S.H. Al-Khalil S., Al-Jabi S.W. & Sawalha A.F. Assessing the scientific research productivity of the palestinian higher education institutions: A case study at an-najah national university, palestine. *SAGE Open*. – 2014. – №4 (3). – PP.34-56. DOI: 10.1177/2158244014544287.
- [15] Nomura H., Mitsuda Y., Maeda M., Maebashi I., Negishi M., Shibayama M., Sun Y. Evaluation of Japanese universities' research activity based on the number of awards of grants-in-aid for scientific research –

2007 fiscal year – IV. Interdisciplinary and new area & large-scaled project funds. NII Technical Reports, 2009. – №11. – r. 1-55.

[16] Lowen R.S. \”Exploiting a wonderful opportunity\”: The patronage of scientific research at Stanford University, 1937-1965. *Minerva*, 1992. – № 30(3). – R.391-421 DOI: 10.1007/BF01097645.

[17] Turpo-Gebera O., Quispe P. M., Paz L.C. & Gonzales-Miñán M. Formative research at the university: Meanings conferred by faculty at an education department // *Educacao e Pesquisa*. – 2020. – №46. – R.1-18. DOI: 10.1590/S1678-4634202046215876.

[18] Tsvetkova M., Suleimenov Z., Kondratenko L. & Stepanova D. Study of the system of scientific and scientific-technical activities of agrarian and economic universities. *International Journal of Engineering Pedagogy*. – 2021. – №11 (3). – R.131-156. DOI: 10.3991/IJEP.V11I3.20541

[19] Zheng R. & Zhang Y. Effects and strategy of the international scientific research at Peking University. *Beijing Daxue Xuebao (Ziran Kexue Ban)/Acta Scientiarum Naturalium Universitatis Pekinensis*. – 2010. – № 46(5). – R.851-854.

[20] Aminpour F. National medical research ranking and scientific productivity: Where do we stand? *Journal of Research in Medical Sciences*. – 2012. – №17 (4). – R.393-395.

[21] Isiordia-Lachica P., Rodriguez-Carvajal R., Angulo G., Chavez K. & Barboza-Flores M. Measurement of scientific research performance at the universidad de sonora, méxico. Paper presented at the Portland International Conference on Management of Engineering and Technology, 2015-September 204-210, 2015. pp. 80-105. doi:10.1109/PICMET.2015.7273245.

[22] Romanov E.V. Evaluation Efficiency Russian Universities: Do We Need to Change Paradigm? *Образование И Наука-Education and Science* 23 (6) . – PP.84-125. DOI 10.17853/1994-5639-2020-3-11-35.

[23] Zinchenko Yu P., Dorozhkin E.M., Zeer E.F. Psychological and Pedagogical Bases for Determining the Future of Vocational Education: Vectors of Development. *Образование и Наука-Education and Science*. – 2022, №3. – PR.11-35. DOI 10.1016/j.ifacol.2016.07.175&

[24] Gurban I.A., Tarasyev A.A. Global trends in education: Russia case study. *Ifac Papersonline* 49 (6). – PP.186-193.

[25] Bishimbayeva S. Innovative ecosystem of research universities in Kazakhstan: Mechanisms of development. Paper presented at the Proceedings of the European Conference on Innovation and Entrepreneurship, ECIE, 2017-September. – R.94-99.

[26] Abdyrov A., Tashkenbayeva Z., Askarova A., Kudaibergenova S., & Alimkulova E. Establishment of agricultural research universities and their role in the innovative development in the republic of Kazakhstan // *Espacios*. – 2017. – №38 (25). – R.28-37.

[27] Shakirova D., Ivanova E., Abaidilda A.Y. & Maidyrova A.B. Management of university innovation potential in the modern reality of Kazakhstan. *International Journal on Emerging Technologies*. – 2019. – №10 (2). – R.141-144.

[28] Madin T. & Benazir M. The effective contract in the system of higher education of the emerging market countries: Experience of Kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 29th International Business Information Management Association Conference - Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020: From Regional Development Sustainability to Global Economic Growth, 2017. – R.832-838.

[29] Tulegenova M., Sadykhanova G. & Zeinullina Z. Study of the role of university teachers in the conditions of technological transformation: The case study of Kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020, 2019. – R.4895-4903.

[30] Duisenova S., Kylyshbayeva B., Ishanov E., Nagaibayeva Z., & Bisembayeva Z. Integration of science and education in the modern kazakhstan. Paper presented at the Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020, 2019. – R.5002-5010.

[31] Yadov V.A. *Strategiya sociologicheskogo issledovaniya*. –Moskva, 2000. – S.111. https://www.sociologos.ru/upload/File/G11-7_SSI.pdf (data obrashcheniya 20.10.2021).

**Университетте ғылыми-зерттеу саласындағы кадр әлеуетін бағалау:
қазіргі жағдайы және даму болашағы**

Ж.А. Хамзина¹, Т.Б. Қилыбаев¹, Л.В. Сафронова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің зерттеуші-профессорлары мен пост-докторанттарынан құралған жобалық топ ЖОО профессорлық-оқытушылық құрамының ғылыми қызметінің ахуалы мен даму перспективаларын анықтау мақсатында пилоттық әлеуметтік зерттеу жүргізді. 2021 жылғы 27 қыркүйек пен 2 қазан аралығында Абай атындағы ҚазҰПУ-да профессорлық-оқытушылық құрам арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде ғылымының кадрлық әлеуеті, ғылыми-зерттеу жобаларының сапасы мен саны және Scopus/WoS базаларындағы ғылыми жарияланымдар аспектілерінде университеттегі ғылыми зерттеулердің негізгі артықшылықтары мен басты проблемалық жақтары анықталды. Зерттеу тобы алған қорытындылар мен мәліметтер зерттеу белсенділігін арттыру үшін бірқатар іс-шараларды, сондай-ақ жоғары оқу орнының салалық ерекшелігіне негізделген арнайы шараларды ұсынуға мүмкіндік берді. Бұл мақалада ЖОО-ның кадр әлеуетінің сапасына қатысты зерттеудің бірінші бөлігі ұсынылған.

Түйін сөздер: ЖОО-дағы ғылыми зерттеулер; ғылыми жарияланымдар; ғылыми жобалар; ЖОО ғылымының кадрлық әлеуеті; әлеуметтік талдау.

Assessment of staff potential in the field of scientific research at the university: current state and development prospects

Zh. Khamzina¹, T.Kilybayev¹, L.Safronova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

A project group of professors-researchers and postdoctoral students of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai conducted a pilot sociological study of the state and prospects for the development of scientific activities of the teaching staff of the university. As a result of a test survey among the teaching staff of the university in the period from September 27 to October 2, 2021, the main advantages and the most problematic aspects of scientific research at the university were identified in terms of the personnel potential of science of Abay KazNPU, the quality and quantity of research projects and difficulties with scientific publications in journals from the Scopus / WoS, etc. The conclusions and conclusions obtained by the research team made it possible to recommend a number of measures to increase research activity, as well as specific measures due to the industry affiliation of the university. This article presents the first part of the study, concerning the quality of the human resources potential of the university.

Keywords: scientific research at the university; scientific publications; scientific projects; personnel potential of university science; sociological analysis.

Поступила в редакцию 02.02.2022.

М.Ш. МЫЛТЫКБАЕВА¹, Д.М. МОСИЕНКО*², А.К. АБДИНУРОВ²

¹Казахская национальная консерватория имени Курмангазы (Алматы, Казахстан),

²Казахская национальная академия искусств (Нур-Султан)
meruertm@mail.ru, dinamosienko@mail.ru, aalibi@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ ИСТОРИИ КАЗАХСКОЙ МУЗЫКИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению современного состояния источниковедения в отечественном музыкознании: ныне перед исследователями стоят новые задачи, обусловленные такими факторами, как глобализация, открытость культурных границ, и, в то же время духовное возрождение и самоопределение нации. Актуальными становятся вопросы источниковедения как научной и учебной дисциплины, направленной на создание полноценного источниковедческого исследования – сложного процесса, включающего в себя как источниковедческий анализ, так и искусствоведческий синтез. Отмечается ценность источниковедческих исследований и освещенность проблем музыкального источниковедения в трудах отечественных и зарубежных ученых, определяют значение источниковедения для музыковедческой науки, которые обеспечивают историческому исследованию объективность и точность научных выводов, направляет внимание исследователя на изучение максимального количества источников, а также выстраивает систему подобных научных изысканий. В работе над исследованием использованы культурно-исторический, сравнительный методы. На основе анализа научной литературы по истории казахской музыки раскрываются основные проблемы, сложившиеся в одной из важнейших сфер прикладного музыкознания. Отмечается малая разработанность источниковедения в отечественной науке, острая нехватка различного рода источниковедческих работ, отсутствие трудов, которые специально рассматривают специфику работы с музыкальными памятниками и документами прошлого. Подчеркиваются определенные достижения отечественной науки, уделяя особое внимание в статье справочной литературе по истории казахской музыки. В развитии этой литературы можно выделить несколько этапов, каждый из которых внес много ценного в воссоздании облика становления казахского музыкального искусства и сохранения важных исторических фактов. В заключение работы делаются выводы о необходимости проведения источниковедческих исследований, которые ставят новые задачи перед наукой XXI столетия и открывают новые горизонты в познании национального духовного наследия.

Ключевые слова: источниковедение; казахская музыка; история музыки; музыкознание; текстология; творчество; композитор.

Введение. Летопись музыкального искусства складывается при опоре на определенные исторические источники, которые представляют собой материалы различного рода, как устные, так и рукописные или же напечатанные тексты. На их основе музыковеды выстраивают выводы. Без документов прошлого, важной научной базы, музыковедческое исследование невозможно.

С помощью фактов научная работа приобретает важные качества – объективность и точность. Дисциплиной, которая призвана содержать необходимые исторические сведения, а также целую систему доказательств подлинности, является источниковедение. И чем выше разработана теория и методика источниковедения, тем более будет глубинным и подлинным то или иное историческое познание.

Основная часть. Выдающийся мыслитель начала XX века А.С. Лаппо-Данилевский в своих трудах рассматривал исторический источник как продукт культуры, и путем интерпретации исторического источника стремился понять его автора – человека прошлого [1]. Со времени появления научной дисциплины «Источниковедение» прошло не так много времени, и уже можно заметить, что источниковедческая составляющая стала актуальной во многих социальных и гуманитарных науках.

Однако в области источниковедения отечественного музыкального искусства есть немало проблем: источниковедческие исследования разобщены, отсутствует единая и целостная программа по восстановлению важных исторических музыкальных памятников, масштабного выпуска действительно полных собраний произведений талантливых казахстанских композиторов и др.

Методология. Методологической основой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых, обращавшихся к вопросам источниковедения как отрасли науки. Еще в 1980-е годы в СССР музыковеды отмечали слабую разработанность советского источниковедения в музыкальном искусстве. Так, Юрий Келдыш в журнале «Советская музыка» писал, что западноевропейские музыковеды усиленно занимаются комплексом необходимых наук – источниковедением и библиографией [2].

Проблема источниковедения же в казахстанском музыковедении также пока не стала центральной и распространенной в размышлениях. Еще раз подчеркнем, что источниковедение не является вспомогательной дисциплиной: историческое исследование возможно при опоре на исторические источники, а не только на логические умозаключения. При постановке проблемы ученый должен владеть определенными знаниями, которые помогают ему выстроить план работы с источниками.

Далее исследователь размышляет о научном предмете, о его сущности и происхождении, что может привести к поиску и изучению новых источников. Таким образом,

подобное изучение с выявлением и анализом фактов вкупе с теоретическим обобщением – это два взаимодополняющие направления исторической научной работы. Тем более острый интерес вызывает история становления национальных жанров казахстанского музыкального искусства в связи с нахождением и применением новых исторических фактов и материалов, которые ранее отсутствовали по тем или иным причинам в научном обиходе.

Универсальный методологический принцип данной статьи – объективный анализ, в нашем случае – процесса становления справочной литературы в Казахстане. Исходной методологической позицией стал анализ этой литературы, начиная с XIX столетия и завершая первыми десятилетиями XXI века.

Ключевыми методами проведенного исследования является культурно-исторический подход и сравнительный методы. Взаимодействие указанных методов и их комплексное применение явилось достаточным условием для научной рефлексии.

Результаты и дискуссия. Источниковедческая эвристика – один из важных этапов в работе исследователя с источниками. Исследователь обращается к уже изданным публикациям, первичным изданиям источников, к информационным изданиям, справочной литературе, к библиографическим пособиям.

Справочные издания представляют собой вид исторических источников, изучение, составление которых сформировалось в отдельную дисциплину – лексикографию. Музыкальная лексикография – специальная музыкально-источниковедческая дисциплина. Обратимся к истории появления первых образцов справочников по музыкальной культуре Казахстана. Справочная литература, связанная с традиционной и профессиональной казахской музыкой, существует по историческим меркам недавно. Развитие можно проследить, рассмотрев сами источники с XVIII века по наше время, и условно можно выявить несколько важных этапов в развитии справочной музыкальной литературы в Казахстане.

В дореволюционный период информация о казахской музыке впервые появляется в конце XVIII – начале XIX века. Оставленные этнографами-путешественниками записи о музыкальных инструментах являются подлинными историческими сведениями о том времени. Это работы Н.Рычкова «Дневные записки путешественника в киргиз-кайсацкой степи 1771 года» и «Киргиз-кайсаки Большой, Средней и Малой орды». Сибирский вестник, 1820; С.Большой «Записки доктора Саввы Большого о приключениях его в плену у киргиз-кайсаков в 1803 и 1804гг. с замечаниями о киргиз-кайсацкой степи. 1822 год» [3; 4].

Одним из первых каталогов и кратким описанием музыкальных инструментов можно считать труд А.Ф. Эйхгорна «Полная коллекция музыкальных инструментов народов Центральной Азии» (СПб, 1885) [5]. Включение и перевод казахских традиционных инструментов в систему можно найти в «Кратком русско-киргизском словаре» 1894 года [6].

Здесь музыка и инструменты находятся в одной категории с играми и игрушками – исследователи воспринимали музыку как часть увеселения. Названия инструментов переведены на знакомые для переводчика понятия: скрипка – қыл-қобыз; гармоника – сырнай; балалайка – домбра; орган – керней; дудка, свисток – сыбызғы; колокольчик – қоңырау. В данном случае мы видим пример эквивалентного перевода по отношению к казахской культуре. Подобные приемы объяснения применялись, в основном, в самом начале изучения образцов казахской культуры, а использование данного словаря имело, скорее всего, больше практическое, нежели научное применение.

Следующий этап развития справочной музыкальной литературы связан с деятельностью этнографов, видных деятелей начального этапа казахской профессиональной музыки. Исследования, сбор информации о казахских национальных инструментах, композиторах, сбор музыкального материала исследователями-музыкантами заложили фундамент для ее дальнейшего профессио-

нального изучения. В КазССР едут ученые-музыковеды, фольклористы и композиторы (А.Затаевич, Е.Брусилловский и др.), проходят профессиональное музыкальное обучение представители Советского Казахстана (один из первых – Ахмет Куанович Жубанов), открывается музыкальный техникум, где стали обучать профессиональных музыкантов.

В 1925 году выходит одна из первых справочных статей о казахских певцах – Н.Анова [7, С.105]. В том же году А.Бимбоэс опубликовал собранные им 25 народных мелодий в «Музыкальной этнографии» [8], а А.Затаевич – «1000 песен казахского народа» [9]. За первым сборником последует и другое издание – «500 казахских кюев и песен казахского народа» (1931) [10]. Сборники А.Затаевича можно считать энциклопедией казахских мелодий, а также источниками изучения песенного и инструментального наследия.

Продолжают выходить обзорные справочные статьи об акынах Казахстана (Алтайский К. «Акыны Казахстана», «ЛГ», 1936; «Акын Джамбул. Критический очерк. «Лит. Критик», 1936, № 12, С.206-226») [7, С.111]. В данном же ключе выходят статьи Т.Жургенова «Поэты и импровизаторы Казахстана», «Жер-Уюк» (1936) [7, С.113]. Большое количество статей о Джамбуле издано с 1938 года у разных авторов, и тогда же имя акына войдет в сборник «Советский фольклор» [11]. На страницах газет выпускаются отдельные справочные статьи о казахских акынах. Особенный интерес такие публикации вызывали в период прохождения первой декады казахского искусства в Москве в 1936 году [12].

С 1950-х годов начинается плодотворная работа в области справочной литературы. Появляются публикации в справочных и периодических изданиях («Вестник АНССР», «Советский Казахстан»), в том числе на казахском языке. Выпускаются монографии с биографиями акынов, кюйши и композиторов (например, «Акыны» Е. Исмаилова). Известные исследования Ахмета Жубанова «Струны столетий» (1958) и «Соловьи сто-

летий» (1963) [13; 14] по своему строению и содержанию являются настоящими энциклопедиями о казахских композиторах и певцах.

С конца 60-х гг. XX века в Казахстане стали издаваться справочники и о композиторах академической музыкальной культуры. Это информационный справочник «От съезда к съезду» 1962–1967 гг., «Музыкальные произведения и труды композиторов и музыковедов Казахстана» [15].

В этот же период издаются первые казахско-русские словари музыкальных терминов (Б. Физатов, «Қазақша музыкалық терминологиялық сөздік») [16]. Творчество таких композиторов, как Н.А. Тлендиев, Е.Р. Рахмадиев, А.К. Жубанов, Г.А. Жубанова, Б.Г. Ерзакович, Б.Я. Баяхунов, Е.Г. Брусиловский нашло отражение в Большом музыкальном энциклопедическом словаре, опубликованном в 1990 г. под редакцией Г.В. Келдыша [17].

В целом отметим, что справочная литература периода советского Казахстана развивалась в русле советского книгоиздательства. Еще в 1980-е годы главный редактор крупного издательства «Музыка» В. Рубцова писала, что издательство стимулирует развитие научной мысли, но не может заменить функции научных учреждений, которые бы занимались проблемами текстологии музыкальной науки [2]. У. Джумакова отмечает, что распространенная практика «железного занавеса» наложила запрет на изучение определенных музыкальных явлений и «история музыки оказалась не только деформированной в научных представлениях, но и не привлекательной для серьезных исследований, так как идеологические ограничения ставили перед учеными нравственно-этическую проблему служения истине» [18, С.136].

В настоящее время, в период Независимого Казахстана, с развитием технологий издания справочной литературы продолжают развиваться в новом ключе. Издавались и продолжают издаваться учебники с биографическими данными творческих личностей, энциклопедии, справочники со статьями Н.С. Кетегеновой, Т.К. Джумалиевой [19, 20].

Конец XX – начало XXI века в связи с развитием интернета ознаменовался свободным доступом к информации. Были созданы целые тематические сайты, посвященные казахской музыке и искусству. Первые казахстанские блог-платформы Yvision и Kazakh.ru наполнились статьями, аудио и видеоматериалами на национальную музыкальную тематику. Как мы видим, в XXI веке увеличилась скорость получения и распространения информации, но вопросы качества остались открытыми.

XXI век – это время скорости и получения быстрых знаний. Скорость наведения справок на любую тему встала во главу угла практически каждого образовательного и научного процесса. Концентрация быстрых знаний сосредоточилась в Википедии. В ней можно найти нужную информацию в «два клика». Но это – не рецензированная литература. У нее нет автора, зато есть список литературы и ссылки, своего рода библиография. Такая система обезличивает автора, заменяя живого человека, его критический взгляд и аналитические способности на фразы и цифры. Метод намного упрощает поиск информации, но при этом не всегда является научно оправданным. Достоверной не может являться и информация со справочных сайтов, где статьи не имеют авторов. Такое обилие информации, лишенное достоверности, мало способствует развитию научного знания о казахской музыке.

Исследование истории казахской музыки постоянно находится в центре внимания отечественных исследователей. В науке накоплен большой фактический материал по истории казахской музыки, в котором представлены описание и анализ отдельных периодов ее развития. К настоящему времени сложился целый корпус литературы, посвященной изучению всех этапов развития отечественной музыкальной культуры. Отдельное, самое обширное направление представляют труды, посвященные персоналиям, личностям, определившим пути развития музыкального искусства – как деятелей устно-профессиональной традиции, сложившейся в XIX веке, так и деятелей совре-

менной музыкальной культуры, творчество которых связано с письменной музыкальной западноевропейской академической традицией.

Предположив, что казахстанская музыкальная наука прошла несколько важных этапов, характеризующихся историко-методологическим подходом в изучении музыкальных явлений, можно констатировать увеличение доли междисциплинарных подходов, свойственных современному этапу. За последние несколько десятилетий казахстанские музыковеды использовали исторические источники для разработки научных теорий, положений, и этот процесс связан был со своеобразной «интерпретацией» исторических памятников казахской музыки.

На сегодняшний день по-прежнему актуальны исследования и работы профессиональных музыковедов, статьи на специализированных научно-исследовательских сайтах, печатные статьи из энциклопедических изданий. В настоящий момент необходимы систематизация, публикация всех имеющихся источников по современным правилам издания с предисловием, пояснениями, указателями.

Освоение творческого наследия национальных авторов – актуальная область приложения музыковедческих изысканий в области источниковедения. Как известно, с течением времени, меняются художественные ориентиры, меняются социально-культурные, политико-исторические, идеологические условия, в связи с этим как никогда ранее актуальной становится эдиционная практика, тесно связанная с проблемами авторского текста, восстановления источников, текстологии в целом. Как пишет У. Джумакова, «актуальность вспомогательных исторических дисциплин (включая источниковедение и текстологию – прим. авт.) в современном музыкознании возрастает. Появляется необходимость самостоятельного их развития для углубления исторических и теоретических знаний, а также для обеспечения культуры музыковедческих исследований» [18, С.136].

История казахской музыки насчитывает много веков, и на пути к ее постижению возникло немало вопросов, споров, суждений, разночтений. Исследователи казахской музыки опирались, прежде всего, на исторические источники, сохранившиеся устные, рукописные, изданные тексты. Однако для объективного осмысления явлений музыкального искусства нужны определенные основы для точности получаемых научных положений, нужна разработка определенной системы, подтверждающей обоснованность выдвигания исследователями научных теорий, положений, концепций, идей.

Любое историческое познание основывается на источниках, в этом аспекте актуальными становятся вопросы выявления и изучения исторических источников в казахстанском музыкознании. Сейчас уже, по прошествии нескольких важных десятилетий, можно констатировать о проблемных «точках» отечественного источниковедения в области музыкознания – это и отсутствие большого количества справочных пособий, полных собраний сочинений отечественных композиторов, разрозненность, разобщенность источниковедческих исследований и в целом сведений об исторических источниках и памятниках казахской музыкальной культуры.

Есть целый ряд объективных и субъективных причин отсутствия в Казахстане полноценной источниковедческой базы данных по истории казахской музыки. К одной из них, например, относится слабая развитость справочно-информационной культуры, которая многими десятилетиями складывалась в зарубежных странах. В создании справочной литературы по истории казахской музыки можно констатировать крайнюю малочисленность изданий.

Современный исследователь, занимающийся разработкой справочной литературы, должен обладать множеством специальных знаний и навыков: анализировать огромное количество информации, знать иностранные языки, быть технически грамотным (уметь пользоваться как старинными фонографами и стерео-системами, так и самыми современными).

менными компьютерными технологиями). Специалистов такого класса очень мало, кадровый вопрос по-прежнему стоит остро.

Заключение. Таким образом, проведя краткий обзор отечественной справочной литературы о музыке, можно прийти к выводу о серьезной исследовательской работе по многочисленным научным изданиям для создания академического справочного издания по различным направлениям казахской музыки. Необходима целая программа по созданию справочных пособий международного образца, полных собраний сочинений отечественных авторов, библиографических указателей творчества композиторов, включающих данные о произведениях, истории создания, описание сохранившихся рукописей, сведения об издании сочинений, исполнении, поиску и восстановлению исторических источников, памятников казахской музыки.

В различных мировых фондах находятся кинофотодокументы, фонодокументы, связанные с историей казахской музыкальной культуры. Так, только в архиве Московской консерватории хранятся личные дела Д. Мацуцина, Б. Лебедева, Г. Жубановой, Т. Кажгалиева и многих других выдающихся мастеров, внесших неоценимый вклад в развитие национального искусства. В фондах же Российского государственного архива литературы и искусства (РГАЛИ) также хранится множество документов, фотографий, отражающих важные моменты истории казахской музыки. Множество казахских народных инструментов находится в Россий-

ском национальном музее музыки (Москва, Россия).

Примечательно, что в трудах последних лет можно встретить высказывания ученых о необходимости новых эдиционных исследований со скрупулезным отношением к авторскому тексту. Отмечается необходимость в восстановлении исторической памяти и справедливости в отношении талантливых казахстанских музыкантов. Так, в одной из последних работ, посвященных юбилею А. Затаевича, в которой были опубликованы редкие письма, рукописи, другие важные документы виднейшего ученого, авторы пишут: «Краткосрочный исследовательский проект позволил лишь выявить чрезвычайную актуальность такого рода поисков, публикации “новых старых” сведений об эпохе глубоких потрясений и, в то же время, великого сдвига в казахской культуре. Назрела острейшая необходимость в тотальной ревизии наследия музыкальных традиций и богатого опыта в их изучении» [21, С.10].

Сохранить и открыть духовное наследие, познать и понять культуру прошлого, выявить ее закономерности с помощью исторических фактов, систематизировать и актуализировать архивные материалы в научно-просветительском пространстве – все это позволит расширить знания о различных периодах развития музыкальной культуры Казахстана, определить связь прошлого, настоящего и будущего, и, таким образом, установить перспективы развития музыкальной культуры.

Список использованных источников

- [1] Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – М., 2006. – 472 с.
- [2] Келдыш Ю. Текстологию – на уровень современной науки //Музыкальная академия. – 1986. – №11 (576). – С. 98-103.
- [3] Чумбалова Г. Очерк по истории записи и изучения казахской музыки дореволюционного периода //Казахская музыка: традиции и современность : Сб.трудов /Ред.-сост. И.К. Кожобеков. – АлмаАта, 1992. – С.3-17.
- [4] Ерзакович Б. У истоков казахского музыкознания: по материалам русских ученых XIX в. – АлмаАта: Наука, 1987. – 176 с.
- [5] Эйхгорн А.Ф. Полная коллекция музыкальных инструментов народов Центральной Азии. – СПб., 1885. – 16 с.
- [6] Краткий русско-киргизский словарь. – Оренбург, 1894. – 66 с.

- [7] Сидельников В. Устное поэтическое творчество Казахского народа. Библиографический указатель 1771-1966 гг. – Алма-Ата, 1969. – 172 с.
- [8] Визель З. Бимбоэс А.Э. 25 киргизских песен // Народная музыка в Казахстане. Сб. статей посвященной 50-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции. – Алма-Ата, 1967. – С.66-83.
- [9] Затаевич А.В. 1000 песен и кюев казахского народа. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 496 с.
- [10] Затаевич А.В. 500 песен и кюев казахского народа. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 358 с.
- [11] Габдуллин Г. О фольклоре казахского народа // Советский фольклор. Сб. статей и материалов. – М.- Л., 1941. – № 7. – С. 262-263.
- [12] Мосиенко Д. Казахский музыкальный театр: история становления. – М., 2017. – 256 с.
- [13] Жубанов А. Соловьи столетий: [Очерки о нар. композиторах и певцах]: [Пер. с каз.]. – Алма-Ата, 1967. – 409 с.
- [14] Жубанов А. Струны столетий: [Очерки о жизни и творческой деятельности казах. нар. композиторов] / Декада казах. искусства и литературы в Москве. – А-Ата, 1958. – 395 с.
- [15] Кетегенова Н.С. Композиторы и музыковеды Казахстана: Справочник. – Алма-Ата: Правление союза композиторов Казахстана, 1973. – 163 с.
- [16] Физатов, Б. Қазақша музыкалық-терминологиялық. – Алматы, 1981. – 140 б.
- [17] Музыкальный энциклопедический словарь / Гл.ред. Г.В. Келдыш. – М., 1990. – 672 с.
- [18] Джумакова У.Р. Методология современного музыкознания. – Нур-Султан, 2020. – 281 с.
- [19] Кетегенова Н.С. Творческие портреты композиторов Казахстана: Очерки. – Алматы: Алатау, 2009. – 560 с.
- [20] Қазақстан композиторлары = Композиторы Казахстана [Мәтін]: творческие портреты композиторов Казахстана. – Т.2 / Ред.-құраст. Н.С. Кетегенова, А.С. Нусупова. – Алматы: Алматы-Болашақ, 2017. – 624 б.
- [21] Александр Викторович Затаевич. Письма. Рукописи. Фотографии / Ред.-сост. А. Омарова, В. Недлина. – Алматы: Казахская национальная консерватория, 2019. – 98 с.

References

- [1] Lappo-Danilevskij A.S. Metodologiya istorii. – М., 2006. – 472 с.
- [2] Keldysh YU. Tekstologiyu – na uroven' sovremennoj nauki // Muzykal'naya akademiya. – 1986. – №11 (576). – С. 98-103.
- [3] CHumbalova G. Ocherk po istorii zapisi i izucheniya kazahskoj muzyki dorevolucionnogo perioda // Kazahskaya muzyka: tradicii i sovremennost' : Sb.trudov / Red.-sost. I.K. Kozhabekov. – AlmaAta, 1992. – S.3-17.
- [4] Erzakovich B. U istokov kazahskogo muzykoznanija: po materialam russkih uchenyh XIX v. – Alma-Ata: Nauka, 1987. – 176 s.
- [5] Ejhgorn A.F. Polnaya kollekcija muzykal'nyh instrumentov narodov Central'noj Azii. – SPb., 1885. – 16 s.
- [6] Kratkij rusско-kirgizskij slovar'. – Orenburg, 1894. – 66 s.
- [7] Sidel'nikov V. Ustnoe poeticheskoe tvorcestvo Kazahskogo naroda. Bibliograficheskij ukazatel' 1771-1966 gg. – Alma-Ata, 1969. – 172 s.
- [8] Vizeľ Z. Bimboes A.E. 25 kirgizskih pesen // Narodnaya muzyka v Kazahstane. Sb.statej posvyashchennoj 50-letiyu Velikoj Oktyabr'skoj Socialisticheskoy Revolyucii. – Alma-Ata, 1967. – S.66-83.
- [9] Zataevich A.V. 1000 pesen i kyuev kazahskogo naroda. – Almaty: Dajk-Press, 2004. – 496 s.
- [10] Zataevich A.V. 500 pesen i kyuev kazahskogo naroda. – Almaty: Dajk-Press, 2002. – 358 s.
- [11] Gabdullin G. O fol'klоре kazahskogo naroda // Sovetskij fol'klor. Sb.statej i materialov. – М.- Л., 1941. – № 7. – С. 262-263.
- [12] Mosienko D. Kazahskij muzykal'nyj teatr: istoriya stanovleniya. – М., 2017. – 256 s.

- [13] ZHubanov A. Solov'i stoletij: [Oчерki o nar. kompozitorah i pevcah]: [Per. s kaz.]. – Alma-Ata, 1967. – 409 s.
- [14] ZHubanov A. Struny stoletij: [Oчерki o zhizni i tvorcheskoj deyatel'nosti kazah. nar. kompozitorov] / Dekada kazah. iskusstva i literatury v Moskve. – A-Ata, 1958. – 395 s.
- [15] Ketegenova N.S. Kompozitory i muzykovedy Kazahstana: Spravochnik. – Alma-Ata: Pravlenie soyuza kompozitorov Kazahstana, 1973. – 163 s.
- [16] Fizatov, B. Қазақша музыкалық-терминологиялық. – Алматы, 1981. – 140 б.
- [17] Muzykal'nyj enciklopedicheskiy slovar' /Gl.red. G.V. Keldysh. – M., 1990. – 672 s.
- [18] Dzhumakova U.R. Metodologiya sovremennogo muzykoznaniiya. – Nur-Sultan, 2020. – 281 s.
- [19] Ketegenova N.S. Tvorcheskie portrety kompozitorov Kazahstana: Oчерki. – Алматы: Alatau, 2009. – 560 s.
- [20] Қазақстан композиторлары = Kompozitory Kazahstana [Mәtin]: tvorcheskie portrety kompozitorov Kazahstana. – T.2 /Red.-қыраст. N.S. Ketegenova, A.S. Nusupova. – Алматы: Алматы-Bolashak, 2017. – 624 б.
- [21] Aleksandr Viktorovich Zataevich. Pis'ma. Rukopisi. Fotografii /Red.-sost. A. Omarova, V. Nedlina. – Алматы: Kazahskaya nacional'naya konservatoriya, 2019. – 98 s.

Қазақ музыка тарихының деректануының өзекті мәселелері

М.Ш. Мылтықбаева¹, Д.М. Мосиенко², А.К. Абдинуров²

¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Алматы, Қазақстан)

²Қазақ ұлттық өнер университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Аңдатпа

Бұл мақала ресейлік музыкатану ғылымындағы деректану ғылымының қазіргі жағдайын зерттеуге арналған: қазір зерттеушілердің алдында жаһандану, мәдени шекаралардың ашықтығы, сонымен бірге рухани жаңғыру және өзін-өзі дамыту сияқты факторларға байланысты жаңа міндеттер тұр. Толық деректануды құруға бағытталған ғылыми-білім беру пәні ретінде деректану мәселелері – өзекті деректануды да, көркем синтезді де қамтитын күрделі үдеріске айналып отыр. Автор отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі деректанудың құндылығын және музыкалық деректану мәселелерінің қамтылуын атап өтіп, тарихи зерттеулерді ғылыми тұжырымдардың объективтілігі мен дәлдігін қамтамасыз ететін деректану ғылымының музыкатану ғылымы үшін маңызын айқындап, зерттеу көздерінің санын барынша ұлғайтаы және осындай ғылыми зерттеулердің жүйесін құрады. Зерттеу жұмысында мәдени-тарихи, салыстырмалы әдістер қолданылды. Қазақ музыкасының тарихына қатысты ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде қолданбалы музыкатану ғылымының маңызды саласының бірінде қалыптасқан негізгі мәселелер айқындалады. Отандық ғылымда деректану бағытының даму деңгейінің кенжелеп қалуы, деректанудың әртүрлі түрлерінің өткір тапшылығы, өткен дәуірдің музыкалық ескерткіштерімен және құжаттарымен жұмыс істеу ерекшеліктерін арнайы қарастыратын еңбектердің жоқтығы байқалады. Мақалада қазақ музыка тарихына қатысты анықтамалық әдебиеттерге ерекше назар аудара отырып, отандық ғылымның кейбір жетістіктері байнеленеді. Бұл әдебиеттің дамуында бірнеше кезеңдерді бөліп көрсетуге болады, олардың әрқайсысы қазақ музыка өнерінің қалыптасу келбетін қайта жаңғыртуға және маңызды тарихи деректердің сақталуына көп үлес қосады. Қорытындылай келе, еңбекте ХХІ ғасыр ғылымының алдына жаңа міндеттер қойылды, ұлттық рухани мұраны танудың жаңа көкжиектерін ашатын деректану ғылымының қажеттілігі туралы тұжырымдар жасалған.

Түйін сөздер: деректану, қазақ музыкасы, музыка тарихы, музыкатану, мәтінтану, шығармашылық, композитор.

Topical issues of source studies of the history of Kazakh music*М. Мытыкбайева¹, Д. Мосиенко², А. Абдинуров²**¹Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Almaty, Kazakhstan)**²Kazakh National University of Arts (Nur-Sultan, Kazakhstan)**Abstract*

This article is devoted to the study of the current state of source studies in Russian musicology: now researchers face new challenges due to factors such as globalization, openness of cultural borders, and, at the same time, spiritual revival and self-determination of the nation. The issues of source studies as a scientific and academic discipline aimed at creating a full-fledged source study – a complex process that includes both source analysis and art synthesis – are becoming relevant. The value of source studies and the illumination of the problems of musical source studies in the works of domestic and foreign scientists are noted, determine the importance of source studies for musicology, which provide historical research with objectivity and accuracy of scientific conclusions, directs the researcher's attention to the study of the maximum number of sources, and also builds a system of such scientific research. In the work on the study, cultural-historical, comparative methods were used. Based on the analysis of scientific literature on the history of Kazakh music, the main problems that have developed in one of the most important areas of applied musicology are revealed. There is a low level of development of source studies in Russian science, an acute shortage of various kinds of source studies, the absence of works that specifically consider the specifics of working with musical monuments and documents of the past. Certain achievements of the national science are emphasized, paying special attention in the article to the reference literature on the history of Kazakh music. There are several stages in the development of this literature, each of which has contributed a lot of valuable things in recreating the appearance of the formation of the Kazakh musical art and preserving important historical facts. In conclusion, conclusions are drawn about the need for source studies that pose new challenges to the science of the XXI century and open up new horizons in the knowledge of the national spiritual heritage.

Keywords: source studies, Kazakh music, music history, musicology, textology, creativity, composer.

Поступила в редакцию 21.21.2021.

М.М.ХАЛИТОВА¹, И.Р.ХАЛИТОВА^{2*}, Н.О.АТЕМКУЛОВА²

¹Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті Экономика институты,

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
khalitova4646@gmail.com, khalitova46@yandex.ru, naz.0506@mail.ru

ӨСІП КЕЛЕ ЖАТҚАН ЖАС ҰРПАҚТА ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНА ҚАЛЫПТАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Экономикалық сананы зерттей келе, жас ұрпақта оны қалыптастыру мүмкіндіктерін қарастыру керектігі байқалды. Жас ұрпақта экономикалық сана қалыптастыру және оны заман талаптарына сай трансформациялау жолдарын іздестіру. Жас ұрпақта экономикалық сана қалыптасқандығын бағалау өлшемдері мен көрсеткіштері анықталды. Тұлға бір жағынан өз мүддесін ойластырады, екінші жағынан сол қоғамға сәйкес келуді де түпкі санасында тұтады. Қоғамда болып жатқан жағдайларды сындарлы ойлау арқылы өзінің мұрат, мақсатымен салыстырмалап, сыни тұрғыда бағалай келе, іс-әрекетке бару жолдарын қарастыру, өзінің болашақ іс-қимылын жоспарлау заман талабы десек жаңылмаймыз. Қоғам қандай болса да адам үшін ең маңызды нәрсе-ішіп жеу, киіну, баспаналы болу, ол үшін қаражат табу, оны жұмсау, еселеп көбейту т.с.с. барлығы келіп экономикаға тіреледі. Демек, кез-келген адамға осы саладан қандай да бір білім, білік, дағдылар қажет, әрі олар саналы қабылданған болса ғана адамның керегіне жарайды. Демек, адамдар қауымына экономикалық білім, білік, дағдылар мен әдеттер қажет. Тағы бір маңызды нәрсе қоғам дамыған сайын адамның қажеттенулері де өзгеріп, дамып отырады. Енді соған сәйкес келу мәселесі туындайды. Өмірдің барлық қырлары секілді экономиканың элементтерін саналы меңгеру қажет екені айқындала түседі және қоғам дамыған сайын олар өзгеріп отырады. Демек, экономикалық білім, біліктерде жаңғырып отыруы-трансформациялануы тиіс.

Мақала «Экономика патологиясы жағдайында қоғамның экономикалық санасын трансформациялау (Қазақстан Республикасы мысалында)» – AP09259332 ЖТН гранттық зерттеу шеңберінде дайындалған

Түйін сөздер: Экономикалық сана, өсіп келе жатқан жас ұрпақ, трансформация, экономикалық білім, іс-әрекет, қажеттілік.

Кіріспе. Экономикалық сананың түп негізінде жеке адамның «Менікі» санасы (самосознание) жатады. Бұл жерде ғұлама Абайдың 38 қара сөзіндегі «мені мен менікінің мағынасы екі» – дегені осы «Мен» тұжырымы мен «менікі-самосознание» – дегенге сәйкес екенін айта кетеміз [1]. Онда тек сол тұлғаның өзіне ғана тән жеке көзқарастар жүйесінің ішінде экономикалық қатынастардың элементтері деорын алады. Осы күні экономикалық жақтан қамсыз болу әр тұлғаның соның ішінде баланың, әр жастың түпкі санасынан орын алуда.

Олардың қай-қайсысы да ауқатты болуды қалайды. Бірақ та оған қайтіп?, қалай? қол жеткізуге болатынын саналы пайымдай алмайды. Сондықтан да сана және оның қалыптасуы, оның трансформациясы осы күнгі аса актуалды мәселелердің бірі.

Экономикалық тәрбие педагогиканың тәрбие теориясындағы маңызды салалардың бірі. Бұл мәселеге байланысты материалдар баршылық, атап айтсақ Ә.Құтпанбаев «жастарға экономикалық білім беру негіздері» [2], М.З. Жанбөбекова «ұлттық мектептерде экономикалық білім беру»

[3], С.Тұрсынбаева «бастауыш сынып оқушыларының экономикалық тәрбиенің психологиялық-педагогикалық негізі» т.б. еңбектерді атауға болады [4]. Бұл еңбектерде экономикалық тәрбие заманымыздың актуалды мәселелерінің біріретінде атап көрсеткен. Десек те, өсіп келе жатқан жас ұрпақта экономикалық сана қалыптастыру мәселесіне назар аудару жеткіліксіз.

Қоғамдық сана қалыптастыру үшін сол қоғам мүшелерінің әрқайсысының санасына жету керек екенін аңғарамыз. Өйткені қоғамдық өзгерістерді әр адам өзінше қабылдайды, соған бейімделу жолдарын іздестіреді. Ғылыми зерттеулерде кеңінен қолданыстағы «өсіп келе жатқан жас ұрпақ» ұғымына байланысты, бұл 16-18 жасқа дейінгі тұлғалар. Олар өз істеріне саналы жауап бере алады. Экономикалық тәрбиені отбасында, балабақшада бала сөз түсінетін болған кезден іске асыруға болады. Өйткені осы кезден бастап өзін, қоршаған ортаны саналы қабылдай бастайды.

Сана психологиясына келетін болсақ, көптеген ғылыми еңбектер жазылды. Солардың ішінен кейбірін атап өтсек, Ф.Т. Михайлова «шығармашылық қабілет тұрғысынан» [5], А.Г. Спиркин «Менікі (самосознание)» [6], Д.И. Дубровский «шынайы тұрмыс айғақтарын жинақтап, жігерлендіретін тұсынан таныса» [7], көптеген психолог ғалымдар сананы, ішкі қуат, саналылық бастамасы, жекелік белгілер жиынтығы, өзін бақылау, басқару тетігі, өзін басқалардан ерекшелендіру пікірі деген секілді әр тараптан қарастырды. Келтірілген ғалымдардың атап өткен ойларының экономикалық сана қалыптастыру үрдісінде маңызы бар. Тіпті оларды экономикалық сана қалыптастыру тұғыры ретінде қарастыра аламыз.

Психология тұрғысынан «Мен» және «менікі» ұғымдарын зерттеген шетелдік ғалымдар баршылық. Солардың бірқатарын атап өтсек, олар: З.Фрейдсанадан тысқары, түпкі сана және сана-деген үш ұғымның өзара байланысын дәріптеді [8]. Ч.Кули [9], Дж.Мид «жекебас-индивид» және көпшілік-бұл қарым-қатынастың нәтижесі немесе

адамдар арасындағы өзара ықпалдастық (интеракция) деген пікірді алға тартты [10]. Олар көпшілікті тұлғалар арасындағы қарым-қатынас жиынтығы дей келе, осы жерде экономикалық сана қалыптастыру және оны трансформациялау үшін маңызды келесі үш алғышартты атап көрсетті:

– адамдар сыртқы қозғаушы күштерге, өзі үшін маңызына қарай назар аударады, себебі оларды қоршаған ортаның элементтері деп таниды;

– мұндай маңыздылық, әлеуметтік ықпалдастықтың нәтижесі – деген пікірде;

– өзара ықпалдастық шеңберінде туындаған өзін жеке тұлға ретінде қабылдау және оның өзгермелі екенін көрсетеді.

Эриксон адамның даму кезеңдерін анықтауда «Мен» тұжырымы оның бастамасы» – десе [11], К.Роджерс «Мен-теориясын ұсынды» [12], Роберт Бернс «Мен-теориясы» оқыту мен тәрбиелеу арқылы жеке бастың менікі ұғымының қалыптасуына ықпалын дәріптеді [13]. Бұған назар аударып отырғанымыздың себебі де осы, оқыту және тәрбиелеу арқылы өсіп келе жатқан жеке тұлғада экономикалық сана қалыптастыру жолдарын пайымдау.

Жеке тұлғаның «Мен» тұжырымы тұрмыстық, өмірлік қарама-қайшылықтарда қалыптасады. Назар аударуға тұрарлық мәселе, осы заманда «еңбектеген баладан еңкейген қартқа» дейін осы «Мен» тұжырымның қалыптасуына әсіресе экономикалық қарым-қатынастардың қуатты күші ықпал етуде. Демек, осы ахуал адамдардың «Менікі» санасына ұрымтал ықпал етуде. Янчук В.А. сананың осы қасиеттері негізінде оны қалыптастыруға болатындығын көрсетеді [14].

Негізгі бөлім. Сана туралы философ, психолог, педагог, әлеуметтанушы, әлеуметтік педагогика т.б. саладағы ғалымдар жазды. Атап айтсақ, сана-бұл объективті шындықтың психикада шағылуының, өзін реттеудің жоғары деңгейі, әлеуметтік жан ретінде тек адамға ғана тән екенін дәріптеді. Сана ерекшелігі үнемі өзгеріп тұратын адамның ақылы мен сезімінің тоғысқан тұсы, көбінесе тұлғаның ішкі жан-дүниесінде

көрініс береді. Ал оны сыртқы іс-әрекетінде көрсету не көрсетпеу ситуацияларға байланысты десе де болады.

Ғалым *Щербатов Ю.В.* сана ұғымына «адамның санасы-бұл қоғамдық өмір барысында қалыптасқан психиканың шынайы тұрмысты ең жоғарғы шағылдыру формасы және қоршаған ортаның субъективті моделі болып, ол сөз түріндегі ұғымдар және сезімдер сипаты ретінде бейнеленеді»-деп анықтама беріп, оның келесідей сипаттамаларын атап көрсетті:

- біріншіден ол әрқашан белсенді;
- екіншіден, бағытты- интенционалды;
- үшіншіден, рефлексивті немесе өзі-өзі бақылайды;
- төртіншіден, құндылық-мотивциялық (ыңдын-Шәкәрім) мәнге ие – деп, белгіледі [15].

Психолог ғалым А.Н. Леонтьев сананы «адам психикасының ең құпиялы тұсы» десе [16], Ф.Перлз «сана-ұлы құпияны дәріптейді» деген. Түптеп келгенде сана бейнесін, өзі көріп тұрған, талқыланбайтын субъективті көрініс деуге болады [17]. Психолог *Щербатов Ю.В.* сананың тұтас белгілеріне: сөйлеу, ойлау және қоршаған орта туралы бейнелер мен ұғымдар түрінде жалпылама моделін жасау қабілетін жатқызады [18]. Сана құрылымына кіретін әрқайсы элементтің атқаратын қызметі бар деп мыналарды келтіреді: 1) Таным үрдісі-түйсіну, қабылдау, сезіну, ойлау, есте сақтау. Осылардың негізінде қоршаған орта жайлы білім жиынтығы қалыптасады; 2) Объекті мен субъектіні ажырата білу-өзін қоршаған ортаға қарсы қою, «Мен» және «Мен еместі» ажырата алу; 3) Адамның өзіне және қоршаған ортаға мәмілесі-оның сезінуі, эмоциясы, уайымы; 4) Креативтілігі немесе шығармашылығы-сана, түйсік, қиялдану, ой жүргізу көмегімен бұрын болмаған, жаңа бейнелер, ұғымдар жасайды, қалыптастырады; 5) Әлемнің уақытылы(тұрақсыз) суретін қалыптастыру не өткендегі бейнелерді сақтайды, қиялданып болашақтың моделін жасайды; 6) Іс-әрекет мақсатын қалыптастырады - адамның қажеттенулеріне байланысты, сана

іс-әрекет мақсатын айқындайды, оған жетуге бағыттайды.

Ғалым келтірген осы алты сипаттаманың барлығы адамның экономикалық өмірінде орын алады, айталық:

- қоршаған ортамен сауда-саттық, тауар алмасу, ақшаны пайдалану т.б. көріп, сезініп эмпирикалық тұрғыда танып-біледі;
- маған не қажет, не қажет емес-деген пікірлер оны объекті мен субъектіні кәдімгі тұрмыстық деңгейде меңгертеді;
- қажет нәрсесіне қолы жету үшін не керек, соған қатысты сезім, уайым, эмоция туындайды;
- шығармашылық ізденіс арқылы қалағанына жету жолдарын қарастырады;
- бүгінгісі мен өткенін салыстырмалап болашақты болжайды, өз қалауына сәйкес моделін жасайды;
- осылардың барлығы жинақтала келе, оның іс-әрекет мақсатын, ол үшін шешу қажетті міндеттерін көрсетеді.

Осылардың барлығы сауатты, ұтымды болуы үшін кез-келген тұлғаға экономикалық білім керқажет екенін көрсетеді. Жай ғана әдеттегі емес, ғылыми негізді білімді саналы меңгеру арқылы ғана сындарлы ойлауға, сол негізде сыни ойлауға да мүмкіндік алады.

Сананың қоғамдық мәні-қоғамдық тұрмысты шығармашылық- белсенділікпен жасау жағдайында көрініс табады, сананың атқаратын қызметі болашаққа бағытталады. Қоғамдық сана, әртүрлі деңгейлерден тұрады: әдеттегі-тұрмыстық, теориялық, қоғамдық психологиялық, идеологиялық т.с.с. топтық және қоғамдық сананы зерттеген ғалымдар Шефер Б., Шредер Б. т.б. айтқандарын жинақтасақ, қоғамдық сана берілген қоғамдағы даму заңдылықтарына байланысты, сол қоғамдағы тұрмыстан алға озып кетуі, не болмаса кейін қалуы мүмкін [19].

Қоғамдық сана, ондағы үрдістердің қозғаушы күші не болмаса тежейтін тетігіне айналуы мүмкін. Бұл келіп қоғамдық сана формалары туралы сөз етуге итермелейді. Қоғамдық сана формалары дегеніміз- адамдардың іс-әрекеті нәтижесінде, олардың санасында объективті әлеммен қоғамдық

тұрмыстың әр түрлі формада көрініс табуы. Олар саяси, құқық, адамгершілік, діни, эстетикалық және олардың әрқайсысы ғылыми, моралдық, көркем әдебиеттік, діни т.б. Соның ішінде экономикалық сананың орыны ерекше. Адамның қоғамдық ортамен байланысының ондағы тәртіпке назар аударуы, соған сәйкес келуінің маңызы жайлы Кули Ч. [20], Рубинштейн С.Л. [21], Болотова А.К. [22], Вундт В. тағы басқада ғалымдардың еңбектерінен көруге болады [23].

Айтпақшы, болғанымыз, жеке тұлғаның, топтың, қоғамның экономикалық өмірін, ондағы экономикалық қарым-қатынастар, экономикалық тұрмысты бағалау, жеке адамның оған мәмілесі мен топтың, көпшіліктің көзқарастарын зерттеуде осы және басқа да психолог ғалымдардың еңбектерінің негізге алынғанын пайымдадық.

Методология. Экономикалық сана-бұл санадағы экономикалық білімді, теорияларды, әлеуметтік-экономикалық іс-әрекетпен қоғамдық қажеттенулерді тоғыстырып бағалау. Экономикалық сана, нақты тарихи шарттардың ықпалымен қалыптасады және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді ой елегінен өткізу арқылы айқындалады. Н.А. Журавлева бойынша экономикалық сана құрылымы:

- нақты және идеалды экономикалық нысандар туралы ұғым;
- экономикалық нысандарға мәмілесі, олар туралы пікірлері, ойлары, бағалауы;
- экономикалық нысандарға байланысты орныққан пікірлері, әртүрлі әңгімелер;
- экономикалық нысандарға байланысты саналы эмоциялары, сезім және уайымдар;
- экономикалық нысандарға байланысты әлеуметтік мүдделері;
- экономикалық - психологиялық құбылыстарды санаттарға бөлу және түсіндірмелеу т.с.с. [24].

А.Л. Журавлев және А.Б. Купрейченко экономикалық сананың құрамын келесідей анықтады [25]:

- тұлғаның, өзін экономика субъектісі ретінде түсінуі, қабылдауы;
- тұлғаның материалдық игілік, бай-

лық туралы түсінігі мен оның бай және кедей адамдарға болған мәмілесі;

- тұлғаның іс-әрекеттен түсетін кірімдер туралы түсінігі;
- тұлғаның жекеменшік иесі туралы түсінігі;
- тұлғаның әртүрлі экономикалық мінез-құлық формаларына байланысты әлеуметтік орнығулары (установка).
- тұлғаның ақшаға болған мәмілесі;
- экономика аумағындағы басқа адамдармен бәсекеге психологиялық дайын болуы;

– тұлғаның экономикалық құндылықтарға бағдарлануы.

Авторлар осылардың жиынтығын тұлғаның экономикалық санасының «экономикалық-психикалық сипаттамасы» ретінде қарастыруды ұсынады. О.С. Дейнека экономикалық сана элементтерін келтірген [26]. Олар:

- экономикалық нормалар мен мүдделер;
- экономикалық мотивтер;
- экономикалық аумаққа байланысты сезім мен әсерленуі;
- экономикалық ойлау;
- экономикалық ұғым, экономикалық аумақты қабылдау және сезіну.

Келтірілген пікірлерді жинақтасақ, экономикалық сананың құрамды бөлігінің бір тұсы экономикалық ойлау болуы керек. Экономикалық ойлау негізінде-күн сайынғы тұрмыста экономикалық байланыстар мен істер нәтижесінде туындаған көзқарастар мен түсініктер жатады. Экономикалық ойлаудың негізгі факторлары-жеке меншік шеңберіндегі субъектінің әртүрлі формадағы іс-әрекеті; өзара қарым-қатынастағы әртүрлі субъектілердің ықпалдастығы, мысалы, банк, кәсіпорындар, инвестиция қорлары т.б.; сапалық ерекшеліктері бар түрліше нұсқадағы байланыстардың қуаттылығы және олардың қайда бағытталғандығы мен күштілігі болып табылады. Тұлға үшін осы факторлар қаншалықты мәнді болса, субъектінің экономикалық ахуалдарға араласуы соншалықты терең болады да, ол өз кезегінде оның санасына әсер етеді.

«Экономикалық ойлау-экономикалық сананың көрінісі ретінде белгілі бір қоғамдық ахуалдарда өзгереді. Экономикалық сананың дамымаған түрінің белгісі-қарамақайшылықты, эмоционалды болуымен қатар оның экономикалық сана, дамуына ықпалы болмайды. Экономикалық ойлаудың қалыптасуына экономикалық білімнен гөрі, оның экономикалық практикаға әсер ететін тұсының ықпалы мол. Себебі ол тұлғаның мүддесіне қызмет етеді – деді Е.Н. Соколов [27]. Заманауи экономикалық ойлауды қалыптастыруда орнығып қалған әдеттер, дағдылар, пікірлерді жеңуге тура келеді. Олардың ең бастысы-жайбасарлық десек те, жаңалықтың негізі өткен кезеңдердегі тәжірибелерге табан тірейді де, олар кейде шешім қабылдауда, ескіше басқарудан байқалады.

Экономикалық сана қалыптастыру үшін белгілі бір шарттардың болуы сөзсіз, олар: *Бірінші шарт*, өркениетті нарықтық экономикаға бағытталған шынайы экономикалық жаңғыру. Мемлекеттіктен ажыратудың шынайы көрінісі, бәсекелестік орта жасақтау, орта және шағын бизнестің нығаюы, аграрлық сектордың жаңғыруы, нарықтық инфрақұрылымның кеңейіп дамуының әлеуметтік аумақты қоса нығайту, осылардың барлығы тұрғындардың қалың қатпарының адекватты экономикалық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік береді. *Екінші шарт*, жүзеге асырылып жатқан экономикалық саясат арқылы экономикалық теорияның дамуы, экономикалық іс-әрекет субъектілеріне әртүрлі білім формалары да ықпал етеді. *Үшінші шарт*, көптеген білім ұйымдарында, БАҚ т.б. алған тұрғындардың экономикалық білімі (мұнда жалпы білім беретін мектептің мүмкіндігі өте кең). Дамыған елдерде (Ұлыбритания, АҚШ, Франция) мектеп оқушыларының экономикалық біліміне ерекше назар аударады. Себебі олар әрқашан, қаласа да, қаламаса да экономикалық қарым-қатынасқа енеді. *Төртінші шарт*, отбасындағы балалық шақтан басталатын экономикалық тәрбие. Заттарға, ойыншықтарға, отбасы бюджетін жоспарлауға қатысу, олардың экономикалық

құндылықтарының қалыптасуына әсер етеді және үнемдеу, ақшаны үнемдеп пайдалануға үйретеді.

Әрине кез-келген тұлғаның қандай да бір экономикалық ұғымы, түсінігінің қалыптасуы ғалым көрсеткен осы жағдайларда пайда болады. Бірақ олар көбінесе эмпирикалық болуы себепті сенімсіздік туындатуы мүмкін. Сондықтан кез-келген адамға жоқ дегенде элементарлы экономикалық білім қажет. Ол үшін экономикалық ұғымдар, түсініктер, ережелер, ұстанымдар т.б. қажет. Оларды ғалымдар экономикалық сана формалары түрінде көрсетті:

– экономикалық қатынастар субъектілерінің түсініктер, пікірлер, бағалауы, нанымы былайша айтқанда жекелеген адамдар мен адамдар тобының, экономиканың даму заңдылықтарына, экономикалық құбылыстардың мәніне, олардың шығу себептері мен салдары арасындағы байланыстар, сондай-ақ, экономикалық үрдістердің мәнін, экономикалық әдістер және заңдылықтарды ашатын ғылыми білім – экономикалық сананың когнитивті тұсы;

– адамдардың іс-әрекеті мен қылықтарын реттеп тұратын құндылықтар мен нормалар бұл-экономикалық сананың ырықтылық құрамы.

– болашақ шаруашылық іс-әрекетінің нәтижесін көрсететін мақсаттар мен орнығулар экономикалық мүдделер-бұл да экономикалық сананың ырықтылық құрамы;

– шаруашылық және басқаларда тиімді шешім қабылдауға негіз болатын талғам, жағымды тұстары, көңіл-күйі, эмоция-бұл экономикалық сананың эмоционалды құрамы.

Экономикалық білім-экономикаға қатысты теориялар, ереже, анықтама, ұстанымдар, санаттар, формулалар, кестелер, суреттер, гистограмма, үлгілер, сызбалар т.б. Экономикалық білім-келтірілгендерді есте сақтап, оларды іс-тәжірибеде, нақты экономикалық ахуалдарда пайдалану және сол негізде жаңа білімдерді меңгеру.

Экономикалық түсінік-экономика қалай қызмет етеді?, субъективті экономикалық бейне қалай пайда болады?, былайша

айтқанда адамның не болмаса әлеуметтік топтың экономика құбылыстарын қабылдауы, түсінуі, олардың мәнін ұғыну, экономикалық ұғымдар, санаттар, теорияларды, меңгеру және шынайы тұрмыстағы көріністерімен салыстырмалау сол арқылы, өзінің экономикалық іс-әрекетін жүзеге асыру.

Элементарлы экономикалық білім әр адамға, соның ішінде өсіп келе жатқан жас ұрпаққа не үшін қажет?

Қоғамның әр мүшесі экономикалық қатынасқа енбей тұра алмайды. Айталық күнделікті ұсақ-түйек сауданы да сауатты жүзеге асыру. Қазіргі заман да барлығы алу-беру, сауда-саттыққа келіп тіреледі. Оны сауатты жүзеге асыру дегеніміз-алушы да, сатушы да зиян шекпеуі. Бұл үрдісте келісімге келу, мысалы саудаласу, өзара пікір алмасу, қолында барын қорғау, оны еселеп көбейту т.с.с. Бұған өсіп келе жатқан жас ұрпақты үйрету, білім беру арқылы даярлау, басқаша айтқанда экономикалық сананы білім, тәрбие арқылы қалыптастыру. Қоғамның әр мүшесі өз мүддесін қорғауға дайын болуы маңызды.

Экономикалық қатынастардың субъектілері қанша болса, оның мүдделері де соншалықты көп, әртүрлі, саналуан. Жеке экономикалық мүдде жеке адамның әртүрлі қажеттенулерін қанағаттандыруды білдіреді. Олар-еңбек ұжымының мүддесі; қоғамдық мүдде ретінде келтіріледі. Экономикалық сана көпшілік, топтық, жеке тұрғыда көрініс табады. Көпшілік экономикалық сана нысаны-көптеген адамдар үшін маңызды, туындаған экономикалық сұрақтар мен мәселелер.

Қоғамдық экономикалық сана құрылымының элементтері:

- экономикалық білім;
- әлеуметтік-экономикалық тұрмыс және оған болған мәміле;
- экономикалық іс-әрекетті бағалау; әртүрлі әлеуметтік топтардың қимыл-қаракеті;
- экономикалық сана шынайы тұрмысты бағалайды және нақты қажеттенулеріне байланысты оларды өзгертеді.

Экономикалық сана-құрылымында теориялар, ғылыми түсінік, экономиканы әдеттегіше бағалауды қамтиды. Сонымен қатар экономикалық сана-көрген, білгенін, естігенін, сезінгенін, ойлағаны мен басынан өткендерін өзара әп-сәтте байланыстырады.

Көпшілік экономикалық сананы мына үш нәрсе айқындайды:

- 1) Экономикалық жүйені бағалау, оған ықпал ету мүмкіндіктері мен үміттенулері;
- 2) Ірі топтардың экономикалық таңдауларының негізінде жататын әлеуметтік-экономикалық құндылықтары, мысалы, тұрақтылық, теңдік, әділдік т.с.с. көпшілікке пайдалы.
- 3) Елдегі, өлкедегі немесе шағын өндірістегі жылдам өзгеріп тұратын экономикалық жай-күйге байланысты ойлармен қалау-тілектері.

Топтық экономикалық сана-ұйымдасқан нақты адамдар тобының экономикалық белсенділігінің бағыттарын айқындайтын ой-пікірлері және түсініктерінің, мысалы, тұрғындардың белгілі бір қатпары немесе таптың жиынтығы.

Е.С. Шибанова [28], В.А. Хащенко пікірі бойынша экономикалық сананың құрамы мыналардан тұрады [29]: 1) Адамның өзін экономика субъектісі ретінде ұғынуы, экономикалық мәртебесі, өзін экономика қатысушысы ретінде сезінуі, экономикалық сұрау-талаптары, кірімдерін көбейту мүмкіндіктерін түсінуі, істегі табыстылығын бағалауы; 2) Байлық туралы түсінігі, экономикалық игілігі, кірістер көрсеткіштері; 3) Байлар мен кедейлерге мәмілесі; 4) Ақшаға болған мәмілесі, өмірдегі ақшаның қызметі, оған қажеттенуі; 5) Тұлғаның жекеменшікке болған мәмілесі, мысалы, оған ие болуды қалау дәрежесі; 6) Бәсекелестікке мәмілесі, басқалармен жарысуға психологиялық дайындығы; 7) Әртүрлі экономикалық мінез-құлыққа болған тұлғаның әлеуметтік орнығулары мысалы, тұтыну, үнемдеу, іскерлік, салым салу, қайырымдылық; 8) Адамның экономикалық құндылық бағдары.

Басты мәселе осы экономикалық сананы алдымен жеке тұлғада қалыптастыру жолдарын қарастыру. Осыған орай топтық және

көпшілік сананың да маңызын зерделеу. Бұл ретте О.С. Дейнека өзінің «Экономическая психология» еңбегінде «көпшілік және жеке-леген топтар санасының жай-күйі қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси қайта құрылуының алғы шарттары деуге болады» – дейді [30].

Эмоционалды құрам-экономикалық құбылыстар, үрдістер және адамның оларды өзіне қатысты бағалауына қатысты психикалық үрдістермен байланысты-уайымдап, толқуы.

Мотивациялы-ырықтық аумағы-мотивтер былайша айтқанда себептер мен салдары, мүддесі, субъектінің қажеттенулерінің мақсатқа жету қабілетімен тұтастықта немесе санадағы мақсатқа жету жолындағы белсенділігі мен қабілеттілігі. Шынайы тұрмыста экономикалық сананың бұл құрылымдық құрамдары өзара тығыз байланыста болып тұтас адамның іс-қимылын, мінез-құлқын айқындайды. Бұлармен қатар тұлғаның экономикалық санасын зерттеушілер (О.С. Дейнека, А.Л. Журавлев, Ю.М. Забродин, А.Д. Карнышев, А.И. Китов, С.В. Ковалев, А.В. Филиппов), тұлғаның экономикалық санасы – мемлекеттің, кәсіпорындардың, үй шаруашылығының экономикалық іс-әрекетіндегі тұрақты қасиеттері мен заңдылықтарын жалпылама бейнелеу формасы, соның нәтижесінде «экономикалық әлеумет» туралы ішкі модель пайда болады. Сол модель арқылы тұлға өзінің экономикалық іс-қимылдарын қайта құрады.

Зерттеудің мәні жастардың экономикалық санасының құрылымдық, мазмұндық және үрдістік элементтерін айқындау, психологиялық-педагогикалық тетіктері мен сананы замануы экономикалық іс-әрекет талаптарына сәйкес трансформациялау бағдарламасын жасау-деп белгіледік.

Экономикалық сана қалыптасқанының көрсеткіштері: өндіріс мәселелерін шешуге қатысуы; еңбек үрдісіне ықпал ету қабілеті жеке және қоғамдық мүддені ұғынуы; шаруашылықты жаңа жағдайларда жүзеге асыруға өтуге дайындық дәрежесі;

Экономикалық сананың қалыптасқанды-

ғы тұлға ретінде жеке адамның және әлеуметтік топтың шығармашылық әлеуетінің ашылуына мүмкіндік береді; тұлғаның жеке әлеуетінің құрылымын келесідей құндылық бағдарлардан көруге болады:

– экономикалық білім, экономикалық іс-әрекетке бейімділік нышандарының байқалуы;

– бағалауы-қоғамда орын алып отырған еңбекке болған мәміле нормаларын;

– мақсат-экономикалық өмірдің даму бағыттарын анықтауға болған тұғыры;

– мақсатқа жету құралдары; мотивациясы немесе қозғаушы күштер;

– шешім қабылдауда еңбекшілердің шығармашылық әлеуетін ескеру;

– жастарда қазіргі күн талаптарына сай, сапа жағынан жаңа экономикалық сана қалыптастыру, жеке мүдделерін дұрыс бағдарлау құралдарымен жолдары;

– салғырттыққа жол бермеу;

Экономикалық сананы трансформациялау мына мәселелерді алға тартады: 1) Объективті тұрмыстық шарттарды өзгерту; экономикалық мәмілелер жүйесі; 2) Оқу және тәрбие құралдары арқылы адамдардың санасына ықпал ету; 3) Кез-келген формадағы экономикалық насихат түрлерін пайдалану.

Жоғарыда келтірілген авторлардың еңбектерінің негізінде мынадай пікір түйіндеуге жол ашылды:

Экономикалық сана құрылымында бірнеше құрамды анықтауға болады. Олар: когнетивті, эмоционалды-мотивациялы, іс-әрекеттік-ырықтылық.

Мұндағы когнетивті дегеніміз-танымдық қабілет, таным үрдісі және таным іс-әрекетінің нәтижесін қамтиды. Біз мұны когнетивті-білімдік-деп белгіледік. Өйткені, экономикалық танымның құрамды бөлігі-экономикалық білім болуы тиіс.

Когнетивті-білімдік құрам: қабілет-білімді қабылдауы, таным үрдісі-білім алу үрдісін жүзеге асыруы, таным іс-әрекетінің нәтижесі-экономикалық білімінің қалыптасуы. Олар: экономикалық ұғымдар, түсініктер, ережелер, ұстанымдар.

Эмоционалды-мотивациялы: уайымдап, толқуы, мотивтер былайша айтқанда

себептер мен салдарын пайымдауы, байланысты көре алуы, мүддесінің орындалуы не орындалмау жағдайындағы көңіл-күйі, қажеттенулеріне қабілетінің жауап беруі, жігері, белсенділігі; ұмтылысы, құлшынысы, қанағаттануы немқұрайдылығы, салғырттығы, тайсалмауы;

Іске-қанағаттанбауы, істі қайта бастауға ынтасы; қайталауы, жігері; әрекеттік-

ырықтылық: іс-әрекет түрі, ұйымдастыруы; жүзеге асыру амал-тәсілдері, құралдары; мерзімі; мүддесі, субъектінің қажеттенулерінің мақсатқа жету қабілетімен тұтастықта немесе санадағы мақсатқа жету жолындағы белсенділігі мен қабілеттілігі (№1 – Кесте).

№1 кесте

Тұлғада экономикалық сананың қалыптасқандығының өлшемдері мен көрсеткіштері

Құрамы	Деңгейлері	Көрсеткіштері
1	2	3
Когнитивті-білімдік	Жоғары	Экономикалық терминдер, ұғымдарды орынды қолданады, олардың мағынасын түсіндіре алады; экономикалық ахуалдарды, жағдайларды дұрыс талдайды; шығындарды өздігімен рационалды жоспарлай алады; шынайы өмірде экономикалық білімін шығармашылықпен қолдануға қабілетті; экономикалық мәселелерді шешуде логикалы ой жүргізе алады.
	Орташа	Экономикалық терминдер мен ұғымдарды өздігімен түсіндіре алмайды; мұғалімнің көмегімен экономикалық ахуалға талдау береді; мұғалімнің көмегімен экономикалық білімін іс-жүзінде қолдана алады; қарапайым экономикалық есептерді пән көлемінде іске асырады.
	Төмен	– теориялық білімі жеткіліксіз, экономикалық ахуалды өздігімен талдай алмайды; өз шығындарын ұтымды жоспарлай алмайды; экономикалық білімі мен іс-әрекетін ұштастыра алмайды; қарапайым экономикалық есептерді орындай алмайды.
Эмоционалды-мотивациялық	Жоғары	– уайымдап, толқуы, мотивтері былайша айтқанда қозғаушы күштері, түрткілері, қажеттенулерін қанағаттандыра алады, жігері мықты, белсенділігі жеткілікті, ұмтылысы, құлшынысы, қанағаттануы толыққанды, істі қайта бастауға ынталы, тайсалмайды.
	Орташа	– уайымдап, толқуы, мотивтері былайша айтқанда қозғаушы күштері, түрткілері, қажеттенулерін қанағаттандыра алмауы, жігерінің орташа, белсенділігі мен ұмтылысы жеткіліксіз, құлшынысы төмен, қанағаттануы толыққанды емес, қанағаттанбауы басым, істі қайта бастауға ынтасыз; немқұрайдылығы мен салғырттығы көбірек.
	Төмен	– уайымдап, толқуы, мотивтері былайша айтқанда қозғаушы күштері, түрткілері, қажеттенулерін қанағаттандыра алмауы, жігері төмен, белсенділігі төмен; ұмтылысы, құлшынысы, қанағаттануы не қанағаттанбауы салғырт, істі қайта бастауға ынтасы жоқ; қайталауы тез қайтып қалады, жігері төмен; немқұрайдылығы, салғырттығы басым.

1	2	3
Іс-әрекеттік-ырықтылық	Жоғары	– мақсатын жүзеге асырады, ол үшін қажетті амал-тәсілдерді істей алады, толық біледі; шаруашылық іскерлік-күнделікті тұрмыстық қажеттерді өз уақытында өтейді, күнделікті қажеттенулерін толық қанағаттандырады, тұрмыстық-коммуналдық төлемдерді есептеу, басқа адамдардың іс-әрекет тәжірибесін білуі, басқалардан үйренуге ынтасы; табандылығы жеткілікті, қолға алған ісін соңына жеткізеді.
	Орташа	– мақсатын жүзеге асыруда белсенді, ол үшін қажетті амал-тәсілдерді істей алады, толық білмейді; шаруашылық іскерлік-күнделікті тұрмыстық қажеттерді өз уақытында өтемейді, күнделікті қажеттенулерін толық қанағаттандыра алмайды, тұрмыстық-коммуналдық төлемдерді есептеу, басқа адамдардың іс-әрекет тәжірибесін білуі, басқалардан үйренуге ынтасы; қолға алған ісін соңына жеткізе бермейді.
	Төмен	– мақсатын жүзеге асыруға ынталы бола бермейді, ол үшін қажетті амал-тәсілдерді толық меңгермеген; шаруашылық іскерлік-күнделікті тұрмыстық қажеттерді өтейді, күнделікті қажеттенулерін қанағаттандыруда салғырттық танытады, тұрмыстық-коммуналдық төлемдерді есептеуді іске асыра алмайды, басқа адамдардың іс-әрекет тәжірибесін білуге ынтасы жоқ, басқалардан үйренуге ынтасы жеткіліксіз; қолға алған ісін соңына жеткізуге ынтасыз.

Когнитивті білімдік: Төмен деңгей: теориялық білімі жеткіліксіз; экономикалық ахуалды өздігімен талдай алмайды; өз шығындарын ұтымды жоспарлай алмайды; экономикалық білімі мен іс-әрекетін ұштастыра алмайды; қарапайым экономикалық есептерді орындай алмайды;

Орташа деңгей: экономикалық терминдер мен ұғымдарды өздігімен түсіндіре алмайды; мұғалімнің көмегімен экономикалық ахуалға талдау береді; мұғалімнің көмегімен экономикалық білімін іс-жүзінде қолдана алады; қарапайым экономикалық есептерді пән көлемінде іске асырады.

Жоғары деңгей: экономикалық терминдер, ұғымдарды орынды қолданады, олардың мағынасын түсіндіре алады; экономикалық ахуалдарды, жағдайларды дұрыс талдайды; шығындарды өздігімен рационалды жоспарлай алады; шынайы өмірде экономикалық білімін шығармашылықпен қолдануға қабілетті; экономикалық мәселелерді шешуде логикалы ой жүргізе алады.

Экономикалық сана-маңызды экономикалық ахуалдарда адамның мінез-құлқын рет-

теп отыратын күрделі құрылымдық құрам. Егер экономикалық сана-қоғамның, топтың және жеке санадағы әлеуметтік шындықты көрсететін экономикалық білім, түсінік және қатынас болса, онда экономикалық білім, түсінік қатынас-деген ұғымдарды айқындап алу керек болады. Бұл жастардың экономикалық сана ерекшеліктерін талдауға теориялық негіз бола алады.

Тұлғаның экономикалық санасын қалыптастыру мыналарға табан тірейді: тұлғаның экономикалық іс-әрекетте дамуы, жеке тұлғаға тән мотивтері, мақсаты, оларды реттеу жүйесі. Жастардың экономикалық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру әдістемесі кешенді жұмыстарды қажетсінеді: дайындық деңгейі мен құрылымын диагностикалау, экономикалық маңызды нәтижеге жету үшін қажетті өз ерекшеліктерін танып-білуі; өзінің экономикалық іс-әрекетінің мәнін пайымдап ұғынуы; нарықтық ортаға қатысты білімін талдау және түзетулер ендіру; тұлғаның бойындағы ресурстарын бағдарлау және жинақтауға бағытталған тренингтерді жүзеге асыру.

Оқу білім алу барысында қалыптасатын экономикалық-құқықтық білімі шындықты көрсете бермейді немесе шындықты бұрмалап көрсетуі мүмкін. Олардың экономикалық білімін, формалды және заманауи нарықтық экономикалық жағдайларын анық көрсете бермейді. Жастардың өзін экономикалық жүзеге асыруы, олардың экономикалық өзін жүзеге асырудың құрылымдық-логикалық үлгісін дұрыс жасай алмайтынын көрсетті, атап айтсақ, мақсатқа, мотивациясына, іс-қимыл тәсіліне сәйкес келмейтіні байқалды.

Экономикалық сана қалыптастырудың алғышарттары: экономикалық қатынастар және олардың өзара байланысының маңызын танып-білу; көпшілік санасына теориялық білімді сіңіру; бір мезетте нақты экономикалық және дерексіз ойлауды дамыту; адамдардың өмірлік басымдықтарын айқындап және олардың өмір салтын ұғындыру; экономикалық сананың жетілгендігін талдап көрсетуді; экономикалық қатынастардың даму деңгейі шаруашылықты жүргізуді жетілдіруі.

Экономикалық сана қалыптастыру тетіктері: шаруашылық іскерлік, еңбек іс-әрекетінің әлеуметтік бағдарлануы; өзін-өзі басқаруға ұмтылысы; экономикалық білім; экономиканың санаттары мен заңдылықтарын білуі; оларды жүзеге асыру формаларымен практикалық іс-әрекеті; экономикалық білім мен өндірісті ұйымдастыруды білуі; басқа ұжымдардың іс-әрекет тәжірибелерін білуі. В.Ф. Васеленко экономикалық сана құрылымы өте күрделі, әрі көпқырлы дей келе, оны екі мәнде қарастырады [31]. Олар мыналар: тұрмыстық-тәжірибелік және теориялық.

Тұрмыстық-тәжірибелік – бұл күнделікті құбылыстарға байланысты болып оның теориялық маңызына үңілмейді. Тұрмыстық-тәжірибелік сана-адамдар арасында кең тараған көпшілік сана, оның негізінде адамдардың күнделікті қажеттенулері сұрау-талаптары жатады. Осы тұрмыстық сана деңгейі, объективті шындықты көрсетеді. Ол экономикалық шындықты түйсініп сезінуге мүмкіндік береді. Тұрмыстық экономикалық сана, маңызды қажеттену-

лерді қанағаттандыру мүмкіндіктерін көрсетеді. Бұл деңгейде елдегі экономикалық құбылыстар, үрдістер, нарықтық реформа жайлы пікірлер, тұрмыстық-коммуналдық төлемдердің өзгеруі, қызмет көрсетудегі баға өзгерістері, жұмыссыздық, салық және зейнетақыдағы реформалар және басқа да әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар.

Экономикалық сананың қалыптасуына ұлттық менталитеттің де әсері бар. Қазақ халқының ұлттық экономикалық менталитетін «кең болсаң, кем болмайсың» немесе «өле жегенше, бөле же» дегені білдіреді. Десек те, қазіргі экономикалық ахуал бұл пікірлерден аулақтатуда. Экономикалық сана қалыптасуына қоғамдық пікірлердің де ықпалы мол. Өйткені онда адамдардың ойы мен сезімі, экономикалық құбылыстарды сынайды, талқылайды, өз қатынастарын білдіреді.

Қазіргі көпшілік экономикалық сана әртүрлі және саналуан. Өйткені халықтың белгілі бір бөлігі жаңа құндылықтарды қабылдап нарықтық жағдайға көндіксе, кейбірлері бұрынғы ахуалды қолдайды, мысалы, шаруашылықты орталықтандыруды, ұйымдасуды. Десек те экономикалық іс-әрекеттің сипаты, тұрмыстық сананың даму деңгейіне байланысты

Көпшіліктің экономикалық санасы қарама-қайшылықты және біркелкі емес. Мұндай жағдайда экономикалық білімді болу аса маңызды. Өйткені сол арқылы өндірісті басқару, экономика саясатты сауатты жүзеге асыруға қатыса алады. Экономикалық білім, шаруашылықты ойластыру мәдениетін арттырады, экономикалық мәселелерді шешуге өндіріс резервтерін табу оны пайдалануға мүмкіндік береді.

Экономикалық сананың бір деңгейі экономикалық психология. Экономикалық сананың психологиялық деңгейлері. Бұл экономиканың психологиясы-әлеуметтік психологияның құрамды бөлігі ретінде белгілі қоғамға және ондағы жекелеген топтар, ұлттар, таптардың сезім, көңіл-күй, салт-дәстүр, қозғаушы күштері ретінде анықталады.

Экономикалық психологияның құрамы:

– жағымды-жағымсыз экономикалық эмоция, еңбек үрдісі себепті, не болмаса са-ту-алу т.б. туындаған;

– көңіл-күй-елдегі экономикалық, материалдық игілікке, ахуалға байланысты, енжарлық, түңілу, мазасыздану, қиялдану т.с.с.;

– заттарға, тауарларға, өнімдерге байла-нысты саналы және пайымдалған талғамы, талдауы, әдеті және нышандары;

– экономикалық тәжірибеге ие болу тетіктерінде байқалатын үнемі өзгеріп тұратын әлеуметтік өмірді тұрақтандыратын салт-дәстүр және дағдылар;

– аңыздар және елестер, рәміздер мен белгілер. Мысалы, «Қазақстанның жерасты байлығы таусылмайды»-деген, секілді.

– адамның санасы мен іс-қимылындағы санасыз элементтер, тартыншақтық, ин-стинкт, тілектерінің экономикалық санаға ықпалы қуатты; мысалы, тұрақты мотивтері;

– ырықтылық, қалау, тұлғаның күш жұмсайтын бағыты, белсенді әрекеттері.

Экономикалық сананың тағы бір құрам-ды бөлігі-теориялық деңгей. Теория дегеніміз – түсініктер, идеялар, көзқарастар, мақсаты-үрдістер мен құбылыстарды ұғындырады, түсіндіреді. Теория-жүйелі білім болып оның құрамдары бірінен-екіншісі келіп шығатын және өзара тығыз байланысты пікірлер, ой-қорытындылар, ұғымдар т.б. Экономикалық теория және оның міндеттері-нақты құбылыстарды, ин-ституттарды, экономиканың даму тенден-циялары мен заңдылықтарын танып-білу. Қоғамның экономикалық өмірі, мақсаты мен міндеттері, маңызы туралы жүйеленген білім. Экономикалық теория-ғылыми білім ретінде мемлекеттің экономикалық саясатын жасауға бағытталады, елді дамытудың ұзақ мерзімді стратегиясын негіздейді. Экономикалық сананың көзқарас тұрғысынан өлшеуде идеологияның маңызы зор.

Экономикалық сананың трансформация-ланғанын бағалауда мыналарды негізге алуға болады:

1. Нарықтық экономика негіздерін білуі;

2. Экономикалық іс-әрекет шарттары ту-ралы түсінігі;

3. Экономикалық іс-әрекетке психология-лық дайындық туралы түсінігі;

4. Өзін экономикалық жүзеге асыру тәсіл-дері туралы түсінігі;

5. Экономикалық іс-әрекетке мәмілесінің (отношение) модулі;

Қоғамдық және жеке экономикалық сананың трансформациясына идеоло-гия ықпалының қуаттылығын ескермеске болмас. Себебі ол қозғаушы күш ретінде қоғамның әр мүшесінің санасында, түпкі санасында әрқашан орын алып, үнемі жетелейді, ұмтылуына түрткі беріп, іс-қимылы, іс-әрекетінің астарында тұрады.

Экономикалық идеология дегеніміз-экономикаға қатысты көзқарастар реті, жүйеленген көзқарас, онда танымдық, нормативтік, рәміздік элементтері орын ала-ды. Экономикалық идеология, құндылықтар туралы түсінік, қоғамдық-экономикалық идеал. Сананың экономикалық трансфор-мациясы кезінде бұлардың барлығы мазмұн жағынан жаңғырып, өзгеріп отыруына тура келеді. Себебі қоғамның даму заңдылықтары бұған түрткі беріп, қозғау салады. Олай болмаған күнде сана иесі адамның тұрмыс-тіршілігі қайшылықтарға, сәйкессіздікке соқтырады да бұл өз кезегінде тоқырауға ұрындырады.

Сана трансформациясының талаптар-ының бірі, экономикалық еркіндік былайша айтқанда тұлғаның өзгермелі экономикалық жағдайда толайымды өмір сүруге, өз орынын табуға бейімділігі. Сондағана ол материалдық теңдікке қол жеткізеді. Экономикалық иде-ология, әртүрлі шаруашылық саласындағы іс-әрекет бағдарламасы, жоба түрінде көрінеді. Оларда мақсаты, бағыттары және жүзеге асыру тәсілдері белгіленеді. Қоғамдық-идеологиялық санада бірқатар тұжырымдамалар болды. Олар: консерва-тизм, либерализм, демократизм, социализм.

Жеке экономикалық мүдде – жеке адамның әртүрлі сұрау-талаптарын қанағаттандыру қажеттігі; ұжымдық экономикалық мүдде-еңбек ұжымының сұрау-талаптары; қоғам-дық экономикалық мүдде-қоғамның сұрау-талаптар жиынтығы.

Экономикалық сана көпшілік, жеке, топтық болып бөлінеді. Көпшілік экономикалық сана нысаны-көптеген адамдар үшін маңызды экономикалық сұрақтар мен мәселелер және олар үш топпен анықталады:

1. Экономикалық жүйеге өздерінің ықпал ету, бағалау мүмкіндіктері;

2. Көптеген адамдар тобының әлеуметтік-экономикалық құндылықтары олардың таңдауларының негізін қалайды, Мысалы, тұрақтылық, теңдік, барлығына бірдейлік, пайдалы, экономикалық, әлеуметтік әділдік;

3. Елдегі, өлкедегі, кәсіпорындағы экономикалық жай-күйді бағалауға байланысты, өзгеріп тұратын ойларымен руханияты.

Топтық экономикалық сана, белгілі бір ұйымдасқан адамдар тобының ойлары, түсініктері ретінде олардың экономикалық белсенділігі мен бағытын анықтайды. Мысалы, әлеуметтік тап, тұрғындардың белгілі бір қатпары.

Жеке экономикалық сана-жеке тұлғаның ерекше сапасы ретінде экономикалық белсенділігі мен бағытын, экономикалық ахуалды (ситуация) қабылдай алатын, оны бағлау және мақсатты іс-қимылға баруы.

Экономикалық сана қалыптастырудың басты ұстанымдары (принцип)-теория мен тәжірибенің тұтастығы. Адамдардың мүдделерін ескеру, әр адамның экономикалық мүддесін дұрыс бағыттау, адамдардың салғырттығына жол бермеу және кедергілерді жою. Шаруашылық іскерлік, еңбек іс-әрекетінің әлеуметтік бағыты, өзін-өзі басқаруға ұмтылысы.

Экономикалық сана қалыптастырудың психологиялық сипаттамасына келетін болсақ, ол адамның құндылықтар жүйесі, құндылық бағдары, жан-дүниесінің жай-күйі, рухани әлемі, ең бастысы ар-ұяты былайша айтқанда адамгершілік қасиеттері. Адамдардың экономикалық мінез-құлқын шынайы өмір мен сананың күрделі ықпалдастығы айқындайды. Өйткені бұлар оның құндылықтарының қалыптасуына әсер етеді. Керісінше қалыптасқан құндылықтар, сана құрамы ретінде, көпжағдайда шынайы өмірді қабылдауына негіз болады. Ғалымдар М.К. Бункина және В.А. Семей-

новтар «адамның экономикалық санасының қалыптасуына тұрмыстағы уайымы, жинақтаған тәжірибелері, қиыншылықтарды жеңуі негіз болады» – деген.

Трансформация туралы пікір 1944 жылы америкалық ғалым Карл Поланьидің «Ұлы трансформация» деп аталатын тарихи және экономикалық зерттеуінде айтылды [32]. Онда капитализмның саяси және әлеуметтік аяққа тұруы мен даму үрдісі келтірілген. Карл Поланьи мұнда нарықтық экономика мен ұлттық мемлекетті тұтас қарастыру қажет екенін айта келіп, оның туындауы дәстүрлі әлеуметтік тәртіпті бұзатынын алға тартып-оны «нарықтық қоғам» не болмаса «қоғамдық нарық» – деп қарастыруды ұсынды. Экономикалық іс-әрекет қашан да әлеуметтік қатынастар мен тығыз байланысты екенін атап көрсетті.

Экономикалық сананы трансформациялау мәселесі әлеуметтану, экономика, философия, гносеология тағы басқа ғылымдар тұрғынан зерттеліп келеді. Оларда экономикалық сананың келіп шығу тегі, болмаса, экономикалық сана мен ойлаудың арақатынасы және оның нәтижесі, экономикалық тәжірибені трансформациялау, әлеуметтану тұрғысынан жуықтап, әлеуметтік субъектіні экономикалық сана иесі ретінде қарастырған ғалымдар баршылық.

Алматыда өткен «Трансформация экономической и политической системы Казахстана и Польши: сравнительный анализ» – деп аталатын дөңгелек үстелде Г.Қорғанбаева Қазақстанның экономикалық жүйесін трансформациялау туралы айта келіп, 10 жыл аралығындағы қазақстандағы ахуалға тоқталған [33]. Онда автор Қазақстан экономикасының трансформациялану кезеңдерін атап көрсетті. Д.В. Ольшанский «Трансформация человеческого сознания» еңбегінде қоғамның бір сапалық жай-күйден екіншісіне өту – қоғамдық мәселе екенін айта келіп, ол үшін жағдай туындату қажет екенін атап көрсетті [34]. Ол «экономика негізін демократияландыру: нарық пен меншікті мемлекеттен арылту; әртүрлі пікірлерге жол беру, жекеменшік түрлеріне

жол беру; министрліктер монополиясын жою т.с.с. Әлеуметтік даму үрдісінің күрделі тұсында біртіндеп демократиялық санаға өту арқылы ғана өмірдің бұрынғы формасынан жаңасына көшуге болады. Өмірдің бұрынғы формасын қайта құру арқылы ғана демократиялық санаға өтуге болады – дейді Ольшанский-аударған. Халитова М.»

Пікір алмасу. Бүгінгі бала ертеңгі жас, өсіп келе жатқан қоғам мүшесі. Өзі өмір сүріп жатқан қоғамға сәйкес келуінің бір тұсы саналы экономикалық қатынастар орната білуі. Зерттеуіміздің басты пікірі, мектеп жасына дейінгі ұйымдарда экономикалық тәрбиені жүзеге асыру, мектепте бастауыш сыныптарда экономикалық таным жұмыстарын іске асыру. Сол арқылы балаларды өздерінің күнделікті тұрмыстағы экономикалық қатынастарын сауатты жүргізуге үйрету. Бастысы оларды, өзінің жеке бюджетін жоспарлауға, табысын еселеу, сақтау, қорғау, ақшаға болған мәмілесін сауатты жүргізуіне негіз қалау. Ақша мен байлық бәрінен жоғары болып тұрған мына заманда балалардың соларға құнығып кетуден қорғау қажеттігі бар. Басты пікірімізге байланысты алдымен мектепке дейінгі ұйымдардың жұмыс бағдарламасына қатысты ондағы педагогтардың ойларын келтіреміз.

Нәтижелер.

1. Кіші жастағы балаларды сөз түсінетін болған кезден бастап үнемдеудің кейбір элементтеріне үйретуге болады. Бірақ мектепке дейінгі ұйым бағдарламасына экономикалық тәрбие енгізілмеген.

2. Экономикалық тәрбие нәтижелі болады, егер бұған отбасы мүшелері араласып, балаларды үйде үнемшілдікке үйретсе.

3. Мектептегі бастауыш сынып оқытушылары «Өзін-өзі тану» сабағында, тәрбие сағаттарында балаларды үнемшілдің элементтеріне үйретуге болатынын айтты.

4. Бастауыш сыныпта өтетін тәрбие сағаттарында, ата-аналармен жұмыста балаларды үнемшілдікке тәрбиелеу жұмыстарын жүзеге асыруды насихаттау мүмкіндігі бар екенін атап айтты.

5. Ортаңғы сыныптарда сабақ беретін пән мұғалімдері «өзін-өзі тану», «тарих», «гео-

графия» т.б. пәндерді оқытуды экономикалық білімнің мүмкін болған элементтерімен таныстыруға болатынына назар аударды. Арнайы тәрбие сағаттарын ұйымдастыру керек екенін айта келіп, бұған мән берілмей келе жатқанын баса көрсетті.

6. Жоғары сыныптарда арнайы экономикалық таным семинарларын ұйымдастырып балаларды қоғамдағы экономикалық ахуалдармен таныстырып, күнделікті тұрмыста үнемшілдікке үйретуге болатынына тоқталды.

Қорытынды. Экономикалық сана қалыптастыру және оны трансформациялауға қатысты зерттеулерді негіздей келе, аңғарғанымыз, осы заманда әр жеке адамға элементарлы экономикалық білімнің қажет екендігі. Элементарлы білімге ие болу нәтижесінде қоғам мүшелері өзара экономикалық қарым-қатынасты сауатты жүргізуіне, өз мүддесі, ұжым мүддесі, қоғам мүддесін ажырата білуге үйренеді. Әлемнің екінші ұстазы әл-Фарабидің «сен өмір сүрген қоғам бақытты болса, сен де бақыттысың» – дегенін қаперде тұту маңызды.

Біз жасаған экономикалық сана қалыптасқандығының өлшемдері мен көрсеткіштерін негізге ала отырып, жастар мен балалардың экономикалық сауаттылығын қалыптастыру. Экономикалық сананың трансформациялану мүмкіндіктерін қарастыру.

Ұсыныс. Мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие бағдарламасының мүмкін болған бөлімдеріне «үнемшілдікке тәрбиелеу» элементтерін ендіру мүмкіндіктерін қарастыру.

Бастауыш мектеп, ортаңғы сынып, жоғары сыныптарға арналған экономикалық сауат ашу семинарлары не болмаса курстарының бағдарламасын жасау және іске қосу жолдарын іздестіру. Бірақ та, тұлғаның экономикалық бәсекелестікке дайындығы, оның белгілері зерттеуді қажетсінеді. Сонымен бірге экономикалық сананың қалыптасуына ұлттық болмыс пен кейбір ерекшеліктердің де әсерін зерттеу маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- [1] Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы, – Т.2. – Алматы: – Жазушы, 2005. – 335 б.
- [2] Құтпанбаев Ә. Жастарға экономикалық білім беру негіздері //Қазақстан мектебі, – 2001. – №10. – Б.17-21.
- [3] Жанбөбекова М.З. Ұлттық мектептерде экономикалық білім беру. – Алматы, 2000. – 24 б.
- [4] Тұрсынбаева С. Бастауыш сынып оқушыларының экономикалық тәрбиенің психологиялық–педагогикалық негізі //Абай ҚазҰПУ Хабаршысы, – 2006. – №1. – Б.35-38.
- [5] Михайлова Ф.Т. Общественное сознание и самосознание индивида. – М.: Наука, 1990. – 222 с.
- [6] Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. – М.: Политиздат, 1975. – С.35-45.
- [7] Дубровский Д.И. Природа человека, массовое сознание и глобальное будущее //Философские науки. – 2013. – №9. – С.5–14
- [8] Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 1989. – 403 с.
- [9] Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок. – М., 2000. – 312 с.
- [10] Мид Дж. Г. Избранное: Сб. переводов / Дж.Г. Мид. М.: РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исследований, 2009. 290 с.
- [11] Эриксон Э. Детство и общество. – М.: Речь, 2000. – 592 с.
- [12] Роджерс К. О становлении личности. Психотерапия глазами психотерапевта. – М.: Прогресс, 1994. – 256 с.
- [13] Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Педагогика, 1986. – 421 с.
- [14] Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию. – Минск: АСАР, 2005, – С. 251-352.
- [15] Щербатых Ю.В. Общая психология.– Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 272 с.
- [16] Леонтьев А.Н. Эволюция психики.– Воронеж: МОДЭК, 1999. – 416 с.
- [17] Перлз Ф. Эго, голод и агрессия / Ф. Перлз. – М.: Смысл, 2000. – 358 с.
- [18] Щербатых Ю.В. Сайт профессора психологии Воронежского филиала Московского гуманитарно-экономического института Ю.В.Щербатых.– Воронеж, 2018. [Электронный ресурс]: URL: <http://www.no-stress.ru/Uchebniki/general-psych/soznanie.html/> (дата обращения: 28.02.2018).
- [19] Шефер Б., Шредер Б. Социальная идентичность и групповое сознание как медиаторы межгруппового поведения //Иностранная психология. – 1993, – Т.1. – С.74-84.
- [20] Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 320 с.
- [21] Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание – СПб., 2012. – 288 с.
- [22] Болотова А.К. Развитие самосознания личности: временной аспект//Вопросы психологии, – 2006. – № 2. – С.116–125.
- [23] Вундт В. Этика: Принципы нравственности. Области нравственной жизни. – Изд.2. –М.: ЛИБРОКОМ, 2011. – 264 с.
- [24] Журавлева Н.А. Программа социально–психологического исследования экономического сознания личности //Современная психология: состояние и перспективы исследований. – Часть 5. – М.: Институт психологии РАН, – 2002. – С.11-41.
- [25] Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Феномены самоопределения личности и группы в экономической среде //Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы. – М.: Институт психологии РАН, – 2007. – С.129-148.
- [26] Дейнека О.С. Экономическая психология. Учеб.пособие. – Санкт-Петербург; СПб.: 1999. – 180 с.
- [27] Соколов Е.Н. Очерки по психофизиологии сознания /под ред. М.И. Черкасской, под науч. ред. Е.Д.Шехтера. – М.: МГУ, 2008. – С.11,12. – 255
- [28] Шибановой Е.С. Образы богатого и бедного человека: компоненты экономического сознания //Ежегодник РПО: Материалы Всероссийского съезда психологов. – Т. 8., – М. 2003. – С.423-427.
- [29] Хащенко В.А. Социально–психологический подход к анализу экономического самосознания //Хащенко В.А. Ежегодник РПО: Всероссийского съезда психологов. – М., 2003, – С.168-172.

[30] Дейнека О.С. Экономическая психология: Учебное пособие /О.С. Дейнека. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – 160 с.

[31] Васеленко В.Ф. Экономическое сознание: сущность и пути формирования у молодежи: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – М., 1991. – 24 с.

[32] Поланьи К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени. — СПб.: Алетейя, 2014. – 312 с.

[33] Қорғанбаева Г. Трансформация экономической системы Казахстана. «Трансформация политической экономической системы Казахстана и Польши: сравнительный анализ. Казахстанский институт стратегических исследований при Президента Республики Казахстан (КИСИ), Центр ОБСЕ г. Алматы и Посольство Республики Польша в Казахстане (Алматы, 5 декабря 2001 г.). – Алматы, 2002. – С. 56-69.

[34] Ольшанский Д.В. Трансформация человеческого сознания. [Электронный ресурс]: URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Olshanskiy_1991_3.pdf (өтінім берген күні 07.10.2021)

References

- [1] Abai. Shygarmalarynyng eki tomduq tolyq zhinagy. – Т.2. – Алматы. – Zhazushy, 2005. – 335 b.
- [2] Qutpanbaev A. Zhastarga ekonomikalыq bilim beru negizderi //Qazaqstan mektebi. – 2001. – №10. –В.17–21.
- [3] Zhanbobekova M.Z.Ulttyq mektepterde ekonomikalыq bilim beru. – Алматы, 2000. – 24 b.
- [4] Tursynbaeva S. Bastauysh synyp oqushylarynyng ekonomikalыq tarbiening psikhologiyalyq-pedagogikalыq negizi //Abai KazUPU Khabarshysy. – 2006. – №1. –В. 35-38.
- [5] Mikhailova Ph.T. Obshestvennoe soznanie I samosoznanie individa. – М.: Nauka, –1990.–222s.
- [6] Spirkin A.G. Soznanie I samosaznanie. – М.: Politizdat, 1975. – S.35-45.
- [7] Dubrovskii D.I. Priroda cheloveka, massoboe soznanie I globalnoe budushee //Philosophskie nauki, – 2013. – №9. – S.5-14
- [8] Phreid Z. Vvedenie v psikhoanaliz: Lekcii /Z. Phreid. – М.:Nauka, 1989. – 403 s.
- [9] Kuli Ch. Chelovecheskaya priroda I socialnyi poryadok. – М., 2000. – 312 s.
- [10] Mid, Dzh. G. Izbrannoe: sb. perevodov / Dzh. G. Mid. М.:Ran. INION. Centr social. nauch. - inphorm. issledovaniy, 2009. – 290 s.
- [11] Erikson E. Detstvo I obshestvo. – М.: Rech, 2000. – 592 s.
- [12] Rodzhere K.O. Stanovlenii lichnostyu. Psikhoterapiya glazami psikhoterapevta. – М.: Progress, 1994. – 256 s.
- [13] Berns R. Razvitie Ya-koncepcii i vospitanie. – М.: Pedagogika, 1986. – 421 s.
- [14] Yanchuk V.A. Vvedenie v sovremenniyu socialnuyu psikhologiyu.– Minsk: Asar, 2005, – S. 251-352.
- [15] Sherbatykh Yu.V. Obshaya psikhologiya. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008. – 272 s.
- [16] Leontev A.N. Evolyuciya psikhiki. – Voronezh: MODEK, 1999. – 416 s.
- [17] Perlz Ph. Ego, Golod I agressiya / Ph.Pperlz. – М.: Smysl, 2000. – 358 s.
- [18] Sherbatykh Yu.V. Sait profhessora psikhologii Voronezhskogo phialala Moskovskovo gumanitarno-ekonomicheskogo institura Yu.V. Sherbatykh. – Voronezh, 2018. [Elektronnyi resurs]: URL: <http://www.no-stress.ru/Uchebniki/general-psych/soznanie.html/> (data obrasheniya: 28.02.2018).
- [19] Shepher B., Shreder N. Socialnaya identichnost I gruppovoe soznanie kak mediatory mezhgruppovogo povedeniya // Inostrannaya psokhologiya. – 1993, – Т.1. – S.74-84.
- [20] KuliCh. Chelovecheskaya priroda i socialnyi poryadok. – М.: Ideya-Press, Dom intellektualnoi knigi, 2000. – 320s.
- [21] Rubinshtein S.L. Bytie i soznanie. SPb., 2012. – 288 s.
- [22] Bolotova A.K. Razvitie samosoznaniya lichnosti: vremennoi aspekt // Voprosy psikhologii, – 2006. – №2. – s. 116–125.
- [23] Vindt V. Etika: Principy npravstvennosti.Oblasti npravstvennoi zhizni. – Izd.2. – М.: LIBROKOM, 2011. – 264 s.

- [24] Zhuravleva N.A. Programma socialno-psikhologicheskogo issledovaniya ekonomicheskovo soznaniya lichnosti //Sovremennaya psikhologiya: sostoyanie i issledovaniy. – Chast 5. – M.: Inatitut psokhologii RAN, – 2002. – S.11-41.
- [25] Zhuravlev A.L., Kupreichenko A.B. Phenomeny samoopredeleniya lichnosti i gruppy v ekonomicheskoi crede // Psikhologiya adaptacii i socialnaya sreda: sovremennye podkhody, problem, perspektivi. – M.: Institut psikhologii RAN, 2007. – S. 129-148.
- [26]Deineka O.S. Ekonomicheskaya psikhologiyis. Ucheb.posobie. – Sank-Peterburg: SPb.: S. Peterb. Un-ta, – 1999. – 180 s.
- [27] Sokolov E.N. Ocharki po psikhophiziologii soznaniya /Pod red. M.I.Cherkasskoi, pod naych. Red. E.D.Shekhtera. – M.: MGU, 2008. –S.11-12. – 255.
- [28] Shibanovoi E,S, Obrozy bogotovo i bednogo cheloveks: komponenty ekonomicheskogo soznaniya // Ezhegodnik RPO: materialy vse ros. Sezda psikhologov.– T.8., – M. 2003. – S.423-427.
- [29] Khashenko V.A. Socialno-psikhologicheskii podkhod k analizy ekonomicheskovo samosoznaniya // Khashenko V.A. Ezhegodnik RPO: materialdy vseroe. Sezda psikhologov. – M., 2003, – S.168-172.
- [30]Deineka O.S. Ekonomicheskaya psikhologiya: uchebnoe posobie /O.S.Deineka. – SPb.: SPbGU, 2000. – 160 s.
- [31] Vaselenko V.Ph. Ekonomicheskoe soznanie: sushnosy i puti phormirovanie u molodezhi: aphtoreph. diss. ... kand. phil. nauk.. – M., 1991. – 24 s.
- [32] Polani K. Velikaya tranphormaciya: Politicheskie i ekonomicheskie istoki nashego vremeni. — SPb.: Aleteiya, 2014. - 312 s.
- [33] Qorganbaeva G. Transphormaciya ekonomicheskoi sistemy Qazaqstana. «Transphormaciys politicheskoi i ekonomicheskoi sistemy Qazaqstana i Polshi: sravnitelnyi analiz. Qazaqstanskii institute strategicheskikh issledovannii pri Prezidents Respubliki Qazaqstan (KISI), Centr OBSeg. Almaty i Posolstvo Respubliko polsha v Kazakhstane (Almaty, 5 dekabrya 2001 g.). – Almaty, 2002. – S. 56-69.
- [34] Olshanskii D.V. Transphormaciya chelovecheskogo soznaniya. [Elektronnyi resurs]: URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Olshanskiy_1991_3.pdf

Возможности формирование экономического сознание у подрастающего поколения

М.М. Халитова¹, И.Р. Халитова², Н.О. Атемкулова²

¹ *Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки РК*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)*

Аннотация

Изучая экономическое сознание, было отмечено, что в молодом поколении необходимо рассмотреть возможности его формирования. Необходим поиск путей формирования у подрастающего поколения экономического сознания в соответствии с требованиями времени. Для оценки уровня экономического сознания в работе определены критерии и показатели сформированности экономического сознания у молодого поколения. При этом, делается вывод о том, что, с одной стороны, личность в подсознании думает о своей выгоде, а с другой – о соответствии требованиям общества. Индивид старается со всех сторон обдумывать и сопоставить свои действия с происходящими в обществе явлениями, критически оценивая, определяет свои идеалы и цели, планирует будущую деятельность, что является необходимостью в данное время. Во все времена человек стремиться к максимальному удовлетворению своих потребностей. В современном мире, для достижения поставленных целей необходимы определенные ресурсы, что и подтверждает важность экономического мышления и сознания. Каждому члену общества необходимы экономические знания, умения и практические навыки, но они будут эффективны при условии, что были освоены сознательно. С развитием общества потребности человека возрастают и ме-

няются. Здесь возникает проблема соответствия возможностей потребностям, что еще раз подтверждает необходимость приобретения элементарных экономических знаний. Но потребности и возможности постоянно меняются и экономическое знание тоже постоянно обновляется, что отражает необходимость в трансформации экономического сознания. Статья подготовлена в рамках грантового исследования ИРН АР09259332 – Трансформация экономического сознания общества в условиях патологии экономики (на примере Республики Казахстан)

Ключевые слова: Экономическое сознание, подрастающее поколение, трансформация, экономические знания, деятельность.

Opportunities for the formation of economic consciousness in the younger generation

M.M. Halitova¹, I.R. Halitova², N.O. Atemkulova³

*¹Institute of Economics of the Science Committee
of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan*

*²⁻³Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(Almaty, Kazakhstan),*

Abstract

Studying economic consciousness, it was noted that in the younger generation it is necessary to consider the possibilities of its formation. It is necessary to search for ways to form the economic consciousness of the younger generation in accordance with the requirements of the time. To assess the level of economic consciousness, the paper defines criteria and indicators of the formation of economic consciousness among the younger generation. At the same time, it is concluded that, on the one hand, a person in the subconscious thinks about his own benefit, and on the other - about compliance with the requirements of society. The individual tries from all sides to think about and compare his actions with the phenomena taking place in society, critically assessing, determines his ideals and goals, plans future activities, which is a necessity at this time. At all times, a person strives for the maximum satisfaction of his needs. In the modern world, certain resources are needed to achieve these goals, which confirms the importance of economic thinking and consciousness. Every member of society needs economic knowledge, skills and practical skills, but they will be effective if they have been consciously mastered. With the development of society, human needs increase and change. Here there is a problem of matching opportunities to needs, which once again confirms the need to acquire basic economic knowledge. But needs and opportunities are constantly changing and economic knowledge is also constantly being updated, which reflects the need for transformation of economic consciousness. The article was prepared within the framework of the IRN grant study АР09259332 – Transformation of the economic consciousness of society in the conditions of the pathology of the economy (on the example of the Republic of Kazakhstan)

Keywords: Economic consciousness, the younger generation, transformation, economic knowledge, activity.

Редакцияға 17.11.2021 қабылданды.

Г.Н.КОШЕРБАЕВА¹, Е.В.МУСИХИНА^{1*}¹Университет международного бизнеса (Алматы, Казахстан)

nurasi@mail.ru, lena140767@mail.ru

**ВЛИЯНИЕ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ
НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ МОТИВАЦИЮ
ПЕДАГОГОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ***Аннотация*

Статья посвящена исследованию особенностей профессионального выгорания преподавателей в ВУЗЕ. Авторы также раскрывают вопросы самоактуализации, ценностей, смысложизненных ориентаций и аспектов самоотношения педагогов с разными уровнями выраженности аспектов, фаз и симптомов выгорания; рассматривают мотивационный компонент в профессии педагога. В статье проводится теоретический и эмпирический анализ проблемы взаимосвязи между мотивацией и профессиональным выгоранием преподавателей ВУЗов. Показаны основные причины возникновения данного синдрома, проблемы, в условиях онлайн-обучения. Авторами обоснованы научные подходы в раскрытии понятий «профессиональная мотивация» и «эмоциональное (профессиональное) выгорание». Показаны психодиагностические методики и приведены результаты исследования, направленные на определение уровня влияния профессиональной мотивации педагогов на синдром эмоционального выгорания. Приведены примеры профилактики синдрома эмоционального выгорания.

Ключевые слова: стрессоустойчивость; педагоги высшей школы, педагогическая деятельность, психические состояния, эмоциональное выгорание.

Введение. Современная система образования и педагогическая практика в ВУЗах требуют глубокой разработки основных проблем в вопросах человекознания, учета личностных особенностей как преподавателей и так студентов. Многие исследователи неоднократно обращались к вопросу о том, какими качествами должен обладать педагог, чтобы успешно выполнять свои функции. Во многих исследованиях рассматриваются различные стороны процесса обучения в высших учебных заведениях: структура учебной деятельности, организация самостоятельной работы студентов, формы учебно-воспитательной работы и другие. Сущность и структура педагогической деятельности, развитие педагогических способностей, а также связанная с ними продуктивность работы педагога – актуальные проблемы педагогической науки и практики [1. С.83-87].

Среди педагогических способностей выделяют и такие, как эмоциональная устойчивость, уравновешенность, большая выдерж-

ка. Успех обучения и воспитания зависит не только от опыта преподавателя, но и от его временного психического состояния, от умения вызывать положительные эмоции у обучающихся. Одно из важных качеств, необходимых для работы – самообладание. Педагог, владеющий своими состояниями, не раздражается по пустякам, не делает поспешных выводов и замечаний, не злоупотребляет наказаниями.

Не секрет, что профессиональный труд педагога часто отличается очень сильной эмоциональной перегруженностью. Существует огромное количество различных эмоциогенных факторов педагогической деятельности, которые, по существу, находятся в основе самой природы педагогического труда.

В последнее время очень часто стали делать акцент на таком явлении, как профессиональное выгорание. В научной литературе выражение «профессиональное выгорание» появилось во второй половине XX в, в частности западные исследователи

активно исследуют уже более четверти века (Маслач, Джексон и др.) [2, С.63]. Синдром выгорания проявляется в виде целого ряда симптомов, которые образуют профессиональное выгорание. Синдром «выгорания» характерен для профессий, чья деятельность связана с общением. Люди с активной коммуникацией подвержены симптомам постепенного эмоционального утомления и опустошения (педагоги, врачи, работники сферы обслуживания и торговли и т.д.).

Возникновение проблемы профессионального выгорания первоначально как социальной, а затем и исследовательской, объясняется тем негативным эффектом, который оно вызывает в поведении и профессиональной деятельности.

Методология. Проблема эмоционального (профессионального) выгорания стала предметом научного анализа в середине XX века, благодаря исследованиям зарубежных психологов М. Бурича, Х. Фройденбергера [3. С.69-71]. Начиная с 2000 года интерес к проблеме выгорания многих рассматривается в исследованиях В.В. Бойко, Н.В. Гришиной, А.А. Рукавишниковой, М.М. Скугаревской, В.Е. Орел и др. [4, С.175]. Теоретико-методологическую составляющую по проблеме синдрома эмоционального выгорания у педагогов составляют работы Борисовой М.В., Дубиницкой К.А., Кузнецовой Е.В., Сахновской О.С. и др. [5. С.101-117]

Проблема эмоционального, а вследствие этого и профессионального выгорания и в настоящее время сохраняет свою актуальность [6, С.93-96]. При этом, как считают некоторые авторы, ощущается необходимость в ее дальнейшей рассмотрении, в частности к преподавателям вузов, поскольку в условиях модернизации высшей школы нагрузки и сопровождающие их эмоциональные нагрузки непрерывно возрастают [7, С.22], и, как следствие, возникает риск развития синдрома эмоционального (профессионального) выгорания у этой категории работников. А это, в свою очередь, может повлечь за собой снижение эффективности и качества функционирования вуза в целом.

Результаты исследования и дискуссия.

Поскольку эмоциональное выгорание есть длительный процесс «выгорания до конца», его дисфункциональный потенциал проявляется, как считают многие исследователи в следующем: исчезновение интереса к работе, сужение контактов с коллегами, снижение качества деятельности, возникновение чувства неуверенности в себе, появление неудовлетворенности жизнью и т.п. Последнее порождает «замкнутый круг», когда человек, не видя достаточных оснований для самоуважения и позитивной самооценки, теряет уверенность в будущем и тем самым смысл жизни и, чтобы найти его, стремится самореализоваться в профессиональной сфере. При этом, уходя с головой в работу, ввергает себя в ситуацию хронического стресса, изматывает силы работой без перерывов и выходных, напряженными эмоциональными контактами, постоянной физической и психологической нагрузкой. В итоге подобный образ жизни приводит к еще большему развитию профессионального выгорания, а также серьезным заболеваниям и даже ранней смерти. [8. С.17-24] Описанная картина может быть весьма характерной для вузовских педагогов, особенно в настоящих условиях, когда процессы модернизации высшей школы сочетаются с резким повышением нагрузок и требований к преподавателям.

Потому целью нашего исследования было изучение связи между мотивацией профессиональной деятельности педагогов ВУЗов и их уровнем эмоционального выгорания, и уровнем профессионального стресса.

Важно подчеркнуть тот факт, что сегодня деятельность педагога буквально насыщена факторами, вызывающими профессиональное выгорание: слишком большое количество встреч, социальных контактов за рабочий день, очень высокая ответственность, необходимость быть все время в «форме», а в последний год добавился карантин и переход в онлайн режим обучения, что несет дополнительную нагрузку. Есть и другая сторона, которая также оказывает определенную нагрузку – профессия педагога вытесняется в нишу малооплачиваемых и малопrestижных профессий.

Мы не будем останавливаться подробно на определении внешних и внутренних факторов, которые вызывают выгорание, так как они уже определены и описаны.

Нужно отметить, что большинство преподавателей замечают у себя наличие психических состояний, которые приводят к ослаблению профессиональной деятельности (тревожность, уныние, подавленность, апатия, разочарование, хроническая усталость). Особенно ярко это прослеживается сегодня, в условиях карантина, проведения занятий в онлайн-режиме. Что подчеркивает нашу гипотезу о связи между мотивацией профессиональной деятельности педагогов ВУЗов и их уровнем эмоционального выгорания, а также уровнем профессионального стресса.

Под эмоциональным выгоранием (*burn-out*) принято понимать комплекс определенных психических проблем, проявляющихся в связи с профессиональной деятельностью человека. Впервые их описание дал Х. Фройденбергер. Самое часто цитируемое описание синдрома дала другой исследователь К. Маслач. Выгорание, по ее мнению, есть определенное эмоциональное истощение, снижение уровня как личностных достижений, так и деперсонализации, которое чаще возникает среди работников, занимающихся в сфере услуг [9, С.1-4].

По определению В.В. Бойко, эмоциональное выгорание, не что иное как механизм психологической защиты, подразумевающее полное или частичное исключение эмоций на травмирующие воздействия. Это приобретенный стереотип поведения, которое с одной стороны, дает человеку дозированно и с умом использовать энергоресурсы и с другой – отрицательно сказывается на профессиональной и взаимоотношениях с партнерами [10, С.263].

Данные о том, что «эмоциональное выгорание» является распространенным синдромом, показывает его медико-социальную значимость вследствие того, что оно снижает качество деятельности работника.

О.А. Михайлова и Л.В. Куликов рассматривают психическое выгорание как форму профессионального стресса, которое прояв-

ляется в постепенном развитии негативной составляющей в отношении деятельности, себя и тех, с кем приходится контактировать по работе. Взаимоотношения переходят в формальность. Возникшие негативные или жесткие установки по отношению к пациенту, ученикам и т.д., поначалу могут иметь скрытый негативный характер и выражаться в раздражении, скрытой агрессии и со временем могут привести эмоциональным вспышкам, к конфликтам [11, С.23-28]

Значительный вклад в процесс выгорания дает поглощённость работой. Огромное количество людей формирует представления о себе на основе той работы, которую он выполняет. Особенно сильная увлеченность своей работой означает то, что, при ее выполнении, человек становится очень чувствительным ко всему, что бросает тень на его компетентность как профессионала. В профессиональной жизни стресс усиливается в том случае, если он дополняется бытовыми и социальными стрессами. Не следует забывать об определенном давлении со стороны социальных образцов и норм поведения.

Учитывая сложившиеся сегодня обстоятельства, важно подчеркнуть, что в рамках онлайн обучения уровень эмоционального напряжения выше, вследствие смены деятельности, необходимости адаптации к новым интернет технологиям и в том числе от умения правильно организовывать свой режим дня.

Определение уровня эмоционального выгорания преподавателей высшей школы как одного из неравновесных психических состояний при выполнении педагогической деятельности является важной составляющей профессиональной мотивации педагога.

Для достижения поставленной цели мы применили комплекс методик (методика диагностики эмоционального выгорания личности В.В. Бойко, тест-опросник «МУН» А.А. Реана, Опросник «Профессиональное (эмоциональное) выгорание» К. Маслач и С. Джексона адаптирован Н. Водопьяновой, Е. Старченковой, Шкала профессионального стресса Д. Фонтана, Методика «Мо-

тивы выбора деятельности преподавателя» Е.П. Ильина) [12, С.533-535].

В нашем исследовании приняли участие преподаватели Университета международного бизнеса, КазНУ имени Аль-Фараби, Университета «Кайнар».

Результаты нашего эмпирического исследования по влиянию профессиональной мотивации на синдром эмоционального выгорания: показал следующие данные:

По методике «Мотивы выбора деятельности преподавателя» преобладают показатели наличия первостепенных интересов у преподавателей. То есть большинство педагогов (80%), участвовавших в нашем исследовании, выбирают положительные мотивы преподавания (помощь в приобретении знаний, направленность на работу с учеником, принятие его индивидуальности). Но те преподаватели, у которых более выражены второстепенные интересы, т.е. 20% (стремление к власти, к повышению своего статуса и т.д.) сильнее подвержены формированию синдрома профессионального выгорания.

По методике «МУН» А.А. Реана 96% преподавателей ВУЗов, которые участвовали в нашем исследовании, преобладает мотивация на успех, 4% педагогов имеют тенденцию на мотивацию неудачи [13, С.336-362].

Анализ симптомов «выгорания» по методике «Профессиональное (эмоциональное) выгорание» Водопьяновой Н.Е. показал, что 32% преподавателей УМБ, которые участвовали в нашем исследовании, имеют низкий уровень эмоционального истощения. Большая часть, т.е. 68% педагогов данного университета, которые участвовали в данном исследовании, имеют высокий уровень эмоционального истощения. Анализ симптома «деперсонализация» показал, что у 8% преподавателей ВУЗов низкий уровень, у остальных 92% участвовавших в исследовании высокий уровень деперсонализации. Только 24% испытуемых имеют высокие показатели по субшкале «редукция персональных достижений», у 76% преподавателей низкий уровень редукции персональных достижений.

По диагностика В.В. Бойко по уровню эмоционального выгорания анализ фаз напряжения показал, что у преподавателей ВУЗов, участвовавших в нашем исследовании, симптомы выгорания по переживанию «психотравмирующих обстоятельств» сформирован у 12% преподавателей; у 76% – не сформирован и у 12% находится в процессе формирования. Симптом «не удовлетворенность» у всех 100% преподавателей не сформирован. Симптом «загнанность в клетку» сформирован у 4% преподавателей; у 96% – симптом не наблюдался. Симптом выгорания «тревога» и «депрессия» сформирован у 12% преподавателей, у 88% преподавателей – не сформирован. [14, С.23-34.]

Симптом «неадекватное эмоциональное реагирование» сформирован у 40% преподавателей, у 36% – в процессе формирования, у 24% – не сформирован. Симптом «эмоционально-нравственная дезориентация» выражен у 8% преподавателей, а у большинства работников (44%) он только формируется. У 48% преподавателей данный симптом не проявился. Симптом «расширение сферы экономии эмоций» сформирован у 20% преподавателей и у 64% – не сформирован, у 16% – в процессе формирования. Симптом «редукция профессиональных обязанностей» сформирован у 16%, у 28% преподавателей – не сформирован, у 56% – в процессе формирования.

Симптом «эмоциональный дефицит» сформирован у 12% преподавателей, у 68% – не сформирован и складывается у 20%. Симптом «эмоциональная отстраненность» сформирован у 12% преподавателей и у 44% преподавателей не сформирован, у 44% в процессе формирования. Симптом «личностная отстраненность» почти у всех преподавателей на оценке в 0%, у 92% он не сформирован, у 8% – в процессе формирования. Симптом «психосоматических и психовегетативных нарушений» сформирован у 12% преподавателей; у 76% – не сформирован и у 12% – в процессе.

У 88% преподавателей ВУЗов фаза напряжения не сформирована, у 8% – в процессе формирования и у 4% не сформирован. У

48% преподавателей ВУЗов резистенция не сформирована, у 32% – в процессе формирования и только у 20% сформирована полностью. У 8% испытуемых фаза напряжения полностью сформировалась, у 12% находится в стадии формирования и у 80% не сформирована.

В результате использования методики «Шкала профессионального стресса» Д. Фонтана мы смогли определить, что у 80% преподавателей ВУЗов преобладает низкий уровень стресса. Умеренный уровень стресса имеют 20% преподавателей. В целом результаты показали, что никто из преподавателей не страдает от сильного стресса.

Проведя корреляционный анализ, мы убедились и в первую очередь доказали, что существует достоверная связь между профессиональной мотивацией и синдромом эмоционального выгорания, а также стрессом пусть даже по некоторым экспериментам они показали незначительную связь, но все же ее существование имеет место быть.

По результатам корреляционного анализа было выявлено, что формирование синдрома эмоционального выгорания в отдельности, либо как субсиндрома стресса напрямую зависит от выбора мотива преподавательской деятельности. Таким образом, выдвинутая нами гипотеза о том, что существует связь между мотивацией профессиональной деятельности педагогов ВУЗов и их уровнем эмоционального выгорания, и уровнем профессионального стресса полностью подтвердилась.

Нами также было выявлено, что с увеличением возраста следует ожидать снижение у преподавателя уровня эмоционального выгорания, а также чем выше стаж работы, тем ниже показатель уровня выгорания. По нашим данным, этот процесс особенно замедляется у преподавателей старше 50 лет. Объяснением может быть то, что преподаватели к этому возрасту не сильно обременены семейными проблемами, значительно уверены в своем профессиональном уровне. Это приводит к их стабильному психологическому состоянию и сосредоточению на своей деятельности, получая удовольствие

от педагогической деятельности. [15, С.5-9]

Наше исследование выявило, что выгоранию больше подвержены преподаватели со стажем работы от 10 до 25 лет. На наш взгляд, это тревожный показатель симптома, поскольку именно на этот период приходится вершина акмеологического развития педагога. Вместе с тем, после 20-25 лет работы наблюдается явная тенденция к нейтрализации выгорания. Полагаем, что это обусловлено как вышеуказанными причинами, так и упрочением в ходе длительной трудовой деятельности профессионализма, когда соответствующие навыки доведены до автоматизма и педагог уже достиг стадий мастера, авторитета, а возможно, и наставника.

Однако при отсутствии улучшений условий труда со стороны администрации ВУЗа синдром выгорания через какое-то может вернуться. Это указывает на необходимость серьезного подхода в улучшении условий, реальной оптимизации труда преподавателей вузов со стороны руководителей вузов и отдельных структурных подразделений, а также на перспективность – в свете полученных нами данных – преподавателей со значительным трудовым стажем с точки зрения их психологической устойчивости к значительным нагрузкам в работе.

Заключение. Мы считаем, что в республике администрации ВУЗов под силу, без существенных финансовых вложений, затормозить или смягчить развитие синдрома эмоционального (профессионального) выгорания у сотрудников. Для этого следует создать условия профессионального роста преподавателей (не загружая бумажной рутинной), обеспечить им социальную поддержку, активно применять систему морального и материального поощрения, упорядочить нагрузку и установить четкий режим выполнения функциональных поручений, добиваться состояния корпоративной культуры, которое обеспечит здоровый психологический климат в структурных подразделениях вуза.

В настоящее время является важным признать, что синдрому эмоционального выгорания подвержено существенное число педагогов. Это в свою очередь означает, что

разработка мер профилактики профессионального выгорания является чрезвычайно важной. Специалист, страдающий от синдрома выгорания, неспособен вести эффективную профессиональную деятельность и поддерживать здоровые межличностные отношения, как в семье, так и в рабочем коллективе. [12]

Важно также работать над собой, заниматься профилактикой синдрома выгорания. Для восстановления сил после напряженного графика работы, необходимо уметь отдыхать, приводить себя в норму. Мы предлагаем применять различные техники релаксации,

например, занятия арт-терапией, фототерапией, музыкотерапией, песочной терапией и т.п., которые помогут снять психоэмоциональное напряжение. Рекомендации помогут коррелировать психическое состояние и здоровье, а также контролировать и улучшать свое эмоциональное состояние.

Таким образом, важно отметить, что профилактика эмоционального (профессионального) выгорания будет вести не только к сохранению психического и физического здоровья специалистов, она будет повышать эффективность профессиональной деятельности и оздоравливать общество в целом.

Список использованной литературы:

- [1] Худoley Г.С., Стебеньева Т.В. Модульные технологии обучения и особенности их использования на разных уровнях подготовки квалифицированных специалистов //Международный научно-исследовательский журнал. – 2018. – №1(67) – С.83-87. – URL: <https://docplayer.com/72868939-Mezhdunarodny-nauchno-issledovatel'skiy-zhurnal.html> (дата обращения:10.01.2022).
- [2] Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. – СПб.: Питер. – 2018. – 336 с.
- [3] Козина Н.В. Синдром эмоционального выгорания. Клинические и психологические аспекты /Козина Н.В. – М.: МЕДпресс-информ, 2021. – 921 с.
- [4] Бикбова, Э. Особенности синдрома эмоционального выгорания спортсменов /Эльвира Бикбова. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, – 2020. – 918
- [5] Бабич, О.И. Профилактика синдрома профессионального выгорания педагогов. Диагностика, тренинги, упражнения /О.И. Бабич. – М.: Учитель – 2017. – 530 с
- [6] Стресс, выгорание, совладание в современном контексте /под ред. А. Л. Журавлева, Е. А. Сергиенко. – М. : Ин-т психологии РАН. – 2019. – 512 с.
- [7] Водопьянова, Н.Е. Профилактика и коррекция синдрома выгорания. Методология, теория, практика /Н.Е. Водопьянова. – М.: Санкт-Петербургский государственный университет (СПбГУ). – 2021. – 287 с
- [8] Водопьянова, Н.Е. Психология управления персоналом. Психическое выгорание. Учебное пособие для академического бакалавриата: моногр. /Н.Е. Водопьянова. – М.: Юрайт – 2019. – 522 с
- [9] Дина, Рафаиловна Мерзлякова Психическое выгорание педагога /Дина Рафаиловна Мерзлякова. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, – 2019. – 160 с.
- [10] Китаев-Смык, Л.А. Китаев-Смык Л.А. Сознание и стресс. Творчество. Совладание. Выгорание. Невроз.: моногр. /Л.А. Китаев-Смык. - Москва: Высшая школа – 2018. – 245 с
- [11] Куликов А.И. Психодинамические факторы профессионального выгорания. – Санкт-Петербург.: Питер.– 2019. – 127 с.
- [12] Когон, Кори Пять правил выдающейся эффективности: Как достигать главных целей без перегрузок и выгорания /Кори Когон. – М.: Альпина Диджитал – 2019. – 648 с.
- [13] Лизинский, В.М. Профессионально-личностное выгорание и способы повышения сохранности и способности качественно выполнять свои профессиональные и социальные обязанности: моногр. /В.М. Лизинский. – М.: Педагогический поиск. – 2020. – 799 с.
- [14] Орел, В. Е. Синдром психического выгорания. Мифы и реальность /В.Е. Орел. – М.: Гуманитарный центр – 2020. – 296 с.
- [15] Яковлева, Наталья 50 секретов движения к цели. Как достичь цели без перегрузок и выгорания /Наталья Яковлева. – М.: Издательские решения. – 2021. – 424 с.

References

- [1] Khudoley G.S., Stebenyayeva T.V. Modul'nyye tekhnologii obucheniya i osobennosti ikh ispol'zovaniya na raznykh urovnyakh podgotovki kvalifitsirovannykh spetsialistov //Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal. – 2018. – №1(67) – S.83-87. – URL: <https://docplayer.com/72868939-Mezhdunarodnyy-nauchno-issledovatel'skiy-zhurnal.html> (data obrashcheniya:10.01.2022).
- [2] Vodop'yanova N. Ye., Starchenkova Ye. S. Sindrom vygoraniya: diagnostika i profilaktika. 2-ye izd. – SPb.: Piter. – 2018. – S. 63-121
- [3] Kozina N. V. Sindrom emotsional'nogo vygoraniya. Klinicheskiye i psikhologicheskiye aspekty /Kozina N.V.. – M.: MEDpress-inform – 2021. – S.69-91
- [4] Bikbova, E. Osobennosti sindroma emotsional'nogo vygoraniya sportsmenov. /El'vira Bikbova. – M.: LAP Lambert Academic Publishing, – 2020. – S. 175
- [5] Babich, O.I. Profilaktika sindroma professional'nogo vygoraniya pedagogov. Diagnostika, treningi, uprazhneniya /O.I. Babich. – M.: Uchitel' – 2017. – S. 101-117
- [6] Stress, vygoraniye, sovladaniye v sovremennom kontekste / pod red. A. L. Zhuravleva, Ye. A. Sergiyenko. – M. : In-t psikhologii RAN. – 2019. – S. 93-96
- [7] Vodop'yanova, N.Ye. Profilaktika i korrektsiya sindroma vygoraniya. Metodologiya, teoriya, praktika /N.Ye. Vodop'yanova. – M.: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet (SPbGU). – 2021. – S.112-129
- [8] Vodop'yanova, N.Ye. Psikhologiya upravleniya personalom. Psikhicheskoye vygoraniye. Uchebnoye posobiye dlya akademicheskogo bakalavriata: monogr. /N.Ye. Vodop'yanova. – M.: Yurayt – 2019. – S. 17-28
- [9] Dina, Rafailovna Merzlyakova Psikhicheskoye vygoraniye pedagoga /Dina Rafailovna Merzlyakova. – M.: LAP Lambert Academic Publishing, – 2019. -S.19-34
- [10] Kitayev-Smyk, L.A. Kitayev-Smyk L.A. Soznaniye i stress. Tvorchestvo. Sovladaniye. Vygoraniye. Nevroz.: monogr. /L.A. Kitayev-Smyk. – Moskva: Vysshaya shkola – 2018. – S.263
- [11] Kulikov A.I. Psikhodinamicheskiye faktory professional'nogo vygoraniya. – Sankt-Peterburg.: Piter. – 2019. – S.23-48
- [12] Kogon, Kori Pyat' pravil vydayushcheysya effektivnosti: Kak dostigat' glavnykh tseley bez peregruzok i vygoraniya /Kori Kogon. – M.: Al'pina Didzhital – 2019. – S.233-335
- [13] Lizinskiy, V.M. Professional'no-lichnostnoye vygoraniye i sposoby povysheniya sokhrannosti i sposobnosti kachestvenno vpolnyat' svoi professional'nyye i sotsial'nyye obyazannosti: monogr. /V.M. Lizinskiy. – M.: Pedagogicheskiy poisk. – 2020. – S.316-362
- [14] Orel, V. Ye. Sindrom psikhicheskogo vygoraniya. Mify i real'nost' /V.Ye. Orel. – M.: Gumanitarnyy tsentr – 2020. – S.23-34
- [15] Yakovleva, Natal'ya 50 sekretov dvizheniya k tseli. Kak dostich' tseli bez peregruzok i vygoraniya / Natal'ya Yakovleva. – M.: Izdatel'skiye resheniya. – 2021. – S.115-129

**Жоғары мектеп оқытушыларының кәсіби мотивациясындағы
эмоционалды сарқылу синдром****Г.Н. Кошербаева¹, Е.В. Мусихина^{2*}**¹Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан, Алматы)*Аңдатпа*

Мақала университеттегі оқытушылардың кәсіби эмоционалды сарқылу ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Сондай-ақ, авторлар өзін-өзі актуализациялау, құндылықтар, өмірлік бағыттар және өзін-өзі ұстау аспектілері, эмоционалды сарқылу аспектілері, фазалары мен белгілерінің әртүрлі деңгейлерімен өзіндік көзқарас аспектілерін ашады; мұғалім кәсібіндегі мотивациялық компонентті қарастыру. Мақалада университет студенттерінің мотивациясы мен кәсіби эмоционалды сарқылып қалу арасындағы байланыс проблемасына теориялық және эмпирикалық талдау жасалған. Бұл синдромның негізгі себептері, про-

блемалары, онлайн-білім беру тұрғысынан көрсетілген. Авторлар «кәсіби мотивация» және «эмоционалды (кәсіби) сарқылу» ұғымдарын ашудағы ғылыми тәсілдерді негіздеді. Психодиагностикалық әдістер көрсетілген және оқытушылардың кәсіби мотивациясының эмоционалды сарқылу синдромына әсер ету деңгейін анықтауға бағытталған зерттеу нәтижелері ұсынылған. Сарқылу синдромының алдын-алу мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер: күйзеліске қарсы тұру; орта мектеп мұғалімдері, педагогикалық іс-әрекет, психикалық күй, эмоционалды сарқылу.

Syndrome of emotional burn out in the professional motivation of higher school teachers

G.N. Koshbaeva¹, E.V. Musikhina^{2*}
*University of International Business
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article is devoted to the study of the features of professional burnout of teachers at the university. The authors also reveal the issues of self-actualization, values, life-meaning orientations and aspects of self-attitude of teachers with different levels of severity of aspects, phases and symptoms of burnout; consider the motivational component in the teaching profession. The article provides a theoretical and empirical analysis of the problem of the relationship between motivation and professional burnout of university teachers. The main causes of this syndrome, problems, in terms of online education are shown. The authors substantiated scientific approaches to the disclosure of the concepts of “professional motivation” and “emotional (professional) burnout”. Shown are psychodiagnostics techniques and the results of a study aimed at determining the level of influence of professional motivation of teachers on the syndrome of emotional burnout. Examples of prevention of burnout syndrome are given.

Keywords: resistance to stress; higher education teachers, pedagogical activity, mental states, emotional burnout.

Поступила в редакцию 21.11.2021

МРНТИ 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.08>

Г.М. КАЖИКЕНОВА^{1}, М.Е. НУРГАЛИЕВА¹, Г.Б. КОДЕКОВА¹*

*¹Торайғыров университет (Павлодар, Қазақстан)
gulnara709@mail.ru*, murshida80@mail.ru, galeka1985@mail.ru*

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ РЕФЛЕКСИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию проблем рефлексивного обучения в педагогическом процессе высшего учебного заведения. Основным методом дескриптивного исследования является метод анкетирования. Анкеты, разработанные нами для изучения рефлексивной деятельности обучающихся, касаются следующих аспектов: а) самопознание, б) соотнесение опыта со знаниями, в) саморефлексия и

г) саморегуляция процессов обучения. Анкеты были представлены обучающимся различных специальностей, изучающим дисциплины соответствующих образовательных программ (социальная работа, педагогика и психология). В частности, цели анкеты, направленной на определение оценки обучающимися процесса рефлексивного обучения заключаются в следующем: 1) определить на сколько обучающиеся оценивают методы рефлексивного обучения, применяемые в процессе рефлексивной деятельности; 2) выявить основные трудности, с которыми сталкиваются обучающиеся при интеграции методов рефлексивного обучения в процесс рефлексивной деятельности, и 3) выявить на сколько используемые методы были эффективны и влияние их на развитие саморефлексии и саморегуляции процессов обучения.

Ключевые слова: рефлексивное обучение; рефлексивные методы; саморефлексия; саморегуляция, метод анкетирования.

Введение. Основной характеристикой трансформирующего обучения является процесс рефлексии, который можно определить, как интеллектуальную и эмоциональную деятельность, ведущую к изучению самоопределения с целью развития понимания и восприятия [1]. После изучения работ ряда авторов, можно сказать, что многие ученые исследовали рефлексивные практики более глубоко. Это заставило их задуматься о начальном и непрерывном обучении специалистов, особенно в областях преподавания, психологии и социальной работы. На основе этого переосмысления рефлексивные навыки в настоящее время могут считаться необходимыми для профессионалов, и поэтому необходимо найти методы и способы для обучения будущих специалистов. Речь идет не только о приобретении определенных навыков, но и о переформулировании взаимосвязи между знаниями, практикой и человеческим опытом.

Колб (1984) [2] и Колб и Колб (2005) [3] постулируют обучение как создание знаний посредством трансформации опыта. По мнению этих авторов, обучение – это диалектический и циклический процесс, состоящий из пяти других процессов: конкретный опыт, рефлексивное наблюдение, абстрактная концептуализация, теоретизирование и экспериментирование. Опыт – основа обучения, но обучение не может происходить без рефлексии. В то же время рефлексия должна быть связана с действием. В связи с этим Шон (1983) описал рефлексивную практику как

диалог между мышлением и действием, посредством которого обучающийся становится более квалифицированным [4]. Это включает в себя интеграцию теории и практики, мысли и действия. Рефлексивное обучение понимается как процесс, который приводит к размышлению обо всех источниках знаний, которые могут способствовать пониманию ситуации, включая личные источники и опыт. Хотя деятельность, ориентированная на рефлексивное образование, в значительной степени способствует оптимизации воздействия обучения [5], использование рефлексивной деятельности в образовании не изучено полностью. Было обнаружено, что использование анкет и рубрик оптимизирует количественную оценку стратегий обучения, особенно с точки зрения исследований с использованием нескольких методов [6], метакогнитивных аспектов [7] и методологических навыков [8].

Как показали современные исследования по рефлексивной психологии, рефлексивно-деятельностной педагогике и системной акмеологии, для развития рефлексивных компетенций, обучающихся в образовательной организации необходимо создание рефлексивной образовательной среды, способствующей «запуску» рефлексивных механизмов профессионального самоопределения и профессиональной самореализации как важнейших условий развития личности и ее профессионализма.

Ученые и практики, занимающиеся решением проблем модернизации образования,

настоятельно указывают на необходимость развития у обучающихся рефлексивной готовности, рефлексивных способностей, рефлексивно-творческого потенциала и рефлексивной компетентности.

Рефлексивная готовность выражается в степени обобщенности и конкретизации механизмов самопознания, саморазвития и самореализации личности. Показателем рефлексивной готовности является активность личности в различных условиях и ситуациях по их преобразовыванию.

Рефлексивные способности обеспечивают условия для саморазвития личности, ее самокоррекции и творческой самореализации, способствуют росту профессионального мастерства и овладению новыми специальностями. Они влияют в целом на развитие личности и ее отношения с миром. Развитие рефлексивных способностей личности предполагает формирование адекватной самооценки, высокого уровня самоконтроля, способов саморегуляции.

Рефлексивно-творческий потенциал выражается в способности личности решать проблемы неординарным способом. В этой способности проявляется высшая форма творчества. Согласно И.Н. Семенову, творческие (креативные) способности обеспечивают саморазвитие личности, рост профессионального мастерства, переподготовку и овладение новыми специальностями. Проявление, реализация и развитие креативных способностей – все это тесно связано с рефлексивными способностями.

Рефлексивная компетентность, согласно принятому в науке разграничению понятий компетенция и компетентность, определяется как результат образования, как способность применять знания и умения при решении теоретических и практических задач. Рефлексивная компетентность позволяет наиболее эффективно осуществлять рефлексивные процессы, обеспечивает процессы развития и саморазвития, способствует творческому подходу к деятельности.

Методология. Наше исследование количественно оценивает уровни саморефлексии обучающихся с помощью анкеты самооценки рефлексивного обучения. Методы обучения, реализованные в группе, использованы как деятельность, ориентированную как на знания, так и на оценку. Такой подход к обучению способствует более глубокому и содержательному обучению [9].

Действительно, эффективное обучение появляется тогда, когда оно конкретно и ситуативно, поскольку ситуативное обучение подчеркивает идею о том, что многое из того, что изучается, является специфическим для ситуации, в которой оно изучается [10]. Ситуативные задачи стимулируют творческое отношение к педагогической деятельности. Каждая задача направлена на формирование и развитие определенных умений. Например, мотивационные ситуативные задачи направлены на формирование у обучающихся мотивов достижения рефлексивной компетентности, развитие устойчивого интереса к педагогической деятельности, создание мотивационной среды в процессе решения задач; дискурсивно-педагогические задачи способствуют развитию культуры общения, умений диалогического общения, формирование стиля индивидуальной деятельности, приобретение и закрепление знаний; творческие рефлексивно-пиктографические ориентированы на осознание особенностей рефлексивной компетентности и её составляющих, анализ собственных действий в контексте определенной ситуации с позиции рефлексивной компетентности, их последующая коррекция, обогащение и закрепление теоретических знаний; гностико-эвристические задачи развивают критическое мышление, умения выходить из комплексных рефлексивных ситуаций с опорой на логику и интуицию. Следовательно, важно исследовать процессы рефлексии обучающихся, когда они подвергаются динамическим методам в различных учебных средах.

Получившиеся, в результате, подходы преподавателей к обучению в контексте рефлексии с упором на образовательные инновации были изучены мало. Наша цель – узнать мнение обучающихся о преимуществах, препятствиях и ограничениях включения методов рефлексивного обучения в планы занятий и ход занятий. Эта информация важна для оценки применяемого опыта. Поэтому мы решили провести исследование, целью которого явилось: 1) Понять, как обучающиеся воспринимают методы рефлексивного обучения, направленные на развитие самопознания, саморефлексии и саморегуляции, взаимосвязь между опытом и знаниями. 2). Получить доказательства присутствия трудностей, с которыми обучающиеся сталкиваются при интеграции методов рефлексивного обучения в их собственный учебный процесс. 3) Провести опрос обучающихся об основных аспектах процесса рефлексивного обучения. 4) Изучить на сколько используемые методы были эффективны и как повлияли на развитие саморефлексии и саморегуляции в процессе обучения. Для достижения этих целей была разработана и внедрена анкета самооценки рефлексивного обучения. В Разделе 2 представлена методическая информация о разработке и внедрении анкеты и анализе полученных данных, а в Разделе 3 представлены результаты его выполнения с группами обучающихся.

Дискуссия. В ходе исследования нами были использованы разные методы для осуществления рефлексивного обучения с каждой из трех групп обучающихся. В частности, в первой группе (обучающиеся по специальности Педагогика) методы были нацелены на развитие навыков самостоятельного поиска ресурсов для улучшения личных и профессиональных навыков, осознание своего собственного потенциала и развитие новых взглядов и ценностей. Процесс обучения проходил с помощью таких видов деятельности, как решение тематических экспериментов, просмотр видео и т. д. Одной из

часто используемых методик явилась ролевая игра «РАФТ» – способ развития умений выражать свои мысли в соответствии с выбранной ролью. Педагог предлагает выбрать тему или предлагает ее сам, затем в микрогруппах определяются возможные роли при изложении данной темы (пессимист, оптимист, критик, специалист, родитель и др.), определяются возможные аудитории для восприятия данной информации (ученые, родители, дети и др.), выбираются роли и аудитории и происходит корректировка темы в соответствии с этими параметрами, определяется форма изложения. Затем пишется письменная работа, которая затем обсуждается (публикуется).

Во второй группе (обучающиеся по специальности Социальная работа) обучались по одной из самых эффективных методов образовательной рефлексии – рефлексивный журнал, написание которого успешно используется в обучении навыков рефлексии преподавателями разных стран. Написание рефлексивного журнала является «описанием ежедневно происходящих событий, личных размышлений, вопросов об окружающем мире и реакций обучаемого на процесс обучения» [11], а также используется в качестве методологической стратегии, которая позволяла обучающимся размышлять и извлекать уроки из своего опыта, прежде чем преобразовывать это обучение в контекст реального практического опыта [12].

В третьей группе (будущие психологи) использовалось «рефлексивное портфолио», которое раскрывает динамику личностного развития обучающегося, помогающее отследить результативность его деятельности как в количественном, так и качественном плане. «Рефлексивное портфолио» обучающегося складывалось из трех основных разделов: «портфолио документов», «портфолио работ», «портфолио отзывов». В «портфолио документов» вошли сертифицированные индивидуальные образовательные достижения обучающегося – копии документов об

участии в олимпиадах, конкурсах, др. мероприятиях. «Портфолио отзывов» – это характеристики отношения обучающегося к различным видам деятельности, представленные преподавателям., а также письменный анализ отношения самого обучающегося к своей деятельности и её результатам (тексты заключений, рецензии, отзывы, резюме, рекомендательные письма и прочее). «Портфолио работ» – это собрание творческих, исследовательских и проектных работ обучающихся, информация об элективных курсах, описание основных форм и направлений его учебной и творческой активности; «портфолио работ» оформлялось в виде дневника достижений.

Для оценки обучающимися различных аспектов методов обучения была разработана анкета по самооценке результатов рефлексивного обучения. Анкета состояла из трех разделов:

Раздел 1 – описательные данные обучающихся (возраст, пол, специальность, год и т. Д.);

Раздел 2 – четыре подраздела с закрытыми вопросами: 1) познание самого себя; 2) соотнесение опыта со знаниями; 3) самооценка процесса обучения и 4) саморегуляция обучения. Ответы были по шкале Лайкерта (1 = не согласен, 5 = полностью согласен);

Раздел 3 – открытые вопросы об основных проблемах и эффективности включения рефлексивного обучения в учебные процессы. В анкете приняли участие 93 студента.

Анализ данных проводился в два этапа: исследовательский описательный этап и второй этап, сосредоточенный в основном на сравнении групп. SPSS версии 19.0 использовался для получения описательного анализа данных.

Далее представлены **результаты** исследования. Средние значения по 4м блокам второго раздела показывают более высокие средние значения по блоку 2 (отношение опыта к знаниям) и по блоку 3 (самоанализ

на процессе обучения). В Блоке 2 наиболее высокие показатели указывают на то, что, с одной стороны, обучающиеся считают, что методы рефлексии помогли им выбрать релевантную информацию, обосновать/ аргументировать свои решения в определенной ситуации, и с другой – помогли им соотнести знания с их собственным опытом, эмоциями и переживаниями. Что касается предметного блока – саморефлексии в процессе обучения, то пункты, получившие высокие баллы, относятся к рефлексивным методам, помогающим выявить негативные установки, улучшить знания и навыки, а также понять, что-то что изучается и как изучается, имеет смысл для человека. В предметном блоке, связанном с саморегуляцией обучения, наиболее высоко оцениваемые пункты указывают на то, что обучающиеся считают, что рефлексивное обучение используется для определения того, кто необходим или что необходимо в определенной ситуации для того, чтобы учиться и оценивать планируемое индивидуальное обучение. Пункты, получившие самые высокие баллы в блоке по саморегуляции обучения, относятся к рефлексивным методам обучения как фасилитатору для углубленного анализа эмоций в повседневных и профессиональных ситуациях.

Были выявлены основные трудности, с которыми сталкиваются учащиеся при интеграции методов рефлексивного обучения в учебный процесс. Обучающиеся сочли этот опыт полезным, но трудным. В таблице 2 приведены общие баллы по каждому открытому вопросу. Эти варианты не были взаимоисключающими, и студенты могли выбрать максимум 3 варианта. Трудности, с которыми столкнулись студенты, говорили о том, что рефлексивные методы не использовались систематически в учебном процессе и как следствие, обучающиеся демонстрировали неготовность и неспособность применения их для решения поставленных учебных задач.

Таблица 1

Трудности, с которыми столкнулись обучающиеся при интеграции рефлексивного обучения в учебный процесс

Список пунктов	Баллы (3 пункта на одного студента)
а) У меня нет достаточных навыков для работы по данным методам	14
б) Уровень необходимых навыков, таких как устные или письменные навыки, был слишком высок для меня.	17
в) Я привык к другим видам обучения.	55
г) Мне нужна была дополнительная помощь профессора.	11
д) Этот метод не мотивирует	38
е) Этот метод заставила меня чувствовать себя неуютно	19
ж) Прочие	3

В таблице 2 суммируются общие баллы по каждому открытому вопросу. Варианты также не были взаимоисключающими, и каждый студент мог выбрать максимум три варианта. Самый высокий балл соответствует варианту а), то есть рефлексивное обучение привело к обогащению знаниями и развитию способностей, а также к выявлению областей для совершенствования. Результаты исследования показывают, что рефлексивные методы обучения помогают обучающимся лучше осознать свою учебную деятельность, предлагая пути ее совершенствования, разрабатывать новые стратегии, чтобы справиться с трудностями, возникающими в процессе обучения.

Таблица 2

Осмысление обучающимися эффективности включения методов рефлексивного обучения в учебный процесс

Список пунктов	Баллы (3 пункта на одного студента)
а) Рефлексивное обучение привело к более сложным и обогащенным знаниям и способностям, а также к выявлению областей для совершенствования.	55
б) Теперь я лучше понимаю сложность своей профессиональной области.	36
в) Это помогло мне обнаружить потребности в обучении, о которых я раньше не знал.	40
г) Это помогло мне найти новые и творческие стратегии, чтобы справиться с моими недостатками и трудностями.	38
д) Это помогло мне оптимизировать свои сильные стороны и стремиться постоянно совершенствоваться.	40
е) Другие	2

Сравнительный анализ всех групп, обучающихся по блоку 1 показывает одинаковую оценку методам рефлексивного обучения, которые позволяют им анализировать собственное поведение и эмоции. Небольшие различия обнаруживаются в показателях будущих социальных работников и обучающихся по педагогической специальности в связи с тем, что первые оценивают их более положительно, чем вторые, особенно в отношении эффективного анализа эмоций в повседневных и профессиональных ситуациях. Что касается блока 2 (отношение опыта к знаниям), между средними значениями групп обнаружено больше различий. В целом обучающиеся оценивают методы рефлексивного обучения, используемые в науке психологии и педагогике, более положительно, чем те, которые используются в социальной работе, когда дело касается соотношения знаний с опытом. Это было неожиданным открытием, учитывая, что рефлексивный журнал, используемый в качестве рефлексивного метода, связан с деятельностью социальных работников. В дальнейших исследованиях необходимо выяснить почему это происходит и какие еще факторы влияют на оценку обучающихся.

Что касается блока 3 (саморефлексия в процессе обучения), все 3 группы обучающихся считали, что рефлексивное обучение помогло им улучшить свои письменные коммуникативные навыки. Однако другие элементы в этом блоке, такие как определение положительных и отрицательных аспектов и аспектов, которые необходимо улучшить в их собственных знаниях, навыках и отношениях, а также понимание учащимися того, как и чему они учатся, представляют собой существенные различия между группами.

Наконец, для блока 4 (саморегуляция обучения) были обнаружены значительные различия между средними оценками различных групп по первым трем вопросам. Четвертый пункт «Оцените планирование моего обучения, его результаты и то, что мне нужно сделать, чтобы улучшить их» представил низкие значения. Группы педагогов и психологов получили более высокие баллы по четвертому пункту. Тщательный ана-

лиз рефлексивных методов, используемых в учебном процессе, может быть полезен для определения того, какие стратегии помогают студентам лучше регулировать собственное обучение. Таким образом, группы во многом пересекаются по следующим трем пунктам: «Проанализируйте глубину моей реакции на повседневные и профессиональные ситуации» (Блок 1), «Улучшите мои письменные навыки» (Блок 3) и «Оцените планирование. о моем обучении, его результатах и о том, что мне нужно сделать, чтобы улучшить их» (Блок 4). Остальные пункты вызвали значительные различия между группами. Следовательно, необходим более глубокий анализ того, почему методы, используемые в группах, создают такие различия, особенно для группы, которая использовала рефлексивный журнал в контексте трудоустройства.

Заключение. На основе общих результатов, полученных при анкетировании по различным методам рефлексивного обучения в высшем образовании, разработанным, подтвержденным и примененным в данном исследовании, мы пришли к выводу, что студенты положительно оценивают реализованные рефлексивные методы. Инструмент сбора данных оказался полезным в достижении предложенных целей исследования, хотя результаты показывают, что студенты сталкиваются с трудностями при адаптации к таким современным методам из-за их динамического характера. Действительно, методы рефлексивного обучения не распространены в высшем образовании и, похоже, они не применяются и на предыдущих уровнях образования. Однако наше исследование предоставляет данные, позволяющие предположить, что методика рефлексивного обучения помогает обучающимся лучше осознавать процесс обучения; он развивает критическое мышление и способность анализировать собственные возможности, предлагая новые стратегии решения проблем, возникающих в процессе обучения. Рефлексивное обучение может стать инструментом для развития общих навыков, таких как независимое обучение и адаптация к новым профессиональным ситуациям.

Список использованных источников

- [1] Кучмезов Р.А., Ажиев М.В., Акбулатова Л.А. Рефлексивно-образовательная среда вуза как условие формирования профессиональной культуры педагога // Мир науки, культуры, образования. – 2020. – №6 (85). – 81-83.
- [2] Исхаков Р.Х. Личностная рефлексия как основа профессионального становления студентов в условиях практик // Вестник социально-гуманитарного образования и науки. – 2013. – №3 – С.54-56.
- [3] Kolb, A.Y., & Kolb, D.A. (2005). Learning Styles and Learning Spaces: Enhancing Experiential Learning in Higher Education. *Academy of Management Learning & Education*, 4, 193-212.
- [4] Циулина М.В. Социально-исторические предпосылки становления проблемы рефлексивно-ценностного сопровождения профессионально-творческой подготовки студентов педагогического вуза // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2016. – №6. – С.112-122.
- [5] Huda, M., & Teh, K. S. M. (2018). Empowering professional and ethical competence on reflective teaching practice in digital era. In *Mentorship Strategies in Teacher Education* (PP. 136-152). IGI Global.
- [6] Құрақбаев К.С. Университеттік білім беру жағдайындағы болашақ шетел тілі мұғалімдеріне педагогикалық рефлексияны қалыптастыру: 6D010300 – PhD...дисс. – Астана, 2015. – 172 б.
- [7] Рефлексивный подход к психологическому обеспечению образования: Сб. статей / Под общ. ред. А.В. Карпова и Н.И. Семенова. – М. – Ярославль: Ремдер, 2004. – 240 с.
- [8] Казиев К.О., Шалгынбаева К.К. Теоретические основы развития педагогической рефлексии у будущих педагогов-психологов // Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации // Сб.ст. 4-й междунар.науч.-практ.конф. – Пенза: Наука и просвещение, 2018. – С.31-33
- [9] Александров Е.Л., Шульман М.Г. Формирование инновационной образовательной среды высшей школы как фактор активизации познавательной деятельности студентов: зарубежный опыт // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2018. – №1 (190). – С.116-122
- [10] Cornell, W., & Tudor, K. (2020). Reviewing the special issue ‘Transactional Analysis and Politics’: A reflective dialogue. *Psychotherapy and Politics International*, 18(3), e1571. <https://doi.org/10.1002/ppi.1571> (дата обращения 05.09.2021).
- [11] Мынбаева А.К., Садвакасова З.М., Инновационные образовательные технологии: Учебное пособие в 2-х ч.: Ч.1. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 205 с.
- [12] Alsina, Á., & Mulà, I. (2019). Advancing towards a transformational professional competence model through reflective learning and sustainability: The case of mathematics teacher education. *Sustainability*, 11(15), 4039.
- [13] Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя: Учебно-методическое пособие / И.В.Муштавинская. – Санкт-Петербург: КАРО, 2019. – 144 с
- [14] Priddis, L., & Rogers, S. L. (2018). Development of the reflective practice questionnaire: preliminary findings. *Reflective Practice*, 19 (1), 89-104. <https://doi.org/10.1080/14623943.2017.1379384> (дата обращения 05.09.2021).
- [15] Taubaeva Sh., Maksutova I. *Didaktikadagy innovaciya*. – Almaty: Karasaj, 2020. – 346 s.
- [16] Ualieva N., Жунусова А., Ibraeva K., Kuzembaeva A. Организация компетентностно-ориентированной самостоятельной работы студентов педагогических специальностей // Педагогика и психология. – 2021. – № 2(47). – С.47–57

References

- [1] Kuchmezov R.A., Azhiev M.V., Akbulatova L.A. Refleksivno-obrazovatel'naya sreda vuza kak uslovie formirovaniya professional'noj kul'tury pedagoga // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. – 2020. – №6 (85). – 81-83.
- [2] Iskhakov R.H. Lichnostnaya refleksiya kak osnova professional'nogo stanovleniya studentov v usloviyah praktik // Vestnik social'no-gumanitarnogo obrazovaniya i nauki. – 2013. – №3 – S.54-56.
- [3] Kolb, A.Y., & Kolb, D.A. (2005). Learning Styles and Learning Spaces: Enhancing Experiential Learning in Higher Education. *Academy of Management Learning & Education*, 4, 193-212.

[4] Ciulina M.V. Social'no-istoricheskie predposylki stanovleniya problemy refleksivno-cennostnogo soprovozhdeniya professional'no-tvorcheskoj podgotovki studentov pedagogicheskogo vuza //Vestnik CHelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2016. – №6. – S.112-122.

[5] Huda, M., & Teh, K. S. M. (2018). Empowering professional and ethical competence on reflective teaching practice in digital era. In Mentorship Strategies in Teacher Education (PP. 136-152). IGI Global.

[6] Құрақбаев К.С. Университеттік білім беру зәңдіайындағы болашақ шетел тили мұғалімдеріне педагогикалық рефлексияны қалыптастыру: 6D010300 – PhD...diss. – Astana, 2015. – 172 b.

[7] Refleksivnyj podhod k psihologicheskomu obespecheniyu obrazovaniya: Sb. statej /Pod obshch. red. A.V. Karpova i N.I. Semenova. – M. – YAroslavl': Remder, 2004. – 240 s.

[8] Kaziev K.O., SHalgynbaeva K.K. Teoreticheskie osnovy razvitiya pedagogicheskoy refleksii u budushchih pedagogov-psihologov //Pedagogika i sovremennoe obrazovanie: tradicii, opyt i innovacii //Sb.st. 4-j mezhdunar. nauch.-prakt.konf. – Penza: Nauka i prosveshchenie, 2018. – S.31-33

[9] Aleksandrov E.L., SHul'man M.G. Formirovanie innovacionnoj obrazovatel'noj sredy vysshej shkoly kak faktor aktivizacii poznavatel'noj deyatel'nosti studentov: zarubezhnyj opyt //Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. –2018. – №1 (190). – S.116-122

[10] Cornell, W., & Tudor, K. (2020). Reviewing the special issue 'Transactional Analysis and Politics': A reflective dialogue. *Psychotherapy and Politics International*, 18(3), e1571. <https://doi.org/10.1002/ppi.1571> (data obrashcheniya 05.09.2021).

[11] Mynbaeva A.K., Sadvakasova Z.M., Innovacionnye obrazovatel'nye tekhnologii: Uchebnoe posobie v 2-h ch.: CH.1. – Almaty: Qazaq universiteti, 2019. –205 s.

[12] Alsina, Á., & Mulà, I. (2019). Advancing towards a transformational professional competence model through reflective learning and sustainability: The case of mathematics teacher education. *Sustainability*, 11(15), 4039.

[13] Mushtavinskaya I.V. Tekhnologiya razvitiya kriticheskogo myshleniya na uroke i v sisteme podgotovki uchitelya: Uchebno-metodicheskoe posobie /I.V.Mushtavinskaya. – Sankt-Peterburg: KARO, 2019. – 144 s

[14] Priddis, L., & Rogers, S. L. (2018). Development of the reflective practice questionnaire: preliminary findings. *Reflective Practice*, 19 (1), 89-104. <https://doi.org/10.1080/14623943.2017.1379384> (data obrashcheniya 05.09.2021).

[15] Taubaeva Sh., Maksutova I. Didaktikadagy innovaciya. – Almaty: Karasaj, 2020. – 346 s/.

[16] Ualieva N., ZHunusova A., Ibraeva K., Kuzembaeva A. Organizaciya kompetentnostno-orientirovannoj samostoyatel'noj raboty studentov pedagogicheskikh special'nostej //Pedagogika i psihologiya. – 2021. – № 2(47). – S.47–57.

Жоғары оқу орнының педагогикалық үрдісінде рефлексивті оқытуды дамыту мәселесі туралы

*Г.М. Кажикенова¹, М.Е. Нурғалиева¹, Г.Б. Кодекова¹
¹Торайғыров университеті (Павлодар, Қазақстан)*

Андатпа

Бұл мақала жоғары оқу орнының педагогикалық үдерісіндегі рефлексивті оқыту мәселелерін зерттеуге арналған. Сипаттамалық зерттеудің негізгі әдісі-сауалнама әдісі. Студенттердің рефлексивті қызметін зерттеу үшін біз жасаған сауалнамалар келесі аспектілерге қатысты: А) өзін-өзі тану, б) тәжірибені біліммен байланыстыру, в) өзін-өзі көрсету және г) оқу процестерін өзін-өзі реттеу. Сауалнамалар тиісті білім беру бағдарламаларының (әлеуметтік жұмыс, педагогика және психология) пәндерін оқитын әртүрлі мамандықтағы білім алушыларға ұсынылды. Атап айтқанда, білім алушылардың рефлексивті оқыту процесін бағалауын анықтауға бағытталған сауалнаманың мақсаттары: 1) рефлексивті қызмет процесінде қолданылатын рефлексивті оқыту әдістерін білім алушылар қанша бағалайтынын анықтау;

2) рефлексивті оқыту әдістерін рефлексивті қызмет процесіне интеграциялау кезінде білім алушылардың кездесетін негізгі қиындықтарын анықтау және 3) қанша қолданылатын әдістер тиімді болғанын және олардың оқыту процестерінің өзін-өзі көрсетуі мен өзін-өзі реттеуіне әсерін анықтау.

Түйін сөздер: рефлексивті оқыту; рефлексивті әдістер; өзін-өзі рефлексиялау; өзін-өзі реттеу; сауалнама әдісі.

On the development of reflexive learning in the pedagogical process of higher education institutions

G.Kazhikenova¹, M.Nurgaliyeva¹, G.Kodekova¹

¹Toraighyrov University (Kazakhstan, Pavlodar)

Abstract

This article is devoted to the study of the problems of reflexive learning in the pedagogical process of higher education institutions. The main method of descriptive research is the questionnaire method. The questionnaires developed by us for studying the reflexive activity of students relate to the following aspects: a) self-knowledge, b) correlation of experience with knowledge, c) self-reflection, and d) self-regulation of learning processes. The questionnaires were submitted to students of various specialties studying the disciplines of the relevant educational programs (social work, pedagogy and psychology). In particular, the objectives of the questionnaire aimed at determining the students' assessment of the process of reflexive learning are as follows: 1) determine how much students evaluate the methods of reflexive learning used in the process of reflexive activity; 2) identify the main difficulties faced by students when integrating reflexive learning methods into the process of reflexive activity, and 3) identify how effective the methods used were and their impact on the development of self-reflection and self-regulation of learning processes.

Keywords: reflexive learning; reflexive methods; self-reflection; self-regulation, questionnaire method.

Поступила в редакцию 19.11.2021

М.Е. ЖАНГУЖИНОВА*¹, А. ЕРБОЛ¹, И.В. ЛУНГА¹

¹Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова, (Алматы, Казахстан)
aumira@mail.ru, meruyert.zhan@gmail.com

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДИКИ ПОДГОТОВКИ СЦЕНОГРАФОВ В КОНТЕКСТЕ КРЕАТИВНОЙ ИНДУСТРИИ

Аннотация

Актуальность темы статьи обусловлена необходимостью разработки инновационных методик в контексте креативной индустрии Казахстана для подготовки сценографов. Целью исследования является модернизация методики подготовки сценографов в вузах Казахстана на основе изучения международного опыта креативной индустрии. Методы исследования – научно-исследовательские, обзорно-теоретические, проектно-художественные и сценографического анализа. Инструменты исследования – методика преподавания образовательных программ Сценографии в вузах, междисциплинарность, исполнительские и изобразительные искусства, визуальные средства выразительности, проектирование (световое, звуковое, медиа), театр, кино, телевидение, цирк, дизайн, архитектура. Результатами исследования является теоретическое обоснование научно-педагогических аспектов и структурирование компонентов инновационных методик подготовки сценографов в контексте креативной индустрии. На основе проведенного теоретико-методологического исследования были сделаны выводы, что модернизация методики подготовки сценографов возможна при внедрении в образовательный процесс принципов, функций, факторов и концептуальных подходов, заложенных в основе Концепции развития креативных индустрий 2021-2025 годы.

Ключевые слова: инновационные методики, подготовка сценографов, креативная индустрия, цифровизация, сценический костюм.

Введение. Актуальность исследования обусловлена необходимостью научно-педагогического обоснования теорий, концепций, технологий по инновационным методикам в контексте креативной индустрии Казахстана для подготовки сценографов. Научная значимость исследования заключается в научно-педагогическом структурировании методических аспектов подготовки сценографов. Цель исследования является модернизация методики подготовки сценографов в вузах Казахстана на основе изучения международного опыта креативной индустрии.

Основная часть. Исследование теоретико-методологических основ инновационных методик подготовки сценографов в контексте креативной индустрии основывается на исследовании государственных программ «Концепция развития креативных индустрий на 2021-2025 годы», а также Семь граней Великой степи: наследие и истоки

духовной модернизации общества, Креативные индустрии Казахстана, Информационные и цифровые технологии в культуре и искусстве [1; 2]. Для проведения исследования были выявлены педагогические условия:

1) *познавательно-исследовательские* – создают теоретико-методологическую основу проектирования инновационных методик подготовки сценографов в контексте креативной индустрии (Жангужина; Каржаубаева; Couturier;);

2) *информационно-координирующие* – способствуют в выборе траектории и вариативности в обучении (Debackere, Verstegen, Тохтабаева, Хинаят, Сужикова, Nicklas, Power);

3) *организационно-планирующие* – структурируют процессы образования (Almond, Evans, Савельева, Williams, Kokare);

4) *коммуникативно-обучающие* – помо-

гают социализации будущих сценографов для реализации в дальнейшей профессиональной деятельности (Debackere, Жылкаманова, Бейсенбаев, Лесбекова, Mendoza-Collazos, Sonesson, Zhanguzhinova).

Литературный обзор. Исследование теоретико-методологических основ по инновационным методикам подготовки сценографов в контексте креативной индустрии опираются на работы ученых:

- педагогические аспекты (Nicklas, Power, Williams, Zhanguzhinova);
- воспитание молодого поколения в морально-нравственных ценностях (Жылкаманова, Каржаубаева);
- проявление духовной культуры (Debackere, Verstegen, Almond, Evans, Kasiyan).
- художественно-эстетические традиции (Almond, Evans);
- компоненты материальной культуры (Бейсенбаев, Лесбекова, Хинаят, Сужикова);
- социальные аспекты (Debackere; Савельева, Mendoza-Collazos, Sonesson).
- психофизические аспекты: (Бейсенбаев, Лесбекова, Verstegen; Almond, Evans, Kasiyan).

Методы. Исследование теоретиков и практиков в области театрального искусства выявило, что сценографическое искусство сегодня становится частью культурных инновационных индустрий (Debackere, Каржаубаева, Almond, Evans). Стремительная цифровизация, внедрение инновационных технологий и материалов во многих областях, в том числе и в проектировании сценического костюма отодвигают на второй план гуманистическую парадигму на смену индустрии развлечений [3]. Культурный контекст формообразования сценического костюма приобретает гротескные черты (Debackere, Жылкаманова, Almond, Evans). Глобальная тенденция в театральном искусстве создавать из исторических сценических костюмов не реконструкцию, а коммерчески-привлекательный продукт отражает потребности потребителей – зрителей в *ментальных контекстах* востребованного продукта – супер-героя [3; 4; 5]. Влияние

технического прогресса на современное разнообразие зарубежных театральных форм — постдраматического театра, арт-конверсий, невербального театра, иммерсивного театра, перфомансов, циркового театра, социально-го театра, визуального театра – несомненно являются продуктом культурной индустрии развлечений, однако не несет идеологических воспитательных целей, которые ведут к культурному регрессу (Жылкаманова, Каржаубаева). Взаимодействие *социальных контекстов* творчества и экономики оказал влияние на переход от индустриальной эпохи к интеллектуально-цифровой эре, затронув в первую очередь индустрию развлечений и культуры (Debackere, Verstegen, Couturier). Развитие культурных кластеров позволили соединять современные театральные практики и культурные рынки. Задачей костюмированных решений исторических постановок на сцене Казахского театра на сегодняшний день является сохранить собственное своеобразие, национальную идентичность, традиции театрального искусства, художественно-смысловое, идеологическую и гуманистическую направленность (Almond, Evans).

Исследование работ ученых в области педагогики, культурологии, социологии, искусствоведения, сценографии, театроведения, дизайна позволили выявить, что для поиска костюмированных решений для исторических постановок на сцене казахского театра необходимо *взаимодействие с социально-культурной средой* (Debackere, Савельева, Mendoza-Collazos, Sonesson).

По мнению С.К. Каржаубаевой (2006), современная парадигма *«человек – костюм – среда»* является актуальной в поиске костюмированных решений в мифопластике проектного творчества. Персонаж в театральной постановке окружен предметной средой, атрибутами, работающими на образ актёра (Verstegen; Almond, Evans, Kasiyan). Важнейшими составляющими образа актёра на сцене являются декорации и костюм. Сценический костюм – является *ближайшей средой* актёра, внешней предметной укрывающей оболочкой, способствующей

реализации театрального образа в действии (Debackere; Савельева; Mendoza-Collazos, Sonesson). *Внешней средой* актёра на сцене являются декорации и предметы бутафории. В сценографическом искусстве художники по костюму создают образ персонажа в синтезе *персонажа, костюма и декораций* на сцене [4; 5].

Задача художника по костюму вписать фигуру актера в костюм, который будет отражать характер персонажа на сцене. Сценический костюм, как ближайшая среда актёра, в исторических постановках должен соответствовать:

- принципам костюмированных решений (художественным, концептуальным, конструктивно-технологическим) (см.табл. 1);
- содержать функции сценического костюма;
- на основе факторов, влияющих на формообразование сценического костюма;
- с применением концептуальных под-

ходов в проектировании сценических костюмов [4; 5; 6].

Сценический костюм во внешней среде, в декорациях необходимо создавать с использованием:

1. Средств композиционной выразительности;
2. Художественно-композиционных приёмов;
3. Знаковой системы костюмированных решений;
4. Коммуникативных процессов [6; 7].

На основе изучения сценического костюма во *взаимодействии с социально-культурной средой* была структурирована научно-теоретическая методология «персонаж – костюм – декорации» (см. таблицу 1.).

Таблица 1

Персонаж – Костюм – Декорации

<i>Ближайшая среда – Костюм</i>	<i>Внешняя среда – Декорации</i>
1. принципы костюмированных решений;	1. Средства композиционной выразительности;
2. функции сценического костюма;	2. Художественно-композиционные приёмы;
3. факторы, влияющих на формообразование сценического костюма;	3. Знаковая система костюмированных решений;
4. концептуальные подходы в проектировании сценических костюмов [7; 8].	4. Коммуникативные процессы [9; 10].

Работа над разработкой методологии «персонаж – костюм – декорации» явилась основой для научно-теоретического обоснования понятия *концептуальный дизайн* в сценографии костюма (Almond, Evans, Nicklas, Power). Сценический дизайн как направление появилось в начале XXI века на пересечении различных жанров Сценического искусства и многообразия дизайнерских направлений в проектировании костюма (Almond, Evans). Концептуальный дизайн в сценографии костюма это – направление, которое объединило творческий и исследовательский процессы (Бейсенбаев, Лесбекова; Жангужинова; Verstegen; Almond, Evans,

Kasiyan). Задачей концептуального дизайна является практическое воплощение концептуальной идеи в материале (Almond, Evans). Особенности материала – фактура, декор, цвет, объем, форма играют второстепенную, дополняющую роль в общей композиции концептуального дизайна в сценографии костюма (Бейсенбаев, Лесбекова, Verstegen; Almond, Evans, Kasiyan). Сценический костюм в методологии «персонаж – костюм – декорации» концептуальном дизайне является частью общего замысла режиссера, художника – сценографа (Жылкаманова, Каржаубаева). *Концептуальный дизайн* в сценографии костюма – является частью общей

сценографической системы, имеет холистический (системный) подход (Nicklas, Power, Williams, Zhanguzhinova). Костюмированные решения исторических постановок на сцене Казахского театра в начале XXI века явились олицетворением общего режиссерского замысла, структурированы в единое композиционно-концептуальное решение на основе государственных заказов в области культурной политики Республике Казахстан [1, 2]. Целью концептуального дизайна в сценографии костюма в Республике Казахстан является формирование национальной идеологической платформы на основании государственных программ «Рухани жанғыру», «Мәдени мұра», «Ұлы даланың жеті қыры», «Туған жер. Общенациональное единство, мир и согласие», «Актуальные проблемы традиционного казахского искусства», «Современное искусствоведение, трансдисциплинарные исследования культуры», «Креативные индустрии Казахстана» и ежегодных послания Президента [1; 2].

Дискуссия. Исследование работ теоретиков и практиков в области проектирования одежды для театральных постановок и перфомансов выявило (Almond, Evans), что концептуальный дизайн в сценографии сегодня становится частью культурных индустрий, а сценический костюм приобретает функции арт-объекта [10; 11; 12; 13]. Глобальные процессы в мире стирают границы между различными областями искусства и междисциплинарность исследований костюма – как арт-объекта приобретает актуальность. *Сценический костюм – арт-объект* – является предметом исследования через призму областей науки и искусства: архитектуры, моды, дизайна, живописи, скульптуры, кино, визуальных искусств, мультимедийного дизайна и сценографии (Almond, Evans). Целью создания сценических костюмов – арт-объектов является не подчинение никаким точным правилам. В отличие от других художественных форм, арт-объектам характерны: импульсивность, креативность, спонтанность, неординарность, свобода (Debackere, Савельева, Mendoza-Collazos, Sonesson). Задачей создания сценических костюмов –

арт-объектов является создание концептуального дизайна в сценографии, способного вызывать различные эмоциональные реакции зрителя через новую призму ощущений. Однако, оборотная сторона арт-объектов проявляется в их не функциональности, условной бессмысленности, не эстетичности, странности (Almond, Evans). В сценографии Казахстанских театров сценический костюм как арт-объект имеет место быть преимущественно в экспериментальных театрах [7; 11]. Поскольку современное направление в искусстве создания арт-объектов ориентировано на минимализм и пуризм, сценография сценического костюма – арт-объекта зачастую малобюджетна (Debackere, Verstegen, Almond, Evans, Kasiyan). Креативность и концептуальный дизайн сценического костюма позволяют создавать арт-объекты, используя любые предметы и малобюджетные материалы, включая вторичное сырье и отходы. Выбор костюмированных решений в качестве арт-объектов для исторических постановок на сцене экспериментального театра зачастую обусловлен современным взглядом режиссера, сценариста, драматурга на основе концептуального видения [10; 11, 12]. Также на выбор концептуальных сценических костюмов арт-объектов большое влияние оказывают ограничения по бюджету (Williams, Zhanguzhinova). Однако в национальных, академических театрах государственного масштаба, где ключевое значение имеет репертуарная политика театра на основе государственных заказов, финансируемых из государственного бюджета, сценический костюм как арт-объект имеет иной смысл (Бейсенбаев, Лесбекова, Verstegen, Almond, Evans, Kasiyan). В создание костюмов для исторических постановок на сцене казахского театра вкладывается в первую очередь идеологическая составляющая, во вторую очередь бюджетные средства [12; 13]. Костюмированные решения исторических постановок на сцене казахского театра – это многоступенчатая система, включающая процессы и этапы на основе планирования театрального производства (Almond, Evans, Couturier; Савельева, Williams, Kokare).

Результаты. Исследование работ ученых в областях: сценографии, истории и теории театра, культурологии, социологии, обществознания позволяет рассматривать создание сценического костюма для исторических постановок для национальных театров как целостную систему (Nicklas, Power, Williams, Zhanguzhinova). Задача художника по костюму при принятии костюмированных решений исторических постановок на сцене казахского театра – это наполнение *художественной идеей и смысловой информацией* (Almond, Evans). В выборе костюмированных решений исторических постановок на сцене казахского театра необходимо реализовать системные сценографические функции:

– *Гносеологическая или познавательная* функция – сценический костюм является знаковым элементом в общей системе культурного образования публики [11; 14]. Сценический костюм в исторических постановках на сцене казахского театра несёт семиотическую информацию о персонаже, идентифицирует особенности эпохи, национальной принадлежности, роли героя (Nicklas, Power).

– *Социализирующая* функция – сценический костюм влияет на становление личности, выполняет воспитательную роль [15; 16], поднимает различные философские вопросы, включенность индивида в социальную систему, присоединения его к определённой интеллектуальной, духовно-нравственной, эстетической части социума (Debackere; Савельева; Mendoza-Collazos, Sonesson).

– *Регулятивная* функция – сценический костюм развивает эстетический вкус, регулирует поведение и духовный уровень воспитания людей, опираясь на мораль, нравственность, обычаи, этикет, историю страны, национальную культуру [17; 18]. Художественно-композиционными средствами сценического костюма можно донести до зрителя идеологическую составляющую общественного сознания [19; 20], гуманистические идеи, духовные проблемы современного общества, разрешить межличностные взаимоотношения (Бейсенбаев, Лесбекова, Verstegen, Almond, Evans, Kasiyan).

– *Компенсаторная* функция – сценический костюм позволяет зрителю окунуться в мир иллюзий, бессознательного, влияет на визуализацию фантазий [21; 22]. Через смещение активности – сублимацию зритель приобретает эмоциональную компенсацию через визуальные ощущения, театральную игру, атмосферу иллюзорной среды (Almond, Evans).

– *Аксиологическая, ценностная или оценочная* функция – сценический костюм формирует рациональное и критическое мышление, способствует приобщению и развитию гуманистических и эстетических качеств личности [16; 22], развивает художественный и эстетический вкус, ориентирует в жанрах, стилях различных эпох (Debackere; Verstegen; Almond, Evans, Kasiyan).

Проведенное исследование по влиянию на костюмированные решения при создании исторических постановок на сцене казахского театра позволили выявить структуру *художественных идей и смысловой информации*, представленную ниже в таблице 2.

Таблица 2

Художественная идея и смысловая информация костюмированных решений

Системные сценографические функции:
– Гносеологическая или познавательная [5; 6]
– Социализирующая [10; 11]
– Регулятивная [11; 12]
– Компенсаторная [13; 14]
– Аксиологическая, ценностная или оценочная [15; 16]

Заклучение. Таким образом, в результате проведенного исследования по подготовке сценографов в контексте креативной индустрии позволило выявить педагогические основы инновационных методик:

1) Знаковую систему костюмированных решений, содержащую ассоциации, символы-коды, коммуникативные процессы с сигналами-раздражителями - знаковыми средствами и семиотической формой исторической и национальной идентичности.

2) Принципы костюмированных решений исторических постановок Казахского театра (начала XXI в.): художественные, концептуальные, конструктивно-технологические. Также выявлена междисциплинарная взаимосвязь с функциями (эргономические, эстетические) и факторами (социальные, исторические, географические, экономические, политические, психологические, социально-классовые дифференциации

общества, национальные особенности, религиозные воззрения, эстетические вкусы, цветовые гельштаты), влияющими на формирование сценического костюма.

1) Концептуальные подходы в проектировании сценических костюмов (поиск нестандартной концепции; использование инновационных материалов; внедрение инновационных технологий).

2) «Персонаж – Костюм – Декорации» – структурирована научно-теоретическая методология, включающая определения ключевым понятиям: концептуальный дизайн в сценографии костюма, сценический костюм – арт-объект, художественная идея и смысловая информация. Были выведены системные сценографические функции (гносеологическая или познавательная, социализирующая, регулятивная, компенсаторная, аксиологическая, ценностная или оценочная).

Список использованных источников

[1] Концепция культурной политики Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан. (от 4 ноября 2014 года № 939). [Электронный ресурс]: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000998> (дата обращения: 09.12.2021)

[2] Концепция развития креативных индустрий на 2021-2025 годы. (от 30 ноября 2021 года № 860). [Электронный ресурс]: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33480048 (дата обращения: 09.12.2021)

[3] Couturier M. Fashion on the Road (1870–1915): The Linen Duster Paradox. Costume. Edinburgh: University Press. 2022. 56(1). 3-25. DOI: 10.3366/cost.2022.0216

[4] Жылкаманова А. Обзор ретроспективы сценографических решений образа Абая Кунанбаева. Central Asian Journal of Art Studies. 2021. 6(1). 69-84. doi:10.47940/cajas.v6i1.325.

[5] Almond K., Evans E. (2022). A Regional Study of Women’s Emotional Attachments to the Consumption and Making of Ordinary Clothing, Drawing on Archives in Leeds, West Yorkshire, 1939-1979. Edinburgh: University Press. 56(1). DOI: 10.3366/cost.2022.0219.

[6] Бейсенбаев С.К., Лесбекова Ж. Национальный костюм как средство эстетического воспитания студентов. Издательство Научное обозрение (Волгоград): – Наука и мир. – 2016. – Т.3. – № 12(40). – 104-106. ISSN: 2308-4804.

[7] Williams T. A Brief Discussion of University Art, Design and Media Archives as Catalysts for Creativity and Research. Costume. Edinburgh: University Press. – 2020. November 12. <https://eupublishingblog.com/author/teriwilliams/>

[8] Power J. E., Almond K. Comparative study of calculated and actual dimensions in shaped weft-knitwear. International Journal of Fashion Design, Technology and Education. – 2019. – 12(2). DOI: 10.1080/17543266.2019.1573439.

[9] Каржаубаева С.К. Театральные традиции в казахской культуре //Поиск. Серия гуманитарных наук. – 2006. – №1 (2). – 106-110.

[10] Verstegen I. Right for the wrong reason; wrong for the right reason: Gibson and Arnheim on picture perception //Public Journal of Semiotics. – 2021. – 9(2). – PP.74–87. <https://doi.org/10.37693/pjos.2021.9.23480>

[11] Nicklas Ch. Rethinking Fashion Globalization, ed. by Sarah Cheang, Erica de Greef and Takagi Yoko. Costume. Edinburgh University Press. – 2022. – 56(1). P.145-146. ISSN 0590-8876 Available Online Mar 2022. (<https://doi.org/10.3366/cost.2022.0224>)

[12] Кобдикова, Ж., Белегова А., Бұлакбаева М., Толкынбаева А. Инновационные технологии обучения в высших учебных заведениях. Педагогика и психология. – 2021. – 49 (4). – 108-122. <https://doi.org/10.51889/2021-4.2077-6861.11>.

[13] Жангужинова М.Е. Формирование профессиональной компетентности студентов на основе модульного обучения в вузе /Монография. – Алматы: Лантар Трейд. – 2020. – 166. ISBN 978-601-265-370-0.

[14] Kasiyan. Art, art education, creative industry: Critique of commodification and fetishism of art aesthetics in Indonesia. Cogent Arts & Humanities. Taylor & Francis. – 2019. 6(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1586065>

[15] Zhanguzhinova M.Y. Professional competence of future costume specialists on the basis of research international experience /Monograph. – Almaty: Lantar trade. – 2020. – 283. ISBN 978-601-265-373-1.

[16] Debackere D. (Un) constructed, Reconstructed and Deconstructed Again. An Examination of the Context, Reconstruction and Display. Costume. Edinburgh: University Press. – 2022. – 56(1). DOI: 10.3366/cost.2022.0217

[17] Хинаят Б., Сужикова А. Қазақ халқының ұлттық киімдері. – Алматы: – Алматыкітап баспасы. – 2011. – 384 б.

[18] Савельева И.Н. Художественно-конструкторский анализ народного костюма стран Средней Азии. (Текст научной статьи по специальности «История и археология»). Вестник Оренбургского Государственного университета. –2015. – 5(180). 63.

[19] Mendoza-Collazos, J. C., & Sonesson, G. Revisiting the life of things: A cognitive semiotic study of the agency of artefacts in Amazonia. Public Journal of Semiotics. – 2021. – 9(2), 30–52. <https://doi.org/10.37693/pjos.2020.9.22012>

[20] Жангужинова, М.Е., Сабитова А.М., Абилкаламова К.К. Модернизация компетентностного подхода при подготовке специалистов по костюму в высшем образовании Казахстана. Технология текстильной промышленности //Известия высших учебных заведений. Ивановский Государственный Политехнический Университет. – 2019. 6(384). – 264-269. ISSN: 0021–3497 [Электронный ресурс]: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56178164200> (дата обращения: 23.01.2022).

[21] Pantouvaki, S., Fossheim, I., Suurla, S. Thinking with costume and material: a critical approach to (new) costume ecologies. Theatre and Performance Design. – 2021. – 7(3–4), 199–219. – ISSN: 2332-2578. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204844395> (дата обращения: 23.01.2022).

[22] Абишева О., Дербисова М., Танабаева А., Карбозова А. Взаимосвязь визуальных искусств с другими дисциплинами /Педагогика и психология. – 2022. – 49(4). – 241-48. [Электронный ресурс]: <https://doi.org/10.51889/2021-4.2077-6861.24>. (дата обращения: 23.01.2022).

References

[1] Kontseptsiya kul'turnoy politiki Respubliki Kazakhstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan. (ot 4 noyabrya 2014 goda № 939). [Elektronnyy resurs]: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000998> (data obrashcheniya: 09.12.2021)

[2] Kontseptsiya razvitiya kreativnykh industriy na 2021 – 2025 gody. (ot 30 noyabrya 2021 goda № 860). [Elektronnyy resurs]: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33480048 (data obrashcheniya: 09.12.2021)

[3] Couturier M. Fashion on the Road (1870–1915): The Linen Duster Paradox. Costume. Edinburgh: University Press. – 2022. – 56(1). 3-25. DOI: 10.3366/cost.2022.0216

[4] Zhylkamanova A. Obzor retrospektivy stsenograficheskikh resheniy obraza Abaya Kunanbayeva. Central Asian Journal of Art Studies. – 2021. – 6(1). 69-84. doi:10.47940/cajas.v6i1.325.

[5] Almond K., Evans E. (2022). A Regional Study of Women's Emotional Attachments to the Consumption and Making of Ordinary Clothing, Drawing on Archives in Leeds, West Yorkshire, 1939–1979. Edinburgh: University Press. 56(1). DOI: 10.3366/cost.2022.0219

[6] Beysenbayev S.K., Lesbekova Z.H. Natsional'nyy kostyum kak sredstvo esteticheskogo vospitaniya studentov. Izdatel'stvo Nauchnoye obozreniye (Volgograd): Nauka i mir. – 2016. – 3. – 12(40). 104-106. ISSN: 2308-4804.

[7] Williams T. A. Brief Discussion of University Art, Design and Media Archives as Catalysts for Creativity and Research. Costume. Edinburgh: University Press. – 2020. – November 12. <https://eupublishingblog.com/author/teriwilliams/>

[8] Power J. E., Almond K. Comparative study of calculated and actual dimensions in shaped weft-knitwear. International Journal of Fashion Design, Technology and Education. – 2019. – 12(2). DOI: 10.1080/17543266.2019.1573439

[9] Karzhaubayeva S.K. Teatral'nyye traditsii v kazakhskoy kul'ture // Nauchnyy zhurnal MON RK «Poisk» - «Poisk». Seriya gumanitarnykh nauk. – 2006. – 1 (2). – 106-110.

[10] Verstegen I. Right for the wrong reason; wrong for the right reason: Gibson and Arnheim on picture perception. Public Journal of Semiotics. – 2021. – 9(2). – 74–87. <https://doi.org/10.37693/pjos.2021.9.23480>

[11] Nicklas Ch. Rethinking Fashion Globalization, ed. by Sarah Cheang, Erica de Greef and Takagi Yoko. Costume. Edinburgh University Press. – 2022. – 56(1). 145-146. ISSN 0590-8876 Available Online Mar 2022. (<https://doi.org/10.3366/cost.2022.0224>)

[12] Kobdikova, Z.H., Belegova A., Bylak, bayeva M., Tolkybayeva A. Innovatsionnyye tekhnologii obucheniya v vysshikh uchebnykh zavedeniyakh. Pedagogika i psikhologiya. – 2022. – 49 (4). 108-22. <https://doi.org/10.51889/2021-4.2077-6861.11>.

[13] Zhanguzhinova M.Ye. Formirovaniye professional'noy kompetentnosti studentov na osnove modul'nogo obucheniya v vuze /Monografiya. – Almaty: Lantar Treyd. – 2020. – 166. ISBN 978-601-265-370-0.

[14] Kasiyan. Art, art education, creative industry: Critique of commodification and fetishism of art aesthetics in Indonesia. Cogent Arts & Humanities. Taylor & Francis. – 2019. – 6(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1586065>

[15] Zhanguzhinova M.Y. Professional competence of future costume specialists on the basis of research international experience /Monograph. Almaty: Lantar trade. – 2020. – 283. ISBN 978-601-265-373-1.

[16] Debackere D. (Un)constructed, Reconstructed and Deconstructed Again. An Examination of the Context, Reconstruction and Display. Costume. Edinburgh: University Press. – 2022. – 56(1). DOI: 10.3366/cost.2022.0217

[17] Khinayat B., Suzhikova A. Kazak, khalk, унұң ұлттық, kiimderi. Almaty: Almatykitap baspasy. – 2011. 384.

[18] Savel'yeva I.N. Khudozhestvenno-konstruktorskiy analiz narodnogo kostyuma stran Sredney Azii. (Tekst nauchnoy stat'i po spetsial'nosti «Istoriya i arkhologiya»). Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo universiteta. – 2015. – 5(180). 63.

[19] Mendoza-Collazos, J. C., & Sonesson, G. Revisiting the life of things: A cognitive semiotic study of the agency of artefacts in Amazonia. Public Journal of Semiotics. – 2021. – 9(2), 30–52. <https://doi.org/10.37693/pjos.2020.9.22012>

[20] Zhanguzhinova, M. Ye., Sabitova A.M., Abilkalamova K.K. Modernizatsiya kompetentnostnogo podkhoda pri podgotovke spetsialistov po kostyumu v vysshem obrazovanii Kazakhstana. Tekhnologiya tekstil'noy promyshlennosti. Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Ivanovskiy Gosudarstvennyy Politekhnikeskii Universitet. – 2019. – 6(384). 264–269. ISSN: 0021–3497 [Elektronnyy resurs]: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56178164200> (data obrashcheniya: 23.01.2022).

[21] Pantouvaki, S., Fossheim, I., Suurla, S. Thinking with costume and material: a critical approach to (new) costume ecologies. Theatre and Performance Design. – 2021. – 7(3–4), 199–219. ISSN: 2332-2578. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204844395> (data obrashcheniya: 23.01.2022).

[22] Abisheva O., Derbisova M., Tanabayeva A., Karbozova A. Vzaimosvyaz' vizual'nykh iskusstv s drugimi distsiplinami. Pedagogika i psikhologiya. – 2022. – 49(4). 241-48. [Elektronnyy resurs]: <https://doi.org/10.51889/2021-4.2077-6861.24>. (data obrashcheniya: 23.01.2022).

**Креативті индустрия контексінде сценографтарды дайындаудың
инновациялық әдістемелер**

М.Е. Жангужина¹, А. Ербол¹, И.В. Лунга¹

*¹Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
(Алматы, Қазақстан)*

Аннотация

Мақала тақырыбының өзектілігі сценографтарды дайындау үшін Қазақстанның креативті индустриясы контексінде инновациялық әдістемелерді әзірлеу қажеттілігінен туындайды. Зерттеудің мақсаты креативті индустрияның халықаралық тәжірибесін зерделеу негізінде Қазақстанның жоғары оқу орындарында сценографтарды дайындау әдістемесін жаңғырту болып табылады. Зерттеу әдістері – ғылыми-зерттеу, шолу-теориялық, жобалау-көркемдік және сценографиялық талдау. Зерттеу құралдары- жоғары оқу орындарында Сценографияның білім беру бағдарламаларын оқыту әдістемесі, пәнаралық, орындаушылық және бейнелеу өнері, көрнекіліктің көрнекі құралдары, жобалау (жарық, дыбыс, медиа), театр, кино, теледидар, цирк, дизайн, сәулет. Зерттеу нәтижелері ғылыми-педагогикалық аспектілердің теориялық негіздемесі мен креативті индустрия контексінде сценографтарды даярлаудың инновациялық әдістемелерінің компоненттерін құрылымдау болып табылады. Жүргізілген теориялық-әдіснамалық зерттеу негізінде сценографтарды дайындау әдістемесін жаңғырту креативті индустрияларды дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасының негізіне салынған қағидаттарды, функцияларды, факторлар мен тұжырымдамалық тәсілдерді білім беру процесіне енгізу кезінде мүмкін болады деген қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: инновациялық әдістемелер; сценографтарды дайындау; креативті индустрия; цифрландыру; цифрландыру; сахналық костюм.

Innovative methodics of the training scenographers in the context of creative industry

M. Ye. Zhanguzhinova¹, A. Erbol¹, I. V. Lunga¹

*¹ Kazakh National Academy of Arts named after T. Zhurgenov
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The relevance of the topic of the article is due to the need to develop innovative techniques in the context of the creative industry of Kazakhstan for the training of scenographers. The aim of the study is to modernize the methodology for training scenographers in universities in Kazakhstan based on the study of international experience in the creative industry. Research methods - research, theoretical, design, artistic and scenographic analysis. Research tools - teaching methods of educational programs Scenography in universities, interdisciplinarity, performing and visual arts, visual means of expression, design (light, sound, media), theater, cinema, television, circus, design, architecture. The results of the study are the theoretical substantiation of scientific and pedagogical aspects and the structuring of the components of innovative methods for training set designers in the context of the creative industry. Based on the theoretical and methodological study, it was concluded that the modernization of the methodology for training scenographers is possible by introducing into the educational process the principles, functions, factors and conceptual approaches laid down in the basis of the Concept for the development of creative industries in 2021-2025.

Key words: innovative techniques; training of stage designers; creative industry; digitalization; digitalization; stage costume.

Поступила в редакцию 10.01.2022.

А.К.КУЛДЫБАЕВ¹*, А.Ж.НҰРАЛИН¹, А.Е.САГИРОВ¹

¹Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
(Уральск, Казахстан)
*Kuldybayev@mail.ru**, *nuralin.76@mail.ru*, *ainara-2010@mail.ru*

ВОЗМОЖНОСТИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИЕМАМ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ

Аннотация

Сегодня в рамках образовательных программ, присутствует большое количество возможностей для создания уникальных направлений сочетания накопленного педагогического опыта и стандартов обучения. Здесь важно учитывать не только действующие стандарты и положения образовательной программы, но и процесс возможного применения инновационных цифровых и информационных технологий. В рамках действующих ограничений, связанных с распространением коронавирусной инфекции, повышается актуальность применения дистанционных форм обучения. Присутствие разного рода электронных учебных материалов помогает обеспечивать процесс реализации дистанционного обучения. В них входит не только обучающий комплекс, но и некоторые тестовые задания, помогающие реализовывать самоконтроль знаний. Дистанционное обучение с применением современных средств передачи информации, трансляции её обучающимся в режиме реального времени, сегодня помогает сформировать некоторые начальные навыки, развить их в процессе плодотворного взаимодействия с педагогом.

Ключевые слова: компьютерная графика, дистанционное обучение, группы, образовательная программа, тестовые задания, самоконтроль.

Введение. Сегодня в условиях пандемии и действия ограничений, связанных с распространением коронавирусной инфекции, формируется всё большая необходимость в применении инновационных технологий, дистанционных форм обучения. Само по себе дистанционное обучение представляет собой удаленный процесс взаимосвязи между педагогом и обучаемым, осуществляемым при использовании электронных и интерактивных средств связи, предполагающий возможность формирования его с любой удаленностью их друг от друга в территориальном плане. Сегодня дистанционное обучение является одним из приоритетных направлений получения и развития навыков и знаний учащихся, в частности, в плане обучения приемам компьютерной графике.

Особую актуальность в данном ключе имеет вопрос повышения уровня мотивации учащихся, направленной на активное изучение компьютерной графики, возможностей формирования новых навыков и знаний в

этой области. Сегодня учащиеся не в полной мере ощущают все приоритетные и ответственные моменты использования дистанционной формы обучения, однако она является одной из наиболее актуальных и эффективных, на сегодняшний день.

Актуальность. Дистанционное обучение повышает свою значимость при условии развития информационных технологий, наличия ограничений, связанных с пандемией. Пандемия вынудила многие образовательные учреждения на некоторое время, перейти на дистанционное обучение, осуществление взаимодействия с помощью электронных ресурсов, налаживания контакта и проведения занятий в онлайн-режиме.

Направленность образовательной программы на распространение практики использования дистанционного обучения приемам компьютерной техники сегодня обусловлена высокими результатами, получаемыми учащимися после проводимой онлайн-работы.

Научная значимость. С помощью повышенного внимания в вопросу реализации дистанционного обучения возможно более плодотворное осуществление обучения учащихся, использование разного рода инновационных информационных образовательных онлайн-технологий.

Цель исследования: выявление основных направлений и возможностей реализации дистанционного обучения основным приемам компьютерной графики, определение его роли в современной образовательной программе с учетом государственных общеобязательных стандартов всех уровней образования Республики Казахстан.

Основная часть. Дистанционное обучение предполагает осуществление взаимодействия педагогов и учащихся в рамках реализации образовательных онлайн-программ.

Литературный обзор. Дистанционное обучение является процессом взаимодействия учащихся и педагога, обучение вне зависимости от территориального их нахождения. В данном случае, предусматривается наличие интерактивности образовательного процесса.

Отдельные специалисты, включая Болгову В.В., считают, что сегодня подобная обособленная форма обучения в себя включает разного рода информационные технологии, которые базовым инструментом выделяют онлайн-взаимодействие учащихся и педагога [1].

В целом, дистанционное обучение приемам компьютерной графики базируется на некоторых обязательных элементах:

- средствах, которые не зависят от процесса обмена информацией с технической средой;
- наличие конкретных средств передачи информации в онлайн-среде (информационные коммуникационные сети, электронная почта, образовательные порталы и т.д.);
- необходимость интерактивного педагогического взаимодействия с учащимися [2].

Современные исследователи активно рассматривают вопрос о том, какую роль занимает дистанционное обучение в современ-

ной системе образования. Меньшее количество специалистов обращает внимание на вопрос выявления возможностей и особенностей дистанционного обучения приемам компьютерной графики [3].

По мнению Бреховой А.В. сегодня основное количество образовательных учреждений (особенно на момент введения ограниченных из-за распространения коронавирусной инфекции), не были готовы к переходу на дистанционную форму обучения, в том числе в области компьютерной графики. Это существенно снизило уровень успеваемости учащихся из-за непривычного формата осуществления занятий. Однако, данный автор утверждает, что некоторые учащиеся напротив, намного плодотворнее стали налаживать взаимодействие с педагогом, чтобы он помог им получить некоторые недостающие знания в удобном онлайн-формате [4].

Романенко И.И. считает, что на данный момент сама суть дистанционного обучения не отражена на высоком уровне, присутствует недостаточная степень подготовки педагогов, которые не могут всецело реализовать необходимые педагогические условия его осуществления [5]. По мнению автора, в случае обучения графическим дисциплинам, включая компьютерной графике, необходимо использование целостного механизма с четко выраженными этапами его осуществления. Это необходимо для плодотворного накопления учащимися знаний, правильной подготовки педагогов к занятиям [6].

В свою очередь, Тен М.Г. в своих научных трудах рассматривает вопрос о том, что сегодня при наличии ограничений и условий жизнедеятельности, устанавливаемых пандемией, возникло большое количество проблем реализации обучения приемам компьютерной графики. По его мнению, наиболее оптимальные средством осуществления данного обучения является использование ресурсов компетенций учащихся, интерактивных методов изучения материала. Здесь наиболее успешно будет реализовываться процесс применения уникального инструментария разрешения графических задач, связанных с повышением уровня знаний по направлению компьютерной графики [7; 8].

Безусловно, сегодня дистанционное обучение является одной из наиболее приоритетных и успешных форм реализации формирования у учащихся разного рода знаний. В связи с этим, более плодотворно начинают действовать многочисленные онлайн образовательные платформы, максимально приближающие «удаленное» обучение в успешный инструмент получения тех или иных знаний, навыков решения определенных графических задач [9].

Изменение образовательной стратегии и действующих программ в 2020 году, обусловленное неблагоприятной эпидемиологической ситуацией реализовало довольно быстрый переход образовательных организаций (в некотором роде, по решению Правительства РК в период самоизоляции), на дистанционные формы преподавания компьютерной графики. Те образовательные организации, которые до того не использовали онлайн-технологии для осуществления обучения учащихся дольше производили данный процесс, чем те, что давно уже работали с электронными образовательными ресурсами [10].

Подобные формы работы с учащимися помогают более быстро осваивать программу, по мнению большинства специалистов образовательной области. В учебный процесс, в данном случае, вводится большое количество инновационных технологий, которые учитывают индивидуальные возможности учащихся. Электронные пособия могут находиться на разных онлайн-платформах и порталах, интернет-ресурсах [11].

С помощью онлайн-программ обучения приемам компьютерной графике возможно полноценное освоение учащимися начального уровня осуществления разрешения графических задач, повышение потенциала в этой области. Также, здесь развивается возможность плодотворного взаимодействия педагогов и учащихся на случай введения ограничений и самоизоляции [12].

В некотором роде, подобная форма взаимодействия предполагает дополнительное выделение временных затрат от педагога, устанавливает присутствие недостаточной

материально-технической базы, которая не проявляется при традиционных формах работы [13].

С помощью дистанционного обучения возможно:

- понижение затрат на осуществление обучения в традиционной его форме;
- реализация обучения сразу повышенного количества человек;
- уменьшение времени на реализацию обучения;
- увеличение качества образования с помощью использования электронных библиотек и инновационных средств;
- формирование общей образовательной среды;
- возможное планирование продолжительности, времени и места проведения занятий [14].

Основными преимуществами реализации дистанционного обучения, могут являться:

- дальное действие, здесь изучение компьютерной графики, в отличие от традиционных форм взаимодействия с педагогом не привязано территориально;
- гибкость в реализации заданий вне зависимости от времени и места проведения;
- экономичность – существенно уменьшаются расходы на осуществление обучения, материалы;
- возможность применения чат-занятий;
- активное применение веб-занятий;
- возможность формирования дискуссий по наиболее проблемным вопросам обучения компьютерной графике [15].

Исследовав несколько научных трудов и статей, можно сказать, что существуют наиболее приоритетные условия дистанционного обучения приемам компьютерной графики:

- применение модульного принципа формирования некоторых программ обучения, в которых наблюдаются инструменты междисциплинарной интеграции;
- осуществление визуализации информации, которая формирует учебную область;
- наличие специального подхода к созданию у обучаемых учебной мотивации.

Методы исследования: литературный обзор, изучение основных научных статей по теме, опрос, исследование аналитических и статистических данных.

Результаты и дискуссия. Чтобы максимально полно изучить возможности и роль дистанционного обучения в процессе изучения учащимися приемов компьютерной графике, было проведено исследование. В данном исследовании приняло участие 20 испытуемых. С данными испытуемыми велась работа на протяжении всего исследования, выявлялись основные направления осуществления дистанционного обучения, его успешности в процессе изучения главных функций и приемов компьютерной графике.

Целью реализуемого исследования является определение основных направлений дистанционного обучения в рамках изучения приемов компьютерной графике, установления его роли в общем процессе получения подобных знаний.

Задачами исследования, в данном случае, являются:

- определение основных методик и направлений обучения приемам компьютерной графике в онлайн-формате;
- установление возможности определения уровня сформированности знаний и навыков в области компьютерной графике;
- выявление проблем, возникающих при осуществлении дистанционного обучения приемам компьютерной графике.

Даже в онлайн-формате, реализуемые занятия с учащимися проводятся поэтапно, до осуществления начального или развивающего получения ими знаний, проверяется имеющийся уровень и развитие навыков. Чтобы оценивать знания и навыки учащихся, выбранных для группы, зачастую используется тест, проводимый в онлайн-формате, для удобства оценивания и использования обучаемыми.

Для оценивания начального уровня знаний, был проведен опрос по заранее подготовленным вопросам, сформированный на образовательном портале, который используют учащиеся для связи с преподавателем и выполнения заданий, их получения. Учащиеся отвечали на вопросы в специально

отведенном поле, после завершения опроса ответы отправляются, педагог проверяет и в подобном же формате выставляет оценку.

Вопросами опроса были:

- 1) Что является компьютерной графикой?
- 2) Какие Вы можете назвать виды компьютерной графике?
- 3) Пиксель имеет _____ форму
- 4) Назовите векторные графические редакторы;
- 5) В чем измеряется разрешение изображения?
- 6) Что является палитрой в современных графических редакторах?
- 7) Что является растровым графическим редактором, назовите их?
- 8) Какие Вы знаете функции графических редакторов?
- 9) Что такое видеоадаптер?
- 10) Какие существуют критерии относительно формирования цветных изображений?
- 11) Для чего нужна трехмерная графика?
- 12) Какой наиболее простейший графический редактор Вы знаете?
- 13) Какой вид графике был изобретен первым?
- 14) Назовите основные виды разрешений?
- 15) Dpi – что это?

Определение уровня знаний осуществлялось согласно следующим критериям:

- высокий уровень – 13 и более правильных ответов;
- средний уровень – 9-12 правильных ответов;
- низкий уровень – 6-8 правильных ответов.

В соответствии с выделенными критериями, рассмотрим имеющийся уровень развития знаний учащихся в области компьютерной графике (Рисунок 1).

Судя по данным, полученным в ходе оценки, только двое учащихся имеют высокий уровень знаний и навыков в этой области, пятеро других – на среднем уровне могут выполнять графические задачи. Остальные не могут решить базовые задачи без помощи педагога.

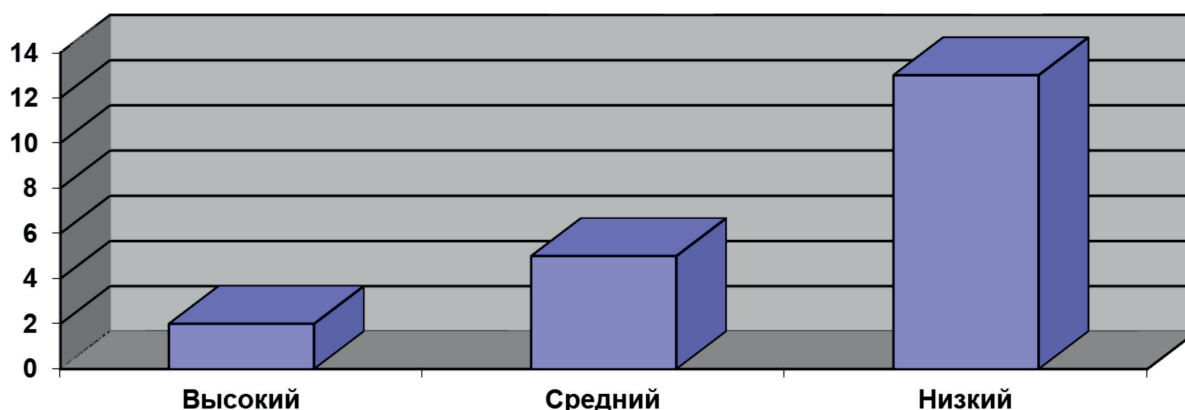


Рисунок 1. Начальный уровень знаний учащихся

В связи с полученными данными, необходимо проводить плодотворную работу с повышением уровня знаний, использовать имеющиеся возможности в направлении обучения приемам компьютерной графики.

Сегодня в рамках обучения приемам компьютерной графики специалисты выделяют необходимость проведения поэтапной подготовки. С помощью электронных ресурсов, учащиеся разрешают практические и проблемные задачи, знакомятся с процессом использования графических и прочих редакторов. Изначально, в первом информационном блоке, учащиеся должны изучить и понять, что является компьютерной графикой, какие виды её бывают. В обязательном порядке рассматривается вопрос хранения и обработки данных, принципы основной работы в выделяемых видах редакторов.

Подобная работа направлена на то, чтобы стимулировать учащихся на то, чтобы они сформировали для себя некоторые навыки, получаемые для будущей профессиональной деятельности, например в качестве дизайнера, строителя, художника, конструктора, специалиста по видеобработке, стилиста и т.д. При условии совершенствования и распространения сети Интернет, информатизации общества, список данных профессий и в дальнейшем будет развиваться.

Основными возможностями дистанционного обучения приемам компьютерной графики, в данном случае, являются:

- повышение информационной грамотности учащихся;

- изучение основ информационных технологий, используемых в компьютерной графике;

- формирование основ работы в графических редакторах;

- формирование направленности и знаний для решения разного рода графических задач;

- обучение управления простейшими графическими объектами;

- получение возможности оптимального восприятия информации с экрана монитора;

- обучение основам построения графических изображений;

- обучение основам формирования чертежей с их подписью;

- формирование знаний в области векторной и растровой графики;

- изучение цифровых моделей;

- формирование и развитие знаний в области создания технологических карт и т.д.

Педагог сопровождает все процессы изучения учащимися материала, при необходимости, если процесс обучения не происходит в режиме реального времени, возможно задать вопросы с помощью чата. Педагог отвечает на вопросы учащихся, направляя их в верном направлении при решении задач и выполнении заданий. Дистанционное обучение направлено, в данном случае, на возможность при осуществлении реального общения между обучаемыми и педагогом на то, что с помощью демонстрации экрана и прочих электронных средств, программного

обеспечения, показывать ход осуществляемых действий, наглядного представления решения той или иной задачи.

Тем самым, правильно выстраивая диалог и взаимодействие с обучаемыми, педагог имеет возможность плодотворно обучить их основным приемам компьютерной графики,

которые они впоследствии смогут применить не только в обучении, но и в профессиональной деятельности.

После осуществленной работы был вновь проведен онлайн-опрос. Его результаты отражены на рисунке 2.

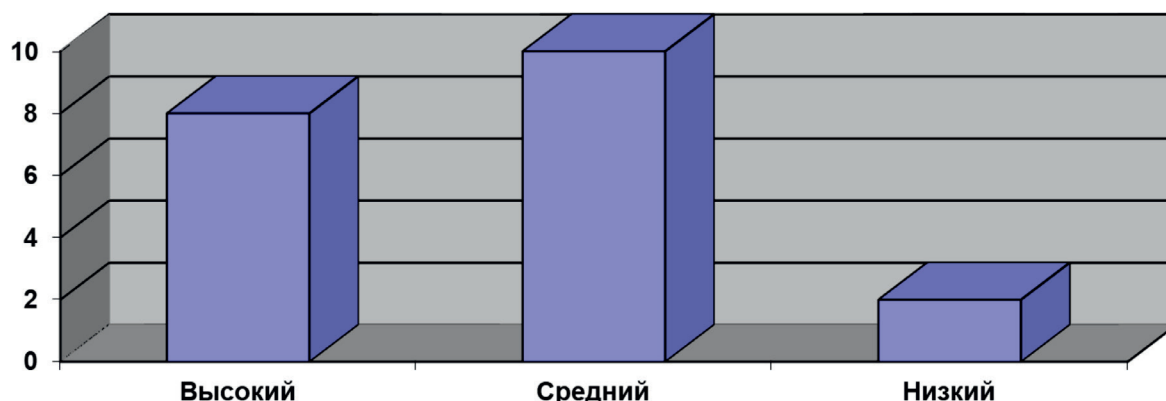


Рисунок 2. Результаты повторного опроса учащихся

Судя по данным рисунка 2, можно сказать, что уровень знаний и навыков в области приемов компьютерной графики существенно повысился у большинства учащихся. Только двое из группы имеют низкий уровень знаний. Основное количество – 10 человек, имеют средний, ближе к высокому уровень знаний. 8 учащихся из группы показали высокий уровень подготовки, отметили, что онлайн-занятия были им более полезны и показательны, чем традиционные занятия.

На рисунке 3 отражено сопоставление результата до и после проведенного дистанционного обучения.

Судя по полученным данным в ходе подведения итогов, можно сказать, что дистанционное обучение является сегодня очень востребованным и актуальным средством осуществления формирования и развития навыков, знаний и умений учащихся в направлении изучения приемов компьютерной графики. Можно сказать, что налаженное взаимодействие педагога и учащихся является одним из факторов успешного обучения, а современные информационные и цифровые технологии помогают максимально задействовать электронные ресурсы.

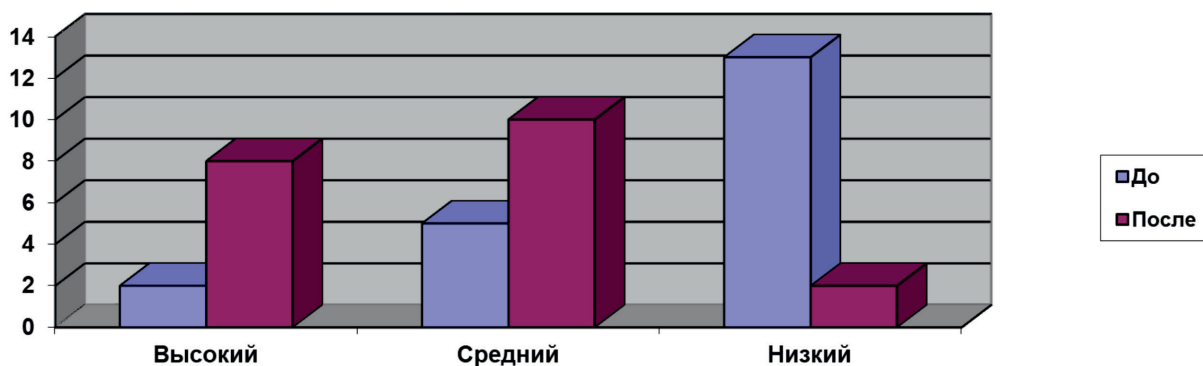


Рисунок 3. Результаты исследования

Полученные учащимися результаты, доказывают успешность реализуемой работы, применения дистанционного обучения приёмам компьютерной графики.

Заключение. С помощью дистанционного обучения, в наше время возможно плодотворное развитие и формирование разного рода знания и навыки. Дистанционное обучение компьютерной графике сегодня занимает одно из лидирующих мест в этом процессе. Учащиеся с большей мотивацией воспринимают подобные задания в связи с тем, что основной процесс можно осуществлять, не выходя из дома и вне зависимости и территориального нахождения. Существующие возможности дистанционного обучения помогают налаживать взаимодействие между педагогом и учащимися в онлайн-формате, использовать инновационные и специальные электронные образовательные ресурсы, которые сегодня являются особо актуальными и эффективными.

Многие специалисты сегодня отмечают важность распространения именно дистан-

ционной формы получения практических навыков и знаний. Подобная форма повышает успешность использования информационных и электронных образовательных ресурсов, порталов и специально сформированных платформ.

Можно подвести итог о том, что на данный момент развитие информационных и цифровых технологий в образовательной среде осуществляется стремительными темпами.

Это влияет на процесс обучения, развивает возможности как педагогов в преподавании материалов и учащихся в плане повышения их мотивации на увеличение потенциала, совершенствования собственных навыков и знаний. Правильный подход и применение совокупности электронных учебных пособий помогает оптимально реализовать обучение, учитывая специфику образовательной области, а также индивидуальные потребности обучаемых.

Список использованных источников

- [1] Болгова В.В., Гаранин М.А., Краснова Е.А., Христофорова Л.В. Образование после пандемии: падение или подготовка к прыжку? // Высшее образование в России. – 2021. – №7. – С.9-27.
- [2] Аксенов С.И., Ариффулина Р.У., Катушенко О.А., Сергеева Т.Н., Романовская Л.В. Цифровая трансформация образовательного пространства: новые инструменты и технологические решения // Перспективы науки и образования. – 2021. – №1. – С.24-43.
- [3] Грунт Е.В., Беляева Е.А., Лисситса С. Дистанционное образование в условиях пандемии: новые вызовы российскому высшему образованию // Перспективы науки и образования – 2020. – №5. – С.45-58.
- [4] Брехова А.В. Особенности дистанционного обучения при изучении графических дисциплин // Вестник педагогических наук. – 2020. – №3. – С.82-87.
- [5] Романенко И.И. Методика преподавания графических дисциплин в условиях дистанционного обучения // Наука современности: проблемы и решения. Сборник научных статей. – 2019. – С.137-140.
- [6] Рывлина А.А., Корзинова Е.И., Евстратов П.И. Особенности преподавания графических дисциплин в условиях дистанционного обучения // Методические вопросы преподавания инфокоммуникаций в высшей школе. – 2021. – №2. – С.40-45.
- [7] Тен М.Г., Максимова С.В., Субботина И.В. Инновационные подходы освоения графических дисциплин в условиях самоизоляции // Информация и образование: границы коммуникаций. Сборник научных трудов. – 2020. – №12. – С.98-99.
- [8] Сенченкова Л.В. Современные технологии дистанционного изучения графических дисциплин // Разработка и реализация профессиональных стандартов в психологии и педагогике. Сборник статей международной научно-практической конференции. – 2020. – С. 143-146.
- [9] Казымова О.Н., Глухенький И.О. Электронные образовательные ресурсы – завершение эпохи ручной инженерной графики // Геометрическое и компьютерное моделирование в подготовке специалистов для цифровой экономики. Материалы международной научно-практической конференции. – 2020. – С. 196-199.

- [10] Кобдикова Ж., Дуйсенов Т., Дуйсенова Р., Караев Е. Проблемы дистанционного обучения школьников // Педагогика и психология. – 2020. – №3. – С.144-153.
- [11] Славин Б.М., Козлова И.А., Славин Р.Б. Информационные технологии в «инженерной графике» на современном этапе // Инновационные технологии в науке и образовании. – 2020. – С.204-207.
- [12] Соловов А.В., Меньшикова А.А. Модели проектирования и функционирования цифровых образовательных сред // Высшее образование в России. – 2021. – №1. – С.144-153.
- [13] Носова Е.А. Методическое обеспечение дистанционного обучения графическим дисциплинам // Современные технологии непрерывного обучения. Материалы всероссийской научно-методической конференции. – 2018. – С.181-182.
- [14] Крючин Н.П., Вдовкин С.В., Артамонова О.А., Краснов С.В. Проблемы освоения обучающимися графических дисциплин в дистанционном формате // Инновации в высшем образовании. Сборник научных трудов. – 2020. – С.107-109.
- [15] Конакова И.П., Нестерова Т.В., Методические особенности преподавания графических дисциплин в условиях дистанционного обучения // Воспитание, обучение, образование: новые методы и технологии. Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции. – 2021. – С.10-14.

References

- [1] Bolgova V.V., Garanin M.A., Krasnova E.A., Hristoforova L.V. Obrazovanie posle pandemii: padenie ili podgotovka k pryzhku? // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2021. – №7. – С.9-27.
- [2] Aksenov S.I., Arifulina R.U., Katushenko O.A., Sergeeva T.N., Romanovskaya L.V. Cifrovaya transformaciya obrazovatel'nogo prostranstva: novye instrumenty i tekhnologicheskie resheniya // Perspektivy nauki i obrazovaniya. – 2021. – №1. – С.24-43.
- [3] Grunt E.V., Belyaeva E.A., Lissitsa S. Distancionnoe obrazovanie v usloviyah pandemii: novye vyzovy rossijskomu vysshemu obrazovaniyu // Perspektivy nauki i obrazovaniya – 2020. – №5. – С.45-58.
- [4] Brekhova A.V. Osobennosti distancionnogo obucheniya pri izuchenii graficheskikh disciplin // Vestnik pedagogicheskikh nauk. – 2020. – №3. – С.82-87.
- [5] Romanenko I.I. Metodika prepodavaniya graficheskikh disciplin v usloviyah distancionnogo obucheniya // Nauka sovremennosti: problemy i resheniya. Sbornik nauchnykh statej. – 2019. – С.137-140.
- [6] Ryvlina A.A., Korzinova E.I., Evstratov P.I. Osobennosti prepodavaniya graficheskikh disciplin v usloviyah distancionnogo obucheniya // Metodicheskie voprosy prepodavaniya infokommunikacij v vysshej shkole. – 2021. – №2. – С.40-45.
- [7] Ten M.G., Maksimova S.V., Subbotina I.V. Innovacionnye podhody osvoeniya graficheskikh disciplin v usloviyah samoizolyacii // Informaciya i obrazovanie: granicy kommunikacij. Sbornik nauchnykh trudov. – 2020. – №12. – С.98-99.
- [8] Senchenkova L.V. Sovremennye tekhnologii distancionnogo izucheniya graficheskikh disciplin // Razrabotka i realizaciya professional'nykh standartov v psihologii i pedagogike. Sbornik statej mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. – 2020. – С. 143-146.
- [9] Kazymova O.N., Gluhen'kij I.O. Elektronnye obrazovatel'nye resursy – zavershenie epohi ruchnoj inzhenernoj grafiki // Geometricheskoe i komp'yuternoe modelirovanie v podgotovke specialistov dlya cifrovoj ekonomiki. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. – 2020. – С. 196-199.
- [10] Kobdikova ZH., Dujsenov T., Dujsenova R., Karaev E. Problemy distancionnogo obucheniya shkol'nikov // Pedagogika i psihologiya. – 2020. – №3. – С.144-153.
- [11] Slavin B.M., Kozlova I.A., Slavin R.B. Informacionnye tekhnologii v «inzhenernoj grafike» na sovremennom etape // Innovacionnye tekhnologii v nauke i obrazovanii. – 2020. – С.204-207.
- [12] Solovov A.V., Men'shikova A.A. Modeli proektirovaniya i funkcionirovaniya cifrovyykh obrazovatel'nykh sred // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2021. – №1. – С.144-153.
- [13] Nosova E.A. Metodicheskoe obespechenie distancionnogo obucheniya graficheskimi disciplinami // Sovremennye tekhnologii nepreryvnogo obucheniya. Materialy vserossijskoj nauchno-metodicheskoi konferencii. – 2018. – С.181-182.

[14] Kryuchin N.P., Vdovkin S.V., Artamonova O.A., Krasnov S.V. Problemy osvoeniya obuchayushchimisya graficheskikh disciplin v distancionnom formate //Innovacii v vysshem obrazovanii. Sbornik nauchnyh trudov. – 2020. – S.107-109.

[15] Konakova I.P., Nesterova T.V., Metodicheskie osobennosti prepodavaniya graficheskikh disciplin v usloviyah distancionnogo obucheniya //Vospitanie, obuchenie, obrazovanie: novye metody i tekhnologii. Sbornik nauchnyh trudov po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – 2021. – S.10-14.

Компьютерлік графика әдістерін қашықтықтан оқыту мүмкіндіктері

А.К. Құлдыбаев^{1}, А.Ж. Нұралин¹, А.Е. Сагиров¹*

*¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті
(Орал, Қазақстан)*

Аңдатпа

Бүгінгі таңда білім беру бағдарламалары аясында жинақталған педагогикалық тәжірибе мен оқыту стандарттарын үйлестірудің бірегей бағыттарын құру үшін көптеген мүмкіндіктер бар. Мұнда білім беру бағдарламасының қолданыстағы стандарттары мен ережелерін ғана емес, сонымен қатар инновациялық цифрлық және ақпараттық технологияларды қолдану процесін де ескеру қажет. Коронавирустық инфекцияның таралуына байланысты қолданыстағы шектеулер аясында қашықтықтан оқыту нысандарын қолданудың өзектілігі артады. Әр түрлі электронды оқу материалдарының болуы қашықтықтан оқытуды жүзеге асыру процесін қамтамасыз етуге көмектеседі. Оларға тек оқу кешені ғана емес, сонымен қатар білімнің өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға көмектесетін кейбір тест тапсырмалары кіреді. Ақпаратты берудің заманауи құралдарын қолдана отырып, қашықтықтан оқыту, оны студенттерге нақты уақыт режимінде тарату, бүгінде кейбір бастапқы дағдыларды қалыптастыруға, оқытушымен жемісті өзара әрекеттесу процесінде оларды дамытуға көмектеседі.

Түйін сөздер: компьютерлік графика; қашықтықтан оқыту; топтар; білім беру бағдарламасы; тест тапсырмалары; өзін-өзі бақылау.

Possibilities of distance learning techniques of computer graphics

A. Kuldybayev^{1}, A. Nuralin¹, A. Sagirov¹.*

*¹West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan
(Uralsk, Kazakhstan)*

Abstract

Today, within the framework of educational programs, there are a large number of opportunities to create unique directions for combining the accumulated pedagogical experience and training standards. It is important to take into account not only the current standards and provisions of the educational program, but also the process of possible application of innovative digital and information technologies. Within the framework of the current restrictions related to the spread of coronavirus infection, the relevance of the use of distance learning is increasing. The presence of various kinds of electronic learning materials helps to ensure the implementation of distance learning. They include not only a training complex, but also some test tasks that help to implement self-control of knowledge. Distance learning with the use of modern means of transmitting information, broadcasting it to students in real time, today helps to form some initial skills, develop them in the process of fruitful interaction with the teacher.

Keywords: computer graphics; distance learning; groups; educational program; test tasks; self-control.

Поступила в редакцию 29.11.2021.

FTAMP 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.11>

M.S. NURKE*¹, D.R. KARATAJIENE²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),

²Vilnius Academy of Arts (Vilnius, Lithuania)

maira_nurke@mail.ru*, , dkaratajiene@gmail.com

TRANSFORMATION OF VISUAL ART IN NOOSPHERIC LEARNING BASED ON UNIQUE PERCEPTION

Abstract

In this article, the author's research is based on the integral application of two directions: "the study of the peculiarities of national artistic culture" and "the unity of nature, the world and universal spirituality". Referring to the experience of scientific works, interdisciplinary communication is based on the visual arts, and a new idea "Modern Art" by studying educational practices based on visual art aims to discover with interdisciplinary integrations, shows that future primary school teachers will be able to achieve results in noospheric education. The author considers it rational to conduct experimental research on the basis of individual-oriented knowledge in teaching the perception of visual art, allowing you to choose a topic for questions arising from the natural uniqueness of the student. The first task is aimed at research on the example of "intellectual art", and the second task involves the intuition, internal visual perception in creating a composition with the assistance of all the senses (sight, hearing, smell, touch) on the basis of noospheric education. In the perception of visual art, the process of transforming art into traditional material is shown in the process of recognizing itself from national genetic information.

Keywords: noospheric education; visual arts; genetic information; uniqueness; research; interpretation.

Introduction. The changes taking place in the modern world require joint development, taking into account the peculiarities of historical development and the formation of individual nations (ecology, Covid 19). The noospheric idea is that the systematic and harmonious way of thinking, words and actions of each unique person determines the impact on the spiritual development of humanity on the earth as a whole. In noospheric education the development of each student as an individual occupies a special place. Each student should be formed as an important and main unique part of nature, which contributes to the development of nature while maintaining a harmonious state. It is aimed at creating an active member of a social society with a stable psychology, a strong physiognomy and a strong spiritual consciousness, a sense of civic responsibility, which contributes to the conscious formation of the world society in an optimal direction. From this point of view, the noospheric idea is important in the education

of any subject, which consists of tasks aimed at conducting research on self-knowledge for the student. Questions: why was I born in this nation, in this family, in such psychological and physiological features, what is the meaning of this? What are the laws of the nature of the world and the structure of society and my place in it? How do my inner and outer senses respond to consciousness, sensation, and perception, and what is the brain and hyperspace connection? The proposed article is considered in order to find answers to these and other questions in teaching the perception of visual art on the basis of noospheric knowledge. It raises the issue of education, taking into account the uniqueness and focusing on the individual's own choice, determining the "national genetic information" and the effective use of the gene code for the purpose of transformation and creating a "new idea" in the ways and directions of determining the "global holistic gene link".

Main body. The concept of the noosphere is one of the most deeply studied sciences, which naturally went through certain formations. In the field of education, there is also a historical development, and the philological and psychological significance is determined, and we can see this in the works that classify and divide the pace of development of noospheric education into “seven directions” [1]. One of them is the scientific works aimed at forming a new thinking personality through the use of biological methods and orientation to the individual, training based on nature [2].

The direction of scientists who put forward the theory of the genetic unity of the world, nature, and man in creation with this statement “humanity is in a single gene connection with space” is particularly interested in the approach to the problems of perception of visual art on the basis of noospheric knowledge, which is the subject of research. One of the most effective ways to improve the quality of knowledge is to use the student’s senses in a single optimal way, without compromising health and saving energy.

Of course, visual perception is not only the function of the visual organ in physics, but also a generalized picture of complex psychophysiological processes that store internal and external information in memory through certain experiences in consciousness and intuition [3;4;5]. Therefore, it is important and appropriate that the training of the student in the perception of visual art is considered on the basis of noospheric education. If the noosphere provides for individual-oriented education in the perception of the whole as a whole, is it possible to effectively use the features contained in the genetic information of a particular nation preserved in this identity? Undoubtedly, humanity is connected to space by a single gene. However, each nation, with its geographical nature and peculiarities of worldview culture and art, transforms the noosphere, giving its own image of the world to human spirituality. In the above-mentioned work, the authors define noospheric knowledge as “the only integral pedagogical system built on the basis of the theory of genetic Energy

Information unity of the world” and openly show that Russia aims to maintain a position of World Leadership [2, P.12]. However, referring to the works of Vernadsky [6, P.23], we have come to the conclusion that man in the understanding of the noospheric world presupposes the development of humanity on earth as a whole, not only within the framework of a single state. Therefore, each country should consider the concept of the noosphere not with the aim of being a leader, but as a result of the evaluative development of the all cosmic world, nature, and humanity. Noospheric education would have developed through the expansion of new opportunities, if the noosphere was consciously built into a single channel on the basis of the uniqueness, rationality of national inherent information in the formation of the world, the cultural life and art of each country. In this regard, when the unity of the modern “collective consciousness” becomes important, there is a thought about how necessary and relevant the concept of leadership can be in the future. It is clear that in the development of mankind, the geographical location and the life style of different nationalities were formed in unity, on the basis of the formation history of the nation, its worldview, culture and art were formed. It also shows the differences and parallels between nations. When a value of the inherent information of each nation is used effectively, the nation demonstrates its superiority in a specific area. Hence, moving away from the concept of leadership, we can say that the effective use of genetic information, unique to each nation as inhabitants of the Earth, deserves to be the basis of noosphere knowledge.

Literature review. In order to clarify this point of view, there were considered the empirical works and projects of scientists-researchers of several nationalities. For example, researchers [7] developed a natural mechanism for the development of regional natural resources of Ukraine, ancestral settlements, and analyzed the management of socio-economic activities of noospheric education. Russian *scientist*, referring to the representatives of Russian cosmism, points out that the main problem is

the loss of national and cultural values and sees in the works made with the aim of learning the culture and art of the region in which he was born and grew up, through local history, justifying the need for further study of the culture of the Russian people, as a law and norm of being, as a manifestation of global harmony, aimed at the development of noospheric ecology [8]. This complements the idea mentioned above and points to a certain direction in noospheric education, based on the specifics of individual nations.

The second direction says that Professor and practicing artist from Germany Urlas makes creative works inspired by nature. Also in his project with elementary school students, in the preface, one of the founders of Taoism justifies the idea of a metamorphosis of the ancient Chinese philosophy of Juan Tzu. In real nature, by observing a butterfly larva, an intersubject connection is created, which is aimed at forming children's creative thinking through various visual art materials and performances [9]. This project does not mention the term noosphere and the idea of the noosphere. However, it is not nationality or fragmentation, but rather "cosmic consciousness" in the manifestation of harmony and integrity in the concept of nature-humanity-society of the inhabitants of the East and West, space and the Earth. Just as the self-confident person who knows himself fully does not need any proof of his existence, this is the second direction in noospheric consciousness, which can be seen in a general sense for humanity, not for proof of the identity of consciously developed nations. Despite the fact that we reflect the problems common to humanity, the creative works of Urlos trace the mentality and gene code characteristic of his nation. Therefore, it can be said that national identity, regardless of what concept it represents, is transformed using the material of any visual art, without destroying its essence.

Also, in many countries of the world, choosing the first direction, which was mentioned above, they set a system of consistent progress along a new path of development, preserving the specifics of traditional culture and art. For example, we can talk about the development

of Japanese traditional national culture with the advanced achievements of modern technologies [10]. This is especially true in the countries of East and Central Asia, where the mentality is firmly tied to national traditions, national concepts and genetic information. We can say that this is not a revolutionary path of development that denies the past, but rather the choice of an evaluative natural path, indicating that the tree that feeds on the optimal aspects of traditional culture and art has taken its root. Nevertheless, sometimes when referring to the canon in the national tradition, one should limit the freedom of creativity from excessive prohibition and critical attitude, and warn against the risk of leading to stagnation, which consists in copying and repeating the former in the perception of culture and visual art.

Methods. Consequently, based on the values of one's own nation's contributions to human development or on perceptions of other peoples' worldviews, cultures, and visual arts, we can arrive at a common genetic understanding of the noosphere. It is important to consider optimal directions that do not contradict both, and not to be one-sided in education and development, but to critically analyze the compatibility of the two directions, while maintaining a balance between «tradition» and «new idea». This should be chosen based on the uniqueness of the student. Because some students strive for new thinking and perception of culture and visual art, to search for a new direction, while others, on the contrary, go deeper into the national art, deeper into the future and, thereby, reveal their potential. Therefore, when teaching visual perception of art, taking into account the personality-oriented positions of noospheric education, it is necessary to consider the interests and inclinations of students for uniqueness.

It is known from historical sources that since ancient times, people of the world have adhered to the principle of integral harmony with nature. The ancient worldview of the Kazakh people, their traditional art and culture, their way of life, obviously pursued the goal of identification with celestial bodies, nature, and maintaining balance with the world. Examples include a yurt and its equipment, household goods, and

clothing. The ability to efficiently process and use natural raw materials without a trace, to create deep semantic symbols of ornaments indicates that the Kazakh masters managed to fit the model of the world of space into one yurt, which is a noospheric concept of the national worldview, although the term noosphere is not used [11; 12].

The orientation of the future of the nation by “education in the womb” [13] taking into account the uniqueness of each child, the adaptation of the future generation to life reflects the centuries-old experience of the formation of the nation and the principles of wise consciousness. This should not lead to a one-sided view of education without deviating from national pedagogy and national psychology, but rather to the effective use of genetic information for new perceptions. In particular, information stored through the human senses, including the perception of visual art, is closely related to gene information. Therefore, it is important to transform national art into new ideas and use it in the education of a new thinking personality, taking into account the results of visual perception of national traditions with the environment, which influenced his sense and knowledge of the world from childhood. To do this, given the uniqueness of the assignment, it is necessary to offer several topics and let the student make a choice.

It is clear today that “dual understanding” is not deeply rooted in educational culture. The harmonious fusion of East and West with the preservation of uniqueness, the indissoluble connection of the human brain with the “right” and “left” hemispheres, the rational use of natural materials and artificial intelligence, human qualities and computer technologies, the balance of the spiritual world and material life give knowledge of the harmony of the concept of noospheric consciousness. To achieve such knowledge, it would be advisable to use the principle of repeatability of the macro-environment in the micro-environment. As we have already said, the information of the genes of each nation is stored in each person in the form of a gene code. Hence, it is said about unique microcosm program, which is

not repeated in its own way. In the language of modern quantum physics, the person sitting in front of you is a programmed bio plasm consisting of information and energy. Or, according to scientists who study the structure of the brain and neurons, who are concerned about the question of where consciousness is located, it is assumed that this is a single hyper net, a complex cloud network of spirit, soul and body [14]. Its uniqueness depends on the gene code written in the program and the “positive” or “negative” perception, consciousness and intuition gained through interaction with the environment. In noosphere education, it is important to be aware of the uniqueness of the individual as a whole and to effectively use teaching methods in education to identify and develop the potential of the individual, aimed at studying this uniqueness together with the student. In this context, a special place in noospheric education is occupied by methods of activating the sense organs of bioadaptive orientation in general. Wholeness in this place: through the senses from carnal intelligence, to emotional intelligence and to the increase of intellectual intelligence, and hence to the parallel development of the “triple intelligence” in the formation of personality. If one of the senses in human physics is the “eye”, then the importance of visual perception, i.e. visual perception, is determined.

Results. Culture including art play a special role in the historical formation of each as well as in the formation of a unique personality. And for the development of art, it is clear that the visual perception of feelings, is important. This reveals the relevance and importance of the research topic in preparation for the perception of fine arts based on Noospheric education.

Also in the study of the works of scientists who proposed the introduction and application of the concept of Autognostics in noospheric Education [15], the use of autognostics in teaching visual perception of art can be interesting and effective. On the basis of this concept, the student expands the understanding of the noospheric concept by means of visual art, studying the genetic information that affects their physiological characteristics

and determines the importance of their independence in the world of Man and nature and the environment, determines their internal potential, finds the direction in which they apply new creative ideas and form their responsibility for the development of the world as a whole.

The study of the perception of visual art in noospheric education is carried out not only with a new creative transformation of traditional materials, but also with the unlimited, free use of many other modern tools, techniques and technologies. They demonstrate a creative new idea on the basis of visual art through the creation of performances, the protection of photos, videos, group projects in the process of mastering and mastering the knowledge of a wide variety of art disciplines, including visual arts, dance, poetry, music, history, physics, biology and many others. These “transdisciplinary” technologies and methods will be effective, especially in the training of multidisciplinary specialists who teach many subjects in the primary education program by one teacher. Because the future primary education teacher will have the opportunity to implement a new creative idea in a wide range of interdisciplinary practices and will be able to direct it to noospheric education through the use of visual arts tools. The optimal results of these teaching methods can be seen in the research of many scientists in the field of education on the basis of art in various specialties [16; 17; 18; 19]. This experience in education is an interdisciplinary and dynamic new experience that combines visual, narrative, performance, poetic and other survey methods with ethnography, auto-ethnography, biographical and qualitative methodologies, collaborative integration or educational research. This practice is effective in preparing primary education teachers, especially in the perception of visual art based on noospheric knowledge.

According to the observations of scientists studying the cognitive science and the work of the brain of Man, the discoveries made in science were first demonstrated by artists of the field of art in their works of internal visual perception and creativity before scientific evidence [20]. It also shows that the purpose

of visual art is not to masterfully copy the vessel in front of your eyes, but to create and perceive art in such a way that the space of philosophic, psychological, cognitive research of consciousness and the world is wide, deep and complex. From this we see the integrity of Science and art, and the effectiveness of taking art as a basis in education from different disciplines is also determined. During the presentation to the student of lectures of these scientists in text and video materials [11; 12; 13; 14; 15], it is important to formulate your inner feelings and thoughts in the perception of visual art and to conduct the research area in the creation of creative works on topics that interest and need them. Given that the area of study, along with the noosphere, is “visual perception of art”, one of the main tools for recognizing the student’s environment and self-the sensory organ in the body, it is impossible not to consider the “eye”. Therefore, it is quite natural that art should be the subject of study in teaching visual perception, the close connection of the “eye” with the “brain”, complex processes created by internal consciousness and external sensations.

Discussion. In the training of visual perception on the basis of noospheric knowledge, the student is given the opportunity to choose the topic “gene code in national art, traditionally accepted”, “demonstration of Autognostic research by means of visual art”, “human, nature and world-space gene communication” and several other areas, and the lesson is conducted in the technology of “inverted class”. The “inverted classroom” technology is becoming one of the most effective approaches to distance learning during the current pandemic. Practical tasks with lectures provided through the ZOOM and Microsoft Teams programs are formed in two main systems. One of them is aimed at understanding logical thinking through partial study, the other is at finding harmony through generalization with emotions through the senses. This affects the development of the individual as a whole, in connection with scientific research and creative freedom. It also teaches you to systematize creative ideas that consist of internal visualization with the help of logical thinking, or, conversely, to express new

ideas that come from scientific research through the means of visual art.

First: writing a thematic essay, research and projects orient contemporary art to visual perception, which is based on the idea of “intellectual art”, and the project is defended using computer technologies (video art, performance, text, poetry, presentation). This, by activating the right hemisphere in the brain system, intelligence, enables analytical differentiation and analysis of art, the world and oneself, and critical thinking.

Second, the student chooses music, intuitively feeling the chosen topic, chooses natural essential oils, and turns on his internal visualization to activate the organ of taste sensation. And also depicts the natural material, feeling it with his hands. It is built on the basis of noospheric knowledge, using the whole combination of sight, hearing, smell, tactile sensation, soul, spirit, body in a “trinity” or emotional, intellectual-intuitive and physical intelligence as a whole. From pre-prepared textiles (colored sheep wool, various thin-thick

threads and fabric clippings), improvisation is made and a composition of the transformation of traditional art is created.

Conclusions. As a result, when teaching the perception of visual art, the depth and scale of the space of research and cognition in noospheric knowledge are revealed. The student can express himself in the integrity of nature, man, society, with the extensive use of visual art «National Gene Information» or «transformation of traditional art» in various directions in which he is interested, is able to meet the needs and demands of his inner consciousness. In the process of effective use of gene information in national art, studying autognostic identity and determining the gene connection with the space, future primary school teachers create intersubject connections in noospheric education and learn the perception of visual art. The issues of effective use of «inverted class» and «transdisciplinary» technologies mentioned in the article will be discussed in detail in the following research topics.

References

- [1] Kalycheva Z.I. Social’noe razvitie lichnosti budushchego uchitelya v svete noosfernyh idej Doktor.ped. nauk. – SPb. – 2005.
- [2] Goncharenko M.S., Maslova N.V., Kulikova N.G. Noosfernoe obrazovanie – klyuch k zdorov’yu. M: Institut holo-dinamiki, –2011. – 124 s.: il.
- [3] Yulii Osadchey «Iskusstvo. Opyt vizual’nogo vospriyatiya». [Video resurs]: <https://youtu.be/uXBU-pGJHJQ> opublikovono onlajn 6 noyab. 2020g. (data obrashcheniya: 22.01.2022)
- [4] Stepanov V.G., Borisova A.I. Zritel’noe vospriyatie i izobrazitel’noe iskusstvo [Elektronnyj resurs]: <https://cyberleninka.ru/article/n/zritelnoe-vospriyatie-i-izobrazitelnoe-iskusstvo> 2015 (data obrashcheniya: 22.01.2022)
- [5] Mariya Falikman Chto mozhet rasskazat’ izobrazitel’noe iskusstvo o mekhanizmah zritel’nogo vospriyatiya GMII im. A.S. Pushkina [Video resurs]: <https://youtu.be/iDeErGHPWYo> 25 mar. 2019 g. (data obrashcheniya: 22.01.2022).
- [6] Vernadskij V.I. Nachalo i vechnost’ zhizni. – M.: – Sovetskaya Rossiya,– 1989. – 704 s.
- [7] Goncharenko M1, Buluy O2, Plotnikova M2, Shvets T2, Arsentieva Olena Noosphere Education as a System of Environment Personality Development Severodonetsk, Ukraine Search articles by ‘Arsentieva Olena’ [Elektronnyj resurs]: <https://europepmc.org/article/pmc/pmc7972409> 01 Jan 2021, 194:1999-2010 (data obrashcheniya: 22.01.2022).
- [8] Alexandra Zh. Ovchinnikova* (a), Valentina V. Abramova (b) Tatiana A. Solovieva (c), Irina M. Vitkovskaya (d) doi:10.3897/ap.2.e1911 VI International Forum on Teacher Education Implementation of the Model of Noosphere-Aesthetic Education of Primary School Students by Means of Regional Culture [Elektronnyj resurs]: <https://www.researchgate.net/publication/347167092> VI November 2020 (data obrashcheniya: 22.01.2022).
- [9] Mario Urlass Fliegen lassen Metamorphe Zugänge in künstlerischer Projektarbeit <https://www.mario-urlass.de/lehre/publikationen> 672p (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[10] Gordeev S.N. obrazovanie v Yaponii. //«Legion Avtodata»// <http://forum.autdata.ru> (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[11] Aldanayeva T., Mikhailova N. Mirovozzrencheskie aspekty kazahskogo zhenskogo nacional'nogo kostyuma kak faktor razvitiya kul'tury myshleniya molodezhi //Pedagogika i psihologiya. – 2021. – №1 (46). – S.62–68: DOI: 10.51889/2021-1.2077-6861.08 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/173> (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[12] Kozhabaev E. Svastika na mavzolee, tengrianstvo i misticheskij Ulytau: chto skryvayut kazahskie ornamenti? Simvoly, kotorye povliyali na zhizn' kochevnikov, skrytye smysly uzorov i shifry, o kotoryh molchat. [Elektronnyj resurs]: <https://the-steppe.com> (data obrashcheniya: 22.01.2022)

[13] Gabbasov Sovet-Han. Utpak tarbiesinin zhana ilimi: Oқи қыралы/ – Almaty: Almatykitap, 2012. – 232 b.

[14] Anohin K.V. Myslyashchaya giperset'//V mire nauki. – 2021. – №5-6 [Video resurs]: <https://youtu.be/XG5yZthXXB> opublikovono onlajn 27.05.2021 (data obrashcheniya: 22.12.2021)

[15] Lysenko V.S., Malenkov A.G. Vvedenie v autognostiku i teoriyu znaniya. – M: Mageric, – 2006 – 236 s.

[16] Anita Sinner, Carl Leggo, Rita L. Irwin, Peter Gouzouasis, & Kit Grauer Arts-based educational research dissertations: reviewing the practices of new scholars [Elektronnyj resurs]: <https://www.researchgate.net/publication/259795162> January 2006 Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation 29(4) (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[17] O.Abisheva1, M.Derbisova1, S.Tanabayeva1, A.A Karbozova1 Interconnection of fine arts and other disciplines [Elektronnyj resurs]: <https://doi.org/10.51889/2021-4.2077-6861.24> (data obrashcheniya: 22.01.2021).

[18] Brett J. Taylor. The Art-Science Project: Researching the Cross Section between the Visual Arts and Biological Sciences [Elektronnyj resurs]: <https://www.researchgate.net/publication/332841121> May 2019UF Journal of Undergraduate Research 20 (3) DOI:10.32473/ufjur.v20i3.106270 (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[19] Nicolas J Bullot A Psychohistorical Philosophy for the Science of the Arts Charles Darwin University Chapter [Elektronnyj resurs]: <https://www.researchgate.net/publication/336992415> November 2019 (data obrashcheniya: 22.12.2021).

[20] Chernigovskaya T.V. Otkuda beryotsya mysl': razreshima li psihofiziologicheskaya problema? [Video resurs]: <https://youtu.be/MXxIvvVH6PA> opublikovono onlajn 31 oktyabrya 2017 g Seminar Centra nejronauk i kognitivnyh nauk MGU <http://mainseminar.ru> (data obrashcheniya: 22.12.2021).

Ноосфералық оқытуда визуалды өнерді трансформациялауды қабылдаудың бірегейлігіне негіздеу

М.С. Нұрке¹, Д.Р. Каратажиене²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

²Вильнюс Өнер Академиясы (Вильнюс, Литва)

Аңдатпа

Мақалада әр елдің ғалымдарының «ұлттық өнер мәдениетіндегі ерекшелігін зерттеп білу» және «табиғат пен әлемдік, адами ортақ руханиятқа қосылудағы» екі бағыттағы зерттеулерді анықтайды және осы бағыттарды тәжірбелік ізденісте үйлесімді қолданылуға негіздеген. Сондай ақ пән аралық кіріктірулермен визуалды өнердің негізінде білім беру тәжірбелерін зерделей отырып, жаңа идея ашуды мақсат ететін «қазіргі заман өнері» болашақ бастауш сынып мұғалімдеріне ноосфералық білім беруде нәтиже береді деп көрсетеді. Автор, визуалды өнерді қабылдауға үйретуде жеке тұлғаға бағытталған білімнің негізінде, білім алушының табиғи бірегейлігінен туындайтын сұрақтарға тақырып таңдауға мүмкіндік бере отырып, тәжірбелік-зерттеу жасау ұтымды деп қарастырады. Бірінші тапсырма визуалды өнерді қабылдаудағы «интеллектуалды өнерге» бағытталып зерттеу жүргізілсе екінші тапсырма-

да, сезім мүшелерін тұтастай (көру, есту, иіс сезу, тактильді) интуицияны эмоционалды тиімді қолданып ноосфералық білімнің негізінде құруды ұсынады. Визуалды өнерді қабылдауда ұлттық гендік ақпараттан өзін тану барысында, дәстүрлі материалдағы өнерді трансформациялау процесі көрсетілген.

Түйін сөздер: ноосфералық білім; визуалды өнер; гендік ақпарат; бірегейлік зерттеу; интерпретация.

Трансформация визуального искусства в ноосферном обучении на основе уникального восприятия

М.С. Нурке¹, Д.Р. Каратаджене²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

²Вильнюсская академия художеств (Вильнюс, Литва)

Аннотация

В данной статье исследование автора основывает на интегральном применении двух направлений «изучения особенностей национальной художественной культуры» и «единство природы, мира и общечеловеческая духовность». Ссылаясь на опыт научных трудов где междисциплинарная связь основанные на визуальные искусства, автор полагает, что для будущих учителей начальной школы в ноосферном образовании будет эффективной изучение «современного искусства» где значение придается к научным исследованиям в разных сферах и направлено к открытию новых идей. Автор считает целесообразным в обучении восприятию визуального искусства в процессе выбора темы и в проведение экспериментальных исследований учитывать вопросы возникающих в связи с потребностью и природной уникальностью обучающегося, на основе личностно-ориентированных знаний. Первая задача направлена на исследование в примере «интеллектуального искусства», а вторая задача предполагает использовать интуицию, внутренне визуальное восприятия при создании композиции в содействии всех органов чувств (зрения, слуха, обоняния, осязания) на основе ноосферного образования. Процесс трансформации искусства из традиционного материала отражается в восприятии визуального искусства из национальной генетической информации.

Ключевые слова: ноосферное образование; визуальное искусство; генетическая информация; уникальность; исследования; интерпретация.

Received 04.01.2022.

Ф.Ш. ОРАЗБАЕВА*

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің (Алматы, Қазақстан)
f_orazbaeva@mail.ru

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Академиялық жазылым жазбаша тілдік қатынастың ғылыми түрін реттеуге бағытталады. Мұнда коммуниканттардың білімі ғылыми жағынан жаңа көрсеткіштерге жетуге ұмтылады. Академиялық жазылым – студенттерді өз бетімен ізденуге бағыттайтын, ғылыми жұмыстың мазмұны мен құрылымын анықтайтын мәтін коммуникациясының түрі. Ол мәтіндік коммуникацияның фрагменті және мәтін түзілімінің белгілі бір типі ретінде ізденушінің ғылыми шығармашылық қабілетін дамытады. Академиялық жазылымның методологиялық негізі лингвистика, функционалды стилистика, психология, когнитивті лингвистика, мәтін лингвистикасы және басқа аралық ғылыми бағыттардың интеграциялық әдістері арқылы қалыптасады. Бұл әдістер кешенді түрде автор мен адресаттың қарым-қатынасын жүзеге асырады. Академиялық мәтінді дискурста қарау коммуниканттардың мақсатын айқындайды. Академиялық жазылым құзыреттілігін қалыптастыру ізденушінің тың ізденістерге жетелейді. Ғылыми мәтін деңгейіндегі жазылым коммуникативтік, дискурстық құзыреттілікті қалыптастырады. Мәтінмен жұмыс істеу студенттің қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға, тілдік дағды мен білікті жетілдіруге мол мүмкіндіктер ашады.

Түйін сөздер: академиялық мәтін, зерттеу жұмысы, метод, әдістеме, жазылым коммуникациясы, мәтін лингвистикасы.

Кіріспе. Қазақ Елінің оқу жүйесінде интеллектуал ұлт өкілін тәрбиелеу басты мақсат болып табылады. «Интеллект» (лат. intellectus) сөзі – таным, ұғыну, аңдау – жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті» [1, Б.286], – деген түсінікті білдіре келіп, ғылыми айналымда мәдениеті жоғары, ақыл-өрісі кең деген мағынада қолданылады. Интеллектуалдық болмыс – адамның білік пен білім, мінез бен сана, ой мен парасат ұғымдарын біріктіретін рухани қасиеті. Ол – білім мен ғылым сабақтастығы арқылы қалыптасатын адами капиталдың көрсеткіші.

XIX ғасырдың соңында эксперименттік психология ілімі интеллект ұғымын адамның ой-сана, пайымдау қасиеттеріне байланысты қолданған.

Зерттеуші И.П. Павловтың [2], еңбектерінде адамның ойлау, қабылдау қасиеттері мидағы күрделі нерв системасының сыртқы әрекеттер мен қоршаған ортаның ықпалынан

әр түрлі қызмет атқаруы деп көрсетілген. Интеллектуалдық ойлау – сол әсердің жағымды сипат алуынан туындайтын нерв жүйесінің күрделі қызметі. Нерв жүйесіндегі әрекеттер жиынтығы адамның ақыл-ой сезімін жандандырады. «Ақыл-ой сезімі адамның таным әрекетімен байланысты. Адамның шындықты тануға деген ақыл-ой сезімі таңданудан басталады. Таңдану адамды әрбір нәрсенің, құбылыстың, оқиғаның мән-жайын жан-жақты танып, оны тереңірек түсінуге жетелейді. Оның ізденімпаздық әрекетін тудырады. Іздену барысында адам түрлі болжам, теориялық тұжырымдар жасайды», – дейді психолог ғалым Қ. Жарықбаев [3, Б.88]. Бұдан шығатын қорытынды: ізденіс адамның ой-әрекетін шынықтырады, тыңнан жол табудың бағытын белгілейді. Ғылым жолындағы нәтижелі ізденістер жаңалықтың бастамасы ретінде сапалы білімге жол ашды.

Еліміздің үздіксіз білім беру жүйесінде интеллектуал ұлт өкілі болып табылатын дара тұлғаның болмыс-бітімін қалыптастыру психология, педагогика, лингвомәдениеттаным, философия және басқа да қоғамдық-әлеуметтік ғылымдар саласын бір арнаға тоғыстырады. Дара тұлға – ұлттық ой-санасы дамыған, рухани тегін сақтай отырып, әлемдік өркениеттің, адамзат мәдениетінің озық үлгілерін жан-жақты меңгерген, уақыт талабына жауап бере алатын, білімді де білікті гуманист ұрпақ.

Білімді ұрпақтың біліктілігі оның сөйлеу мәдениетінен, дүниетанымдық қабілетінен, жазу сауаттылығынан, тілдік коммуникацияның нормаларын жетік игеруінен көрінеді. Тілдік коммуникация адамдар арасындағы ауызша, жазбаша қарым-қатынас қағидаларын қамти келіп, коммуниканттардың бірін-бірі түсінуіне, пікір алмасуына сүйенеді. Осы бағытта маңызды рөл атқаратын әрекет – жазылым.

Академиялық жазылым – студенттерді өз бетімен ізденуге бағыттайтын мәтін коммуникациясының түрі. Ол коммуникацияның ерекше формасы ретінде академиялық мәтін концепциясын жасауға жол ашды.

Жұмыстың мақсаты – жазылым коммуникациясына тән академиялық мәтіннің мазмұнын талдай отырып, әдеби нормаға негізделген ғылыми мәтіннің стилі мен құрылымын сипаттау.

Академиялық мәтіннің стильдік түрлері мен жанрлық ерекшеліктерін айқындау қазіргі өзекті мәселелер қатарына жатады. Мұндай мәтіндер ғылыми, публицистикалық, ғылыми-публицистикалық стильде жазыла келіп, берілу тәсілі жағынан баяндау, анықтау, талдау, тұжырымдау амалдарына негізделеді.

Әдіснама. Коммуникативтік жазылымның негізін ғылыми мәтін мен оны түзуші автор бірлестігі құрайды. Ізденуші коммуникативтік әрекет мақсатына сай жазылымда өз стратегиясын қалыптастырады. Ол стратегия мәтін түзуде автордың ұстанымы мен жеке көзқарасын білдіреді. Жазу қағидаларын меңгерген ізденушінің

креативтік, шығармашылық қабілеті академиялық ғылыми мәтін мазмұнынан көрінеді. Коммуниканттар жазу дағдыларын академиялық талаптар негізінде орындай отырып, қоғамдық ортаны жаңа ғылыми ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Академиялық жазылым когнитивті лингвистика, лингвориторика, герменевтика, психолингвистика, әлеуметтану ілімдерімен байланыста дамиды. Ол функционалды стилистиканың ережелерін жетік білуді және ойды дұрыс, ұғынықты жеткізуді қажет етеді «Жазылым» термині «жазу» (жазудың түрлері, әріптің жеке өзі т.б.) деген мағынаны емес «жаза білу», «ойынды басқа біреуге түсінікті болу үшін, қағаз бетінде сауатты жеткізе білу» дегенді білдіреді.

Жазылым – тіл үйренуге қатысты қиын да күрделі жұмыс. Жазылым – тілдік бірліктердің графикалық, фонемалық жүйесіне негізделген; лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдістемелік ерекшеліктерге қатысты тілдік материалдың мазмұны мен формасын бірдей қамтитын, адамдардың ұзақ мерзімдегі қарым-қатынасына мүмкіндік жасайтын күрделі тарихи әрекет [4, Б.310]

Жазылым *біріншіден*, әріптің, сөздің графикалық таңбасы арқылы іске асады; *екіншіден*, бұл графикалық таңбалар белгілі бір фонемалық, мағыналық қасиетке ие болады; *үшіншіден*, жазылым құбылысында сөйлесім әрекетінің барлық түрі қатысады; *төртіншіден*, жазу үстінде тіл үйренуші адам сөйлемнің мазмұн-мағынасына ғана емес, формасына да көңіл аударуға мәжбүр болады, *бесіншіден*, жазылым қағаз бетіне түскен материалдың түсінікті, жүйелі болуына тікелей байланысты жүзеге асады.

Жазылым графикалық таңбалардың мағыналық жүйесі мен тізбегі арқылы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасын қамтамасыз етеді. Жазылым арқылы адам айтатынын деген ойын қағазға түсіріп, екінші бір адамға, жалпы адамзатқа жеткізуді мақсат тұтады, яғни адам ойын басқаға жеткізу үшін жазуды үйренеді.

Ғалымдардың қалыптасқан пікірі бойынша, жазылым құрылысы үш бөліктен тұрады. Олар:

- Себеп-салдарлық.
- Аналитикалық-синтетикалық.
- Орындалымдық.

Жазылым әрекеті, біріншіден, белгілі бір ақпаратты, мәліметті екінші адамға жазбаша жеткізудің қажеттілігінен, соның нәтижесінде туындайды. Демек, алдымен жазылымның сұранысы, оның себебі пайда болады.

Екіншіден, аналитико-синтетикалық кезеңде сөйлем құрылымы жасалады, сөздер бір-бірімен тіркеске түседі, сөздің қызметі мен орны белгіленеді.

Үшіншіден, графикалық таңбалар арқылы жазбаша мәтін (текст) құрастырылып, жазылым үдерісі жүйелі түрде орындалады.

Жаңа буын өкілдерін интеллектуал тұлға ретінде қалыптастыруға және тілдік қатысымның басты парадигмаларын игеруге ықпал ететін жазу әрекеті – академиялық жазылым үдерісі. Академиялық жазылым – ізденушінің сыртқы-ішкі деректерді қабылдау, пайымдау, сыни тұрғыдан талдау мен бағалау, креативтік ойлау арқылы өз бетінше шешім қабылдап, дәйекті, дәлелді, тұжырым-пікірін ғылыми және әдеби нормада түзудің мазмұндық-құрылымдық жүйесі.

Нәтиже. Академиялық жазылым жазбаша тілдік қатынастың тілдік бірліктерінің қызметіне сүйенеді. Мәтін деңгейінде коммуникативтік, дискурстық құзыреттіліктер қалыптасады. Мәтінмен жұмыс істеу қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға, тілдік материалды реттеуге, тілдік дағды мен білікті жетілдіруге мүмкіндік береді. Нәтижесінде қазақ тілінің ғылыми стилін дамытудың жолдары анықталады.

Тілдік коммуникация үдерісінде сөйлесім әрекетінің барлық түрлері: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тілдесім – маңызды орын алады. Бір-бірімен тығыз байланысты бұл процестер тілдік коммуникацияның толыққанды жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Осы сөйлесім әрекеттерінің ішінде жазылым үдерісінің академиялық статусқа ие болуы оның универсалдық ерекшелігіне байланысты алынған.

Академиялық жазылым – адамзат қарым-қатынасының ең жоғарғы деңгейі және

академиялық талапқа жауап беретін тілдік әрекеттің мәдени-этникалық факторларын қамтитын қатысымдық тұлғалық көрсеткіш.

Академиялық жазылым – сөйлесім түрлерін біріктіретін графикалық күрделі құрылым және айтылым, тыңдалым, оқылым, тілдесім амалдарын іске қосатын тілдік жүйе.

Академиялық жазылым – ойды жазбаша жеткізуге мүмкіндік беретін коммуникативтік сана мен қатысымдық бірліктердің заңдылығынан тұратын тілдік тұтастық. Осы тұрғыдан келгенде, бұл процесс – ұлттық сана мен ұлттық код тірегі.

Ауызша және жазбаша коммуникацияны қамтамасыз ететін академиялық жазылымның есте сақтайтын басты критерийлері мыналар:

1. Ынтымақтастық
2. Талғампаздық
3. Стандарттық
4. Стратегиялық
5. Креативтік

Ынтымақтастық академиялық жазылымның объективтік пікірге, кәсіби тұжырымға сүйенген ортақ мақсат-мүддеге сай орындалуын, мәтіннің зиялы қауымға түсінікті, нәтижелі болатын әрекетін керек етеді.

Стандарттық академиялық жазылым мазмұны мен құрылымының түрлі форматқа бағытталмай, бұрыннан қалыптасқан, бекіген үлгіде түзілуін қажет етеді.

Стратегиялық академиялық жазылым құрылымының эмоциональдық-экспрессивтік элементтерсіз, нақты дәлел мен дәйекке сүйенген, тілдік бірліктердің жүйелі жиынтығы уына мән беріледі.

Талғампаздық академиялық жазылым қалыбының коммуникативтік құралдар мен бірліктерді қажетіне қарай таңдап жұмсалуына назар аударады.

Креативтік академиялық жазылым кеңістігінде коммуниканттың дербес, тың шешім таба білуіне көңіл бөлінеді.

Аталған ерекшеліктердің барлығы тілдік коммуникацияға тән қағидаларға сүйенеді. Автордың тақырып бойынша өз бетінше іздену жолдарына, материалды талдауына, ой

қорыта отырып, дұрыс шешім қабылдауына және стандарттық жазу құрылымының сақталуына айырықша мән беріледі.

Бұл ұстанымдар зерттеу жұмысының мазмұны мен құрылымына қатысты жазу көрсеткіштері мен үлгілерін қамтиды. Мақсатына, жанрына, мазмұнына, оында лу әдіс-тәсіліне, сұраныс-тапсырысына, қызметіне қарай зерттеу жұмыстарының түрлері сан алуан. Қазіргі біздің сөз етіп отырған мәселеміз – жазбаша ғылыми жұмыстың ерекшеліктері.

Ойталқы. Жазбаша зерттеу жұмысына академиялық жазылымның түрлері жатады. Академиялық жазылым академиялық мәтіннен тұрады. Академиялық мәтіннің негізі – басты ұстанымдар мен талаптарды сақтай отырып жазылған ғылыми мәтін.

Ғылыми мәтін қатарына ғылыми мақала, пікір, баяндама, тезис, ғылыми жоба, реферат, презентация, аннотацияны жатқызуға болады. Әр ғылыми мәтіндердің өзіндік құрылымы, жүйесі, стилі, бекітілген ұстанымы бар. Ғылыми мәтін ерекшелігі: Ол, біріншіден, кәсіби мамандардың зерттеулерімен танысып, қарастыратын мәселені жан-жақты игеріп, авторлық көзқарас пен жеке пікірді анықтап алу- ды қажет етеді. Ғылыми мәтінде жеке субъективті пікір берілмейді және жұмыс үшінші жақтан баяндалады.

Білім беру жүйесінде қазіргі кезең түрлі ғылым салаларын интеграциялық бағытта игеруді қажет етеді. Ғылымдардың тоғысуы әр саланың білім мазмұны мен методологиясын айқындаумен қатар жүреді. Мұның өзі пәндер мен тақырыптарды оқытуда интерактивтік әдістердің өзекті екенін көрсетіп келеді.

Көптеген ғалымдардың айтуынша, аудиторияның белсенділігі дара тұлға әрекетін дамытуға оң ықпал етеді. Мәселен, австралия ғалымы И.Снайдер [5, С.179] бүгінгі күні ұжымдық коммуникациядан жеке, дараланған коммуникацияға бет бұрып келе жатқан уақыт. Жеке адамның дәйекті пікірін бағалау мен қадағалау замана сұранысын алға апарды деп есептейді. Білім мен ғылым аясында әр түрлі

салалардың тоғысуы зерттелетін мәселені әр қырынан қарастыруға жол ашты, жаңа бағыттар пайда болды. Интеграциялық білім интербелсенді әдіс-тәсілдердің өрістеуіне әкелді. Нәтижесінде білім жүйесінде интеллектуал дара тұлғаны қалыптастыру мен тәрбиелеудің педагогикалық, дидактикалық, психологиялық бағыттары жаңарды. Сондай бағыттардың бірі – ғылыми академиялық коммуникация саласы.

Академиялық жазылым құрамындағы ғылыми жобаның маңызы неде деген сұрақ қазір көпшілікті толғандыруда. Интеллектуал дара тұлға тәрбиесі дәстүрлі оқу қорымен қатар әлемдік озық білім беру үлгілерін жетік меңгеруді көздейді. Академиялық жазылым интеллектуал ұлт өкілінің жоғарғы деңгейдегі сауаттылығына игі әсер ете келіп, білімі мен білігін кеңейтеді.

Кәсіби маманның сауаттылық деңгейі ХХІ ғасырда ел өркениетінің басты көрсеткіші болып табылады. Ғылым салаларының тоғысында *сауаттылық* ұғымы жазу процесімен ғана емес, адамзат білімі мен біліктілігінің өлшемі ретінде кең мағынада қолданылады. Ол ұғым заман талабы мен сұранысына лайық «жаңа ақпараттық орта», «жаңа ақпараттық жазу», «жаңа білім көрсеткіші», «жаңа жазу», «жаңа сауаттылық» деген тың тіркестердің қалыптасуына әкелді.

Педагог И.Б. Короткинаның пікірінше, «жаңа сауаттылық» екі аспектіге бөлінеді: «академиялық сауаттылық» және «цифрлы сауаттылық». И.Б. Короткина: «новая грамотность» подразделяется на два аспекта: академическая грамотность и цифровая грамотность. Под академической грамотностью понимаются комплексные умения, связанные прежде всего со знаковой, текстовой языковой деятельностью, которые позволяют не только критически оценивать, анализировать и правильно интерпретировать различного рода информацию, но и продуцировать новое знание, выдвигать, обосновывать и логически упорядочивать собственные мысли. Под цифровой грамотностью понимаются комплексные умения, связанные с коммуникацией посредством различ-

ных мультимедийных средств» [6, С.21], – деп, «академиялық сауаттылық» тіркесі коммуниканттың жеке ойлау жүйесінен туған жаңа білімді көрсетеді дейді. Педагог ғалым академиялық жазылым процесінің практикалық маңызына мән бере отырып, оны нәтижелі білім өнімі деп есептейді [7]. Ал, Э.С. Чуйкова: «обучение академическому письму вносит большой вклад в формирование письменной и исследовательской культуры у студентов любой специальности» [8, С.69] – деп, академиялық жазылымды меңгеру арқылы кез келген мамандықтағы студент жазу және іздену мәдениетін қалыптастыратынына тоқталады.

Ғылыми айналымға «академиялық сауаттылық» терминін алғаш енгізген шетелдік ғалымдар [9]. Бұл термин әр түрлі мамандықта оқитын студенттердің бәріне ортақ. Әркім өз саласына байланысты ғылыми жұмыс жазуда академиялық сауаттылықтың барлық ереже-қағидаларын сақтайды және жүзеге асырады.

Академиялық жазылымда пәнаралық байланыстың алатын орны ерекше. Жаратылыстану мен қоғамдық-гуманитарлық ғылым салаларында орындалатын академиялық ғылыми жұмыс ұстанымдары ортақ болғандықтан, әр ізденушінің өз көзқарасы мен тұжырымы пәнге қатысты айтылады. Ғылыми дәлел мен дәйек нақты пәнге және мамандыққа сай талданады. Педагог мамандарды дайындауда «Академиялық жазылым» пәнін енгізудің маңызы зор екенін уақыт сұранысы дәлелдеп отыр [10].

Жазылым әрекетін қалыптастыруға арналған бастапқы деңгейдегі тапсырма үлгілері мәтін мазмұнын нақты қабылдау үшін орындалады. Осындай тапсырманың бірі:

1) Берілген шағын мәтінді оқып, тірек сөздерді жазыңыз.

Сақ қорымдарынан табылған жәдігерлер Ұлыбритания музейінде көрсетіледі. Шығыс Қазақстан облысындағы ежелгі сақ қорымдарынан табылған алтын артефакттар Ұлыбританияның Кембридж қаласында орналасқан Фицуильям музейінде көрсетіледі. «Ұлы дала алтындары» деп аталатын көрмеде көрермен назарына Берел, Шілікті және Елеке Сазы қабір кешендерінен табылған 300 жәдігер ұсынылады. Басты элемент жас садақшының жерленген қорымы болмақ. Шамамен 18 жасында мерт болған сақ жауынгерін кіші туысымен бірге жерлеген. Жартастың опырылуы қабір кешенін тонаушылардан қорғап, оны 2,5 мың жыл бойы бүтіндей қалыпта сақтап келген. Бұл – елдегі ешкімнің қолы тимеген екінші сақ қабірі. Қорымдардан табылған қазыналар 28 қыркүйектен бастап көпшілікке таныстырылады [11].

Мәтіннің мазмұнын, құрылымын ұғынып, білім алушының өзін жазуға машықтандыратын жаттығудың бірі – хат жазу.

2) Еркін тақырыпта (жақыныңызға немесе белгілі бір тұлғаға) және іс жүргізуге қатысты қызметтік хат, жеделхат, ұсыныс хат, құттықтау хат немесе мәлімхат жазыңыз.

Қызық дерек. Мәлік Ғабдулиннің Қадыр Мырза Әлиге жазған хатынан үзінді:

Құрметті Қадыр!(1)

Бауырым, мен сенімен сырттай таныс болғаныммен сырласың емеспін. Сондықтан, саған арнап жазып отырған бұл хатымды егде ағаның ежіктемесі деп қарайсың ба, әлде қамқор көңілдің қанағаттанғандық белгісі екен деп қарайсың ба-ол арасын өзің білесің.

Негізгі бөлімнен: «Тағы бір шындығымды айтайын. Сен бір өлеңіңнен екіншісіне дейін, бір құйындата самғаудасың, биіктен биікке, асқардан асқарға көтеріліп барасың. Осыныңа қуанам, риза болам. Сенің әрбір өлеңінде (басқа құрдастарыңда аз кездесетін) үлкен ой, тұжырымды түйін жатады» (2а, б).

Мен сенің бұдан былайда творчестволық жаңа табыстарға жете беруіңе белестен белеске көтеріле беруіңе шынкөңілден тілектеспін (в, г).

P.S. Саған осы хатты жазып болған бойда мына бір жеңіл әңгіме есіме түсе қалғаны. Соны да қоса салайыншы... (д)

Өздік жұмыс мәтіндерді түзету және редакциялау сияқты дағдылары қалыптасуы шарт. Демек білім алушы жоспар құрудан бастап, әртүрлі формада жазылған мәтінін өзі тексеріп, түзете алатын деңгейге жетуі тиіс. Сонымен қатар:

- «өз көзқарасын білдіре отырып мәтін жазу;
- тиісті стильді пайдалана отырып, алуан түрлі тақырып бойынша мәтін жазу;
- жоспар құру;
- өзіндік стильде мәтін құру;
- тыңдалым, оқылым және аудиовизуалды материал мазмұнының үдесінен шығу үшін шығармашылық түрде жауап жазу;
- түрлі жанрда мәтін құру;
- мәтіндерді салыстыру;
- мәтіндерді түзету және түрлендіру;
- оқырманның қызығушылығын оятып, оны сендіру үшін жазу;
- эссе жазу; т. б. машықтары қалыптасады» [12, Б.174].

Сондай-ақ латын графикасына негізделген қазақ жазуына қатысты теориялық [13] және методологиялық [14] еңбектерге сүйеніп, жазылым әрекетін латын қаріпінде қалыптастыру мүмкіндіктері бар [15].

Қорытынды. Академиялық жазылымға байланысты оның методологиялық негіздерін айқындау үшін академиялық дискурстың ерекшеліктері қарастырылып, шетелдік және отандық тәжірибелерді зерделеу, академиялық жазылым орталықтарымен тәжірибе алмасу, талдау, сараптау жұмыстары жүргізіледі. Салыстырмалы-салғастырмалы әдістер негізінде академиялық дискурс теориясы жасалады.

Академиялық мәтіндердердің стильдік түрлері мен жанрлық ерекшеліктері айқындалып, ғылыми, ғылыми-публицистикалық, жазбаша, ауызша мәтіндерді түзудің басты белгілері көрсетіледі. Нәтижесінде қазақ тілінің ғылыми стилін дамытудың өркениеттік үлгісі ұсынылады. Академиялық жазылымға үйретудің деңгейлік сипаты айқындалып, үздіксіз білім беру жүйесіндегі ғылыми жоба жұмысын атқарудың стильдік ерекшеліктері сөз болады.

Қорыта келгенде, академиялық жазылымның методологиясы анықталып, оған қойылатын басты талаптар белгіленіп, ғылыми мәтін мазмұны мен құрылымы көрсетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 4 том. Ж – К.е – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2002. – 720 б.
- [2] Павлов И.Б. Избранные труды. – Москва, 1951
- [3] Жарықбаев Қ. Әдеп және жантану. – Алматы, 1996. – 421 б.
- [4] Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. Шығармалар жинағы. 2 том. – Алматы: Ан-Арыс, 2019. – 584 бет.
- [5] Snyder I. Communication, imagination, critique — literacy education for the electronic age // *Silicon Literacies: Communication, Innovation and Education in the Electronic Age* / I. Snyder (Ed.). London: Routledge, 2002. – P.173-183.
- [6] Короткина И.Б. Академическая грамотность и система оценки в парадигме образования // *Ценности и смыслы*. – 2017. – №5(51). – С.20-31.
- [7] Короткина И.Б. Академическое письмо: процесс, продукт и практика: Учеб. пособие для вузов. Серия «Образовательный процесс». – М.: Юрайт, 2017. – 295 с.
- [8] Чуйкова Э.С. Опыт обучения академическому письму студентов языковых специальностей: сравнительный анализ // *Педагогические науки*. – 2018. – №4. – С.65-70.
- [9] Goodfellow R. Literacy, literacies and the digital in higher education // *Teaching in Higher Education*, 2011. – Vol.16. – №1. – P.131-144.
- [10] Милованова Л.А. Академическое письмо как компонент профессиональной подготовки бакалавров педагогического образования // *Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та*. 2017. – №9 (122). – С.4-7.
- [11] 24.kz. Жаналықтар сайты. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie/item/492149-sa-orymdarynabyly-an-zh-digerler-lybritaniya-muzejinde-k-rsetiledi> (Өтінім берілген күні:11.08.2021).

[12] Оразбаева Ф.Ш., Иманқұлова М.А., Мазмбаева Ж.О. Айтылым мен жазылымның әдістемелік негізі (әдістемелік нұсқаулық). – Алматы: Таугүл-Принт, 2021. – 252 б.

[13] Оразбаева Ф.Ш., Әміржанова Н.С., Дәулетбекова Ж., Рахметова Р., Рауандина А., Иманқұлова М., Қоқанова Ж. Латынәліпбилі қазақ жазуы: Тілтаным. Әдістаным /Ұжымдық монография. – Алматы: Таугүл-Принт, 2020. – 212 б.

[14] Оразбаева Ф.Ш., Дәулетбекова Ж., Әміржанова Н.С., Рахметова Р., Рауандина А., Иманқұлова М. Латынәліпбилі қазақ жазуы: әдіснама мен әдістеме /Оқу құралы. – Алматы: Таугүл-Принт, 2020. – 266 б.

[15] Оразбаева Ф.Ш., Рауандина А., Дәулетбекова Ж., Рахметова Р., Әміржанова Н.С., Иманқұлова М. Латынәліпбилі қазақ жазуы: педагогикалық парадигмалар /Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: Таугүл-Принт, 2020. – 216 бет.

References

- [1] Kazakstan. Ulttқ enciklopediya. 4 tom. Zh – K.e – Almaty: Kazak enciklopediyasy, 2002. – 720 b.
- [2] Pavlov I.B. Izbrannye trudy. – Moskva, 1951
- [3] Zharykbaev K. Adep zhane zhananu. – Almaty, 1996. – 421 b.
- [4] Orazbaeva F. Tildik қатынас. Shygarmalar zhinagy. 2 tom. – Almaty: An-Arys, 2019. – 584 b.
- [5] Snyder I. Communication, imagination, critique – literacy education for theelectronic age //Silicon Literacies: Communication, Innovation and Education in the Electronic Age /I.Snyder (Ed.). London: Routledge, 2002. – P.173-183.
- [6] Korotkina I.B. Akademicheskaya gramotnost' i sistema ocenki v paradigme obrazovaniya //Cennosti i smysly. – 2017. – №5 (51) – S.20-31.
- [7] Korotkina I.B. Akademicheskoe pis'mo: process, produkt i praktika: Ucheb. posobie dlya vuzov. Seriya «Obrazovatel'nyj process». – M.: Yurajt, 2017. – 295 s.
- [8] Chujkova E.S. Opyt obucheniya akademicheskomu pis'mu studentov yazykovyh special'nostej: sravnitel'nyj analiz /Pedagogicheskie nauki. – 2018. – №4. – S.65-70.
- [9] Goodfellow R. Literacy, literacies and the digital in higher education //Teaching in Higher Education, 2011. – Vol.16. – №1. – P.131-144.
- [10] Milovanova L.A. Akademicheskoe pis'mo kak komponent professional'noj podgotovki bakalavrov pedagogicheskogo obrazovaniya //Izv. Volgogr. gos. ped. un-ta. 2017. –№9 (122). – S.4-7.
- [11] 24.kz. Zhaңalyktar sajty. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie/item/492149-sa-orymdarynan-tabyl-an-zh-digerler-lybritaniya-muzejinde-k-rsetiledi> (Otinim berilgen kuni: 11.08.2021).
- [12] Orazbaeva F.Sh., Imankulova M.A., Mazimbaeva ZH.O. Ajtylym men zhazylymnyn adistemelik negizi (adistemelik nuskaulyk). – Almaty: Taugul-Print, 2021. – 252 b.
- [13] Orazbaeva F., Amirzhanova N., Dauletbekova Zh., Rahmetova R., Rauandina A., Imankulova M., Қоканова Ж. Latynalipbili kazak zhazuy: Tiltanym. Adistanym /Uzhymdyk monografiya. – Almaty: Taugul-Print, 2020. – 212 b.
- [14] Orazbaeva F.Sh., Dauletbekova Zh., Amirzhanova N.S., Rahmetova R., Rauandina A., Imankulova M. Latynalipbili kazak zhazuy: adisnama men adisteme /Oku kuraly. – Almaty: Taugul-Print, 2020. – 266 b.
- [15] Orazbaeva F.Sh., Rauandina A., Dauletbekova Zh., Rahmetova R., Amirzhanova N., Imankulova M. Latynalipbili kazak zhazuy: pedagogikalık paradigmalар /Oku-adistemelik kural. – Almaty: Taugul-Print, 2020. – 216 бет.

Актуальные проблемы академического письма**Ф.Ш. Оразбаева****Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)**Аннотация*

Академическая письменность направлена на регулирование научной формы письменного языкового общения. При освоении академического письма знания коммуникантов стремятся к достижению новых научных показателей. Академическое письмо – вид текстовой коммуникации, направляющий студентов на самостоятельный поиск, определяющий содержание и структуру научной работы. Академическое письмо развивает научные творческие способности соискателя как фрагмента текстовой коммуникации и определенного типа текстообразования. Методологическая основа академического письма формируется интеграционными методами лингвистики, функциональной стилистикой, психологией, когнитивной лингвистики, лингвистики текста и других научных направлений. Эти методы в комплексе реализуют отношения автора и адресата. Рассмотрение академического текста в дискурсе определяет цель коммуникантов. Формирование компетенций академического письма направляет соискателя к новым поискам. Письмо на уровне научного текста формирует коммуникативную, дискурсивную компетентность. Работа с текстом открывает широкие возможности для формирования у студента коммуникативных навыков, совершенствования языковых навыков и умений.

Ключевые слова: академический текст; исследовательская работа; метод; методология; письменная коммуникация; лингвистика текста.

Actual problems of academic writing**F.Sh. Orazbayeva****Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)**Abstract*

Academic writing is aimed at regulating the scientific form of written language communication. When mastering academic writing, the knowledge of communicants strives to achieve new scientific indicators. Academic writing is a type of text communication that directs students to an independent search, determining the content and structure of scientific work. Academic writing develops the scientific creative abilities of the applicant as a fragment of text communication and a certain type of text formation. The methodological basis of academic writing is formed by the integration methods of linguistics, functional stylistics, psychology, cognitive linguistics, text linguistics and other scientific fields. These methods implement the author-addressee relationship in a complex. The consideration of the academic text in the discourse determines the goal of the communicants. The formation of academic writing competencies directs the applicant to new searches. Writing at the level of a scientific text forms communicative, discursive competence. Working with text opens up wide opportunities for the formation of students' communication skills, improving language skills and abilities.

Keywords: academic text; research work; method; methodology; written communication; linguistics of the text.

Редакцияға 08.02.2022 қабылданды

B.G. TASHMUKHAMBETOV

Baishev University (Aktobe, Kazakhstan)

**tashmukhambetov@gmail.com*

OPTIMIZATION OF THE MANAGEMENT OF THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

In the article, the author shares the experience of transforming the traditional document management system in a higher educational institution through the introduction of electronic document management. Working with documents in the traditional format has a number of problems, such as the loss of documents, the accumulation of a huge number of unused documents, the lack of storage places, confidentiality, difficulties in finding the right document, barriers to creating and reconciling. All these factors have a direct negative impact on the work of employees, thereby increasing the workload. The introduction of electronic document management at the university can help solve the above problems. The transformation of the university's documentation system is aimed at improving the quality and efficiency of management, centralizing office work, reducing the cost of maintaining paper workflow, and saving the working time of university staff.

Keywords: digitalization; transformation; electronic document management; platform; cyber security; automation.

Introduction. The global digitalization process has affected all areas of human life. By participating in it, we observe the integration of physical objects, works and digital processes. In higher education institutions, it became possible to monitor work processes online, de-bureaucratize decision-making processes, delegate a number of works, improving the interaction of machines between themselves and employees of departments [1].

The successful implementation of new digital solutions will significantly increase the productivity and efficiency of business processes, as well as the competitiveness of universities in the educational market. In Kazakhstan, one of the impetuses in the transition to a digital society was the state program «Information Kazakhstan-2020», approved in 2013. At the beginning of 2017, the President of Kazakhstan, in his message to the people, announced the third modernization, in which he identified the key role of digitalization.

Main body. The digitalization process does not bypass the participants in the education process and sets new challenges for the entire university community. One of the tasks is due to

the fact that educational institutions are faced with the need to optimize the document management system. The growth of documentation requires greater formalization of business processes and the transfer of paper workflow to an electronic platform. Electronic document management provides the process of creating, managing and distributing digital documents on the digital platform of the university [2].

An automated corporate document management system reduces the time for creating and processing an electronic document, reduces the risk of losing documents and makes it possible to monitor the execution of instructions by the administration of an educational institution. All this in general, increases the efficiency of the functioning of all departments of the organization [3]. In the process of introducing electronic document management, it is necessary to take into account the likely technological, regulatory and organizational barriers [4].

Methodology. The current research is primary, longitudinal, mixed methods research in that it aims to collect, analyse, and integrate qualitative original data. Author

intends to study qualitatively the response of the university to electronic documentation system implementation, learning experiences, and educational process. The faculty work-related outcomes, on the other hand, shall be investigated quantitatively. The research approach that author has chosen to adopt for the project is case study. The case under the study is higher education institution in the Republic of Kazakhstan. Author intends to understand a particular phenomenon in depth within its natural environment of manifestation. Working with documents in the traditional format has a number of problems, such as the loss of documents, the accumulation of a huge number of unused documents, the lack of storage places, confidentiality, the laboriousness of finding the right document, the difficulty in creating and coordinating [5]. All these problems require immediate solutions.

It is necessary to find out whether the introduction of electronic document management at the university will solve the above problems? The expected results from the introduction of electronic document management include a noticeable more coordinated work of departments, an increase in the speed of execution of instructions and employee satisfaction [6]. The traditional type of workflow organization requires automation of the processes of receiving, processing and distributing incoming documents; signing, registration and distribution of outgoing documents; registration and sending of intra-university documents; correspondence with external organizations.

The transformation of the workflow system is aimed at improving the quality and efficiency of management, centralizing office work, reducing the cost of maintaining paper workflow, and saving the working time of university staff [7].

In the article, the author shares his experience of implementing an electronic document management system at the university. The author pays attention to the need to pay reverent attention to each participant during transformations. The participants in the transformations of this implementation include the founders, top management of the university, teaching,

administrative and management and economic staff. The complete success and achievement of the goals of the implementation process directly depends on the full due attention to the interests of the participants and the satisfaction of their needs [8]. This principle was the core in all processes related to the implementation of new solutions at the university. It is likely that non-compliance with this principle leads other universities and organizations to fail to achieve their originally set goals.

Results. This case can be applied in the process of transition from a traditional document management system to an electronic one, not only by universities, but also by other organizations. Or those organizations that wish to switch to a “full-fledged” electronic document management. By the word “full-fledged” the author means the possibility of switching to electronic document management by all employees of the organization [9]. To date, there are organizations that practice the experience of “hybrid” business processes, where a limited number of employees can use electronic document management. The main reason for this decision is the high cost of software. In this case, the author shares the experience of the university in solving pressing problems in the implementation of electronic document management in modern conditions.

At the initial stage, a working group headed by the rector at the university studied a number of issues related to the organizational structure of the university, the features of the work of the departments and their set of documents. The entire set of documents is presented in the nomenclature of the university affairs. Some documents are external, and some are the result of the activities of departments. The working group for each of these documents prescribed digital routes with the possibility of specifying deadlines for continuous monitoring of the execution of instructions. One of the limitations is the insufficient formalization of the processes taking place at the university, the periodic transfer of functions from one department to another. In addition, many orders are issued orally.

The proposed document management system was discussed at the academic council of the university, where it was decided to give

official force to electronic documents. Based on the decision, the rector issued an order on the admissibility of using documents in electronic form. Each employee, as a user, was given logins and passwords. The user's personal account is integrated with corporate email.

There were difficult tasks on the shoulders of IT specialists. Work on software support and timely prompt elimination of problems on program issues played a big role in preventing the creation of a negative image of the electronic document management system. Work was carried out to analyze the workplaces of employees and their technical equipment.

It is noteworthy that the university did not abolish paper workflow. Still, this is a transitional period. It would be a huge risk to switch to electronic document management overnight completely. For the convenience of employees, an alternative was created. And at the moment, it is actually more convenient for employees to work on an electronic document management platform, which is confirmed by almost 98% of the employees of the educational institution. The university is not an isolated organization and has connections with numerous companies and departments of the country. The digitalization process is not moving at the same pace everywhere. In this regard, a number of problems arise, namely, the support of electronic documents with paper ones, as well as with a "live" signature from the hand of the first head. Regulatory documents related to digitalization still need to be finalized. At the university, internal documents, such as orders, are printed out after electronic approvals. These are the final products of the work of employees and only in a single copy, which still led to a significant reduction in the number of paper documents.

The working group plays a significant role in the introduction of innovations. In the experience of the researched university of the author, it was headed by the first head of the organization, the rector. A clear distribution of responsibilities among the team members, which included IT specialists, HR employees and top managers, helped to convincingly and painlessly implement the new platform.

Numerous meetings and seminars of employees with the rector as a person with sufficient authority, and support for his activities by the heads of departments of the university played a decisive role in the positive outcome [10]. At the initial stages, groups were assembled that included the most proactive representatives of all structural divisions. Numerous training workshops have been held for this group. Further, these initiative groups conducted a series of trainings in their units. All this was done for high-speed implementation, participation of employees in innovation. IT-specialists now have the opportunity to work only with rare issues. Among conservative employees there were a number of resistances of various kinds. The working group promptly analyzed situations and applied individual approaches in solving problematic issues. It must be understood that any organizational transformations force people to reorganize to another way of working that is completely unusual for employees. The task before the working group was colossal: to convince employees of the need to switch to electronic document management and explain the main advantages of electronic document management, making the transition minimizing possible stress and preventing the development of conflict situations. The main thing was not what was implemented, but the way it was implemented.

The issue of choosing the program itself requires special attention. There are many different offers on the market. The selection criteria for the study university were the difficulty of using the program and the cost of the program. Ten programs were tested. Despite the statements of the development companies about the intuitiveness of the interfaces, in reality they turned out to be very difficult to understand and even more so to use. This was revealed through trial use of test beta versions of programs by employees of the university under study. It was also noted that the software does not fully cover the entire necessary range of functionality of a higher educational institution. The reason is that these programs were not originally written for the business processes of the organization under study. Regarding the cost of programs, it was

noticed that pricing is formed from the number of users. The amount of time and business were not taken into account. In fact, some employees spend almost half of their daily working hours in the program, while others spend only once or twice a year. Pricing based on the number of users is focused on the profit of the company only [11]. It's very expensive for a university. In a number of higher education institutions, the experience of a limited number of users is practiced. In the studied university, the task was to make a «full-fledged» transition to electronic document management. In the proposed programs, the number of users should not play a role. If necessary, the organization should be able to make changes in the encoding of the program for its needs [12]. The purchase was made in favor of a program that answered the two most important parameters: cost and intuitiveness of the interface. The annual cost is up to one million tenge and the number of users is not limited. Based on the results of the test group, the interface was rated positively. Moreover, full-time programmers had the opportunity to make changes to the software. Questions regarding cyber security have not gone unnoticed [13]. The supplier has provided security monitoring tools. In addition, the university purchased a server for all kinds of occasions. The Department of Information Technology monitors the cyber security of the platform.

Discussion. Discussing the results of the introduction of electronic document management, it is possible to state the following

convenience outcomes for the university: registration of incoming, outgoing and internal documents of the university, monitoring the execution of instructions on time; automatic archiving, a database of ready-made template documents in the program, saving time and bureaucratic barriers in the circulation of documents, quick access to the necessary documents, ensuring the confidentiality of documents, transparency of departmental interactions, reducing problems with the need for paper sheets and filling printer cartridges, reducing the overall workload of employees, access to all documents outside of work [14].

Conclusion. Two years of experience on the electronic document management platform has justified and continues to justify the initial expectations. The initially set goal of reducing the workload of university employees through the optimization of the document management system has been achieved. In addition, funds were saved on printing paper and replacement of printer cartridges and their technical support, bureaucratic barriers were overcome, sanitary and epidemiological requirements were met by minimizing face-to-face interpersonal contacts, and the transparency of the document management system was ensured. The high rate of use of electronic document management by employees is the main indicator of effective implementation [15]. The higher education institution managed to improve the quality of the document management system without increasing the staff members.

References

- [1] Giulio Franz Marchena Sekli, Iván De La Vega. Adoption of Big Data Analytics and Its Impact on Organizational Performance in Higher Education Mediated by Knowledge Management //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, vol. 7, pp. 221, 2021. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.3390/joitmc7040221> (data of access: 1.01.2022).
- [2] Matthews, A.; McLinden, M.; Greenway, C. Rising to the pedagogical challenges of the Fourth Industrial Age in the university of the future: An integrated model of scholarship //High. Educ. Pedagog. 2021, 6, 1-21. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1080/23752696.2020.1866440> (data of access: 1.01.2022).
- [3] Almeida F., Duarte J., Santos and J. Augusto Monteiro. The Challenges and Opportunities in the Digitalization of Companies in a Post-COVID-19 World //in IEEE Engineering Management Review, vol. 48, no. 3, pp. 97-103, 1 thirdquarter, Sept. 2020 [Electronic resource]: URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9153093> (data of access: 1.01.2022).
- [4] D. T. Matt and E. Rauch. SME 4.0: The role of small- and medium-sized enterprises in the digital transformation //in The Digital Transformation, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp. 3-36, 2020.

[Electronic resource]: URL: https://www.researchgate.net/publication/338369437_SME_40_The_Role_of_Small-_and_Medium-Sized_Enterprises_in_the_Digital_Transformation (data of access: 1.01.2022).

[5] Anel A. Kireyeva, Zhanna Kalymbekova and Vassiliy Lakhonin (2019) Digital Transformations to Improve the Work and Distribution of the State Scholarships Programs //Journal of Distribution Science. Korea Distribution Science Association, 17(3), pp. 41-47. doi: 10.15722/JDS.17.3.201903.41. [Electronic resource]: URL: doi: 10.15722/JDS.17.3.201903.41. (data of access: 1.01.2022).

[6] Maresova P. et al. Consequences of industry 4.0 in business and economies //Economies, vol. 6, no. 46, pp. 1-14, 2018. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.3390/economies6030046> (data of access: 1.01.2022).

[7] Akhmetov, B., Karlov, I. and Zhilkishbayev, A. (2021) V mejdunarodnoi povestke tsifrovoi transformatsii: analiz kontseptsii i protsetov tsifrovizatsii KazNPU imeni Abaya //Pedagogika i psihologiya, 47(2), p. 5–17. doi: 10.51889/2021-2.2077-6861.01. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.51889/2021-2.2077-6861.01> (data of access: 1.01.2022).

[8] Packmohr, S.; Brink, H. Impact of the Pandemic on the Barriers to the Digital Transformation in Higher Education-Comparing Pre-and Intra-Covid-19 Perceptions of Management Students. In Proceedings of the International Conference on Business Informatics Research, Vienna, Austria, 22–24 September 2021; pp. 3–18[Electronic resource]: URL: 10.1007/978-3-030-87205-2_1 (data of access: 1.01.2022).

[9] Ashaari, M.A.; Singh, K.S.D.; Abbasi, G.A.; Amran, A.; Liebana-Cabanillas, F.J. Big data analytics capability for improved performance of higher education institutions in the Era of IR 4.0: A multi-analytical SEM ANN perspective. Technol. Forecast. Soc. Chang. 2021, 173, 121119. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121119> (data of access: 1.01.2022).

[10] Mishra, D.; Luo, Z.; Hazen, B.; Hassini, E.; Foropon, C. Organizational capabilities that enable big data and predictive analytics diffusion and organizational performance: A resource-based perspective. Manag. Decis.2019, 57, 1734–1755[Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1108/MD-03-2018-0324> (data of access: 1.01.2022).

[11] C. Wolff, A. Omar and Y. Shildibekov, “How will we build competences for managing the digital transformation?”, 10th IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications, 2019. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1109/IDAACS.2019.8924432> (data of access: 1.01.2022).

[12] Olsson HH, Bosch J. Going digital: disruption and transformation in software-intensive embedded systems ecosystems. Journal of Software: Evolution and Process. 2020; e2249. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1002/smr.2249> (data of access: 1.01.2022).

[13] Cosenz F, Noto G. A dynamic business modelling approach to design and experiment new business venture strategies. Long Range Plan. 2018; 51(1): 127- 140. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.07.001> (data of access: 1.01.2022).

[14] Mattos DI, Dakkak A, Bosch J, Olsson HH. Experimentation for business-to-business mission-critical systems: a case study. In: Proceedings of the International Conference on Software and System Processes. 2020: 95– 104. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1145/3379177.3388902> (data of access: 1.01.2022).

[15] Fernández-López, S.; Rodeiro-Pazos, D.; Calvo, N.; Rodríguez-Gulías, M.J. The effect of strategic knowledge management on the universities’ performance: An empirical approach. J. Knowl. Manag. 2018, 22, 567–586[Electronic resource]: URL: 10.1108/jkm-08-2017-0376 [DOI] (data of access: 1.01.2022).

Жоғары оқу орынын басқаруды оңтайландыру: проблемалар мен мүмкіндіктер

Б.Г. Ташмухамбетов

Баишев Университеті (Ақтөбе, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада автор электронды құжат айналымын енгізу арқылы жоғары оқу орнында дәстүрлі құжат айналымы жүйесін трансформациялау тәжірибесімен бөліседі. Дәстүрлі форматтағы құжаттармен жұмыс істеуде құжаттардың жоғалуы, пайдаланылмаған құжаттардың көптеп жиналуы, сақтау орындарының болмауы, құпиялылық, дұрыс құжатты табудағы қиындықтар, құру мен үйлестірудегі кедергілер сияқты

бірқатар мәселелер бар екендігі жоғары оқу орнының қызметкерлеріне мәлім. Осы сияқты факторлардың барлығы қызметкерлердің университеттегі жұмысына тікелей кері әсерін тигізіп, сол арқылы жұмыс көлемін арттырады. Университетте электронды құжат айналымын енгізу жоғарыда аталған мәселелерді шешуге алып келуі әбден ықтимал. Университеттің жұмыс процесі жүйесін өзгерту басқарудың сапасы мен тиімділігін арттыруға, іс жүргізуді орталықтандыруға, қағаз айналымын жүргізуге кететін шығындарды азайтуға және университет қызметкерлерінің жұмыс уақытын үнемдеуге бағытталған.

Түйін сөздер: цифрландыру; трансформация; электронды құжат айналымы; платформа; киберқауіпсіздік; автоматтандыру.

Оптимизация менеджмента высшего учебного заведения: проблемы и перспективы

Б.Г. Таимухамбетов

Баишев Университет (Актобе, Казахстан)

Аннотация

В статье автор делится опытом трансформации традиционной системы документооборота в высшем учебном заведении путем внедрения электронного документооборота. Работа с документами в традиционном формате имеет ряд проблем такие как потеря и накопление огромного количества неиспользуемых документов, отсутствие мест хранения, соблюдение конфиденциальности, сложности в поиске нужного документа, барьеры в создании и согласовании. Все эти факторы напрямую оказывают негативное воздействие на работу сотрудников, повышая тем самым трудовую нагрузку. Внедрение электронного документооборота в университете может помочь решить вышеперечисленные проблемы. Трансформация системы документооборота университета направлена на повышение качества и оперативности управления, централизовать делопроизводство, сократить затраты на поддержание бумажного документооборота, экономия рабочего времени сотрудников университета и снижение трудовой нагрузки сотрудников.

Ключевые слова: цифровизация; трансформация; электронный документооборот; платформа; кибербезопасность; автоматизация.

Received 07.02.2022.

FTAMP 14.29.09

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.14>

Ғ.Ә. АБАЕВА^{1} Р.К. АЙТЖАНОВА²*

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, ²Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығы (Алматы, Қазақстан)

Abaeva70@bk.ru, nevropatolog.satr@mail.ru

ШАЛА ТУЫЛҒАН РЕНИНОПАТИЯСЫ БАР ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-КОММУНИКАТИВТІК ЖӘНЕ ҚИМЫЛ- ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Қоғамдық ұйымдардың бастамасымен Қазақстан мүмкіндігі шектеулі адамдарды қолдаудың әлеуметтік-білімберу моделіне көшуде. Осы үлгіге сәйкес, мүгедектіктің денсаулық және жұмыс істеу қабілетін халықаралық классификациясы (ICF) шеңберінде бағалау және көмек көрсету қажет етеді. Функционалдық қызметтің халықаралық классификациясы – бұл бүкіл әлем мамандары мойындаған

классификация, оған сәйкес денсаулықтың бұзылуы ғана емес, сонымен қатар адамның жұмыс істеуіне, оның белсенділігіне және өмірінің әртүрлі салаларына қатысуына, оның ерекшеліктерін ескере отырып, бағаланады. Яғни, бірдей медициналық диагнозы бар екі адамның қызмет ету деңгейі әртүрлі болуы мүмкін немесе керісінше, жұмыс істеу деңгейі бірдей екі адамның денсаулық жағдайы міндетті түрде бірдей емес. Мақалада ретинопатияға ұшыраған шала туылған ерте жастағы балалардың қимыл-қозғалыс, әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын ICF бойынша бағалауы ұсынылған. Зерттеу нәтижелері бойынша шала туылған ретинопатиясы бар балалардың моторлы, әлеуметтік және коммуникативті аясының қалыптасу ерекшеліктері және оны психологиялық-педагогикалық қолдауда компенсаторлық пайдалану мүмкіндігі анықталды.

Түйін сөздер: көру қабілеті бұзылған, көрмейтін, нашар көретін, шала туылған, ерте жастағы ретинопатиясы бар балалар, ерте жастан қолдау, арнайы білім беру ұйымдары.

Ұсынылған мәтінде келесі қысқартулар кездеседі: ҚР – Қазақстан Республикасы; ICF – мүгедектіктің денсаулық және жұмыс істеу қабілетін халықаралық классификациясы; ШП – шала туылғандардың ретинопатиясы, ПМПК – психологиялық медициналық педагогикалық кеңес беру.

Кіріспе. Қазіргі уақытта көптеген елдерде мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек көрсету Қоғамның барлық мүшелері үшін тең құқықтар мен тең мүмкіндіктер тұжырымдамасына және адам өмірін қалыпқа келтіруді негіздейтін әлеуметтік модельге сүйенеді.

Қоғамдық ұйымдарының бастамасы бойынша Қазақстан мүмкіндігі шектеулі адамдарды қолдаудың әлеуметтік-білім беру моделіне көшуде. Ол бойынша проблемаларды бағалау және балаларға көмек көрсету өмір сүру мен денсаулықтың шектеулері, халықаралық қызмет ету жіктемесі (бұдан әрі ICF) шеңберінде жүзеге асырылады. Қызмет етудің халықаралық жіктемесі – бұл денсаулық факторларымен байланысты және бастапқыда медициналық оңалтуда қолдануға ұсынылған, бүкіл әлем бойынша мамандар мойындаған жіктеме [1]. Бірақ кейінірек ICF денсаулықтың бұзылуына ғана емес, жеке адамның жұмысына, оның белсенділігі мен қабілеттерін, оңалту әлеуетін ескере отырып, өмірдің әртүрлі салаларына қатысуына әсерін бағалайтын әлеуметтік жіктемелерге жатқызыла бастады. ICF–тің қысқаша тұжырымдамасы: бірдей медициналық диагнозы бар екі адамның белсенділігі мен жұмысқа қабілеті әртүрлі болуы мүмкін немесе керісінше, жұмыс деңгейі бірдей екі адам міндетті түрде бірдей денсаулық жағдайына ие бола бермейді [2].

Назарға ұсынған зерттеудің мәні – көру қабілеті бұзылған ерте жастағы балаларға

арналған жеке-дамыту бағдарламаларын жобалау мақсатында ICF жіктемесі бойынша шала туған ретинопатиясы бар балалардың әлеуметтік-коммуникативтік және қозғалыс дағдыларын кешенді бағалау.

Қазақстанда ICF жіктемесін денсаулық сақтау жүйесінде, сондай-ақ медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу кезінде қолданудың жергілікті тәжірибесі бар. ICF ерте жастағы балаларға психологиялық-педагогикалық қызмет көрсететін арнайы білім беру жүйесінде (оның ішінде оңалту орталықтары, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері) іс жүзінде әлі де қолданылмайды. Аталмыш осы ұйымдардағы сенсорлық, ақыл-ой, қозғалыс және күрделі бұзылулары бар балаларға көмек көрсету проблемалары мен тәсілдерін бағалаудың қазіргі заманғы халықаралық әдістерін пайдаланудағы мүмкіндіктерін шектейді.

Бала туылғаннан бастап 3-3,5 жасқа дейін ең қарқынды дамитыны белгілі. Егер осы кезеңде баланың дамуын ынталандырма-са, онда болашақта танымдық, әлеуметтік белсенділіктің жылдам төмендеуі байқалады [3]. Осыған байланысты психикалық функциялардың дамуындағы визуалды анализатордың рөлін асыра бағалау қиын, өйткені әлем туралы негізгі ақпарат адамға визуалды көру арқылы келеді.

Сондықтан, ерте жастан бастап көру қабілеті бұзылған балаларға кешенді түзету-педагогикалық көмек ұйымдастыру, бала-

мен тиімді қарым-қатынас жасау дағдылары мен әдістерін игеру тұрғысынан ата-аналардың құзыреттілігін арттыру маңызды. Бұл жұмыс ерте жастағы балалардың әлеуметтік, коммуникативті, моторикалық даму мәселелерін алдын-ала жан-жақты бағалауды қажет етеді. Біздің зерттеуімізде шала туған ретинопатиясы бар ерте жастағы балалардың әлеуметтік, коммуникативті, моторикалық дағдыларына ICF-қа сәйкес кешенді бағалау жүргізілді, сонымен қатар баланың белсенділігіне кедергі келтіретін бұзушылықтар мен басқа факторлар анықталды.

Материалдар мен әдістер. Біздің елімізде, бүкіл әлемдегідей ретинопатия диагнозы қойылған шала туған балалар саны өсуде. Мұның ең көп таралған себебі, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ұсынысы бойынша Қазақстанда жүктілік мерзімі 22 апта, дене салмағы 1 килограммға дейінгі ұрық тірі туылған деп саналады. Яғни ұрықтың тиісті белгілері болса: тыныс алу, жүрек соғысы, кіндік пульсациясы және т.б. бір килограммға дейінгі шала туылған нәрестелерді міндетті түрде қайта жандандырады. Осы балалардың арасында шала туылған ретинопатия (бұдан әрі – ШР) жиі дамиды, әсіресе оның ауыр түрлері. Оларда көру функциялары айтарлықтар бұзылады. Көру мүшесінің ауруы салдарынан мүгедектіктің жалпы құрылымындағы шала туған ретинопатияның үлесі 18%-ға жетеді [4]. Бұл нәрестелердің барлық өмірлік маңызды жүйелерінің терең жетілмегендігімен сипатталады, олардың ішіндегі жиі кездесетін – көру қабілетінің зақымдалуы [5; 6].

Соңғы онжылдықта қарқынды клиникалық және эксперименттік зерттеулерге қарамастан, офтальмологтар мен бала дәрігерлері осы аурудың даму механизмі толық зерттелмегенін мойындайды. Көптеген түрлі факторлардың әсерінен орталық жүйке жүйесі бұзылуы мүмкін. Сондықтан, ретинопатияға ұшыраған балалар арасында қосымша психофизиологиялық дамудың басқа да бұзылыстары сирек емес. Г.В.Яцык және т.б. [6] мәліметтері бойынша, шала

туылған нәрестелердің арасында 12% церебральды сал ауруы, 2% – саңырау және 15% – ақыл-ой дамуының тежелуі кездеседі. Шала туылған нәрестелерді көру мүшелерінің аурулары, оның ішінде миопия, амблиопия, страбизм, анизометрия, нистагм сияқты аурулары уақытысымен туылған нәрестелерге қарағанда 3-6 рет есе жиі кездеседі [6].

ШР анықтау мен емдеудегі айтарлықтай жетістіктерге қарамастан, қазіргі уақытта ол ерте жаста соқырлықпен нашар көретіндіктің негізгі себептерінің бірі болды. Кейбір деректерге сүйенсек, шала туылған нәрестелер арасында ретинопатия 37% - ға дейін жетеді екен [6]. Шала туылған нәрестелердегі көздің бүкіл аймағын егжей-тегжейлі тексеруге мүмкіндік беретін заманауи жабдықтардың пайда болуымен және ретинопатияны емдеудің лазерлік технологиясының дамуымен байланысты (RetCam, Clarity, АҚШ жүйесі) осы патологиядағы соқырлықпен күресу мүмкіндігі пайда болды. Алайда, ШР нәтижесінде пайда болған ерте жаста көру функциясының төмендеуі перцептивті процестердің қалыптасуына теріс әсер етеді және психикалық, қозғалыс дамуының өзіндік ерекшелігін тудырады.

Бұл бағытта соңғы екі жылдың ішінде қызықты зерттеулер өткізілді. Лунд университетінде (Швеция) Lennartsson, F. Öhnell, H.Jacobson, L.Nilsson көру жүйесі қалыптасуының әртүрлі кезеңдеріндегі мидың құрылымы мен зақымдануының арасындағы байланысты зерттеді. Кезінде шала туылған 16 жасөспірімдерді зерттеу нәтижелері бойынша көруі мен қозғалыс аясының байланысы анықталып, осы балалардың жаңартылған сараптамасы ұсынылды [7].

2019 жылға короновирустық инфекция кезінде (COVID-19) Ухань университетінің ғалымдар тоы пандемияның өршуі кезінде телемедицина желісін пайдалана отырып, ШР скринингінің қауіпсіздігі мен орындылығын бағалау үшін зерттеу жүргізді. Көлік жүруіне тыйым салыну мен медициналық ресурстарының жетіспеушілігінен шала туылған нәрестелердің көбісі уақытылы, дер кезінде тиімді скринингтен өте алмауы

басты мәселенің бірі болды. Осы мәселе шала туылған ретинопатияға ұшыраған балалардың емдеуін кешіктіріп, тіпті баланың көру қабілеті күрт төмендеуіне әкеліп соқты. Сондықтан, эпидемия кезінде скринингті мүмкіндігінше қауіпсіз және тиімді өткізу мәселесі маңызды және өте өзекті еді. Телемедицина желісін пайдаланып 267 шала туылған нәрестелер ШР скринингтен өтті. Жүктілігі орташа ұзақтылығы 32 апта (30-дан 34 аптаға дейін) және туылғандағы орташа салмағы 1780 г. (1460-2100г.) болды. 2020 жылдың алты ай ішінде 86 бала зерттеуге жіберілді, оның 77,9% онлайн телемедицина платформасынан түскен. Барлық онлайн кездесулер саны жалпы бетпе-бет кездесу көлеміне қарағанда жоғары болды (58,1% қарсы 22,1%, $P = 0,018$). Зерттеу нәтижесі COVID-19 пандемиясы кезінде телемедицина желісін пайдалана отырып шала туылған нәрестелердің ретинопатиясына скринингтің қауіпсіз және сапалы болатынын көрсетті [8].

Көру қабілетін қорғау, сәтті жұмыс істеу және дамыту мәселелерін баланың дене дамуы мен денсаулығының жалпы деңгейіне сүйеніп қарастыру қажет. Аккомодация спазмы, миопия түріндегі көру бұзылыстары жиі ауыратын, белсенділігі төмен, әлсіз балаларда жиі кездеседі. Ересек адамның көмегімен көру қабілеті зақымдалған бала негізгі қимыл-қозғалыстарды (жүру, жүгіру, өрмелеу, секіру) оңай игереді. Бойында жылдамдық, күш, қимылының үйлесімділігі, төзімділік қалыптасады. Мұндай уақтылы өзгерістер баланың сергек, моторикалық белсенді болып өсуіне, дене және ақыл-

ой қабілеттерінің дамуына, соматикалық аурулардың қауіпін азайтуға ықпал етеді. Мұның бәрі бүкіл ағзаның және оның жеке жүйелерінің, соның ішінде визуалды жүйенің одан әрі жетілуінің негізі болып табылады [9].

Шала туылған ретинопатиясы бар балаларда моторлы және когнитивті дамуы да өз қатарынан айтарлықтай артта қалушылық анықталды. Шала туылған көру қабілеті бұзылған балалардың моторлы және когнитивтік саласын дамытуда екі негізгі кедергілерді атап айтса болады. Біріншісі есту анализаторына негізделген күрделі мінез-құлық жүйелерінің кеш дамуы. Екіншісі баланың тиісті өзара әрекеттесуіне мүмкіндік бермейтін реттеуші функциялардың елеулі бұзылуымен байланысты [10; 11].

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Шала туған ретинопатиясы бар балалардың қимыл-қозғалыс және әлеуметтік-коммуникативтік функцияларын зерттеу мақсатында біз осы санаттағы 2,5 жастан 3 жасқа дейінгі балаларға эксперименттік зерттеу жүргіздік. Зерттеуге Алматы қ. психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру ұйымдарының (бұдан әрі ПМПК) диагностикалық топтағы 7 баласы қатысты. Эксперименттік зерттеу екі кезеңнен тұрды:

1) баланың дамуы туралы мәліметтер жинақтау;

2) ерте жастағы көру қабілеті бұзылған балалардың қимыл-қозғалыс және әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын ICF бойынша бағалау (1-сурет).



1-сурет. Жүргізілген зерттеу сызбасы

Бала туралы деректерді жинау баланың медициналық картасын зерделеу, ПМПК қорытындысы, ата-аналармен сұхбат жүргізу арқылы жүргізілді. Қозғалыс және әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды бағалау мақсатында бақылау екі рет жүргізілді. Зерттеуші таңертеңгі сабақтар кезінде, күннің ең белсенді уақытында (әдетте 9.30-дан 11.30-ға дейін) балардың жанында болды, білім беру процесіне араласпады және сұрақтар қоймады. Материалдардың

мазмұны мен қол жетімділігі, педагогтың балалармен өзара әрекеттесу тәсілдері, сабақтардың ұйымдастырылуы негізге алынды.

Зерттеуге шала туылған ретинопатиясы бар 7 бала қатысты. Көру өткірлігі бойынша Vis-тен 0,1-ге дейін 1 бала, Vis-тен 0,1-ден 0,3-ке дейін алты бала болды. Көру ауруының диагнозы: ретинопатия, астигматизм, әлсіз гиперметропия, ішкі тор қабатының атрофиясы, қылилық, нистагм (1-Кесте).

1-кесте

Балалардың эксперименттік тобының деректері

Код	Жасы	Тобы	Көру диагнозы
001	2,7 жас	бөбектер	РН, Vis 0,2 дейін, астигматизм бар әлсіз гиперметропия
002	2,8 жас	бөбектер	РН, Vis 0,2 дейін
003	2,7 жас	бөбектер	РН, Vis 0,2 дейін нистагм
004	2,8 жас	бөбектер	ШП, Vis 0,1 дейін ішкі тор қабатының атрофиясы
005	2,10 жас (егіз)	кіші	ШП, Vis 0,2 дейін
006	2,10 жас (егіз)	кіші	ШП, Vis 0,3 дейін амблиопия
007	2.11 жас	кіші	ШП, Vis 0,2 дейін амблиопия, қылилық

Бала дамуындағы проблемаларын бағалау және оларды жеңу жолдары педагогтар мен ата-аналар арасында көмек стратегиясын кеңінен талқылау мен пікір алмасу кезінде орын алды. Ол үшін Канада елінде орын алған бала мен ата-анасын бағалау сұхбаты (COMP- Canadian Occupational Performance Measure Law, Baptise, Carswell, Mc Coll, Polatajko, Pollock, 2005) қолданылды [12]. Баланың дамуы туралы мәліметтерді жинау барысында келесі деректер жиналды: ата-аналардың пікірі бойынша бала үшін маңызды іс-әрекет; іс-әрекетті орындау сапасы; ата-аналардың баланың дағдыны орындауына қанағаттануы; баланың дамуы туралы жалпы мәліметтер.

Бала мен отбасын әлеуметтік-педагогикалық тексеру ICF шеңберінде келесідей жеке бөлімдер бойынша жүргізілді: белсенділік пен іс-әрекетке қатысу (d) және қоршаған орта (e).

Бағыттары:

1) отбасының сұранысын анықтау: олар мамандардан не алғысы келеді; мамандардан қандай көмек күтеді;

2) баланың проблемаларын ата-аналар тұрғысынан нақтылау: күнделікті өмірлері, балада туындайтын қиындықтары;

3) іс-әрекеттік белсенділік және әлеуметтену аспектілерінде психоәлеуметтік даму ерекшеліктерін анықтау (d): біліктілігі және қолдана алу (d1); жалпы міндеттер мен нұсқаулар (d2);

4) коммуникация (d3), мобильділік (d4); өз-өзіне күтім жасай алу (d5); ең қарапайым тұрмыстық дағдылары (d6), қарым-қатынас (d7); өмір сүрудің негізгі аялары, оның ішінде тамақтану, киіну, гигиеналық, ойын сол сияқты т.б. дағдылары (d8);

5) баланың даму проблемаларын бағалау (ұпаймен: 0 – қиындықтар жоқ; 1 – жеңіл қиындықтар; 2 – орташа қиындықтар; 3 – ауыр қиындықтар; 4 – абсолютті қиындықтар);

6) қоршаған орта факторларын анықтау (e) – ата-аналардың көмегі (e4);

7) баланың мықты жақтарын, қабілеттерін анықтау;

8) балаға көмек көрсетуде отбасының әлеуеті мен мүмкіндіктері.

Қарым-қатынас, әлеуметтену және деңгейі шартты түрде анықталды (2-кестедегі қозғалыс саласындағы проблемаларды сипаттама).
бағалау нәтижесінде бала дамуының үш

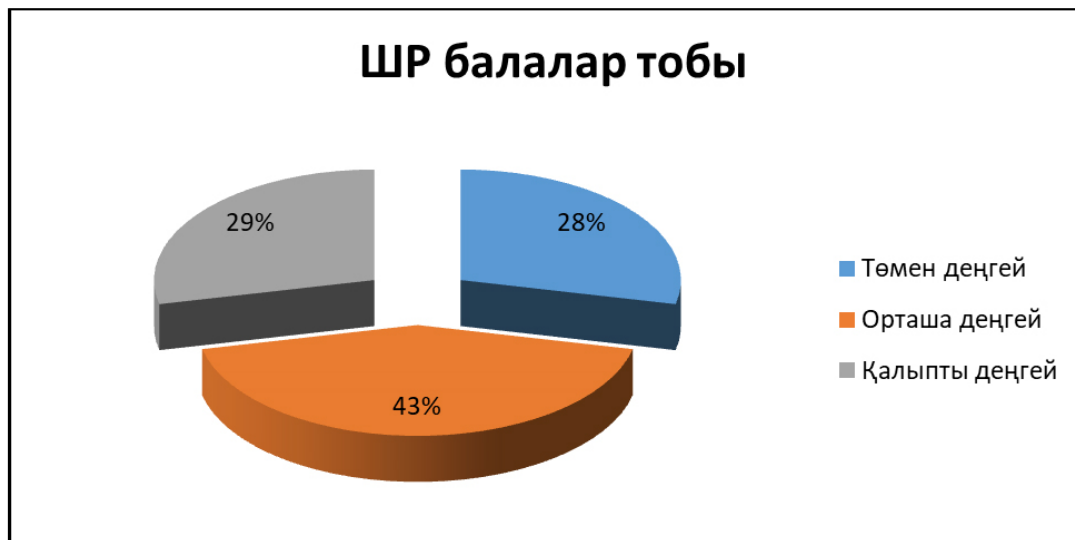
2-кесте

ШР кезінде балалардың әлеуметтік-коммуникативтік қимыл-қозғалыс дамуының даму деңгейлері

Коммуникативті, әлеуметтік мінез-құлық деңгейлері	Деңгей сипаттамасы
Бірінші топ – коммуникативтік, моторлы, әлеуметтік мінез-құлық деңгейі төмен балалар	күн тәртібінің сәттері баланың органикалық қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты болғандықтан, бірінші топтағы балаларда аталмыш сәттерін орындаудың «қажеттілігі» туралы қарапайым түсінік бар. Бала тамақтану, киіну, дәретхана, жеке гигиена және т.б. байланысты тұрмыстық іс-шараларға пассивті түрде қатысады. Визуалды-моторлы үйлесімділік, «көз-қол», «қол-ауыз» үйлесімі бар. Бала өз денесінің бөліктерін ажыратады, олардың функцияларын түсінеді, кеңістіктегі қимыл-қозғалыстарды көмекпен орындайды. Балалар сөйлеуді түсінеді, алғашқы коммуникативті реакцияларды көрсете алады, бірақ олардың коммуникативті реакциялары нақты емес. Вербальді және вербальсіз сипаттағы сигналдарды қолдануға тырысады. Сонымен қатар, айналадағы адамдар оларды әрдайым түсіне алмайды. Өзара коммуникативтік іс-әрекетті қанағаттанарлықсыз деп айтуға болады. Бала қажеттіліктерге, тілектер мен сезімдерге қатысты, алдын-ала күтетін сұрақтарға «иә/жоқ» деген қарапайым реакциялармен шектелуге мәжбүр. Балалар режим сәттерін бейнелеу (ым-ишара) үшін негізінен вербальды емес қарым-қатынас әдістерін қолдануға мүмкіндік беретін даму деңгейінде.
Екінші топ – коммуникативті, моторлы, әлеуметтік мінез-құлық деңгейі орташа балалар	Күн тәртібінің мәнін түсінеді, оларға бірлескен іс-әрекетте (жалғасатын іс-әрекет) пассивті-белсенді түрде қатысады. Өзін-өзі күту бойынша кейбір әрекеттерді ересек адамның кішігірім көмегі арқылы жасайды. Кеңістікте өз денесін сезінеді, кеңістікте қозғалудың негізгі дағдыларын меңгерген. Бұл топтың балалары айтылған сөйлеуді жақсы түсінеді, қарым-қатынас үшін сигналдарды қолданады (ауызша сөйлеу, зат-таңбалар, көрсету түрінде). Олардың мүмкіндіктеріне сүйене отырып, олар ересек адамның қасында болғысы келсе де, тілектерін білдіре алады.
Үшінші топ – коммуникативті, моторлы, әлеуметтік мінез-құлықтың қанағаттанарлық деңгейіндегі балалар	Бұл топтың балалары күн тәртібіндегі сәттердің мақсаттарын түсінеді, іс жүзінде барлық қарапайым өзін-өзі күту дағдылары қалыптасқан. Олар таныс кеңістікте еркін қозғала алады, негізгі жалпы дене жаттығуларды өздігінен және ересектердің кішігірім көмегімен орындайды. Балалар ауызша сөйлеуді ғана емес, сонымен бірге сөйлеуді алмастыратын коммуникациялық жүйелерді де белсенді қолданады.

Зерттеу нәтижелері шала туған ретинопатиясы салдарынан көру қабілеті бұзылған балалардың әлеуметтік-коммуникативтік және қимыл-қозғалыс дағдыларының дамуы әртүрлі деңгейлерін көрсетті. Сонымен қатар, көру өткірлігі коммуникативті, әлеуметтік,

моториканың қалыптасуына тікелей әсер етпейтіндігі анықталды. Көру қабілеті 0,1-ден төмен бала көру қабілеті жоғары балалармен салыстырғанда дағдылардың қалыптасу деңгейі жоғары болды.



2-сурет. Әлеуметтік-коммуникативтік қозғалыс дағдыларын қалыптастыру бойынша ШР бар балалар топтары

Қорытынды. Визуалды диагнозы (шала туылған ретинопатия) және шамамен көру өткірлігі бірдей балалар әлеуметтік, коммуникативтік, қимыл-қозғалыс дағдылары қалыптасуы мен белсенділіктің әр түрлі деңгейін көрсетті. Балалардың үштен бір бөлігі өз-өзіне қызмет көрсету, қарапайым тұрмыстық дағдылар мен коммуникация салаларына қатысудың төмен деңгейінде. Олардың моторлы-заттық әрекеттерінің даму ерекшелігі келесідей: қимыл-қозғалыс қалыптасуының қарқыны едәуір баяу және функционалды іс-әрекетті түсіну мен оның іс жүзінде орындалуы арасындағы сәйкессіздік анықталды. Бұл балаларда ұзақ уақыт бойы кеңістіктегі нашар бағдарлануы мен дифференциалды қозғалыстарды ажырата алмауы сақталады. Дегенмен, белсенді моторлық қызмет көрсету үшін барлық алғышарттары қалыптасқан – балалар заттардың функционалды қызметтерін түсінеді және олармен қарапайым, күнделікті қолданатын әрекеттерді орындайды.

Кейбір жағдайда келесі көрініс орын алды: балада әлеуметтік, моторикалық дағдылары қалыптасқан, оларды үйде жақсы орындайды, бірақ ПМПК тобында орындаудан бас тартады; басқалармен жақындасу қарым-қатынас жасауы қиын. Мүмкін, бұл топтағы балалардың эмоционалды тұрғыдан ыңғайсыз жағдайларға байланысты. А.К.Белолуцкая, Т.Н.Леван, С.А.Зададаева, О.А.Шиян жүргізген зерттеулер көрсеткендей, балабақша топтарында балалардың танымдық дамуына ықпал ететін сабақтарға қатты көңіл бөлгенімен, олардың эмоционалды жайлылығы үшін жағдайлар жасалмайды [13].

Бала дамуындағы осы кемшіліктерді жеңудің қиындықтары көбінесе олардың танымдық белсенділіктің жетіспеушілігімен емес, ата-аналардың гипер-қамқорлығымен байланысты. Сондай-ақ, оларды өтеу әдістері әлі ерте жастағы баланың меншігі болмағандықтан, дамудың осы кезеңіндегі компенсаторлық мүмкіндіктері өте шектеулі. Жалпы, көру қабілеті бұзылған ерте жастағы

балаларда қозғалыс, әлеуметтік дағдылары өздігінен қалыптаспайды және бала оның барлық элементтеріне үйретілген жағдайда ғана оны компенсаторлық қолданудың шарты бола алады. Ретинопатияға ұшыраған балаларда көбінесе сенсомоторлы дамудың айқын тежелуі ғана емес, сонымен бірге эмоционалды-еріктік және танымдық дамуындағы тежелуі байқалды.

Барлық балалар тұрмыстық дағдыларын жақсы меңгеретінін көрсетті, өйткені біріншіден, олар баланың органикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған, сондықтан түсінікті. Екіншіден, олар жүйелі түрде, тұрақты қайталанатын.

Баланың дамуы мен белсенділігіне қоршаған ортаның қолайлы және қолайсыз факторларының әсерін бағалауда (е, е4) келесі көрініс орын алды: көптеген ата-аналардың қателігі баланың алғашқы өз бетінше істейтін әрекеттерін ертерек тоқтатып, баланың орнына жасау. Бұл олардың балаға күтімін жеңілдеткенімен, баланың пассивті мінез-құлқын күшейтеді. ПМПК диагностикалық тобындағы бақылау мен оқыту көрсеткендей, дұрыс оқытылған кезде ата-аналар қысқа мерзімде баласына қарапайым тұрмыстық дағдыларын үйрете алады.

Балалардың басым көпшілігінің анамнезіне сәйкес экспрессивті сөйлеудің уақытысымен дамымауы байқалды. Бұл

вокализацияның кеш пайда болуымен, былдырау мен сөйлеудің кедейлігімен, фразалық сөйлеудің кеш пайда болуымен көрінеді. Сөйлеу дамуының бұзылуы баланың әлеуметтік бейімсіздігіне әкеледі. Әдетті ата-аналар бала ұсынған вербальды емес қарым-қатынас құралдарын ажырата алмайтындығымен байланысты болуы мүмкін. Ата-аналар ауызша сөйлеуді қалыптастыруға кедергі келтіреді деп қорқып, вербальды емес байланыс құралдарын пайдаланудан қорқады. Шындығында, қарым-қатынастың қосымша әдістері сөйлеуге деген ұмтылысты тоқтатпайды, керісінше, олар баланың коммуникативті мінез-құлқын ынталандырады.

Ата-аналармен және баланың бүкіл ортасымен тығыз қарым-қатынас педагогикалық жұмыстың тиімділігінің кепілі болып табылады, сондықтан мамандардың кеңес беру қызметі маңызды бағыттарының бірі. Ата-аналарға қатысты мамандардың міндеті – дамыту педагогикалық процессіне отбасын қарқынды түрде қосу. Бұл ата-аналардың балалар туралы білімдерін кеңейтуді, әдістәсілдерімен танысуды, мамандармен бірігіп баланың даму динамикасын бақылауға қатысуын қамтамасыз етеді [14,15].

Зерттеудің келесі кезеңдерінде әр баланың жеке ерекшеліктерін, мүмкіндіктері мен нақты жағдайларын ескере отырып, жеке-жеке даму бағдарламасын құру жоспарлануда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- [1] Айтжанова Р.К. Реферативный обзор по использованию Международной классификации функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (2019) <https://special-edu.kz/library/> (дата обращения 22.11.2021).
- [2] Аналитическая справка по результатам апробации программ для семьи по работе с детьми с тяжелыми нарушениями опорно-двигательного аппарата, интеллекта и зрения /сост. Ерсарина А.К., Абаева Г.А., Айтжанова Р.К. – Алматы: ННПЦКП, 2019. <https://special-edu.kz/library/> (дата обращения 22.11.2021).
- [3] Рагозина В.В. Развитие ребенка раннего возраста в системе художественного образования Украины //Педагогика и психология. – 2019. – №3(40). – С 12-25. <https://www.kaznpu.kz/ru/998/page> (дата обращения 01.12.2021).
- [4] Катаргина Л.А., Хватова А.В., Коголева Л.В., Денисова Е.В. Проблемы и перспективы профилактического лечения ретинопатии недоношенных //Вестн. офтальмол. – 2005. – №2. – С.38-41.
- [5] Коленко О.В., Пшеничнов М.В., Егоров В.В., Сорокин Е.Л. Организационный алгоритм выявления и лечения ретинопатии недоношенных //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2018. – №8 – С.59-64. <https://rae.ru/> (дата обращения 28.11.2021).

[6] Яцык Г.В. Руководство по неонатологии. Практическое пособие. – М., 2008 https://kingmed.info/knigi/Pediatrics/book_1811/Prakticheskoe_rukovodstvo_po_neonatologii-Yatsik_GV_Odinaev_ND-2008-pdf (дата обращения 24.11.2021).

[7] Lennartsson, F.Öhnel, H.Jacobson, L.Nilsson Pre- and Postnatal Damage to the Retro-Geniculate Visual Pathways Cause Retinal Degeneration Predictive for Visual Function (2021) *Frontiers in Human Neuroscience*, 15, статья № 734193, DOI: 10.3389/fnhum.2021.734193 (дата обращения 12.12.2021).

[8] Guo, Z., Ma, N.a , Wu, Y.a , Yuan, H.a , Luo, W.b , Zeng, L.c., Jie The safety and feasibility of the screening for retinopathy of prematurity assisted by telemedicine network during COVID-19 pandemic in Wuhan, China (2021) *BMC Ophthalmology*, 21 (1), статья № 258, DOI: 10.1186/s12886-021-02018-x. (дата обращения 12.01.2022).

[9] Материалы авторского обучающего семинара Е.С. Кешишян //Ребенок первого года жизни – физиология и патология, 2016.

[10] Noonan C.P., Clarc D. I. Trends in the management of stage 3 retinopathy of prematurity //Br. J. Ophthalmol. – V.80. – P. 278-281. Capone A.Jr., Trese M.T. Stage 5 Retinopathy of prematurity: Then and Now. *Retina* 2006; 26: 721-723.

[11] Абаева Г.А. Особенности манипулятивно-моторной сферы детей раннего возраста при ретинопатии недоношенных //Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Специальная педагогика». – 2015. – №1 (40). – С.112-120 <http://sp.kaznpu.kz/ru/series/3/?year=2015> (дата обращения 08.11.2022).

[12] Мэри Ло, Сью Баптист, Энн Карвелл, Мэри-Энн МакКолл, Хелен Полотайко, Нэнси Полок. – Канадская оценка выполнения деятельности. – Изд. 2-е. /Пер. с англ. С. Мальцев. – Торонто, 2005 с исправлениями. <https://manual.sdc-eu.info/ot/lib/5.pdf> (дата обращения 21.12.2021.).

[13] Белолицкая А. К., Леван Т.Н., Зададаев С.А., Шиян О.А., Шиян И.Б. Условия для поддержки диалектического мышления и понимания эмоций эмоций в детском саду //Вопросы образования. – 2021. – №3. – С.237-259. <https://www.hse.ru/> (дата обращения 21.12.2021).

[14] Абаева Г.А., Жангельдина И.Т. Коррекционные технологии в процессе педагогической социально-психологической помощи детям раннего и дошкольного возраста с множественными нарушениями развития: Методические рекомендации. – Алматы: ННПЦКП, 2014-2015. <https://special-edu.kz/library/> (дата обращения 11.11.2021).

[15] Вишневская Т.А. Методические рекомендации к использованию дидактических игр и упражнений для развития осязания и тонкой моторики у незрячих детей дошкольного возраста. – Алматы: ННПЦКП, 2018. <https://special-edu.kz/library/> (дата обращения 11.11.2021).

References:

[1] Ajtzhanova R.K. Referativnyj obzor po ispol'zovaniyu Mezhdunarodnoj klassifikacii funkcionirovaniya, ogranichenij zhiznedeyatel'nosti i zdorov'ya (2019) <https://special-edu.kz/library/> (data obrashcheniya 22.11.2021).

[2] Analiticheskaya spravka po rezul'tatam aprobacii programm dlya sem'i po rabote s det'mi s tyazhelymi narusheniyami oporno-dvigatel'nogo apparata, intellekta i zreniya /sost. Ersarina A.K., Aباeva G.A., Ajtzhanova R.K. – Алматы: ННПСКР, 2019. <https://special-edu.kz/library/> (data obrashcheniya 22.11.2021).

[3] Ragozina V.V. Razvitie rebenka rannego vozrasta v sisteme hudozhestvennogo obrazovaniya Ukrainy //Pedagogika i psihologiya. – 2019. – №3(40). – S 12-25. <https://www.kaznpu.kz/ru/998/page> (data obrashcheniya 01.12.2021).

[4] Katargina L.A., Hvatova A.V., Kogoleva L.V., Denisova E.V. Problemy i perspektivy profilakticheskogo lecheniya retinopatii nedonoshennyh. //Vestn. oftal'mol. – 2005. – №2. – S.38-41.

[5] Kolenko O.V., Pshenichnov M.V., Egorov V.V., Sorokin E.L. Organizacionnyj algoritm vyyavleniya i lecheniya retinopatii nedonoshennyh //Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovaniy. – 2018. – №8 – S.59-64. <https://rae.ru/> (data obrashcheniya 28.11.2021).

[6] YAcyk G.V. Rukovodstvo po neonatologii. Prakticheskoe posobie. – М., 2008 https://kingmed.info/knigi/Pediatrics/book_1811/Prakticheskoe_rukovodstvo_po_neonatologii-Yatsik_GV_Odinaev_ND-2008-pdf (data obrashcheniya 24.11.2021).

[7] Lennartsson, F.Öhnell, H.Jacobson, L.Nilsson Pre- and Postnatal Damage to the Retro-Geniculate Visual Pathways Cause Retinal Degeneration Predictive for Visual Function (2021) *Frontiers in Human Neuroscience*, 15, stat'ya № 734193, DOI: 10.3389/fnhum.2021.734193 (data obrashcheniya 12.12.2021).

[8] Guo, Z., Ma, N.a, Wu, Y.a, Yuan, H.a, Luo, W.b, Zeng, L.c., Jie The safety and feasibility of the screening for retinopathy of prematurity assisted by telemedicine network during COVID-19 pandemic in Wuhan, China (2021) *BMC Ophthalmology*, 21 (1), stat'ya № 258, DOI: 10.1186/s12886-021-02018-x. (data obrashcheniya 12.01.2022).

[9] Materialy avtorskogo obuchayushchego seminara E.S. Keshishyan //Rebenok pervogo goda zhizni – fiziologiya i patologiya, 2016.

[10] Noonan C.P., Clars D. I. Trends in the management of stage 3 retinopathy of prematurity //Br. J. Ophthalmol. – V.80. – P. 278-281. Capone A.Jr., Trese M.T. Stage 5 Retinopathy of prematurity: Then and Now. *Retina* 2006; 26: 721-723.

[11] Abaeva G.A. Osobennosti manipulyativno-motornoj sfery detej rannego vozrata pri retinopatii nedonoshennyh //Vestnik KazNPU imeni Abaya, seriya «Special'naya pedagogika». – 2015. – №1(40). – S.112-120 <http://sp.kaznpu.kz/ru/series/3/?year=2015> (data obrashcheniya 08.11.2022).

[12] Meri Lo, S'yu Baptist, Enn Karsvell, Meri-Enn MakKoll, Helen Polotajko, Nensi Polok. – Kanadskaya ocenka vypolneniya deyatelnosti. – Izd. 2-e. /Per. s angl. S. Mal'cev. – Toronto, 2005 s ispravleniyami. <https://manual.sdc-eu.info/ot/lib/5.pdf> (data obrashcheniya 21.12.2021.).

[13] Beloluckaya A. K., Levan T.N., Zadadaev S.A., SHiyan O.A., SHiyan I.B. Usloviya dlya podderzhki dialecticheskogo myshleniya i ponimaniya emocij emocij v detskom sadu /Voprosy obrazovaniya. – 2021. – №3. – S.237-259. <https://www.hse.ru/> (data obrashcheniya 21.12.2021).

[14] Abaeva G.A., ZHangel'dina I.T. Korrekcionnye tekhnologii v processe pedagogicheskoy social'no-psihologicheskoy pomoshchi detyam rannego i doshkol'nogo vozrasta s mnozhestvennymi narusheniyami razvitiya: Metodicheskie rekomendacii. – Almaty: NNPCRP, 2014-2015. <https://special-edu.kz/library/> (data obrashcheniya 11.11.2021).

[15] Vishnevskaya T.A. Metodicheskie rekomendacii k ispol'zovaniyu didakticheskikh igr i uprazhnenij dlya razvitiya osyazaniya i tonkoj motoriki u nezryachih detej doshkol'nogo vozrasta. – Almaty: NNPCRP, 2018. <https://special-edu.kz/library/> (data obrashcheniya 11.11.2021).

Оценка социально-коммуникативных и двигательных навыков детей раннего возраста при ретинопатии недоношенных

Г.А. Абаева^{1*}, Р.К. Айтжанова²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

²Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

Казахстан, по инициативе общественных организаций переходит на социально-образовательную модель поддержки лиц с ограниченными возможностями, где оценку проблем и оказание помощи детям принято осуществлять в рамках Международной классификации функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (МКФ). МКФ – это признанная специалистами во всем мире классификация, по которой оценивают не только и не столько нарушения здоровья, сколько влияние на функционирование индивида, его активность и участие в различных сферах жизни с учетом сильных сторон, способностей и реабилитационного потенциала. Суть заключается в том, что у двух индивидов с одинаковым

медицинским диагнозом могут быть различные уровни функционирования или наоборот два индивида с равным уровнем функционирования не обязательно имеют одинаковое состояние здоровья.

В статье приведены результаты собственных исследований по оцениванию социально-коммуникативных и двигательных навыков по МКФ детей раннего возраста с ретинопатией недоношенных. По результатам исследования были выявлены особенности формирования моторной, социально-коммуникативной сферы детей при ретинопатии недоношенных и возможности их компенсаторного использования в психолого-педагогической поддержке детей с нарушением зрения.

Ключевые слова: дети нарушениями зрения; слепота; слабовидение; ретинопатия недоношенных; ранний возраст; ранняя коррекционная поддержка; специальные организации образования.

В данной работе используются следующие сокращения: РК – Республика Казахстан, МКФ – Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья; РН – ретинопатия недоношенных, ВОЗ – Всемирная организация здравоохранения, ПМПК – психолого медико педагогическая консультация.

Assessment of social, communicative and motor skills of children with retinopathy of prematurity

G. A. Abayeva^{1*}, R.K. Aitzhanova^{2*}

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University,*

²*National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

Kazakhstan, on the initiative of public organizations, is switching to a social and educational model of support for people with disabilities. According to this model, it is customary to assess problems and provide assistance to children with in the framework of the International Classification of Functioning, Disability and Health (here ICF). The International Classification of Functioning is a classification recognized by experts all over the world, according to which not only health disorders are assessed, but the impact on the functioning of an individual, his activity and participation in various spheres of life, taking into account abilities and rehabilitation potential. That is, two individuals with the same medical diagnosis may have different levels of functioning, or vice versa, two individuals with the same level of functioning do not necessarily have the same state of health.

The article presents the results of own research on the assessment of socio-communicative and motor skills according to the ICF of children with retinopathy of prematurity. According to the results of the study, the peculiarities of the formation motor, social and communicative sphere of children with retinopathy of prematurity and the possibility of their compensatory use in psychological and pedagogical support of children with visual impairment were revealed.

Keywords: children with visual impairments; blindness; low vision; retinopathy of prematurity; early age; early correctional support; special education organizations.

The following abbreviations are used in this paper: RK – Republic of Kazakhstan; ICF – International Classification of Functioning, Disabilities and Health; ROP – retinopathy of prematurity, WHO – World Health Organization, PMPK - psychological and medical pedagogical consultation.

Поступила в редакцию 06.11.2021

IRSTI 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.15>

G.S.KVASNYH*¹, N.I.PUSTOVALOVA¹, A.A.CHUGUNOVA¹

¹M. Kozybayev North Kazakhstan University (Petropavlovsk, Kazakhstan)
kgalene75@gmail.com, nata_pustovalova@mail.ru, anna030867@mail.ru

ON THE ISSUE OF SOLVING THE PROBLEM OF FORMING AN INCLUSIVE CULTURE AMONG FUTURE TEACHERS

Abstract

In the article, the authors consider the problem of forming an inclusive culture among university students, future teachers, to prepare for work with students with special educational needs. The components of inclusive culture are considered, in particular, inclusive literacy, inclusive readiness, inclusive competence. The experience of the teachers of the Department of “Special and Social Pedagogy” with students and teachers at North Kazakhstan University named after M. Kozybayev and students of advanced training courses at the IRAT of the university is presented. In particular, three areas of the department’s work are described to solve the problem of forming an inclusive culture at the university, its results, and the results of a questionnaire to identify the level of inclusive culture among future teachers are shown. The results presented in the article suggest that, despite the study of special disciplines, future teachers have a shortage of professional competencies in the implementation of inclusive education and the need to increase the level of inclusive culture for the success of working with students with special educational needs. The article presents a program for improving inclusive culture and inclusive literacy of students of pedagogical specialties.

Keywords: inclusive education; inclusive culture; inclusive literacy; inclusive readiness; inclusive competence; special educational needs; professional competence of a teacher; professional training.

Introduction. The State Program for the Development of Education and Science for 2020-2025 in the Republic of Kazakhstan aims educational organizations to implement inclusive practices. In this regard, the issue of training a future teacher to work with students with special educational needs at all levels of education in the Republic of Kazakhstan requires a solution.

Scientists S.A. Alekhina [1], D.Z. Akhmetov [2], V.P. Solomina [3], etc.), note that inclusive education is aimed not only at eliminating any discrimination, but also at creating variable conditions for people with disabilities to receive education. The Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” considers “inclusive education” as a process providing equal access to education for all students, taking into account special educational needs and individual abilities [4]. The purpose of the article is to present new approaches to training future teachers to work in inclusive education

through the formation of an inclusive culture in them.

The main part. Inclusive education is an education that recognizes the values of the differences of all children and their ability to learn, taking into account the needs of each child, not only with developmental problems, but also those who belong to a particular ethnic, cultural, social, age group. Inclusive education is a type of education and upbringing according to which children with any disabilities can study in any ordinary school. By inclusive education, I.N. Khafizullina means «a broader process of integration, implying access to education for everybody and the development of general education in terms of adaptation to the different needs of all children» [5, P.3].

Z.A. Movkebayeva, studying the problems of the introduction of inclusive education in Kazakhstan, came to the conclusion that inclusive education represents the transformation of general education. Her idea is that in society all

disabled people should and can be involved in society [6]. The main directions related to the emergence and development of the inclusive education system in Kazakhstan, as well as the state policy in this area, with the disclosure of the main features of the work in terms of activating the activities of teachers in the system of providing support to children with SEN, are highlighted by R.K. Nurmaganbetova in the work “The main directions of the development of inclusive education in Kazakhstan” [7].

Inclusive culture is a system of values and relationships of participants in educational relations implementing inclusive education. Important aspects of the implementation of inclusive education were dealt with by E. Ozel [8], A. Smutzer and E. Ignatovich [9] and others.

Kazakhstani scientists S. Zeynolla, A. Nurgalieva, S. Nurgalieva, claim that certain models have been formed in Kazakhstan and the practice of building an inclusive education system has been accumulated [10].

The problems of inclusive education and the creation of an inclusive society are raised by Russian scientists G.E. Vorobyova, E.G. Grishchenko, E.V. Zotova, A.N. Komaricheva, E.G. Lozovskaya, N.A. Maksimova, L.I. Shapovalova, Ya.I. Shportova, S.N. Zykova, S.A. Shilina, K.I. Fedorova, Z.M. Cheldiyeva. Scientists M.Yu. Perfilieva, Y.P. Simonova, S.A. Prushinsky, T.G. Turkina note that there are a lot of objective and subjective difficulties in inclusive education, and rightly assert that “problems and barriers in the life of a person with SEN are created by society and the imperfection of the public education system” [11].

For the first time, we get acquainted with the concept of “inclusive culture” in the works of English researchers T. Booth, M. Ainscough, who identify three interrelated aspects that reflect the most important directions for improving the development of inclusive education: the creation of an inclusive culture, the development of inclusive policy and the introduction of inclusive practice [12].

Inclusive culture is the fundamental basis for creating a culture of an inclusive society in which future teachers will be located. The

above-mentioned studies have made a certain contribution to the development of the theory of inclusive education, but the issue of inclusive culture among future teachers requires study and implementation in higher school practice.

Literature review. Inclusive culture provides an opportunity to achieve high results in accordance with the goals of inclusive education. The formation of an inclusive culture among future teachers is considered by researchers and practitioners as a task, the solution of which lies at the basis of inclusion and includes the adoption of the values of respect for diversity, tolerance for differences, cooperation, encouragement of everyone’s achievements and the creation of an inclusive community based on them.

Doctor of Psychological Sciences M.R. Arpentieva defines inclusive culture “as part of the culture of human relations and human activity aimed at healthy, full-fledged, developing relationships between subjects (actors) and stakeholders of inclusive situations, including educational situations.” She believes that “inclusive culture is the way to develop the ability and willingness of people to “live together” – a unique opportunity to improve education and social relations in society as a whole” [13].

The authors of the article “The issues and prospects of creating an inclusive society” L.N. Antilogova, N.I. Pustovalova, D.V. Lazarenko write that “in the scientific literature there are various interpretations of the term “inclusive culture”, some of which narrows its meaning (a unique microclimate, a special atmosphere of relations), and some definitions are given in a global sense (the fundamental basis for creating a culture of an inclusive society, a special philosophy, values and knowledge about the inclusion of which are distributed among all participants) [10, P.3954].

Belarusian researcher V.V. Khitryuk draws attention to the importance of forming an inclusive culture. She suggests understanding the inclusive culture of a teacher as “a component of pedagogical culture, which is a system of knowledge, skills, socio-personal and professional competencies that allow a

teacher to work effectively in an inclusive education (integrated learning and upbringing), to determine the optimal conditions for the development of each child” [14].

While conducting her research, V.V. Khitryuk established the main components and stages of the formation of an inclusive culture of a teacher: *inclusive readiness* (attitude to pedagogical activity in an inclusive education), *inclusive literacy* (a system of knowledge, skills and professional key competencies), *inclusive competence*, which allows to solve professional pedagogical tasks of teaching, upbringing, personal development and social adaptation of a child with special psychophysical development arising in practice. T.V. Varenova defines inclusive culture as “a form of human social behavior that excludes discrimination of any kind” [15].

In order to form the readiness of future teachers for professional activity in inclusive education, universities should form not only professional competencies of graduates, but also inclusive competencies, including knowledge of inclusion pedagogy, as well as an inclusive culture that provides the opportunity to work with students with SEN.

Methods. To reveal and substantiate the problems of the article, we used such methods as: theoretical analysis of domestic and foreign literature on the problem of research; study and generalization of advanced pedagogical experience; description and comparison; pedagogical observation, questionnaire.

Results and discussion. The practical implementation of the task of forming an inclusive culture at North Kazakhstan University named after M. Kozybayev is carried out in the following areas:

1. Training of students studying in the direction 6B01 “Pedagogical sciences” to work in inclusive education.

2. Advanced training of University teachers on the methodology of teaching students with special educational needs.

3. Retraining and advanced training of teachers of preschool, school educational institutions in the EP “Defectology” in the IRAT of the University.

4. Organization of assistance to students with SEN and their support in the educational process of the University through the center for inclusive education.

The first direction is implemented by the inclusion in the working curricula of educational programs in the direction 6B01 Pedagogical Sciences of elective disciplines “Inclusive education” and “Tutoring in inclusive education”, aimed at the formation of inclusive competencies to prepare future teachers for the education and teaching students with special educational needs.

The study of these disciplines provides:

- the development of students’ emotional and value attitude to inclusion;
- systematization, analysis, specification of educational material;
- development of the operational-activity component;
- formation of personal and conative components.

We conducted a study of the readiness of graduates of 2021 to work with children with SEN. The students were offered a questionnaire “Me and inclusive education”. The results of the survey are shown in Table 1.

Table 1

The level of inclusive culture among future teachers to work with students with special educational needs in inclusive education (n=50)

High level		Middle level		Low level	
number	%	number	%	number	%
4	8	12	24	34	68

The survey results showed that each student has their own attitude to inclusive education, but they all understand the need to build this process and create an inclusive society. Despite the fact

that students studied special disciplines aimed at the formation of inclusive competencies, they do not know the methodology for solving pedagogical situations involving students with SEN and cannot solve the contextual tasks proposed to them on the basis of inclusive education. However, the level of inclusive culture among future teachers is mostly at a low level (68%).

This confirms that future teachers have a shortage of professional competencies in the field of inclusive education and the need for professional training to work with students with SEN. Summarizing the results of the work carried out within the framework of the research, it is advisable to draw the following conclusion: the readiness of future teachers to work with students with SEN largely depends on the existing level of inclusive culture while providing a set of necessary pedagogical conditions.

In this regard, a program has been developed to improve inclusive culture and inclusive literacy of students of pedagogical specialties. The program includes such events as: round table “Inclusive culture as the basis of inclusion”; workshop “Solving contextual tasks in inclusive education”, training seminar “The specifics of tutoring in an inclusive environment”, discussion “Tutor and teacher-assistant. Who does an inclusive school need?”, watching a social video “People don’t share like that”, a training seminar “I know, I understand, I feel” and others.

We will pay special attention to the use of “theatrical” techniques, thanks to which participants will be able to experience possible difficulties that people with special needs may experience when receiving, for example, public services. The peculiarity of “theatrical” techniques is to create not just a specific situation, but also an opportunity to express your emotions and feelings, share them with the audience, live and analyze them. There is a formation of a different attitude to the problems of people with special educational needs based on the development of an inclusive culture, the formation of which is especially important for future teachers. The effectiveness of the use

of “theatrical” techniques” has been tested by Associate Professor D.V. Lazarenko in working with civil servants, who most often, in the course of their work, meet with people with special needs when the latter are applying for a job, when preparing various documents, etc.

Another form of work on the formation of an inclusive culture among future teachers will be design and research activities. The implementation of socially significant projects will make it possible to achieve significant progress in changing the public consciousness of those who interact with people with SEN. The creation of a barrier-free environment is an important indicator of the formation of an inclusive society, a society of equal opportunities. Together with Surgut State Pedagogical University, an international competition of student social projects is being held. The competition is held with the aim of: activating the professionally and socially significant potential of student youth in solving urgent problems of inclusive and special (defectological) education. Students must submit and defend social projects.

The implementation of socially significant projects will make it possible to achieve significant progress in changing the consciousness and inclusive culture of students for interaction with persons with SEN. For example, the 4th year students presented a social project “*Relaxation chair (NEB CHAIR) for children with autism spectrum disorders (ASD)*”. Over the past 10 years, autism spectrum disorder has most often attracted the attention of domestic and foreign specialists of various profiles. The reason for such interest in this problem is the insufficient development of effective methods and tools in working with this category of children. The implementation of this project is aimed at preventing aggressive behavior of children with autism spectrum disorder through exposure to auditory, olfactory and tactile receptors. The novelty of the project is an innovative invention in the form of a chair for children with special educational needs, which will contribute to the stabilization and normalization of the emotional background of children with ASD. The NEB CHAIR should

prevent the prerequisites of aggressive behavior, will affect the stabilization of the emotional background of the child through the inclusion of the totality of all receptors, have a beneficial effect on the emotional state of the child with ASD, which will contribute to the effectiveness of further correctional and developmental work of the teacher-defectologist and other specialists.

These events should expand students' knowledge about inclusion, reveal the essence of inclusive education, inclusive society and its value, which is based on inclusive culture, teach them to analyze and evaluate opportunities, conditions for successful learning and support of students with SEN in an inclusive environment. This program and the curriculum of the professional courses "Methods of working with students with special educational needs" (hereinafter referred to as the Program) have been developed taking into account the main provisions and requirements of legal regulatory acts.

The purpose of the program: the formation and development of practical skills of working with students with special educational needs.

Objectives: formation of practical skills in the field of education and training of persons with SEN in an inclusive education that provides everyone, regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic and other characteristics, the opportunity to study in general education institutions. Considering the development of inclusive education, as well as the formation of competencies that are necessary for the professional activity of a university teacher in an inclusive education environment.

Knowledge of the methodological foundations of conducting classes with students with SEN will allow teachers to plan classes, develop modern educational tasks, methodically correctly think over the activities of students with SEN in the classroom, analyze and introspect, reflection and self-reflection. To form students' knowledge and practical skills, the program presents three modules:

Module 1: *Features, fundamentals and problems of inclusive education.*

Module 2: *Features of inclusion of students with SEN in the educational process.*

Module 3: *Tutor support of students with SEN in inclusive education.*

The main objective of these modules is to demonstrate answers to all possible questions that arise in the course of the practical activities of a teacher-tutor, to teach students to put into practice the knowledge they received during the basic educational program, taking into account modern requirements for the organization and implementation of inclusive education in higher education. Inclusive education courses improve the qualifications of university teachers to organize and implement programs of co-education and upbringing of students with special educational needs and students who have no restrictions. At the end of the course, students must demonstrate the following professional competencies: linguistic, socio-cultural, speech, educational and cognitive. According to the third direction, the retraining of pedagogical personnel of organizations of preschool, secondary, technical and vocational education of the North Kazakhstan region under the educational program "Defectology (speech therapy)" (1200 hours) has been organized in the IRAT of the M. Kozybayev NKU.

The direction of training special teachers is one of the priorities today in pedagogy: there is a certain shortage of qualified specialists in educational institutions, and the number of children in need of a special approach remains at a fairly high level. Short courses of professional retraining help to balance the situation, when in a short time the teacher receives all the necessary knowledge and skills in the defectological profile. The professional retraining program "Defectology (speech therapy)" gives the right to conduct a new type of professional activity in the field of defectology, design and implementation of the educational process for persons (children, adolescents and adults) with special educational needs. To form students' practical knowledge, skills, and professional competencies, this Program provides for the development of the following four modules:

Module 1. *General professional disciplines.*

Module 2. *Special disciplines.*

Module 3. *Teaching methods in a special (correctional) school.*

Module 4. *Methods of speech therapy work.*

All modules of the Program are united by a common logic, key ideas, are built on the basis of common principles and approaches. The sequence of course training according to these modules is determined by the teacher (coach). In order to implement the Program, 580 hours of distance learning, 600 hours of independent work and 20 hours of full-time project defense are provided. In total 1200 hours. The work is carried out in stages using distance learning technologies, in particular on the ZOOM, YOUTUBE, MOODLE platforms.

Conclusion. Thus, the formation of an inclusive culture among future teachers should be comprehensive and include the following areas:

– inclusion of special elective disciplines in the working curricula of educational programs;

– advanced training of university teachers on the methodology of teaching students with special educational needs.

– development of retraining and advanced training programs for teachers of preschool, school educational institutions in the EP “Defectology” in the IRAT of the university.

Such training of future teachers solves the problem of the lack of professional competencies in the field of inclusive education and the need for professional training to work with students with SEN.

References

- [1] Alyohina S.V. Inklyuzivnoeobrazovanie: otpolitiki k praktike //Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2016. – T.21. – №1. – С.136-145.
- [2] Ahmetova D.Z. Podhody k vnedreniyu inklyuzivnogo obrazovaniya s uchetom obespecheniya preemstvennosti raznyh urovnej obrazovatel’noj sistemy //Pedagogika, psihologiya i tekhnologii inklyuzivnogo obrazovaniya: materialy vtoroj mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii (Kazan’, 20-21 marta 2014 g.). – Kazan’: Poznanie; IE UP, 2014. – S.11-19.
- [3] Solomin V.P. Aktual’nye problem modernizacii pedagogicheskogo obrazovaniya //Problemy razvitiya metodiki obucheniya biologii i ekologii v usloviyah sociokul’turnoj modernizacii obrazovaniya: Sb. matlovmezhdunar. konf. – SPb.: TESSA, 2013. – S.11-22.
- [4] Zakon Respubliki Kazahstan «Ob obrazovanii» //http://online.zakon.kz (data obrashcheniya 07.08.2021).
- [5] Hafizullina I.N. Formirovanie inklyuzivnoj kompetentnosti budushchih uchitelej v processe professional’noj podgotovki: Avtoref... kand.ped.nauk.. – Astrahan’, 2008. – 24 s.
- [6] Movkebaeva Z.A., Hamitova D.S. Rekomendacii po organizacii distancionnogo obucheniya studentov s osobymi obrazovatel’nymi potrebnostyami v period pandemii koronavirusa //Nauka i zhizn’ Kazahstana. – 2020. – №5. – S.127-130.
- [7] Nurmaganbetova R.K. Osnovnye napravleniya razvitiya inklyuzivnogo obrazovaniya v Kazahstane // Nauchnyj aspekt. – 2019. – T.7. – №2. – S.835-842.
- [8] Emine Ozgel, Madhya Zhagan Ganesan, Ahmad Kamaluddin Megat Daut, Ghazali Bin Darusalam, Nik Asilah Binti. Critical Issue Teacher Training into Inclusive Education //Journal of Computational and Theoretical Nanoscience. – 24(7). – July, 2018. – 5139-5142 p.: DOI: 10.1166/asl.2018.11288.
- [9] Smantser A., Ignatovich E. Future Teacher Training for Work in Inclusive Educational Environment: Experimental Study Results //Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 214(2015). – P.422-429: DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.11.699. (data obrashcheniya 01.09.2021).
- [10] Antilogova L.N., Pustovalova N.I., Lazarenko D.V. Problemy i perspektivy sozdaniya inklyuzivnogo obshchestva //Professional’noe obrazovanie v sovremennom mire. – 2020. – T.10. – №3. – S.3948–3958.
- [11] Lahmotkina V.I., Dorohina O.V. Formirovanie gotovnosti pedagogov k rabote v inklyuzivnoj obrazovatel’noj srede //Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept». – 2015. – T.26. – S.121-125. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95309.htm> (data obrashcheniya 01.09.2021).
- [12] But T. Pokazateli inklyuzii: prakticheskoe posobie /T.But, M. Ejnskou; pod red. M. Vogan; per. s angl. I. Anikeev; nauch. red. N. Borisova, pod obshch. red. M. Perfil’evoj. – M.: ROOI «Perspektiva», 2007. – 124 s. // <http://perspektiva-inva.ru>, (data obrashcheniya 01.09.2021).
- [13] Arpent’eva M.R., Hudyakova T.L., Tokar’ O.V., Shpakovskaya E. Yu., Stepanova O.P., Bazhenova N.G. Inklyuziya i eksklyuziya v obrazovanii kak pokazateli ego kul’tury //Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. – Seriya: Social’nyenauki. – 2019. – №4 (56). – S.175-181.

[14] Khitruk V. The notion of inclusive culture of a pedagogue // 11th International academic conference «State, economy, society». – Krakov: [s. n.], 2011.

[15] Varenova T.V., Kupcova M.G. Nauchno-metodicheskie aspekty regional'noj modeli «ot inklyuzivnoj kul'tury k inklyuzivnomu soznaniyu». – Inklyuzivnoe obrazovanie: nepreryvnost' i preemstvennost': Materialy V Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (Moskva, 23-25 oktyabrya 2019 g.) / gl. red. S.V. Alekhina. – M.: MGPPU, 2019 – S. 377-382.

Болашақ мұғалімдердің инклюзивті мәдениетін қалыптастыру мәселесін шешу

Г.С. Квасных¹, Н.И. Пустовалова¹, А.А. Чугунова¹

*¹М. Козыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
(Петропавл, Қазақстан)*

Аңдатпа

Мақалада авторлар ерекше білім беруіне қажеттілігі бар оқушылармен жұмысқа дайындалу үшін ЖОО студенттері, болашақ педагогтар арасында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселесін қарастырады. Инклюзивтік мәдениеттің компоненттері, атап айтқанда, инклюзивтік сауаттылық, инклюзивтік дайындық, инклюзивтік құзыреттілік қарастырылады. М.Козыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің, «Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасы оқытушылары мен студенттері, сонымен қатар, ҚДБАИ біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушылары қатысуымен жұмыс тәжірибесі ұсынылды. Атап айтқанда, ЖОО-да инклюзивті мәдениетті қалыптастыру міндетін шешу үшін кафедра жұмысының үш бағыты сипатталған, оның нәтижелері, болашақ педагогтардың инклюзивті мәдениет деңгейін анықтау бойынша сауалнама нәтижелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: инклюзивті білім беру; инклюзивті мәдениет; инклюзивті сауаттылық; инклюзивті дайындық; инклюзивті құзыреттілік; ерекше білім беру қажеттіліктері; мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі; кәсіби дайындық.

К вопросу решения проблемы формирования инклюзивной культуры у будущих педагогов

Г.С. Квасных¹, Н.И. Пустовалова¹, А.А. Чугунова¹

*¹Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева
(Петропавловск, Казахстан)*

Аннотация

В статье авторы рассматривают проблему формирования инклюзивной культуры у студентов вуза, будущих педагогов, для подготовки к работе с учащимися с особыми образовательными потребностями. Рассматриваются компоненты инклюзивной культуры, в частности, инклюзивная грамотность, инклюзивная готовность, инклюзивная компетентность. Представлен опыт работы преподавателей кафедры «Специальная и социальная педагогика» со студентами и преподавателями в Северо-Казахстанском университете им. М. Козыбаева и слушателями курсов повышения квалификации в ИППК вуза. В частности, описаны три направления работы кафедры для решения задачи формирования инклюзивной культуры в вузе, ее результаты, показаны результаты анкетирования по выявлению уровня инклюзивной культуры у будущих педагогов. Представленные в статье результаты позволяют говорить о том, что, несмотря на изучение специальных дисциплин у будущих педагогов наблюдается дефицит профессиональных компетенций в области реализации инклюзивного образования и потребность в повышении уровня инклюзивной культуры для успешности осуществления работы с учащимися с особыми образовательными потребностями. В статье представлена Программа повышения инклюзивной культуры и инклюзивной грамотности студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: инклюзивное образование; инклюзивная культура; инклюзивная грамотность; инклюзивная готовность; инклюзивная компетентность; особые образовательные потребности; профессиональная компетентность педагога; профессиональная подготовка.

Received 12.12.2021

Sh. LAISKHANOV¹, N. MYRZALY^{1*}, Zh. KOKTEUBAY², D. ALIASKAROV¹

¹ Abai Kazakh National pedagogical university,

²Kazakh National Women's Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

laiskhanov@gmail.com; naziramyrgyzal@gmail.com*; duman_06@mail.ru

APPLIED ISSUES OF IMPLEMENTING GIS TECHNOLOGIES IN SCHOOL GEOGRAPHY

Abstract

Nowadays, based on world and private experience, the issue of introducing information technologies into educational programs of secondary education institutions is becoming relevant. One of these technologies – GIS (Geoinformation system) technology, which has great importance in teaching geography. During the study, a retrospective analysis of the state of implementation of GIS technologies in second stage of education across the world has been carried out, an overview of foreign experience was conducted, ways and methods of implementation were determined. In accordance with the content of the updated geography textbook for secondary education institutions of Kazakhstan, issues related to using GIS technologies were studied through a survey. As a result of the study, 67.2% of geography teachers showed that they cannot or partially use GIS technology in teaching, 96.6% want to attend advanced training courses that teach the applied basics of GIS technology, and 93.3% of teachers need educational and methodological tools aimed at teaching Geoinformation resources and technologies. These studies have shown the applied issues of GIS technologies in modern geographical education.

Keywords: geographical education; geography textbook; updated content; GIS technologies; secondary education institutions; geoinformation technologies.

Introduction. XXI century – information age. In comparison with the material and labor resources of previous eras, intelligence and the availability of information are crucial factors in the development of modern society. In this regard, there is a tendency in the world to use geoinformation technologies in all sectors of the economy that provide full and prompt access to spatial and temporal data and their analysis. In the developed countries of the world, geoinformation technologies have become one of the priority tools in education [1], including geographical education. Scientists conducting research in this area [2] show that the role of vehicles in the era of “great geographical discoveries” is the same like GIS technologies in modern geography. From this, we can see the importance of the widespread use of digital Geoinformation technologies in geographical education of students. However, GIS technologies are not fully implemented in

secondary education programs in all countries of the world [1-17].

In our country, according to the updated content of education, the content of Geography textbooks for school provides issue of teaching GIS technologies and their methods. Even in the content of geography textbooks for higher secondary education, there are sections “Cartography and geoinformatics” [18-21] and “Cartography and geographical databases” [22]. These sections should teach GIS technologies and their methods used in cartography and geoinformatics. The authors of geography textbooks focused on geoinformation technologies and methods, but did not specify ways to use them. Work performed with the help of Geoinformation technologies and resources was left within the competence of the teacher. However, the inability of many teachers to use Geoinformation technologies, low digital literacy or lack of skills in using Geoinformation

resources in education negatively affects the full assimilation of new knowledge in accordance with the educational program. These issues mean that the topic we are studying is relevant.

The main purpose of the study is to determine the possibilities and ways of implementing GIS technologies into the curriculum of the school course of geography in the countries of the world through a retrospective analysis and to identify the applied problems of introducing GIS technologies in the school geography of the country at the present stage.

Main body. There are many definitions of GIS. Some researchers [3] argue that GIS is a tool for storing, collecting, processing, converting, analyzing, and transporting geographical information.

Characteristics of GIS:

- collection, management, analysis and output of various geographic information with spatial and dynamic characteristics;

- managing spatial and geographic data with a computer and using it to simulate the usual professional method of geographic analysis so that spatial data can provide useful information;

- an important characteristic of a GIS is its relationship with a computer system, since a computer system can be easily integrated into a geographic system of varying degrees of complexity, perform spatial positioning and dynamic analysis [4].

- GIS technologies provide an opportunity to explore real-world global problems that contribute to the development of students' geographical understanding [5]. Based on this, GIS technologies in geography are a set of methods and approaches for practical application of these geoinformatics achievements for spatial data management, their presentation and analysis. They have a lot of software such as GRASSGIS, Quantum GIS, GDAL, Ilwis, SAGA GIS ArcGIS, Mapinfo Professional, ERDAS Imagine.

These named programs contribute to the effective assimilation of knowledge in geography during the creative and educational activities of students with a teacher. In accordance with some studies [6], using GIS improves computer

literacy of pupils and provides training in the process of collecting, analysing, evaluating and presenting spatial data. In addition, GIS has been successfully used to improve spatial literacy: perform field work and study geographical phenomena and improve students' visualization in an interactive digital environment [7].

Using GIS allows to activate the functions: visual-figurative, educating, developing, informational, propagandizing, as well as the formation of skills and abilities when working with GIS. Thus, the visual-figurative function allows students to expand and enrich circular representations by means of sensory perception, makes learning more accessible, improves a deeper and more durable assimilation of educational material.

The role of the educational function when working with GIS is to include various tasks for working with GIS in the process of education of students. The teacher can solve problems of ecological, aesthetic education, etc.

Due to the gradual and continuous complexity of tasks, it is important to use GIS in their execution. After all, using this information technology, you can increase students' interest in the subject and reveal their scientific and creative abilities. Information and propaganda functions are implemented through systematic work with GIS, since it carries a significant semantic and informational load like any teaching tool.

Literature review. Through a retrospective analysis of the scientific literature [8-17], the implementation of GIS technologies in second stage of education across the world can be divided into 4 stages:

1. The first stage of introduction of GIS technologies in process of school geography education is associated with appearance of the first educational programs based on GIS in Canada and the USA in the late 70s and early 90s of the XX century. Subsequently, GIS started introduced in school curricula of countries such as Great Britain, Denmark, Germany, France, Finland, Sweden and the Netherlands. The National Geographic Society of America (NGSA) was one of the first to begin work on the implementation of GIS into educational

process at school and in 1986 created a system of seminars to train teachers to apply basics of GIS [8]. Since 1993, ESRI has released the newsletter ArcSchool Reader, which has also been engaged in improving the abilities of teachers in the United States. Educational materials for schools have been developed, work has been carried out on systematic GIS training [9].

2. The second stage of GIS implementation in school geographical education falls in the mid-1990s – the beginning of the 21st century. This period is characterized by the spread of GIS curricula in schools in most developed countries of Europe and Australia. Under the leadership of Peter O. Connor, the teachers of Bishop Stortford College in the early 1990s developed a multi-level program in order to use of GIS in schools like part of a geographical community project. Development of GIS functions during this period contributed to training of students in such works as analysis, processing of geodata in schools [8]. It was established that geographic information system technology of New Zealand contributes to the formation of students' research skills by experimenting with the teaching of social disciplines [10].

3. *The third stage* of introduction of GIS in school geographical education is associated with transfer of geoinformation knowledge in schools in Eastern Europe, Asia, Africa and Latin America in 2005-2012. The emergence of ArcGIS Online platform and implementation of projects such as Schoolnet Future classroom Lab have contributed to development of geoinformation education in secondary education institutions in Turkey, India and China, Taiwan and other countries [2]. The effectiveness of using GIS programs in the study of geography sections has been studied [17]. While in Africa, under the auspices of ESRI, GIS was introduced into the South African's school curricula with small information resources [11].

4. *The fourth stage* of development of GIS technology in geographical education of schools is characterized by the introduction of GIS in school programs of Eastern European countries and some Asian countries (since 2012, to the

present). This period covers also Kazakhstan. Russia occupies one of the leading positions among Eastern European countries in respect of the level of Secondary Education. In this country, in Russia, elective course programs and manuals about using GIS technologies in geography lessons have been developed, and special attention is being paid to the issue of Geoinformation education of students [8]. And GIS technologies have been introduced into the school curriculum of Kazakhstan since 2019 [18-22].

Methods. The review of works and collection of materials on the problems of scientific users of GIS technologies in secondary education institutions around the world was carried out through domestic and international systems of scientific research (Scopus, Web Science, Academy Google, Educational Resource Information Center, CiteSeer publications ResearchIndex, Ingenta, Electronic Library). In the analysis of accumulated materials, such general theoretical methods as synthesis, analysis, study of regulatory documents on education, and comparison are widely used. And in the study of modern problems of using GIS technology in teaching school geography in Kazakhstan, as the main method was used the survey method.

Research results and discussion. As a result of a retrospective analysis of scientific papers, it was found that Kazakhstan is one of the countries of the 4th stage of implementing GIS in the field of Secondary Education. In order to identify applied issues related to the introduction of GIS technology, an online survey was conducted among geography teachers working in secondary education institutions of the country in 2020. In the survey participated 119 geography teachers, working in rural and urban schools and colleges of all regions of the country, also in secondary education institutions of the cities of Nur-Sultan, Almaty and Shymkent of national significance. In the survey, participants answered 8 questions, providing information about themselves. The results of 3 main questions are shown in the figures below (Figure. 1, 2, 3)

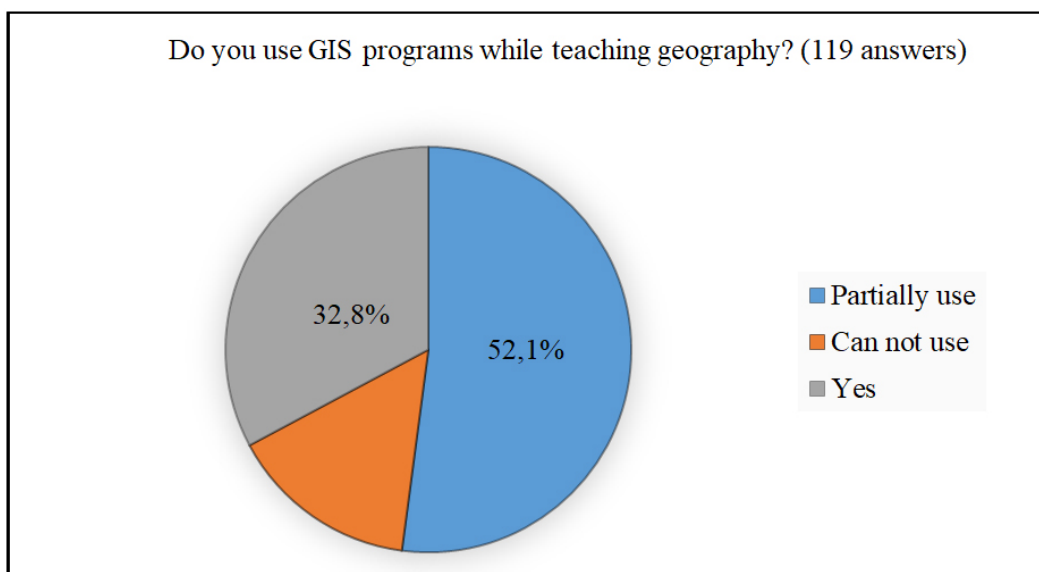


Figure 1. Answer to question 1

As shown in Figure 1, to the question about the ability to use GIS programs for teaching geography in school, 32.8% respondents answered positively, while the rest (67.2%) responded that they do not know how to use or partially use it. However, when they were asked

about the types of programs used by teachers who responded positively, they noted Excel, Word, Daryn, Kundelik, Internet. As long as none of them belong to the GIS program, it can be seen that the amount of those who can not use GIS is much higher.

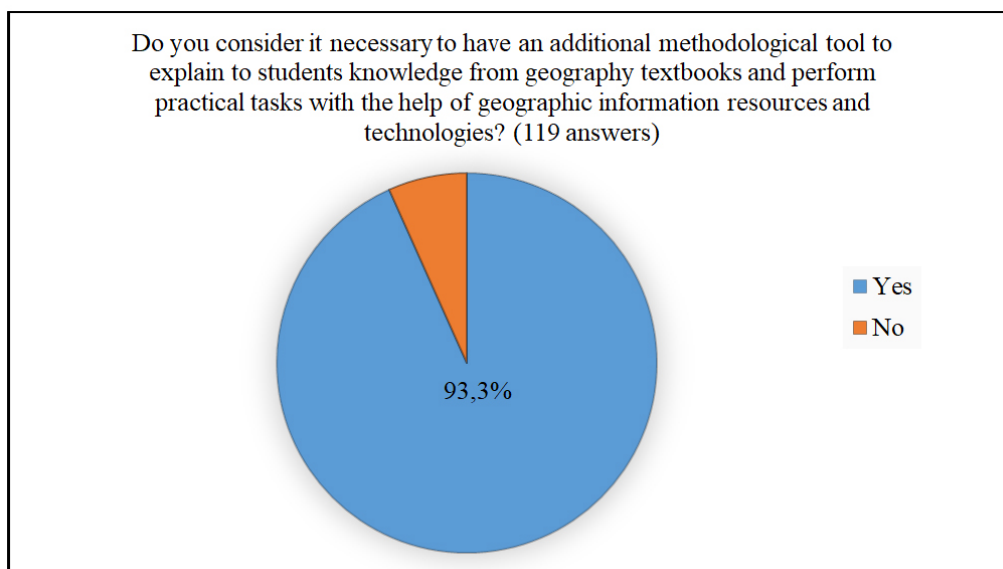


Figure 2. Answer to question 2

To the question regarding the need for an auxiliary methodological tool to explain to students the knowledge contained in geography textbooks and to perform practical tasks using geoinformation resources and technologies

93.3% of geography teachers answered to the question positively. Also, 96.6% of geography teachers surveyed stated that they would like to take advanced training courses that teach the applied basics of GIS technology (Figure 3).

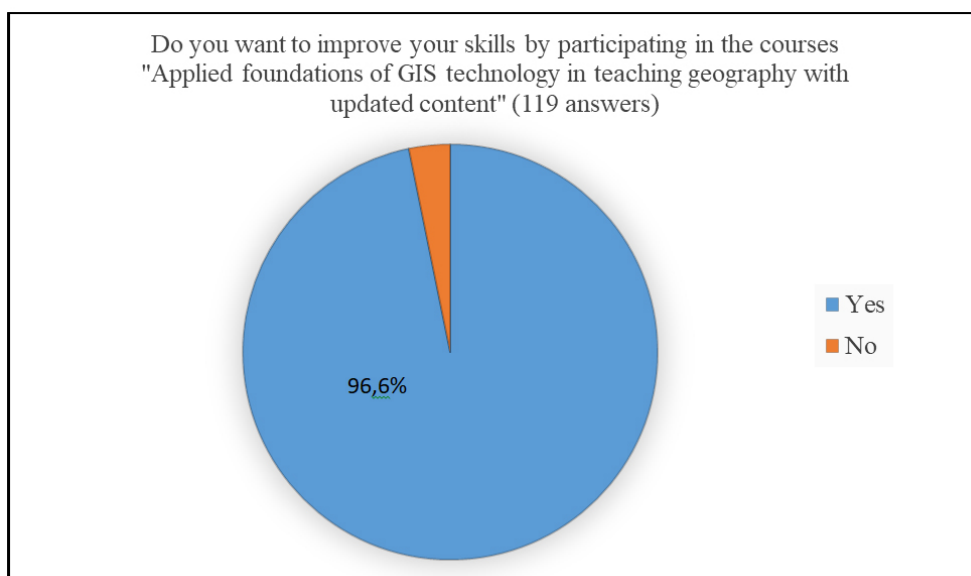


Figure 3. Answer to question 3

The results of the above-mentioned research show that GIS technologies are rarely used in practice in secondary education institutions, and it is necessary to develop teaching aids and materials aimed at teaching GIS technologies and organize advanced training courses in order to improve the digital literacy of teachers and teach the applied basics of GIS. Specialists of the National Academy of Education named after I. Altynsarin, after analytical work on teaching the subject “geography”, concluded that “In geographical education, it is still necessary to use modern technologies, geoinformation sources, digital resources and educational tools” [23]. After all, GIS technologies allow teachers to conduct research within the framework of two constructivist methods (IBL – inquiry-based learning [24] and PBL – problem-based learning [10]). We believe that this will contribute to the development of research competencies and digital literacy of teachers, as well as the formation of an digital literacy and the introduction of scientific research through

the transfer of geoinformation knowledge to students.

Conclusion. GIS technologies have been introduced into the curricula of secondary education institutions around the world, depending on the state of Information technology development in that country. If we divide the implementation of GIS technologies into 4 stages, the work in this direction in Kazakhstan corresponds to the 4th stage. Although, the results of the survey showed that in spite of the fact that new technologies are already being introduced into the school curriculum, the issue of their practical use is still relevant. Also, the study revealed a high demand for educational and methodological materials and advanced training courses for secondary education institutions and aimed at teaching the applied basics of GIS. We believe that only by executing these requests, the problem of mastering geographical knowledge in accordance with the educational goals of standard curricula will be fully solved.

References

- [1] Kholoshyn V.I. Pedahohichna Heoinformatyka. Ch. 3. Heoinformatsiini Systemy (Pedagogical Geoinformatics. Part 3. Geographic Information Systems) (Vydavets FOP Cherniavskiyi D.O., Kryvyi Rih, 2016. – 176 p.
- [2] Bereznyi V., Kostrikov S. and Sehida K. 2013 HIS: perspektyvy universytetskoho navchalnoho protsesu richyshchi informatyzatsii heohrafichnoi osvity (GIS: prospects of the university educational process in the stream of informatization of geographical education) //Problemy suchasnoi osvity. – 2013. – № 4. – p. 445–54.

[3] Fares M. Howari, Habes Ghrefat. Geographic information system. Pollution Assessment for Sustainable Practices in Applied Sciences and Engineering. – 2021. – p. 165-198 [Electronic resource]: URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128095829000049> (data of access: 14.01.2021).

[4] Yincan, Y., Xinmin, J., Guofu, P. and Wei, J. eds., (2018). Chapter 9 – Submarine Cable Project Management and Maintenance Monitoring Information System. – 2018. [Electronic resource]: URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128134757000096> (data of access: 14.01.2021).

[5] Bearman, N., Jones, N., André, I., Cachinho, H. A., & DeMers, M. (2016). The future role of GIS education in creating critical spatial thinkers. *Journal of Geography in Higher Education*, 40, 394-408. [Electronic resource]: URL: doi:10.1080/03098265.2016.1144729 (data of access: 20.12.2021).

[6] Akinyemi, F. O. (2016). Technology use in Rwandan secondary schools: An assessment of teachers' attitudes towards geographic information systems (GIS). *International Research in Geographical and Environmental Education*, 25. 2016. – p. 20–35. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1080/10382046.2015.1106848> (data of access: 29.12.2021).

[7] Fargher, M. (2017). GIS and other geospatial technologies. In M. Jones (Ed.), *The handbook of secondary geography* (pp. 244–259). Sheffield: Geographical Association

[8] Kholoshyn I., Nazarenko T., Bondarenko O., Hanchuk O. and Varfolomyeyeva I. (Mar 2021) *Journal of Physics: Conference Series*; Bristol «The application of geographic information systems in schools around the world: a retrospective analysis» – Kryvyi Rih, 2020. [Electronic resource]: URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3924> (data of access: 27.11.2021).

[9] Cadoux-Hudson J., Heywood D.I. *The Yearbook of the Association for Geographic Education: Geographic Information 1992-1993*. – London: Taylor & Francis, 1992. – 165 p.

[10] John Kinniburgh. *Journal compilation. A constructivist approach to using GIS in the New Zealand classroom //The New Zealand Geographical Society*. – 2010. – Vol. 66. – P. 74–84.

[11] Breetzke G., Eksteen S., Pretorius E. Paper-Based GIS: A Practical Answer to the Implementation of GIS Education into Resource-Poor Schools in South Africa // *Journal of Geography*. – 2011. – №110. – P.1-10. [Electronic resource]: URL <https://doi.org/10.1080/00221341.2010.537670> (data of access: 20.12.2021).

[12] Audet R.H. and Paris J. GIS Implementation Model for Schools: Assessing the Critical Concerns // *Journal of Geography*. – 1997. – Vol. 96. – P.293-300. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1080/00221349708978810> (data of access: 20.12.2021).

[13] Baker T.R., Bednarz S.W. Lessons Learned from Reviewing Research in GIS Education // *Journal of Geography*. – 2003. – Vol. 102. – P.231-3. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1080/00221340308978554> (data of access: 15.12.2021).

[14] Bednarz S.W., Van der Schee J. Europe and the United States: the implementation of geographic information systems in secondary education in two contexts // *Technology, Pedagogy and Education*. – 2006. – Vol.15. – P. 191-205. [Electronic resource]: URL: <https://doi.org/10.1080/14759390600769573> (data of access: 15.12.2021).

[15] Datsenko L. and Ostroukh V. Prohrama kursu za vyborom “Osnovy heoinformatsiinykh system i tekhnolohii” (Course program for choosing “Fundamentals of Geographic Information System and Technology”) // *Heohrafia ta osnovy ekonomiky v shkoli*. – 2011. – №2. – S.14-9

[16] Alibrandi M., Baker T.R. A social history of GIS in education, 1985–2007. In: Milson AJ, Ali-brandi M, eds. *Digital Geography: Geospatial Technologies in the Social Studies Classroom*. – Charlotte: Information Age Publishing, 2008. – P 3.

[17] Liu S., Zhu X. Designing a structured and interactive learning environment based on GIS for secondary Geography education // *Journal of Geography*. – 2008. – Vol.107. – P. 12-9.

[18] Kajmuldinova K., Abilmazhinova S. Geografiya. Zhalpy bilim beretin mekteptin zharatylystanu-matematika bagytyndagy 10-synybyna arnalgan okulyk. – Almaty, Mektep, 2019. – 288 b.

[19] Kajmuldinova K., Abilmazhinova S., Saipov A. Geografiya. Zhalpy bilim beretin mekteptin kogamdyk-gumanitarlyk bagytyndagy 10-synybyna arnalgan okulyk. – Almaty, Mektep, 2019. – 256 b.

[20] Kaimuldinova K., Abdimanapov B., Abilmazhinova S. Geografiya. Zhalpy bilim beretin mekteptin zharatylystanu-matematika bagytyndagy 11-synybyna arnalgan okulyk. – Almaty, Mektep, 2019. – 288 b.

[21] Kaimuldinova K., Abdimanapov B., Abilmazhinova S., Saipov A. Geografiya. Zhalpy bilim beretin mekteptin kogamdyq-gumanitarlyq bagytyndagy 11-synybyna arналған okulyk. – Almaty; Mektep, 2019. – 288 b.

[22] Karatabanov R.A. Kazakhstan geografiyasы. Zhalpy bilim beretin mektepterдин 9-synyp okushylaryna arналған. /R.A. Karatabanov, A.A. Saipov, B.Kh. Balgabaeva, K.T. Saparov. 1-bolim. – Almaty: Almaty kitap baspasy, 2019. – 184 b.

[23] Klimenko T. N. Ispolzovanie informacziionnykh tekhnologij na urokakh geografii //Geograficheskoe obrazovanie, [Electronic resource]: URL <https://urok.1sept.ru/03.11.2010> (data obrashcheniya 22.12.2021).

[24] Fargher, M. (2017). GIS and the power of geographical thinking. In C. Brooks, G. Butt, M. Fargher (Eds.), The power of geographical thinking (pp.151-164). London: Springer.

Мектеп географиясына ГАЖ технологиясын ендірудің қолданбалы мәселелері

Ш.Ұ. Лайсханов¹, Н.Б. Мырзалы^{1*}, Ж.Ж. Көктеубай², Д.Т. Әлиасқаров¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Қазіргі кезде әлемдік және жекелей жүргізген тәжірибелерге негізделе отырып, орта білім беру мекемелерінің білім бағдарламаларына ақпараттық технологияларды ендіру мәселесі өзекті болып отыр. Сондай технологиялардың бірі – география пәнін оқытуда үлкен маңызға ие ГАЖ (геоақпараттық жүйе) технологиясы. Зерттеу барысында дүниежүзі бойынша орта білім беру саласына ГАЖ технологияларының ендірілу жағдайына ретроспективті талдау жасалып, шетелдік тәжірибелерге шолу жасалды және ендірудің тәсілдері мен жолдары айқындалды. Қазақстанның орта білім беру мекемелеріне арналған жаңартылған мазмұндағы география оқулығының мазмұнына сәйкес, қолданылуы тиіс ГАЖ технологияларымен байланысты мәселелер сауалнама жүргізу арқылы зерттелді. Зерттеу нәтижесінде география пәні мұғалімдерінің 67,2%-ы оқытуда ГАЖ технологиясын пайдалана алмайтындығын немесе ішінара пайдаланатындығын, 96,6%-ы ГАЖ технологиясының қолданбалы негіздерін үйрететін біліктілікті арттыру курстарына қатысқысы келетіндігін, ал мұғалімдердің 93,3%-ы геоақпараттық ресурстар мен технологияларды үйретуге бағытталған оқу-әдістемелік құралдар қажет екендігін көрсеткен. Бұл зерттеулер қазіргі географиялық білім берудегі ГАЖ технологияларының қолданбалы мәселелерін көрсетіп берді.

Түйін сөздер: географиялық білім беру; жаңартылған мазмұн; география оқулығы; ГАЖ технологиялары; орта білім беру мекемелері; геоақпараттық технологиялар.

Прикладные вопросы внедрения ГИС-технологий в школьную географию

Ш.У. Лайсханов¹, Н.Б. Мырзалы^{1*}, Ж.Ж. Көктеубай², Д.Т. Алиасқаров¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

²Казахский национальный женский педагогический университет

(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В настоящее время, исходя из мирового и индивидуального опыта, актуальным становится вопрос внедрения информационных технологий в образовательные программы учреждений среднего образования. Одной из таких технологий является технология ГИС (геоинформационная система), которая имеет большое значение в преподавании географии. В ходе исследования проведен ретроспективный анализ состояния внедрения ГИС технологий в среднем образовании по всему миру, проведен обзор зарубежного опыта и определены подходы и пути внедрения. В соответствии с содержанием учебника географии обновленного содержания для учреждений среднего образования Казахстана изучены вопросы, связан-

ные с ГИС-технологиями, которые должны быть применены путем проведения анкетирования. В результате исследования 67,2% учителей географии показали, что они не могут или частично используют ГИС-технологии в обучении, 96,6% хотели бы посещать курсы повышения квалификации по обучению прикладным основам ГИС-технологии, а 93,3% учителей нуждались в учебно-методических пособиях, направленных на обучение геоинформационным ресурсам и технологиям. Эти исследования показали прикладные проблемы ГИС-технологий в современном географическом образовании.

Ключевые слова: географическое образование; учебник географии; обновленное содержание; ГИС технологии; учреждения среднего образования; геоинформационные технологии.

Received 05.01.2022

FTAMP 14.35.09

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.17>

Б.Р. ҚАСҚАТАЕВА¹, Э.А. БАКИРОВА², Д. АШУБАЕВА²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Kaskataeva@yandex.ru, bakirova1974@mail.ru, dinara130283@mail.ru

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ДАМУ ТӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту әдістері баяндалған. Функционалдық сауаттылық ғылым мен экономикада, халық шаруашылығында, өмірдің барлық саласында адамға сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсуге және онымен жұмыс істеуге қажет. PISA мен TIMSS зерттеулерінде қазақстандық оқушылар пәндік білім бойынша нәтижелері жоғары болғанмен, оны нақты өмірдегі жағдайларда пайдалана білмейтіндігін көрсетеді. Бұл зерттеудің өзектілігі қазіргі заманғы білім берудің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты: оқушылардың қоғам өміріне қатысуына мүмкіндік беретін функционалдық сауаттылықты қалыптастыру. Жұмыстың мақсаты: мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыру әдістерін көрсету. Мақалада Мақалада осы мәселенің өзектілігі негізделеді және бірнеше практикалық мазмұнды есептердің моделдеу арқылы, проблемалық әдіс арқылы шығару жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: функционалдық сауаттылық; практикалық мазмұнды есептер; модельдеу әдісі; проблемалық әдіс; жалпы білім беретін мектеп.

Кіріспе. Егемендік алған мемлекетіміздің экономикалық, әлеуметтік және саяси өркендеуінің, сапалы жаңаруының қажетті шарты оның зияткерлік әлеуетін арттыру болып табылады. үшін алдымен отандық білімді жетілдіру, өзінің және оған жақын мамандықтарды еркін меңгерген, Қоғамға мамандығы бойынша әлемдік стандарт деңгейіне сай нәтижелі жұмыс атқара алатын білікті кәсіби құзырлы мамандар қажет. Мұның өзі болашақ маманды дайындаудың үлгісін құзыреттілік тұрғыдан жасау-

ды талап етеді. Құзыреттілікті дамыту – функционалдық сауаттылықты дамыту мәселесіне әкеп тірейді.

«Функционалдық сауаттылық» терминін 1957 жылы ЮНЕСКО «сауаттылық» ұғымымен қатар енгізген. «Сауаттылық – бұл адамның құқығы және өмір бойы білім алуының негізі. Бұл жеке адамдардың, отбасылар мен қауымдастықтардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтеді және олардың өмір сүру сапасын жақсартады» [1].

«Функционалдық сауаттылық – бұл адамның өмір бойы алған білімін жұмыстың, қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастардың әртүрлі салаларында кездесетін практикалық есептердің кең ауқымын шешу үшін пайдалану қабілеті» [2]. Бұл адамға сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсуге, оған тез бейімделуге және жұмыс істеуге мүмкіндік беретін сауаттылық деңгейі. Жеке тұлғаның тұрақты қасиеті ретіндегі сауаттылықтан айырмашылығы, функционалдық сауаттылық – сол адамның белгілі бір жағдайдағы сипаттамасы. Бұл зерттеудің өзектілігі қазіргі заманғы білім берудің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты: оқушылардың қоғам өміріне қатысуына мүмкіндік беретін функционалдық сауаттылықты қалыптастыру.

Адамның функционалдық сауаттылық компоненттері кеңеюіне байланысты функционалдық сауаттылық үнемі дамуға ұмтылады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру болашақ мамандардың құзыреттілігін одан әрі дамытудың негізі болып табылады. Сонымен, зерттеудің *өзектілігі* функционалдық сауаттылық деңгейін көтеру қажеттілігін түсінетін түлекті дайындаудың объективті қажеттілігімен анықталады, яғни ақпаратты пайдалану қабілетін арттыру, жалпыланған мақсаттар мен міндеттерді өз бетінше анықтай білу және бұрыннан қалыптасқан қатынастар жүйесіне тез бейімделу. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі Қазақстан Республикасының Ұлттық жоспарының мақсаты – «мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін жағдай жасау» [3].

PISA мен TIMSS зерттеулерінде қазақстандық оқушылар пәндік білім бойынша нәтижелері жоғары болғанмен, оны нақты өмірдегі жағдайларда пайдалана білмейтіндігін көрсетеді [4].

Орта білім берудің мақсаты: негізгі және пәндік құзыреттіліктерді дамыту арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын, таным қабілеттерін дамыту, алған білім, білік және дағдыларын қажетті жерде

пайдалана білуге үйрету. Заманауи мектеп оқушыларды қажетті біліммен қамтамасыз етеді, бірақ ол әрдайым үйреншікті жағдайлардың шеңберінен шығу қабілетін қалыптастырмайды. PISA мен TIMSS зерттеулері көрсеткендей мектеп мұғалімдері пәндік білімді жақсы береді, бірақ оны өмірлік жағдайларда қалай қолдануды үйретпейді. Бұл ғылым мен техниканың қарқынды дамуымен де, күнделікті өмір тәжірибесіндегі мәселелермен байданысы төмен оқу әдебиеттерінің тез ескіруімен де байланысты. Білім беру жүйесінде білімді, дағдыларды, нормалар мен идеалдарды, белсенділік пен мінез-құлық заңдылықтарын, әлеуметтік құндылықтар мен бағыттарды сақтау және беру мұғалім арқылы жүзеге асырылады, сондықтан мұғалімнің педагогикалық мәдениетіне жоғары талаптар қойылады, оның бірі функционалдық сауаттылық.

Алған білімдерін практикада қолдану қабілетін бағалайтын PISA математикалық зерттеуінде қазақстандық мектеп оқушыларының жетістіктері, жоғарыда келтірілгендей, орташа нәтижеден де төмен болып шықты. Практикалық мәселелерді шешуде оқушылардың ақыл-ой белсенділігін күшейтіп, мектеп практикасында функционалдық сауаттылыққа арналған тапсырмаларды қолдану арқасында PISA халықаралық зерттеуге дайындық жаңа деңгейге көтеріледі. Сондықтан, бұл жұмыс мектеп математикасы курсына оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға арналған тапсырмаларды таңдау және оларды шешу мәселесін зерттеуге бағытталған.

Сонымен, функционалдық сауаттылық деңгейін арттыру қажеттілігі қоғамның объективті қажеттілігімен анықталады, яғни ақпаратты қолдану қабілетін арттыру, жалпыланған мақсаттарды өз бетінше белгілей білу және қалыптасқан қатынастар жүйесіне тез бейімделуді үйрету. Зерттеу тақырыбына арналған психологиялық, педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерін талдау нәтижесін қорыта келе төмендегідей қарама-қайшылықтар анықталды:

– қоғамның мектеп бітірушілеріне қойылатын талаптары мен оқушылардың функционалдық сауаттылығын төмендігі;

– мектеп математикасы курсында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту қажеттігі мен оған математиканың мүмкіндіктерін пайдалану әдістерінің, құралдарының жеткіліксіздігі арасында.

Бұл қарама-қайшылықтар келесідей зерттеу мәселесін анықтады: математиканы оқу процесінде мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын қалай дамытуға болады?

Қарастырылып отырған проблеманың маңыздылығы мен өзектілігі зерттеу тақырыбын «Математика сабағында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын дамыту әдістері», – деп анықтауға негіз болды. Зерттеу мақсаты: мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыру әдістерін көрсету. Зерттеудің әдістері: зерттеу мәселесі бойынша психологиялық, педагогикалық, ғылыми-әдістемелік және философиялық әдебиеттерді зерделеу және талдау; бақылау, оқушылар және оқытушылармен пікір алмасу; сауалнама жүргізу; нормативті және оқу-әдістемелік құжаттарды талдау, тест жүргізу.

Авторлар математика сабағында оқушылардың математикалық сауаттылығын арттырудың бірнеше әдістері мен тәсілдері қолданылды. Оқу процесінде пәнді оқытудың әдістемесіне, оқыту жабдықтарына және оқушылардың өз бетімен жұмыстарын ұйымдасуға үлкен мән берілді. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың барлық әдістері практикалық өмірмен тығыз байланысты мәселелерді шешуге, терең ойлануға және ізденуге алып келеді. Оның негізінде оқушының интеллектуалды (зияткерлік) дамуына ықпал етеді және сонымен бірге дүниетанымды, моральдық, эмоционалды тұлғалық қасиеттерді қалыптастырады

Негізгі бөлім. Зерттеу мәселесі бойынша психологиялық, педагогикалық, ғылыми-әдістемелік және философиялық әдебиеттерді зерделеу және талдау; бақылау,

оқушылар және оқытушылармен пікір алмасу; сауалнама жүргізу; нормативті және оқу-әдістемелік құжаттарды талдау, тест жүргізу секілді зерттеудің әдістері қолданылды.

Функционалдық сауаттылық проблемасын М.Д. Матюшкина [5], Н.И. Меркушова [6] зерттегендігін атап өту керек; құзыреттілік көзқарас тұрғысынан А.В. Хурторской [7], О.Е. Лебедевтер [8] зерттеді. Функционалдық сауаттылықты теориялық және практикалық тұрғыдан зерттеу С.Л. Чу, Ф. Квек, Э. Дюермейер, Р. Мартин (2018) [9], Р.М. Виейра, С. Тенрейру-Виейра (2016) [10], С. Софкова Хашеми, К. Седерлунд (2017) [11] Л.М. Перминова [12], В.А. Ермоленко [13], Р.Л. Перченко, С.Ю. Черноглазкин [14], Н.Н. Сметанникова [15] ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты. А. Паттерсон, Д. Роман, М. Друг, Осборн Дж., Б. Донован (2018) [16], М.М. Шалашова, Н.И. Шевченко, Д.А. Махотин (2017), Г. Халлам, А. Томас, Б. Бич (2018) [17; 18; 19; 20] функционалдық сауаттылықты дамытуға мұғалімдерді дайындау мәселелерін зерттеді. Зерттеушілердің біршама еңбектеріне қарамастан, жаңартылған білім мазмұны аясында математика сабағында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесі педагогика ғылымы мен практикасында шешімін толық тапқан жоқ. Оқушылар математиканың практикалық мәселелерді шешудегі және функционалдық сауаттылықты қалыптастырудағы рөлін түсінулері керек.

Зерттеу мәселесі бойынша педагогикалық және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді зерделеу және талдау нәтижесінде «Оқушының функционалдық сауаттылығын – қазіргі заманғы білім берудің қажетті құрамдас бөлігі болып табылатын, оның білім, білік және дағдыларын өзін қоршаған әлемде және әлеуметтік қатынастардың әртүрлі салаларында кездесетін практикалық есептерді шеше алатын қабілеті», – деп пайымдауға болады.

Жаңартылған білім мазмұны аясында математиканы оқыту процесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесін қарастырайық. Ол үшін оқушыда

функционалдық сауаттылықтың бар екенін көрсететін белгілерді анықтау қажет; оның негізгі қарама-қайшылығы неде екенін анықтау; оны шешу жолдарын табу; білім беру процесін ұйымдастыруға қажетті пәннің мазмұны мен оған қойылатын талаптарды анықтау; нәтижелерге қол жеткізу жұмысын жоспарлау және олардың қалай жүргізілетінін анықтау қажет.

Соңғы жылдарда жүргізілген тәжірибеде бақылау нәтижелері оқушылардың алгебра мен геометрияның жүйелі курстарын оқудың басында қиналатындықтарын көрсетті. Орта сынып оқушыларының оқу іс-әрекетіндегі бұл қиыншылық олардың өткен сыныптардағы математикалық білім, білік, дағдыларның төмен деңгейде қалыптасқандық салдарынан туындайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Нақты оқу процесінде бұл жетіспеушіліктер сабақта оқушылардың өз бетімен іс-әрекет жасай алмайтындығынан көрінеді.

Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпығаміндетті стандартының функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және білім беру нәтижелеріне қол жеткізу міндеті сабақта білім беру мазмұнына және мұғалімнің қажетті құзыреттеріне белгілі бір талаптар қояды. Педагогикалық процесті іске асыруды қамтамасыз ететін, оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыратын мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін дамыту білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде басты міндеттердің бірі болып табылады [21].

Математика сабақтарында функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың төмендегідей әдістері мен тәсілдері бар:

- «проблемалық әдіс»;
- «практикалық мазмұнды есептер шығару» әдісі;
- көркем және ғылыми әдебиеттерді пайдалану;
- танымдық ойындарды ұйымдастыру (рөлдік, іскерлік және т.б.).
- заманауи білім беру технологияларын қолдану;
- математикалық парадокстарды, жасырын қатесі бар есептерді қолдану;

– тарихи материалдарды, отандық ғылым жетістіктерін пайдалану;

– зерттеу жұмысын ұйымдастыру, ізденіс, модельдеу элементтері, болжау, эксперимент және басқалар.

Біз мақала көлемінің шектелгеніне байланысты функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың тек екі әдісін келтірейік.

Проблемалық әдіс. Проблемалық әдіс оқушылардың интеллектуалды (зияткерлік) дамуларына ықпал етеді және сонымен бірге дүниетанымды, моральдық, эмоционалды тұлғалық қасиеттерді қалыптастырады.

Белгілі бір мәселе терең ойлау арқылы шешілетіні мәлім. Бұл проблемадан немесе сұрақтан, таңданудан, түсінбеушіліктен және келіспеушіліктен басталып қана қоймайды, сонымен қатар мәселені тұтастай шешуге бағытталған бірқатар дәйекті мәселелерді шешу процесінде одан әрі жалғасады. Проблема – белгілі бір танымдық қажеттілікті қанағаттандыру үшін білімнің жетіспеушілігін мойындау. Оқушының мұғалім ұсынған мәселені шешудегі қиындық жағдайы оқушының білімінің жетіспеушілігін нақты түсінуге әкеледі, бұл өз кезегінде білімге қызығушылық тудырады және жаңа білім алуға деген ұмтылыс тудырады.

Проблемалық оқытуда білімге қажеттілік туындайды және ол оқушының білім деңгейіне, танымдық қызығушылықтары мен жеке өзіне байланысты болады. Проблемалық есепті шешу кезінде белгілі бір психикалық жағдай туындайды және оқушыға тапсырманы орындау қажеттілігі мен оны өзінде бар білімнің көмегімен жүзеге асыра алмайтыны арасындағы қайшылықты түсінуге көмектеседі. Осы қайшылықты түсініп, оқушы проблеманы шешуге жаңа білім, жаңа деректер қажеттілігін сезінеді. Көбінесе оқушылар проблеманы мұғалімнің басшылығымен шешеді.

6-сыныпта «Бөлімдері әр түрлі бөлшектерді қосу және азайту» тақырыбында мұғалім оқушыларды «Бөлімдері әр түрлі бөлшектерді қосу және азайту» ережесімен таныстырған кезде келесі есепті шешуді ұсынады: «Таңертең анам мектеп

асханасындағы таңғы асқа ақша берді. Үйге оралғанда, Жамила барлық ақшаның $1/2$ -ін тоқашқа, $1/5$ -ін шайға, ал $3/10$ -ін кәмпитке жұмсағанын айтты. Анам ақшаның бәрі жұмсалғанын түсінді. Ол мұны қалай білді?»

Проблема қойылды: мәселені шешу үшін барлық бөлшектерді қосу керек, ол үшін білім жеткіліксіз, өйткені оқушылар тек бөлімдері бірдей бөлшектерді ғана қоса алады. Осыдан мынандай ой туындайды: бұл бөлшектерді ортақ бөлімге келтіруге болады. Осы бөлшектердің бөлімдерінің ең кіші ортақ еселігі олардың ең кіші ортақ бөлімі болады. Әрмен қарай, қосымша толықтауыш көбейткіштерді қалай табуға болады деген сұрақ туындайды. Осылайша, проблемалық мәселені шешу барысында бөлімдері әртүрлі бөлшектерді қосу алгоритмі дәйекті түрде жасалады.

«Практикалық мазмұнды есептер шығару» әдісі. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі әдістерінің бірі практикалық мазмұнды есептерді пайдалану болып табылады. Оқушылардың ақпаратпен жұмыс істеу тәсілдерін меңгеруі, нақты өмірлік мәселелерді шешу қабілеттері, өмірмен тығыз байланысты практикалық есептерді шешу процесінде жүзеге асады. Олардың

мектеп математика курсының қолданбалы мәнін түсінулеріне де әртүрлі мазмұнды мен жалпы математикалық моделі бар практикалық есептер үлкен рөл атқарады. Мұндай есептерді шешу теорияны зерттеуде оның практикада қолданыстарымен тығыз байланыстыруға мүмкіндік береді. Есептен теорияға көшу проблемалық жағдайды құру жолдарының бірі болып табылады. Нақты есепті шешу процесінде оқушылар теорияны оқып меңгеру қажеттігін түсінеді. Оқушыларға өмірдегі көптеген мәселелерді математиканың көмегімен шешуге болатындығын көрсету керек. Осылайша оқушыларға шамалар арасындағы тәуелділіктерді, әртүрлі мазмұндағы ережелерді, әртүрлі теңдеулер мен теңсіздіктерді шешуді, функцияларды зерттеуді және т.б. білу қажеттілігін көрсетуге болады. Практикалық мазмұнды есептерді келтірейік.

1-есеп. Досым екеуміз асық ойнай бастағанымызда асықтарымыздың саны бірдей болды. Бірінші ойында мен 20 асық ұттым. Екінші ойында қолымдағы бар асықтың үштен екі бөлігіне ұтылдым. Сонда менде қалған асықтардың саны досымдікінен төрт есе кем болды. Ойынды мен қанша асықпен аяқтадым?

	Менде	Досымда
Ойын басталғанда	x	x
I ойыннан соң	$x+20$	$x-20$
II ойыннан соң	$4 \cdot (x+20) \cdot$	$(x-20) + (x+20)$
Соңында	$4 \cdot (x+20) = (x-20) + (x+20)$ $4x+80=3x-60+2x+40$ $4x+80=5x-20$ $x=100$	
Жауабы:	Ойынды 100 асықпен аяқтадым	

2-есеп. Катер төмен қарай ағыс бойымен А-дан В-ға дейін және кейін қарай 96 км жолды 14 сағат ішінде жүреді. Бір уақытта А-дан катермен бірге сал шығады. Катер қайтып келе жатқанда А-дан 24 км қашықтықта салды кездестіреді. Катердің

тынық судағы жылдамдығын және ағыс жылдамдығын анықтандар. Шешуі: Катердің тынық судағы жылдамдығы x (км/сағ), ағыс жылдамдығын y (км/сағ); $x, y > 0$ деп белгілейік.

Шамалар	Өзен бойымен қозғалыс		Жалпы	Өзен бойымен қозғалыс		
	ағыс бойымен	ағысқа қарсы		ағыс бойымен	ағысқа қарсы	сал
S (км)	96	96		96	72	24
V (км/сағ)	x+y	x-y	14	x+y	x-y	y
t= S:V сағ	96:(x+y)	96:(x-y)		96:(x+y)	72:(x-y)	24:y

Теңдеулер жүйесін (математикалық моделін) құрамыз:

$$\begin{cases} 96:(x+y)+96:(x-y) \\ 96:(x+y)+72:(x-y)=24:y \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 48:(x+y)+48:(x-y) \\ 4:(x+y)+48:(x-y)=1:y \end{cases}$$

$$4y(x-y)+3y(x+y)-(x^2-y^2)=0 \quad x_1=0 \text{ қанағаттандырмайды}$$

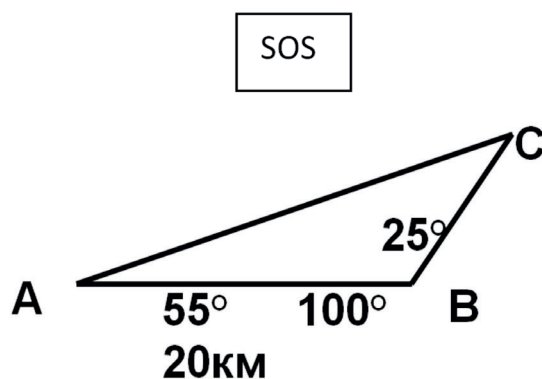
$$7xy-x^2=0 \quad x(x-7y)=0 \quad x_2=7y$$

$$\begin{cases} x=7y \\ 48:8y+48:6y=7 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x=7y \\ 14:y=7 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} y=2 \\ x=14 \end{cases}$$

Жауабы: 14км/сағ; 2км/сағ.

Геометриядан практикалық мазмұнды есеп келтірейік.

3-есеп. Арақашықтықтары 20 км болатын А және В теплоходтары бір мезгілде суға батқан С теплоходынан SOS сигналын алады. Радиопеленг АВ сызығына байланысты А бұрышы – 55 градуска, В бұрышы – 100 градус екенін анықтады. А кемесінің максимал жылдамдығы 60 км/сағ, ал В – 45 км/сағ болса, қай кеме бірінші көмекке жетеді? [22]



Сурет-1. Үшінші есептің шарты

Берілгені:

$$AB = 20 \text{ км}; V_A = 60 \text{ км /сағ}; V_B = 45 \text{ км /сағ};$$

$$\angle A = 55^\circ; \angle B = 100^\circ$$

Шешуі:

$$1) \angle C = 180^\circ - (\angle A + \angle B) = 25^\circ$$

$$2) AC = \frac{AB \cdot \sin B}{\sin C}$$

$$AC = \frac{20 \cdot 0,9848}{0,42} \approx 47 \text{ км}$$

$$S_A = 47 \text{ км.}$$

$$3) BC = \frac{AB \cdot \sin A}{\sin C};$$

$$BC = \frac{20 \cdot 0,82}{0,42}$$

$$BC \approx 39 \text{ км}$$

$$S_B \approx 39 \text{ км.}$$

$$4) t_A = \frac{47}{60} = 47 \text{ мин};$$

$$t_A = 47 \text{ мин.}$$

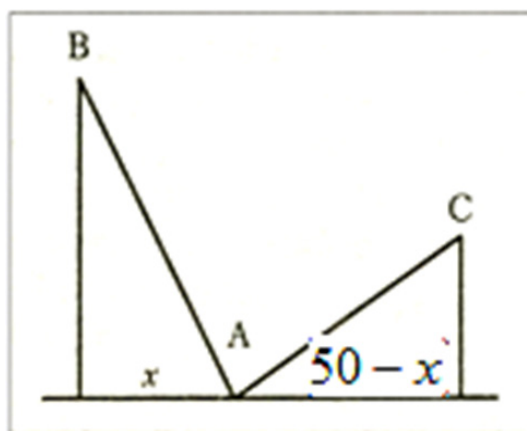
$$5) t_B = \frac{S_B}{V_B};$$

$$t_B = \frac{39}{45} = \frac{13}{15} = \frac{52}{60}$$

Біз $\sin 25^\circ \approx 0,42$; $\sin 55^\circ \approx 0,82$; $\sin 100^\circ \approx 0,9848$; екенін пайдаландық.

Жауабы: А кемесі бірінші көмекке жетеді.

4-есеп. Берілгені: Өзеннің екі жағасында құрма ағаштар өсіп тұр. Біреуінің биіктігі – 30 м, екіншісінікі – 20 м, ал олардың түптерінің арақашықтығы – 50 м. Әр құрманың бастарында құстар отыр. Бір кезде су бетіне қалқып шыққан балықты көргенде екеуі бірдей тұра ұмтылды. Екеуі де балықты бір уақытта ілді. Балық биіктеу құрма басынан қандай қашықтықта көрінген еді? [22]. Шешуі: Есеп шартына байланысты сызба төмендегі түрге келеді:



Сурет-2. Төртінші есептің шарты

Пифагор теоремасы бойынша, $AB^2 = 30^2 + x^2$ $AC^2 = 20^2 + (50 - x)^2$

$$AB = AC$$

$$30^2 + x^2 = 20^2 + (50 - x)^2$$

$$100x = 2000$$

$$x = 20$$

$$AB^2 = 30^2 + 20^2 = 1300$$

$$AB = 10\sqrt{13} \approx 36$$

Жауабы: $10\sqrt{13} \approx 36$ км

Есепті шығару барысында оқушылар, қолданбалы мәтінді есепті геометрия пәнімен байланыстыра отырып, Пифагор теоремасын пайдаланып шығарды.

5-есеп. Фермер баласымен бірге жұмысты 6 сағатта орындады. Егер баласы жұмысты орындауға әкесіне қарағанда 5 сағ артық уақыт жіберсе, онда олардың әрқайсысы осы жұмысты қанша уақытта орындайды?

Берілгенін талдау:

$\frac{1}{x}$ - фермердің жұмысты орындау уақыты;

$\frac{1}{x+5}$ - баласының жұмысты орындауы;

6 сағ- бірлесіп орындау уақыты;

$x, x+5$ (әрқайсысы осы жұмысты қанша уақытта орындайды)-?

Шешуі: Есеп шартына байланысты теңдеу құрамыз,

$$\frac{1}{x} + \frac{1}{x+5} = \frac{1}{6}$$

$$6(x+5) + 6x = x(x+5)$$

$$6x + 30 + 6x = x^2 + 5x$$

$$x^2 - 7x - 30 = 0$$

$$D = 49 + 120 = 169(13^2)$$

$$x_{1/2} = \frac{7 \pm 13}{2} = x_1 = -3$$

$$x_2 = 10$$

Фермер 10 сағ жұмыс жасайды;

Баласы $10+5=15$ сағ жұмыс жасайды.

Жауабы: фермер 10 сағ; баласы 15 сағат жұмыс жасайды.

Комбинаториканың негізгі ұғымдарына берілген өмірмен байланысты есептерді келтірейік.

6 – есеп. Егер дүкенде 4 түрлі алма сорты және алмұрттың 3 түрлі сорты болса, онда 1 кг алма немесе алмұртты қанша тәсілмен алуға болады [23]?

Берілгені:

X – алма

Y – алмұрт

$n(X)=4$

$n(Y)=3$

$n(XY)=?$

Шешуі: Қосу ережесін қолданамыз.

$$n(XY) = n(X)+n(Y) = 4+3=7$$

Жауабы: 20 тәсілмен конверттерге желімдеуге болады.

Математиканы оқу процесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру әрдайым жүргізуді қажет етеді. Олар практикалық мәселелерді шешуде терең ойлануға мәжбүр болады. Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту үшін оларға ойлану іс жүзінде қалай болатынын көрсету керек. Оларға есептің шешімін іздегенде жағдай жасай отырып, шешім іздеудің барлық қиындықтарын сезіндіру керек.

Практикалық мазмұнды есептерді шешу дағдыларын мақсатты түрде қалыптастыру, әрине, білім беруді жетілдірудің маңызды әдісінің бірі болып табылады. Бұл өз кезегінде есептің берілгенін талдау, оны

шешу жолдарын іздеу, нәтижелерін түсіну дағдыларын қалыптастырумен байланысты. Оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыру үшін оқушыларға есептерді, ребустарды, кроссвордтарды, көп деңгейлі тапсырмаларды өздері құрастыру ұсынылды.

Нәтижесінде математикалық пәндерді оқу процесінде жүргізілген теориялық және эксперименттік зерттеу оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын дамыту әдістері олардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мәселесін шешуге ықпал етті. Функционалдық сауаттылықтың қалыптасуында білім

алушының өзінің шешілетін проблеманың маңыздылығын түсінуі мақсатқа жетуге үлкен әсер етті.

Мектеп жасындағы оқушылардың негізгі жұмысы білімді игеруге бағытталған оқу-танымдық іс-әрекет болғандықтан, олар үшін оқу-танымдық құзыреттілікті одан әрі дамытудың негізі ретінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру маңызды болды.

Қорытынды. Сонымен, сабақта оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру көбінесе балалардың өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы жүзеге асырылады, олар қоршаған өмірге байланысты есептерді түсінеді. Оқушыларды ата-аналардың жұмысы, ауылдың, мектептің

өмірі, кәсіпорындардың қызметі туралы есептер қызықтырады. Сондықтан пайда, сүт шығымдылығы, кірістілік, өткізу қабілеті сияқты ұғымдар білімді түсінікті және мағыналы етеді. Практикалық мазмұнды есептер оқушылардың белсенді ойлауын оятудың және ынталандырудың маңызды құралы. Сонымен қатар, оқу материалының ғылыми және практикалық маңыздылығын да ашуға көмектеседі. Математика сабағында қолданылған «Проблемалық», «Практикалық мазмұнды есептер шығару» әдістері нақты өмірлік мәселелерді шешуге, сыртқы әлемге бейімделуге мүмкіндік беретін оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытып, білімділік деңгейін көтерді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- [1] Грамотность для всех ИЮОЖ [Электронный ресурс] URL: <https://ru.unesco.org/themes/gramotnost-dlya-vseh> (дата обращения: 09.07.2021).
- [2] Функциональная грамотность [Электронный ресурс] URL: <https://mcko.ru/articles/2264> (дата обращения: 09.07.2021).
- [3] Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000832> (дата обращения: 09.07.2021).
- [4] Ырсадиев С., Құлтуманова А., Сабырұлы Е., Аманғазы М. PISA-2012 халықаралық зерттеуінің негізгі нәтижелері: Ұлттық есеп. – Астана: Ақпараттық-талдау орталығы, 2013.
- [5] Матюшкина, М. Д. Исследование эффективности школы по различным критериям (результаты ЕГЭ и функциональная грамотность выпускников) /М.Д. Матюшкина, К.Ю. Белоусов //Проблемы современного образования. – 2020. – №1. – С.102-118.
- [6] Меркушова Н.И. Формирование функциональной грамотности школьников: проблемы и перспективы /Н. И. Меркушова. – Текст: непосредственный //Образование: прошлое, настоящее и будущее: материалы IX Междунар. науч. конф. (Краснодар, январь 2021). – Краснодар: Новация. – 2021. – С.6-9. – [Электронный ресурс] URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/385/16263/> (дата обращения: 24.08.2021).
- [7] Хуторской А.В. Дидактика. Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. –СПб.: Питер. – 2017. – 720 с.
- [8] Лебедев О.Е. Конец системы обязательного образования? //Вопросы образования. – 2017. – №1. [Электронный ресурс] URL: <https://vo.hse.ru/data/2017/03/30/1168527889/Lebedev.pdf> (дата обращения: 09.07.2021).
- [9] Chu, S.L., Quek, F., Deuermeyer, E., Martin, R. From classroom-making to functional-making: A study in the development of making literacy, ACM International Conference Proceeding Series, ACM International Conference Proceeding Series Part F132090,3. – 2018. Available at [Электронный ресурс] URL: <https://www.acm.org/publications/icps-series> (дата обращения: 09.07.2021).
- [10] Vieira, R.M., Tenreiro-Vieira, C. Fostering scientific literacy and critical thinking in elementary science education //International Journal of Science and Mathematics Education. – 2016. – №14 (4). – PP.659-680.
- [11] Sofkova Hashemi, S., Cederlund, K. (2017). Making room for the transformation of literacy instruction in the digital classroom, Journal of Early Childhood Literacy, – 17(2), 221-253.

[12] Перминова Л.М. (2017) Дидактическое обоснование формирования естественнонаучной грамотности //Отечественная и зарубежная литература [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/didakticheskoe-obosnovanie-formirovaniya-estestvennonauchnoy-gramotnosti> (дата обращения: 09.07.2021).

[13] Ермоленко В.А. (2015) Развитие функциональной грамотности обучающегося: теоретический аспект //Электронное научное издание Альманах. Пространство и время [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-funksionalnoy-gramotnosti-obuchayuschegosya-teoreticheskiy-aspekt> (дата обращения: 09.07.2021).

[14] Черноглазкин С.Ю. (2016) Гуманитарно-ориентированная подготовка специалистов легкой промышленности: методологическое введение //История и педагогика естествознания <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarno-orientirovannaya-podgotovka-spetsialistov-legkoj-promyshlennosti-metodologicheskoe-vvedenie> (дата обращения: 09.07.2021).

[15] Сметанникова Н.Н. Стратегический подход к обучению профессионально-специализированному чтению //Высшее образование сегодня (2018) [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategialnyu-podhod-k-obucheniyu-professionalno-spetsializirovannomu-chteniyu> (дата обращения: 09.07.2021).

[16] Patterson, A., Roman, D., Friend, M., Osborne, J., Donovan, B. Reading for meaning: The foundational knowledge every teacher of science should have //International Journal of Science Education. –2018. 40(3), 291-307.

[17] Shalashova, M.M., Shevchenko N.I., Mahotin, D.A. Training Teachers to Implement GSES of General Education: New Models of Teacher Training (Training of School Teams). –2017. Moscow: Moscow State Teachers' Training University.

[18] Shalashova M.M., Shevchenko N.I. The quality of continuing vocational programs: the search for answers to the challenges of our time. – 2015. – Human Capital, – 7(79), 94-98.

[19] Shalashova M.M., Shevchenko N.I. (2016). Corporate model of professional development: training school teams of teachers to implement GSES of General Education. //Bulletin of the Moscow State Regional University. Pedagogy Series, 2, 179-189.

[20] Hallam, G., Thomas, A., Beach, B. Creating a connected future through information and digital literacy: Strategic directions at the University of Queensland Library. – 2018. – Journal of the Australian Library and Information Association, – 67(1), 42-54.

[21] Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38444433

[22] Даулетова Н.А. Pisa халықаралық зерттеулері бойынша әдістемелік құрал [Электронный ресурс] URL: <https://emirsaba.org/pisa-2015-haliarali-zertteuge-dajinditi.html?page=6> (дата обращения: 09.07.2021).

[23] Әбілқасымова, А.Е., Кучер, Т.П., Корчевский, В.Е., Жұмағұлова, З.Ә. Алгебра – 9. – Алматы: Мектеп, – 2019. – ББ.76-77.

References

[1] Gramotnost' dlya vsekh IYUOZH [Elektronnyj resurs] URL: <https://ru.unesco.org/themes/gramotnost-dlya-vseh> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[2] Funkcional'naya gramotnost' [Elektronnyj resurs] URL: <https://mcko.ru/articles/2264> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[3] Okushylardyn funkcionaldyk sauattylygyn damytu zhonindegi 2012-2016 zhyldarga arналган ulttyk iskimyl zhosparyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetin 2012 zhylygy 25 mausymdagy №832 Kaulysy. [Elektronnyj resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000832> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[4] Irsaliev S., Kultumanova A., Sabyruly E., Amangazy M. – PISA-2012 halykaralyk zertteuinin negizgi natizheleri: Ulttyk esep. – Astana: Akparattyk-taldau ortalygy, – 2013.

[5] Matyushkina, M. D. Issledovanie effektivnosti shkoly po razlichnym kriteriyam (rezul'taty EGE i funkcionalnaya gramotnost' vypusnikov) /M.D. Matyushkina, K.Yu. Belousov //Problemy sovremennogo obrazovaniya. – 2020. – №1. – S.102-118.

[6] Merkusheva N.I. Formirovanie funktsional'noj gramotnosti shkol'nikov: problemy i perspektivy /N.I. Merkusheva. – Tekst: neposredstvennyj //Obrazovanie: proshloe, nastoyashchee i budushchee: materialy IX Mezhdunar. nauch. konf. (Krasnodar, yanvar' 2021). – Krasnodar: Novaciya. – 2021. – S.6-9. – [Elektronnyj resurs] URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/385/16263/> (data obrashcheniya: 24.08.2021).

[7] Hutorskoj A.V. Didaktika. Uchebnik dlya vuzov. Standart tret'ego pokoleniya. –SPb.: Piter. – 2017. – 720 s.

[8] Lebedev O.E. Konec sistemy obyazatel'nogo obrazovaniya? //Voprosy obrazovaniya. – 2017. – №1. [Elektronnyj resurs] URL: <https://vo.hse.ru/data/2017/03/30/1168527889/Lebedev.pdf> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[9] Chu, S.L., Quek, F., Deurmeyer, E., Martin, R. From classroom-making to functional-making: A study in the development of making literacy, ACM International Conference Proceeding Series, ACM International Conference Proceeding Series Part F132090,3. – 2018. Available at [Elektronnyj resurs] URL: <https://www.acm.org/publications/icps-series> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[10] Vieira, R.M., Tenreiro-Vieira, C. Fostering scientific literacy and critical thinking in elementary science education //International Journal of Science and Mathematics Education. –2016. – №14 (4). – RR.659-680.

[11] Sofkova Hashemi, S., Cederlund, K. (2017). Making room for the transformation of literacy instruction in the digital classroom, Journal of Early Childhood Literacy, 17(2), 221-253.

[12] Perminova L.M. (2017) Didakticheskoe obosnovanie formirovaniya estestvennonauchnoj gramotnosti //Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura [Elektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/didakticheskoe-obosnovanie-formirovaniya-estestvennonauchnoj-gramotnosti> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[13] Ermolenko V.A. (2015) Razvitie funktsional'noj gramotnosti obuchayushchegosya: teoreticheskij aspekt //Elektronnoe nauchnoe izdanie Al'manah. Prostranstvo i vremya [Elektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-funktsionalnoj-gramotnosti-obuchayushchegosya-teoreticheskij-aspekt> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[14] Chernoglazkin S.YU. (2016) Gumanitarno-orientirovannaya podgotovka specialistov legkoj promyshlennosti: metodologicheskoe vvedenie //Istoriya i pedagogika estestvoznaniya <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarno-orientirovannaya-podgotovka-spetsialistov-legkoy-promyshlennosti-metodologicheskoe-vvedenie> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[15] Smetannikova N.N. Strategial'nyj podhod k obucheniyu professional'no-spezializirovannomu chteniyu //Vysshee obrazovanie segodnya (2018) [Elektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategialnyj-podhod-k-obucheniyu-professionalno-spezializirovannomu-chteniyu> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[16] Patterson, A., Roman, D., Friend, M., Osborne, J., Donovan, B. Reading for meaning: The foundational knowledge every teacher of science should have //International Journal of Science Education. –2018. 40(3), 291-307.

[17] Shalashova, M.M., Shevchenko N.I., Mahotin, D.A. Training Teachers to Implement GSES of General Education: New Models of Teacher Training (Training of School Teams). –2017. Moscow: Moscow State Teachers' Training University.

[18] Shalashova M.M., Shevchenko N.I. The quality of continuing vocational programs: the search for answers to the challenges of our time. – 2015. – Human Capital, – 7(79), 94-98.

[19] Shalashova M.M., Shevchenko N.I. (2016). Corporate model of professional development: training school teams of teachers to implement GSES of General Education. //Bulletin of the Moscow State Regional University. Pedagogy Series, 2, 179-189.

[20] Hallam, G., Thomas, A., Beach, B. Creating a connected future through information and digital literacy: Strategic directions at the University of Queensland Library. – 2018. Journal of the Australian Library and Information Association, –67(1), 42-54.

[21] Zhalpy orta bilim berudin memlekettik zhalpyga mindetti standarty [Elektronnyj resurs] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38444433 (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[22] Dauletova N.A. Pisa halykaralyk zertteuleri bojynsha adistemelik kural [Elektronnyj resurs] URL: <https://emirsaba.org/pisa-2015-haliarali-zertteuge-dajinditi.html?page=6> (data obrashcheniya: 09.07.2021).

[23] Abilkasymova, A.E., Kucher, T.P., Korchevskij, V.E., Zhumagulova, Z.A. Algebra-9. – Almaty: Mектеп, 2019. – ВВ.76-77.

Методы развития функциональной грамотности школьников на уроках математики

Б.Р. Каскатаева¹, Э.А. Бакирова², Д. Ашубаева²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан),

²Казахский национальный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье изложены методы развития функциональной грамотности школьников. Функциональная грамотность необходима человеку в науке и экономике, народном хозяйстве, во всех сферах жизни для общения с внешней средой и работы с ней. Исследования PISA и TIMSS показывают, что казахстанские школьники, несмотря на высокие результаты по предметным знаниям, не могут использовать их в реальных жизненных ситуациях. Актуальность данного исследования обусловлена целями и задачами современного образования: формирование функциональной грамотности, позволяющей учащимся участвовать в жизни общества. Цель работы: показать методы повышения функциональной грамотности школьников. В статье обосновывается актуальность данной проблемы и представлено решение практических задач с использованием моделирования и проблемного метода.

Ключевые слова: функциональная грамотность; задачи практического содержания; метод моделирования; проблемный метод; общеобразовательная школа.

Methods of developing functional literacy of school children in mathematics lessons

Kaskataeva B.R¹, Bakirova E.A², Ashubayeva D.B².

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan),

²Kazakh National Women's Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article describes the methods of developing functional literacy of schoolchildren. Functional Literacy is necessary for a person in Science and Economics, the national Economy, in all Spheres of Life to communicate with the External Environment and Work with it. PISA and TIMSS studies show that Kazakhstani Schoolchildren, despite high results in subject Knowledge, cannot use them in real life situations. The Relevance of this Study is due to the Formation of Functional Literacy, which allows students to participate in the Life of society in accordance with the goals and objectives of modern education. The Purpose of the Work: to show Methods of improving the functional Literacy of Schoolchildren. The article substantiates the relevance of this problem and presents the Solution of practical tasks using Modeling and the Problem Method.

Keywords: functional literacy; practical content tasks; modeling method; problem method; general education school.

Редакцияға 09.09.2021 қабылданды.

Ж.М. БИТИБАЕВА¹*, Д.М. НАСИРОВА¹, В.Б. РЫСТЫГУЛОВА¹, М.М. МЫРЗАТАЙ¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)
zhazmar@mail.ru*, Diana-nasirova@mail.ru,
RystygulovaV@mail.ru, maira.mirzatai@mail.ru

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ УМЕНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ КАК КОМПОНЕНТ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ СМЕШАННОГО (ОФФЛАЙН И ОНЛАЙН) ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Овладение системой предметных умений осуществляется с помощью целого ряда мыслительных операций, таких как сравнение, классификация, анализ, синтез и др. Они составляют значимую часть учебного процесса и должны находиться в поле зрения преподавателей. Так как от качества сформированности мыслительных операций зависит успешность овладения будущими специалистами не только предметными знаниями, но и исследовательскими умениями и навыками. О положительных результатах формирования исследовательских умений в контексте онлайн обучения свидетельствуют и исследования, направленные на изучение факторов, влияющих на изменения, вызванные кризисом пандемии. Успешность обучения с внедрением онлайн технологий и инноваций, а также целенаправленная подготовка будущих учителей должны стать основанием для разработки эффективных форм работы профессорско-преподавательского состава и политики ВУЗов в целом для качественного онлайн-обучения в кризисных ситуациях.

Ключевые слова: исследовательские умения; учитель физики; формирование; практико-ориентированное; методика.

Введение. Главное внимание преподавателя ВУЗа сконцентрировано на перечне предметных (специальных) умений и навыков. До последнего времени вопрос о формировании исследовательских умений не выделялся как самостоятельный, он решался спонтанно, в процессе обучения конкретному предмету. Поэтому, есть основания считать, что эта проблема (проблема процесса формирования исследовательских умений у будущих учителей физики) не нашла полного раскрытия в научно-педагогических исследованиях.

Выделение исследовательских умений в самостоятельный (но в тесной связи с учеб-

ным материалом) объект усвоения требует от педагога ВУЗа более тщательного анализа компонентов учебного процесса, понимания их взаимосвязи и взаимозависимости. Овладение системой предметных умений осуществляется с помощью целого ряда мыслительных операций, таких как сравнение, классификация, анализ, синтез и др. Они составляют значимую часть учебного процесса и должны находиться в поле зрения преподавателей. Так как от качества сформированности мыслительных операций зависит успешность овладения будущими специалистами не только предметными знаниями, но и исследовательскими умениями и навыка-

ми. Совокупность мыслительных операций, их формирование и развитие – важное звено в процессе обучения.

Литературный обзор. Исследования последних двух лет (в условиях онлайн и смешанного обучения) показывают, что одним из путей формирования исследовательских умений и повышения качества образования вообще, является использование компьютерного моделирования [1]. Это позволяет улучшить навыки решения проблем и творческого мышления студентов. объективно существует значительная взаимосвязь между навыками решения проблем и навыками творческого мышления. Будущим учителям при определении или выборе подходящего подхода к обучению физике, особенно темам простого гармонического движения, инерции и импульса. Преподавателям педагогических ВУЗов можно рассматривать обучение физике в сочетании с компьютерным моделированием для формирования исследовательских навыков и творческого мышления [2].

О положительных результатах формирования исследовательских умения в контексте онлайн обучения свидетельствуют и исследования, направленные на изучение факторов, влияющих на изменения, вызванные кризисом пандемии. Успешность обучения с внедрением онлайн технологий и инноваций, а также целенаправленная подготовка будущих учителей должны стать основанием для разработки эффективных форм работы профессорско-преподавательского состава и политики ВУЗов в целом для качественного онлайн-обучения в кризисных ситуациях [3].

В условиях, когда задача подготовки учителя-практика как педагога- исследователя, стала повседневной реальностью, вопрос о целенаправленном, научном подходе к обучению педагогов к исследовательской деятельности в стенах ВУЗа является особенно актуальным в том числе в условиях смешанного обучения [4].

ВУЗ и школа, как работодатель, заинтересованы в четкой программе согласованных, последовательных действий по подготовке конкурентоспособных специалистов.

Материалы и методы. При проведении исследования за основу была взята идея интеграции науки и высшего педагогического образования, деятельностный подход к постановке учебных проблем в преподавании и учении; концепции практико-ориентированного образования, личностно-ориентированного обучения.

В процессе исследования нами использованы методы анализа актуальной психолого-педагогической и научно-методической литературы, анализ образовательных программ ВУЗа и школ, каталогов элективных дисциплин педагогических ВУЗов с точки зрения возможности формирования исследовательских умений обучающихся; изучение и обобщение педагогического опыта, в том числе личного опыта преподавания в ВУЗе в период с 2014 по 2021 гг. А также наблюдение, беседы, анкетирование, тестирование обучающихся. Нам необходимо было определить, как реализуется процесс формирования исследовательских умений студентов с использованием разработанной нами методики, а также в сочетании онлайн и обычного обучения [5]. Проведенные тесты были использованы нами для изучения эффективности применения различных методов, связанных с формированием исследовательской деятельности и творческого мышления студентов.

Основная часть. Проведенный анализ формирования исследовательских умений как неотъемлемого компонента профессиональной подготовки будущих учителей показал следующее:

- для активного личностного и профессионального роста будущего учителя, формирование его в качестве педагога – исследователя необходимо активное освоение различных видов учебно-познавательной деятельности;
- для целенаправленного формирования профессионально – личностных качеств необходимо систематически поднимать уровень исследовательской культуры студентов-бакалавров через разные виды учебной деятельности;
- для эффективной дальнейшей профессионально-педагогической деятельности

требуется работа по воспитанию и самовоспитанию соответствующих личностных качеств будущего педагога-исследователя.

В обобщенном виде взаимосвязь составляющих компонентов, имеющих особую

значимость для формирования исследовательских умений для практической деятельности в условиях педагогической деятельности будущих учителей-физиков можно представить в следующей схеме:



Схема 1. Взаимосвязь компонентов, формирующих готовность к исследовательской деятельности

В целостном учебно-воспитательном процессе профессиональной подготовки будущего учителя физики целенаправленное формирование исследовательских умений играет важнейшую роль [6].

При анализе процесса формирования исследовательских умений мы опирались на исследования, где структура исследовательской деятельности развивающее исследовательские умения, можно представить следующим образом:

- ориентирование в научной информации, выявление исследовательской проблемы;
- анализ и определение ключевых моментов, требуемых для изучения темы исследования;
- поиск и формулировка, определение целей и задач научного исследования;
- формулирование гипотезы, главного

направления предполагаемых вопросов и поиск возможных вариантов ее решения;

- обоснование и планирование опытной работы;
- обоснование, уточнение и выделение критериев для диагностических методик, посредством которых возможно и необходимо определить эффективность предложенных средств в эксперименте;
- анализ и обобщение полученного фактического материала по выбранным или уточненным или разработанным критериям;
- описание и анализ фактов, полученных в исследовании;
- анализ и формирование выводов;
- соотнесение целей и результатов, фактов и гипотезы;
- презентация материала.

Для реализации профессионального роста и эффективной педагогической деятель-

ности будущему учителю важно понимать основные компоненты, структуру научно-педагогической и исследовательской деятельности.

Возникшая объективная необходимость получения знаний и обучения в онлайн режиме, в режиме дистанционного и смешанного обучения увеличивает роль самостоятельности студента [7]. Активизирует формирование у будущего учителя физики обобщенных умений решать профессиональные задачи (связанные с поисковой или исследовательской деятельностью в новых условиях).

Таким образом, учебная поисковая, научно-исследовательская деятельность обучающихся должна являться базовой и обязательной основой учебного процесса для профессионального и личностного роста будущих учителей физики.

В 2014-2020 годах нами проводился эксперимент по формированию исследовательских умений у будущих учителей физики на базе Института математики, физики и информатики КазНПУ имени Абая.

Изучение процесса формирования умений и навыков проходило в четыре этапа: *подготовка к изучению* (уточнение целей исследования, определение круга заданий и тем лабораторных работ, разработка заданий и т.п.); этап *сбора информации*; этап *преобразования информации* (обработка и анализ полученных данных); этап *интерпретации* полученных данных (оформление выводов и рекомендаций).

Для преподавания были выбраны темы по физике атома, атомного ядра и твёрдого тела. В процессе преподавания нами велись наблюдения, анкетирования, оценка успеваемости обучающихся. Для руководства студентами были разработаны системы заданий (лабораторных работ и задач разного уровня исследовательской деятельности). В исследовании нами велись наблюдения, как студенты используют наши указания, инструменты, материалы, задания и алгоритмы. Нами разработаны и использованы лабораторные работы с компьютерным моделированием, которое помогало учащимся представить происходящие физические процессы [8].

В процессе проводимого нами экспериментального обучения не применялись контрольные группы. Нами диагностировались качества формируемых ИУ до применения разработанной нами системы задач и лабораторных работ и после. Первичное исследование (анкетирование студентов) было проведено после выполнения обучающимися традиционных лабораторных работ по физике атома, атомного ядра и твердого тела. Далее, по плану нашего эксперимента обучающиеся приступали к работе с предложенной нами системой задач и ЛР. Диагностика качеств исследовательских умений проводилась по критериям, описанным в нашей диссертации [9].

Нами отмечено, что для многих обучающихся наметился переход к заинтересованности в исследовательской деятельности, многие осознали ее необходимость. Возросло число обучающихся, проявляющих активность и инициативность при проведении исследования. Многие отмечали желание заниматься исследованиями в дальнейшей работе [7]. На завершающем этапе исследования, для подтверждения того, что разработанная нами модель формирования ИУ и разработанная методика их формирования развивает прочные исследовательские умения и мотивацию к исследовательской деятельности в профессиональной работе здесь был использован критерий Макнамары. Обучающимся предложено было ответить на вопрос: «Будете ли Вы применять исследовательские умения в своей педагогической деятельности?». Данный опрос проводился в начале исследования и на этапе его завершения. Полученные итоговые данные позволили нам говорить о том, что разработанная и примененная методика формирования исследовательских умений студентов на основе разработанной системы задач, лабораторных работ и учебных исследовательских работ, положительно влияет не только на сами исследовательские умения, и способствует формированию мотивации к дальнейшей исследовательской деятельности.

Таким образом, экспериментально была проверена и подтверждена выдвинутая ги-

потеза о положительном влиянии разработанной нами системы задач и лабораторных работ, а также методических рекомендаций к ним на процесс формирования исследовательских умений. Следует отметить, что проведенная работа положительно повлияла и на мотивацию к обучению в целом. Это нашло отражение при разработке образовательных программ в результатах обучения [10]. В 2020-2021 учебном году в связи с переходом на дистанционное обучение перед преподавателями ВУЗов встали новые задачи. Нами было принято решение рассмотреть исследуемую проблему в новых условиях обучения.

В условиях дистанционного обучения разработанный и внедренный в практику электронный образовательный ресурс позволил сделать процесс формирования исследовательских умений интересным и разнообразным. Данный ресурс удобен и может быть успешно применен в дальнейшем обучении.

В завершении 2020-2021 учебного года мы разработали и провели анкеты для преподавателей и студентов. В анкетах для преподавателей были такие вопросы, как изучение влияния примененной методики формирования исследовательских умений студентов на основе разработанной системы задач по физике атома, атомного ядра и твердого тела, на уровень получения знаний, а также выяснение их мнения об эффективности обучения в онлайн, оффлайн или смешанном режиме.

В анкетах для обучающихся были вопросы аналогичные, касаемые разработанной системы задач и лабораторных заданий. Наша цель была выяснить, изменилось ли отношение к исследовательской деятельности, как изменились условия ее формирования.

В анкетировании ППС участвовали преподаватели кафедры физики КазНПУ имени Абая, преподаватели КазНацЖенПУ и ЕНУ имени Л.Гумилева. Анализ анкет показал, что показал, что примененная методики на основе разработанной системы задач по физике атома, атомного ядра и твердого тела положительно влияет на формирования исследовательских умений студентов и на сам процесс обучения.

На повышение уровня полученных знаний и обучения в дистанционном и смешанном формате указали более 71,4% респондентов. На вопрос об использовании исследовательских умений студентов в обучении, 100% ответили положительно. Это указывает на важность формирования исследовательских умений у студентов и актуальность нашей работы (Рисунок 1).

Хотим отметить, что все опрошенные преподаватели отметили, что применяют исследовательские учения студентов. И положительно влияет на мотивацию в целом. Однако, как показывает практика процессу формирования исследовательских умений, сами преподаватели не уделяют должного внимания, процесс носит не целенаправленный характер.

Применяете ли Вы исследовательские умения студентов в своей педагогической деятельности?
7 ответов

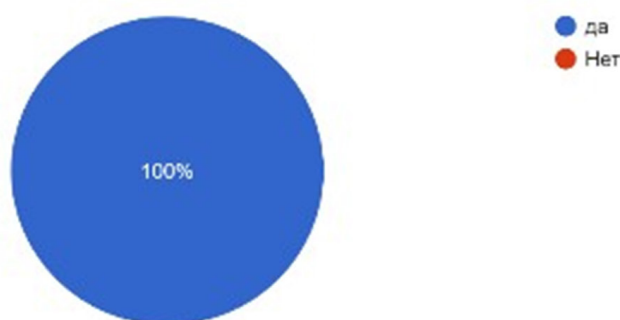


Рисунок 1. Результаты опроса

Анализ анкет обучающихся по специальности «6В01504 – Физика» и «6В01505 – Физика на английском языке» показал, что примененная методика формирования исследовательских умений студентов на основе разработанной системы задач по физике атома, атомного ядра и твердого тела способствует формированию мотивации к дальнейшей исследовательской деятельности (46,4%

обучающихся). На вопрос «В каком режиме уровень получения знаний эффективней?» 71,4% выбрали оффлайн режим.

На основе разработанной нами модели системы взаимодействия типов компонентов исследовательских умений, мы пришли к выводу, что на данном этапе усиления требуют информационная и коммуникативная составляющие (Схема 2).



Схема 2. Схема взаимодействия типов исследовательских компонентов умений

На данном этапе перспективой нашего исследования является совершенствование электронного ресурса, его дополнение теоретической части, а также мы приступили к разработке дополнительных задач разного уровня и лабораторных работ. А также идет работа по дополнению электронного ресурса на английском языке для обучающихся по специальности «6В01505 – Физика на английском языке». Считаем, что удобно иметь ресурс по дисциплине, который охватывает все направления получения знаний (теорию, задачи, лабораторные работы), тем более, в онлайн режиме обучения. И, что не мало-

важно, повышает качество полученных знаний и влияет на развитие информационных исследовательских умений [11]. В условиях изменившейся в связи с пандемией ситуацией, нами была дополнительно изучена технология «Тайм-менеджмента» [12; 13] которая позволяет студентам систематически достигать поставленных целей без потери эффективности. В процессе выполнения работы без непосредственного контроля со стороны преподавателя для совершенствования навыков самоорганизации времени и учебной деятельности мы рекомендовали студентам стремиться к достижению учебных и иссле-

довательских целей и задач наиболее эффективным способом, планировать различные варианты достижения поставленных целей [12; 13].

Далее, в нашей модели взаимодействия компонентов исследовательских умений мы считаем необходимым в этом этапе составляющий информационный компонент. Многие образовательные учреждения в период пандемии использовали и внедряли концепции и навыки информационной грамотности в свои учебные программы. Однако быстро меняющаяся среда высшего образования, наряду с динамичной и часто неопределенной информационной системой, в которой все мы работаем и живем, требует постоянного обновления и внимания, которое должно быть сосредоточено на мобильности и практико-ориентированности.

Для формирования исследовательских умений необходимо научить студента отбирать, систематизировать и отбирать (при необходимости ограничивать) информацию, оценивать соответствие между процессом поиска информации и конкретной информационной потребностью; применять традиционные и новые процессы создания и распространения информации в изучаемой дисциплине; отслеживать значение, которое придается различным типам информационных продуктов.

Перспективой исследования считаем совершенствование методики формирования исследовательских умений и применение ее для специальности

«6В01505 – Физика на английском языке». Считаем, что необходимо модернизировать с данной целью и электронный ресурс.

Заключение. Во время обучения в педагогическом ВУЗе будущий специалист получает профессиональное образование, происходит его активная профессиональная ориентация и формирование профессионально необходимых качеств личности. После завершения перехода к обновлению общего среднего образования в школах Республики Казахстан, выпускники педагогических специальностей часто не имеют четкого представления о своем профессиональном разви-

тии. Это приводит к уходу молодых специалистов из специальности. Некоторых пугает однообразная работа, отсутствие творческой и исследовательской деятельности, активное использование большей части теоретических знаний, полученных в вузе. Одним из важнейших компонентов личности будущего специалиста является его желание и умение осуществлять исследовательскую деятельность.

Исследовательские навыки способствуют раскрытию творческой самореализации молодого учителя, стимулируют активное применение знаний для деятельности, помогают занять достойное место на рынке труда. На наш взгляд, система исследовательских умений для развития будущего учителя определяет его личностные качества как специалиста и делает обучение практико-ориентированным. В нашем исследовании рассмотрено одно из возможных направлений совершенствования методов формирования исследовательских навыков будущих учителей физики. Результаты теоретического исследования и анализа экспериментальной педагогической работы подтвердили правильность наших предположений и позволили сформулировать следующие выводы:

Долгое время в подготовке будущего учителя физики, исследовательские навыки не рассматривались как особый компонент профессиональной подготовки. Сформированные исследовательские навыки часто не обладают необходимыми качествами.

Результаты нашего исследования подтверждают, что формирование исследовательских умений целесообразно организовывать с учетом структуры учебно-познавательной деятельности, структуры формируемых умений и содержания учебного материала по дисциплине.

Процесс развития исследовательских умений более эффективен за счет реализации системного подхода. Содержание учебного материала курса физика атома, атомного ядра и твердого тела позволяет, на наш взгляд, расширить круг формируемых умений. Разработанная нами система заданий (задачи и лабораторные работы), адаптирована под

новый – смешанный формат обучения. Выполнение лабораторных работ является логическим завершением серии учебных исследований эмпирического уровня, в рамках формирования исследовательских умений.

Такая практико-ориентированная деятельность будущего учителя стимулирует высокий качественный уровень учебного исследования, его полноту и завершенность, формирует наряду с исследовательскими умениями некоторые компоненты методической готовности учителя к творческому преподаванию.

Приведенные результаты исследования, разработанная нами система заданий и ме-

тодика их использования могут применяться преподавателями ВУЗа в практике обучения будущих учителей-физиков.

Процесс формирования исследовательских умений в условиях смешанного обучения может стать более результативным при реализации системного и практико-ориентированного подходов, а также при усилении информационной и коммуникативной составляющих исследовательских умений, а также при наличии соответствующих электронных ресурсов для студентов.

Список использованной литературы

[1] Сагова Р.К. Особенности организации и планирования дистанционного обучения в вузах РК на период пандемии Covid-19 (2021) // <https://www.zakon.kz/5021046-osobennosti-organizatsii-i.html> (дата обращения 21.10.2021г.).

[2] Simanjuntak, M. P., Hutahaean, J., Marpaung, N., & Ramadhani, D. (2021). Effectiveness of Problem-Based Learning Combined with Computer Simulation on Students' Problem-Solving and Creative Thinking Skills. *International Journal of Instruction*, 14(3), 519-534. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.14330a> (дата обращения 20.10.2021г.).

[3] Jihyun, L., Insung, J. (2021). Instructional changes instigated by university faculty during the COVID-19 pandemic: the effect of individual, course and institutional factors. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00286-7> (дата обращения 19.10.2021г.).

[4] Алексеенко В.А. Организация и ведение учебного процесса образовательной организацией высшего образования в условиях пандемии COVID-19 / В.А. Алексеенко. – М.: АНО ВО «Нац. ин-т бизнеса», 2020. – 191 с.

[5] Современные технологии дистанционного обучения как средство обеспечения функционирования образовательного учреждения в условиях пандемии / Под науч. ред. Н.И. Буровой. – Челябинск: Библиотека Миллера, 2020. – 124 с

[6] Лебедева О.В., Гребенев И.В. Подготовка будущего учителя физики к проектированию и организации учебно-исследовательской деятельности // Педагогическое образование в России. – 2018. – №5. – С.98-104.

[7] Никуличева Н.В., Дьякова О.И., Глуховская О.С. Организация дистанционного обучения в школе, колледже, вузе // Открытое образование. – 2020. – №24(5). – С.4-17.

[8] Молдабекова М.С., Битибаева Ж.М. Некоторые особенности формирования исследовательских умений студентов в контексте практико-ориентированного подхода // Вестник КазНПУ им.Абая, серия физико-математическая. – 2020. – №1(69). – С.117-122.

[9] Битибаева Ж.М. Формирование исследовательских умений будущих учителей физики в условиях реализации практико-ориентированного подхода к обучению: Дисс. доктор философии (PhD) по специальности 6D011000 – Физика. – Алматы, 2021.

[10] Насирова Д.М., Ерженбек Б., Нурмухамедова Ж.М., Нурбаева Д.М. Обзор ключевых моментов при разработке образовательных программ по подготовке учителей по естественнонаучным предметам // Вестник науки и образования. – 2021. – №7(110). – С.7-10 [Электронный ресурс]: URL: [Http://scientificjournal.ru](http://scientificjournal.ru) (дата обращения 24.08.2021).

[11] Бабаева С.Э. Некоторые аспекты использования информационных технологий в преподавании физики // Педагогика и психология. – 2021. – №3(48). – <https://doi.org/10.51889/2021-3.2077-6861.25> (дата обращения 25.10.2021г.).

[12] Yelena Agranovich, Amina Amirova, Larissa Ageyeva, Larissa Lebedeva, Sholpan Aldibekova, Elmira Uaidullakzy. The Formation of Self-Organizational Skills of Student's Academic Activity on the Basis of 'Time Management' Technology // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2019. – Vol.14. – №22. – С.95-110 <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i22.11755> [Http://scientificjournal.ru](http://scientificjournal.ru) (дата обращения 15.09.2021г.).

[13] Shazia, N., Muhammad, S. (2015). The impact of time management on the students' academic achievements. Journal of Literature, Languages and Linguistics, 66–71. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/313768789> The_Impact_of_Time_Management_on_the_Students'_Academic_Achievements

[10] Shmurygina, N., et al. (2015).

References

[1] Satova R.K. Osobennosti organizatsii i planirovaniya distantsionnogo obucheniya v vuzah RK na period pandemii Covid-19 (2021) // <https://www.zakon.kz/5021046-osobennosti-organizatsii-i.html> (data obrashcheniya 21.10.2021g.).

[2] Simanjuntak, M. P., Hutahaean, J., Marpaung, N., & Ramadhani, D. (2021). Effectiveness of Problem-Based Learning Combined with Computer Simulation on Students' Problem-Solving and Creative Thinking Skills. International Journal of Instruction, 14(3), 519-534. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.14330a> (data obrashcheniya 20.10.2021g.).

[3] Jihyun, L., Insung, J. (2021). Instructional changes instigated by university faculty during the COVID-19 pandemic: the effect of individual, course and institutional factors. International Journal of Educational Technology in Higher Education. <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00286-7> (data obrashcheniya 19.10.2021g.).

[4] Alekseenko V.A. Organizatsiya i vedenie uchebnogo processa obrazovatel'noj organizatsiej vysshego obrazovaniya v usloviyah pandemii COVID-19 /V.A. Alekseenko. – M.: ANO VO "Nac. in-t biznesa", 2020. – 191 s.

[5] Sovremennye tekhnologii distantsionnogo obucheniya kak sredstvo obespecheniya funkcionirovaniya obrazovatel'nogo uchrezhdeniya v usloviyah pandemii /Pod nauch. red. N.I. Burovoj. – Chelyabinsk: Biblioteka Millera, 2020. – 124 s

[6] Lebedeva O.V., Grebenev I.V. Podgotovka budushchego uchitelya fiziki k proektirovaniyu i organizatsii uchebno-issledovatel'skoj deyatel'nosti //Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2018. – №5. – С.98-104.

[7] Nikulicheva N.V., D'yakova O.I., Gluhovskaya O.S. Organizatsiya distantsionnogo obucheniya v shkole, kolledzhe, vuze //Otkrytoe obrazovanie. – 2020. – №24 (5). – S.4-17.

[8] Moldabekova M.S., Bitibaeva ZH.M. Nekotorye osobennosti formirovaniya issledovatel'skih umenij studentov v kontekste praktiko-orientirovannogo podhoda //Vestnik KazNPU im.Abaya, seriya fiziko-matematicheskaya. – 2020. – №1(69). – S.117-122.

[9] Bitibaeva ZH.M. Formirovanie issledovatel'skih umenij budushchih uchitelej fiziki v usloviyah realizatsii praktiko-orientirovannogo podhoda k obucheniyu: Diss. doktor filosofii (PhD) po special'nosti 6D011000 – Fizika. – Almaty, 2021.

[10] Nasirova D.M., Erzhenbek B., Nurmuamedova ZH.M., Nurbaeva D.M. Obzor klyuchevykh momentov pri razrabotke obrazovatel'nykh programm po podgotovke uchitelej po estestvennonauchnym predmetam // Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2021. – №7 (110). – S.7-10 [Elektronnyj resurs]: URL: [Http://scientificjournal.ru](http://scientificjournal.ru) (data obrashcheniya 24.08.2021).

[11] Babaeva S.E. Nekotorye aspekty ispol'zovaniya informacionnykh tekhnologij v prepodavanii fiziki //Pedagogika i psihologiya. – 2021. – №3 (48). – <https://doi.org/10.51889/2021-3.2077-6861.25> (data obrashcheniya 25.10.2021g.).

[12] Yelena Agranovich, Amina Amirova, Larissa Ageyeva, Larissa Lebedeva, Sholpan Aldibekova, Elmira Uaidullakzy. The Formation of Self-Organizational Skills of Student's Academic Activity on the Basis of 'Time Management' Technology // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2019. – Vol.14. – №22. – С.95-110 <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i22.11755> [Http://scientificjournal.ru](http://scientificjournal.ru) (data obrashcheniya 15.09.2021g.).

[13] Shazia, N., Muhammad, S. (2015). The impact of time management on the students' academic achievements. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*, 66–71. Available from: https://www.researchgate.net/publication/313768789_The_Impact_of_Time_Management_on_the_Students'_Academic_Achievements
[10] Shmurygina, N., et al. (2015).

Болашақ физика мұғалімінің аралас (офлайн және онлайн) оқыту жағдайындағы кәсіби қызметінің құрамдас бөлігі ретіндегі зерттеу дағдылары

Ж.М. Битибаева^{1*}, Д.М. Насирова¹, В.Б. Рыстыгулова¹, М.М. Мырзатай¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
(Алматы, Қазақстан).

Аңдатпа

Пәндік дағдылар жүйесін игеру салыстыру, жіктеу, талдау, синтез және т.б. сияқты бірқатар ақыл-ой операцияларын қолдана отырып жүзеге асырылады, олар оқу процесінің маңызды бөлігін құрайды және мұғалімдердің назарында болуы керек. Себебі болашақ мамандардың пәндік білімді ғана емес, сонымен қатар зерттеу дағдылары мен дағдыларын игеруінің сәттілігі ақыл-ой операцияларының қалыптасу сапасына байланысты. Пандемия дағдарысынан туындаған өзгерістерге әсер ететін факторларды зерттеуге бағытталған зерттеулер онлайн оқыту контексінде зерттеу дағдыларын қалыптастырудың оң нәтижелерін көрсетеді. Онлайн технологиялар мен инновацияларды енгізе отырып оқытудың табыстылығы, сондай-ақ болашақ мұғалімдерді мақсатты даярлау профессорлық-оқытушылық құрам жұмысының тиімді нысандарын және Дағдарыс жағдайларында сапалы онлайн-оқыту үшін жалпы ЖОО саясатын әзірлеу үшін негіз болуға тиіс.

Түйін сөздер: зерттеу біліктері; физика пәнінің мұғалімі; қалыптастыру; практикаға бағытталған; әдістеме.

Research skills of a future physics teacher as a component of his professional activity in a mixed (offline and online) environment training

Zh. Bitibayeva¹, D. Nasirova¹, V. Rystygulova¹, M. Myrzatay¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

Mastering the system of subject skills is carried out using a number of mental operations, such as comparison, classification, analysis, synthesis, etc. They form an important part of the educational process and should be in the field of view of teachers. Since the quality of the formation of mental operations depends on the success of mastering future specialists not only subject knowledge, but also research skills and abilities. The positive results of the formation of research skills in the context of online learning are also evidenced by studies aimed at studying the factors influencing the changes caused by the pandemic crisis. The success of education with the introduction of online technologies and innovations, as well as targeted training of future teachers should become the basis for the development of effective forms of work of the teaching staff and the policy of universities in general for high-quality online education in crisis situations.

Keywords: research skills; physics teacher; formation; practice-oriented; methodology.

Поступила в редакцию 11.11.2021

SRSTI 14.35.09

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.19>

E. POLYAKOVA¹, M. IVANOVA¹, N. BOLATKHAN²

¹Belarusian State Pedagogical University named after M. Tank (Minsk, Belarus),

²Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

poljakova.elena@mail.ru; dolce.canto@mail.ru; bolatxanova2015@mail.ru

FUNCTIONING OF CREATIVE MUSICAL-EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF SOCIO-HUMANITARIAN AND INFORMATION SECURITY

Abstract

The article was prepared as a part of the research on the assignment: «To develop strategic directions and mechanisms for the transformation of professional training of teachers of artistic-aesthetic profile for the purposes of socio-humanitarian and information security» of the sectoral scientific-technical program «Art». The subject of our research is to consider the role of creative musical-educational environment (CMEE) of a university in solving the problem of socio-humanitarian and information security. Having considered two security paradigms, the authors state that most optimal is development of the paradigm, in the implementation of which the worldwide educational system, including musical education, plays an important role. The natural environment that provides an opportunity to solve this problem is creative musical-educational environment. Admitting that not every musical environment is positive, the authors consider musical-communicative field (polarized space), the polysubject (socio-pedagogical community) and the phenomena of musical culture represented by CMEE. The formation of a dynamic semantic system of a personality is recognized as a mechanism that ensures psychological and moral-aesthetic stability of a personality, in the structure of which a high degree of correlation of subjective meaning of a musical work with personal values is noted, providing filtration of perceived information and actualizing the stability of a personality, society and the state.

Keywords: creative musical-educational environment; socio-humanitarian and information security; musical-communicative field; polysubject; phenomena of musical culture.

Introduction. The most important task of training a professional for music and art education is to strengthen the value orientations of society in order to implement socio-humanitarian and information security. An analysis of the modern sociocultural situation allows us to assert, that as one of the threats to socio-humanitarian and information security one should consider the imbalance in the education of a modern person from the point of view of the representation of natural science and humanitarian knowledge, as well as the art in the content of his education. In an objective sense, only that education is truly safe for a personality, which corresponds to its nature, which takes into account the fact of the presence of individual differences in

the type (mental and artistic) and the level of intelligence development, in which the harmony of pedagogical influence on the intellectual, motivational, emotional-volitional and practical spheres is observed for a growing person. The task of providing a safe educational environment is to comprehend the nature of a Man and to create pedagogical conditions for his natural development. Therefore, the determination of the unity of natural existence and development of the individual and the conditions for the realization of his creative potential, the conditions for preservation and development of spirituality as a factor of unity and integrity of a nation is the most important goal of pedagogical science and national education system in order to ensure security.

Methods. The study is based on the fundamental provisions of modern science; on theoretical methods: analysis, synthesis, concretization, conceptualization and modeling; as well as on experimental ones: pedagogical observation. The adoption into the educational process is documented: by the acts of adoption in Belarusian State Pedagogical University named after M. Tank.

Results. In the late XX – early XXI centuries, under the influence of the socio-humanitarian transformation of society and intensive processes of information development of mankind, two security paradigms clearly emerged: security paradigm and development paradigm. From the viewpoint of ontology, security is of a humanitarian nature and represents subjective ideas of individuals about the absence or presence of threats and risks to their existence at local, regional, global and cosmic scales (M.Y. Zakharov) or activities to create a favorable environment for their self-preservation (A.Y. Mozdakov) [1, P.45; 2, P.20]. At the same time, the security paradigm assumes that the basis for ensuring security is the fight against threats (risks). A necessary prerequisite for ensuring security within the framework of this paradigm is the identification of security threats, the elimination of which the activity is directed at. Another paradigm – the development paradigm – is based not so much on the existence of risks, fights against dangers, but on the development of one’s own internal forces. The essence of security at the genetic level is defined as the property of any viable system (individual, person, specific group) to maintain its integrity based on self-regulation with the external environment due to stable or unstable interaction and state (A.Sh. Viktorov) [3, PP.54-58]. The danger is, first of all, that which threatens their self-realization and self-affirmation (N.N. Rybalkin) [4, P.293].

The most natural environment that provides an opportunity for self-realization in musical-artistic education is creative musical-educational environment of a higher education institution, that has been admitted by modern scientists and pedagogues-musicians [5, P.152-157]. The sociocultural situation in our country

has put forward an urgent demand to explore creative musical-educational environment, its possibilities in the spiritual revival of our society in order to ensure its safety and sustainable development.

The phenomenon of culture itself, the phenomenon of musical culture plays an important role. As a kind of triunity of the following components: a form of life and communication of people in time; a form of self-determination of an individual and free decision by the individual of his own destiny; determinants of creation of a new original and self-existing world, the concept of “culture” is interpreted by B.K. Bibler [6, P.440]. The powerful function of musical culture is realized through communication and ensures self-determination, self-realization of an individual and realization of freedom of life.

Music education is a part of the global educational space, therefore, it is also undergoing processes of change that do not always have a positive impact on the development of the student’s personality, and also do not always allow to fully embody the communicative and other functions of musical art. The well-known researcher A.V. Toropova notes: «Education in the field of arts, especially music education, has the ability to create a mental foundation for multidimensional development of a personality: its creative abilities, harmony of body, soul and spirit, self-realization in culture» [7, PP.135-136].

It should be noted that not always contact with music art can be positive. Also, not every musical environment and information of musical and aesthetic content contains a positive charge, intellectual, emotional. If, in accordance with the conclusions of philosophers, music is recognized as the conceptual matrix of the Universe, then in the Universe there are both developing, forming systems, and systems that are collapsing. Thus, the musical and aesthetic information conveyed by the language of musical art carries both positive and negative potentials. And, moreover, accordingly, it forms the essence of a polarized musical and educational environment, causing its impact on the subjects of the educational process.

This effect has been studied in recent developments, which made it possible to substantiate and define the concept of a musical-communicative field – a component of a polarized musical-information space, in which a communicative action is carried out within the framework of a musical-educational process. The musical-communicative field functions as the context of the communicative situation (communicative actions of the subjects of musical-educational process), in which the interpretation is carried out (the interaction of sense and meaning of a musical work, the perception of uniqueness – objectivity – of a musical image, expressed in a certain sign system, and a person's experience of polysemy – subjectivity – of this image) (M.V. Ivanova) [8, P.13-15].

Discussion. The latest research shows the possibility of modifying and modernizing music and arts education through its qualitative renewal, where an important role is given to mobilization and use of cultural resources, including art. Music and art education in the XXI century is intended to help build the creative potential of society, to assert the principles of cultural diversity, multicultural interaction within a polysubject as the highest social and educational community of learners and teachers (E.S. Polyakova) [9, P.542]. Development of a creative personality, strengthening value orientations of a society in order to implement socio-humanitarian and information security is an urgent task for teachers in the educational field of art.

An important direction of university science is development of scientific and methodological support for the system of continuous artistic-aesthetic education, distribution of achievements of national science and practice into the world educational space, generalization of advanced experience of pedagogy of general artistic-aesthetic education. Of particular importance is the development of problems of professional training of teachers of aesthetic profile, which ensures the quality of musical education of an individual at all levels. The adoption in public consciousness of the concept of «sustainable society development» increases the importance

of studying the transformation of this training in order to implement socio-humanitarian and information security of a state, society and an individual.

Admitting educational and developmental function of musical art and its role in formation of spirituality of an individual and the nation, the importance of music as a creativity-developing factor in the life of a university should be noted. In this case, we can talk about creative musical-educational environment (CMEE) of an educational institution, which includes educational and extracurricular forms of work. It can be noted that musical-pedagogical process includes the space of the entire institution of higher education, ensuring formation of creative musical-educational environment, where everyone gets the opportunity to satisfy their needs in communication with musical art, to strengthen their value orientations in the polarized space of the musical-educational environment.

It should be noted that the phenomena of musical culture, represented by musical works, play a significant role in this process. The musical information encoded in musical notation exists objectively, but in order for a subject of CMEE to transform this information into knowledge, its decoding is necessary: scoring, directly related to the re-creation of sound material, its comprehension and transformation – what is called interpretation of a musical work. Only in this case will the musical information be assimilated, actualized and transformed into musical knowledge. What CMEE will be, depends not on the potentially existing musical information, but on the musical-aesthetic information actually used in the musical-communicative field (M.V. Ivanova) [10, PP.730-733]. It can be stated that the role of the phenomena of musical culture is ensured by the precise selection of musical material and inclusion of a student in the system of spatially, intonationally, rhythmically, dynamically, timbre and semantically organized sounds, contributing to self-awareness through the prism of music and the activity of mastering and transforming reality.

A well-known scientist V.V. Medushevsky recognizes the existence of musical language

of emotions that every person starts to acquire at birth [11, P.254]. Since emotion underlies the emergence of a musical–aesthetic need and musical-aesthetic attitude, a deeper connection between music and emotion should be noted. Music affects the emotional state of a person, causing stable emotional experiences. Emotions can arise, grow, reach their culmination and transform, resolve. We can say that the logic of functioning of emotions is the fundamental natural mechanism that, extrapolating into the field of social consciousness, transforms into the logic of musical thought development [9, PP.6-12].

Musical art is a repository of emotional information: relationships, experiences and feelings of generations of our ancestors. Since, according to the theory of M. Moltz [12, P.336], human brain at the moment of work does not distinguish between real and imaginary events, in so far as the translation of an imaginary experience into the experience of real personal relation ensures the development of a person's emotional sphere through gaining someone else's experience, expressed in a piece of music [9, P.14]. It is not without reason that M.K. Mamardashvili equated full-fledged perception of a work of art with the second birth of personality [13, P.412].

The bearer of emotional experience of humanity is a piece of music that has the traits of subjectivity and can be defined as an imaginary quasi-subject that exists in time, in evolution and change. In interaction with a quasi-subject, that is, through the mediation of a piece of music, self-knowledge of a perceiving person occurs (cognitive function). Creative musical environment ensures the interaction of a subject of perception with a musical image in its mobility and interpretive variability (communicative function). Quasi-subject provides correction and regulation of an individual, his change, transformation in the process of living and experiencing a musical image, as well as in the process of sustained awareness by personality of their musical experience (regulatory function) (E.S. Polyakova) [14, P.235].

In the process of professional development in creative musical-educational environment

of a university, there is a person's ability to build on the basis of personal experience that model of reality, that is adequate to the degree of his personal musical development and real conditions of the creative musical-educational environment. On this basis, the formation of a dynamic semantic system of a personality takes place, in the structure of which a high degree of correlation of subjective meaning of a musical work with personal values is noted. At the junction of interaction of subjective meaning and personal values, functions the psychological, moral and aesthetic stability of a subject of educational process, a person, a citizen. This stability is a filtering mechanism for any information received, which ultimately ensures the stability of the individual, society, state and prevents many risks.

The adoption of a strategic course for the transformation of national education system and actualization of such its segment as artistic education is dictated by the threat of substitution of goals and values of nation's existence, which is carried out with the introduction of «values» of minority into the consciousness of the majority of people. Currently, there is an invisible struggle for spiritual and moral values and inner convictions of the younger generation. The destruction of traditional value-semantic foundations of peoples' culture is achieved by «erasing» their historical memory «The shorter and poorer historical memory people have, the easier it is to force them to accept newly invented principles and dogmas» [15, P.444; 16, P.16].

Conclusion. So, the functioning of creative musical-educational environment of a university is actualized by the complexity of tasks of training a professional. Strengthening value orientations of society for sustainable development of society and implementation of socio-humanitarian and information security inevitably rely on the national education system, which ensures positive transformations in the process of professional training of a teacher in the educational field of art and holistic development and formation of his personality. Each person represents value to society and the state. If a person does not realize his

potentials in a positive way, then he is filled with negative emotions, destructive ideas and inhuman manifestations. Development of strategic directions for the training of a music teacher and, more broadly, educational field of art, made it possible to single out the following among them: development of poly-subjectivity, a musical-communicative field and a creative

musical-educational environment. Of particular importance is the holistic development of the personality of a teacher-musician, artist and conditions for the realization of their creative potential, as well as the conditions for preservation and development of spirituality as a factor of nation unity and integrity.

Referens:

- [1] Zaharov, M. Ju. Informacionnaja bezopasnost' sociuma: social'no-filosofskoe issledovanie: Avtoref. dis. ...doktora filosofskih nauk: 09.00.11 /M.Y. Zaharov; Rostovskij gos. un-t. – Rostov-na-Donu, 1998. – 45 p.
- [2] Mozdakov, A.Y. Social'no-filosofskie aspekty problemy bezopasnosti: Avtoref. dis. ... kand. filosofskih nauk: 09.00.11 /A.Y. Mozdakov; Novgorod. gos. Un-t im. Jaroslava Mudrogo. – Velikij Novgorod, 2008. – 20 p.
- [3] Viktorov, A.Sh. Civilizacionnye osnovy bezopasnosti sovremennogo chelovechestva /A.Sh. Viktorov // Ezhegodnik Bol'shaja Evrazija: razvitie, bezopasnost', sotrudnichestvo, serija Vyp. 1, ch. 2. – Moskva: INION RAN, 2018. – PP.54-58.
- [4] Rybalkin, N.N. Filosofija bezopasnosti /N.N. Rybalkin. – M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2006. – 293 p.
- [5] Kuldanov, N.T. Problem learning method in the context of personal creativity development of a musician teacher /N.T. Kuldanov, S.T. Balagazova, I.A. Malahova, M.V. Ivanova //Pedagogika i psihologija – 2021. – № 1(21). – P. 152-157.
- [6] Bibler, V.S. Na granjah logiki kul'tury: kn. izbr. ocherkov /V.S.Bibler. – M.: Ros. fenomenolog. obshh-vo, 1997. – 440 s.
- [7] Toropova, A.V. Psihologo-pedagogicheskaja koncepcija izuchenija i razvitija muzykal'nogo soznaniya lichnosti /A.V. Toropova //Metodologija pedagogiki muzykal'nogo obrazovaniya. – M.: Graf-Press, 2009. – S. 135-136.
- [8] Ivanova, M. V. Pedagogical conditions of communicative competence formation of a pedagogue-musician /M.V. Ivanova //International science project. – 2019. – №30. – S.13-15.
- [9] Polyakova, E.S. Metodologicheskie osnovy hudozhestvenno-esteticheskogo obrazovaniya v usloviyah transformacionnyh processov /E.S. Polyakova, M.V. Ivanova, A.I. Kovalev //Adukacyya i vyhavanne. – 2021. – № 10 (358). – S. 6–12.
- [10] Ivanova, M.V. Phenomenon of musical-communicative field in musical-educational process //Interaction between a teacher and a student in terms of university education: theory, technology, management: Collection of scientific reports. – Treta kniga. – Associacija na profesornite ot slavjanskite strani (APSS). – Gabrovo: EKS-PRES, 2019. – 786 p. – PP.730-733.
- [11] Medushevskij, V.V. O zakonomernostjah i sredstvah hudozhestvennogo vozdeystviya muzyki /V.V.Medushevskij. – M.: Muzyka, 1976. – 254 s.
- [12] Mol'c, M. Psihokibernetika /M. Mol'c [per. s angl. E. Mel'nik] – Moskva: Eksmo, 2019. – 336 s.
- [13] Mamardashvili, M.K. Estetika myshlenija /M.K. Mamardashvili. – M.: Mosk. shk. polit. issled., 2000. – 412 s.
- [14] Poljakova, E.S. Metodologicheskie osnovaniya razvitija lichnosti pedagoga-muzykanta v obrazovatel'nom processe: monografija /E.S. Poljakova. – Minsk: IVC Minfina, 2019. – 235 s.
- [15] B'jukenen, Patrik Dzh. Smert' Zapada /Patrik Dzh. B'jukenen. – Per. s angl. – M.: OOO AST, 2003. – 444 s.
- [16] Ivanchenko, A. Putyami velikogo rossiyanina /A. Ivanchenko [2-e izd. ispr.]. – SPb.: Belye Al'vy, 2019. – 337 s. – S.16.

**Функционирование творческой музыкально-образовательной среды вуза
в контексте социогуманитарной и информационной безопасности***Е.С. Полякова¹, М.В. Иванова¹, Н. Болатхан²**¹Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка**(Минск, Беларусь)**²Казахский национальный педагогический университет имени Абая**(Алматы, Казахстан)**Аннотация*

Статья подготовлена в рамках исследований по заданию: «Разработать стратегические направления и механизмы трансформации профессиональной подготовки учителей художественно-эстетического профиля в целях социогуманитарной и информационной безопасности» отраслевой научно-технической программы «Искусство». Предметом нашего исследования является рассмотрение роли творческой музыкально-образовательной среды (ТМОС) вуза в решении проблемы социогуманитарной и информационной безопасности. Рассмотрев две парадигмы безопасности, авторы констатируют, что наиболее оптимальной является парадигма развития, в реализации которой большая роль отводится мировой системе образования, в том числе, и музыкального. Естественной средой, обеспечивающей возможность решения этой проблемы, является творческая музыкально-образовательная среда. Признавая, что не всякая музыкальная среда позитивна, авторы рассматривают музыкально-коммуникативное поле (поляризованное пространство), полисубъект (социально-педагогическую общность) и феномены музыкальной культуры, представленные ТМОС. В качестве механизма, обеспечивающего психологическую и нравственно-эстетическую устойчивость личности, признается формирование динамической смысловой системы личности, в структуре которой отмечена высокая степень корреляции субъективного смысла музыкального произведения с личностными ценностями, обеспечивая фильтрацию получаемой информации и актуализируя устойчивость личности, социума, государства.

Ключевые слова: творческая музыкально-образовательная среда; социогуманитарная и информационная безопасность; музыкально-коммуникативное поле; полисубъект; феномены музыкальной культуры.

**Әлеуметтік-гуманитарлық және ақпараттық қауіпсіздік контекстіндегі
ЖОО шығармашылық музыкалық-білім беру ортасының жұмыс қызметі***Е.С. Полякова¹, М.В. Иванова¹, Н. Болатхан²**¹М. Танк атындағы Беларусь мемлекеттік педагогикалық университеті**(Минск, Беларусь)**²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**(Алматы, Қазақстан)**Аңдатпа*

Мақала «Әлеуметтік-гуманитарлық және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі негізгі мақсат бойынша көркем-эстетикалық бейіндегі мұғалімдердің кәсіби даярлығын трансформациялаудың стратегиялық бағыттары мен тетіктерін әзірлеу» атты ғылыми-техникалық бағдарламасының тапсырмасы бойынша «Өнер» бағыты саласындағы зерттеулер шеңберінде дайындалды. Біздің зерттеуіміздің пәні әлеуметтік-гуманитарлық және ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін шешудегі ЖОО-ның шығармашылық музыкалық-білім беру ортасының (ШМББО) рөлін қарастыру болып табылады. Қауіпсіздіктің екітараптағы парадигмасын қарастыра отырып, авторлар жағдайы ең оңтайлы болып есептелінетін даму парадигмасын көздейді және оны жүзеге асыруда әлемдік білім беру жүйесіндегі музыкалық білім берудің үлкен рөл атқаратын жолдарын көрсетеді. Ал, бұл мәселені шешуге мүмкіндік беретін нағыз орта болып

шығармашылық музыкалық білім беру ортасын айқындайды. Осы тұста, әрбір музыкалық орта жағымды бола бермейтіндігін авторлар мойындай келе, музыкалық-коммуникативтік өрісті (поляризацияланған кеңістік), полисубъектіні (әлеуметтік-педагогикалық қауымдастық) және ШМББО ұсынған музыкалық мәдениет құбылыстарын зерттеуде қарастырады. Тұлғаның психологиялық және моральдық-эстетикалық тұрақтылығын қамтамасыз ететін механизм ретінде тұлғаның динамикалы мағыналық жүйесін қалыптастыру болып танылады және оның құрылымында алынған ақпаратты іріктеуді қамтамасыз ету және жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің тұрақтылығын өзектендірудегі музыкалық шығармалардың субъективті мағынасының жеке құндылықтарымен арақатынасының жоғары деңгейі аталып көрсетілді.

Түйін сөдер: шығармашылық музыкалық-білім беру орта; әлеуметтік гуманитарлық және ақпараттық қауіпсіздік; музыкалық-коммуникативтік өріс; полисубъект; музыка мәдениетінің феномендері.

Received 03.01.2022

МРНТИ 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.20>

Д.С. СУРОВА¹, А.А. САРСЕМБАЕВА¹

²Восточно-Казахстанский технический университет имени Д.Серикбаева
(Усть-Каменогорск, Казахстан)
dasha_surova@mail.ru, araily@mail.ru

ОНЛАЙН ОБРАЗОВАНИЕ: НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ (О НЕКОТОРОМ ОПЫТЕ РАЗРАБОТКИ ОНЛАЙН КУРСОВ)

Аннотация

В центре внимания данной статьи – стоит проблема эффективности онлайн образования. Во введении рассматриваются предпосылки перехода образования в режим удаленного, дистанционного взаимодействия обучающихся и обучающихся. В основной части подробно описываются мероприятия, проведенные администрацией Восточно-Казахстанского технического университета имени Д.Серикбаева, которые были направлены на повышение грамотности преподавателей в области данного формата образования. Рассказывается о практике обучения языкам в техническом университете с помощью онлайн курсов платформы Open edX. Так же в статье приводится анализ возможностей данной платформы и описывается курс, уже разработанный и запущенный в образовательный процесс в предыдущем учебном году. Языковые дисциплины в техническом университете успешно реализуются в смешанном режиме: асинхронное изучение материала, структурно организованного на платформе Open edX, и синхронное обучение в виде бесед, конференций, семинаров, осуществляемых посредством соответствующих платформ (Big Blue Button, Zoom, Google Meet).

Ключевые слова: онлайн образование; образовательный контент; новые технологии; уровневое обучение; языковое образование; коммуникация между студентом и преподавателем; модульные учебные программы; дистанционные формы; интерактивность обучения.

Введение. Обстановка, сложившаяся в данный момент в мире, диктует коренное переустройство всех сфер жизни и прежде всего образования. Большинство учебных заведений мира переходит на частичное или полное существование в онлайн формате. Форсированный процесс цифровизации, использование информационных технологий дает университетам новые векторы развития: расширяется круг участников образовательного пространства, облегчается коммуникация между студентом и преподавателем. Огромное преимущество таких процессов – возможность входить в учебный процесс

в удобное время из удобного места, изучать материал в соответствии с личностным конструктом [1, С.39; 2, С.25].

Важнейшая задача университетов сегодня – переход на смешанное образование и разработка качественных онлайн курсов, которые могли бы заключать в себе все достоинства реального обучения и несомненные преимущества информационных технологий.

Цель данной работы заключается в детальном изучении проблемы дистанционного образования: какие проблемы стоят на повестке дня в этой сфере, как решаются эти проблемы в международном образовательном пространстве, как работает в этом направлении указанный выше университет.

Современный научный дискурс наполнен статьями, дискуссиями, конференциями и семинарами, цель которых обсудить сложившееся положение в образовательной среде, выработать эффективные технологии и методы расширения цифрового обучения, дистанционного обучения, e-learning. Мы видим и разную трактовку терминов, и разное отношение к такому формату обучения.

Актуальность и практическая ценность нашей работы и заключается в трансляции того, как университет реализует образовательные цели в современных условиях и как преподаватели университета разрабатывают асинхронные и синхронные курсы. Проведенное нами исследование станет еще одним фрагментом, дополняющим общую картину современного образовательного пространства.

Основная часть. Методы. Построение теоретического и практического материала, представленного в статье, основано на таких методах работы с информацией, как сравнение, анализ, синтез (общенаучные) и интервьюирование, анкетирование (специальные методы педагогической науки). Сочетание данных методов адекватно цели и задачам, ходу анализа ситуации, рассматриваемой в данной работе.

Теоретический анализ и обобщение данных научной и методической литературы позволил обоснованно выбрать направление исследования. Изучение научной и учебной

документации высшей школы дало возможность сравнить и обобщить имеющийся педагогический опыт с целью дальнейшей реализации проекта цифровизации образования Казахстана. Анкетирование, тестирование, а также методы математической обработки данных использовались для получения верифицированных статистических данных, позволяющих делать выводы, обобщения, прогнозы по поводу разных аспектов реализации онлайн курсов в университете.

Литературный обзор. Обзор литературы по данному направлению позволил нам выделить наиболее часто освещаемые темы. Во-первых, ряд работ концентрирует свое внимание на онлайн образовании, как на возможности для университетов выйти на международную образовательную арену, заявить о себе посредством онлайн курсов [3; 4]. Во-вторых, ученых и педагогов интересуют вопросы, связанные со стратегической, технической и организационной стороной осуществления онлайн образования: создание «электронной инфраструктуры», описание проблем, с которыми сталкивается университет и преподаватель, обоснование необходимости обучения преподавателей технологическим моментам, выбор и обоснование этого выбора относительно тех курсов, которые целесообразно переводить в онлайн формат [5; 6].

Многих исследователей интересует роль преподавателя как проводника не только знаний, но и технологий при онлайн образовании [7]. Greenhalgh Т. в статье «Компьютерное обучение в системе высшего медицинского образования» говорит о том, что «культурное сопротивление» преподавателей переходу на онлайн образование препятствует успешности студентов, поэтому для внедрения успешных онлайн программ необходимо начинать с инициатив в сторону персонала организации образования [8]. Многими работами доказывается, что эффективность онлайн курса определяется не только активной ролью студентов, но и тем, как преподаватель позиционирует себя [9].

В зарубежных работах находим некоторые примеры внедрения онлайн образования, создания курсов, ориентированных на все потребности и все группы студентов. Так в работе Jabulani Owen Nene подробно рассказывается о том, как Университет Южной Африки стал учреждением открытого дистанционного и электронного обучения [10]. Интересна работа Joyce Wangui Gikandi, концентрирующая внимание на том, как современные университеты в условиях распространения информационно-коммуникационных технологий продолжают расширять возможности для эффективных педагогических подходов и онлайн-обучения, а также подробно описывающая методы и технологии формативного оценивания [11].

Также находим работы, в которых дается анализ платформ, осуществляющих онлайн образование в массовом режиме, и характеристика некоторых LMS [12; 13].

Последние два года стали периодом активного перехода казахстанского образования в онлайн режим. Сейчас у вузов Казахстана есть возможность лицензировать обучение студентов в таком формате (ссылка: <https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2021-08/vuzam-kazahstana-dadut-licenzii-na-obuchenie-studentov-onlayn>). Еще одним важным моментом в реализации качественного образовательного онлайн контента является развитие разнообразных платформ, под-

держивающих разработку онлайн курсов. Так Казахский национальный университет имени аль-Фараби активно внедряет массовые открытые курсы через платформу Open Edx: разработано более 60 курсов по различным направлениям (<https://www.kaznu.kz/ru/18122/page/>).

Открытый университет Казахстана – это платформа, тесно сотрудничающая с университетами Казахстана и имеющая богатый контент. Заинтересованный в образовании и самообразовании человек может свободно получить доступ к лекциям ведущих профессоров и преподавателей по разным направлениям (https://m.egov.kz/cms/ru/articles/distance_learning?mobile=yes).

Онлайн-платформа Janary (<https://janaru.jascongress.kz/ru>) запущена для реализации практико-ориентированного обучения по таким образовательным программам, как SMM, web-дизайн, менеджмент, развитие навыков soft-skills.

(<https://informburo.kz/novosti/v-kazahstane-zapustili-platformu-s-besplatnymi-onlajn-kursami-po-obucheniyu-trendovym-professiyam>)

Анализ разработанных и активно внедряемых в учебный процесс вузов онлайн курсов позволил определить основные аспекты онлайн обучения в вузе (Таблица 1).

Таблица 1

Основные характеристики онлайн обучения в вузе

Онлайн обучение	
1	2
Вид учебной деятельности	– автономная деятельность; – совместная деятельность – конструктивное взаимодействие между всеми субъектами образовательного процесса.
Организация обучения	Асинхронное построение процесса обучения
	Интерактивность и академическое взаимодействие между участниками учебного процесса
	Качественный мониторинг процесса обучения

1	2
Построение студентами собственной образовательной траектории	<ul style="list-style-type: none"> – самостоятельное обучение с виртуальным сопровождением учебного процесса; – выбор курса и преподавателя; – выбор времени занятий; – индивидуальная скорость обучения; – прослушивание лекций и выполнение заданий в мобильном формате; – многократные просмотр и повторение материала; – непрерывность образования – как возможность обучаться и получать знания и навыки в течение всей жизни; – консультации с преподавателем в онлайн режиме; – самоконтроль и самооценка собственной успеваемости.
Психологическая готовность и мотивация	<ul style="list-style-type: none"> – мотивационная (постановка целей обучения); – волевая (самоорганизация и саморегуляция); – коммуникативная (самопрезентация результатов, взаимодействие с участниками учебного процесса).
Средства обучения	<ul style="list-style-type: none"> – мультимедийные технологии; – облачные технологии; – интерактивные коммуникативные средства; – социальные медиа.
Роль преподавателя	<p>в зависимости от модели и курса обучения:</p> <ul style="list-style-type: none"> – тренер; – куратор содержания; – модератор обучения; – фасилитатор.
Результаты обучения	<ul style="list-style-type: none"> – получение необходимых знаний, умений и навыков; – способность организации самостоятельного изучения материала; – самоконтроль и самооценка; – повышение мотивации.

Ход исследования. Между тем, мы видим недостаточное освещение конкретной работы университетов и педагогов в области создания онлайн курсов: мало работ, дающих конкретные рекомендации и практические советы по организации онлайн обучения и разработке онлайн курсов.

В Восточно-Казахстанском техническом университете имени Д.Серикбаева ведется усиленная работа в этом направлении. В рамках данной статьи мы поделимся опытом нашего университета, дадим описание конкретных шагов, которые помогли нам успешно запустить онлайн курсы.

Для того чтобы четче понять современную модель педагогического дизайна, ко-

торая предлагает системный подход в построении учебного процесса, преподаватели университета прошли онлайн курс «Теория и практика создания онлайн-курсов» от Московского физико-технического института, размещенного на платформе Coursera. Знакомство с понятием педагогического дизайна – основа разработки любого курса. Создатели курсов проходят четыре ступени педагогического дизайна: анализ (цели, задачи результаты курса), проектирование (выбор контента курса, соответствующего заявленным целям, задачам, результатам), разработка (наполнение курса учебным материалом, подбор проверочных и практических заданий), внедрение (формирование

и размещение курса), оценка (этот элемент есть на каждом этапе: оценивается и дорабатывается каждый из шагов).

Такой подход к учебному курсу позволяет увязать результаты обучения с целями. Весь материал строится таким образом, чтобы у каждой задачи был достижимый и диагностируемый результат. Теоретическая база, полученная в результате обучения на платформе Coursera, позволила преподавателям ВКТУ подойти к разработке онлайн курса с отработанными программами собственных дисциплин.

Второй этап конструирования онлайн курсов состоял в практическом обучении механизмам и приемам работы на образовательных платформах. В качестве одной из таких платформ была выбрана площадка Open edX. Данная платформа обладает удобным функционалом, позволяющим решать различные образовательные задачи. Преподаватели могут публиковать курсы, насыщенные разнообразным контентом: от видео лекций до тестов и анкет. Обучающиеся в свою очередь получают доступ ко всем материалам, размещенным и созданным преподавателем.

В университете для преподавателей был организован обучающий курс «Разработка онлайн курса в Open edX». Этот курс дал конкретные практические рекомендации по работе в данной платформе: как преподаватель может управлять курсами, отслеживать успехи студентов, оценивать их достижения и измерять эффективность самого курса. Каждая ступень разработки курса от текстовых материалов и презентаций до игрового контента и видео лекций была пошагово расписана в виде подробных инструкций. Преподаватели сумели записать видео лекции, озвучить презентации, создать текстовые и тестовые задания различного формата.

Ожидаемыми результатами курса были заявлены:

- получение технических и педагогических навыков для разработки онлайн и / или смешанных курсов с использованием модели ADDIE;

- умение пользоваться функционалом платформы edX;

- создание закадровых (озвученных) видео-презентаций;

- работа с видеоконтентом и создание субтитров;

- использование Google Suite для образования.

Остановимся более подробно на представлении онлайн курса, разработанного на платформе Open edX и запущенного в учебный процесс. Это курс по дисциплине «Русский язык». Дисциплина «Русский язык», как компонент цикла общеобразовательных дисциплин, нацелена на развитие коммуникативных навыков студентов.

Возможности платформы Open edX позволили решить такие задачи, как углубление знаний в области практической стилистики, выработка умений создания собственных речевых произведений как в ситуациях повседневного, так и профессионального общения, для которого важны навыков обсуждения этических, культурных социально-значимых проблем в дискуссиях.

Структура курса проста, но достаточно эффективна. Теоретический материал представлен в виде контента трех видов: схемы, аудио презентации, видео лекции.

Схемы отражают некоторые темы в концентрированном виде: они стимулируют познавательную активность студентов, заставляют воспринимать информацию системно, иерархически, во всем богатстве взаимосвязей. По схемам просто и легко готовиться к занятиям. Они дают большой объем информации в концентрированном виде, осуществляют закрепление и формирование грамматического материала. Так, например, в описываемом курсе в виде схем объясняются такие вопросы, как язык и его нелитературные разновидности, лексическая система, типы лексических единиц, отдельные темы грамматики (категории глагола, имени существительного, типы предложений, функциональные стили речи и т.д) (см. рисунок 1).

Общее понятие о языке

[Добавить страницу в мои закладки](#)

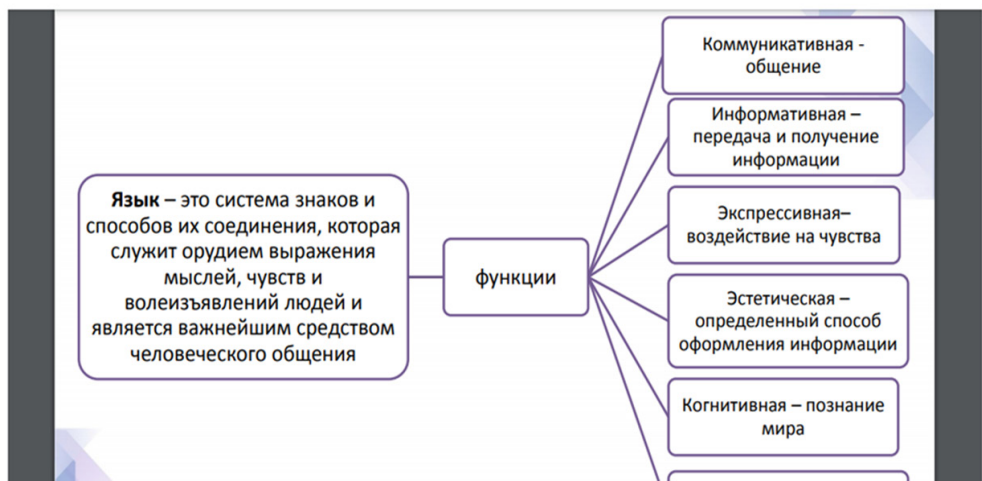


Рисунок 1. Схемы на курсе

Аудио презентации – это презентации, которые сопровождаются голосовыми пояснениями преподавателя. Такие презентации приближены к живой лекции, когда преподаватель рассказывает материал с опорой на презентацию. В аудио презентации присутствие преподавателя может быть воплощено посредством только голоса или вместе с видео изображением говорящего. Плюсом таких презентаций является то, что студент чувствует контакт с преподавателем: он его видит и слышит – и вместе с тем получает информацию в наглядном виде. Пользуясь

инструментами записывающей программы, преподаватель может графически выделять важные моменты, акцентировать внимание на отдельных словах, вписывать текст и прочее, как показано на рисунке 2. Несомненным достоинством таких презентаций становится то, что они позволяют преподавателю подавать информацию упорядоченно, классифицировать материал. Информативность и эффективность повышается, так как у студентов задействуются зрительный и слуховой каналы восприятия.

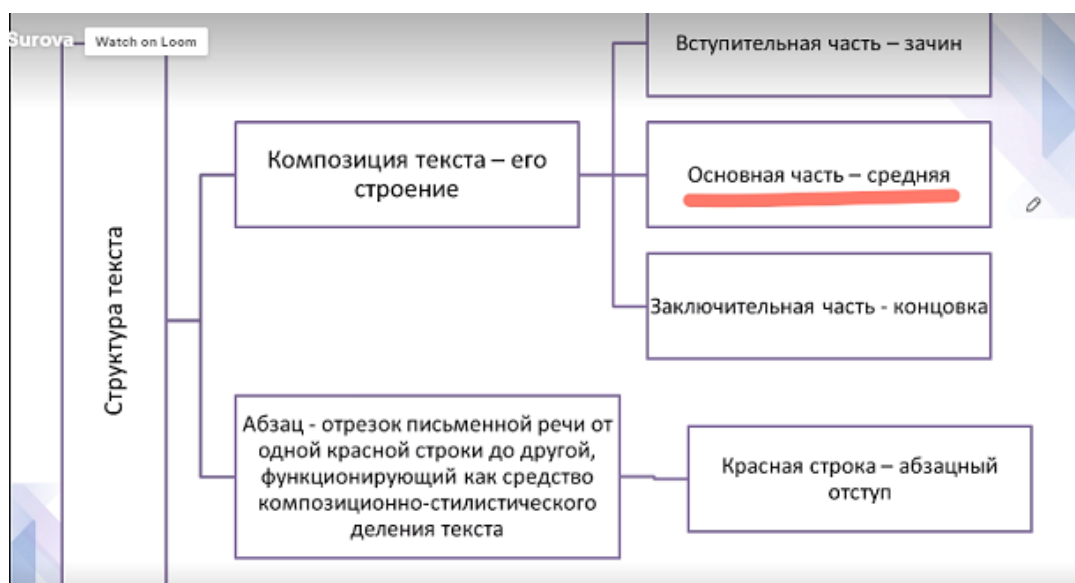


Рисунок 2. Аудио презентации на курсе

Видео лекции – неотъемлемая часть любого онлайн курса. Дисциплина «Русский язык» – практической направленности, поэтому в ней нет объемного лекционного материала. Однако некоторые темы все же можно записать в формате видео лекции: характеристика стилевых черт функциональных стилей, анализ языковых особенностей смысловых типов речи, объяснение некоторых грамматических тем. Видео лекции – это способ донести до студента информацию наглядно: синтез слухового, зрительного, предметного восприятия. Субтитры или примеры, появляющиеся на видео, помогают понять материал. Визуальное восприятие мимики, жестов преподавателя, являющихся внешними проявлениями акта коммуникации, вызывает положительные чувства у студентов, повышает их мотивацию. Наконец, видео лекции лично ориентированы, так как студент может изучить информацию в соответствии со своим темпом усвоения материала: он может возвращаться к важным фрагментам, пересматривать несколько раз.

Для того чтобы студенту было интересно изучать теоретический материал, чтобы у него была мотивация просмотреть и прослушать все, что дается в той или иной теме, необходимо вносить интерактивные моменты в онлайн курсы. Это может достигаться использованием, например, чатов и форумов, как механизмов для поддержания интереса к теме, выяснения отношения студентов к той или иной проблеме. Например, по теме публицистический стиль речи студентам дается задание ознакомиться с какой-то конкретной статьей и обсудить тему этой статьи на форуме или в чате. При этом преподаватель разрабатывает подробные инструкции относительно того, как должно выглядеть общение студентов: сколько аргументов и примеров необходимо привести каждому студенту, в каком виде это надо оформить, сколько комментариев на мнения других участников обсуждения должен написать студент. Приведенный ниже рисунок 3 показывает форум, созданный для знакомства студентов друг с другом и преподавателем.

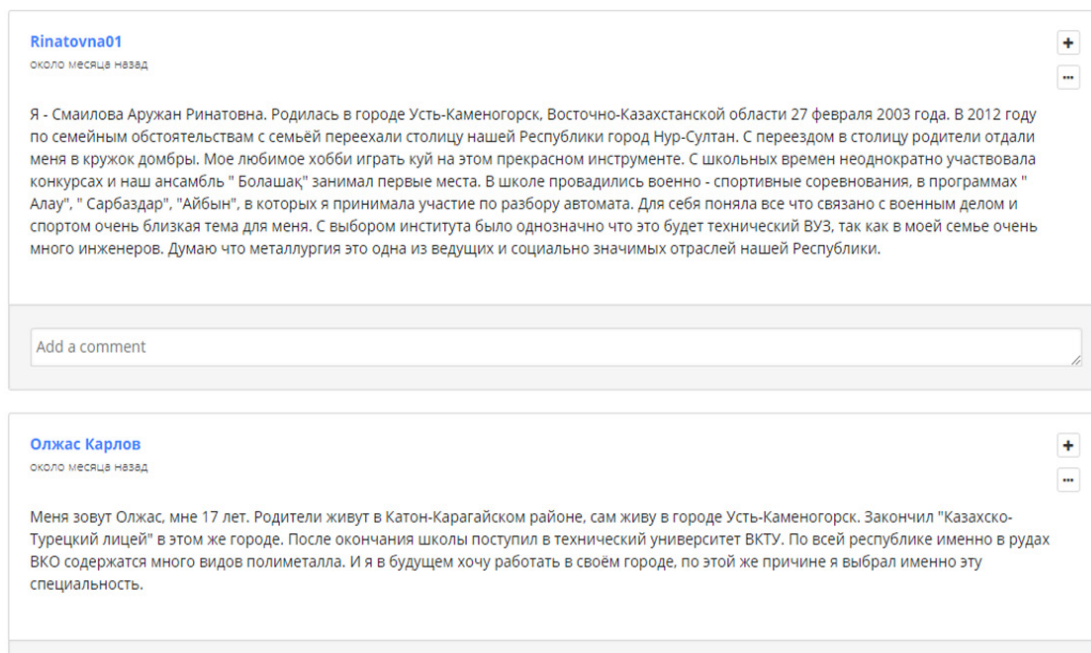


Рисунок 3. Интерактивные элементы курса

Еще один способ поддержания интерактивности курса – различного рода задания по прослушанному теоретическому материалу. Это могут быть упражнения, направленные

на выяснение понимания содержания текста, нахождения в нем ключевых слов или языковых единиц, о которых шла речь в видео лекции. Тесты – эффективный инструмент

проверки усвоения информации. У преподавателя сегодня есть возможность предлагать интерактивные задания: вписать необходимый фрагмент текста, распределить слова в

таблице, добавить недостающие фрагменты пазла. Один из таких примеров представлен на рисунке 4.

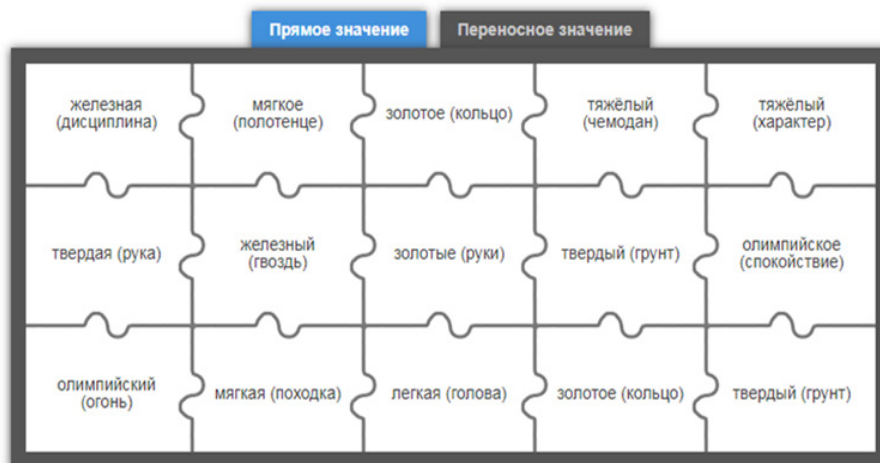


Рисунок 4. Задания на курсе

Все перечисленные механизмы и приемы создания интересного, информативно насыщенного, эффективного в оценивании студентов онлайн курса возможны на платформе Open edX.

Результаты. Сформулируем результаты исследования.

1. Восточно-Казахстанский технический университет пропагандирует эффективное взаимодействие между всеми сторонами образовательного процесса: со стороны руководства университета оказывается техническая поддержка, со стороны академического

департамента – методическая. Преподаватели и студенты – главные участники процесса.

2. При организации процесса обучения университет предлагает разные сценарии: полностью асинхронный курс (платформа MOODLE, университета), смешанные курсы (асинхронный курс + синхронная работа с преподавателем через платформы), офлайн курсы. Проводится постоянный мониторинг посещаемости занятий, успеваемости студентов посредством LMS университета (см. рисунок 5).

Мониторинг учебного процесса

Код	Отчеты	
	Название	
Выберите тип отчетов		
Б.Группы_рубежный_контроль	Отчет по успеваемости (рубежный контроль) группы за ____уч.год	
Б.Группы_экзамен	Отчет по успеваемости (по результатам экзамена) группы за ____уч.год	
Б.Факультет_Группы_рубежный_контроль	Отчет по успеваемости (рубежный контроль) групп в разрезе групп факультета за ____уч.год	
Б.Факультет_Группы_экзамен	Отчет по успеваемости (экзамен) групп в разрезе групп факультета за ____уч.год	
5.Кафедра_Дисциплины_рубежный_контроль	Отчет по успеваемости (рубежный контроль) дисциплин кафедры за ____уч.год	
Б.Кафедра_Дисциплины_экзамен	Отчет по успеваемости (экзамен) дисциплин кафедры за ____уч.год	
Б.Кафедра_ППС_экзамен	Отчет по успеваемости (экзамен) дисциплин ППС кафедры за ____уч.год	
Б.Кафедра_Дисциплины_экзамен_заочное	Отчет по успеваемости (экзамен) дисциплин кафедры за ____уч.год заочного отделения	
Б.Факультет_Группы_экзамен_заочное	Отчет по успеваемости (экзамен) групп в разрезе групп факультета за ____уч.год заочного отделения	
Б.Итоги_РК_группы_факультета	Итого рубежного контроля по группам факультета	
Б.Итоги_РК_менее_50_по_кафедрам	Список студентов имеющих задолжности по рубежному контролю (<50 баллов) по N и более дисциплинам	
Б.УспеваемостьСпец3года	Сведения об успеваемости по специальности за 3 года	
Б.Форма34	Форма 34	
Б.Итоги_сессии_группы_факультета	Итого сессии по группам факультета	
Б.Приложение3	Приложение 3 - Результаты экзаменационной сессии	

Рисунок 5. Мониторинг учебного процесса

3. Студент имеет возможность построить собственную траекторию обучения путем определения темпа и интенсивности прохождения курса. Он может пересматривать лекции и презентации, конспектировать то, что считает нужным, проходит тесты, проверяя освоенность материала и т.д.

4. Смешанный формат обучения по дисциплине русский язык показал, что слабым моментом является сам студент, его психологическая готовность и мотивация к самообучению. Статистические данные показывают, что только 76% обучающихся просмотрели все видео лекции курса. Наиболее объёмные по времени аудио презентации (19 и 16 минут) были просмотрены наименьшее количество раз. Видеосюжеты, интервью известных людей, фрагменты передач студенты начали смотреть только после того, как поняли, что на синхронной встрече с преподавателем им придется отвечать на вопросы, обсуждать тему.

5. Для того чтобы максимально вовлечь студента в процесс обучения, используются современные доступные технологии, сервисы, платформы. Так, по дисциплине русский язык, кроме описанного выше, использовались такие ресурсы, как Kahoot, Brainscape, LearningApps и другие.

6. 2020-2021 учебный год показал, что преподаватель – это не только проводник знаний, это еще и проводник технологий (использование разных сервисов и ресурсов для студентов было испытанием, и преподаватель консультировал их, как правильно это делать).

7. Можно с большой долей уверенности сказать, что поставленные цели обучения были достигнуты: студенты получили необходимый объем знаний, с середины семестра студенты начали показывать большую самостоятельность (они поняли, что прохождение всех разделов онлайн курса необходимо для того, чтобы быть успешным участником синхронных бесед).

Дискуссия. Обсудим результаты. Непрерывная практика работы на онлайн курсе платформы Open edX показательна: студенты говорят о том, что им интересно и

удобно работать на платформе. Интервьюирование студентов, подтверждается также данными анкетирования, проведенного по окончании онлайн курса. Так актуальным курс стал для 89% студентов: дисциплина русский язык для студентов технического вуза актуальна, так как нацелена на развитие навыков профессионального общения в поликультурной языковой среде. Слишком сложным курс посчитали 7% студентов: показатель довольно низкий, так как теоретический и практический материал подбирался с учетом уровня владения русским языком большинства студентов, обучающихся в университете. Логичное расположение материалов на курсе (отметили 84,6 %) достигается за счет единообразия оформления каждого модуля, каждой темы, что облегчает навигацию курса, а также подачей материала по принципу восхождения – от более простого к более сложному. Визуализацией остались довольны 96% студентов: схемы, таблицы, видео лекции с примерами, аудио презентации с пояснениями и выделениями важной информации – несомненные достоинства курса. Практические задания были полезны для студентов (89,7%): это были и простые письменные упражнения, и участие в форумах по обсуждению тем, и написание эссе, и просмотр интересных видео сюжетов с последующей их оценкой студентами, и креативные задания (рекламирование университета, своей специальности, своего образа жизни). Тестовые задания на самопроверку, самоконтроль удовлетворили 94,9% участников курса, так как они давались после каждой темы и содержали те вопросы, которые излагались в теоретической части. Достаточно высоко оценена роль преподавателя во время синхронных занятий посредством соответствующих платформ. Занятие не отличалось от аудиторного: были и ответы на вопросы, и дискуссии, и групповая работа по решению поставленной проблемы.

Преподаватели также видят эффективность элементов курса и имеют возможность корректировать контент по ходу прохождения курса, учитывая запросы студентов через механизм обратной связи. В ходе реали-

зации курса была возможность менять местами темы в модуле, корректировать тесты и задания: по тому, как работали студенты, преподаватель понимал, что, где и как необходимо изменить, доработать.

Стоит отметить, что онлайн курс, существующий только в асинхронном виде, не будет настолько эффективен как курс с элементами синхронных включений: видео занятия через соответствующие платформы, и вебинары, которые позволяют студенту и преподавателю общаться в реальном времени, делиться эмоциями, решать спонтанно возникающие вопросы, видеть реакцию участников коммуникации. Платформы BBB, ZOOM, Google Meet – удобные средства коммуникации студентов друг с другом и с преподавателем. Они позволяют вести интерактивные лекции, групповые работы, форумы, дискуссии.

Еще один момент, который часто обсуждается в связи с анализом онлайн образования, это то, что в таком формате обучения студенты обычно получают более высокие баллы по сравнению с оффлайн обучением. У этого есть разные объективные причины: во-первых, студент более комфортно чувствует себя в ситуации, когда он может несколько раз пересмотреть лекцию или аудио презентацию; во-вторых, многие студенты

свободнее отвечают на вопросы преподавателя без включения камеры; в-третьих, студенты имеют возможность воспользоваться справочными материалами, Интернет ресурсами во время практических и контрольных работ (что чаще всего запрещается во время аудиторной работы, требующей проверки знаний и умений студентов). Эту мысль развивают Cassandra M.D. Hart, Dan Berger, Brian Jacob и др. в своей работе «Онлайн-обучение, результаты офлайн: представление онлайн-курса и успеваемости студентов» [14].

2020-2021 учебный год для студентов ВКТУ имени Д.Серикбаева был годом и онлайн, и оффлайн обучения: первый семестр студенты обучались онлайн, второй семестр – в университете. Дисциплина русский язык в первом семестре преподавалась в смешанном режиме: студенты проходили онлайн курс на платформе Open edX асинхронно и посещали занятия синхронно через указанные выше платформы. Во втором семестре студенты и преподаватель работали в традиционном формате. Мы можем видеть некоторые доказательства указанного выше мнения о более высоких итоговых баллах студентов во время прохождения курса в первом семестре, что демонстрирует Рисунок 6.

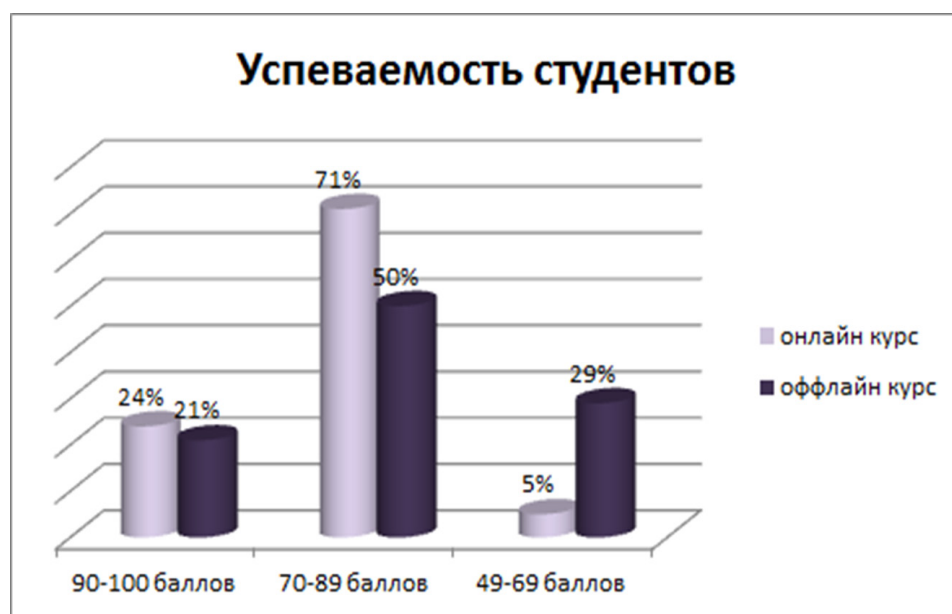


Рисунок 6. Успеваемость студентов по итогам смешанного и оффлайн курсов

Заключение. Университеты сегодня – это площадка для внедрения и реализации инновационных технологий, новаторских методик, разнообразных форм обучения и курсов. Для того чтобы быть успешными, университеты должны адаптироваться к условиям экономики, культуры, политики, конъюнктуры общества. Образование в цифровом формате – это уже не просто образование через электронную почту, мессенджеры, LMS, цель которых доставка информации, передача знаний зачастую в одностороннем виде.

Теоретическая и практическая подготовка преподавателей к созданию собственного онлайн курса обусловила понимание важности системного подхода к этому процессу. Несомненно, важна методическая обоснованность каждого структурного элемента курса. Теоретический и практический материал, сопровождаемый точками промежуточного

и итогового контроля, должен отражать запланированные результаты обучения. Цели и задачи обучения должны находить выражение в контенте, они позволяют преподавателю, с одной стороны, понять, какие компоненты курса смогли решить поставленные задачи, а какие нет, и с другой стороны, дают возможность студентам понимать логическую структуру курса.

Научное и образовательное пространство сегодня очень активно обсуждает и изучает самые разные аспекты онлайн образования: начиная от формулировки терминов и технической стороны организации такого образования, до анализа экономической востребованности курсов.

Значимость нашей работы заключается в том, что мы предприняли попытку комплексного анализа проблемы, изучили мировой опыт, рассказали о своих достижениях.

Список использованных источников

- [1] Возняк О.А., Шаяхметова Е.А. Дистанционное обучение» или «дистанционные технологии»: современные требования к образованию //Право и государство. – 2017. – №3-4 (76-77). – С.38-47.
- [2] Кусаинов А.К., Шарипбай А.А. Технология и методика дистанционного обучения в Республике Казахстан //Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2019. – №2 (34). – С.23-28.
- [3] Макарова М.В. Перспективы онлайн-образования в России //Современное образование. – 2020. – №2. – С.59-70. DOI: 10.25136/2409-8736.2020.2.29088 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29088 (дата обращения 08.10.2021).
- [4] Романов Е.В., Дроздова Т.В. Дистанционное обучение: необходимые и достаточные условия эффективной реализации //Современное образование. – 2017. – №1. – С.172-195. DOI: 10.7256/2409-8736.2017.1.22044 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22044 (дата обращения 08.10.2021).
- [5] Стриженко А.А. Онлайн-образование: теория и практика //Экономика. Профессия. Бизнес. – 2016. – С.75-78.
- [6] Кузнецова О.В. Дистанционное обучение: за и против //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – №8 (Ч.2) – С.362-364.
- [7] Diane O’Doherty, Marie Dromey, Justan Lougheed, Ailish Hannigan, Jason Last & Deirdre McGrath Barriers and solutions to online learning in medical education – an integrative review //BMC Med Educ 2018 Jun 7;18(1):130. doi: 10.1186/s12909-018-1240-0 (дата обращения 12.10.2021).
- [8] Greenhalgh T. Computer assisted learning in undergraduate medical education. BMJ (Clinical Research Edition). 2001; 322(7277):40-4 (дата обращения 08.10.2021).
- [9] Bediang G, Stoll B, Geissbuhler A, Klohn A, Stuckelberger A, Nko’o S, et al. Computer literacy and e-learning perception in Cameroon: the case of Yaounde Faculty of Medicine and Biomedical Sciences. BMC Med Edu. 2013; 13(57): 1-8. (дата обращения 08.10.2021).
- [10] Jabulani Owen Nene Exploring Student Support in a Completely Online Module Within an Open Distance eLearning Institution //International Journal of Online Pedagogy and Course Design (IJOPCD) 11(4). – 2021 |Pages: 12. DOI: 10.4018/IJOPCD.2021100103 (дата обращения 08.10.2021)

[11] Joyce Wangui Gikandi Enhancing E-Learning Through Integration of Online Formative Assessment and Teaching Presence //International Journal of Online Pedagogy and Course Design. – 10.4018/ijopcd.2021040104. – 2021. – Vol.11 (2). – PP.48-61 (дата обращения 08.10.2021).

[12] Бадарч Д., Токарева Н., Цветкова М. MOOK: реконструкция высшего образования //Высшее образование в России. – 2014. – №10.

[13] Семенов В.И. Казанцева Я.Н. Массовые открытые онлайн курсы как новый формат образования //Современные проблемы науки и образования. 2017. – № 6. – С.150-157.

[14] Cassandra M. D. Hart, Dan Berger, Brian Jacob и др. Online Learning, Offline Outcomes: Online Course Taking and High School Student Performance //AERA Open (Open access journal published by the American Educational Research Association (AERA)). 2019. <https://doi.org/10.1177/2332858419832852> (дата обращения 08.10.2021).

References

[1] Voznyak O.A., Shayahmetova E.A. Distancionnoe obuchenie» ili «distancionnye tekhnologii»: sovremennye trebovaniya k obrazovaniyu // Pravo i gosudarstvo, № 3-4 (76-77), 2017. – S. 38-47.

[2] Kusainov A.K., SHaripbaj A.A. Tekhnologiya i metodika distancionnogo obucheniya v Respublike Kazahstan // Professional'noe obrazovanie v Rossii i za rubezhom. – 2 (34). – 2019. – S. 23-28.

[3] Makarova M.V. Perspektivy onlajn-obrazovaniya v Rossii // Sovremennoe obrazovanie. – 2020. – №2. – S.59. – 70. DOI: 10.25136/2409-8736.2020.2.29088 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29088 (дата обрaшчeния 08.10.2021)

[4] Romanov E.V., Drozdova T.V. Distancionnoe obuchenie: neobhodimye i dostatochnye usloviya effektivnoj realizacii //Sovremennoe obrazovanie. – 2017. – №1. – S.172-195. DOI: 10.7256/2409-8736.2017.1.22044 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22044 (дата обрaшчeния 08.10.2021)

[5] Strizhenko A. A. Onlajn-obrazovanie: teoriya i praktika //Ekonomika Professiya Biznes, 1. T.10. – S.75-78.

[6] Kuznecova O.V. Distancionnoe obuchenie: za i protiv //Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovaniy. – 2015. – № 8 (chast' 2) – S.362-364.

[7] Diane O'Doherty, Marie Dromey, Justan Lougheed, Ailish Hannigan, Jason Last & Deirdre McGrath Barriers and solutions to online learning in medical education – an integrative review //BMC Med Educ 2018 Jun 7;18(1):130. DOI: 10.1186/s12909-018-1240-0. (дата обрaшчeния 12.10.2021).

[8] Greenhalgh T. Computer assisted learning in undergraduate medical education. BMJ (Clinical Research Edition). 2001; 322 (7277):40-4. (дата обрaшчeния 08.10.2021)

[9] Bediang G, Stoll B, Geissbuhler A, Klohn A, Stuckelberger A, Nko'o S, et al. Computer literacy and e-learning perception in Cameroon: the case of Yaounde Faculty of Medicine and Biomedical Sciences. BMC Med Edu. 2013;13 (57):1-8. (дата обрaшчeния 08.10.2021)

[10] Jabulani Owen Nene Exploring Student Support in a Completely Online Module Within an Open Distance eLearning Institution // International Journal of Online Pedagogy and Course Design (IJOPCD) 11(4). - 2021 |Pages: 12. DOI: 10.4018/IJOPCD.2021100103. (дата обрaшчeния 08.10.2021)

[11] Joyce Wangui Gikandi Enhancing E-Learning Through Integration of Online Formative Assessment and Teaching Presence //International Journal of Online Pedagogy and Course Design. – 10.4018/ijopcd.2021040104. – 2021. – Vol.11 (2). – PP.48-61 (дата обрaшчeния 08.10.2021).

[12] Badarch D., Tokareva N., Cvetkova M. MOOK: rekonstrukciya vysshego obrazovaniya //Vysshee obrazovanie v Rossii № 10. 2014g.

[13] Semenov V.I. Kazanceva YA.N.Massovye otkrytye onlajn kursy kak novyj format obrazovaniya // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2017. – № 6. – С.150-157.

[14] Cassandra M. D. Hart, Dan Berger, Brian Jacob и др. Online Learning, Offline Outcomes: Online Course Taking and High School Student Performance //AERA Open (Open access journal published by the American Educational Research Association (AERA)). 2019. <https://doi.org/10.1177/2332858419832852> (дата обрaшчeния 08.10.2021).

Онлайн білім: бүгінгі ақиқат (онлайн курстарды әзірлеу тәжірибемізден)

Д.С. Сурова¹, А.А. Сарсембаева¹

*¹Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті
(Өскемен, Қазақстан)*

Аңдатпа

Бұл мақалада көтеріліп отырған басты мәселе – онлайн білім берудің тиімділігі. Кіріспеде білім берушілер мен білім алушылардың арасындағы қашықтықтан өзара әрекеттесу режиміне көшудің алғышарттары қарастырылады. Негізгі бөлімде оқытушылардың онлайн білім беру саласындағы сауаттылығын арттыру бағытында Серікбаев ат. Шығыс Қазақстан техникалық университетінің әкімшілігі тарапынан жүргізілген іс-шаралар сипатталады. Open edX платформасының онлайн курстарының көмегімен, техникалық университетте тілдерді оқыту тәжірибесі баяндалады. Сонымен қатар, мақалада осы платформаның мүмкіндіктеріне талдау жасалған және өткен оқу жылында әзірленіп, оқу процесіне енгізілген курс сипатталған. Техникалық университетте тілдік пәндер аралас режимде сәтті беріліп келеді: Open edX платформасында құрылымдалып жинақталған материалдарды асинхронды түрде зерделеу және (Big Blue Button, Zoom, Google Meet) сәйкес платформалар арқылы өтетін әңгіме, конференция, семинар түрінде синхронды оқыту.

Түйін сөздер: онлайн білім беру; онлайн формат; жаңа технологиялар; деңгейлік оқыту, тілдік білім; оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас; модульдік білім беру бағдарламалары; қашықтық формалары; онлайн оқытудағы интерактивтілік.

Online education: new reality (experience of developing online courses)

D. Surova¹, A. Sarsembayeva¹

*¹D. Serikbayev East Kazakhstan technical university
(Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*

Abstract

The article is focused on the problem of online education effectiveness. The introduction considers conditions for transition of education to a remote mode and distance interaction between students. The main part contains a detailed description of activities organized by university authorities which were aimed at improving teachers literacy in the field of online education at D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University. It describes practice of teaching languages at a technical university on OpenedX platform. The article also analyses OpenedX platform capabilities and describes already developed course which was launched last academic year. Language disciplines are successfully taught at a technical university in a mixed mode which includes asynchronous learning of materials structured on OpenedX platform as well as synchronous learning (conversations, conferences, seminars, on the appropriate platforms (BigBlueButton, Zoom, GoogleMeet).

Keywords: online education; online format; new technologies; language education; communication between student and teacher; modular training programs; distance forms; interactivity of online learning.

Поступила в редакцию 07.12.2021

МРНТИ 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.21>У.М. АБДИГАПБАРОВА^{1*}, Т.М. АМРЕЕВА²¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан).²Центр модернизации образования (Нур-Султан, Казахстан)abdigapbarova_um@mail.ru*, amreeva_tm@mail.ru²

АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ ПРАВСТВЕННО-ЦЕННОСТНЫХ АСПЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА ПРИМЕРЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ

Аннотация

Данное исследование проведено Республиканским научно-практическим центром экспертизы содержания образования совместно с Национальной академией образования имени Ы. Алтынсарина Министерства образования и науки Республики Казахстан в рамках программно-целевого финансирования исследования OR 11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки». В статье представлены результаты анализа научных, научно-методических и практических результатов исследований по оценке нравственно-ценностных аспектов содержания образовательных ресурсов на примере этнокультурной составляющей. Установлено, что технические приемы оценивания оказывают влияние как на содержание образовательной программы или образовательных ресурсов, так и на дальнейшие пути их реализации. Определены принципы и критерии оценивания этнокультурной составляющей образовательных ресурсов.

Ключевые слова: нравственно-ценностные ориентации; духовные ценности; этнокультурное образование; оценка; критерии; образовательные ресурсы.

Введение. События, проходящие в мире и в стране за последний год, показали особую значимость нравственно-ценностных человеческих отношений в современном обществе. Январские события 2022 года, отрицательные поведенческие действия определенной части нашего населения в этот период продемонстрировали пробелы воспитательной работы по формированию таких отношений и в нашем обществе. Эта проблема присутствует не только в нашем обществе, но и во всем мире и не возникла вдруг. Мировые факторы также указывают на ослабление в обществе не только воспитательной работы, но и на потерю накопленных исторических национальных нравственных ценностей народов мира [1]. Духовные ценности и причины снижения внутренней культуры общества являются предметом острого научного обсуждения в профессиональной среде. Все более актуальной становятся факторы, спо-

собствующие усилению приоритетности национальной духовной культуры. Несомненно, в процессе формирования национальной духовной культуры значимую роль играет сфера образования.

Национальная духовная культура охватывает не только социально-экономические области жизнедеятельности человека, важны и природные и исторические особенности ареала обитания. Нравственно-ценностные ориентации представляют собой комплекс определенных принципов. Исследованиями (Гадзаова Л.П.) установлено, что данный комплекс составляет в своем синтезе ценностные проявления культуры, ее основное содержание, детерминирующие собой различные человеческие поступки и дающие ответы на то, что принято называть общечеловеческими духовными ценностями [2].

Для успешного формирования духовных ценностей требуется научно обоснованная

организация ценностно-направленного процесса обучения и воспитания. При этом важно грамотное представление смысла национального бытия и его нравственных ценностей, роли народных традиций в педагогическом процессе обучения, в образовательных ресурсах, что способствуют объективному осознанию обучающимися и обществом высоких нравственно-ценностных позиций и имеет очевидную теоретическую и практическую значимость.

Этнокультурное образование в современном обществе воспринимается как образование, направленное на сохранение этнокультурной идентичности личности путем приобщения к родному языку и культуре с одновременным освоением ценностей мировой культуры. Принятие идеи этнокультурного образования предполагает создание национальной системы обучения и воспитания, базирующейся на идее культурного и лингвистического плюрализма, сочетающей мировой уровень технической и информационной оснащенности образования с традиционными культурными ценностями. Соответственно результативность и качество этнокультурного образования при этом зависит и от содержания и уровня подготовки носителей информации. Основные носители информации как учебники и другие образовательные ресурсы, в том числе и цифровые, являются условием развития обучающегося. Контент любых образовательных ресурсов должен обеспечить достижение запланированных результатов обучения. Содержание образовательных ресурсов, учебные материалы независимо от вида ее подачи должны соответствовать установленным требованиям по дизайну оформления, учитывать возрастные особенности целевой группы потребителей, способствовать успешному формированию нравственной и духовной составляющей личности, межкультурной компетентности, нравственно-ценностных качеств позитивного члена общества [3]. Основными условиями реализации данной идеи закладываемой в образовательные ресурсы как ценности являются: развитие и укрепление национальных начал образования и школы; признание

и обеспечение безусловного приоритета для личности родного языка и культуры; демократизация образования; непрерывность образовательной деятельности, направленной на реализацию качеств этнокультурных ценностей этнокультурных запросов личности и общества; целенаправленная ориентация системы образования на выявление и удовлетворение спроса на услуги в области этнокультурных потребностей [4; 5].

По аналогии роли педагогики и психологии в образовательном процессе нельзя представить этнопедагогику без этнической психологии. Этнопсихология определяет содержание образования и воспитательных мероприятий по формированию поведенческих стереотипов на основе культурно-исторических процессов [6]. Последние десятилетия мы становимся очевидцами роста в мире межэтнической и межконфессиональной напряженности, нетерпимости к национальным особенностям и языкам других народов, отсутствия толерантности. При этом забывая многовековой трагический опыт о том, что национализм и религиозная нетерпимость разрушают, подрывают государства и разделяют общества. Как известно, в настоящее время в стране наблюдается позитивная динамика роста доли обучающихся с казахским языком обучения. Такая картина наблюдается во всех уровнях образования: от дошкольного до высшего. Такое положение обязывает ученых в области педагогики и психологии к созданию научно обоснованных национальных программ образования с включением этнокультурных компонентов.

Методология. Изучение данной проблемы показало, что при большом разнообразии средств формирования этнокультурных интересов не разработаны механизмы оценки самих этнокультурных ценностей образовательных ресурсов, позволяющих достижение поставленных целей. В условиях реализации данных подходов возникают следующие *цели и задачи по оценке духовных, в том числе этнокультурных, ценностей образовательных ресурсов:*

– анализ опыта оценки содержания этнокультурного компонента;

- определение принципов и критериев оценивания этнокультурной составляющей;
- разработка методики экспертизы образовательных ресурсов.

Необходимой предпосылкой становления в Казахстане системы этнокультурного образования является создание этнокультурного образовательного пространства. При этом необходимо учесть следующие особенности современности:

- широкая интеграция оценивания содержания в условиях цифровых образовательных ресурсов;
- не разработанность критериев оценивания этнокультурных ценностей.

Анализ опыта оценки содержания этнокультурного компонента показал, что правильно поставленный и систематически регулируемый процесс оценивания позволяет достичь поставленных задач и обеспечить качество выполняемых работ. Для любого процесса оценивания важно понимание основных принципов и характеристик оценивания, цели, этапов и методов оценивания, важности адекватности, аутентичности, надежности, достоверности в планировании и управлении оцениванием [7]. Оценивание используется для различных целей, в том числе и для контроля содержания образовательных программ или ресурсов. Технические приемы и частота оценивания оказывает большое влияние как на содержание образовательной программы или образовательных ресурсов, так и на то, как они реализуются в дальнейшем. Гарантия справедливости оценивания обеспечивается через соблюдение принципов валидности (достоверности), надежности, достаточности и подлинности. Рис и Уокер [8], описывают валидность/достоверность как, *насколько хорошо тест измеряет то, что подлежит измерению*. При проведении любого вида оценивания, важно выбрать область того, что будет оцениваться. Необходимо четко представлять, что подлежит оценке. Валидность и надежность тесно связаны между собой. Валидность относится к оценке как к «намерению оценить», выводам, сделанным из обоснованных результатов, надежность

относится больше к стабильности оценивания. Надежность оценки значительно увеличивается при помощи тщательно проработанной схемы выставления оценок на основе критериев.

Для гарантирования полного охвата целей оценивания на соответствующих уровнях, необходимо использовать принцип *достаточности* как непрерывную оценку и комбинацию методов оценки. В действительности, увеличение сфер оценивания приведет к сокращению сведений информации и увеличению расходов ресурсов. Необходимо принимать решения *в целях экономии* оценивания, балансируя между валидностью, надежностью и эффективностью. Просматривая варианты оценивания с целью нахождения наибольшего количества доказательств, необходимо разработать модель проведения оценивания [7].

Для качественного образовательного ресурса значимы: уровень изложения теории, уровень наглядности примеров, качественные характеристики упражнений, практических заданий и наличие соответствующих критериев оценивания результатов обучения.

Практическая значимость работы, проводимой нашей группой ученых в рамках ПЦФ «Научные основы модернизации образования и науки» состоит в создании критериев оценки и разработке дескрипторов оценки содержания образования по развитию нравственно-ценностных ориентаций обучающихся. При этом важным фактором является степень структурности, моно- или полинаправленности ценностного содержания текстов, осознанность или ситуативность нравственно-ценностного выбора контента, приоритетность ценностного содержания текстов и инструментов визуализации в образовательных ресурсах.

Результаты. Специфика образовательных ресурсов на смысловой основе порождает проблему выявления критериальной базы ее эффективности в учебном процессе. Для экспертной оценки образовательных ресурсов с целью определения в их содержании идей этнокультурного воспитания,

учащихся нами рекомендованы конкретные критерии по культурно-нравственным ценностям, способствующие развитию общечеловеческих ценностей.

Одним из нормативно закрепленных требований к конструированию учебного материала является принцип отбора и построения содержания учебника, соответствующего целям современного образования в части воспитывающего характера содержания. Наиболее детальное описание процедуры оценки содержания образовательных ресурсов в Казахстане приведено в Руководстве по оценке образовательных программ [9]. В соответствии с этим документом основной целью проведения рейтинга образовательных программ является установление соответствия образовательной программы требованиям профессиональных стандартов (при наличии) и/или рынка труда. Рейтинг образовательных программ проводится НПП РК «Атамекен» с привлечением экспертов и подготовкой отчета о результатах. Данная работа направлена на установление качества реализации образовательных программ, качества и уровня подготовки выпускников, освоивших такую образовательную программу, реализуемую конкретной образовательной организацией, на соответствие требованиям профессиональных стандартов и рынка труда к специалистам, рабочим и служащим соответствующего профиля [10]. Осуществление оценки образовательных программ проводится по следующим критериям и требованиям:

1) «Цели изучения дисциплины/модуля» – необходимо обратить внимание и оценить поставленные цели и задачи дисциплины/модуля, и каким должен быть конечный результат (что должен будет знать, уметь и какими навыками владеть студент при этом);

2) «Актуальность контента» – необходимо обратить внимание и оценить содержание по профилирующим дисциплинам: преподаваемые темы охватывают ли новые достижения и открытия в данной сфере, применимость преподаваемых тем по временным периодам (технологии XIX-XXI века);

3) «Достаточность запланированного объема часов» – необходимо обратить внимание

на отводимые часы на теорию и практику по профилирующим дисциплинам и оценить достаточность (для закрепления определенной темы на теории и на практике) отводимого времени;

4) «Актуальность приобретаемых ЗУН и компетенций с учетом потребностей рынка» – необходимо обратить внимание и оценить содержание по профилирующим дисциплинам: применимость преподаваемых тем на практике, используется ли данная практика в Республике Казахстан или может ли быть использован у будущем, достаточность преподаваемых тем для работы по специальности и в одном направлении по данной специальности;

5) «Актуальность (новизна) рекомендуемой литературы (источников) для изучения» – необходимо обратить внимание и оценить список литературы, рекомендуемой для прочтения: охватывает ли все темы и учтены ли новые издательства или открытия (журналы, публикации и т.д.).

Критерии оцениваются по следующим баллам:

– 5 (очень высокий) – критерии полностью соответствует предъявляемым требованиям;

– 4 (высокий) – критерии в значительной степени соответствует предъявляемым требованиям;

– 3 (достаточен) – критерии достаточно полные, имеются незначительные недостатки;

– 2 (недостаточен) – критерии требуют улучшения и частично соответствуют, но степень соответствия недостаточно велика;

– 1 (неудовлетворителен) – критерии не соответствует предъявляемым требованиям.

Дискуссия. Эти критерии и требования на практике не применимы для определения ценностных составляющих образовательных ресурсов. Требуется детализация и описание ценностных ориентаций личностей современного общества в содержании.

При разработке и использовании показателя этнокультурного содержания образовательных ресурсов можно использовать в качестве единицы информации подходы, ис-

пользуемые при применении модели оценки ОП.

При анализе содержания любого образовательного ресурса или экспертизе самого ресурса необходимо изучить следующие факторы:

1) наличие в контенте:

– информационной, культурологической компонент (художественных, публицистических, научных текстов и изображений, как средств отражения и развития этих ценностей);

– материалов, обеспечивающих активное формирование нравственной и духовной составляющей личности;

– составляющей, способствующей формированию межкультурной компетентности, нравственно-ценностных качеств позитивного члена общества.

2) способствует ли содержание:

– формированию патриотизма, любви и уважения к семье, своей стране и своему народу;

– толерантному отношению к представителям различных религиозных, этнических и культурных групп, учит ли межнациональному и межконфессиональному диалогу;

– формированию национальной идентичности.

3) состоит ли дополнительный текст из современных выдержек из законов, статьи, правовых ситуаций из отечественного опыта, высказываний народных мыслителей, современных ученых и деятелей, конкретизирует ли основной текст, отражая главные мысли темы. Обозначены ли ценности достижений и традиций Республики Казахстан.

Заключение. Культурно-ценностный аспект должен также соответствовать миро-

вым стандартам и отражать специфику отечественной культуры. Согласно новой образовательной политике Казахстана, в отношении образования, определяющее значение должно быть сосредоточено на формировании личности детей, системы ценностей, сохранении национальных, культурных традиций. Помимо этого, развитие личностных качеств в органическом единстве с навыками широкого спектра являются основой для привития обучающимся базовых ценностей образования: «казахстанский патриотизм и гражданская ответственность», «уважение», «сотрудничество», «труд и творчество», «открытость», «образование в течение всей жизни». Эти ценности призваны стать устойчивыми личностными ориентирами обучающихся, мотивирующими их поведение и повседневную деятельность. Они должны быть отражены в учебной программе и соответственно во всех образовательных ресурсах [11-16]. Материалы должны побуждать детей применять свои развивающиеся навыки в мире, выходящем за рамки школы. При этом необходимо помнить, что казахстанское общество преимущественно основано на базисности межличностных отношений, стабильности наличных ценностей и весомости духовной регуляции. Для Казахстана очень важно, учитывая 70-летний период бывшего Советского Союза, воспитывать национально сознательных граждан. Таким образом, авторы образовательных ресурсов должны уделять особое внимание отбору материалов и текстов, передающих конкретные национальные и культурные нормы и ценности обучающихся на основе трудов казахстанских авторов, чьи работы посвящены национальным идеям и идентичности.

Список использованных источников

[1] Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру», утв. приказом МОН РК от 15.04. 2019 года № 145.

[2] Гадзаова, Л.П. Развитие нравственно-ценностных ориентаций студентов вуза средствами преподавания иностранного языка в условиях этнорегиональной системы образования: Дисс... д.п.н.: 13.00.08. – Владикавказ, 2010. – 453 с.: ил. РГБ ОД, 71 11-13/151

[3] Психодидактика современного учебника: преемственность традиций и векторы развития //ФГБНУ «Психологический институт РАО, Сб.науч.статей. – Москва, 2019 (С.18, 196, 284).

- [4] Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан, одобрена распоряжением Президента Республики Казахстан от 15 июля 1996 г., N3058.
- [5] Этнокультурные традиции в воспитании – Концепция этнокультуры и этнокультурного образования, <https://lfirmal.com/etnokulturnye-tradicii-v-vozpitanii/> (дата обращения 01.11.2021).
- [6] Гатаева Б.Т. Изучение этнокультурного развития в этнической психологии, <http://www.psychodic.ru/arc.php> (дата обращения 19.11.2021).
- [7] Руководство по оцениванию, НИШ, 2012г. (актуализ. 2018, 2019), www.cpi.nis.edu.kz (дата обращения 21.11.2021).
- [8] Race, P. (2003), MAKING LEARNING HAPPEN: A Guide for Post-Compulsory Education, Chapter 4: Assessment driving learning (дата обращения 19.11.2021).
- [9] Руководство по оценке образовательных программ. – Астана, 2018.
- [10] Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения, приказ МОН РК от 20 апреля 2011 года № 152 (с изменениями и дополнениями от 12.10.2018 № 563).
- [11] Концептуальные основы развития краеведения в Республике Казахстан, утвержденные приказом МОН РК от 12.06.2020, № 248.
- [12] Методические рекомендации по воспитанию подрастающего поколения на основе духовно-ценностных ориентиров Программы «Рухани Жаңғыру» – Нұр-Сұлтан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 208 с.
- [13] Методические рекомендации по формированию казахстанского патриотизма обучающихся организаций образования через программу «Туған жер» – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 192 с.
- [14] Модели воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана – Сакральная география Казахстана». Методические рекомендации. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 258 с.
- [15] «Воспитательное мероприятие: критерии измерения уровня достижений поставленных целей (конкурентоспособность; прагматизм; сохранение национальной идентичности; культ знания; эволюционное, а не революционное развитие Казахстана; открытость сознания): Методические рекомендации. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2018. – 124 с.
- [16] «Детско-юношеское движение в Казахстане: опыт, инициативы, социализация». Методические рекомендации. – Нур-Султан: НАО им. И. Алтынсарина, 2018. – 96 с.

References

- [1] Konceptual'nye osnovy vozpitaniya v usloviyah realizacii programmy «Ruhani zhanǵyru», utv. prikazom MON RK ot 15.04. 2019 goda № 145.
- [2] Gadzaova, L.P. Razvitie нравstvenno-cennostnyh orientacij studentov vuza sredstvami prepodavaniya inostrannogo yazyka v usloviyah etnoregional'noj sistemy obrazovaniya: Diss... d.p.n.: 13.00.08. – Vladikavkaz, 2010. – 453 s.: il. RGB OD, 71 11-13/151
- [3] Psihohidaktika sovremennogo uchebnika: preemstvennost' tradicij i vektory razvitiya //FGBNU «Psihologicheskij institut RAO, Sb.nauch.statej. – Moskva, 2019 (SS.18, 196, 284).
- [4] Konceptsiya etnokul'turnogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan, odobrena rasporyazheniem Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 iyulya 1996 g., N3058.
- [5] Etnokul'turnye tradicii v vozpitanii — Konceptsiya etnokul'tury i etnokul'turnogo obrazovaniya, <https://lfirmal.com/etnokulturnye-tradicii-v-vozpitanii/> (data obrashcheniya 01.11.2021).
- [6] Gataeva B.T. Izuchenie etnokul'turnogo razvitiya v etnicheskoj psihologii, <http://www.psychodic.ru/arc.php> (data obrashcheniya 19.11.2021).
- [7] Rukovodstvo po ocenivaniyu, NISH, 2012g. (aktualiz. 2018, 2019g), www.cpi.nis.edu.kz (data obrashcheniya 21.11.2021).
- [8] Race, P. (2003), MAKING LEARNING HAPPEN: A Guide for Post-Compulsory Education, Chapter 4: Assessment driving learning (data obrashcheniya 19.11.2021).
- [9] Rukovodstvo po ocenke obrazovatel'nyh programm. – Astana, 2018.
- [10] Pravila organizacii uchebnogo processa po kreditnoj tekhnologii obucheniya, prikaz MON RK ot 20

aprelya 2011 goda № 152 (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 12.10.2018 № 563).

[11] Konceptual'nye osnovy razvitiya kraevedeniya v Respublike Kazahstan, utverzhdennye prikazom MON RK ot 12.06.2020, № 248.

[12] Metodicheskie rekomendacii po vospitaniyu podrastayushchego pokoleniya na osnove duhovno-cennostnyh orientirov Programmy «Ruhani Zhangyru» – Nur-Sultan: NAO imeni I. Altynsarina, 2019. – 208 s.

[13] Metodicheskie rekomendacii po formirovaniyu kazahstanskogo patriotizma obuchayushchihsya organizacij obrazovaniya cherez programmu «Tugan zher» – Nur-Sultan: NAO imeni I. Altynsarina, 2019. – 192 s.

[14] Modeli vospitatel'noj raboty po proektu «Duhovnye svyatyni Kazahstana – Sakral'naya geografiya Kazahstana». Metodicheskie rekomendacii. – Nur-Sultan: NAO imeni I. Altynsarina, 2019. – 258 s.

[15] Metodicheskie rekomendacii «Vospitatel'noe meropriyatie: kriterii izmereniya urovnya dostizhenij postavlennyh celej (konkurentosposobnost'; pragmatizm; sohranenie nacional'noj identichnosti; kul't znaniya; evolyucionnoe, a ne revolyucionnoe razvitie Kazahstana; otkrytost' soznaniya). – Astana: NAO imeni I. Altynsarina, 2018. – 124 s.

[16] Metodicheskie rekomendacii «Detsko-yunosheskoe dvizhenie v Kazahstane: opyt, iniciativy, socializaciya», – Nur-Sultan: NAO im. I. Altynsarina, 2018. – 96 s.

Білім беру ресурстарының этномәдени құрамының адамгершілік-құндылық аспектілерін бағалау өлшемдерін қалыптастырудың өзектілігі

У.М. Абдиганбарова¹, Т.М. Амреева²

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),*

² *Білім беруді жаңғырту орталығы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*

Аңдатпа

Бұл зерттеуді OR 11465474 «Білім және ғылым жүйесін жаңғыртудың ғылыми негіздері» зерттеу тақырыбын бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Республикалық ғылыми-практикалық білім мазмұнын сараптау орталығы мен Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім Академиясы бірлесіп жүргізді.

Мақалада білім беру ресурстарының этномәдени құрамының адамгершілік-құндылық аспектілерін аспектілерін зерттеудің ғылыми-әдістемелік және практикалық нәтижелерін талдау нәтижелері келтірілген. Бағалаудың техникалық әдістері білім беру бағдарламасының немесе білім беру ресурстарының мазмұнына да, оларды одан әрі іске асыру жолдарына да әсер ететіні анықталды. Білім беру ресурстарында этномәдени компонентті бағалаудың принциптері мен өлшемдері анықталды.

Түйін сөздер: адамгершілік-құндылық бағдарлары; рухани құндылықтар; этномәдени білім; бағалау; өлшемдер; білім беру ресурстары.

The Relevance of Forming Evaluation Criteria of Moral and Values Aspects of Educational Resources in Modern Conditions on the example of Ethno-Cultural Component

U. Abdigapbarova¹, T. Amreeva²

¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)*

² *Education Modernization Center (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Abstract

The Republican Scientific conducted this research and Practical Center for Educational Content Expertise together with the National Academy of Education named after Y. Altynsarin of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan as part of the program-targeted financing of the research OR 11465474 “Scientific foundations of modernization of the education system and science”. The article presents the result analysis of scientific, methodological and practical research results of the moral-values aspects of educational

resource content on the example of ethno-cultural component. It is established that technical methods of evaluation influence both the content of an education program or resources and further ways of their implementation. Principles and criteria for evaluating the ethno-cultural component in the educational resources are determined.

Keywords: moral-valuable orientations; spiritual values; ethno-cultural education; evaluation; criteria; educational resources.

Поступила в редакцию 10.03.2022.

SRSTI 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.22>

M. USSENOVA*¹, Sh. NABIDOLLINA²,

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, (Almaty, Kazakhstan)

²West Kazakhstan University of innovation and texhology, (Uralsk, Kazakhstan)

Ibragimova1110@mail.ru, sholpan_sagatovna@mail.ru

FEATURES OF COGNITIVE DEVELOPMENT OF DEAF SCHOOLCHILDREN WITH DIFFERENT TYPES OF ACTIVITY

Abstract

The content structure of leading factors in the mental development of junior schoolchildren with hearing impairments, which is necessary for the purposeful development of initiative and performance of a junior school child is presented in the article.

Experimental study of the features of cognitive development of deaf schoolchildren with various types of activity was carried out to identify using the methods: development of perception; visual-figurative and logical thinking; imagination; compliance with the requirements and rules; position of pupil in classroom; desire to study at school; self-assessment: “Logic in pictures” by M.V. Matyukhina, “Find a path” by E.G. Rechitskaya, “Album” by S.D. Zabramnaya, “Incomplete figures” - modified test by E. Torrens, “Speech dictation” by D.B. Elkonin.

The level of interrelation of activity with the selected parameter of personality was studied by the factor of mental development between initiative, executive and social-impulsive children, as well as differences between initiative, executive and social-passive children. In order to do this, dichotomous correlation coefficient was calculated in selected groups. The specificity of interaction of junior schoolchildren and teachers of the deaf with different styles and activity types of personality has been experimentally proved and recommendations have been proposed for organizing corrective work aimed at the development of social activity of junior schoolchildren with hearing impairments.

Key words: social activity; junior schoolchildren with hearing impairments; initiative, performance, social impulsiveness.

Introduction. At present, it is known that many studies have been conducted on children with hearing impairments and many modern conditions are created for children with disabilities. According to the information of World Health Organization, 466 million people in the world have hearing impairments. Children under the age of 15 comprise 34 million of these

people. According to the prediction of World Health Organization, 2,5 billion people will have different levels of hearing by 2050 [1]. According to the World Health Organization (WHO), 60% of all cases of the loss of hearing ability in developing countries are related to the lack of preventive measures [2]. We can also focus on the situation in our country except the

analysis in the world. In recent years, the number of children with disabilities in Kazakhstan has not decreased, as children are more likely to have congenital anomalies, visual-hearing impairments, musculoskeletal disorders and diseases of nervous system. According to the Ministry of Labor and Social Protection, the number of disabled people in the country has increased by 7,5% over the past five years and reached 674,2 thousand people [3]. The report on the situation of children in the Republic of Kazakhstan, prepared by the Committee for the Protection of Children's Rights of the Ministry of Education and Science states that 86956 children with disabilities under 18 are registered in the country, 90% of whom comprise children under 16 [4].

Social activity does not arise spontaneously and its development requires special work from primary school age. At this age, a person is developed dynamically, his various relationships with the world are formed. This process should occur as a result of the child's active interaction with a social environment and only then his activity will have a clear social character [5]. We must take into account that one of the most important tasks in the modern process of education and upbringing is a development of social activity of primary school pupils.

Main body. At present, there is a big problem about the role of special education, upbringing in the preparation of children for independent living and solving the problems of socialization of pupils with hearing impairments. In this regard, aims, objectives, content and technology of teaching and educating children with developmental disabilities will be reconsidered. By increasing the social activity of hearing-impaired primary school pupils:

1. Pupil's satisfaction with the teaching process: adaptation of a child to school, he does not feel insecurity and fear.

2. Ease of reading software materials. If a pupil of the first-grade has difficulties in learning, he or she should be supported in difficult times, must not be tested and he must not be compared with other children.

3. The degree of independence of pupil in the performance of educational tasks, preparation of

getting the help of adults only after the actions used to perform the task himself.

4. Satisfaction with interpersonal relationships with classmates and teacher is the most important indicator of a pupil's mastery at school environment [6]. It is known that the cognitive activity and speech language of hearing-impaired pupils are abnormal and slow and this difference is also observed in their daily activities. Preparing pupils with hearing impairments for work is an important part of special education based on active participation in various areas of work and social adaptation.

Because, a special child learns to consciously master the ready forms and methods of life, ways of interacting with material and spiritual culture, to adapt to society and develop his social experience, values, independent lifestyle in a social environment [7]. Hearing-impaired children face many problems in school performance and social life due to the communication problems. Except communicative difficulties, hearing-impaired children face difficulties such as rejection, isolation, adaptation problems and negligence from their peers [8; 9]. Communication is an important part of communication for children with hearing impairments in primary school.

Literature review. According to Kh.D. Damadanova, "social activity is an internal attitude arisen from worldview, moral and psychological qualities of a person and reflecting his subjective attitude to society, orientation to a certain path of behavior" [10]. L. Yu. Gordin and O.N. Kozlov considers that the social activity of the individual is an integral part of education. At the same time, education is an objective natural phenomenon of society, a whole process of individual formation, its interrelated aspects: education, training and development are part of a certain system of relations. A.V. Kolosovsky comprehends social activity as an objectively defined subjective attitude and socio-psychological readiness of a person for action, which is reflected in the relevant acts of behavior and represents a purposeful creative social action that changes the objective reality and personality [11]. Humanistic concept of social adaptation and educational integration

of children with developmental disorders of L.M. Shipitsyna, N.N. Malofeev, N.D. Shmatko, E. I. Leonhardt, N.M. Nazarova, E.V. Mironova, H. Breiner, A. Lowe [12]. Modern concepts of socio-cultural self-consciousness of children with hearing impairments as a sociolinguistic community are revealed in detail in the works (B.V. Belyavsky, O.E. Gribova, V.A. Lapshin, A.G. Litvak, N.N. Malofeev, N.M. Nazarova). Problems of rehabilitation of people with hearing impairments in researches (I.A. Mikhalekova, I.A. Moskalik, L.I. Rulenkova, M.I. Nikitina, G.N. Penin); features of mental development of people in the conditions of auditory pathology (T.G. Bogdanova, I.A. Mikhalekova, T.V. Rozanova, I.M. Soloviev, L.I. Tigranova, J.I. Shiff, N.V. Yashkova); problems of training and education of people with hearing impairments (T.G. Bogdanova, I.A. Mikhalekova, Kornilova, T. Bogdanova, R.M. Boskis, S.A. Zykova, A.G. Zikeev, K.G. Korovina, N.M. Nazarova, E.G. Rechitskaya, T.V. Rozanova, Zh.I. Schiff and others), issues of raising socio-cultural self-consciousness of this category of children and adolescents (N.V. Putilina, T.V. Semenova, N.M. Nazarova, G.N. Penin, L.I. Tigranova, N.D. Shmatko). The school should take an active part in formation of socially active form of self-recognition of pupils [13]. We are to be sure that there is a lot of research on the theme of social activity. In the analysis, the development of activity in ontogenesis is carried out on the way to the rise of the

individual: from normative level to normative-individual level, from to individual-productive and productive-creative. Preschool and primary school age is characterized by normative activity, adolescence and early adolescence is characterized by normative-individual level, adult is characterized by individual-productive and productive-creative level [14].

Method. Considering the stages of development of social activity of the pupils in grades 1-4 with hearing impairments among children with disabilities: we used both direct and indirect observation among the empirical methods. We also used the conversation method. We have taken a possibility to determine the level of social activity through the conduction of survey. An analysis of educational programs for pupils with hearing impairments in grades 1-4 related to educational institutions was conducted.

Results. A great number of research works have been analyzed to determine the stages of development of social activity of pupils in grades 1-4 with hearing impairment. The basis of our research for the development of social activity of primary school pupils with hearing impairments was conducted research in special schools №1, №5 in Almaty. We identified the initial level of social activity of primary school pupils before beginning of our research work. The results of diagnostic experiment are shown in Diagram 1.

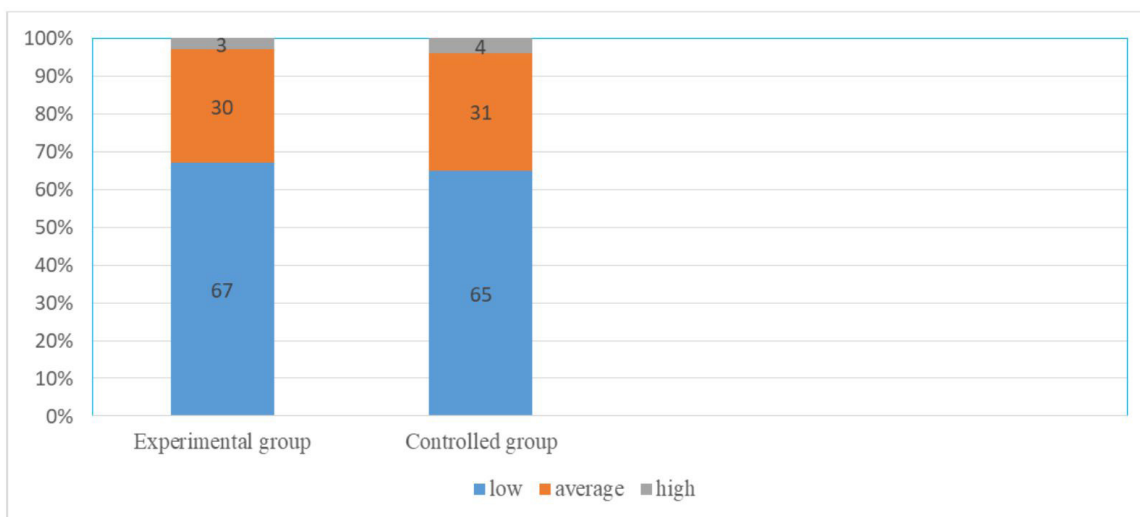


Diagram 1. The initial level of social activity of learners

The results of diagnosis experiment allowed to conclude that the level of social activity of pupils is insufficient and special work is needed for its development. The basic idea of our study was to study the individual types of activities in different activity. In the course of our research work, M.V. Matyukhina's method, which is aimed at determining mastery degree of attempts to connect the properties of objects with a given standard (method is changed depending on the complexity of the tasks according to age) in order to determine the social activity of primary school pupils with hearing impairments was used, including E.G. Rechitskaya's "Find the way" method, children were given notebooks depicting "cleaners" with branched paths and houses, as well as "sample letters" indicating the conditional route to one of the houses. In addition, E.G. Rechitskaya's method "incomplete figures" was also used. Obedience to the requirements and rules, ability to act independently, an important indicator of personal development is the child's ability to obey the rules and regulations, to act independently. Diagnosis is given according to the "graphic dictation" method by D.B. Elkonin.

The children are given an instruction: methodical instructions are given: "now we draw a pattern. They must be beautiful and neat. To do this, listen carefully, I will tell you how many cells must be and in which direction you should draw a line" and the results were analyzed. Analyzing this research work, we can see the result of many observations of children conducted by teachers that is, one of the methods used in our research was a teacher survey. Teacher questionnaire: this method is dedicated for teachers who work with children for a long time, so that teachers can observe the manifestations of children's activity.

"Some characteristics of children are given in this questionnaire. You should point out the most suitable class of pupils. Characteristics are given to four types of activities: play, work, learning, communication. They also differ in experimental groups of students: it is necessary to define the level of socially active and socially passive children in primary school. According to this, we can say that the questionnaire

method allows to use the assessment of teachers' qualities such as initiative, diligence, responsibility, consciousness and independence to assess the activity of children. However, we have chosen the questionnaire to show the effectiveness of our further work. Because: First, the questionnaire provides all these qualitative characteristics.

Second, we do note that the questionnaire allows you to immediately determine the type of activity of the child, both in different activities and as a whole.

We used a control method except the method of questionnaire in order to develop social activity of pupils in grades 1-4 with hearing impairments. The results of obtained material using the control method were analyzed. In the course of the research, we considered the control necessary to monitor pupils in grades 1-4. The most important types of choices in different types of children's activities are observed in pupils during the organization of control group. According to this, collective forms of joint work provide favorable opportunities, where children's interaction acts as a leading factor: play, joint work and learning.

We also considered the indicators of mental development in the development of social activity. There is also a mental indicator, perception-analysis; speed, accuracy, importance of memory; thinking: speech-vocabulary. The purpose of studying this issue is to identify the leading factors of mental development associated with human activity. Achieving this aim gives a possibility to answer the question of what to focus on in the process of personal development in order to create the most favorable conditions for the purposeful development of initiative and motivation of primary school pupil.

Methods of defining were used in the experiment: development of perception; visual and logical thinking; imagination; obedience to the requirements and rules; condition of pupil in the classroom; desire to study at school; self-assessment methods were used. The results of the experiment showed that passive children have a lower level of mental development than other schoolchildren, therefore, they tend to

consider themselves critically, for example, they have ignored actual achievements compared to impulsive students which is revealed in high self-evaluation.

Study allows us to conclude that the development of individual activity is closely linked with the mental development as a whole. It has given a possibility to conclude that the provision of favorable psychological-pedagogical conditions for mental and personal development is an important factor in the development of initiative and performance of primary school pupils. Control experiment was conducted to determine the dynamics of

social activity level of primary school pupils. It included the diagnosis of social activity level of pupils in accordance with experimental scheme. We noted the following as a result of experimental work on the formation of social activity.

Experimental work on the application of developed model and implementation of identified organizational-pedagogical conditions influences on the formation of social activity of students, has a significant impact on the interaction of all subjects in the educational process. The results of control experiment are shown in diagram 2.

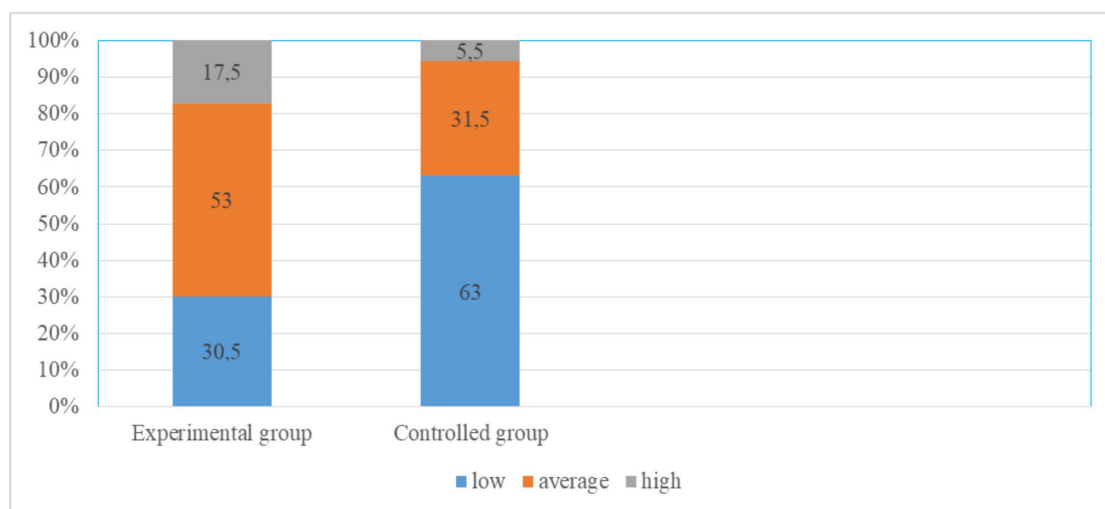


Diagram 2. Qualitative indicator of the level of social activity of pupils (%)

The figure clearly shows that the identified levels of social activity of pupils in the experimental group increased significantly compared to the control group, the number of pupils who reached a high (12%) and average level of social activity (21,5%) clearly shows a significant increase in the number of pupils. The number of pupils with a low level of formation (32,5%).

A significant increase in the results of experimental group and the relative stability of the control show the effectiveness of our work.

Discussion. The purpose of the experiment on primary school pupils was to study the development of personal activity: in particular, the interaction of primary school children in the process of interaction with peers in the classroom

and outside the classroom by analyzing research works. The works have been done to achieve this aim. It was assumed that a nature of emotional friendship of primary school pupils is inextricably linked with human activity. On the other hand, it should be noted that children with different activities have different effects on the formation of communicative activity and peer activity. The main objectives of research work:

1) development of diagnostic method of pupils' interaction with each other;

2) to study the influence of established type of activity on children's friendly emotional connections with each other;

3) identification of psychological mechanisms of interaction of children with different activities.

We conducted an experimental study involving

12 primary school teachers and 89 children of grades 1, 2, 3, 4 to study the effect of teacher orientation on the formation of communicative activity in primary school children. It was found that 2 out of 12 teachers focused on the disciplinary model of interaction, 5 teacher focused on individual model and 5 teacher focused on mixed orientation.

Teachers were divided according to classes:

1st group – 2 grade (11 pupils), where the class teacher and the labor teacher are focused on educational-disciplinary model of interaction.

2nd group – 1 and 2 grades, a total of 23 pupils, the 1st grade teacher is focused on the disciplinary model, the second grade teacher is focused on mixed orientation.

3rd group – teachers of mixed orientation or one with a mixed orientation, the other has a predominance of individual model (a total of 89 children: two of them are the 1st grade; one is the 3rd grade; two children are the 4th grade).

4th group - a clear orientation of teachers to an individual model of interaction with children (three classes which consist of 47 pupils).

We have considered an analysis of the formation of active forms of speech and practical activities of pupils in the process of interaction with peers considering some issues of the development of individual activity of primary school pupils in the process of interaction with adults. Research in the field of children's interaction with peers clearly shows that peer groups begin to play an important role in the mental development of children, formation of personal qualities and behavior. In addition, a system of indicators has been made that allows us to draw conclusions about the specifics of interaction. The following parameters acted as the indicators:

- resistance to conciliation initiatives and actions;
- incentive-blocking;
- support - suppression of other people's initiatives and actions;
- to transfer initiatives and activities to a higher level;
- to transfer initiatives and activities to a lower level.

The results of experiments allowed to determine the further platform of experiment, in particular, the need is arisen to determine the effectiveness of pupils' interaction in terms of motivation and initiative as a form of individual activity. In order to develop certain aspects of primary school pupils' activity, it is necessary to combine them into such kind of pairs (for example: choosing a neighbor at the desk; choosing a pair partner in subject-practical lessons; performing extracurricular social tasks, etc.), here development is very intensive, first of all, children should choose the pair who they want, but should work under the guidance of experimenter taking into account different activities.

Conclusion. We have come to the following conclusions by summing up our research work. This stage is very difficult for primary school pupils. At this stage, pupils should be supported by teachers. We have noticed many changes in the research work between control and experimental groups of pupils in grades 1-4 according to the results of the research on the development of social activity of primary school pupils with general hearing impairment. Comparing diagnostic and formative studies, we found that peers and adults have a special role to play in the development of social activity of hearing-impaired primary school pupils. Also, according to the conclusion of discussing the individual activity development of primary school pupils in the process of interaction with adults and peers in class and out of class: first of all, it should be noted that the hypotheses of experimental research were confirmed. Peers have a significant impact on the formation of activity. Vocabulary, communication nature, emotional connections depend on the type of individual activity of primary school pupil. The process by which students interact with each other can have different effects on the formation of active forms of communication. There fore, we also identified type and specifics of activity depending on the type of activity and with whom the pupil interacts.

References

- [1] Ussenova M., Zhiyenbayeva N., Kosshygulova A., Iskakova L., Aigul S., Zhuzimkul B. (2022). Developing the social activities of primary school students with hearing impairment using technologies. *Cyprus Journal of Educational Sciences*, 17(1), 184-202. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i1.6700> (date reviewed: 14.01.2022).
- [2] World Health Organization, Deafness and hearing loss, [Online]. Available <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>, (revised period: 1.04. 2021)
- [3] Timurova A. for five years, the number of disabled people in Kazakhstan increased by 7.5%. [Electronic resource]: URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-uvelichilos-na-7-5> (revised date: 04.10.2021).
- [4] report on the situation of children in the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/17155?lang> (revised date: 02.12.2021)
- [5] Zhiyenbayeva N. B. scientific methodological recommendations for improving the professional training of the future special teacher on the basis of the CSC under the digital environment; *Kaznpu Bulletin. Series // "pedagogy and psychology"*. – 2021 №2(47). – From 31-40 .
- [6] M. E. Usenova, N. B. Zhiyenbayeva. Ways to develop social activity of Primary School students with hearing loss / *Bulletin of Abai Kaznpu // series "Pedagogical Sciences"*, – 2020. – №2 (66). – 362 B
- [7]. Abdullina, K.E., Zhiyenbayeva N. B.. Features of forming the communicative activity of students with hearing impairments through the art of felt in the process of joint learning // "pedagogy and psychology" – 2021. №4 (49), – 270 B
- [8] Wauters L. N., Knoors H. (2008). Social integration of deaf children in inclusive settings. *Journal of deaf studies and deaf education*, 13(1), 21-36. <https://doi.org/10.1093/deafed/enm028> (revised date: 09.11.2021)
- [9] Stinson M. S., Whitmire K., Kluwin T. N. (2018). Self-perceptions of social relationships in hearing-impaired adolescents. *Journal of Educational Psychology*, 88(1), 132.-143. <https://doi.org/10.1037/00220663.88.1.132> (revised date: 07.12.2021)
- [10] Damadanova H. D. social activity in younger schoolchildren // *modern science: actual problems of theory and practice - Moscow*, 2018. - No. 6. - p. 52-60.
- [11] Kolosovsky A.V. /Motivation of learning to children of the younger school age/ // *Psychology.Ru*-No. 8 – 2010.
- [12] Khoda, Lyudmila Dmitrievna. Methodology of social integration of poor people in different views of adaptive physical culture, St. Petersburg, 2008. – 112 P.
- [13] Namazbaeva Zh.I. development of the personality of the school: dissertation doctor of psychological sciences: 19.00.10. – Moscow, 1986. – 278 P.
- [14] Zhiyenbayeva N. B. psychological and pedagogical diagnostics of personality, educational assistance, Lantar trade, – Almaty, – 2020. – 323 P.

**Әр түрлі белсенділігі бар есту қабілеті зақымдалған
оқушылардың танымдық даму ерекшеліктері**

М.Э. Усенова¹, Ш.С. Набидоллина²

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

*²Батыс Қазақстан инновациялар және технологиялар университеті
(Орал, Қазақстан)*

Аңдатпа

Мақалада есту қабілеті бұзылған бастауыш сынып оқушылардың психикалық дамуының жетекші факторларының маңызды құрылымы берілген, бұл бастауыш сынып оқушының бастамасы мен ынта-сын мақсатты дамыту үшін қажет. Әр түрлі белсенділігі бар есту қабілеті зақымдалған оқушылардың танымдық даму ерекшеліктерін эксперименттік зерттеу келесі әдістерді қолдана отырып жүргізілді:

кабылдауды дамыту; көрнекі-бейнелі және логикалық ойлау; қиял; талаптар мен ережелерге бағыну; сыныптағы оқушының позициясы; мектепте оқуға деген ықылас; өзін-өзі бағалау: М. В. Матюхинаның «суреттердегі Логика», Е.Г. Речицкаяның «жолды тап», С.Д. Забрамнаның «альбомы»,» толық емес фигуралар «Е. Торренстің модификацияланған тесті, Д.Б. Элькониннің» сөйлеу диктанты». Белсенділік пен жеке тұлғаның таңдалған параметрімен қарым-қатынас деңгейі белсенді және атқарушы балалар мен әлеуметтік импульсивті балалар арасындағы психикалық даму факторымен, сондай-ақ бастамашыл, атқарушы және әлеуметтік-пассивті балалар арасындағы айырмашылықтармен зерттелді. Ол үшін таңдалған топтарда дихотомиялық корреляция коэффициенті есептелді. Кіші мектеп оқушылары мен сурдопедагогтардың жеке іс-әрекеттің әртүрлі стильдері мен түрлерімен өзара әрекеттесу ерекшелігі эксперименталды түрде дәлелденді және есту қабілеті нашар бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталған түзету жұмыстарын ұйымдастыру бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйін сөздер: әлеуметтік белсенділік; есту қабілеті бұзылған бастауыш мектеп оқушылары; бастамашылық, орындаушылық, әлеуметтік импульсивтілік.

Особенности когнитивного развития глухих школьников с различными типами активности

М.Э. Усенова¹, Ш.С. Набидоллина²

*¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
(Алматы, Казахстан)*

*²Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета
(Уральск, Казахстан)*

Аннотация

В статье представлены содержательная структура ведущих факторов психического развития младших школьников с нарушениями слуха, необходимая для целенаправленного развития инициативы и исполнительности младшего школьника.

Экспериментальное изучение особенностей когнитивного развития глухих школьников с различными типами активности было проведено с применением методик на выявление: развития восприятия; наглядно-образного и логического мышления; воображения; подчинения требованиям и правилам; положения школьника в классе; желания учиться в школе; самооценки: «Логика в картинках» М.В. Матюхиной, «Найди дорожку» Е.Г. Речицкой, «Альбом» С.Д. Забрамной, «Неполные фигуры» – модифицированный тест Е.Торренса, «Речевой диктант» Д.Б. Эльконина. Уровень взаимосвязи активности с выбранным параметром личности изучались по фактору психического развития между инициативными и исполнительными детьми и социально-импульсивными, а также различия между инициативными, исполнительными и социально-пассивными детьми. Для этого в выбранных группах вычислялся дихотомический коэффициент корреляции. Экспериментально доказана специфика взаимодействия младших школьников и сурдопедагогов с различными стилями и типами активности личности и предложены рекомендации по организации коррекционной работы, направленной на развитие социальной активности младших школьников с нарушениями слуха.

Ключевые слова: социальная активность; младшие школьники с нарушениями слуха; инициативность, исполнительность, социальная импульсивность.

Поступила в редакцию 24.01.2022.

С.Н. АЛИЕВА*

Центр мониторинга при Комиссии по государственному языку
Азербайджанской Республики (Баку, Азербайджан)
*sevinc.novruzqizi@yandex.com

МЕТОД СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА В ПРЕПОДАВАНИИ РЯДА АКТУАЛЬНЫХ ТЕМ СИНТАКСИСА АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассказывается о методе сравнительного анализа. Считается, что этот метод помогает преподавателю в учебном процессе, где изучается азербайджанский язык в русских школах. Отмечено, что глобальный мир сближает людей, и в этом сближении важную роль сыграет общность в лингвистических категориях. По мнению автора, сходные явления в различных языках больше всего замечается в разделе синтаксиса. Именно поэтому в преподавании синтаксических категорий учителю надо выбрать самый оптимальный метод преподавания. В то же время, синтаксис является разделом языкознания, где больше проблем. Кратко перечислены некоторые проблемные вопросы синтаксиса. Автор поставил перед собой цель анализировать те проблемные вопросы, которые имеют дидактическое значение. Выбраны синтаксические категории, которые имеют и сходство, и различия в двух языках (азербайджанском и русском). Итак, автор считает, что учитель должен обращаться и на сходные, и на различительные темы. В качестве различительных тем выбраны синтаксические связи, так как они по-разному выражаются в двух языках, хотя изредка замечается общие черты. В учебном процессе учитель должен использовать различные таблицы, где показаны общие и отличительные черты согласования, примыкания и управления. Приводя примеры из учебника, автор предлагает свой вариант заданий, с помощью которых учащиеся на основе сравнительного анализа лучше запоминают учебный материал. А в качестве сходных тем выбраны вводные слова. Итак, цель ясна: можно использовать и сходные, и отличительные особенности.

Ключевые слова: словосочетание; синтаксические связи; сравнительный анализ; категориальные различия; компоненты словосочетания.

Введение. Процесс глобализации в мире идет быстрыми темпами. Новые технологии сближают людей со всех концов мира. По мере того, как люди сближаются, им необходимо понимать друг друга и иметь возможность вместе решать возникшие проблемы. Конечно, процесс сближения не происходит за рамки языка. Мы ищем общие точки в разных областях языка. Даже пунктуация, неизменная по сравнению с другими областями языка, вынуждена приспособливаться к новым требованиям.

Известный американский журналист Х. Хитшингс отмечает, что английский язык стремительно движется в сторону разговорного языка. Поэтому автор считает, что сокращение количества знаков препинания будет стимулировать развитие модели речи [1].

Конечно, неверно принимать утверждения Хитшингса за абсолютную истину, но дело в том, что с одной стороны развитие языка, а с другой научных технологий, приводит к инновациям как в пунктуации, так и в других областях этой науки. Если до сих пор в основном использовалась структурная пунктуация, а сейчас внимание причастных к культуре письма привлекают текстовая и электронная пунктуация. Существование подобных правил пунктуации в языках мира означает, что расчлененная речь доносится до читателя в понятной форме на каждом языке. Передача содержания текста есть передача мысли. Это помогает учащимся развивать как устную, так и письменную речь. Об этом пишут соавторы А.Н. Саржанова и Г.С. Квасных: «Создание речевой ситуации и мотива к высказыванию вызывают у детей

внутреннюю потребность и желание выполнить речевое действие» [2, С.157].

Основная часть. Синтаксис – это область языка, в которой между категориями больше сходства. В то же время каждый язык отличается разнообразием средств выражения. Подобные аналогии есть и в морфологии. Скажем, в азербайджанском, в отличие от русского, нет категории вида, но это не значит, что нет средств для выражения этой категории. Правда, категория вида отличается от тех средств, с помощью которых выражается акцентология, но сходство между ними очевидно. Учитель, хорошо знающий свою профессию, без труда находит средства для выражения этой категории. Совокупность таких инструментов называется акцентологией.

Как и в других областях языка, и в разделе синтаксиса много проблем. Скажем, профессор И.И. Меньшиков в своей работе анализирует проблемы синтаксической омонимии. Ученый справедливо отмечает: «...сам факт несовместимости, а тем более неоднозначности соответствия синтаксической структуры и смысла той или иной конструкции не всегда очевиден» [3, С.2].

Дело в том, что синтаксическая омонимия, как и лексическая, должна иметь не только единую графическую, но и единую фонетическую оболочку. И такое совпадение бывает очень редко. Синтаксис один из проблемных разделов языкознания. Скажем, проблемными вопросами синтаксиса сложного предложения занимался рабочий коллектив Ингушского государственного университета. Авторы перед собой поставили задачи: изучение теоретических основ сложного предложения [4, С.3].

Одна из проблем синтаксиса связана с определением структурно-семантического типа бессоюзных сложных предложений. Ученые называют это явление синкретизмом. Н. Гуламоглу своей работе классифицирует структурно-семантических типов синкретизма [5, С.95].

Синтаксические проблемы можно разделить на две части:

1) Проблемы, необходимые для научной грамматики;

2) Проблемы, решение которых имеет важное значение для преподавания в общеобразовательной школе.

Мы решили анализировать вторую группу задач, потому что наша цель – обучение синтаксическим единицам на сравнительном аспекте. В обоих языках существует синтаксические связи, одним из которых является согласование. И в азербайджанском, и в русском языках сказуемое согласуется с подлежащим. В азербайджанском языке согласование между главными членами происходит по лицу и числу [6, СС.19-29]. В русском языке сказуемое согласуется с подлежащим и по роду. В учебном процессе такие моменты следует учитывать. Имя существительное в роли именной части выступает в форме именительного и творительного падежа. Именительный обычно употребляется без связки, а в этом случае главные члены связываются с помощью интонации.

Иван – человек. Жучка – собака.

В азербайджанском языке подобную структуру предложения редко можно встретить. В стихотворениях и разговорном языке такая связка существует.

Вышеуказанные предложения обычно передается с помощью окончания сказуемого (-дыр⁴).

İvan adamdır (Иван – человек). J uşka itdir (Жучка – собака).

В азербайджанской литературе таких пунктуационных ошибок часто встречаем.

Əbədiyyət – bu dünyada göstərilən hünərdir (Вечность – это умение, показанное в этом мире) [С. Вургун].

Безусловно, такие ошибки – *результат влияния русского языка*. Мастерство учителя состоит в том, что он может объяснить разные механизмы таких отношений в обоих языках. В этом случае различительные черты закрепляются в памяти учащихся.

В Азербайджане количество учащихся в русской секции составляет 17% от общего числа школьников, обучающихся в общеобразовательных школах, подведомственных Управлению образования города Баку. За исключением Баку, в стране насчитывается 15 русскоязычных средних школ. Преподавание

азербайджанского языка в районных русско-язычных школах намного сложнее, чем в столице. Однако в Баку есть ряд проблем из-за отсутствия языковой среды, в отличие от советских времен. По этой причине преподавание азербайджанского языка в русских школах зависит от умений и плодотворной работы учителей. Учащиеся сталкиваются с трудностями особенно при усвоении самых разнообразных грамматических категорий.

Методология. Целесообразно решать проблемы, связанные с усвоением синтаксических категорий при обучении азербайджанскому языку (как государственному языку) методом сравнительного анализа. Этот метод применяется в различной научной области. Особенно в изучении точных наук, как математика, химия и др. Е.П. Шишмолина в своей статье сравнивает традиционные и новаторские методы в преподавании ино-

странных языков. Автор перечисляет различные формы работы для иноязычной образовательной среды [7, С.5].

Рассмотрим некоторые темы из учебника. В учебнике дан текст «Партизан Дашдемиров» [8 (1), 19]. Словосочетания в тексте выделены черными буквами А в одном из заданий [8 (2), 21] требуется: обратить внимание на сочетания слов, которые выделены черным шрифтом. И спрашивается разница между словосочетаниями. Вот эти словосочетания: *yol ayrıcı, alman zabiti, hərbi əsirlər, şose yol.*

Каждый человек изучает иностранный язык через свой родной. Особенно трудно усвоить грамматическую категорию, когда категориальные признаки не совпадают в двух языках. Поэтому учителю следует использовать Таблицу 1.

Таблица 1

Сравнительная таблица словосочетаний в азербайджанском и русском языках

Söz birləşmələri (словосочетания)	Tərcüməsi (перевод)	Sintaktik əlaqə fərqi (разница в синтаксической связи)	Söz birləşməsindəki sintaktik əlaqənin tipi (типы синтаксической связи в словосочетании)
1	2	3	4
Yol ayrıcı	Перекресток	2-ci növ təyini söz birləşməsi (именное словосочетание 2-го типа)	?
Alman zabiti	Германский Офицер	2-ci növ təyini söz birləşməsi (именное словосочетание 2-го типа)	?
Hərbi əsirlər	Военнопленные	2-ci növ təyini söz birləşməsi (именное словосочетание 2-го типа)	?
Şose yol	Шоссейная дорога	1-ci növ təyini söz birləşməsi (именное словосочетание 1-го типа)	Примыкание

Учитель сразу начинает объяснять по таблице: «Как видите, дано четыре словосочетания. За исключением последнего, все соединения относятся ко второму типу, но лингвисты расходятся во мнениях о соотношении компонентов, входящих в состав соединения. Подавляющее большинство утверждает, что в первой части словосочетания имеется окончание неопределенного родительного падежа, а вторая часть принимала окончание принадлежности. Таким образом, они считают, что между компонентами именных словосочетаний второго типа существуют две синтаксические связи: *управление и согласование*. Конечно, наличие двух синтаксических связей в одном словосочетании неразумное утверждение. Поэтому другой лингвист – Г.Казымов, указывает, что в определении второго типа словосочетания между компонентами существует отноше-

ние примыкания [9, С.2]. Я хотел бы, чтобы вы высказали свое мнение по этому вопросу. Нетрудно заметить, что между компонентами именных словосочетаний первого типа существует примыкание».

После этого учащиеся понимают, почему в таблице поставлены вопросительные знаки. Теперь учителю следует обратить внимание учащихся на определение слова «примыкание» в русском и азербайджанском языках. Это имеет большое значение для сравнительного обучения. Г.Казимов считает, что зависимая часть словосочетания связывается с главной частью по смыслу и интонационно (там же). Н.С. Валгина обращает внимание на неизменяемость подчиненного слова [10, С.49].

Чтобы выяснить чем отличается примыкание в азербайджанском и русском языках, рассмотрим примеры (Таблица 2).

Таблица 2

Разнообразные примеры примыканий в азербайджанском и русском языках

Примеры примыканий в азербайджанском языке	Примеры примыканий в русском языке
Kənddəki bulaq (родник в деревне)	Просить помочь
Nəmin adam (тот человек)	Костюм моднее
Beş kitab (пять книг)	Говорить подмигивая
Dadlı alma (вкусное яблоко)	Наука мыслить
Axşam gəldi (вечером пришел)	Прогулка пешком
Sərt oynadı (жестко играл)	Весьма продуктивно
Yaşıl yamac (зеленый склон)	По-своему интересно

При анализе словосочетаний, приведенных в таблице, мы видим:

1) Все словосочетания из азербайджанского языка имеют стабильную позицию: сначала идет зависимое слово, а за ним следует главное. А в русском языке по местоположению такой стабильности не замечаем.

2) Во время перевода с азербайджанского на русский язык примыкание часто заменяется согласованием (*Dadlı alma* – вкусное яблоко, *yaşıl yamac* – зеленый склон).

3) Зависимая часть примыканий в азербайджанском языке не всегда без окончаний, но эти окончания не связывает части словосочетаний.

4) Зависимое слово в азербайджанском языке иногда изменяется (*dadlı alma* – вкусное яблоко, *dadsız alma* – безвкусное яблоко).

О тождественных признаках говорить не будем, так как различительные особенности позволили нам провести сравнение. Существуют такие синтаксические категории, при

усвоении которых необходимо обращаться к сходным признакам. Одним из них являются вводные слова. На странице 32 представлен текст о «Келле и Димне» [8 (3)]. В одном из

заданий спрашивается, почему выделенные слова в тексте не считаете сочетанием. Составим Таблицу 3.

Таблица 3

Сравнение значений вводных слов в азербайджанском и русском языках

Вводное слово в азербайджанском языке	Эквивалент на русском языке	Значение вводных слов и сочетание слов
Rəvayətə görə	Согласно легенде	Указание на источник сообщения
Əlbəttə ki	Конечно	Модальные сообщения, которая выражает уверенность
Beləliklə	Таким образом	Способ оформления мысли
Onu da qeyd edək ki	Отметим также, что	Вводные предложения в форме главной части сложного предложения

Таблица ярко показывает, как адекватны значения вводных слов в двух языках. Сходные особенности не создает особые трудности для изучения учебного материала. По нашим наблюдениям, между языками имеются уникальные сходства и различия. Например, существуют языки, которые входят в одну и ту же семью. В них иногда встречаешь такие различительные признаки, которые отталкивают друг друга. Наоборот, есть языки, которые входят в состав разных языковых семей.

В этих языках часто встречаешь категориальные сходства. Скажем, на первый взгляд русский и украинский языки очень близки по своему лексическому составу. А иногда встречаешь такое несовпадение, удивляешься. Оно очень отрицательно влияет на

учебный процесс. В этом отношении между азербайджанским и русским языком больше сходных элементов, чем отрицательных. Такие примеры помогают учащимся усвоить особенности государственного языка, опираясь к языку обучения.

Урок 14 можно считать обобщением на тему «Синтаксические отношения». Таким образом, дан текст и требуется выделить словосочетания (С.42). Текст богат словосочетаниями. Учитель дает указания, как выполнить задание, а затем проверяет их выполнение. Основная проблема здесь состоит в том, как определить тип словосочетания. И в этом случае нам помогает сравнение (Таблица 4).

Таблица 4

Сравнение словосочетаний и их эквивалентов по типу синтаксической связи

Словосочетание в азербайджанском языке	Тип синтаксической связи	Эквивалент словосочетания в русском языке	Тип синтаксической связи эквивалента
1	2	3	4
Şəhərlərin ətrafı	Согласование	Вокруг города	Управление
Qədim şəhər	Примыкание	Старый город	Согласование
Möhtəşəm divar	Примыкание	Грандиозная стена	Согласование
Dörd divar	Примыкание	Четыре стены	Управление

Таблица показывает, что словосочетания и их эквиваленты по типу синтаксической связи не совпадают. Это связано историей языка. Каждый народ создал оригинальный способ выражения словосочетаний.

Известно, что словосочетание — это соединение по смыслу не менее двух частей речи. Нередко бывает, что соединение основная часть речи плюс вспомогательная часть речи создает иллюзий о том, что — это словосочетание. В этом вопросе особенность азербайджанского языка заключается в том, что некоторые вспомогательные части речи имеют лексическое значение. Даже они в отдельных случаях выступают в роли основной части речи. Дело в том, что и в русском языке оба компонента словосочетаний должны состояться из основных частей речи.

Рассмотрим следующее предложения.

Uşaqlar məktəbə tərəf gəldilər (дети шли в сторону школы).

Kəndi sol tərəfdən duman basdı (туман накрыл деревню слева).

Слово «*tərəf*» (сторона) в первом предложении выступает в роли вспомогательной, а во втором – основной части речи. Поэтому немаловажную роль играет знание о составе словосочетаний. Неслучайно на изучение такого важного правила в учебнике уделено внимание, но оно не полностью закреплено, из-за того, что среди словосочетаний нет простого соединения слов. Поэтому мы добавили туда несколько соединений, в составе которых имеются вспомогательная часть речи. Седьмое задание (С.40) требует от учащихся: определить, из каких частей речи состоят нижеуказанные словосочетания. Снова нуждаемся в Таблице 5.

Таблица 5

Определение компонентов (по частям речи) словосоединений

Birləşmələr (соединения)	Birləşmənin tərəfləri (части соединений)	Rus dilində ekvivalenti (эквивалент в русском языке)
Şairin atası	Сущест + сущест.	Отец поэта
Dünya şöhrəti	Сущест. + существ.	Мировая известность
Dostum üçün	Сущест. + послелог	Для друга
Poetik təxəllüs	Прилаг. + сущест.	Поэтический псевдоним
Varlı ailədə	Прилаг. + сущест.	В богатой семье
Atası ilə	Сущест. + послелог	С отцом
Dərin bilikli	Прилаг. + прилаг.	С глубоким знанием
Onun yazdığı	Местоим. + глагол	Написанный им
İnandırıcı sübut	Прилаг. + сущест.	Убедительное доказательство
Müdrək ifadələr	Прилаг.+ сущест.	Мудрые выражения

Примечание: соединения, не являющиеся словосочетанием, выделены красным цветом.

Заключение. Итак, мы анализировали особенности преподавания азербайджанского языка в русских секторах общеобразовательных школ. Многие методы в преподавании опираются на сравнение. Например, на основе метода аналогии лежит сравнение. Безусловно, методы, основанные на сравнениях, имеют психологическую основу. Это особенно важно для сохранения учебных материалов в памяти обучающихся. Обычно,

для запоминания необходимых правил, разных понятий и формул в учебниках используют контрастные цвета (черный и белый). Мы считаем, что сравнительный анализ в силах облегчить усвоение синтаксических категорий в процессе обучения.

Безусловно, различительные особенности должны оставить свои следы в памяти учащихся, особенно объясняя различия между грамматическими категориями в обоих язы-

ках. Первая таблица отражает различные типы словосочетаний в азербайджанском языке и синтаксические связи между компонентами.

Цель – заставить учащихся размышлять. В процессе мозгового штурма будет много противоречивых мнений. Всегда верные идеи возникают в результате обработки различных взглядов. Во второй таблице мы сосредоточимся на том, как примыкание выражается в разных языках. По сути третья таблица противоречит остальным, так как вводные слова и в азербайджанском и в русском языках имеют одинаковое значение. Если в анализе словосочетаний мы искали различительные признаки и внимание учащихся сосредоточили на этом, а здесь в центре внима-

ния оказались тождественные явления. Это тоже своеобразный прием. Если учащиеся умеют различать и отождествлять синтаксические категории, значит, у них появляются больше способов для сравнительного анализа. В третьей таблице мы проанализировали аналогичные синтаксические категории как для азербайджанского, так и для русского языка. Метод сравнительного анализа развивает креативное мышление учащихся. Они привыкают: увидев два объекта, сразу ищут в них общие и отличительные черты. Это важно для современной школы, где учащиеся самостоятельно изучают учебные материалы, а учитель освобождается от дополнительных забот.

Список использованных источников

- [1] Hitchings H. Is This the Future of Punctuation!? //The Wall street journal. Elektron resurs: URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970204618704576641182784805212> (дата обращения 13.01.22).
- [2] Саржанова А.Н., Квасных Г.С. Формирование коммуникативных умений младших школьников на текстовом материале //Педагогика и психология. – 2021. – №2(47). – С. 157.
- [3] Меньшиков И.И. Синтаксическая омонимия в современном русском языке (Вариативность и переразложение). [Электронный ресурс]: URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/23.pdf> (дата обращения: 20.01.2022).
- [4] Проблемные вопросы синтаксиса сложного предложения /Мигас. – 2018. – С.32. [Электронный ресурс]: URL: http://www.inggu.ru/images/documents/inf_sait_2018_opop/rpd_filfak/rg_rdp/problemnye_voprosy_sintaksisa.pdf (дата обращения: 21.01.2022).
- [5] Гуламоглу Н. Некоторые актуальные проблемы азербайджанского языка //Сборник статей /Наука и образование. – 2020. – С.122.
- [6] Хелилов Б. Современный Азербайджанский язык (синтаксис) /Баку: Адилоглу, 2017. – С.412.
- [7] Шишмолина Е.П. Традиционное и новаторское в методике преподавания иностранных языков. – Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет, 2020. – С.6.
- [8] Abdullaeva X., Efenдиева İ., Алескерова М. Азербайджанский язык. Для восьмого класса (государственный язык). – Баку: Чашыюглу, 2019. – С.141 [Электронный ресурс]: URL: https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=370#books/370/units/unit-1/page1.xhtml (дата обращения: 18.01.2022).
- [9] Казимов Г.Ш. Исторический синтаксис Азербайджанского языка. – Баку: Элм, 2019. – 608 с.
- [10] Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка //Учебник. – М.: Агар, 2000. – 416 с.
- [11] Зеленин А.В. Синтаксическая аномалия: «от слов совсем» //Русский язык в школе. – 2022. – №83 (1). – С.67-77 [Электронный ресурс]: URL: <https://doi.org/10.30515/0131-6141-2022-83-1-67-77> (дата обращения: 25.01.2022).
- [12] Болотнова Н.С. Рецензия на монографию: Ходякова Л.А. Методика овладения аналитико-синтетическими умениями в контексте культуры на уроках русского языка и во внеурочной деятельности. – М.: МПГУ, 2020. – С.214 Русский язык в школе.2022; 83 (1): 96-98 [Электронный ресурс]: URL: <https://doi.org/10.30515/0131-6141-2022-83-1-96-98> (дата обращения: 25.01.2022).
- [13] Сарсембаева А.А. Внедрение уровневого обучения иностранным языкам в техническом вузе по международному стандарту общеевропейских компетенций владения иностранным языком CEFR, 2018. – №1 (34). – С.90-103. [Электронный ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20200518020440.pdf (дата обращения: 23.01.2022).

[14] Садвакасова З.М. О формировании силы воли у воспитанников //Педагогика и психология. – 2018. – С.27-35. [Электронный ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20190622061011.pdf (дата обращения: 24.01.2022).

[15] Питенко С.В., Пономарёва А.А. Развитие творческого воображения у детей старшего дошкольного возраста в процессе работы с природным материалом //Научное образование. Педагогические науки. – 2021. – №2. – СС.32-36. [Электронный ресурс]: URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2366> (дата обращения: 20.01.2022).

References

[1] Hitchens H. Is This the Future of Punctuation!?! //The Wall street journal. Elektron resurs: URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970204618704576641182784805212> (data obrashcheni 13.01.22).

[2] Sarzhanova A.N., Kvasnyh G.S. Formirovanie kommunikativnyh umenij mladshih shkol'nikov na tekstovom materiale //Pedagogika i psihologiya. – 2021. – №2(47). – С. 157.

[3] Men'shikov I.I. Sintaksicheskaya omonimiya v sovremennom russkom yazyke (Variativnost' i pererazlozhenie). [Elektronnyj resurs]: URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/23.pdf> (data obrashcheniya: 20.01.2022).

[4] Problemnye voprosy sintaksisa slozhnogo predlozheniya /Migas. – 2018.– S.32. [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.inggu.ru/images/documents/inf_sait_2018_opop/rpd_filfak/rg_rdp/problemnye_voprosy_sintaksisa.pdf (data obrashcheniya: 21.01.2022).

[5] Gulamoglu N. Nekotorye aktual'nye problemy azerbajdzhanskogo yazyka //Sbornik statej /Nauka i obrazovanie. – 2020. – S.122.

[6] Helilov B. Sovremennyj Azerbajdzhanskij yazyk (sintaksis) /Baku: Adiloglu, 2017. – S.412.

[7] Shishmolina E.P. Tradicionnoe i novatorskoe v metodike prepodavaniya inostrannyh yazykov. – Petrozavodsk: Petrozavodskij gosudarstvennyj universitet, 2020. – S.6.

[8] Abdullaeva H., Efendieva İ., Aleskerova M. Azerbajdzhanskij yazyk. Dlya vos'mogo klassa (gosudarstvennyj yazyk). – Baku: CHashyoglu, 2019. – S.141 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=370#books/370/units/unit-1/page1.xhtml (data obrashcheniya: 18.01.2022).

[9] Kazimov G.Sh. Istoricheskij sintaksis Azerbajdzhanskogo yazyka. – Baku: Elm, 2019. – 608 s.

[10] Valgina N.S. Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka //Uchebnik. – M.: Agar, 2000. – 416 s.

[11] Zelenin A.V. Sintaksicheskaya anomalija: «ot slov sovsem» //Russkij yazyk v shkole. – 2022. – №83 (1). – S.67-77 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.30515/0131-6141-2022-83-1-67-77> (data obrashcheniya:25.01.2022).

[12] Bolotnova N.S. Recenziya na monografiyu: Hodyakova L.A. Metodika ovladeniya analitiko-sinteticheskimi umeniyami v kontekste kul'tury na urokah russkogo yazyka i vo vneurochnoj deyatelnosti. – M.: MPGU, 2020. – S.214 Russkij yazyk v shkole.2022; 83 (1): 96-98 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.30515/0131-6141-2022-83-1-96-98> (data obrashcheniya: 25.01.2022).

[13] Sarsembaeva A.A. Vnedrenie urovnevnogo obucheniya inostrannym yazykam v tekhnicheskome vuze po mezhdunarodnomu standartu obshcheevropejskih kompetencij vladeniya inostrannym yazykom CEFR, 2018. – №1 (34). – S.90-103. [Elektronnyj resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20200518020440.pdf (data obrashcheniya: 23.01.2022).

[14] Sadvakasova Z.M. O formirovanii sily voli u vospitannikov //Pedagogika i psihologiya. – 2018. – S.27-35. [Elektronnyj resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20190622061011.pdf (data obrashcheniya: 24.01.2022).

[15] Pitlenko S.V., Ponomaryova A.A. Razvitie tvorcheskogo voobrazheniya u detej starshego doshkol'nogo vozrasta v processe raboty s prirodnyim materialom //Nauchnoe obrazovanie. Pedagogicheskie nauki. – 2021. – №2. – SS.32-36. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2366> (data obrashcheniya: 20.01.2022).

**Әзербайжан тiлi синтаксисының бiрқатар өзектi тақырыптарын оқытуда
салыстырмалы талдау әдiсi**

С. Н. Алиева

*Центр мониторинга при Комиссии по государственному языку
Азербайджанской Республики (Баку, Азербайджан)*

Аңдатпа

Мақалада салыстырмалы талдау әдiсi сипатталған. Бұл әдiс орыс мектептерiнде әзiрбайжан тiлi оқытылатын оқу процесiнде мұғалiмге көмектеседi деп есептеледi. Жаһандық әлем адамдарды жақындастыратыны, бұл жақындасуда тiлдiк категориялардағы ортақтық маңызды рөл атқаратыны атап өтiлген. Автордың айтуынша, әртүрлi тiлдердегi ұқсас құбылыстар синтаксистiк бөлiмде көбiрек байқалады. Сондықтан синтаксистiк категорияларды оқытуда мұғалiм оқытудың ең оңтайлы әдiсiн таңдауы керек. Сонымен қатар синтаксис – тiл бiлiмiнiң мәселелерi көбiрек болатын бөлiмi. Кейбiр проблемалық синтаксис мәселелерi қысқаша тiзiмделген. Автор дидактикалық мәнi бар сол проблемалық мәселелердi талдауды алдына мақсат етiп қойды. Екi тiлде (әзiрбайжан және орыс) ұқсастықтары да, айырмашылықтары да бар синтаксистiк категориялар таңдалды. Олай болса, автор мұғалiм бiр-бiрiне ұқсас та, ерекшеленетiн де тақырыптарды қозғауы керек деп есептейдi. Синтаксистiк сiлтемелер бiр-бiрiнен ерекшеленетiн тақырып ретiнде таңдалады, өйткенi олар екi тiлде әр түрлi айтылады, бiрақ кейде ортақ белгiлер байқалады. Оқыту процесiнде мұғалiм үйлестiрудiң, iргелестiктiң және бақылаудың ортақ және ерекше белгiлерiн көрсететiн әртүрлi кестелердi пайдалануы керек. Оқулықтан мысалдар келтiре отырып, автор тапсырмалардың өзiндiк нұсқасын ұсынады, олардың көмегiмен оқушылар салыстырмалы талдау негiзiнде оқу материалын жақсы есте сақтайды. Ал ұқсас тақырыптар ретiнде кiрiспе сөздер таңдалды. Демек, мақсат айқын: ұқсастықты да, айырмашылықты да қолдануға болады.

Түйiн сөздер: сөз тiркесi; синтаксистiк байланыстар; салыстырмалы талдау; категориялық айырмашылықтар; сөз тiркестерi.

The method of comparative analysis in teaching a number of topical topics of azerbaijani syntax

S.N. Alieva

*Monitoring Center under the State Language Commission
of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

The article describes the method of comparative analysis. It is believed that this method helps the teacher in the educational process, where the Azerbaijani language is studied in Russian schools. It is noted that the global world brings people together, and commonality in linguistic categories will play an important role in this rapprochement. According to the author, similar phenomena in different languages are most noticeable in the syntax section. That is why in teaching syntactic categories the teacher must choose the most optimal method of teaching. At the same time, syntax is a section of linguistics where there are more problems. Some problematic syntax issues are briefly listed. The author set himself the goal of analyzing those problematic issues that have didactic significance. Selected syntactic categories that have both similarities and differences in the two languages (Azerbaijani and Russian). So, the author believes that the teacher should address both similar and distinctive topics. Syntactic links are chosen as distinctive topics, since they are expressed differently in the two languages, although common features are occasionally noticed. In the educational process, the teacher should use various tables that show the common and distinctive features of coordination, adjacency and control. Citing examples from the textbook, the author offers his own version of tasks, with the help of which students, on the basis of comparative analysis, better remember the educational material. And introductory words were chosen as similar topics. So, the goal is clear: you can use both similarities and differences.

Keywords: phrase; syntactic links; comparative analysis; categorical differences; phrase components.

Поступила в редакцию 25.01.2022.

МРНТИ 14.25.09

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.24>Д.М. НАЙМАНОВА¹*, Л.А. ЛЕБЕДЕВА¹¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан),
dinara_2707@mail.ru*, larissalewk@mail.ru

О РОЛИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается значимость профессиональной подготовки студентов к применению интегративного подхода в обучении в начальных классах в школах Казахстана. Предложены примеры упражнений и приемы, которые можно использовать для проектирования интегративного урока. В силлабусе курса высшего учебного заведения не всегда четко отражены темы, как проводить практические занятия по разработке урока с применением интегративного подхода. И оптимизировать навыки преподавания студентов необходимо через использование технологии, которые системно способствуют совершенствованию практических навыков студентов. Исследовательский вопрос основан на том, что будущие педагоги, проходя стажировку в школе не всегда могут правильно применить интегративную методику. Студентам необходимо представить теоретический и практический аспекты данной методики в связи с её расширенным применением в процессе обучения в начальном звене и иметь эффективные результаты обучения уже на этапе начала педагогической карьеры. Будущий педагог начального звена должен обладать навыками преподавания по методикам различных дисциплин и уметь их интегрировать. Для научной работы были использованы учебные программы начального образования, учебно-методические комплексы, лекции и диссертации по теме интеграции предметов начального звена. Работа проводилась в высшем учебном заведении города Алматы – Казахском национальном университете имени Абая. Согласно обзору исследования, необходимость внедрения курса по проектированию интегративных уроков в начальной школе, имеет достаточное обоснование ее имплементации в систему обучения студентов всех курсов педагогической специальности.

Ключевые слова: интегративный подход; практические навыки; силлабус; содержание обучения; педагогический процесс; инновационные методы; клиповое мышление.

Введение. В быстро меняющемся мире возникает необходимость научного осмысления и разработки эффективной модели подготовки будущих учителей. При анализе эффективности школьного обучения нередко выявляются проблемы, связанные с содержанием программ подготовки будущих педагогов и дидактического обеспечения их учебной деятельности. Значимым противоречием в процессе подготовки студентов в вузах является то, что большой объем предметного материала не применяется в профессиональной деятельности из-за отсутствия актуализации полученного предметного содержания. Учебная программа

должна включать объективное содержание, включающее систему знаний, навыков, способностей действий, направленных на становление личности в контексте формирования гражданина страны, и не становиться отражением преобладающей культуры общества, религиозной, политической, финансовой темой текущего времени. Сегодня степень соответствия подготовки профессионалов запросам рынка труда зависит от введения вариативных многоуровневых образовательных программ, курсов подготовки кадров. Институты образования разных уровней должны быть ориентированы на сотрудничество между собой, для того чтобы студен-

ты получили знания и опыт, которые они смогут применить в профессиональной деятельности.

Согласно исследованиям Пинару (What is curriculum theory? William F.Pinar, 2012), учебная программа рассматривается как «сложный разговор» между преподавателями и обучаемыми о прошлом и его значении в настоящем, и о навыках, которые необходимы в будущем, то есть, учебная программа должна быть направлена на практическое применение [1, С.12]. Подготовка высокоадаптированного начинающего учителя, способного приспособиваться к изменчивым условиям образовательной среды, возможна при условии осуществления личностно-деятельностного подхода, который направлен на развитие активной личности, с абсолютной мотивацией к избранной профессии. Необходимо отметить, что на современном этапе в вузе возникает потребность актуализации проблем интегративной методики как средства обновления содержания образования.

В современном мире наблюдается ежедневный поток информации, который необходимо интерпретировать в правильном направлении и уметь его анализировать. Для развития способностей критического мышления и умения понимать взаимосвязь между различными школьными предметами обучающимся необходимы междисциплинарные навыки, которые могут объединить знания, способы действий и теоретический материал из разных направлений обучения [2, СС.108-111]. Для формирования у студентов интегративного мышления, высшие учебные заведения стремятся наделить будущих учителей компетенциями, необходимыми для объединения, на первый взгляд, разрозненной информацией в единое целое с её широким применением. В связи с этим возросла необходимость совершенствования учебных программ в педагогических ВУЗах, где будут отражены новые веяния согласно мировым стандартам [3, СС.138-144]. Различные изменения в содержании образовательных программ, в содержании конкретных дисциплин – кропотливый процесс, который требует участия не только руководи-

телей и разработчиков ОП (образовательной программы), но и преподавателей, понимающих важность таких изменений.

В Казахстане обновленное содержание начального образования, согласно стандарту (ГОСО), позволяет делать упор на интеграцию школьных предметов. Например, учебный предмет «Обучение грамоте» (2 полугодие 1 класса) представляет собой интегрированный курс обучения чтению и письму; урок «Естествознание» представляется как пропедевтический курс по подготовке к изучению основных программ по химии, физики и биологии на старших ступенях образовательного процесса. Предмет «Познание мира» также интегрированная дисциплина, формирующая систему знаний о человеке, природе и обществе [4]. Данное направление является одним из важных в образовательной системе начальных классов и соответствует директивным документам последнего десятилетия. Предыдущие учебные программы давали возможность учителям проявлять свой собственный профессионализм в проектировании содержательных уроков, предоставляя широкую дидактическую автономию. Сегодня интегративное обучение является одним из основных векторов взаимодействия учебных программ разных дисциплин.

В данном исследовании рассматривается возможность подготовки будущих учителей начальных классов к применению интегративного подхода на практике и в процессе последующей работы в школе. Наше исследование проводится в то время, когда обновленные программы внедрены в процесс обучения, однако многие учителя имеют затруднения по разработке интегративных уроков.

Методология исследования. Основа нашего исследовательского проекта эта акмеологическая системная подготовка будущих учителей начального звена и применение интегративного метода как инструмента методического характера. (О.Б. Акимова, Н.К. Чапаев) [5, СС.8-16]; результаты исследований по проблемам интегративного подхода в вузе (И.А. Зимняя, Е.В. Земцова) [6, СС.14-19]. Здесь рассматриваются во-

просы подготовки будущих педагогов к реализации межпредметной интеграции в начальном звене школы; разработка программ обучения, определяющих интегративный характер деятельности педагога профессионального образования.

Результаты исследования. На основе анализа литературных источников и исследовании О.Б. Акимовой [5], Н.К. Чапаева [5], И.А. Зимней [6], Е.В. Земцовой [6], М.А. Абсатовой [7] интеграция рассматривается как настойчивое требование времени. Посредством метода феноменологического анализа, интеграция определяется как педагогический феномен. Условиями для осуществления интегративной структуры образовательной деятельности, по теории интеграции, необходимо изучить особенности предложенной системы, ее состояние, выделить слабые стороны системы, разногласие в требованиях и в гипотетических возможностях процесса и сделать на них упор при решении поставленных задач. В процессе обучения учебные достижения учащихся могут не ограничиваться традиционными предметными знаниями, так как возникают новые связи и отношения изучаемого предмета – физического объекта, природной среды, культурных понятий, математических условий. При использовании традиционного понятия «межпредметные связи» в описании и оценки учебных достижении, нарушается логическая связь образовательного маршрута обучаемых [8]. Для системного планирования и создания эвристического обучения требуются предметные конструкции, которые устойчивы в своих проявлениях. Тем не менее, будет не корректно применение понятия «интегрированный курс» для новых дисциплин, так как здесь подразумевается объединение образовательных программ в начальной школе. В данном случае представлена особенная разработка контента образовательной программы под названием – *метауровень* [9]. Из чего можно заключить что интегративный подход и межпредметные связи имеют значительное отличие друг от друга. Данная проблема разрешается введением нового понятия метапредмета как

структуры, формирующей систему основных объектов образования [7, С.165].

Профессионально-педагогическая подготовка будущих специалистов была изучена в исследованиях отечественных ученых Г.К. Нургалиева, Н.Д. Хмель, В.А. Ким А.Е. Абылкасымова, Р.Г. Лемберг, Л.К. Керимов, А.А. Бейсенбаева, З.А. Исаева, Ж.Т. Караев, Г.А. Уманов, М.А. Кудайкулов, С.Ж. Пралиев, А.Ж. Мурзалинова, Ж.И. Намазбаева, Д.М. Джусубалиева, А.А. Калюжный, А.К. Кусайнов, Ш.Т. Таубаева и др., определив новшества в образовании и проведя значимую связь с научным миром и осмыслении проблем современного мира. В условиях интеграции общего и профессионального образования воспитание студентов рассматривается как основной метод образования, который естественно перекликается с процессами обучения и профессиональной подготовки. Основным показателем стремительного интеграционного процесса в контенте дидактического образования является педагогизация всей учебной деятельности в высших учебных заведениях, способствующая реализации межпредметных связей и интеграции, активизирует деятельность преподавателя и студента через ее системный и перспективный характер.

В начале 2000 годов Абсатова М.А. в своей статье акцентировала внимание на наращивание количества учебных предметов, так как в то время образование шло по пути экстенсивного развития [7, С.165]. Сегодня согласно анализу типового учебного плана (обновленного содержания) начального образования максимальная нагрузка не пертерпела существенных изменений. Так, с 1 по 4 классы учебная максимальная нагрузка составляет от 24,5 до 29 часов в неделю, а в школах с углубленной общеобразовательной подготовкой (гимназиях) количество часов достигает 26,5 в 1 классах и 30 в 4 классах [10]. На сегодняшний день остаются основные вопросы перегрузки учебной программы в начальном звене. Как следствие у младших школьников наблюдается развитие «школьных болезней», частая смена предметов в дневном расписании ведет к поверхностно-

му запоминанию материала по предметам, в связи с переключением внимания из одного предмета к другому [11]. Также имеются предметы, которые проводятся один раз в неделю, что снижает качество подготовки учащихся по данным дисциплинам и становятся незначительными. Поэтому поиск новых механизмов совершенствования содержания образования является обоснованным. Внедрение интеграции учебного процесса является одним из наиболее рациональных путей совершенствования содержания образования.

В результате исследования выявлено, что интегративное обучение представляется через проведение интегративных уроков, которые способствуют совершенствованию содержания образования в многопрофильной дифференциации. Студенты отмечают целесообразность применения в учебном процессе интегративного подхода, который является модернизированным направлением образования. [7, С.165].

В рамках экспериментальной работы по определению важности готовности будущих студентов к применению интегративного подхода и необходимости внедрения отдельного курса по изучению интегративной методики в начальных классах в учебную программу вуза были проведены занятия в группе студентов второго курса, где были отражены теоретические и практические аспекты интегративного метода обучения.

В виду того, что интегративное занятие предполагает практическую работу учащихся, то значимым дидактическим условием является планирование предполагаемых результатов. В методической системе обучения в процессе разработки интегративного урока необходимо рассматривать цель и содержание всех учебных предметов, которые находятся в рамках интегративного взаимодействия. Как следствие выявляются основные цели и задачи интегративного урока, и систематизируется главный компонент учебного материала из разных дисциплин [12, С.449].

На данном этапе интегративного занятия принцип интеграции действует в качестве механизма взаимодействия дидактическо-

го материала разных дисциплин. Анализ методов, приемов, форм и средств, которые составляют методическую систему предоставляет разработку интегративного урока с упором на детализацию процесса обучения всех участников учебной деятельности. Намечается система средств с описанием конкретных действий учителя и учащихся, а также определяется заключительный результат их совместной работы. На следующем этапе планирования интегративного урока принцип интеграции основан на механизме интегрирования деятельности обучаемых и преподавателя. И на финальном этапе планирования интегративного урока учитель создает средства для изучения достижения учащимися планируемых целей обучения, теоретические условия планирования интегративных уроков. Дидактические условия проектирования интегративных уроков определяются согласно взаимодействию элементов методической системы обучения и ожидаемых результатов обучения. Так, исходя из вышеизложенного можно предположить, что новая модель планирования интегративных занятий позволяет ориентироваться на создание эффективной взаимосвязи между всеми причастными членами деятельности. Представленная структура модели позволяет разработать модуль интегративных уроков. В данном случае интегрируются две дисциплины через внутрипредметную и межпредметную связей. Также, отмечает отечественный ученый Торекулова П.Ш., есть возможность интеграции нескольких предметов одной или разных образовательных циклов [13, С.26]. Учитель может действовать одинаково на каждом этапе планирования. Все три этапа описывались выше, и сейчас предоставляется детальная система ведения проектирования урока. Сначала учитель рассматривает ситуацию в рамках интеграционного поля взаимодействия. Согласно запросам одного базового предмета учителю необходимо определить какие дисциплины могут нести партнерство во взаимодействии знаний и умений учащихся, затем рассмотреть схожие темы, вопросы для интеграции, поставить цель и задачи планируемого

интегративного занятия, и на основе интегративных связей структурировать содержание интегративного занятия по учебным материалам разных дисциплин. На данном этапе также важны информационно-коммуникационные компетенции преподавателя. Он должен уметь применять технические навыки, уметь организовывать процесс обучения учитывая социальные и психологические особенности образовательного процесса для достижения педагогической цели. Более того, учитель должен стать скафолдером, который активизирует навыки ИКТ, а вместе с ним продуктивное взаимодействие с потенциальными участниками учебной деятельности [14, С.262].

На очередном этапе проектирования интегративного занятия необходимо подготовить методы, приемы, формы и средства учебного процесса. Занятия могут проходить в виде традиционного формата, экскурсии, урока-практикум, дискуссии, лабораторной работы, презентации проекта, составления кейса, деловой игры. В планировании урока необходимо учитывать взаимодействие всех участников учебного процесса через работу в группе, в парах и скафолдинга (Дэвида Вуда, Джерома Брунера, 1976). Все виды и формы должны исходить из конкретного SMART цели интегративного урока. Теория целеполагания SMART берет свое начало в работе «Теория целеполагания и продуктивности» 1990 года, авторами которого являются Д-р Эдвин Лок и д-р Гэри Лэтэм. В работе описывается необходимость в постановке сложных, значимых для человека конкретных целей, и пять основных характеристик для успешной постановки цели [15]. Данная часть интегративного урока содержит следующие компоненты как представление формы планирования интегративного урока, сбор методов и дидактического материала, рассмотрение ожидаемых результатов обучения, разработка этапов совместной работы учителя и учащихся. Особую роль здесь играет сам преподаватель, его личная позиция, личные исследования. Умение учителя использовать весь свой потенциал и возможности в построении процесса вза-

имодействия с учеником, партнерство в реализации педагогического процесса. Педагог должен соблюдать демократичный стиль работы, высокий уровень эмпатии, рефлексии, толерантности к личностным качествам учеников и их мировоззрению, поощрять партнерские отношения в образовательной сфере [16, С.278].

И на крайнем этапе планирования интегративных уроков представляются контрольно-измерительные средства для выявления учебных достижений учащихся (задания, тексты, проектные темы и т.д.). Желаемый результат может быть достигнут при применении всех дидактических условия на всех трех этапах интегративного урока. Учебные дисциплины, находящиеся во взаимодействии друг с другом в обусловленном контексте, являются средствами, способствующими организации эффективной деятельности учащихся. Основным индикатором продуктивной деятельности обучаемых являются знания и умения, приобретенные в процессе интегративных уроков [7, С.26].

На начальном этапе экспериментальной работы нами были проанализированы школьные программы по предметам 3 класса на четвертую четверть. Согласно программе «литературное чтение» изучается раздел «Вода – источник жизни», в котором дети изучают произведения А. Усачева «Откуда берется вода», Ш. Кудайбердыулы «Чаша жемчуга», Г.Х. Андерсен «Ромашка»; по казахскому языку изучают раздел «Су тіршілік көзі», и грамматическую темы: «Негізгі сын есім», «Сан есім»; по русскому языку запланированы следующие темы: «Вода как источник жизни», «Интересные факты о воде» и грамматические темы «Наречие как часть речи и его роль в предложении»; по английскому языку тема модуля полностью совпадает с темами по литературе, казахскому и русскому языкам: «Water, water everywhere», «Rain, rain» и по грамматике повторяют с углублением тему «Present Continuous Tense», согласно спиралевидной программе обновленного содержания. Для применения предметно-языкового интегрированного обучения, также были рассмотре-

ны темы по естествознанию: «Физика природы», «Вода – источник жизни», «Силы и движения» и т.д. [17, СС.94-97]. Обновлённые программы построены на основе сквозных лексических тем, по всем предметам начальной школы. Для разработки плана интегративного урока по одному предмету, студенты изучали материал по всем предметам, и, например, если базовый предмет русский язык, то по теме «Вода источник жизни», были представлены элементы материалов по казахскому, английскому языкам, литературе и естествознания. Процентное соотношение предметов в данной разработке у всех было по-разному, но базовый предмет имел «львиную долю» в плане.

Анкетирование студентов – участников практического занятия раскрыло актуальность данного исследования и преимущества интегративных занятий. Например, на вопросы «*Как вы относитесь к идее преподавания интегративных уроков в начальной школе? Как Вы понимаете ее значимость? Соответствует ли Вашим потребностям в обучении в ВУЗе?*», большинство респондентов считают: «*Идея, я считаю, отличная. Будет легче детям осваивать новые знания и видеть мир в целом. Не будет обособления предметов и вопросов, зачем тот или иной предмет нужен*». На вопросы: «*Как вы относитесь к сегодняшнему практическому занятию? Насколько эффективным, по Вашему мнению, был разработан план интегративного урока?*», участники отметили занимательность разработки интегративного урока, а также результативность, так как все учащиеся получают дифференцированные задания, которые учитывают не только уровни обучения, но и по теории множественного интеллекта выполняют задания согласно спектру когнитивных способностей учащихся. Студенты отмечают, что один из предложенных методов «Словесная игра на 3 языках» позволит детям осваивать языки в непринуждённой форме. Также, участники подчеркнули, что они не столкнулись с какими-либо проблемами во время практического занятия. И на последний вопрос «*Какая поддержка Вам сейчас нужна чтобы из-*

учать интегративную методику преподавания в начальных классах?», все респонденты отметили необходимость изучения методов и приемов для интегративных уроков.

Дискуссия. Основными преимуществами интегративного подхода являются его актуальность, результативность, нацеленная на формирование функциональной грамотности детей. Благодаря данному подходу дети смогут целостно воспринимать мир, а также, если интегрировать каждый урок, они лучше и легче будут осваивать учебную программу. Увлекательно провести целостный урок, где за 45 (40) минут дети охватывают 5 предметов. На таком уроке они узнают новое, закрепляют пройденное и практикуют свои знания в рамках другого предмета, что позволяет им видеть целостную картину мира. Разработка таких уроков заставляет учителя мыслить шире, креативные, гибче, а также стимулируется интерес к тому, какой может получиться многофункциональный урок. Вместе с тем, прослеживаются трудности разработки плана интегративного урока относительно времени на подготовку, где за короткое время нужно многое успеть, что-то с чем-то совмещать и давать лишь краткую дополнительную информацию, собрать так, чтобы гармонично сочетались задания на уроке, чтобы одно вытекало из другого и смотрелась как одна картинка, и были интересными.

Интегративный подход к обучению представляется как концепция разновекторного образования. Интеграция знания и навыков по различным школьным предметам обеспечивает синтез изучаемого вопроса в междисциплинарных перспективах. Данный подход, основанный на социокультурной теории обучения Л.С. Выгодского направлен на внедрение междисциплинарных навыков в начальной школе для обучения интегративных мыслителей [18, СС.244-268]. Междисциплинарность в образовании — это «процесс, а не фиксированная совокупность содержания», таким образом вопрос педагогики неизбежен. Интерес исследователей к интегративному подходу к обучению на современном этапе остается самым актуальным,

он поощряется и оспаривается учителями в преподавательской практике. Обсуждается не процесс обучения или сами результаты, а связи и темы, ориентированные на ученика. Таким образом, «интегративное обучение» используется для различения этого аспекта. Интегративное обучение осуществляется как с одним преподавателем, так и в сотрудничестве с двумя или больше учителей. Цели интегративного обучения могут быть разными. Подчеркивая эмансипацию, интеграция направлена на укрепление способности учащихся разносторонне понимать свое отношение к окружающему миру. Это значит, что вопросы для интеграции широки и касаются жизни студентов и практики. Для реализации используются способность учителя выбирать наилучшее преподавание и методы обучения для развития восприятия учащихся через связи между разными предметами. Наличие общих компетенций учителей и кандидатов в учителя имеет ключевое значение с точки зрения создания более совершенных и уникальных образовательных процессов. Знание того, сколько учителей и кандидатов в учителя имеют эти компетенции, также важно, как и создание модели компетенций [19, С.262]. Следовательно,

учителя, обеспечивающие интегративную методику, должны быть сами интегративными мыслителями, чтобы понимать последствия педагогического выбора, который они сделали.

С более компетентностно-ориентированной точки зрения интеграция используется для укрепления навыков и знаний, учащихся по междисциплинарной теме, которая полезна для достижения целей обучения. Учителя-практики, использующие данный метод, должны руководствоваться целями обучения, которые должны достичь учащиеся. Эти сложные приемы, воплощают различное восприятие роли и автономии учителей, но в школах реализация часто представляет собой сочетание элементов обоих подходов.

Заключение. Таким образом, анализ проведенного исследования позволил понять, что внедрение в программу вуза курса по методике преподавания интегративной технологии обучения является необходимым условием совершенствования процесса обучения. Стажеры смогут адаптироваться уже на первых порах учительской деятельности, что значительно способствует эффективности преподавания в начальной школе, где уже сегодня реализуется SMART обучение.

Список использованных источников:

- [1] William F. Pinar. What is Curriculum Theory? August 2, 2012 <https://www.academia.edu/3605466/> (дата обращения: 05.11.2021).
- [2] Атнашева Л.В. Развитие критического мышления младших школьников посредством использования приемов критического мышления и кейс-технологий //Россия и Европа: связь культуры и экономики: Материалы XIV междунар. науч.-практ. конф. /Отв. редактор: Н.В. Уварина. – Прага, 2016. – С. 108-111.
- [3] Кондрашенкова Т.А. Подготовка будущего учителя к работе по развитию логического мышления младших школьников в контексте нового стандарта //Актуальные вопросы профессиональной подготовки современ. учителя начальной шк. – 2016. – №3. – С.138-144.
- [4] Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования: Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года №604. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 ноября 2018 года № 17669.
- [5] Акимова О.Б., Чапаев Н.К. Интегративный подход к созданию акмеологически ориентированной системы общепедагогической подготовки педагога профессионального образования /О.Б. Акимова, Н.К. Чапаев //Философия образования. Образовательная политика. – 2012. – Вып. 10. – С.8-16.
- [6] Зимняя И.А., Земцова Е.В. Интегративный подход к оценке единой социально-профессиональной компетентности выпускников вузов /И.А. Зимняя, Е.В. Земцова //Высшее образование сегодня. – 2008. – №5. – С.14-19
- [7] Абсатова М.А. Педагогические условия осуществления интегративного подхода в учебном процессе школы (по циклу гуманитарных наук): Дисс... канд.пед.наук. – Алматы.: 2002. – 165 с.

[8] Баляйкина В.М., Маскаева Т.А., Лабутина М.В., Чегодаева Н.Д. Межпредметные связи как принцип интеграции обучения //Современные проблемы науки и образования. – 2019. – №6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320> (дата обращения: 05.11.2021).

[9] Oliver, Gillian & Foscarini, Fiorella. (2020). 8 – The Metalevels: Language and Trust. 10.29085/9781783304011.009.

[10] Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего, общего среднего образования Республики Казахстан. Приказ МОН РК от 8 ноября 2012 года №500. Зарегистрирован в Министерстве юстиции РК 10 декабря 2012 года №8170. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200008170#z58051> (дата обращения: 05.11.2021).

[11] Schulte-Körne G. Mental Health Problems in a School Setting in Children and Adolescents. Dtsch Arztebl Int. 2016;113(11):183-190. Doi:10.3238/arztebl.2016.0183

[12] Современные методы и технологии преподавания иностранных языков: Сб.науч. статей /Отв.ред. Н.В. Кормилиная, Н.Ю. Шугаева. – Чебоксары: Чуваш.ГПУ, 2019. – 449 с.

[13] Турекулова П.Ш. Интегрированные уроки в развитии продуктивной деятельности учащихся: Автореф... дис.канд.пед.наук. – Туркестан, 2006. – 26 с.

[14] Жумабаева А.Е., Лебедева Л.А., Умирбекова А.Н., Сартаева Н.Т.(2021). Teachers' Views on the Use of Information and Communication Technologies (ICT) in Education Environments. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 16(3), 261-273. Kassel, Germany: International Journal of Emerging Technology in Learning. Retrieved September 28, 2021 from <https://www.learntechlib.org/p/219032/>.Scopus (дата обращения: 05.11.2021).

[15] Dr.Edwin Locke, Dr. Gary Latham (2019) A Theory of Goal Setting & Task Performance. – URL <https://smallbusiness.chron.com/theory-goal-setting-locke-latham-1879.html> (дата обращения: 29.11.2021).

[16] Амирова А., Жексембекова М.И., Таубаева Г.З., Жундибаева Т.Н., Уайдуллайкызы Э. (2020). Creative and research competence as a factor of professional training of future teachers: Perspective of learning technology. World Journal on Educational Technology: Current Issues.12(4), 278-tps://doi.org/10.18844/wjet.v12i4.5181-Scopus (дата обращения: 29.11.2021).

[17] Усманова З.Ф., Заяц Т.В., Мукажанова Г.Ж. Реализация технологии CLIL в условиях полилингвального обучения //Филология и лингвистика в современном мире: материалы I Междунар.науч. конф. (г. Москва, июнь 2017 г.). – Москва: Буки-Веди, 2017. – С.94-97. – URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/235/12596/> (дата обращения: 29.11.2021).

[18] Выготский Л. С. Проблема возраста //Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 тт.; Т.4. М.: Педагогика, 1984.– С. 244-268

[19] Жумабаева А.Е., Жумаш З., Лебедева Л.А., Садуакас Г., Нургалиева С., Жораева С.Б. Professional teaching competence in preservice primary school teachers: Structure, criteria and levels//World Journal on Educational Technology: Current Issues, Том 13, Выпуск 2, Страницы -262с, April 2021 ISSN 13091506, <https://www.scopus.com/sourceid/21100925870> Scopus (дата обращения: 29.11.2021).

References

[1] William F. Pinar. What is Curriculum Theory? August 2, 2012 <https://www.academia.edu/3605466/> (data obrashcheniya: 05.11.2021).

[2] Atnasheva L.V. Razvitie kriticheskogo myshleniya mladshih shkol'nikov posredstvom ispol'zovaniya priemov kriticheskogo myshleniya i kejs-tekhnologij //Rossiya i Evropa: svyaz' kul'tury i ekonomiki: Materialy XIV mezhdunar. nauch.-prakt. konf. /Otv. redaktor: N.V. Uvarina. – Praga, 2016. – S. 108-111.

[3] Kondrashenkova T.A. Podgotovka budushchego uchitelya k rabote po razvitiyu logicheskogo myshleniya mladshih shkol'nikov v kontekste novogo standarta //Aktual'nye voprosy professional'noj podgotovki sovrem. uchitelya nachal'noj shk. – 2016. – №3. – S.138-144.

[4] Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshcheobyazatel'nyh standartov obrazovaniya vsekh urovnej obrazovaniya: Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2018 goda №604. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 1 noyabrya 2018 goda № 17669.

[5] Akimova O.B., Chapaev N.K. Integrativnyj podhod k sozdaniyu akmeologicheski orientirovannoj sistemy obshchepedagogicheskoy podgotovki pedagoga professional'nogo obrazovaniya /O.B. Akimova, N.K. Chapaev //Filosofiya obrazovaniya. Obrazovatel'naya politika. – 2012. – Vyp. 10. – S.8-16.

[6] Zimnyaya I.A., Zemcova E.V. Integrativnyj podhod k ocenke edinoj social'no-professional'noj kompetentnosti vypusnikov vuzov /I.A. Zimnyaya, E.V. Zemcova //Vysshee obrazovanie segodnya. – 2008. – №5. – S.14-19

[7] Absatova M.A. Pedagogicheskie usloviya osushchestvleniya integrativnogo podhoda v uchebnom processe shkoly (po ciklu gumanitarnykh nauk): Diss... kand.ped.nauk. – Almaty.: 2002. – 165 s.

[8] Balyajkina V.M., Maskaeva T.A., Labutina M.V., CHegodaeva N.D. Mezhpredmetnye svyazi kak princip integracii obucheniya //Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2019. – №6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320> (data obrashcheniya: 05.11.2021).

[9] Oliver, Gillian & Foscarini, Fiorella. (2020). 8 – The Metalevels: Language and Trust. 10.29085/9781783304011.009.

[10] Ob utverzhdenii tipovykh uchebnykh planov nachal'nogo, osnovnogo srednego, obshchego srednego obrazovaniya Respubliki Kazahstan. Prikaz MON RK ot 8 noyabrya 2012 goda №500. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii RK 10 dekabrya 2012 goda №8170. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200008170#z58051> (data obrashcheniya: 05.11.2021).

[11] Schulte-Körne G. Mental Health Problems in a School Setting in Children and Adolescents. Dtsch Arztebl Int. 2016;113(11):183-190. Doi:10.3238/arztebl.2016.0183

[12] Sovremennye metody i tekhnologii prepodavaniya inostrannykh yazykov: Sb.nauch. statej /Otv.red. N.V. Kormilina, N.Yu. Shugaeva. – Cheboksary: Chuvash.GPU, 2019. – 449 s.

[13] Turekulova P.Sh. Integrirovannye uroki v razvitii produktivnoj deyatelnosti uchashchihsya: Avtoref... dis.kand.ped.nauk. – Turkestan, 2006. – 26 s.

[14] Zhumabaeva A.E., Lebedeva L.A., Umirbekova A.N., Sartaeva N.T.(2021). Teachers' Views on the Use of Information and Communication Technologies (ICT) in Education Environments. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 16(3), 261-273. Kassel, Germany: International Journal of Emerging Technology in Learning. Retrieved September 28, 2021 from <https://www.learntechlib.org/p/219032/>.Scopus (data obrashcheniya: 05.11.2021).

[15] Dr.Edwin Locke, Dr. Gary Latham (2019) A Theory of Goal Setting & Task Performance. – URL <https://smallbusiness.chron.com/theory-goal-setting-locke-latham-1879.html> (data obrashcheniya: 29.11.2021).

[16] Amirova A., Zheksembekova M.I., Taubaeva G.Z., Zhundibaeva T.N., Uajdullajkyzy E. (2020). Creative and research competence as a factor of professional training of future teachers: Perspective of learning technology. World Journal on Educational Technology: Current Issues.12(4), 278-tps://doi.org/10.18844/wjet.v12i4.5181-Scopus (data obrashcheniya: 29.11.2021).

[17] Usmanova Z.F., Zayac T.V., Mukazhanova G.Zh. Realizaciya tekhnologii CLIL v usloviyah polilingval'nogo obucheniya //Filologiya i lingvistika v sovremennom mire: materialy I Mezhdunar.nauch. konf. (g. Moskva, iyun' 2017 g.). – Moskva: Buki-Vedi, 2017. – S.94-97. – URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/235/12596/> (data obrashcheniya: 29.11.2021).

[18] Vygotskij L. S. Problema vozrasta //Vygotskij L. S. Sobranie sochinenij: v 6 tt.; T.4. M.: Pedagogika, 1984.– S. 244-268

[19] Zhumabaeva A.E., Zhumash Z., Lebedeva L.A., Saduakas G., Nurgaliev S., Zhoraeva S.B. Professional teaching competence in preservice primary school teachers: Structure, criteria and levels//World Journal on Educational Technology: Current Issues, Tom 13, Vypusk 2, Stranicy -262c, April 2021 ISSN 13091506, <https://www.scopus.com/sourceid/21100925870> Scopus (data).

**Қазақстанның бастауыш сынып оқушыларын оқытуға интегративті тәсілді іске асыруға
болашақ педагогтарды кәсіптік даярлаудың рөлі туралы**

Д.М. Найманова¹, Л.А. Лебедева¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)*

Аңдатпа

Қазақстан мектептеріндегі бастауыш сыныптарда оқытуда интегративті әдісті қолдану үшін оқушыларды кәсіби даярлаудың маңыздылығы мақалада қарастырылады. Интегративті сабақты құрастыруда қолдануға болатын жаттығулар мен әдістердің мысалдарын келтіреді. Жоғары оқу орнының курсының силлабустарында интегративті тәсілді қолдана отырып, сабақты әзірлеу бойынша практикалық сабақтарды қалай өткізу керектігі туралы тақырыптар әрқашан нақты көрсетілмейді. Ал студенттердің практикалық дағдыларын жетілдіруге жүйелі түрде ықпал ететін технологияларды қолдану арқылы оқушылардың оқыту дағдыларын оңтайландыру қажет. Зерттеудің проблемасы болашақ мұғалімдер мектепте тәжірибеден өту барысында интегративті әдістемені дұрыс қолдана алмайды. Студенттер осы әдістеменің теориялық және практикалық аспектілерін оның бастауыш деңгейде оқу процесінде кеңейтілген қолдануына байланысты ұсынуы керек және олардың педагогикалық мансабының басталуы кезеңінде тиімді оқу нәтижелеріне ие болуы керек. Бастапқы деңгейдің болашақ мұғалімі әртүрлі пәндердің әдістемесі бойынша оқыту дағдыларына ие болуы және оларды біріктіре білуі керек. Ғылыми жұмыс үшін бастауыш білім берудің оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік кешендер, бастауыш деңгей пәндерін кіріктіру тақырыбына арналған дәрістер мен диссертациялар пайдаланылды. Жұмыс Алматы қаласындағы жоғары оқу орны – Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінде жүргізілді. Зерттеудің сауалнамасына сәйкес бастауыш мектепте интегративті сабақтарды жобалау курсы енгізу қажеттілігі оны педагогикалық мамандықтың барлық курс студенттерін оқыту жүйесіне енгізу үшін жеткілікті негіздемеге ие.

Түйін сөздер: интегративті тәсіл; практикалық дағдылар; силлабус; оқу мазмұны; педагогикалық процесс; инновациялық әдістер; клиптік ойлау.

**The role of professional training of future teachers to implement the integrative approach in the
education of Kazakhstani elementary schoolchildren**

Д.М. Найманова¹, Л.А. Лебедева¹

¹ *Abai University (Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article presents the significance of professional training of students for the application of the integrative approach to teaching in the elementary grades in schools of Kazakhstan. Examples of exercises and techniques that can be used to design an integrative lesson are offered. The syllabus of a higher education course does not always clearly reflect the topics of how to conduct practical lessons on designing a lesson using the integrative approach. And to optimize the teaching skills of students should be through the use of technology that systematically contribute to the improvement of practical skills of students. The problem of the research is that future teachers, passing the internship in the school are not always able to apply the integrative methodology correctly. Students need to present the theoretical and practical aspects of this methodology in connection with its extended application in the process of teaching in the primary level and have effective learning outcomes already at the beginning of their teaching career. The future elementary teacher must have the skills to teach the methods of various disciplines and be able to integrate them. For the research work, primary education curricula, educational-methodical complexes, lectures and dissertations on the subject of integrating primary level subjects were used. The work was conducted in the higher educational institution of Almaty - Kazakh National University named after Abay. According to the review of the research, the necessity of introducing the course of designing integrative lessons in the elementary school has a sufficient grounding in the system of students' training of all the courses of the pedagogical specialty.

Keywords: integrative approach; practical skills; syllabus; learning content; pedagogical process; innovative methods; clip thinking.

Поступила в редакцию 11.01.2022

IISTI 14.37.09

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.25>G.KOSMAGANBETOVA*¹, K. AGANINA²¹Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov (Aktau, Kazakhstan),²Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)gulzhazira.kosmaganbet@gmail.com¹; aganinak@mail.ru²**FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCY OF EDUCATION
MANAGERS TAKING INTO ACCOUNT THE CHALLENGES
OF THE 21ST CENTURY***Abstract*

The article deals with the problem of studying modern methods and technologies for the formation of entrepreneurial competency of education managers during the period of the increasing importance of entrepreneurial education, taking into account the challenges of the 21st century. Entrepreneurial competency at the present stage is the main ability of the future when there is a need to master and form this competence not only by economic specialists or entrepreneurs but also by any professional. Educational organizations have different opinions of applicants, scientists of the pedagogical direction, and over time need more in-depth research. On the recommendation of scientists, to form entrepreneurial abilities in a student, a teacher needs to master this competency. Well, the formation of this competency consists of several modern methods. In this regard, the article presents the results of a comparative study of programs of organizations of entrepreneurial education in the development of entrepreneurial competencies. The works of foreign scientists on the abilities and talents included in the number of entrepreneurial competencies are widely considered and analyzed. At the end of the article, the characteristics of teachers with entrepreneurial competencies are given.

Keywords: Entrepreneurial competence; Entrepreneurial thinking; Entrepreneurship education; Entrepreneurial pedagogy; Education managers.

Introduction. New technological changes are becoming a new way of working, living and communicating. In the current 21st century, the period of intensive transformation, new changes in the needs of society, is facing challenges at all levels. In general, the biggest challenge is not only self-transformation but also rapid development in economic, educational, political, social, scientific and other areas. That is, these social changes, along with the education of young professionals, lead to an increase in communication skills and sustainable development.

In this regard, professionals need to be ready for lifelong learning. Due to the exponential growth of all information, information quickly becomes obsolete, so continuous development is the only way to meet the requirements of the 21st century and it is important to use technology skillfully. In modern times, information and

communication technologies are widely used in such areas as industry, science and business. The introduction of new technologies in education creates some difficulties for students and teachers. It is also a great time for education professionals to change. The nature of education is changing. [1]

Many educational organizations are also recognizing programs and opportunities for exemplary teacher training, making changes to meet the needs of 21st-century students, and focusing on entrepreneurship education. Entrepreneurship plays a key role in the development of the economy of any state. In this regard, the formation of civilized modern entrepreneurship in the economic space of Kazakhstan is one of the most important strategic factors for sustainable economic development and achieving a normal standard of living for the population. It is entrepreneurial income

that is the most important internal source of economic development, and as a result, genuine entrepreneurs are the productive force that turns into a strategic factor in the development of the national economy [2].

For economic development, it is necessary to have a mass of entrepreneurs with the appropriate abilities, knowledge, professionalism and relevant experience [3].

The importance of training and retraining of senior personnel is noted by the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025, which indicates the need for the formation of a personnel reserve of managers from among the leaders in their field, as well as the introduction of an assessment of the activities of heads of educational organizations, the organization of certified management qualification courses for heads of educational organizations [4].

In this regard, one of the most important directions of economic development in modern Kazakhstan is the preparation of high school students for entrepreneurship. In this direction, the Ministry of Education recommended the introduction of the subject “Fundamentals of Entrepreneurship and business” into the educational process of secondary schools [5].

The main body. Currently, in Kazakhstan, the training of managers in entrepreneurial education in state educational institutions is carried out in different directions. As T.A. Volshina noted: “a modern teacher should be not only a high- quality teacher, but also a manager who has mastered the basics of managing the education system, creating innovations necessary for the state, society and the market” [6].

Society as a whole develops not only from entrepreneurs, but also from professionals with entrepreneurial competence. Modern educational standards include general, general professional competencies, systems of critical thinking, development and implementation of projects, teamwork and leadership, and communication accepted in the pedagogical field. These competencies are directly related to the education market, where entrepreneurship can be organized.

Entrepreneurial competence of education managers is formed through the development of innovative perspectives and opportunities in education. The entrepreneurial competence of education managers is achieved through the formation of the following qualities and the transformation of entrepreneurial education:

- organizational (initiative, professionalism, risk, decision making)
- creativity (creativity, innovation)
- management (leadership, responsibility, self-confidence) [7].

Entrepreneurial competence is an integrative originality of interrelated special abilities necessary to achieve success in the professional activities of a teacher [8].

In accordance with the needs of the 21st century, the automation of artificial intelligence, robotics, business processes lead to a decrease in the share of human capital. Thanks to this, the structures of production and business are changing, the portfolio of employers’ competencies based on innovative values is changing. In the first place was 4K – creativity, critical thinking, collaboration and communication [9].

At the same time, managers and graduates of educational institutions are required to introduce not only hard skills, but also soft skills, constantly updating their competencies and offering continuous education. In the 2018 Global University Entrepreneurial Spirit Student’ Survey (GUESSS), 3,425 student participants indicated that 1,615 respondents were interested in entrepreneurship, and 64% believed they were entrepreneurial. About 20% of 1615 respondents noted the need for entrepreneurial competencies and skills [10].

Methods. For Research on the formation of entrepreneurial competency of education, managers are used theoretical research methods, bibliography and special studies, books and periodicals and more than 50 scientific works of researchers of far and near countries of the world have been studied. The studied methods and methodologies for the formation of entrepreneurial competencies in education managers were analyzed, materials on the creation of a training module for teachers for the

formation of competency as entrepreneurial and initiative were studied. The works of the studied scientists were analyzed and synthesized for use in the development of entrepreneurial skills, depending on the learning conditions in our country, during the writing of the theoretical part of the study, consultations were held with professors from the Putra Malaysia University, and the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, as well as professors from the University IOWA from the USA, and Bath Spa University from London. And used axiomatic research methods for study, have been studied normative references as Law of Republic of Kazakhstan on Education dated July 27, 2007 №319-III, the state program of development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, also about confirmation the state program for the development of Education and Science Republic of Kazakhstan for 2020-2025 years.

In addition, at the stage of theoretical research, new modern methods of formation of entrepreneurial competence were considered, moreover, the following new requirements and changes of the 21st century were developed. The development of digital technologies, technological capabilities offers new requirements for the development of entrepreneurial competence, the development of new capabilities. The research analyzes new methods, exploring new challenges of the 21st century. The training programs of teachers of entrepreneurship of foreign educational organizations have been studied, new modern, highly effective experiments have been synthesized.

Research result. In the research work carried out to study the methods of formation of entrepreneurial competence of managers in the field of education, considering the new challenges of the 21st century, the following results can be traced in the works of domestic and foreign scientists. The development of entrepreneurial competencies is currently becoming a very relevant area, universities and organizations in the world are conducting several studies in this direction, one of which in the book

Daniele Morselli Change laboratory examines creativity, innovation, the development of risk management abilities through entrepreneurial education. The realization of the idea shows that lifelong learning competencies are initiative and entrepreneurial feelings. This literature says that teachers can teach students these abilities only when they become entrepreneurs themselves. The Change Laboratory is aimed at developing initiative and entrepreneurship through on-the-job training of teachers. The Change Laboratory has an impact in two directions. The first type of influence affects the creation of a new concept and idea, i.e., the renewal of pedagogy and learning. Well, the other side is that in the process, when implementing new solutions, the teaching staff develops their collective transformational power and can turn an idea into action. In this laboratory, students and teachers learn through entrepreneurship, not about entrepreneurship. According to the recommendation of the European Commission, competence is a set of knowledge, skills and abilities related to the context: (1) communication in the native language; (2) communication in a foreign language; (3) mathematical competence and key competencies in science and technology; (4) ICT competence; (5) training; (6) public and civic competence; (7) initiative and business sense, (8) culture [11].

In entrepreneurial education in Europe, the development of entrepreneurial ability and thinking is aimed at recognizing the social importance of entrepreneurship. Internationally, North America is a leading venture capitalist, dynamic in entrepreneurial education, and entrepreneurship is a major indicator of economic growth. America is acquiring a special long tradition in entrepreneurial education to realize and commercialize research, innovation, knowledge. According to American scientists Neck and Corbett: “we define entrepreneurship education as developing the mindset, skillset, and practice necessary for starting new ventures”. Entrepreneurship education in China is at an early stage of development, courses in educational institutions are growing and developing at a rapid pace [12].

Table 1

Comparative analysis of business education and enterprise training in Europe

Entrepreneurial focus	Enterprise focus
How to start a business, including the basic processes of starting a business	Intensive training is the pedagogical pedagogy of the enterprise
How to plan and launch a new venturebusiness	Knowledge required to work effectively in a rapidly changing market
How to develop and manage a business	How business works, especially small business
Improving the skills and behavior needed to run a business	Human as a business person

The Change Lab aims to develop the entrepreneurial skills of school teachers. This study uses a method of teaching business and initiative skills through entrepreneurship rather than through knowledge of entrepreneurship. The Entrepreneurship Introductory Course is designed for undergraduate students of any faculty with a focus on non-business students. It runs over 15 weeks and aims to (1) raise awareness and interest in entrepreneurship, (2) explore key terms and concepts, and (3) test the process of generating and presenting ideas. The report discusses what inspires the student and the topics covered in the interview lessons. The second task is a team one and involves developing a business idea with an emphasis on key aspects of the new venture, such as a value proposition. The event has a variety of outcomes that modernize the business learning process: an idea brief, a three-minute elevator presentation to raise money with potential investors, a consumer-focused showcase, potential investor videos on YouTube, and a finale. a report summarizing the key elements of the business plan [12].

Change Laboratory also offers 5 aspects of a business and entrepreneurship based on a Survey for self-testing, aimed at determining the results of the work of entrepreneurial teachers:

1. Entrepreneurship learning outcomes and how and why assessment forms
2. Active entrepreneurship training
3. Entrepreneurship training
4. Networking activities
5. Being an entrepreneur is a lifelong pursuit of education and professional development.

In addition, seven workshops were organized to implement the Change laboratory. The first workshop had two goals: to get acquainted with the conceptual tools and start studying the current situation. At this stage, a specialist was hired to study geodesy and logistics. The fifth workshop was a continuation of the course of geodesy to identify contradictions, the sixth workshop was modelling of new solutions, the last workshop was a continuation of the modelling of new solutions, during which the interdisciplinary project used active didactic flipped class and group work. At the same time, entrepreneurial activity is primarily an economically complex social process, included in the activities of the society [13].

Entrepreneurial activity should take actions based on the perception of opportunities that may differ from the opinions of others. Entrepreneurs use heuristics to create their judgments, thus it is necessary to eliminate the uncertainty [14].

Entrepreneurial teachers are people who are passionate about education, inspiring, open-minded, confident and flexible [15].

They are student and action-oriented, able to listen and sell ideas. They are good team players and masters of communication. Entrepreneurial managers in the field of education include external experts in the training, focusing on life experience. It also supports project-based interdisciplinary learning, group work and collaboration. The classroom is understood as a room for conflict, giving space for different opinions, decisions and ideas. The work of the European Commission “Guide for Teachers” has given several definitions to teachers with

entrepreneurial competence, ie an Entrepreneur is a teacher-trainer, who pays attention to the individual competencies in working with each student.

Given that entrepreneurial education is not only learning to do business but also the development of knowledge and skills, the opportunity to implement ideas, we come to the following conclusions:

– Teachers cannot teach entrepreneurship if they are not entrepreneurs;

– Entrepreneurial competence requires active methods of realizing the innovative and creative abilities of students.

– Entrepreneurial competencies and skills can be formed only through the real- life learning experience.

– Entrepreneurial competence can be taught in individual and general disciplines.

– Entrepreneurship training programs require teachers to work not only with the educational organization but also with the outside community.

– Teachers and educational organizations cannot realize their ambitions without partners with business organizations.

In addition, an analysis of the experience of foreign universities in the formation of entrepreneurial competence, The University of Jyväskylä Finland has introduced several mandatory modules on entrepreneurship: “Introduction to Entrepreneurship”, “Basics of Know-How Business and Entrepreneurship”, “Civic Principles and Entrepreneurship”.

Entrepreneurship in technological education and physical education was also introduced. In the 2013-2014 academic year, an international master’s program was launched based on the course “Entrepreneurship and Innovative Education.” As a result, the level of entrepreneurial competence of students has increased, leaving positive feedback.

Group T Leuven Education College in Belgium at the Institute for the Training of Entrepreneurial Teachers “3 Es” in the main focus:

– Education: developing students’ abilities in four pillars of education within UNESCO, learning to be, learning to know, learning to do, learning to live together;

– Engineering: creating conditions for the formation of a creative and strong learning environment for teachers;

– Enterprising: creation through courage, innovation, leadership [16].

The main purpose of this school is to form flexible, creative, entrepreneurial educators in the school and society. They use some innovative pedagogical methods in the formation of entrepreneurial thinking, such as competency and talent-based teaching, professional practice, teamwork in the project, each student is responsible for their learning process, professors act as coaches, ICT and new media, flexible learning environment.

The prerequisites for the success of this educational organization are:

– Mission and vision: they introduced into the curriculum the concept of education based on the four pillars of UNESCO and the “3 Es”.

– Ability to find the right people: GROUP T – Leuven Education College attaches great importance to the recruitment of new teachers and believes that they work well, they are professionals who are creative, inventive and entrepreneurial

– Placement of experiment: new pedagogical methods and proactive projects require experimental approaches to new spaces, teachers.

As a result, GROUP T – Leuven Education College graduates receive very positive feedback from their workplaces.

In Greece, the University of Ioannina, Department of Early Childhood Education has a program to train teachers in entrepreneurship education. Prospective teachers will take part in training courses (2-3 weeks) during the academic year. They work with organizations to improve their skills in schools:

– School teachers and directors work together,

– Real school life-based learning and hands-on learning;

– Creation of innovative portfolios.

Prerequisites for success: quality theoretical knowledge, good teamwork skills, use of ICT.

The curriculum of the Finland organization HAMK Professional Teacher Education Unit includes the following modules: basic pedagogical theory and professional training,

joint training with organizations for teachers of professional pedagogy. Since 2006, 3 credit courses on the basics of entrepreneurship have been introduced. Since 2012, several modules on Entrepreneurship Education have been added:

– Society, working life and education (4 credits): determines the entrepreneurial education required to work.

– Learning Guide (7 credits): Teachers have the opportunity to promote entrepreneurship in any learning environment.

– Educational network (3 credits): teachers learn the possibility of networking with enterprises and other stakeholders.

– Training for teachers (15 credits) on business expertise [16].

Studying the experience of these analyzed teachers in entrepreneurial education and capacity building, the requirements of the new century require the updating of new skills managing and teaching methods.

Discussion. Given the new requirements of the 21st century, the following results can be obtained on the question of how to support the formation of entrepreneurial competency of education managers. Firstly, in the definition of entrepreneur education manager or manager, the main required competencies are perseverance and initiative, as well as the ability to master ICT and flexibility to change, i.e. the need for lifelong learning in modern times. Secondly, the entrepreneurial education manager, despite the difficulties in conducting his courses, the use of teamwork and project work, and thirdly, the acquisition of entrepreneurial, autonomous approach. The fourth characteristic is the ability to connect and establish cooperation between the disciplines of the educational organization with the disciplines of the outside world. The main work is the organization of interdisciplinary projects. The fifth feature is not only to be entrepreneurial education managers in the educational organization but also to be an entrepreneurial teacher in the external world of professional development. In addition, entrepreneurial competencies and skills are formed only through the application of real-life

experience. Entrepreneurship programs should be supported in pedagogical institutes. Teachers and schools cannot achieve their ambitions without collaborating with businesses and stakeholders.

As foreign experience shows, the results of the interdisciplinary project were associated with the transition from lectures to active didactics, which offers students to train teachers, not about entrepreneurship, but through entrepreneurship.

In addition, the methods of educational organizations:

– Training of well-initiated entrepreneurial teachers;

– Pedagogical educational organizations must clearly define their business goals and missions;

– Entrepreneurial education managers training programs new pedagogy using modern methods: project, active and independent, free learning.

– Qualitative continuation of professional development of teachers.

– Development of pedagogical-managerial networking.

Conclusion Entrepreneurial competency is used as a concept in contexts such as the introduction of new creative innovations, risk-taking, initiative, planning and action management. [17]

Based on this research, the impact of education on the pedagogical entrepreneurial competency of education managers was considered. In this study, the entrepreneurial competence of education managers plays an initiating, guiding, supporting role in the teaching of entrepreneurship to students through the development of pedagogical thinking.

Research shows that interdisciplinary projects can improve the entrepreneurial skills of teachers. However, the acquisition of entrepreneurial competence does not happen automatically by grouping teachers, i.e. the formation of competencies is a complex and dynamic process. In addition, the study notes that the entrepreneurial competence of teachers develops as a result of special institutional programs.

References

- [1] Boyles, T. 21st-century knowledge, skills, and abilities and entrepreneurial competencies: A model for undergraduate entrepreneurship education. *Journal of Entrepreneurship Education*, 2012. – 15 (41). – PP.41-55 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://www.proquest.com/openview/a1ab60e87367ebe615a1727094a44256/1?pq-origsite=gscholar&cbl=28224> (data obrashcheniya: 04.11.2021).
- [2] The State Program of development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011- 2020. – Astana, 2010. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://primeminister.kz/en/news/gosprogramma-razvitiya-obrazovaniya-do-2025-goda-obnovlenie-uchebnyh-programm-podderzhka-nauki-i-elektronnoe-ent> (data obrashcheniya: 19.11.2021).
- [3] Aganina K. Zh. Formirovanie ekonomicheskogo obrazovaniya shkolnikov na osnove navikov XXI-veka //Pedagogy and Psychology. – 2019. – №1. – PP.30-36
- [4] Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan “On approval of the state program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025” – 2019. – №988. – P.63 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://kaznpu.kz/docs/3.02.2020.22.pdf> (data obrashcheniya: 04.11.2021).
- [5] Aganina K. Zh., Kobdikova Zh.U. Ekonomicheskoe ovrazovanie shkolnikov v usloviyah innovatsii //In the world of Education. – 2018. – №3 (6). – PP.3-8 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://okulyk.kz/wp-content/books/616/616.pdf> (data obrashcheniya: 20.12.2021).
- [6] Voloshina, T.A. Model' formirovaniya predprinimatelskih kachestv studentov pedagogicheskogo vuza //Pisma v Emissiya. Offline: Ehlektronnyj jurnal, 2010 (11), S.1480 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <http://www.emissia.org/offline/2010/1480.htm> (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [7] Potenko, T.A., Muhina, D.V., Asatryan, G.R. Organizacionno-pedagogicheskie usloviya formirovaniya predprinimatelskih kompetencii obuchaiushihsiya pedagogicheskikh naplavlenii //Pedagogika i prosveshenie. – 2019. – №3. – S.20. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-predprinimatelskih-kompetentsiy-obuchayuschihsiya-pedagogicheskikh/viewer> (data obrashcheniya: 20.12.2021).
- [8] Ualieva N.T., Murzalinov A.Z., Almagambetova L.S. Organizational and pedagogical conditions for forming entrepreneurial capabilities in future teachers //Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University. – 2021. – №1. – 33-46. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-85-1-33-46> (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [9] Gurunian T.V., Rojdestvenskaia E. M. Predprinimatel'stvo kak dinamicheskaya kompetentsia: modeli obucheniya //Kreativnaia ekonomika. – 2019. – №13 (9). – SS.1731-1748. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://scholar.archive.org/work/n5egggwgt5akhoqocli4z7zwim/access/wayback/https://creativveconomy.ru/lib/40988?download-pdf=998759011> (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [10] GUESSS: Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey. Natsionalnii otchet GUESSS Kazakhstan, 2018. – P.64. [Ehlektronnyj resurs]: URL: https://www.guesssurvey.org/resources/nat_2018/GUESSS_Report_2018_Kazakhstan.pdf (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [11] Morselli D. The Change Laboratory for teacher training in entrepreneurship education: A new skills agenda for Europe //Springer Nature. – 2019. – P.143. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/23305/1006850.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [12] Anderson A.R., Smith R. The moral space in entrepreneurship: An exploration of ethical imperatives and the moral legitimacy of being enterprising. *Entrepreneurship and Regional Development*. – 2007. – №19 (6). – PP.479-497 [Ehlektronnyj resurs]: URL:[https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkpozje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1858800](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkpozje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1858800) (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [13] Autio, E., Kenney, M., Mustar, P., Siegel, D., & Wright, M. (2014). Entrepreneurial innovation: The importance of context. *Research Policy*, 43(7), 1097-1108. URL: <https://kenney.faculty.ucdavis.edu/wp-content/uploads/sites/332/2019/12/2014-RP-Entrepreneurial-Innovation-Autio-et-al.pdf> (data obrashcheniya: 25.12.2021).
- [14] Barma S., Laferrière T., Lemieux B., Massé-Morneau J., Vincent M.C. Early stages in building hybrid activity between school and work: The case of PénArt. *Journal of Education and Work*. – 2017. – №30 (6), – PP.669-687. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://www.educationandemployers.org/research/early-stages-in-building-hybrid-activity-between-school-and-work-the-case-of-penart/> (data obrashcheniya: 25.12.2021).

[15] European Commission. A new skills agenda for Europe. Retrieved from European Commission, EACEA. – 2016. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223> (data obrashcheniya: 25.12.2021).

[16] Education E. A Guide for Educators. European Commission–DG Enterprise & Industry, Brussels. – 2013. – P.100. [Ehlektronnyj resurs]: URL: Entrepreneurship Education: A Guide for Educators (data obrashcheniya: 25.12.2021).

[17] Amanda Warmerdam, Ioni Lewis, Tamara Banks, "Gen Y recruitment: understanding graduate intentions to join an organisation using the Theory of Planned Behaviour" // Education + Training. – 2015. – Vol.57. – PP.5. [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://eric.ed.gov/?q=generation+AND+y&ff1=autLewis%2c+Ioni&id=EJ1066993> (data obrashcheniya: 25.12.2021).

XXI ғасыр сын-қатерлерін ескере отырып білім беру менеджерлерінің кәсіпкерлік құзыреттілігін қалыптастыру

Г.Н. Космаганбетова², К.Ж. Аганина³

¹Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті (Ақтау, Қазақстан),

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада 21 ғасырдың сын қатерлерін ескере отырып, кәсіпкерлік білім беру маңыздылығы өскен кезеңде білім беру саласы менеджерлерінің кәсіпкерлік құзыреттілігін қалыптастырудың заманауи әдістері мен технологияларын зерттеу мәселесі қарастырылады. Кәсіпкерлік құзыреттілік қазіргі кезең және болашақтың негізгі қабілеттері болып отыр, бұл құзыреттілікті экономикалық бағыттағы мамандар немесе кәсіпкерлер ғана емес, кез-келген кәсіби маман иелену, қалыптастыру қажеттілігі туындауда. Білім беру ұйымдарында педагогикалық бағытта ізденушілердің, ғалымдардың әр түрлі пікірлері бар, және уақыт өткен сайын терең зерттеуді қажет етіп отыр. Ғалымдардың ұсынысы бойынша кәсіпкерлік қабілеттерді білім алушыға қалыптастыру үшін педагог өзінің осы құзыреттілікті игеруі қажет. Ал, бұл құзыреттілікті қалыптастыру бірнеше заманауи дағдыларды мен әдістерді құрайды. Осыған орай, мақалада кәсіпкерлік құзыреттілікті дамытуда кәсіпкерлік білім беру ұйымдарының бағдарламаларының салыстырмалы зерттеу нәтижелері баяндалған. Кәсіпкерлік құзыреттілік қатарына жататын қабілеттер мен таланттар жөнінде шетел ғалымдарының еңбектері кеңінен қарастырылып, талдау жасалған. Мақала соңында кәсіпкерлік құзыреттілікті иеленетін педагогтар сипаттамасы берілген.

Түйін сөздер: Кәсіпкерлік құзыреттілік; кәсіпкерлік ойлау; кәсіпкерлік білім беру; кәсіпкер педагог; білім беру саласы менеджерлері

Формирование предпринимательской компетентности менеджеров образования с учетом вызовов XXI века

Г.Н. Космаганбетова¹, К.Ж. Аганина²

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова (Ақтау, Казахстан),

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье рассматривается проблема изучения современных методов и технологий формирования предпринимательской компетентности менеджеров сферы образования в период возрастания значимости предпринимательского образования с учетом вызовов 21 века. Предпринимательская компетентность в современном мире и является основными способностями будущего, когда возникает необходимость овладеть, сформировать эту компетентность не только специалистами экономического профиля или предпринимателями, но и любым профессионалом. Образовательные организации имеют разные мнения соискателей, ученых педагогического направления, и со временем нуждаются в более глубоком исследовании. По рекомендации ученых для формирования предпринимательских способностей у обучающегося

педагогу необходимо овладеть данной компетенцией. Ну а формирование этой компетенции составляет несколько современных методов. В связи с этим в статье изложены результаты сравнительного исследования программ организаций предпринимательского образования в развитии предпринимательских компетенций. Широко рассмотрены и проанализированы труды зарубежных ученых по способностям и талантам, входящим в число предпринимательских компетенций. В конце статьи дается характеристика педагогов, обладающих предпринимательскими компетенциями.

Ключевые слова: Предпринимательские компетенций; предпринимательское мышление; предпринимательское образование; педагог предприниматель; менеджеры образования

Received 07.12.2021.

FTAMP 14.25.01

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.26>

А.Д. АНСАБАЕВА*

*I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Талдықорған, Қазақстан)
aynuransabayeva@gmail.com

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ТӘРБИЕЛЕУ ҮРДІСІНДЕ ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа

Бүгінгі күні жеке тұлғаны тәрбиелеу міндеті бірінші орынға шығады. Оны шешудің басты құралы – тәрбие қызметінің барлық субъектілерінің (педагогтардың, ата-аналардың, балалардың) өзара бірлескен іс-әрекеті. Бұл жұмыстың мақсаты – бастауыш мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу үрдісінде мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынасты орнату, үрдістің тиімділігін арттырудың мүмкін болатын жолдарын зерттеу. Осы тақырыпты зерделегеннен кейін алынған нәтижелер бала тәрбиесіндегі мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынастың теориялық және практикалық негіздері, олардың көзқарастарында ортақ және ерекше белгілерді анықтау, сондай-ақ осы үрдісті жетілдіру бойынша ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады. Бұл зерттеудің практикалық құндылығы мынада: бастауыш мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеудің ұсынылып отырған құралдары мен әдістерін ата-аналар да, мұғалімдер де баламен қарым-қатынас орнатуды жақсарту және сәйкесінше оған тиімді әсер ету, оқушыны қоғамдық қатынастардың толыққанды қатысушысы ретінде қалыптастыру үшін пайдалана алады. Бұдан әрі жұмыстың болашағы осы зерттеуде баяндалған және педагогикалық пен отбасылық тәрбие тұжырымдамасының мазмұнын тікелей ашатын қалыптасқан теориялық негізі бола алады.

Түйін сөздер: тәрбие; бастауыш мектеп; оқушылар; педагогикалық өзара әрекеттесу; мұғалім; ата-аналар.

Кіріспе. Бүгінгі таңда отбасы мен мектеп кішкентай тұлғаны дамытудың бір-бірін толықтыратын екі бағытына айналуда. Әрине, олардың тәрбиелік функциялары әртүрлі, бірақ олардың өзара әрекеттесімі баланың табысты дамуы мүмкін емес. Дәл осы әрекеттесуде баланың ерекшеліктері туралы түсінік қалыптасады және ол арқылы тұлғаның толық қалыптасуы жүзеге асады. Мұғалімнің өзі ата-аналарға баланың даму

ерекшеліктерін түсінуге, тәрбиені бірлесіп жүзеге асыруға көмектеседі.

Кіші мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу үрдісі өте көп уақытты қажет етеді және маңызды. Тәсілді дұрыс таңдау, қажетті құралдарды пайдалану, жұмыс әдістерін дамыту, мұның бәрі оны басқалармен қалыпты қарым-қатынас жасай алатын, өзін-өзі дамыта алатын тұлға ретінде тәрбиелеу мен қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Әрине бұл үрдіс толығымен екі субъектіге, яғни отбасы мен мектепке байланысты.

Отбасы ең алдымен эмоционалды қарым-қатынас институты. Әрбір бала жасына қарамастан (бұл әсіресе ерте жаста көрінеді) отбасында сүйіспеншілікті күтеді. Отбасы сүйіспеншілік қызметімен қатар, әлеуметтену қызметін де атқарады. Дәл осы жерде бала өзінің алғашқы әлеуметтік тәжірибесін алады, әлеуметтік рөлдерге қосылады. Ал, моральдық тұрғыдан толыққанды тұлға болып өсу үшін бұл үрдіске отбасында да, оқу орнында да бірге қарау керек.

«Отбасы адамды дүниеге әкелсе, қалыптастырып, дамытып, жетілдірсе, мектеп арқылы өз бетімен өмір сүруге бейім, қоршаған ортамен тікелей байланыс жасауға қабілетті, тәрбиесі адами құндылықтарға толы, жетілген толыққанды тұлғаны тәрбиелейді» [1].

Бұл мәселенің теориялық мазмұнына келетін болсақ, мектеп пен отбасының педагогикалық өзара әрекеттестігінің, мұндай әсер етудің тікелей объектілері болатын мектеп оқушыларының сапалары мен жағдайындағы сандық және сапалық өзгерістерге әкелетін, атап айтқанда әлеуметтік-психологиялық процестермен және отбасының мектеппен қарым-қатынасымен реттелген тәрбиелік жағдай ретіндегі түсінікті ашу әлі де маңызды. Сонымен қатар, бұл үрдістің мынадай теориялық негіздерін ашып көрсеткен жөн: отбасы мен мектептің біртұтас тәрбие кеңістігін құрудың оңтайлы шарты мұғалімдер мен оқушылардың ата-аналары арасындағы әлеуметтік серіктестікті құру; оқушылардың ата-аналарына педагогикалық білім беру педагогикалық ұжымның жетекші қызметі болып табылады; бірлескен іс-әрекет ата-аналардың өмірлік тәжірибесіне негізделеді, мұғалімдер жаңа білім алуға бағыттайды; кез-келген үрдіс жүйелі және үздіксіз болуы керек. Осылайша, бұл теориялық негіздер мұғалім мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекетіне негізделеді, сонымен қатар, олардың өзара түсіністігі, ортақ мүдделері мен ұмтылыстарын болжайды [2].

Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығын көрсете отырып, алынған нәтиже-

лерді пайдаланудың басымдылығы өте жоғары екенін атап өткен жөн. Бұл бірден кәсіби педагогтарға да, ата-аналарға да бағытталған зерттеудің әмбебаптығымен түсіндіріледі. Сонымен бірге, жұмыста бала өмірінің, оның әлеуметтенуі және басқалармен қарым-қатынасы барысында қажет болатын маңызды салаларының тізімі қарастырылады, оларға мектеп те, отбасы да әсер етуі мүмкін.

Сонымен қатар, бұл жұмысты осы тақырыпты одан әрі зерттеу барысында пайдалануға болады, өйткені онда осы мәселенің негізгі теориялық негіздері ашылған, практикалық мысалдар берілген, сондай-ақ басқа технологияларды қолдану арқылы әрі қарай дамытуға болатын перспективалық ұсыныстар қалыптасқан [3].

Осы тақырыптың өзектілігін ескере отырып, ол бойынша зерттеулер саны өте көп екендігімен келіскен жөн, бірақ ақпараттық технологиялардың және тұтастай алғанда қоғамның дамуымен бірге балаларды тәрбиелеуде қолданатын жаңа құралдардың көбейіп келе жатқанын түсіну керек. Сондықтан бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы – мектеп пен отбасының өзара әрекеттесу үрдісіне жаңа ақпараттық технологияларды тарту және олардың баланы бірлесіп тәрбиелеуі [4].

Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, жұмыстың міндеттерін, атап айтқанда, педагогикалық өзара әрекеттестік тұжырымдамасын, мұндай өзара әрекеттесуді жеңілдетудің қазіргі әдістерін зерттеу, осы үрдісте ақпараттық технологияларды пайдалану деңгейін талдау, сонымен қатар, әдетте осындай байланысты орнатуға бағытталған практикалық құралдарды тұжырымдаған жөн. Жұмыстың мақсаты, әрине, бастауыш мектеп оқушыларын жеке тұлға ғып тәрбиелеуде мектеп пен отбасының педагогикалық өзара әрекеттесуінің негізгі жолдарын табу және бекіту, сондай-ақ мұндай үрдістің тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарды қалыптастыру болып табылады.

Негізгі бөлім. Бұл мәселені зерттеу үш кезеңде жүзеге асырылды, атап айтқанда: бірінші кезеңде берілген зерттеу

тақырыбының теориялық негіздері, яғни ғылыми материалдар қарастырылды, бастауыш мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу барысында отбасы мен мектеп арасындағы байланысты орнату үдерісін зерделеу жоспары бекітілді. Екінші кезеңде зерттеудің жеке элементтеріне талдау жүргізілді, атап айтқанда мектептік тәсіл, оларға отбасылық көзқарастар, 6-9 жастағы бала психикасының ерекшеліктері, оқушының санасына әсер ететін жанама факторларды зерттеу жүргізілді. Қорытынды кезеңде алынған нәтижелерді жинақтау, мұғалімдер де, ата-аналар да қолдана алатын, сонымен қатар, болашақ ғылыми зерттеулердің негізіне жататын қорытындыларды, практикалық ұсыныстар мен құралдарды қалыптастыру жүрді.

Бұл зерттеуде көтерілген мәселе өте өзекті, өйткені балалар қоғамда жетекші орын алады және сәйкесінше болашақта олардың тәрбие деңгейі олардың өміріне ғана емес, сонымен бірге бүкіл қоғамның дамуына әсер етеді. Сондықтан да бұл мәселе балаға, әсіресе бастауыш мектеп жасындағы балаға әсер ететін әрбір элементті терең зерделеп, зерттеуді қажет етеді. Әрине, жұмыстың негізгі құрамдас бөліктерінің бірі – субъектілердің екі тобы, атап айтқанда отбасы мен мектеп, өйткені олар баланың жеке тұлға және қоғамдық қатынастардың толыққанды қатысушысы ретінде қалыптасуына негіз болады. Бұл мәселені қарастыру үшін ең алдымен теориялық негізді құру және жұмыста әрі қарай қолданылатын педагогикалық өзара әрекеттестіктің негізгі құрылымдық элементтерін түсіндіру қажет. Сонымен, педагогикалық өзара әрекеттестік қоғамдағы мәртебелік рөлдік қатынас контекстінде әлеуметтік жүйенің ықпалына жататын, өз кезегінде білім беру жүйесіндегі нормативтік құжаттармен қамтамасыз етілетін, білім беру мекемесінің тәжірибесі негізінде қалыптасатын, сонымен қатар, кәсіби қызметі оқушының белсенділігін арттыруға негіз болатын оқытушымен жүзеге асырылатын білім беру үдерісіндегі өзара байланысты құбылыс ретінде сипаттауға болады. Оның құрылымын қарастыра оты-

рып, оның өзара әрекеттестіктің бірнеше элементтерінен тұратынын атап өткен жөн, атап айтқанда: тәрбиелік, педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық, тұлғааралық, реттеуші және атқарушылық жүйелер. Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, педагогикалық өзара әрекеттестіктің кейбір ерекшеліктерін сипаттауға болады, атап айтқанда: оқу-тәрбие үдерісі субъектілерінің бірлескен іс-әрекеті; негізгі іргетастар – өзара қарым-қатынас, өзара қабылдау, қолдау, сенім, құрмет; субъектаралық қатынастардың өзектілігін қамтамасыз ету; түрлі салаларды қозғайтын айқын құрылымға ие, мысалы: қарым-қатынас, белсенділік, когнитивтік құндылық; жетекші рөл әлеуметтік көзқарастарға тиесілі [5].

Бастауыш сынып мұғалімдерінің өз оқушыларының ата-аналарымен өзара іс-әрекетіне келер болсақ, бұл үрдістің әрқайсысын қарастыру үшін бірнеше бағыттарға бөлуге болады. Атап айтқанда, экологиялық бағыт оқу тәрбие үрдісінде туындайтын материалдық мәселелерді шешу барысында, сондай-ақ оқу немесе шығармашылық жұмыстарды ұйымдастыруда осы екі категория субъектілерін байланыстырады. Мұндай өзара әрекеттесудің мысалы ретінде ата-аналар мен мұғалімдердің консультацияларын және психологиялық кездесулерді жеке және топтық түрде жүзеге асыру болып табылады; кіші жастағы оқушылар үшін қалыпты білім беру ортасын қалыптастыру үрдісі, атап айтқанда, сынып пен мектепті жабдықтау; тәрбиелік сипаттағы жалпы жиналыс; медициналық консультациялар; кіші мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеттері мен дарындылығын дамыту мәселелерін талқылау [6].

Өзара әрекеттестіктің келесі түрі танымдық – бос уақыт болып табылады, оның мазмұны мектеп оқушыларының сабақтан тыс бос уақытын ұйымдастыру және дамыту, сонымен қатар, білім беру мекемесінің ішінде оқу қызметін жүзеге асыру болып табылады. Әдетте, мұндай өзара әрекеттестік сыныптың ерекше дәстүрлерін қалыптастыру, атаулы күндер мен түрлі

мерекелерді арнайы өткүзуді жүзеге асыру, экскурсиялар мен жорықтар ұйымдастыру, сыныпты өнер іс-шараларына тарту, спектакльдер мен концерттер ұйымдастыру. Педагог пен ата-ананың өзара әрекеттесуінің тағы бір саласы ата-ана мен мұғалімнің балаларды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы өзара тәжірибе алмасуы барысында көрінетін тәрбиелік қарым-қатынас болып табылады. Көбінесе мұндай қарым-қатынас сабақтан тыс форматта, еркін қарым-қатынаста немесе мектеп оқушыларының ата-аналарымен бірлескен экскурсиялық сапарларында болады. Әдетте әртүрлі оқу және сыныптан тыс жобалар мен іс-шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға негізделген жобалық бағытқа тоқталмай кету мүмкін емес. Бұл бастауыш сыныптарда жоғарыда аталған іс-шараларды ұйымдастыру бойынша мұғалімнің ұсыныстарымен белгілі бір дәрежеде ата-аналар келісетіндігімен түсіндіріледі, өйткені бұл жаста балалар тек білім жағынан ғана емес, сонымен қатар дене, психологиялық және шығармашылық жағынан да дамуы керек деген сөз [7].

Педагогикалық өзара әрекеттестік түсінігінің мәнін анықтап, оның ерекшеліктерін сипаттай отырып, мектептің ата-аналарды оқу-тәрбие үрдісіне және сәйкесінше бала тәрбиесіне тартуға көмектесетін факторлардың тізімін қалыптастыруға болады. Атап айтқанда, отбасылық бағдарлы педагогикалық тәжірибелерді пайдалану, сонымен қатар, мұғалімдер мен мектеп оқушыларының ата-аналары арасындағы табысты өзара әрекеттесу үшін әдістемелік ұсыныстарды жүзеге асыру мысал болады. Сонымен, оқу орнының әкімшілігі мен тікелей педагогтардың бірінші кезектегі міндеттердің бірі, сонымен бірге отбасымен сенімді, серіктестік қарым-қатынас орнатудың бірінші кезеңі – бала өзін жайлы, сенімді және ең бастысы қауіпсіз сезінетін орта қалыптастыру болып табылатынын атап өткен жөн [8]. Бұл міндетті табысты орындау үшін, атап айтқанда отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуін дамыту үшін, әрине жалпы мектептің сынып жоспарларына сәйкес, білім беру және тәрбие жұмысына

бағытталған тиісті іс-шаралардың толыққанды жүйесін белсенді түрде құрастыру және тиісінше енгізу қажет. Осылайша, бұл үрдіс өзінің тиімді өмір сүруі үшін оқу пәндерінен және мұғалімдер мен ата-аналар арасындағы сабақтан тыс және мектептен тыс тәрбиелік өзара әрекеттестіктің белгілі бір түрлерінен бөлінетін аздаған қаражат пен мүмкіндіктерді қажет етеді [9].

Әдістер. Бұл зерттеу контекстінде педагогикалық өзара әрекеттестік мұғалімдер мен ата-аналардың бір-біріне өзара ықпалы, нәтижесінде кіші мектеп жасындағы оқушыларды тәрбиелеу ретінде қарастырылады. Бұл өзара әрекеттесуді зерттеу үшін ғылыми зерттеудің бірнеше әдістері қолданылды, олардың көмегімен осы мәселенің теориялық және практикалық компоненттері ашылды. Атап айтқанда, жұмыста салыстырмалы талдау әдісі қолданылды, оның негізінде отбасы мен мектепте жиі қолданылатын тәрбие тәсілдеріне зерттеулер жүргізілді, сондай-ақ олардың арасындағы байланыстың қалыптасуына әсер ететін ортақ және ерекше белгілері орнатылды. Жинақтау әдісінің арқасында осы мәселе бойынша статистикалық деректер мен ақпарат пайдаланылды және олардың негізінде зерттеу барысында әзірленген тәсілдер мен тұжырымдамаларды қысқаша қамтитын нәтижелер мен қорытындылар қалыптасты. Логикалық талдау әдісінің негізінде мұғалім мен ата-ана арасындағы қарым-қатынасты қалыптастыру құрылымы қарастырылды, сәйкесінше алынған логикалық алғышарттарға байланысты білім беру қызметкерлері үшін де, отбасы үшін де белгілі бір ұсыныстар қалыптастырылды. Зерттеу үрдісінде модельдеу әдісін қолдана отырып, баланы еңбекке тәрбиелеудің ұсынылған тәсілдерінің негізін қалайтын перспективаларына мысал келтіру үшін бірнеше практикалық жағдайлар құрастырылды. Статистикалық бақылау әдісі жұмыс барысында шешуші болды, өйткені ол статистикалық мәліметтерді жинауға және бағалауға негізделген, атап айтқанда 2019-2020 оқу жылына арналған, бұл белгілі бір факторлардың бала тәрбиесіне әсер етуінің,

ең бастысы олардың тиімділік деңгейінің толық бейнесін береді.

Мақаланың логикалық құрылымы дедукция әдісіне негізделген, өйткені мәселені зерттеу педагогикалық өзара әрекеттестіктің жалпы тұжырымдамасынан мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігіне дейін жүзеге асырылады, бұл екі ұғымды да терең қарастыруға және олардың арасындағы ортақ белгілерді орнатуға мүмкіндік береді.

Көбінесе педагогикалық еңбектерде мектеп пен отбасының тәрбиелік ықпалды үйлестіру мен келісім мақсаты болып табылатын тұрақты ынтымақтастығы болмайынша, мектеп оқушыларымен табысты тәрбие жұмысы мүмкін емес екені жиі кездеседі. Осы мақсатта мұғалімдер, әдетте, өздерінің кәсіби қызметінде балалардың үйіне бару сияқты ынтымақтастықтың нысандары мен әдістерін пайдаланады, бұл тек ересектермен ғана емес, сонымен бірге балалармен тікелей байланыс орнатуға өте жақсы әсер етеді, өйткені олардың қарым-қатынасы бейресми түрде жүреді және олардың арасындағы шекараны белгілі бір дәрежеде жоюға мүмкіндік береді; оларды баланың алдында тұрған мәселелерді талқылауға немесе керісінше шығармашылық немесе сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыру үшін мектепке шақыру; мектептегі ашық есік күндері, соның арқасында ата-аналар мұғалімге қызықтыратын сұрақтарын қоя алады, сондай-ақ оқу үрдісінің өту жағдайларын тексере алады; мұғаліммен де, басқа оқушылардың ата-аналарымен де байланыс орнатуға мүмкіндік беретін сыныптағы ата-аналар жиналысы [10].

Қазіргі заманғы технологиялар мен олардың мектеп пен отбасының өзара әрекеттесу барысында қолдану деңгейі туралы айтатын болсақ, онда бұл, өкінішке орай, айтарлықтай төмен. Бұл белгілі бір дәрежеде жеке бір субъектілердің мұндай бағдарламаларда нақты бір дағдылардың болмауына байланысты. Дегенмен, қоғамға ұсынылатын технологиялардың барлық шеңберін талдай отырып, олардың мұғалім мен ата-ананың ынтымақтастығы барысында жетекші орынға ие болуы керек

екенін анықтау керек. Бұл әдіс бірқатар артықшылықтарға ие, атап айтқанда, ол өте ыңғайлы және жылдам, сонымен қатар, ол табыс нәтижелеріне немесе жеке оқушының мінез-құлқына қатысты белгілі бір дәрежеде жасырын болуға мүмкіндік береді (жалпы ата-аналар жиналысына қарағанда), анағұрлым икемді формат, өйткені ол бірлескен жиналыс үшін мұғалімнің, ата-ананың уақытын қажет етпейді, сонымен қатар еркін сөйлесу мүмкіндігін береді және сайып келгенде, оқушының, оның ата-анасының және сынып жетекшісінің бірлескен жұмысын ұйымдастыру үшін көптеген интерактивті мүмкіндіктері бар. Мұндай бағдарламалардың мысалы ретінде әртүрлі файлдарды, адамдардың көп санын, желілік танымдық ойындарын және мультимедиялық ресурстарды пайдалануға мүмкіндік беретін әртүрлі жедел хабаршыларды, бейне қоңырауларға арналған бағдарламаларды қолдануға болады.

Осыған қарамастан, өмірдің жаңа шындығы мектеп пен отбасының педагогикалық өзара әрекеттесуінің жаңа жолдарын қарастыруға және пайдалануға әкеледі. Бұл үдерісте заманауи технологияларды пайдалану білім беру және тәрбиелік іс-әрекетті біріктіру жағдайында оқушыны тәрбиелеуге қатысты мәселелер мен міндеттерді шешу үшін мұғалімдер мен ата-аналардың ортақ ұстанымын бекітуге көмектеседі, сонымен қатар ол оқушылардың теориялық білімдері мен практикалық дағдыларын шығармашылықпен жүзеге асыруға, мектеп пен отбасының өзара әрекеттесуінің жаңа жолдарын, тәсілдері мен құралдарын өндіруге оң әсер етеді [11].

Нәтижелер. Осы зерттеудің теориялық негізін белгілеп, оның барлық құрылымдық элементтерін қарастыра келе, мектеп пен отбасының өзара әрекеттесуінің ықтимал әдістерін жүзеге асырудың практикалық негіздерін талдау қажет. Эксперимент Алматы облысы, Талдықорған қаласы №12 орта мектеп-гимназиясы, №17 орта мектеп, №4 орта мектеп және №21 орта мектептерде өтті. Бұл оқу орындарда білім алып жатқан оқушылардың жетістігін, атап айтқанда,

түрлі байқауларға, олимпиадаларға, спорт сайыстары мен шығармашылық іс-шараларға қатысып, ең бастысы жеңімпаз атануларын саралай келе, мектеп оқушыларының білімдері мен тәрбие деңгейі жоғары деп айтуға болады. Сонымен қатар, жоғарыда аталған оқу орындарының әлеуметтік желілерін талдау кіші жастағы оқушылардың ата-аналары мен мұғалімдер арасында өзара әрекеттесу бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн. Бұған оқушылардың ата-аналарымен бірге мектептегі шығармашылық іс-шаралардан фотосуреттер дәлел бола алады. Мұндай ынтымақтастық баланы табысты дамыту және оның шығармашылық және ғылыми қасиеттерін табу үшін ата-ана мен мектептің ықпалын бір бағытта бағыттауға, болашақта оны осындай дағдыларды көрсету және жетілдіру үшін олимпиадалар мен жарыстарға қатыстыруға мүмкіндік береді.

Талқылау. Аталған оқу орындарында практикалық өзара әрекеттестік деңгейін арттыру үшін мектептің ата-аналарымен жүргізілген жұмысының жеке формаларының мысалдарын ұсынып, олардың мазмұнын сөзсіз ашып көрсеткен жөн. Мектептің ата-аналармен өзара әрекеттестігінің жеке формалары шешуші болып табылады, өйткені олар ата-аналар мен мұғалім арасында толыққанды байланыс орнатуды қамтамасыз етеді. Әдетте, бұл нысан мектеп оқушыларының үйіне жоспарлы бару контекстінде жүзеге асырылады, міндетті шарт мұғалімнің осы жұмыс түріне арналған жоспарды алдын-ала құруы, атап айтқанда ол баруды жоспарлауы, консультациялар үшін бөлек күндерді белгілеуі және әңгіме тақырыбын анықтауы керек. Қарым-қатынастың бұл түрі арқылы мұғалім тәрбие мен оқыту үрдісінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын отбасында баланы тәрбиелеудің әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен танысуға мүмкіндік алады, өйткені оқушыға үй тапсырмасын уақтылы және мінсіз орындау үшін қалыпты жұмыс орны, сонымен қатар, оқушының демалысы мен бос уақытын ұйымдастыруға арналған ойыншықтар немесе басқа құралдар керек [12].

Қарым-қатынастың жеке формасының ажырамас құрамдас бөлігі – отбасы ұжымында баланың дамуы немесе тәрбиесіне байланысты проблемаларына уақтылы назар аударуға мүмкіндік беретін психологиялық-педагогикалық жағдайды орнату және жағдайдың қанағаттанарлықсыз екендігі анықталса, баланы қалыпты, қауіпсіз ортаға көшіру туралы шаралар қабылдау. Әрине, мұндай оқушының үйіне барудың нәтижесінде мұғалім ата-аналарға оқушының оқу-тәрбие іс-әрекетінің нәтижелі болуы үшін қолайлы жағдай қалыптастыру үрдісі бойынша кейбір ұсыныстар беруі, сондай-ақ мектептегі және әлеуметтік ортадағы баланың жетістігі мен мінез-құлқы туралы отбасына хабарлауы керек.

Сонымен қатар, мұғалім мен отбасының жеке қарым-қатынасын орнату үрдісі ата-аналарды мектепке шақыру барысында да жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл әдіс өте кең таралған және сондықтан тиімді, өйткені мұғалімдердің әрқашан оқушылардың үйіне бару мүмкіндігі бола бермейді, сондықтан ата-аналарды сынып жетекшілері мектепке жиі шақырып, баласының тәрбиесі мен білімі туралы сөйлеседі. Бұл форманың басымдылығы оның екі субъектінің де оқушының даму барысында кездесетін мәселелерін бірлесіп жеңуге көмектесуінде. Мұндай кездесулердің мақсаттарының мысалдары: отбасындағы балалардың өмір сүру жағдайлары мен міндеттерін белгілеу; оқушы мінез-құлқының нақты жағдайларын талқылау; оқу іс-әрекетіндегі және күнделікті өмірдегі кемшіліктерді жоюдың жалпы әдістерін тандау; үй тапсырмасын орындаудың ұтымды жолдары туралы кеңестермен бөлісу; сыныптан тыс оқуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстарды білдіру; баланың оқу үлгерімі мен мінез-құлқы туралы ата-аналарға ақпараттың дәлелі; кезкелген салада балалардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін жағдай жасау және қалыптастыру бағыттарын талқылау. Мұғалімдердің мұндай кездесулерде есте ұстайтын ең бастысы, ата-аналарға тек қана білікті педагогикалық кеңестер ғана емес, сонымен қатар, мектеп тарапынан қолдау

мен кейбір моральдық көмекті сезіну үшін жолдастық көмек пен түсіністік қажет. Осындай жылы, бейресми байланыс орнату мұғалім мен отбасы арасындағы тығыз қарым-қатынасты нығайтады және тиісінше оқушыны ойдағыдай тәрбиелейді [13].

Өзара әрекеттестіктің келесі формасы – топтық, оның өзінің мәні бойынша алдыңғысынан түбегейлі айырмашылығы бар. Бұл форманы жүзеге асыру оқушылардың отбасыларының жиынтығына бағытталған және бірден көптеген ата-аналармен байланыс орнатуға бағытталған. Бұл қарым-қатынас түрін орнатудың мысалы ретінде ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру мақсатын көздейтін сұрақ-жауап кештерін айтуға болады. Әдетте, іс-шара оның қатысушылары үшін жайлылықты қамтамасыз ететін бейресми атмосферада өтеді, сонымен қатар, сұрақтар әдетте мұғалімнің егжей-тегжейлі, сапалы жауаптар дайындауы үшін алдын-ала жазбаша түрде беріледі, бірақ қосымша ауызша сұрақтар қою мүмкіндігі де беріледі. Талқылау тақырыбына байланысты ата-аналардың сұрақтарына жауап беруге тек мұғалім ғана емес, психолог, дәрігер немесе заңгер де қатыса алатынын айта кеткен жөн. Осылайша, ата-аналарға арналған мұндай әңгімелерді немесе лекцияларды өткізудің негізгі мақсаты – бастауыш мектептің ата-аналарына педагогикалық білімдерді тарату, сонымен қатар, мектеп оқушыларының жас ерекшеліктерін ескере отырып, олардың тәрбиесіне қатысты мәселелерді жалпы қарастыру [14].

Мектептегі ата-аналармен жұмыс істеудің тағы бір мүмкін болатын түрі ұжымдық болып табылады, ол бұрынғыға біршама ұқсас. Дегенмен, ол формализммен, эмбебаптығымен, сонымен қатар белгіленген педагогикалық талаптарға сәйкестігімен ерекшеленеді. Мұндай форманың ең көп тараған мысалы, әдетте, оқу жылының басында және сәйкесінше тоқсанның соңында өткізілетін және қажет болған жағдайда күз басталғанға дейін, қысқы және көктемгі мерекелер, ата-аналарды сыныптағы оқу-тәрбие жұмысының міндеттері мен жалпы

жағдайы туралы хабардар ету мақсатында ұйымдастырылуы мүмкін сынып жиналыстары. Сирек жағдайда жиналыс бүкіл ата-аналар ұжымының бастамасымен өткізіледі, өйткені оқушының жеке мәселесі болса, отбасы сынып жетекшісімен жеке байланысқанды жөн көреді. Сынып жиналыстарында қаралатын негізгі мәселелер – мектепте де, үйде де оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыруға және балаларды тәрбиелеуге тікелей қатысты мәселелер; сыныптан тыс жұмыстарды, мектеп оқушыларының бос уақытын ұйымдастыру, сонымен қатар, олардың шығармашылық дамуын талқылау.

Мұндай қарым-қатынастың негізгі міндеттері ата-аналар ұжымының ынтымақтастығын қалыптастыруға ықпал ету, ата-аналарды балаларды тәрбиелеудегі әлеуметтік және құқықтық жауапкершілікті көтере білуге тәрбиелеу; білім беру міндеттерін шешу үрдісінде сабақтастықты қамтамасыз ету; отбасылық тәрбие жағдайында ата-аналарға психологиялық-педагогикалық білім беру үшін оңтайлы жағдайларды қалыптастыру. Сонымен қатар, сыныптың ата-аналар жиналысы мектеп пен отбасының оқушыларға тәрбиелік ықпалында бірлескен бағытты қалыптастыруға көмектеседі, сондай-ақ келісілген ұжымдық пікірді қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде мектеп оқушыларын тәрбиелеу үрдісінде және белгілі бір дәрежеде мектеп мұғалімдері мен ата-аналардың беделін арттыруға оң әсер етеді.

Сондай-ақ, мектеп пен жанұяның өзара әрекеттесуінің ұжымдық түрі ата-аналардың тақырыптық жиналыстары немесе бала тәрбиесінде тәжірибе алмасу бойынша конференциялар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Атап айтқанда, бірінші шараны ұйымдастырудағы мақсат – ата-аналарға нақты педагогикалық білім мен дағдыларды беру, сондай-ақ оларды бала тәрбиесіндегі озық тәжірибемен таныстыру. Айта кету керек, мұндай кездесудің тақырыптарын мұғалімнің өзі де, ата-аналар да ұсына алады [15].

Бала тәрбиесі бойынша тәжірибе алмасу конференциясына келетін болсақ, отбасылар

балаларының мектептегі оқудың бастапқы кезеңінде кездескен түрлі қиындықтарды жеңудегі жеке тәжірибесімен бөлісе алады. Сонымен қатар, мұндай іс-шараларда ерекше жағдайлар, атап айтқанда, материалдық жағдай немесе басқа факторлар болған жағдайда, отбасындағы бала тәрбиесіне қатысты күрделі мәселелерді ашуға және әзірлеуге көбірек көңіл бөлген жөн. Сонымен қатар, мектеп пен отбасының тәрбие үрдісінде алатын орны тең дерлік екені анықталды. Бұл жағдай олардың арасында тиімді өзара әрекеттестік орнату қажеттілігін қалыптастыруды тудырады, осылайша бастауыш сыныптарда оқушы өзін жайлы сезініп, оқуға және тұлғалық дамуға ынтасын дамытады. Сондықтан кіші жастағы оқушылардың ата-аналары үшін топтық сабақтар мен жеке тәрбиелік іс-шараларды бөлу үшін осындай тақырыптарды ұсынған жөн. Ең алдымен, кіші мектеп жасындағы оқушылардың дамуының анатомиялық, физиологиялық және жеке психологиялық ерекшеліктеріне бағытталғандар, олар баланың психологиялық және эмоционалдық денсаулығын қалыптастыру үрдісіне мектеп пен отбасының өзара қатысуынан тұрады және де оның ұжымда дамуына үлес қосады.

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың ата-аналарының келесі қызметі – дене шынықтыру сабақтарымен, сондай-ақ белсенді сыныптан тыс жұмыстармен біріктіруге болатын қозғалыс ойындары мен дене дамуы, бұл қатысушылардың денсаулығына оң әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар, туыстық қарым-қатынасты нығайтады, өйткені бүкіл отбасы бір команда ретінде әрекет етеді.

Интеллектуалдық мәдениетті қалыптастыру маңызды орын алады, өйткені ол белгілі бір дәрежеде баланың ерте дарындылығының дамуына да әсер етеді. Әдетте, мұндай дағдылар балада компьютерлік ойындарды немесе интерактивті ойыншықтарды пайдалану кезінде пайда болады, бірақ бұл үрдісте осы формада жұмсалған уақыт мөлшерін, осы бағдарламалардың құрамдас бөліктерін, ең бастысы, олардың оқушы психикасына әсерін бақылау маңызды. Алай-

да, мұндай инновациялық технологиялар қазіргі қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатынын атап өткен жөн, сондықтан оларды қолдануда оқушыны толығымен шектеу қажет емес, қайта олардың есебінен қашықтықтан оқыту үрдісін ұйымдастыруға болады, бұл білім беру мекемесіне баруға мүмкіндік болмаған жағдайда мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынас үрдісін жеңілдетеді.

Сондықтан, ұсынылған практикалық құралдар мен өзара әрекеттесу бағыттарын пайдалана отырып, тиісінше ата-аналарды оқу-тәрбие үрдісіне тарта отырып, мұғалімдер олардан оқушылар туралы қосымша ақпарат ала алады және олардың көмегімен бала дамуының білім беру траекториясын бірлесе қалыптастыра отырып, кіші мектеп жасындағы баланың тәрбиесін қамтамасыз етеді.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде бастауыш мектеп жасындағы балаға тиімді тәрбие беру үшін мектеп пен жанұя арасында тығыз қарым-қатынас орнату қажет екені анықталды. Бұл ең алдымен оқушыны тәрбиелеудің ортақ бағыты мен мақсатын белгілеу үшін қажет. Сонымен қатар, мұндай қарым-қатынас тәжірибе алмасу арқылы мұғалімнің де, ата-ананың да педагогикалық білімі мен біліктілігін арттыруға көмектеседі. Талдықорған қаласындағы №12 орта мектеп-гимназия, №17, №4, және №21 орта мектептерде шығармашылық дамудың барысы мен нәтижелерін талдау жұмыстың маңызды кезеңі болды. Жұмыста теориялық негіздері, педагогикалық өзара әрекеттестік ұғымы, оның негізгі қасиеттері, құрылымы мен осы үрдіске әсер ететін факторлары талданды. Бұл кезең зерттеу нысанының мәні мен ерекшелігін терең қарастыруға, сонымен қатар мектеп пен отбасының табысты бірлігі үшін тәжірибеде іске асыруға болатын ұсыныстар тізімін әзірлеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, жұмыста мектеп пен отбасының өзара әрекеттесу үрдісіне компьютерлік бағдарламалар мен технологияларды қолдану мүмкіндігі талданды, бұл қашықтағы форматта оқу үдерісін ұйымдастырудың аса өзекті шарты болып

табылады. Мұндай нысандарды тартудың негізгі кемшіліктері мен артықшылықтары, сондай-ақ оларды пайдалану кезінде бақылауды қажет ететін басым факторлар белгіленді.

Зерттеудің құндылығы мектептегі отбасымен жұмыстың ықтимал нысандарын бөлу бойынша ұсыныстарды қалыптастыру болып табылады, өйткені мақалада олардың әрқайсысының жақсы ерекшеліктері сипат-

талған, бұл оларды әртүрлі критерийлер бойынша бөлуге және сәйкесінше мұғалім мен отбасы алдында туындайтын ортақ міндеттерді тиімді шешуге қажетті негізгісін таңдауға мүмкіндік береді. Демек, мұғалімдердің де, ата-аналардың да алған нәтижелерін ескере отырып, бастауыш мектеп жасындағы баланы тәрбиелеудің белсенді, ең бастысы, табысты үрдісін байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Кожухметова Ж.А., Наурызбай З.Е. Семья – главный институт воспитания личности // Педагогика и психология. – 2021. – №2(47). – СС.249-255.
- [2] Nematov A.S. Patriotic education of primary school students based on school and family interaction. *Achievements in Science and Education*. – 2020. – №2 (56). – PP.20-21.
- [3] Resenkova Y.A. Family and school roll in ecological education of younger schools. *Eurasian Union of Scientists*. – 2019. – №9 (66). – PP.41-46.
- [4] Vakhtangishvili M. Cooperation of family and school in physical education of children of primary school age. *Physical Culture, Sport and Health of the Nation*. – 2019. – №7 (26). – PP.20-25.
- [5] Tarasyuk K.A., Tsipan T.S. Principles of activation of partnership interaction of family and school in physical education of children of primary school age. *Prospects, Problems and Current Achievements in the Development of Physical Culture and Sports in Ukraine*. – 2021. – №1. – PP.132-136.
- [6] Tsipan T.S. Innovative forms and methods of pedagogical interaction of school and family in the education of students. *Innovation in Education: Collection*. – 2020. – №12. – PP.235-241.
- [7] Makovetskaya A.S. Formation and development of the system of interaction between family and school in the education of hyperactive students. *Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University*. – 2021. – №1 (339). – PP.53-61.
- [8] Ramzaeva E.N. Information space of social networks as a new area for pedagogical interaction of school and family of teenagers. *Bulletin of the Volgograd State Pedagogical University*. – 2020. – № 7 (150). – PP.25-29.
- [9] Nevzorova A. Correction of school maladjustment of primary schoolchildren using the technology of the linear algorithm of socialization skills. *Problems of Modern Teacher Education*. – 2019. – №64 (2). – PP.118-122.
- [10] Milan J. Interaction between primary school and the family in educational work with children in the United Kingdom. *Sciences of Europe*. – 2021. – №73 (2). – PP.12-15.
- [11] Gusev A.Y. Interaction with parents as a means of developing the creative potential of younger students. *The World of Science, Culture, Education*. – 2019. – №5 (78). – PP.181-182.
- [12] Kamakina O. Y. Features of upbringing younger school children by father and mother. *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*. – 2020. – №9 (32). – PP.339-341.
- [13] Kharkivska A. Main ways of pedagogical interaction between school and family in the education of junior schoolchildren. *Youth and the Market*. – 2021. – №6 (7). – PP.57-61.
- [14] Kamensky A.M. School and parents: tradition, modernity, perspective. *Bulletin of Orenburg State University*. – 2019. – №1 (219). – PP.6-14.
- [15] Svadbina T.V., Agaeva, L.I., Kartasheva, I.A. Factors and conditions for effective interaction between a preschool institution and a family. *Problems of Modern Teacher Education*. – 2019. – №63 (4). – PP.228-231.

References

- [1] Kozhahmetova ZH.A., Nauryzbaj Z.E. Sem'ya – glavnyj institut vospitaniya lichnosti // Pedagogika i psihologiya. – 2021. – №2(47). – 249-255.

[2] Nematov A.S. Patriotic education of primary school students based on school and family interaction. *Achievements in Science and Education*. – 2020. – №2 (56). – RR.20-21.

[3] Resenkova Y.A. Family and school roll in ecological education of younger schools. *Eurasian Union of Scientists*. – 2019. – №9 (66). – RR.41-46.

[4] Vakhtangishvili M. Cooperation of family and school in physical education of children of primary school age. *Physical Culture, Sport and Health of the Nation*. – 2019. – №7 (26). – RR.20-25.

[5] Tarasyuk K.A., Tsipan T.S. Principles of activation of partnership interaction of family and school in physical education of children of primary school age. *Prospects, Problems and Current Achievements in the Development of Physical Culture and Sports in Ukraine*. – 2021. – №1. – RR.132-136.

[6] Tsipan T.S. Innovative forms and methods of pedagogical interaction of school and family in the education of students. *Innovation in Education: Collection*. – 2020. – №12. – RR.235-241.

[7] Makovetskaya A.S. Formation and development of the system of interaction between family and school in the education of hyperactive students. *Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University*. – 2021. – №1 (339). – RR.53-61.

[8] Ramzaeva E.N. Information space of social networks as a new area for pedagogical interaction of school and family of teenagers. *Bulletin of the Volgograd State Pedagogical University*. – 2020. – № 7 (150). – RR.25-29.

[9] Nevzorova A. Correction of school maladjustment of primary schoolchildren using the technology of the linear algorithm of socialization skills. *Problems of Modern Teacher Education*. – 2019. – №64 (2). – RR.118-122.

[10] Milan J. Interaction between primary school and the family in educational work with children in the United Kingdom. *Sciences of Europe*. – 2021. – №73 (2). – RR.12-15.

[11] Gusev A.Y. Interaction with parents as a means of developing the creative potential of younger students. *The World of Science, Culture, Education*. – 2019. – №5 (78). – RR.181-182.

[12] Kamakina O. Y. Features of upbringing younger school children by father and mother. *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*. – 2020. – №9 (32). – RR.339-341.

[13] Kharkivska A. Main ways of pedagogical interaction between school and family in the education of junior schoolchildren. *Youth and the Market*. – 2021. – №6 (7). – RR.57-61.

[14] Kamensky A.M. School and parents: tradition, modernity, perspective. *Bulletin of Orenburg State University*. – 2019. – №1 (219). – RR.6-14.

[15] Svadbina T.V., Agaeva, L.I., Kartasheva, I.A. Factors and conditions for effective interaction between a preschool institution and a family. *Problems of Modern Teacher Education*. – 2019. – №63 (4). – RR.228-231.

Технология взаимодействия семьи и школы в процессе воспитания младших школьников

А.Д. Ансабаева

Жетысуский университет им. И.Жансугурова (Талдыкорган, Казахстан)

Аннотация

Сегодня на первое место выходит задача воспитания личности. Основным инструментом ее решения является взаимодействие всех субъектов воспитательной деятельности (педагогов, родителей, детей). Целью данной работы является установление взаимосвязи школы и семьи в процессе воспитания детей младшего школьного возраста, изучение возможных путей повышения эффективности процесса. Результатами, полученными после изучения данной темы, являются теоретические и практические основы взаимоотношений школы и семьи в воспитании детей, выявление общих и специфических черт в их взглядах, а также формулировка предложений по совершенствованию этого процесса. Практическая ценность данного исследования заключается в том, что предложенные средства и методы воспитания детей младшего школьного возраста могут быть использованы как родителями так и педагогами для улучшения общения с ребенком и, соответственно, эффективного воздействия на него, формирования учащегося как полноценного участника общественных отношений. Будущей работе может послужить хорошо зарекомендовавшая себя теоретическая база, которая описана в данном исследовании и непосредственно раскрывает содержание концепции педагогического и семейного воспитания.

Ключевые слова: воспитание; начальная школа; учащиеся; педагогическое взаимодействие; учитель; родители.

Technology of interaction of family and school in the process of education of junior schoolchildren**A. Ansabayeva***I. Zhansugurov Zhetysu University (Taldykorgan, Kazakhstan)**Abstract*

Today, the task of educating the individual comes to the fore. The main tool for its solution is the interaction of all subjects of educational activity (teachers, parents, children). The purpose of this work is to establish the relationship between the school and the family in the process of raising children of primary school age, to study possible ways to improve the efficiency of the process. The results obtained after studying this topic are the theoretical and practical foundations of the relationship between the school and the family in raising children, identifying common and specific features in their views, as well as formulating proposals for improving this process. The practical value of this study lies in the fact that the proposed means and methods of educating children of primary school age can be used by both parents and teachers to improve communication with the child and, accordingly, effectively influence him, form the student as a full-fledged participant in social relations. Future work can serve as a well-established theoretical framework, which is described in this study and directly reveals the content of the concept of pedagogical and family education.

Keywords: education; elementary school; students; pedagogical interaction; teacher; parents.

Редакцияға 05.02.2022 қабылданды

МРНТИ 16.31.51

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.27>**Н.Ф. НЕМЧЕНКО¹, Ю.В. АСТАФЬЕВА*¹**¹*Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)**nnetchenko@inbox.ru, *yuliya.astafyeva@mail.ru***ФОЛЬКЛОРНЫЙ ТЕКСТ КАК МАТЕРИАЛ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ МЛАДШИХ КУРСОВ***Аннотация*

В данной статье рассматривается вопрос развития креативности у студентов языковых специальностей младших курсов. Авторы уточняют, что в качестве материала, на основе которого можно строить процесс развития креативного и критического мышления, может выступать текст сказки. Для работы над теоретико-методологической базой исследования авторы уделяют большое внимание исследованиям ученых, внесших свой вклад в изучение вопроса о креативности. В статье авторы повествуют о разных формах организации собственно креативных видов речевой деятельности. Авторы акцентируют внимание читателей, что для построения методологической модели упражнений и заданий, которые развивали бы креативные навыки на основе текстов сказок, предлагается Дублинская методология обучения, которая способствует развитию как иноязычной устной и письменной речи студентов, так и их креативному мышлению. Помимо этого, авторы предлагают читателям ознакомиться с данной моделью на основе примеров разработанной системы практических заданий для работы над текстом сказки.

Ключевые слова: фольклорный текст; критическое и креативное мышление; Дублинская методология обучения; развитие нестандартного мышления.

Введение. Ретроспективный взгляд на даваемые народом, были и остаются источником развития когнитивных и креативных способностей, равно как и критического мышления каждого нового поколения. В

этом и заключается актуальность данного исследования. Так, например, текст сказки вызывал большой интерес лингвистов и педагогов-методистов, преподавателей родного и иностранных языков с самого начала оформления данных научных направлений в отдельной науке – фольклористики, лингвистики, методики преподавания языка, психологии и многих других наук.

Начало нового тысячелетия ознаменовалось не только особенно возросшим интересом к развитию креативности современного человека, но и особой необходимостью для педагогов интенсивно работать в этом направлении, чтобы успевать за развитием научно-технологической революции.

Среди вопросов, рассматриваемых учебными можно выделить такие как: что такое креативность, с чего нужно начинать работу по ее развитию, какие можно предложить способы, упражнения, технологии для достижения более высокого уровня способностей человека создавать нечто новое. Новизна исследования заключается в том, что изучается влияние фольклорного текста на развитие вышеупомянутых способностей.

Цель исследования – изучение влияния фольклорного текста на развитие креативных и когнитивных способностей, а также критического мышления обучающихся.

Основная часть. Для изучения научной проблемы развития креативности обратимся к анализу психолого-педагогической литературы.

Материалы и методы. В специальной литературе нет четкого определения креативности, но известно, что впервые этот термин был использован американским психологом Д.Гилфордом [1]. Традиционно принято считать, что креативность выражается в оригинальном способе решения проблемы или создания чего-то нового на основе определенных действий, в то время как творчество предполагает полную свободу действий и отсутствия каких-либо шаблонов.

Психологи выделяют три группы индивидуальных психологических признаков, определяющих креативную деятельность: когнитивные, эмоциональные и волевые.

Перечислим ряд этих признаков, которые отличают человека креативного склада ума:

- Создание самобытных образов
- Модификация событий и видения разных способов решения проблемы
- Способность переходить от одной задачи к другой
- Быстрота принятия решений
- Способность к созданию ассоциативных связей между разными информационными источниками или фактами
- Отсутствие логики при создании образов для воплощения идей.

Изучение иностранного языка является прекрасным направлением для формирования креативности студентов, а текст сказки, в свою очередь, является прекрасным материалом для создания и реализации студенческих новых речевых продуктов, что повышает уровень их мотивации к изучению языка и языковой компетенции во всех видах иноязычной речевой деятельности.

Известно много форм организации собственно креативных видов речевой деятельности. Среди них отмечены такие как, например, проект «безумный характер». Студенту предлагается представить себя исполнителем заказа дома с десятью различными предметами. Таким образом, лимон становится цветом стен, а какие-то другие предметы используются в проекте в виде цвета, различных форм или функциональных характеристик. Еще одним примером таких креативных проектов может быть создание несуществующих животных, способных жить в воздухе, на земле, в воде и в космическом пространстве. Студентам можно дать задание по разработке пяти-десяти способов использования простых предметов, написание рассказа из 10-20 различных не связанных между собой слов или в качестве соавтора словаря дать новые толкования известным словам. Все вышеназванные формы работы можно считать развитием мозговой деятельности студента. На занятиях преподаватели часто используют методику «Шести шляп» Э. де Боно [2].

- *Белая шляпа* предполагает изучение информации и базы фактов;

– *Красная шляпа* позволяет студенту, опираясь на свои эмоции и интуицию, выдвинуть идею без описания своих конкретных аргументов и суждений;

– *Черная шляпа* предполагает выдвигание суждения по предмету или событию;

– *Желтая шляпа* – логическое определение того, к чему могут привести определенные действия;

– *Зеленая шляпа* включает изучение альтернатив, изменений, предложений;

– И наконец, *Синяя шляпа* – осознание того, что в результате получилось и как это действует.

Вышеназванные технологии направлены на развитие нестандартного мышления. Еще одной широкоизвестной технологией развития креативности принято считать «Гирлянды ассоциаций» Хенри Дж.Буша [3]. Автор этой технологии предлагает несколько ступеней работы над лексикой текста со случайным набором синонимов какого-либо объекта, либо комбинацию этих объектов со случайным набором определений, которые создают «гирлянды ассоциаций» с этими элементами. В такой гирлянде ответ на вопрос становится началом следующего вопроса.

What does the word Green remind you of? – “the grass”. What does the word Grass remind you of? – “a cow”.

What do we use the cow for? – ...etc

Эта гирлянда представляет собой рациональную череду ассоциаций, лишенную креативного элемента. Но если за словом grass последует sky или plane, то нарушение этой цепочки может привести к оригинальному решению запаха свежескошенной травы в самолете или зеленого цвета неба на картине.

Известна также технология Стива Джобса, основанная на умении создавать взаимосвязи между словами случайного выбора и определением чего-то общего между ними, а на этой основе сочинить историю, пусть даже нелепую. Изменение хода событий в связном тексте, объектов, времени, определений или наречий, не подходящих по смыслу, тоже может превратить известное в неизвестное, новое [4].

Е.В. Конова в своей статье «Опыт формирования креативной личности в зарубежных странах (аналитический обзор)» верно отмечает тот факт, что процесс развития креативности – это по сути очень долговременный и непрерывный процесс, и период получения образования является его важнейшим этапом [5].

Матолыгина Н.В., Подгорная Е.А. и Руглова Л.В. понимают креативность как способность личности к нестандартному творческому мышлению и поведению, с дальнейшим осознанием и развитием своего опыта [6]. Авторы обращают внимание, что не следует умалять роль преподавателя в развитии творческих способностей обучающихся, особенно, если сам преподаватель является креативной личностью.

Творческий процесс – это серия интерактивных совместных мероприятий по созданию общих концепций для решения поставленных проблем с помощью новых идей. При наличии опыта решения проблем, с которыми сталкиваются учащиеся, этот процесс возможно проходить с помощью творчества [7].

Если правильно использовать инструменты информационных технологий, навыку креативности можно научиться даже на уроках физики [8].

Петренко Е.С. и Королева А.А. в своей статье «Оценка образования как фактор развития креативной экономики: маркетинговый аспект» указывают на то, что отсутствие креативного класса – это одна из основных причин кризиса экономики. Они обращают внимание на то, что креативность больше всего процветает в уникальной среде – в среде достаточно стабильной для непрерывной работы, которой характерны разнообразие и широта мышления [9].

Чуйкина Е.В. допускает, что сегодня креативным человеком считается не тот, кто создает продукт или идею, но тот, кто открыт творчеству, познанию. С этой точки зрения развитие в студентах креативности – это, прежде всего, развитие в них желания и стремления созидать, потребность творческого начала в любые рода деятельности [10].

Интересна точка зрения Досбенбетовой А.Ш. и Абрамовой Г.И., которые обращают внимание на то, что креативность у студентов пробуждает использование многовековой мудрости человека, нашедшей свое выражение в пословицах и поговорках, народных играх, загадках, фольклорных текстах [11].

Кисметова Г.Н. и Дюсенбаева Л. в своей статье размышляют о том, что эффективным средством развития креативного мышления у студентов на занятиях по английскому языку выступают ролевые игры, конференции, телеконференции, ток-шоу на заданную тему, дебаты [12].

Эрик Бонетто, Николя Пишо, Фабьен Жирандола, Натали Боннардель в своей статье анализируют исследования, которые дают оценку творческим личностям. Авторы рассуждают о том, что люди склонны представлять себя творческими личностями, чтобы получить одобрение других. Объясняют эту тенденцию авторы тем, что общество считает творческих людей более компетентными [13].

Интересная точка зрения представлена в статье Бенджамина Болден, Кристофера ДеЛука, Тийны Кукконен, Супарны Рой, Джуди Уэринг. Авторы статьи уточняют, что оценка деятельности учащихся может поддерживать и поощрять степень проявления творчества в классе [14].

Матиас Бенедек, Рафаэла Брукдорфер, Эмануэль Яук акцентируют внимание на том, что люди тратят много времени на творческую деятельность в свободное время, но до сих пор мы мало знаем, что это за деятельность и что ею движет. Анализ литературы показывает, что несколько конкретных мотивов могут иметь отношение к повседневному творческому поведению, включая удовольствие, самовыражение, вызов, преодоление трудностей, просоциальные, социальные, материальные, признание и служебные мотивы. Авторы провели два масштабных онлайн исследования, в которых приняли участие 750 человек и выяснили, что самым сильным мотивом для повседневного творчества выступает удовольствие,

что в свою очередь связывает креативность и внутреннюю мотивацию [15].

Проблема изучения процесса творчества получила особый интерес со стороны исследователей-психологов и педагогов-методистов в начале прошлого столетия. Психологи представляли различные феноменологические модели ступеней творческого процесса, состоящего из довольно успешных попыток определения и классификаций ступеней творческого процесса, включающего в себя подготовительную стадию (информативную), инкубационного периода (вынашивание идеи), стадий озарения и проверки (апробации). В дальнейшем В. Келлер [16] добавил к данной классификации этап первичного озарения, когда какая-либо идея представляется в общих очертаниях. Дэниел Пинк [17] также представлял процесс творчества как один из тех, которые приобретают все большее значение. Со временем модель творческого процесса мышления была сведена к шести стадиям:

- Постановка проблемы и рождения новой идеи
- Мысленное осмысление (атака идеи)
- Расслабление для вынашивания идеи
- Прозрение или озарение новой идеи
- Детальное развитие данной идеи
- Тестирование или апробация ее эффективности

Позже Гилфорд [1] выделил семь ступеней и представил начальные этапы как процессы обработки определенной информации, относящейся к решаемой проблеме. Этому же исследователю принадлежит и основная характерная черта процесса развития креативности. Сама идея возникает на основе различий между конвергентным (логическая последовательность и сочетание элементов целого) и дивергентными процессами мышления (направленное на разностороннее движение и основанное на противоречиях между элементами целостного объекта, которые в свою очередь находятся в конфликтных отношениях друг с другом). Таким образом, различия между конвергентным и дивергентным процессами мышления состоит в основном в традиционном деле-

нии процесса мышления на этапы анализа фактической информации и синтеза нового объекта.

О делении мышления на конвергентное и дивергентное говорил еще Уильям Дафф в своих работах. Его идеи предвосхитили разделение стилей решения творческих проблем на адаптивные и инновативные [18].

М.А. Холодная отмечает, что в узком значении креативность означает дивергентное мышление, характерной чертой которого является готовность выдвигать множество правильных идей относительно одного и того же объекта. Креативность в широком смысле – это творческие интеллектуальные способности, включая способность привносить нечто новое в опыт, способность выдвигать оригинальные идеи [19].

В обычной жизни люди в основном используют конвергентные связи, стереотипы и правила, в том числе и в языковых коммуникативных действиях и продуктах коммуникации.

Для креативного решения проблем необходимо создавать новые решения, а для этого нужны новые смысловые связи, часто далекие от объективных стереотипов. Именно это свойство дивергентного процесса мышления было положено в основу методологической модели построения системы лексико-грамматических речевых упражнений в работе над текстом сказки.

Творческая среда на занятии иностранного языка с помощью текста сказки создается методом работы, который можно представить в виде достаточно гибкой системы заданий и упражнений к тексту. В эту модель упражнений включены как предварительные, подготовительные упражнения, так и задания, формирующие и развивающие коммуникативные навыки учащихся, включая задания с использованием «креативных» технологий. Технологии работы в аудитории на основе вышеназванных работ психологов и специалистов в области дидактики дают возможность студенту как анализировать имеющуюся в сказке фактуальную информацию, так и готовить свой собственный продукт – текст своей сказки. В основе кон-

кретных иноязычных коммуникативных задач лежат следующие направления:

– Работа над степенью готовности использовать новые знания наряду с имеющимся у студентов языковым опытом.

– Развитие коммуникативной способности выразить свои идеи, соображения и суждения по конкретному вопросу.

– Развитие способности видеть общие смысловые центры и детали описания персонажей и их действий.

– Развитие способности понимать противоположные по смыслу элементы текста или идеи, то есть анализировать фактуальную и концептуальную информацию.

Процесс синтезирования новой информации, новых концептов, нового содержания и новых сказок также базируется на определенных дидактических принципах:

– Связь эмоций обучающихся студентов и логики изложения их идей

– Единство позитивного настроения и продуктивности выполнения заданий

– Удовольствие студентов от полученных результатов.

Эмоциональная составляющая креативного процесса имеет большое значение и подкрепляется компонентом воли, побуждением к проявлению собственной активности студента. Таким образом, креативное мышление в работе с текстом сказки имеет такие неотъемлемые атрибуты как самостоятельность, терпение, упорство и сосредоточенность в достижении целей и конкретных задач.

Подводя итог обзору специальной литературы по вопросу формирования креативного мышления на основе чтения текста сказки, необходимо отметить следующее:

– Навыки креативности можно довольно успешно развивать, читая художественные тексты, снабженные системой специальных речевых упражнений и заданий, как во время самостоятельной работы студента, так и во время аудиторных занятий с преподавателем. Система этих упражнений эффективно работает в условиях рамок классификаций ступеней творческого процесса.

Для построения методологической модели таких упражнений и заданий, которые

развивали бы креативные навыки на основе текстов сказок, в данной статье предлагается Дублинская методология обучения, способствующая развитию как иноязычной устной и письменной речи студентов, так и их креативному мышлению.

Предлагаемая методологическая модель для работы над текстами сказок выглядит следующим образом:

– Первая ступень предполагает информационный блок заданий, знакомство с фактуальной информацией сказки (активный словарь, вопросы на понимание и т.д.)

– Вторая ступень – решение ситуационных языковых задач и языкового контекста

– Третья ступень включает в себя обсуждение проблем сказочных героев и возможности их решения по представлению студентов

– Четвертая группа заданий связана с коммуникативным вхождением в текст, выражением суждений, рассказа текста, драматизация отрывков, презентация монологов и диалогов персонажей.

– Пятый, инкубационный этап работы предполагает замену отдельных деталей текста (времени, места, персонажей, отдельных объектов, отдельных эпизодов с описанием проблем и введение студентами собственных элементов в исходный текст и представление собственных путей решения проблем героев). На заключительном этапе предполагается сначала перестройка текста сказки по усмотрению студента, а потом создание собственного текста по базовой концептуальной основе, идеям или написание текста сказки на абсолютно другую тему с другой идеей и абсолютно новым содержанием.

Ниже приведены примеры разработанной системы практических заданий для работы над текстом русской народной сказки «Самое дорогое» (“The Most Precious Things”):

Step 1. *Informative block of exercises and assignments*

1. *Warming-up activities: discussion questions*

1. Have you ever read this story?
2. What do you think about human values?
3. What is the most precious thing in your

life?

4. Do you consider yourself happy?

5. How do you see your old age?

2. *Learn the new vocabulary used in the text*

Vocabulary Notes: В данном блоке вниманию студентов представлена активная лексика текста сказки с толкованиями на английском языке.

Willow – a tree that grows near water and has long, thin branches that hang down, or wood from this tree

Thicket – n. – an area of trees and bushes growing closely together Cone – n. – the hard oval-shaped fruit of a type of evergreen tree

Shaggy – adj. – having or covered with long, rough, and untidy hair, or (of hair) long, rough, and untidy

Axe – n. – a tool that has a heavy iron or steel blade at the end of a long wooden handle, used for cutting wood, etc.

3. Read the text

Step 2. *Application Block of exercises and assignments*

Студентам могут быть предложены такие задания как: сопоставить слово и его словарное значение, заполнение пропусков в предложениях, используя активную лексику. Например, *fill in the gaps with the new active word combinations from the text:*

1. We picked lots of strawberries, but we'd eaten half the ... by the time we got home.

2. Forest ... are surrounded by many trees and, thereby, many possible over-wintering sites.

3. I got my bag caught in the ... of my bicycle.

4. He loses sight of the forest in the ... of the trees.

An old woman ... the goats.

Step 3. *Transformation block of exercises and assignments*

Студентам предлагаются задания на определение тематической направленности текста сказки и вопросы на понимание содержания сказки.

Ex.1. *Define the theme of the text. Make a chain of the main facts with which the key words would be connected.*

Ex.2. Answer the following comprehension questions:

1. Who are the main characters of the fairytale?
2. What was an old wife's work?
3. What was an old man's work?

Step 4. *Communicative block of exercises and assignments*: задания 4 ступени направлены на возможность выражения собственного мнения, обсуждения поставленных проблемных вопросов и драматизацию:

Ex.1. Find some possible solutions for the above mentioned problems:

1. What should you do to cut willow twigs? (to have a knife, to collect twig)
2. What should you do to weave cloth? (to have spinning wheel, to pick up flax)

Ex.2. Discuss the following questions (*attack-discursive exercise*):

1. What would you do to help the old man and his wife to live a happy life?
2. What would you do to save the forest?

Ex.3. Make up a dialogue between the old man and the Woodland Spirit in the forest (*Relaxation- role-playing exercises*)

For example:

Hello, the old man!

Hello, the Woodland Spirit! I have a problem the handle of my knife cracked. I need the wood to make a new.

I understand your problem, but I am the protector of the forest, it's impossible. I can help you, ask me what you need and I shall give you everything.

It's amazing, I need some time to ask my wife. Two hours later:

– I want my knife to never break again

Ex 4. *Dramatize the Woodland Spirit's monologue with his thoughts about his life*. Imagine the Woodland Spirit come home and start complaining about that episode in his life

For example:

Today was a difficult day again. I don't understand people, they can't live without cutting down trees. There is no pity or humanity in people. I am too kind for this cruel world. I want to save the trees, give them the opportunity to grow and exist. For this reason, I always offer people everything they want. I saved a lot of trees, I'm proud of myself!

Ex.5. Think up a dialogue between the old man and the Woodland Spirit at the end of the story and dramatize it. (a sample dialogue is provided)

Step 5. *Creative Block of exercises*

1. *Insight-reproductive exercise*

Make up a story. Change the place, time, objects but don't change the idea of the tale. (a sample story can be provided)

Ex. 2. Create a new story about wishes.

Последнее задание этого блока направлено на умение студентов творчески подходить к процессу составления собственной сказки на заданную тему.

В качестве эксперимента для определения эффективности разработанной системы упражнений на практике была проведена серия практических занятий с обучающимися языковых специальностей. В эксперименте приняли участие 70 обучающихся.

Результаты и обсуждение. Практические занятия с применением текста сказок использовались в контрольной и экспериментальной группах. Работа в контрольной группе была построена традиционно: чтение сказки, работа с активной лексикой, обсуждение ключевых и проблемных моментов, вопросы на понимание. Работа в экспериментальной группе проходила с опорой на разработанную систему упражнений по Дублинским дескрипторам и состояла из пяти этапов, которые были упомянуты в данной статье ранее. Финальный этап эксперимента заключался в написании собственной сказки на заданную тему как для студентов контрольной, так и для студентов экспериментальной группы. Анализ сказок, написанных студентами контрольной группы, позволяет сделать следующие выводы. На этом этапе, у многих студентов возникли сложности, в написании сказок, большая часть работ была идентичной или очень похожей по сюжету на прочитанные сказки в аудитории. Главной причиной можно назвать предложенные задания, которые были направлены только на четкое понимание и ознакомление с текстом сказки. В письменных заданиях отсутствовали элементы креативности и как результат были получены сказки, в которых отсутствовали элементы творческого подхода. Это позволяет сделать следующий вывод: традиционная форма работы со сказками не раз-

вивает креативное мышление обучающихся, а только помогает усвоить общую информацию и проработать навыки перевода, пересказа и говорения. Необходимо также отметить, что ряд работ студентов из контрольной группы не уступают по яркости сюжета и выразительности тем, кто принял участие в работе экспериментальной группы. Это наталкивает на мысль, что у данных учащихся развито креативное мышление от природы. Об этом говорят и их ответы во время занятий. Но в целом сюжет большинства сказок учащихся контрольной группы однотипные, есть даже и такая история, в которой не выдержана основная идея. Студенты отметили то, что традиционные задания не вызывают интерес и усваиваются медленнее, чем задания созданные на основе дублинских дескрипторов.

Результаты проведенного эксперимента подтвердили целесообразность применения разработанной системы тренировочных упражнений по Дублинским дескрипторам, направленных на развитие креативного мышления обучающихся. Экспериментальная группа по созданию сказок на основе всего комплекса разработанных упражнений показала результат, который превзошел показатели контрольной группы, где креативный блок не внедрялся в проработку. Таким образом, система упражнений, разработанная по Дублинским дескрипторам, показала эффективность на практике. Студенты из экспериментальной группы показали более высокий уровень креативных способностей. Их сказки отличались обилием деталей, лучшим выбором описательной лексики, в результате чего сюжет их сказок оказался более оригинален, основная идея сказки выдержана от самого начала и до конца истории. Данные результаты позволяют сделать вывод о том, что разработанный комплекс упражнений способствует развитию не только критического, но и креативного мышления у студентов.

Заключение. Материал данного исследования, представленный в обобщенном и систематизированном виде, может помочь преподавателю английского языка в профессиональном обучении языку в различных типах учебных заведений развить творческое

мышление обучающихся. А также может быть использован на занятиях по домашнему чтению, стилистическому анализу текста, интерпретации текста и т.д.

Апробация фольклорного текста на основе разработанной модели с целью проверки его практической пригодности и эффективности показала, что художественный текст является хорошей платформой для развития творческого мышления.

И взрослые, и дети нуждаются в мотивации и поддержке. Люди добиваются успеха, переживая положительные эмоции. Хорошо выполненная работа, усвоенный материал приносят удовлетворение и желание достичь других целей. Когда люди пробуют что-то новое, они лучше познают себя и больше узнают о своем потенциале. Они учатся, продвигаются вперед и помогают другим делать то же самое. Люди испытывают восторг от познания. На основании полученных результатов проведенный эксперимент позволяет сделать следующие выводы:

– навыки творческого мышления студентов могут быть эффективно сформированы через чтение художественных текстов с системой специальных упражнений, основанных на Дублинских дескрипторах;

– развитие творческого мышления как средства стимулирования деятельности учащихся наиболее успешно осуществляется при использовании системы специальных упражнений с упражнениями, направленными на развитие навыков устной и письменной речи на английском языке;

– система упражнений, направленных на развитие творческого мышления, основана на развитии их познавательных потребностей, мотивации, активизации творческих возможностей для выполнения учебных задач через коммуникативные упражнения, такие как: вопросно-ответные, ситуативные, дискурсивные, ролевые, замещающие, репродуктивные.

Развитие творческого мышления имеет большое значение в процессе обучения иноязычному профессиональному общению, учитывая потребность в творчески мыслящих специалистах, которым ежедневно необходимо принимать важные нестандартные решения.

Список использованной литературы

1. Guilford, J.P. (1967): Some theoretical views on creativity. In: Nelson, H. (Ed.): Contemporary approaches to psychology. N.Y.: Harper and Row, pp. 421.
2. Де Боно Э. Шесть шляп мышления. – Минск: Попурри, 2006. – 208 с.
3. Буш, Генрих Язепович. Диалогика и творчество /Генрих Буш. – Рига: Авотс, 1985. – 318 с.
4. Стив Джобс [Текст] // [Электронный ресурс]. URL: <https://blog.molodost.bz/development/kak-razvit-kreativnost/> (дата обращения 17.12.2021)
5. Конова Е.В. Опыт формирования креативной личности в зарубежных странах (аналитический обзор). 05 апреля 2011. [Электронный ресурс]. URL: <https://almavest.ru/ru/node/1197> (дата обращения 17.12.2021).
6. Матольгина Н.В., Подгорная Е.А., Руглова Л.В. Развитие креативности «цифрового поколения» студентов через организацию творческой деятельности в учебно-образовательном процессе // Мир науки. Педагогика и психология. – 2021. – №4. [Электронный ресурс]. URL: <https://mir-nauki.com/20pdmn421.html> (дата обращения 17.12.2021).
7. Hadi Suryanto, I.Nyoman Sudana Degeng, Ery Tri Djatmika, Dedi Kuswandi. The effect of creative problem solving with the intervention social skills on the performance of creative tasks. Creativity studies, 14 (2), 323-335. <https://doi.org/10.3846/cs.2021.12364>.
8. Marciuc D, Miron C. Developing students' creativity by Physics lessons, Proceedings of the 12th International Conference on Virtual Learning, ICVL, 2017, 470-477.
9. Петренко Е.С., Королева А.А. Оценка образования как фактор развития креативной экономики: маркетинговый аспект. [Электронный ресурс]. URL: <https://economy-vestnik.ksu.kz/apart/2019-96-4/37.pdf> (дата обращения 18.12.2021).
10. Чуйкина Е. В. Развитие креативности у студентов колледжа /Е.В. Чуйкина. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 7.6 (111.6). – С. 257-259. – URL: <https://moluch.ru/archive/111/27837/> (дата обращения: 18.12.2021).
11. Dosbenbetova A. Sh., Abramova G.I. The use of Kazakh folk wisdom in English lessons for the development of creative thinking of students. Publishing house “Sreda”, 2020.
12. Kismetova G.N., Dyussenbayeva L. Developing creativity and creative thinking skills of students // DIZWW. – 2021. – №6-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/developing-creativity-and-creative-thinking-skills-of-students> (дата обращения: 15.01.2022).
13. Eric Bonetto, Nicolas Pichot, Fabien Girandola, Nathalie Bonnardel. The Normative Features of Creativity: Creative Individuals are Judged to be Warmer and More Competent // The Journal of Creative Behavior. – 2020. – Volume 55, Issue 3. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/jocb.477>
14. Benjamin Bolden, Christopher DeLuca, Tiina Kukkonen, Suparna Roy, Judy Wearing. Assessment of Creativity in K-12 Education: A Scoping Review // Review of Education. – 2019. – Volume 8, Issue 2. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/rev3.3188>
15. Mathias Benedek, Raphaela Bruckdorfer, Emanuel Jauk. Motives for Creativity: Exploring the What and Why of Everyday Creativity // Journal of creative behavior. – 2019. – Volume 54, Issue 3. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/jocb.396>
16. Келер В. Исследование интеллекта человекоподобных обезьян, 1930. /Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. – М: Моск. ун-та, 1981. – С.235-249.
17. Pink, D. H. (2005). A Whole New Mind: Moving from the information age into the conceptual age. Allen & Unwin
18. Морозов, А.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие /А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004 – 560 с.
19. Холодная М. А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002–272 с.

References

1. Guilford, J.P. (1967): Some theoretical views on creativity. In: Helson, H. (Ed.): Contemporary approaches to psychology. N.Y.: Harper and Row, pp. 421.
2. De Bono E. Shest' shlyap myshleniya. – Minsk: Popurri, 2006. – 208 s.
3. Bush, Genrih Yazepovich. Dialogika i tvorchestvo / Genrih Bush. – Riga : Avots, 1985. – 318 s.
4. Stiv Dzhobs [Tekst] // [Elektronnyj resurs]. – <https://blog.molodost.bz/development/kak-razvit-kreativnost/>
5. Konova E.V. Opyt formirovaniya kreativnoj lichnosti v zarubezhnyh stranah (analiticheskij obzor). 05 aprelya 2011. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://almavest.ru/ru/node/1197> (data obrashcheniya 17.12. 2021).
6. Matolygina N.V., Podgornaya E.A., Ruglova L.V. Razvitie kreativnosti «cifrovogo pokoleniya» studentov cherez organizaciyu tvorcheskoj deyatel'nosti v uchebno-obrazovatel'nom processe // Mir nauki. Pedagogika i psihologiya. — 2021 №4. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://mir-nauki.com/20pdmn421.html> (data obrashcheniya 17.12. 2021).
7. Hadi Suryanto, I.Nyoman Sudana Degeng, Ery Tri Djatmika, Dedi Kuswandi. The effect of creative problem solving with the intervention social skills on the performance of creative tasks. Creativity studies, 14 (2), 323-335. <https://doi.org/10.3846/cs.2021.12364>
8. Marciuc D, Miron C. Developing students' creativity by Physics lessons, Proceedings of the 12th International Conference on Virtual Learning, ICVL, 2017, 470-477.
9. Petrenko E.S., Koroleva A.A. Ocenka obrazovaniya kak faktor razvitiya kreativnoj ekonomiki: marketingovyj aspekt. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://economy-vestnik.ksu.kz/apart/2019-96-4/37.pdf> (data obrashcheniya 18.12. 2021).
10. Chujkina E.V. Razvitie kreativnosti u studentov kolledzha / E.V. Chujkina. – Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2016. – № 7.6 (111.6). – s.257-259. – URL: <https://moluch.ru/archive/111/27837/> (data obrashcheniya: 18.12.2021).
11. Dosbenbetova A. Sh., Abramova G.I. The use of Kazakh folk wisdom in English lessons for the development of creative thinking of students. Publishing house “Sreda”, 2020.
12. Kismetova G.N., Dyussenbayeva L. Developing creativity and creative thinking skills of students // DIZWW. – 2021. – №6-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/developing-creativity-and-creative-thinking-skills-of-students> (data obrashcheniya: 15.01.2022).
13. Eric Bonetto, Nicolas Pichot, Fabien Girandola, Nathalie Bonnardel. The Normative Features of Creativity: Creative Individuals are Judged to be Warmer and More Competent // The Journal of Creative Behavior. – 2020. - Volume 55, Issue 3. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/jocb.477>
14. Benjamin Bolden, Christopher DeLuca, Tiina Kukkonen, Suparna Roy, Judy Wearing. Assessment of Creativity in K-12 Education: A Scoping Review // Review of Education. – 2019. – Volume 8, Issue 2. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/rev3.3188>
15. Mathias Benedek, Raphaela Bruckdorfer, Emanuel Jauk. Motives for Creativity: Exploring the What and Why of Everyday Creativity // Journal of creative behavior. – 2019. – Volume 54, Issue 3. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/jocb.396>
16. Keler V. Issledovanie intellekta chelovekopodobnyh obez'yan, 1930. / Hrestomatiya po obshechej psihologii. Psihologiya myshleniya. M: Mosk. un-ta, 1981. s.235-249.
17. Pink, D. H. (2005). A Whole New Mind: Moving from the information age into the conceptual age. Allen & Unwin
18. Morozov, A.V. Kreativnaya pedagogika i psihologiya: Uchebnoe posobie / A.V. Morozov, D.V. Chernilevskij. – 2-e izd. ispr. i dop. – M.: Akademicheskij proekt, 2004 – 560 s.
19. Holodnaya M. A. Psihologiya intellekta: Paradoksy issledovaniya. – 2-e izd., pererab. i dop. — SPb.: Piter, 2002–272 s.

**Кіші курс студенттерінің креативті ойлауын дамытуға арналған материал ретінде
фольклорлық мәтін****Н.Ф. Немченко¹, Ю.В. Астафьева¹**¹ Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
(Көкшетау, Қазақстан)*Аннотация*

Бұл мақалада кіші курстардың тілдік мамандықтарының студенттерінде шығармашылықты дамыту мәселесі қарастырылады. Авторлар ертегі мәтіні шығармашылық және сыни ойлауды дамыту процесін құруға болатын материал ретінде әрекет ете алатындығын түсіндіреді. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасында жұмыс істеу үшін авторлар шығармашылық мәселесін зерттеуге үлес қосқан ғалымдардың зерттеулеріне көп көңіл бөледі. Мақалада авторлар сөйлеу іс-әрекетінің нақты шығармашылық түрлерін ұйымдастырудың әртүрлі формалары туралы айтады. Авторлар оқырмандардың назарын ертегілер мәтіндеріне негізделген шығармашылық дағдыларды дамытатын жаттығулар мен тапсырмалардың әдіснамалық моделін құру үшін студенттердің шет тіліндегі ауызша және жазбаша сөйлеуін де, олардың шығармашылық ойлауын да дамытуға ықпал ететін Дублиндік оқыту әдістемесі ұсынылатынына аударады. Сонымен қатар, авторлар оқырмандарға ертегі мәтінімен жұмыс істеуге арналған практикалық тапсырмалардың дамыған жүйесінің мысалдары негізінде осы модельмен танысуды ұсынады.

Түйін сөздер: фольклорлық мәтін; сыни және креативті ойлау; Дублиндік оқыту әдістемесі; стандартты емес ойлауды дамыту.

Folklore text as a material for the development of creative thinking of undergraduate students**N. Nemchenko¹, Yu. Astafyeva¹**¹ Sh.Ualikhanov Kokshetau University
(Kokshetau, Kazakhstan)*Abstract*

This article dwells upon the development of creativity in undergraduate language students. The authors specify that a fairy tale text can serve as the material on the basis of which the process of creative and critical thinking development can be built. To work on the theoretical and methodological basis of the study, the authors pay much attention to the research of scientists who have contributed to the study of creativity. In the article the authors narrate about different forms of organization of actually creative types of speech activity. The authors focus the readers' attention on the fact that to build a methodological model of exercises and tasks that would develop creative skills on the basis of fairy tale texts, the Dublin teaching methodology is offered, which promotes both the development of foreign language spoken and written speech of students, and their creative thinking. In addition, the authors offer readers to get acquainted with this model on the basis of examples of the developed system of practical assignments for working on the text of a fairy tale.

Keywords: folklore text; critical and creative thinking; Dublin teaching methodology; development of non-standard thinking.

Поступила в редакцию 19.12.2021

FTAMP 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.28>

С.Г. КАЛКАШЕВ¹, Б.Ш. АБДИМАНАПОВ¹, Н.Е. УСЕНОВ^{1*}, З.И. ГОРДЕЕВА²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),

²Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті (Мәскеу, Ресей)

sani_kalkashev@mail.ru, Bahadur_66@mail.ru,

*nurik_88_kaznpu@mail.ru, Gordeeva.zinaida1@list.ru

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІНДЕ КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ЕНГІЗУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада білім беру реформасындағы бағдарламалар сараланып, критериалды бағалауды білім беру жүйесіне енгізу қажеттіліктері қарастырылған. Сондай-ақ жаңартылған білім беру бағдарламасындағы ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспарлаудың мақсаты мен міндеттері, өз ерекшеліктері көрсетілген. Стандартқа сай оқушыда болу қажет дағдылар мен сол дағдыларды қалыптастырудағы ХХІ ғасыр мұғалім құзыреттіліктері талқыланды. Бағалаудың барлық түрлеріне, түсінігі мен тәртібіне, сипаттамаларына жалпылай түсінік берілген. Критериалды бағалау негізінде нені ескеру керек?, қалай жүзеге асыру керек деген сұрақтар төңірегінде нақты мысалдар және ғылыми дәлелдермен ашып көрсетілген. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны схемамен көрсетіліп, бағалау стандарттары, құралдары, бағалау үдерісі мен нәтижесі толық сипатталынған. Критериалды бағалаудың құрылымына тоқталып қалыптастырушы және жиынтық бағалаудың әдістемесі мен мазмұны ашылып жаңа идеялар қарастырылды. Құзыреттілікті қалыптастыруда педагогикалық және психологиялық аспектілері зерттеліп негізделген. Бұл аспектілер бағалаудың маңызды тұжырымдасын айқындап пәндік дағдылар мен критериалды бағалаудың құндылықтарын қалыптастырды.

Түйін сөздер: интерпретация; бағалау құралы; бағалау үдерісі; гностика; географиялық ойлау; географиялық мәдениет; құзыреттілік; педагогикалық аспект; психологиялық аспект; критерий; бағалау түрлері.

Кіріспе. Әлемдегі жаһандық дамулар мен өзгерістердің өте қарқындылығы Қазақстандағы білім беру саласында өзгерістер енгізуде өте өзекті болып отырғаны бәрімізге мәлім, сондықтан да білім беру «онтологиясы» (фундаментальді мәні) тереңінен зерделеніп жаңашылдыққа бет бұрыс жасалынды. Білім беру саласында ХХІ ғасыр оқушылары бәсекеге қабілетті болулары үшін қандай дағдылар болуы керектігі, сондай-ақ ол дағдыларды жетілдіруде білім беруде «нені?» және «қалай?» оқыту керек деген сұрақтар төңірегінде бетбұрыс жасалынуы қажеттілігінен стандарт, бағдарламалар мен әдістемелік құралдар дайындалды.

Солардың бірі: деңгейлік бағдарламалар негізіндегі «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы» бағдарламасы. Бұл бағдар-

ламада 7 модуль (сын тұрғысынан ойлауға үйрету, оқытуды басқару және көшбасшылық, диалогтық оқыту, талантты және дарынды балаларды оқыту, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес оқыту және оқу, оқыту мен оқуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, оқу үшін бағалау және оқуды бағалау), соның ішінде критериалды бағалауды егжей-тегжей анықтама беріп тарихын негіздеген «Оқу үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі. Осының негізінде бағалау модуліндегі критериалды бағалауды тереңдетіп кіріктірілген жаңартылған білім беру бағдарламасы дайындалып бекітілді.

Негізгі бөлім. Қазіргі таңда жаңартылған білім беру бағдарламасын тек ұзақ мерзімді (ҰМЖ), орта мерзімді (ОМЖ), қысқа

мерзімді жоспарлау (ҚМЖ) мен критериалды бағалау деген пайым қалыптасып қалып жатыр. Сондықтан да, кез келген бағдарламаның мақсаты мен міндеттеріне сәйкес өз ерекшелігі болатындықтан жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктеріне тоқталсақ:

– пән мазмұнын жобалаудың спиральдік қағидаты, яғни білім мен біліктерді арттыруда оқу материалын тігінен, сондай-ақ көлденеңінен біртіндеп кеңейту (білімді тақырыптар бойынша және сыныптар бойынша күрделендіру);

– таным заңдылығы мен пәндік амал-тәсілдердің неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдыларының деңгейлеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы;

– білім беру деңгейлері және тұтас оқыту курсы бойынша педагогикалық мақсаттардың пәнішілік байланыстарын ба-рынша ескеруге мүмкіндік беруі;

– бір білім саласы пәндері арасында, сондай-ақ пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру барысында «ортақ тақырыптардың» болуы;

– бөлімдер мен ұсынылған тақырыптар мазмұнын уақыт талабына сай болуы, әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына назар аудару;

– оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспар түрінде технологияландырылу болып табылады (Ұлттық білім академиясы, 2020);

– оқытудың тәрбиелік әлеуетін арттыру, оқушының адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыру (Мәңгілік Ел патриоттық актісі негізінде);

– білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастықты ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша педагогикалық мақсат қою;

– оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұстаным (оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысу) [1, Б.4]. Осы оқытудың сегіз әдістері негізінде оқытылып жатқан жаңартылған білім беру бағдарламасында критериалды бағалау аксиологиясы жүзеге асырылуда.

Бағалауға түсінік берсек: «**Бағалау**» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес,

себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұл ресми тестілер мен емтихандардан бастап, мұғалімдер сыныптарда күніне жүз рет өткізетін бейресми бағалауға дейінгі бүкіл бағалау түрлерін қамтиды. Бұған қарамастан, бағалау түрлі нысанда болуы мүмкін: бір тестілер қолдағы қарындаш пен қағаздың көмегімен жүргізілсе, басқалары сыныптағы әдеттегі сөйлесу кезінде сұрақ қоюға негізделеді. Бағалаудың барлық түрлеріне жалпы сипаттамалар тән және олар төмендегілерді қамтиды: қадағалау; алынған мәліметтердің *интерпретациясы*; бұдан арғы іс-әрекетті анықтауға бағытталған *қорытынды* [2, Б.75].

«Критериалды бағалау» терминін алғаш рет Роберт Юджин Глейзер (1963) қолданған және бұл термин оқушылардың оқу жетістіктерінің қол жеткізген және потенциалды деңгейлері арасындағы сәйкестікті анықтауға мүмкіндік беретін үдерісті сипаттайды.

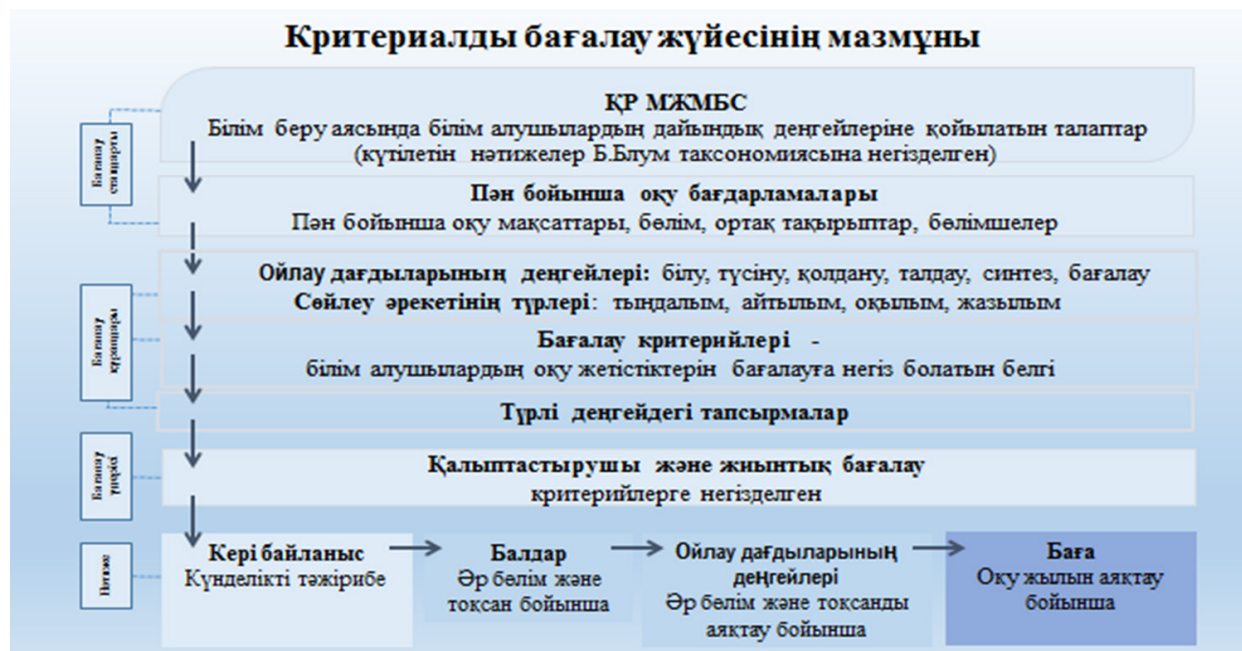
Критериалды бағалау – оқушылардың оқу жетістіктерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес, ұжым ішінде өңделген, оқушыға, ата-анаға және мұғалімге түсінікті нақты анықталған критерийлерге негізделген үдеріс.

Критериалды бағалау оқушылардың жетістіктерін бір-бірімен салыстырмайды және бір-біріне тәуелді етпейді, сонымен қатар әр оқушының құзыреттілік деңгейі туралы ақпарат беруге бағытталады [3, Б.46].

Әдебиеттерге шолу. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны: бағалау стандарттары, бағалау құралдары, бағалау үдерісі, нәтижеден тұрып сипатталады. Бағалау стандартында – ҚР МЖМБС (мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандарты), Блум таксономиясына негізделген күтілетін нәтижелер, пән бойынша оқу бағдарламалары (оқу мақсатты, бөлім, ортақ тақырыптар, бөлімшелер) қарастырылады. Бағалау құралдарына–ойлау дағдыларының деңгейлері: білу, түсіну, қолдану, тал-

дау, жинақтау, бағалау. Сөйлеу әрекетінің түрлері: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым. Бағалау критерийлері: білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалауға негіз болатын белгі. Бағалау критерийлерін күтілетін нәтиже деп те түсіндіруге болады. Сондай-ақ түрлі деңгейдегі тапсырмалар болып табылады. Бағалау үдерісі

– критерийлерге негізделген (күтілетін нәтижелерге) қалыптастырушы және жиынттық бағалаулар. Нәтиже – күнделікті тәжірибедегі, сабақтағы кері байланыс, әр бөлім және тоқсан бойынша балдар, ойлау дағдыларының деңгейлері, жыл соңындағы бағамен сипатталады (1 сурет).



Сурет 1. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны

Критериалды бағалау құрылымына тоқталатын болсақ, критериалды бағалау екіге бөлінеді: қалыптастырушы бағалау және жиынттық бағалау. Кейбір әдебиеттер мен құжаттарда қалыптастырушы бағалау – формативті бағалау немесе оқу үшін бағалау деп кездесіп жатады, яғни мұғалім сабақтың өн бойынша (сабаққа кіргеннен сабақ аяқталғанға дейінгі барлық 40 минут уақыт ішінде) қолданған кез-келген бағалау формасынан оқушы оқығысы келіп кетуі қажет, тағы да оқығысы келіп ынталануы немесе бағыт-бағдар алуы тиіс. Жиынттық бағалау да – оқуды бағалау деп жазылып жатады, яғни оқушы алған білімін ғана бағалау, қорытынды бағалау үдерісі болып табылады.

Сабақта мұғалім қолданатын қалыптас-тырушы бағалау ауызша, жазбаша, вербаль-сіз яғни тілді қолданбайтын (оқушы арқасы-

нан қағып қою, бас бармақты көтеру, қол шапалақтау және т.б.) бағалау түрлерін қолдануарқылы асырылады. Критериалды бағалау бойынша ғылыми анықтамалар мен теориялардан – бағалаудың үдеріс екендігін түсініп отырмыз.

Дәстүрлі бағалауда арифметикалық сан-дарды қою арқылы оқушының бір күндік білімін бағалаудың нәтижесінде оқу мен оқыту сапасының халықаралық тәжірибеде нәтижесіз болуына әкелгенін көріп отырмыз. Ол бағалау форматы «үдеріс (процесс)» емес «процедура» болып, педагогикалық және психологиялық аспектілер толық ескерілмей қалып жатты.

Ал критериалды бағалауда – бағалауды неліктен үдеріс деп қарастырады? Оқушы-ның сол күні алған білімін белігілі бір арифметикалық сандармен бағалау емес жоғарыда жазылған ХХІ ғасырда болу ке-

рек дағдылар мен бәсекеге қабілеттілікті арттыру жағдайында әр оқушының «өзіндік МЕН-ін» ашуға жағдай жасау, әр оқушының өз қабілетіне қарай бәсекеге қабілеттілік тұстарын зерделеу, тіпті әлі ашылмай жатқан қабілеттерін ашуға педагогикалық және психологиялық аспектілер тұрғысында әрекет ету, сол арқылы оқушының оқуы мен білімін ілгерілету.

Бұл өте салмақты да тереңінен қарауды талап ететін бағалау үдерісі. Әр оқушының өз пікірі, сабаққа деген бейімділігі, қызығушылығы, білімді қабылдай алу деңгейлері мен мүмкіндіктері, тіпті мінез-құлықтары да өзгеше. Сондықтан ХХІ ғасыр мұғалімі де осы дағдыларды қалыптастыра алуға лайықты, бейімді және құзіретті болу керек. Егер де құзіреттілікті формуламен көрсететін болсақ ол педагогикалық аспектілер мен психологиялық аспектілердің қосындысынан тұрады [4, ББ.48-54].

Әдістеме. Педагогикалық аспект психологиялық аспект құзіреттілік. Осы формуладан педагогтың құзіреттілі арқылы ұйымдастырылған, жоспарланған қалыптастырушы бағалауды әрбір сабақ нәтижесінде білім алушылардың тақырыпта айтылған құзіреттіліктерін арттыруға қол жеткізе аламыз. Сондықтан ең алдымен осы аспектілерге мән беру қажет.

География және жаратылыстану пәндерінде осы аспектілерді ескеріп критериялды бағалауды тиімді қолдану мен жүзеге асыруда пән мұғалімдері стандарттағы пәнге тән дағдылар мен ерекшеліктерді зерделеуді талап етеді. Қазақстан Республикасының негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында әр пәннің өз ерекшелігіне сай пәндік дағдылар мен құндылықтар берілген, сондықтан география пәні мұғалімдері стандартқа сай жоспарлы жұмыс атқарулары міндетті.

География пәнінің басқа пәндерден ерекшелігі – оқушыға оңай және қызықты болып көрінгенімен көп қырлы және заманмен бірге түрлі өзгерістер еніп отыратын, ақпараттар жыл сайын жаңашаланып отыратын пәннің бірі. Педагогикалық зерттеудегі ғалымдардың да зерттеулері пікірлерінде ге-

ография пәнінің мемлекеттің даму тенденциясына қарай өзгермелі екендігін дәлелдейді. Гриффин және басқа авторлардың айтуы бойынша: «...экономикасы дамыған елдерде өнеркәсіптік өндірістен ақпараттық қызмет көрсету және байланыс қызметін көрсетуге ауысып жатқаны айтарлықтай байқалды» [5, ББ.17-20].

Білім беру жүйесін жаңартуға арналған бұл экономикалық дәлелдерге қоса, қазіргі ХХІ ғасырда басқа да негіздер бар: өзара қарым-қатынастың арттыру; әлеуметтік өзгерістер; ауа райының өзгеруімен байланысты проблемалар; бүкіл әлемдегі халық санының қарқынды өсуі; жаһандық бәсекеге байланысты мемлекеттер шекарасының өзгерулері; миграциялық теңгерімсіздіктерге байланысты демографиялық ахуал мен демографиялық саясаттың өзгерулері; шектеулі ресурстарға деген сұраныстың өсуі; осылардың барлығы мектеп оқушылары қазіргі заманда және келешекте табысқа қол жеткізу үшін бұрынғыға қарағанда анағұрлым көп дағдыларды меңгеруі қажет екенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының 27 пунктінде: “Жаратылыстану” білім беру саласының мазмұны “Жаратылыстану”, “Физика”, “Химия”, “Биология”, “География” оқу пәндерінде іске асырылады. 28 пунктінде: “Жаратылыстану” білім беру саласының мазмұны функционалдық білім мен біліктерді, жоспарлау, талдау және өңдеу, түсіндіру, жүйелеу, алгоритм бойынша жұмыс, зерттеу, практикалық-эксперименттік дағдыларды жетілдіру, қорытын-дыларды бағалау және тұжырымдау дағдыларын қалыптастыруды; әлемнің қазіргі жаратылыстану көрінісінің негізінде жатқан іргелі ұғымдарды, заңдылықтарды, теориялар мен қағидаттарды, табиғатты ғылыми тану әдістерін, табиғатты, экономиканы және қоғамды кешенді зерттеу негізінде адамзаттың ғаламдық және жергілікті проблемаларын түсінуді тереңдетуді; экологиялық мәдениетті, ғылыми, жобалық және кеңістіктік ойлауды дамытуды; патриоттық сезімдерді, қоршаған

ортаға деген жауапкершілікті және ұқыпты қарауды тәрбиелеуді; білім алушыларды жаратылыстану ғылымдары бағытында кәсіби бағдарлауды іске асыруды қамтамасыз етеді.

География пәнінде оқушыда қалыптасу қажет дағдылар: пән бойынша дағды (белсенді оқу түрлері), тілдік дағды (дамытатын әдістер), метапәндік дағды (жоба әдістері), жеке тұлғаға бағытталған дағдылар (коммуникациялық әдістер) бойынша қарастырылса, құндылықтарда: дүниенің *географиялық бейнесін* тұтас қабылдайтын, *географиялық ойлау* қабілеті дамыған, географияның әдістері мен тілін білетін және қолданатын, *географиялық мәдениеті* бар тұлға тәрбиелеу болып табылады [6, ББ.52-60].

Стандартқа сай осы пәндік дағдылар мен құндылықтарды қалыптастыруда мұғалім критериалды бағалауды тиімді жоспарлауындағы құзыреттілігінің *педагогикалық аспектілерін* сараласақ: педагогикалық әділдік, педагогикалық этика, мінез, қадағалау, интерпретация (логикалық қорытынды), бағалау шеберлігі, белсенді оқыту әдістерін шебер қолдану, нормативті сауаттылық, пәндік сауаттылық, сұрақ қою техникасы, бағалау критерийлері, Блум иерархиясы негізіндегі мақсат қою, мимика, ым-ишара, сөйлеу мәдениеті, когнитивті дамыту (оқушының оқу және проблеманы шешу қабілеті), метатаным (саналы білім алу), толеранттылық және т.б.

Психологиялық аспектілерге: гностика, эмпатия, ми қыртысының құрылысы, жады құрылымы, трансформациялық көшбасшылық, уәж, сынып ерекшелігі, оқушы ерекшелігі, оқушы қызығушылықтары мен мүмкіндіктері, танымдық қабылдау мүмкіндіктері, жас ерекшеліктері, әлеуметтік ахуалы, өзіндік «МЕН», метасана (алған білімді саналы қолдана алу) және т.б. жатады.

Нәтижелер. Бұл екі аспектіні «көзге көрінетін оқыту» және «көзге көрінбейтін оқыту» деп те айтуға болады. Себебі педагогикалық аспектілер көзге көрінетін – сабақта қолданған әдіс-тәсілдер, бағалаудың әдістері, сергіту сәті, топтастыру әдістер

және т.б. болса, психологиялық көзге көрінбейтін – оқушының ішкі уәжі, өзіне сенімділік /сенімсіздігі, өзіндік бағалауы, ми қыртыстары, мінез, наным-сенімдері, көзқарастары және т.б. жатады.

Осы екі аспекті бағалауда ескеру керек маңыздылық деген тұжырымымызды толық негіздеуде мысалдар келтірсек. Жоғарыда саралаған педагогикалық аспектілердің ішінде: қадағалау; қадағалауды өткізу үшін оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын, сонымен қатар, олар қандай қиындықтармен кездесуі мүмкін екендігін анықтау қажет.

Сыныптағы әдеттегі іс-әрекетті, яғни, балалардың өзара әңгімесін тыңдап, тапсырманы орындап отырған оқушыларды *қадағалау* немесе олардың орындаған сынып және үй жұмыстарын тексеру бірталай ақпарат беруі мүмкін, бірақ кей жағдайларда қажетті ақпаратты алудың ерекше ойластырылған тәсілін қолдану керек болуы мүмкін.

Жазбаша тапсырма немесе тест жоғарыда айтылған мақсаттарды іске асыра алады, бірақ кей жағдайларда дұрыс таңдалған ауызша сұрақтың өзі де тиімді болып шығуы мүмкін. Оқушының сұрақтарға берген жауаптары бақылануы керек. Басқаша айтқанда, бағалайтын тұлға алынған мәліметтердің мәнін анықтай білуі қажет. *Интерпретация* қызығушылық тудыратын мәселелерге, мәселен, ерекше дағдылар, көзқарастар немесе оқыту түрлеріне қатысты жүргізіледі. Мұндай өлшемдерді көбінесе *критерий* деп атап, оларды оқу мақсаттарына немесе міндеттеріне жатқызады.

Әдетте, бағалау бөлігі ретіндегі қадағалау алдын ала қалыптастырылған өлшемдер бойынша жүргізіледі, бірақ кейде мұғалімдер жоспарланбаған өзара әрекеттестікті немесе нәтижелерді бақылайды және өткенді шолу өлшемдерін қолданады. Интерпретацияның көмегімен мінез-құлықты сипаттауға немесе түсіндіруге талпынуға болады немесе мінез-құлыққа қарап логикалық қорытынды жасауға болады, мысалы, баланың айтқан нәрсесі оның санамен ойлауының нәтижесі

болып табылады. Осыған байланысты интерпретацияны кейде *логикалық қорытынды* деп атайды. Мәліметтердің интерпретациясы негізінде *қорытынды* жасалады, ол бағалауды көздейді. Бұл кезеңде бағалау үдерісі түрлі мақсаттарға және алынған ақпарат қолданылатын міндеттерге байланысты әртүрлі нысанда жүруі мүмкін [7, Б.128].

Мимика (*mimikos* – еліктеушілік) – бет әлпеттің қозғалысы, адам сезімін білдірудің бір формасы, адамның ішкі сезімін, көңіл-күйінің әр алуан сәттерін (көңілдену, қайғыру, ашулану, т.б.) білдіретін бет-әлпеттің мәнерлі қимыл өзгерісі. Кей жағдайда мұғалімнің мимикасы оқушыларға оның сөзінен гөрі қатты әсер етеді. Балалар мұғалімнің бетінен оның көңіл-күйін, қарым-қатынасын (жағымды, жағымсыз) біледі. Сондықтан педагог оқушыларға мимика арқылы бағалаудың іске қатынастыны ғана білдіре алуы қажет [8, ББ.14-22]. Осы мысалдардағы және жоғарыда жазылған педагогикалық аспектілер арқылы оқушының стандарттағы географиялық ойлау және географиялық академиялық сөйлеу дағдыларын арттырамыз.

Психологиялық аспектілердің ішінде мысалға: гностика – өз жұмысынан ләззат алатын, яғни өз қызметін толық жақсы көретін сезім. Мұғалім педагогикалық тұрғыда өз пәнін мықты білетін маман, сабақты ұйымдастыра алатын, әртүрлі әдістерді сынып ерекшелігіне қарай жоспарлай алатын шебер ұстаз болғанымен де өз жұмысын Шульман іліміндегі «ыстық жүрекпен» жақсы көрмесе, қалыптастырушы бағалау үдерісі барысында педагогикалық этика мен ұстамдылық жарық (трещина) береді.

Себебі, қалыптастырушы бағалау үдерісіне дәстүрлі оқытудағыдай тек мұғалім ғана емес оқушылар да қатысады, мұғалім өзі елестеткен сабақ орын алмай, өз ойындағы мақсатына жете алмай не болмаса сабақ мақсатына жетпей жатқанда аффектілік пайда болуы мүмкін. Сондықтан бағалау үдерісінде педагогикалық этика мен моральдан басқа психологиялық гностиканың қажеттілігі өте маңызды. Сол кезде ғана

бағалау қағидаттарының бірі – шынайы бағалау орын алады. Эмпатия – оқушының сырты келбетіне (симпатия) емес ішкі жан-дүниесіне үңіле алу, әр оқушының мұғалімге көрінбейтін ішкі дүниесі, қасиеті не қабілеті яғни «Қара жәшігі» болады, қалыптастырушы бағалау барысында (оқушылар-оқушыға беретін бағалау кезінде де) оқушының физиологиялық не физиономиялық ерекшеліктеріне бағытталмай оның жасаған әрекеттер мен істеріне қарай дұрыс бағалауды қолдануда баланың қара жәшігін ашып «ақ жәшікке» айналдыру, бағалауды дер кезінде және дұрыс беру арқылы ішкі дүниесіндегі қасиет не қабілетін ашу қағидаты да ескерілуі міндетті.

Барлық оқушылар географ болмайды, барлық оқушылар география пәнін жақсы көре бермейді және қызықпауы да мүмкін, тіпті сол пәнге икем-бейімділіктері де болмайды. Сондықтан баладан географ шығаруға тырыспай, географиядан жақсы оқушымен салыстырмай оның басқа неге икемділігі бар, немен қызығады, немен әуестенеді сол арқылы пәнге деген қызығушылығын ішкі дүниесі арқылы алып келу керек. Мысалы ол оқушы суретке бейім болса сабақта ол оқушыға постер жасату арқылы сол күнгі тақырыпты кішкене болсын өз деңгейінде меңгертуге ықпал етіп және де сол жасаған жұмысын ғана шынайы бағалап пәнге қызығушылығын ашу қажет. Ми қыртысының құрылысы, жады құрылымы бойынша мысал келтірсек: әр оқушының ми қыртысының ақпаратты сақтауы мен жады құрылымы да әртүрлі. Маңдай бөліктері мидың басқа бөліктерімен жүйке талшықтарымен байланыстырылған, олар:

- визуалды бейнелерді қабылдау мен жадыда сақтауға жауап беретін мидың артқы бөлімінің желке тұсындағы бөлігі;
- ауызша және тұжырымдамалық білімдердің сақталуына жауап беретін самай бөліктері;
- қол және дене рецепторлары орналасқан маңдай бөлігінің артындағы мидың жоғарғы бөлігіндегі соматосенсор аймағы.

Яғни, самай бөлігі – есту арқылы алған ақпараттарды сақтайтын бөлік, артқы бөлік – визуальді (көру арқылы) ақпараттарды сақтайды, төбе бөлігі – сенсорлық алған ақпараттарды сақтайды, ал алдыңғы бөлік сол ми қыртысында сақталған ақпараттарды сұрыптау функция атқарады. Мидың әрбір қыртысы ақпарат сақтауға бейім болғанымен әр адамның миының бір бөлігі ғана көбірек ақпарат сақтайды, сондықтан сабақ барысында баланың осындай көзге көрінбейтін оқыту формаларын яғни қай оқушының қай ми қыртысы көбірек ақпарат сақтайтыны білмей оқыту және соны бағалау ешқандай мақсатқа жеткізбейді, ешқандай нәтиже де сапа да орын алмайды [9, ББ.1-9].

Кредиттік пен дәстүрлі оқытуда осындай психологиялық аспектілер ескерілмей оқушының уәжін төмендетуге де алып келіп жатқандары болды, мысалы мұғалім аффектілік жағдайда: «жана ғана түсіндірдім, мына құлақтан кіріп мына құлақтан шықты ма?» деген қарапайым сөздері мұғалімнің өзінің психологиялық аспектіні ескермегендігі, ол оқушының қай ми қыртысының ақпаратты көбірек сақтайтынын білмейтіндігі, педагогикалық мәдениет пен гностиканың жетіспеушілігі байқалады. Сондықтан қазіргі білім беру жағдайында осы аспектілерді эмперикалық шартта жүзеге асыруды ескеру шарт. Осы тұжырымдарды ескерген жағдайда стандарттағы географиялық мәдениет қалыптасып, қалыптастырушы бағалаудың қағидаттары – валидтілік, қолжетімділік жүзеге асады.

Талқылау. Бұл екі аспект (педагогикалық, психологиялық) екі факторға байланысты яғни ішкі және сыртқы факторлар арқылы жүзеге асырылады. Ішкі фактордағы объект – оқушы, сыртқы – мұғалім. Мысалы сабақ барысындағы мінез (психологиялық аспект) ішкі фактор оқушы арқылы, егер оқушының мінезі ренжігіш болса ол оқушының жетістігін не болмаса қателік, кемшілігін бағалауда шеберлікті қажет етеді.

География пәні оқушының қызуғышылығын тез арттырып қойғанымен деректер және дәйектерге келгенде көп қателесу мен есте сақтауды көп қажет ететін пән

болғандықтан сабақ барысындағы бағалауда үлкен салмақпен қарау ұсынылады. Қалыптастырушы бағалау анықтамасында оқудағы кемшілік не қателіктерге дер кезінде түзету енгізу делінген, яғни оқушының жетістіктерін қандай да бір формативті бағалау арқылы мадақтап қою ғана емес, қателіктерін келесі жолы қалай түзету керек, ол үшін оқушы нені және қалай жақсарту керек деген сұрақтар және кері байланыс арқылы формативті бағалау берілуі қажет. Оқушы өзін-өзі реттеуі арқылы «өз бетінше оқуына» жеткізуіміз қажет [10, ББ.55-59]. Егер де мұғалім оқушының мінезін яғни психологиялық аспектіні ескермей бағалау орын алса, ол оқушының аффективті жағдайға алып келуіміз мүмкін.

Осы тұста мінез-құлықтың қалыптасуы туралы психологиялық білім мұғалімдерге қажет. Оқушы мінезі қалай қалыптасады? Неліктен біз оны ескеруіміз қажет? Жалпы адам баласында екі түрлі мінез-құлықты темперамент болады. Олар екі этапта қалыптасады: біріншісі балалық кезден – өтпелі жасқа дейінгі (переходной возраст) геннен келетін мінез, екіншісі өтпелі шақтан басталатын ортадан келетін мінез. Сынып ішіндегі әр оқушының мінезі де әртүрлі, тіпті бір үйдің балаларының мінездері әртүрлі болады, бір үйдің барлық балаларында геннен келетін бірінші мінез бірдей болғанымен де, екінші ортадан келетін мінез әрқайсысында әртүрлі. Орта дегеніміз – мұғалім, сынып жетекшісі, достары, сыныптастары, т.б. Осы мінез 9-11 сынып аралығында бастап екінші өмірлік мінезге қалыптасады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, бағалау кезінде тек оқушының мінез-құлқын біліп қойып соған ықпалдасып бағалау ғана процесі емес, оның қай ортадан екінші мінезі қалай қалыптасып жатқандығын білу, сол арқылы дұрыс білім беру мен тиімді бағалау арқылы мінезінің дұрыс қалыптасуына ықпал ету, мінезін «сындырып» алмау, мінез қалыптасуындағы жас ерекшеліктерін қатаң ескеру, себебі жоғары сынып оқушыларына әсіресе өтпелі кезеңде вербальсіз бағалау мен сын пікір айту, қатесін дер кезінде түзетуде қабылдамау орын алып қалуы мүмкін.

Сондықтан осы ерекшеліктерді мұғалім білуі шарт, себебі бұл мұғалімнің педагогикалықта психологиялық та құзыреттіліктеріне жататын аспектілердің бірі болып табылады. Бір ғана мінез-құлық арқылы дұрыс бағалаудың қажеттілігінің ішкі факторын яғни оқушы ретінде қарастырсақ, енді сыртқы фактор – мұғалімнің мінез-құлқын зерделесек: білім саласындағы өзгерістер, мұғалімге қойылатын талаптар, әртүрлі ата-аналар, тіпті мұғалімнің өзіндік әлеуметтік және отбасылық мәселелері мен денсаулық жағдайлары оның жұмыс ортасына тікелей әсер ететіні белгілі.

Осы фактілер мұғалімнің сабақ беруіне, сабақта оқушыны дұрыс бағалау үшін дер кезінде қадағалауына, бағыт беруіне, көмек беруіне және т.б. әсер ететіні сөзсіз, оқушылар сыртқы атмосфераны сезінеді және ол ортаға әсер етеді. Бұл тұста айтылатыны мұғалімдер оқушының ғана емес өзінің де ішкі энергиясын, эмоционалды концептілерін реттей алатын тұлға болуы тиіс. Тіпті көңіл-күй, денсаулық және т.б. жағдайлар қалыпты тұрғыда болғанның өзінде мұғалімнің өзіне тән мінез-құлқы мен симпатия/ антипатиялары болатыны психологияда қалыпты процесс екендігі айтылады.

Мұғалімде оқушы тарапынан болған кемшілік кедергіні бағалау арқылы шешу-

мен қатар өзін-өзі реттеуде толеранттылық мәдениетінің деңгейін арттыруға бағытталуы тиіс. Толеранттылық – (латын тілінен – төзімділік, көнбістік) – басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға, төзімділік, жұмсақтық, көрсете білу қасиеті [11, ББ.42-51]. Мінекей тіпті мұғалімнің психологиялық құзыреттілігін арқасында оқушы менмендігінен мендікке түсіру, уәжі төмен оқушылардың мендік ашуға яғни дұрыс және әділ сондай-ақ дер кезінде берілген бағалаудың арқасында оқушының дұрыс мінезінің қалыптасуына да септік болады [12]. Осы жердегі түйін: оқу мен тәрбие егіз дегендей, педагогикалық аспект пен психологиялық аспект білім беру үдерісінде ажырамас феномені. Себебі мұғалім педагогикалық қанша шебер болса да, бағалау мен белсенді әдістердің түрлерін шебер жоспарлап қолданса да сынып ерекшелігі, оқушы ерекшелігін (мінез-құлық, әлеует, мүмкіндік т.б.) ескермесе стандарттағы мақсат та, пәндік мақсат та қолжетімді болмайды. Сондықтан бағалау деген тек арифметикалық сан емес, педагогикалық және психологиялық ерекшеліктерді ескеріп жоспарланатын, үлкен жауапкершілік пен зергерлік шеберлікті талап ететін «үдеріс».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] География және жаратылыстану пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы: Мұғалімге арналған нұсқаулық.. – Астана: Назарбаев зияткерлік мектептебі, 2016. – 4 б.
- [2] Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «География» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана: Б.Алтынсарин атындағы ҰБА.2019. – 75 б.
- [3] Можаяева О.И. Өңірлік және мектеп үйлестірушілеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал /Можаяева О.И., Шилибекова А.С, Зиеденова Д.Б.– Астана: Назарбаев Зияткерлік мектептебі, 2016. – 46 б.
- [4] Исакаова А. Некоторые методологические аспекты образования и воспитания личности //Педагогика и психология. – 2021. – №1 (46). – С.48–54.
- [5] Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығына 3-қосымша негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана, 2018. – 17-20 бб.
- [6] Гарькина И.А., Данилов А.М., Волкова О.В. Формальные методы при моделировании и идентификации организационных систем //Современные проблемы науки и образования. – 2018. – №6. – С.52-60.
- [7] Булаева С.В., Исаева О.Н. Система мирового образования: современные тенденции развития. – Рязань: Зерна, 2018. – 128 с.

[8] Таубаева Ш., Максұтова И., Шагиєв М. Пovyшение эффективности образовательных технологий на основе интегративного потенциала инновационной дидактики // Педагогика и психология. – 2021. – №1 (46). – С.14–22.

[9] Антонова Л.Н. Общественные организации и управляющие советы школ в образовании Подмоскoвья // Вестник Московского государственного областного университета. – Москва, 2018. – №4. – С.1-9.

[10] Осипова Л.Б. Пovyшение профессиональной компетентности педагогов в условиях введения Федеральных государственных образовательных стандартов // Научные исследования в сфере общественных наук: вызовы нового времени. – Екатеринбург: Априори 2019. – С.55-59.

[11] Ussenov Nurbol, Zhoya Kairat, Abdimanapov Bahadurhan, Mamadiyarov Marat, Tleubergenova Kenjekey, Malika Ussenova. Views on the Use of Technology in Geography Course. SCOPUS iJET. International Journal: Emerging Technologies in Learning. Table of Contents – iJET. – 2020. – Vol.15. – №23. – PP.42-51. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57221727221&zone=> (дата обращения: 14.10.2021).

[12] Shakirova, N.D., Said, N.A., Konyushenko, S.M. The Use of Virtual Reality in Geo-Education. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2020. – Vol.15. – №20. – PP.59-70. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i20.15433>. <https://online-journals.org/index.php/i-jet/article/view/15433> (дата обращения: 08.11.2021).

References

[1] «Geografiya» jáne «Jaratylstaný» pánderi boıynsha pedagog kadrlardyń biliktiligini arttırý kýrsyný bilim berý baǵdarlamasy: Muǵalimge arnalǵan nusqaýlyq. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2016. – 4 b.

[2] Negizgi orta bilim berý deńgeiniń 7-9-syniptaryna arnalǵan «Geografiya» páninen jańartylǵan mazmundaǵy úlgilik oqý baǵdarlamasy. Y.Altynsarin atyndaǵy UBA. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2019. – 75 b.

[3] Mojaeva O.I. Óńirlik jáne mektep úlestirýshilerine arnalǵan kriterialdy baǵalaý boıynsha nusqaýlyq: Oqý-ádistemelik qural. /Mojaeva O.I, Shilibekova A.S, Zıedenova D.B. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2016. – 46 b.

[4] Iskakova A. Nekotorye metodologicheskie aspekty obrazovaniya i vospitaniya lichnosti // Pedagogika i psihologiya. – 2021. – № 1(46). – S.48–54.

[5] Qazaqstan Respublikasynýń Bilim jáne ǵylym ministriniń 2018 jylǵy 31 qazandaǵy № 604 buıryǵyna 3-qosymsha negizgi orta bilim berýdiń memlekettik jalpyǵa mindetti standarty. QR BıǵM. – Astana, 2018. – 17-20 bb.

[6] Garkina I.A., Danilov A.M., Volkova O.V. Formalnye metody pri modelirovani i identifikatsii organizatsionnyh sistem // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2018. – №6. – S. 52-60.

[7] Býlaeva S.V. Isaeva O.N. Sistema mirovogo obrazovaniya: sovremennye tendentsii razvitiya. Izdatelstvo «Zerna». – Rıazan, 2018. – 128 s.

[8] Taýbaeva Sh. Maksýtova I. Shagiev M. Povyshenie effektivnosti obrazovatelnyh tehnologii na osnove integrativnogo potentsiala innovatsionnoi didaktiki // Pedagogika i psihologiya. – 2021. – № 1(46). – S.14–22:

[9] Antonova L.N. Obestvennye organizatsii i úpravliayúye sovety shkol v obrazovanii Podmoskovia // Vestnik Moskovskogo gosýdarstvennogo oblastnogo úniversiteta. – 2018. – №4. – S.1-9.

[10] Osipova L.B. Povyshenie professionalnoi kompetentnosti pedagogov v ýsloviyah vvedeniya Federalnyh gosýdarstvennyh obrazovatelnyh standartov // Naúchnye issledovaniya v sfere obestvennyh náyk: vyzovy novogo vremeni. Izdatelstvo «Aприори». – Ekaterinbýrg, 2019. – S.55-59.

[11] Ussenov Nurbol, Zhoya Kairat, Abdimanapov Bahadurhan, Mamadiyarov Marat, Tleubergenova Kenjekey, Malika Ussenova. Views on the Use of Technology in Geography Course. SCOPUS iJET. International Journal: Emerging Technologies in Learning. Table of Contents - iJET Vol. 15, No. 23, 2020. pp. 42-51. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57221727221&zone=> (data obrashcheniya: 14.10.2021).

[12] Shakirova, N. D., Said, N. A., Konyushenko, S. M. The Use of Virtual Reality in Geo-Education. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), Vol. 15 No 20, 2020. pp. 59–70. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i20.15433>. <https://online-journals.org/index.php/i-jet/article/view/15433> (data obrashcheniya: 08.11.2021).

**Психолого-педагогические основы системы критериального
оценивания по предмету география****С.Г. Калкашев¹, Б.Ш. Абдиманатов¹, Е.Усенов^{1*}, З.И. Гордеева²**¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая (Алматы, Казахстан)²Московский педагогический государственный университет (Москва, Россия)*Аннотация*

В данной статье анализируются программы реформы образования и рассматривается необходимость внедрения критериального оценивания в систему образования. Также в обновленной образовательной программе отражены цели и задачи долгосрочного, среднесрочного, краткосрочного планирования, свои особенности. Обсуждались навыки, необходимые ученику в соответствии со стандартом, и компетенции учителя XXI века в формировании этих навыков. Дается общее представление о всех видах, понятии и порядке, характеристиках оценки. Что следует учитывать на основе критериального оценивания? вопросы о том, как реализовать, раскрыты на конкретных примерах и научных доказательствах. Содержание системы критериального оценивания представлено схемой, подробно описаны стандарты, инструменты, процесс и результаты оценивания. Были рассмотрены новые идеи, раскрыты содержание и методика формативного и суммативного оценивания. Исследованы и обоснованы педагогические и психологические аспекты формирования компетенций. Эти аспекты определили важную формулировку оценки и сформировали предметные навыки и ценности критериального оценивания.

Ключевые слова: интерпретация; инструмент оцениваний; процесс оцениваний; гностика; географическое мышление; географическая культура; компетентность; педагогический аспект; психологический аспект; критерии; виды оценивания.

**Psychological and pedagogical bases of the system
of criteria evaluation according to the subject geography****S.G. Kalkashev¹, B.Sh. Abdimanapov¹, N.E. Ussenov¹, Z.I. Gordeeva²**¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)²Moscow State Pedagogical University (Moscow, Russia)*Abstract*

This article analyzes the programs of education reform and considers the need to introduce criteria-based assessment in the education system. The updated educational program also reflects the goals and objectives of long-term, medium-term, and short-term planning, as well as its own characteristics. The skills required by the student in accordance with the standard and the competence of the teacher of the XXI century in the formation of these skills were discussed. The general idea of all types, concept and order, characteristics of the assessment is given. What should be taken into account based on the criteria assessment? questions about how to implement it are covered with concrete examples and scientific evidence. The content of the criteria-based assessment system is presented in a diagram, and the standards, tools, process, and results of the assessment are described in detail. New ideas were considered, the content and methodology of formative and summative assessment were revealed. The pedagogical and psychological aspects of the formation of competencies are investigated and justified. These aspects determined the important formulation of the assessment and formed the subject skills and values of criteria-based assessment.

Keywords: interpretation; assessment tool; assessment process; gnosis; geographical thinking; geographical culture; competence; pedagogical aspect; psychological aspect; criteria; types of assessment.

Редакцияға 09.12.2021 қабылданды.

*А.Н. КОШЕРБАЕВА**

**aigera63@mail.ru*

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ КОЧЕВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ИНСТИТУТ ГЕРОНТОКРАТИИ «ЖЕТИ АТА» КАК УНИКАЛЬНЫЕ СЕТЕВЫЕ БИОКОМПЬЮТЕРЫ СТЕПИ ПО УПРАВЛЕНИЮ И ВОСПИТАНИЮ

Аннотация

В статье рассматриваются историко-педагогические аспекты социализации и воспитания личности в период казахского ханства. Автор сосредоточил внимание на исторических источниках как сетевых биокомпьютерах степи и проанализировал сквозь их призму процессы развития человека в социуме. В статье поднимаются проблемы управления. В исследовании ключевой является мысль о том, что великая степь на протяжении тысячелетий создавала своеобразную структуру управления с целью сохранить народ, землю, растить сильное потомство. Все положения по управлению подчинялись определенным правилам, законам и правовым нормам. Об этом свидетельствуют сохранившиеся документальные источники, созданные во времена управления Чингис-хана и Казахском ханстве. Следуя им молодое поколение развивалось и интегрировалось с окружающим миром. Основу ретроспективного анализа составили документальные источники: «Қасымханның Қасқа жолы- Светлый путь Касым хана». «Есімханның Ескі жолы-Праведный путь Есім хана», «Жеті Жарғы» Тауке Хана»- Свод Законов Тауке хана.

Ключевые слова: институт геронтократии; образование; воспитание; Великая степь; управление; документальные источники; Великий Жасак.

Введение. Наступившая эра информатизации и виртуальных сообществ сегодня представляются мощным фактором воздействия на человека. Каждую сферу жизнедеятельности социума охватывают всепоглощающие и быстроизменяющиеся процессы «цифровой трансформации». Смена культурных парадигм происходит прямо на наших глазах. Жизнь современного ребенка невозможно представить без виртуальной реальности и интерактивных технологий. Бесспорно, данная ситуация вызывает множество проблем, связанных со здоровьем и поведением детей, и зачастую негативно влияет на их эмоциональную сферу. Как часто указывают исследователи, проблема детей информационного общества – это частичная утрата умений общаться как со взрослыми, так и со своими сверстниками. Но если от-крыть завесу истории, то предпосылки вир-

туальных явлений наблюдались и прошлом. В рамках данной статьи мы предприняли попытку рассмотреть различные системы воспитания и социализации личности, которые еще в средние века выступали в роли сетевых биокомпьютеров. Только молодое поколение было более отзывчивым к чувствам и эмоциям других людей. Древние народы понимали, что без эмоций и чувств невозможно полноценно воспринимать окружающий мир. Без эмоционального осознания невозможно целостно понять себя и свои мотивы, а также выстраивать отношения с социумом. Итак, сконцентрируем наше внимание на истории Кочевой цивилизации.

Методология и материалы дискуссии. Великая степь на протяжении тысячелетий создавала своеобразную структуру управления для того, чтобы сохранить народ, землю,

растить сильное потомство. Все положения по управлению подчинялись определенным правилам, положениям, законам и правовым нормам. Об этом свидетельствуют сохранившиеся документальные источники, созданные в период Казахского ханства и основанные на предшествующем опыте. Следуя этим уложениям молодое поколение развивалось и интегрировалась с окружающим миром.

Поскольку жизнь кочевых казахов уходит корнями в глубину веков и законоуложений в степи было несколько, именно они диктовали основные принципы управления в удивительном и мобильном обществе Великих Номадов. Известным для современности является Закон «*Великий Жасак*», документ-символ, вызывающий в мыслях ассоциации, свидетельствующие о всемирной, всеобщей мудрости – этнопедагогической пансофии народа, который на первое место ставил проблему воспитания детей и молодежи. Об этом справедливо отмечает ученый-педагог Г.Н.Волков: «*Воспитание упорядочивает все в человеке, народе, стране, во всем мире*». Такой принцип управления был заложен в *Великом Жасаке* – законную силу которому придал Чингисхан В одном из его положений пишется: «*От добротности, строгости – прочность государства. Всякий, кто может очиститься внутри себя, может очистить владение от воров*» [1]. Значимость этого документа явилась предметом многочисленных исследований [2-3].

Основоположителем фундаментальных управленческих принципов степи считается Майкы би – крупный дипломат и общественный деятель, советник Чингисхана. Управление в период казахского ханства связано также с рождением важного исторического документа – Указа хана Жанибека, регламентировавший сохранение генетической чистоты нации и рождение здорового потомства: Указ хана Жанибека произвел реформу в общественном сознании и внес существенные коррективы в общественный уклад жизни казахов. В этом Указе провозглашена национальная идея биогенетической целостности

казахов. Жанибек хан был весьма образованным человеком своего времени, знавшим историю государства Чингисхана и Улыса Жошы – Золотой Орды. Именно Жанибек хан назвал новое государство Казахским ханством. Благодаря мудрому управлению государством в степи происходили крупные исторические события:

– *создание центра Казахского ханства со столицей в Сарайшыке;*

– *распределение земель между казахскими родами и его узаконение;*

– *создание армии по образцу армии Улыса Жошы – Золотой Орды;*

– *налаживание торговли с соседними странами;*

– *чеканка денег и др.*

Согласно исследованиям ученых-историков, по грамотности управления казахским народом и организаторским способностям Жанибек хан явно превосходил всех своих предшественников. Он ни с кем не вел войн, поручив защищать ханство своим сыновьям [4, С.75].

В настоящее время в архивах Китая, Монголии, Индии и Ирана находятся важные документы о древней истории казахов. В статье ученого-востоковеда Галии Камбарбековой дается информация о Касым-хане, которая найдена в Иранских архивах, а также копии письма персидского повелителя Аббас шаха II и его ответ Тауке-хану. Также в архивах Монголии найдена полная версия «*Казахских законов*». Особо ценной исторической реликвией считается текст кодекса армянско-кипчакского делопроизводства «*Төрө бимиги*» («*Писание судей*») (1519-1594 гг.).

Исследования ученых-правоведов показывают, что законы Великой степи были очень объективными и служили примером для других народов. Наиболее системную картину по управлению демонстрируют степные законы Касым-хана (1511-1521), Есим-хана (1598-1628) и Тауке-хана (1680-1715), внесших особый вклад в укрепление Казахского ханства в средние века и дальнейшее развитие.



Рисунок 1. Документальные источники Казахского ханства об управлении

Выход в свет документального источника «Қасымханның қасқа жолы» – «Светлый путь Касым хана» оценивается как знаменательное событие эпохи. Законы Касым хана больше социально-правовой направленности, но вопросы чистоты генетической программы, рост гражданского самосознания казахской молодежи, нравственное совершенствование личности составляли его сущность. В плане здоровьесберегающих мотивов можно назвать развитие натурального хозяйства, обеспечивающего здоровую, экологически чистую продукцию, изготовление из натуральных тканей и шерсти предметов быта, одежды и т.п.

Немаловажным фактором является идеология управления. При Касым хане, благодаря его внутренней и внешней политике, границы Казахского ханства расширились. Оно стало самой крупной державой в Центральной Азии и оставалась такой до своего распада на три административных управления – жуза. В документе «Қасымханның қасқа жолы», который включал в себя пять разделов, были пункты, призванные укреплять границы ханства. Это имущественный закон; уголовный закон; воинская повинность; посольский обычай; закон общественного (жұртшылық) обязательства и общинной взаимопомощи. Ценность этих законов в структурировании института управления в

казахском народе, что упорядочивало существовавший общественный строй, направленности на соблюдение нравственных норм и законов степи и одновременно влиянии на воспитание человека.

Развитие целенаправленной программы генетически здоровой нации в XVII веке составили два исторических документа. Это «Есімханның ескі жолы» – «Праведный путь Есим хана» и несколько позже выходит в свет «Жеты Жарғы» Тауке хана». В период правления Есим хана, казахский народ некоторое время жил в мире, без войн. Есим хан отличается своим твердым, волевым и решительным характером. Он заключил договор, согласно которому казахскому ханству отошли земли современного Южно-Казахстанского региона. Управление Есим хана касались проблем здорового образа жизни народа, Есим хан дает установку молодым людям избавляться от вредных привычек, заниматься физическим трудом, закаливающим организм. Такая благородная деятельность связана с социальными и политическим преобразованиями в стране. В социально-общественном укладе казахского народа наряду с ведением кочевого хозяйства интенсивно развивается оседлый образ жизни. Возрастает численность населения, идет бурный процесс взаимообщения и взаимодействия соседних народов. Бесспорно,

все эти факты оказывают положительное влияние на развитие управленческих принципов.

Значительно повлияло на свершенствование системы управления появление на исторической арене первого кодифицированного сборника норм обычного права, известный как «Жеті жаргы». Он представлял своеобразный конституционный документ, в котором были учтены, культура, быт народа и принципы сохранения его единства в условиях грамотного управления.

Историки до сих пор не располагают точными сведениями о том, кто был автором «Жеті жаргы» или инициатором его составления. Со ссылкой на казахские предания творцом «Жеті жаргы» принято называть хана Тауке, внука знаменитого хана Есима. Согласно преданиям, он собрал для совета трех биев – Толе би из Старшего жуза, Казыбек би из Среднего жуза, Айтеке бия из Младшего жуза, и, обсудив с ними случившиеся между казахскими племенами частые конфликты, составил и утвердил законоположения и принципы управления.

В период правления Тауке хана (1680-1718) казахское ханство характеризуется критическим положением во внешней политике, потере пастбищных земель Семиречья и северо-восточных территорий, в связи с чем растет внутреннее недовольство народа, возникают споры между родами. Это, в свою очередь, приводит к ослаблению института управления ханством. Поэтому Тауке хан должен был принять меры к предотвращению развала государства. Таким образом, с появлением во второй половине XVII в. «Жеті жаргы», фактически принимается конституция, регулирующая закономерности и принципы управления Великой Степи.

Сборник законов «Жеті жаргы» состоит из нескольких разделов: административного, уголовного и гражданского. Ценность документа не только в исторической принадлежности, но и сформированной управленческой системе. В разделе административного устройства изложено: «Всякому поколению, роду иметь свою тамгу. Тамги обязывалось накладывать на весь скот и

имущество, для различия что и кому принадлежит...Чтобы сам хан, равно как и все султаны, старейшины и правители родов собирались каждой осенью в центре степи для обсуждения вопросов управления [5]. При хане Тауке законы степной жизни были приведены в порядок, систематизированы и строго соблюдались

Известный этнограф А. Левшин отзывался о Тауке хане как о «Ликурге Орд казахских». «Жеті жаргы» или «Уложения хана Тауке» как самый фундаментальный свод норм обычного права, оставался актуальным и незыблемым кодексом норм поведения и взаимоотношений еще долгие годы спустя после того, как на вершине Культобе, близ могучей Сырдарьи, был составлен семью биями во главе с Толе Бием, сыном Алибека, представлявшим Старший жуз, Айтеке Бием, ведавшим делами Младшего и Казыбе Бием из Среднего жуза, прозванным народом «Каздаусты», т.е. «с голосом, подобным гоготу гусиной стаи» [5]. «Законы хана Тауке» в письменном виде представлены в экспозиции музея Ходжи Ахмета Яссауи.

Важным историко-социальным событием эпохи XVII века, развивающим управленческие принципы в условиях кочевой цивилизации является вступление на пьедестал управления государством казахских биев. Искусством красноречия они призывали народ к благодеяниям, притворяли на практике все стороны воспитания подающего поколения, большое место отводили формированию национальной самобытности. Как важное звено системы управления казахским государством, институт Биев концентрировал в себе мудрую и созидательную силу. В качестве управленцев выступали по меньшей мере в четырех ипостасях:

- военачальника;
- административного лица;
- судьи;
- представителя степной аристократии.

Бии – наследники традиций далекого прошлого, поэтому они органично усвоили все функции управления. Историки высказывают мнение, что Бии Центральной Азии и Дешт –и Кипчака древнее Чингизидов.

Институт управления в эпоху кочевой цивилизации включал и деятельность казахских батыров. XVIII век – характеризуется грандиозными историческими событиями. Формирование общезнаменитого самосознания связывается с труднейшими событиями этого периода. Если в XVII веке, как утверждают историки, в толгау Жиёмбета, Ақтамберды и других мыслителей – жырау фигурирует общетюркский символ единения кочевников, в XVIII веке в деятельности Бухар жырау впервые зафиксировано четкое этническое понятие «казах». Связывающей нитью племен служат не столько генеалогические отношения, сколько необходимость выживания перед лицом сильнейшей угрозы. Казахскому народу приходилось защищать не только свою территорию, но и независимость. Борьба с джунгарами требовала физически сильных, смелых, нравственных воинов. А это возможно было благодаря мудрости и физической выносливости казахских батыров. В структуре управления вопрос воспитания и формирования батыров носил актуальный и жизненно необходимый характер. На историческом пространстве появляется целая плеяда казахских батыров, имена которых до сих пор овеяны легендой. Подвиги Карасай батыра, Райымбек батыра, Богембай батыра, Наурызбай батыра и многих других – пример патриотического гражданского, физического и умственного развития подрастающего поколения. Являясь концентрацией мощи и силы народа, персонификацией лучших черт и свойств этноса, батыры обычно хорошо справлялись с полководческими задачами, будучи мудрыми вожаками, командирами войск, отличаясь особыми качествами от природы, разумом, военным гением, благородными человеческими качествами. Управление степи – уникальная тема для многочисленных исследований; педагогический аспект наиболее обстоятельно разработан в трудах А.Кошербаевой, Э.Т. Курманалиевой, (2008 г.) и межпредметных исследований [7-10].

Социализация личности и воспитание молодого поколения, способного быть патриотом своей земли, на наш взгляд, наиболее

рельефно выразились в уникальной системе «Жеті Ата». Наш дальнейший методологический анализ построен на книге Первого президента страны, Елбасы Н.Назарбаева «В потоке истории». Так как именно в этом источнике обстоятельно рассмотрены основные положения преемственности поколений.

Принципы «Без прошлого нет настоящего», «закономерность созвучия и соразмерности», «историчность национального сознания» и многие другие принципы, озвученные в книге имеют глубокие корни и подчеркивают мощь уникального института геронтокрации «Жеті Ата». В казахском народе это был управленческий институт аксакалов, на котором базировалась патриархальная семья. Державшийся на абсолютном авторитете старшего поколения, институт выступал «хранителем и транслятором духовно – нравственных ценностей, имел огромное значение для прочности национального сознания». Благодаря принципам этого института старшее поколение осуществляло управление, учило законам степи подрастающее поколение..

Наиболее значимым инструментом сохранения и передачи традиций для казахов, – как пишет Нурсултан Абишевич, – являлся род [11, С.32]. Это относится ко всему тюркскому народу, откуда берет свои корни казахский народ. Отец, имеющий прочные родовые традиции, передавал их детям. На этих традициях базировалось все воспитание, выполнение и соблюдение их составляло смысл жизни. «Традиции рода являются наиболее устойчивыми в сознании человека, так как сам уклад жизни не позволял ему жить иначе, как в коллективе сообществе. Отсюда та поразительная живучесть обычаев и обрядов, норм и предписаний рода, сохранившихся по сей день». Таким образом, «знание своего рода, племени, своих предков в семи поколениях являлось для каждого казаха обязательным условием осознания своей родовой идентичности, а через это и передачи традиций своего народа». Какова была роль патриархальной семьи в структуре рода? «Истинная семья из нескольких людей являлась в тоже время единым телом,

единым организмом. Разные его части жили и пульсировали в полной физической, психологической, нравственной взаимосвязи. Такая классическая модель семьи являлась естественной основой исторического сложения и более объемных органических сообществ – семей, кланов, родов, племени, совокупности племен, жузов...; главное здесь то, что один человек – член семьи не воспринимался как отдельная единица, как неповторимый индивидуум. Он всегда был лишь одной из живых частей единого сообщества любого уровня – семьи, рода, племени, жуза или народа».

Уникальность в управлении свободолобивыми кочевниками по принципу «Жеты Ата» описана в заметках известного киргизского писателя Чингиза Айтматова: «У нас в аиле, – пишет он, – считалось неперменным долгом знать своих предках до седьмого колена. Старики на этот счет строги. Обычно они испытывали мальчишек: «Ну как, батыр, скажи, из какого ты рода, кто отец твоего отца? А его? А какой он был человек, чем занимался, что говорят люди о нем?». И если окажется, что мальчик не знает свою родословную, то нарекания дойдут до ушей его родителей: «Что, мол, это за отец без роду, без племени?» Куда смотрит, как может расти человек, не зная своих предков и т.п. Здесь есть свой смысл преемственности поколений и взаимной моральной ответственности в роду. Быть может, кто-нибудь обратил внимание: в повести «Белый пароход» я попытался сказать об этом устами мальчика – когда он разговаривает с приезжим шофером», – заключает Ч.Айтматов [12].

Таким образом, оригинальной методикой, расширяющей знание истории своего племени, выстраивали своеобразную систему управления старейшины рода и развивали совокупный разум нации. В казахском народе, «действуя по принципу «Жеті ата», потомки знали не только перечень своих дедов, но и узнавали об их выдающихся делах, характере и даже физическом облике. В результате формировался единый разум нации как единой семьи, в которую как живые входят не только ныне живущие, но и все, кто со-

хранился в памяти через много поколений. Такой разум народа в каждом рядовом степняке зримо представлял историю, пропуская ее через свое сердце».

Исторические вехи нашей государственности отмечены многими событиями-отмечает Н.Назарбаев. За ними стоят имена легендарных предков. Многие из них вели длительную борьбу за сохранение нации, казахской земли от натиска внешних соседей. Подборка портретов составит не одну галерею картин из предыстории и истории Великих кочевников. И вполне значимо, что в числе известных имен – батыров Богенбая, Кабанбая, Наурызбая, Тайлака, Санырака, Малайсары, Есета есть и Карасай батыр [13]. В одном из своих интервью, Елбасы отмечает: «...У меня в седьмом колене есть великий предок – Карасай батыр. Он совершил много подвигов в 1640-1680 годах. Это было время жунгарского нашествия. Ему пришлось возглавить войско всех казахов. Карасай батыр прославился тем, что впервые повел против жунгаров окопную войну... Под его началом 600 воинов в узком месте выдержали натиск армии в 10.000 человек... Они их не пропустили, как триста спартанцев царя Леонида, войско персов...» Остается предположить: закономерность это или случайность? Великий предок главы государства отстаивал независимость своего народа, но только на другом отрезке времени. Подразумеваемый диалог поколений, времени и цивилизаций налицо. Генеалогическая цепь родства отвечает проблемам этногенеза, истории педагогики, мыслится мощным механизмом патриотического воспитания. Отсюда тянутся прочные нити «семи колен» в казахском народе, который, как никто другой из тюркских народов, глубоко разобравшись в генетических аспектах этого принципа, единственный «на земном шаре по сегодняшний день... по неписаному степному закону запрещает вступление в брак родственникам семи колен. Вот откуда знания, проистекающие из его мудрости».

В книге институт родственных связей мастерски сравнивается с ролью степных биокомпьютеров сетевого типа, которые

ежедневно сами расширяют свою память в тысячи раз.

Гуманность во взаимоотношениях старших и младших поколений заключается в уважении личности в целом, несмотря на возраст. Этим продиктовывалась забота друг о друге и утверждался педагогический принцип всеобщего внимания в степи. Таким образом, слово предков – воспитателей было бесценным для всех поколений. Но особенно ценились слова правителя и ученого. Их наследие облагораживало народ. В наставлениях предшествующих поколений значимость сказанного слова, переданной мысли ставились выше всего. Институту родовой геронтократии в прошлом принадлежала гуманная миссия культивирования знаний:

Идея добродетельности впитывалась в ребенка с первых осознанных поступков. Поэтому в управлении казахского общества идеалом воспитания были нравственные ценности. На самом деле отец в семье почитался как абсолютный господин, глубокой любовью и уважением отмечалась мать. К отцу обращались почтительно «деде», «аке» в значении «отец». Но ни в коем случае не по имени. Следы такой давней традиции мы находим в выдающемся тюркском памятнике о Коркуте. Не случайно он назван «Китаби деде Коркут» или «Книга моего деда Коркута» (т.е. отца Коркута). Коркут не только прославленный певец и музыкант. Он, прежде всего учитель, наставник. Поэтому к нему обращаются не иначе как «деде» - отец. Среди многочисленных изречений, отцу всех тюркских народов принадлежат те, которые раскрывают проблемы семьи и семейных от-

ношений: «Поседевшему от кругооборота (времени) отцу, слава! Досыта дающей (ребенку) свое белое молоко матери, слава!». «Грубому сыну, от которого нет славы имени отца, лучше бы не выйти из спинного хребта отца, не войти во чрево матери, не родиться на свет». «Прославляющим имя отца, данным на радость сынам хорошо быть» и др. [14;15].

Результаты и заключение. Мощная генетическая программа, заложенная в ребенка, по свидетельству древних мудрецов, непременно давала о себе знать. Неудивительно, что размышления на эту тему в качестве убедительного аргумента *занимают важное место в принципах управления.* Органические сообщества – семья, клан, род были определяющими в развитии взаимоотношений отцов и детей, старших и младших. Важные принципы института «Жеті Ата» носили воспитательный характер: уважение старших, родителей, почитание женщины-матери, добродетельные взаимоотношения старших и младших, принципы взаимопомощи и взаимодоверия между ними, учет индивидуальных особенностей личности, законы естественного воспитания. *Елбасы Н.Назарбаев справедливо представляет принцип «Семи колен» как «могучее определяющее ядро, сердце этнической целостности на основе семейно-родовой любви». В сознании современного человека принцип «Жеты Ата» выступает в роли ступенчатой интернет-сети, информировавший на расстоянии сетевые сообщества кочевников Великой степи.*

Список использованных источников

- [1] Волков Г.М. Этнопедагогика: Учебное пособие для студ.средн. и высших пед. заведений. – М.: Академия, 2000. – 176 с.
- [2] Грибов А.Ю. Великая Яса. Джасак Чингисхана-РИОР, <http://www.ozon.ru/context/detail/id/34098653> (дата обращения 12.10.2021).
- [3] Кошербаева А.Н. и др. Великая Яса – древнее кодифицированное обычное право кочевых народов //Вестник Каз УМО и МЯ. Серия «Педагогические науки». – 2009. – №2. – 15 С.
- [4] Пачкалов А.В. Образ золотоордынского хана Джанибека в представлении потомков (по данным нумизматики) //Восточная Европа в древности и средневековье. – СПб, 2007.
- [5] Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трёх тысячелетий (глава 7), Центр «Казахстан – Петербург». – Алма-Ата, 1992.

- [6] Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или крйгиз-кайсацских, орд и степей (под общ. ред, акад. М.К.Козыбаева). – Алматы: Санат, 2009. – 656 с.
- [7] Курманалиева Э.Т. Развития здорового образа жизни в документальных источниках Казахского ханства //Вестник ТарГУ имени М.Х.Дулати, 2009.
- [8] Нурланова К. Человек и мир: казахская национальная идея. – Алматы: Каржы-Каражат, 1994. – 48 с.
- [9] Нысанбаев А. Философия взаимопонимания. – Алматы: Казак энциклопедиясы, 2001. – 544 с.
- [10] Калиев С. Халық педагогикасы хақында бірер сөз //Мурагер. – 1992. – №1. – С.62-67.
- [11] Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамұра,1999. – 296 с.
- [12] Айтматов Ч. Национальное и глобальное в культуре. Единство и разнообразие культур:Духовная культура народов Центральной Азии: проблемы и тенденции //Собр.соч.в 7 томах. Т.7-М., 1998. – 544 с.
- [13] Ел қорғаған қазақтың хас батыры Карасай. Карасай Алтынай ұлының туғанына 400 жыл толуына арналған Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – ТарМУ, 1998. – 64 б.
- [14] Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М. – Л., 1957. – 282 с.
- [15] Кошербаева А.Н. Стержневые компоненты современного гуманизма в наследии Коркут Ата // Вестник ТарГУ им. М.Х. Дулати. – Тараз, 2001. – С.59-61.

References

- [1] Volkov G.M. Etnopedagogika: Uchebnoe posobie dlya stud.sredn. i vysshih ped. zavedenij. – М.: Akademiya, 2000. – 176 s.
- [2] Gribov A.Yu. Velikaya Yasa. Dzhasak Chingiskhana-RIOR, <http://www.ozon.ru/context/detail/id/34098653> (data obrashcheniya 12.10.2021).
- [3] Koshberbaeva A.N. i dr. Velikaya YAsa – drevnee kodificirovannoe obychnoe pravo kochevyh narodov // Vestnik Kaz UMO i Mya. Seriya «Pedagogicheskie nauki». – 2009. – №2. – 15 S.
- [4] Pachkalov A.V. Obraz zolotoordynskogo hana Dzhanibeka v predstavlenii potomkov (po dannym numizmatiki) //Vostochnaya Evropa v drevnosti i srednevekov'e. – SPb, 2007.
- [5] Klyashtornyj S.G., Sultanov T.I. Kazahstan. Letopis' tryoh tysyacheletij (glava 7), Centr «Kazahstan – Peterburg». – Alma-Ata, 1992.
- [6] Levshin A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih ili krigiz-kajsacskih, ord i stepej (pod obshch. red, akad. M.K.Kozybaeva). – Алматы: Санат, 2009. – 656 с.
- [7] Kurmanalieva E.T. Razvitiya zdorovogo obraza zhizni v dokumental'nyh istochnikah Kazahskogo hanstva //Vestnik TarGu imeni M.H.Dulati, 2009.
- [8] Nurlanova K. Chelovek i mir: kazahskaya nacional'naya ideya. Almaty: Karzhy-Karazhat, 1994. – 48 s.
- [9] Nysanbaev A. Filosofiya vzaimoponimaniya. – Алматы: Kazak enciklopediyasy, 2001. – 544 с.
- [10] Kaliev S. Halyk pedagogikasy haқыnda birer sөz //Murager. – 1992. – №1. – S.62-67.
- [11] Nazarbaev N.A. V potoke istorii. – Алматы: Atamura,1999. – 296 с.
- [12] Ajtmatov Ch. Nacional'noe i global'noe v kul'ture. Edinstvo i raznoobrazie kul'tur: Duhovnaya kul'tura narodov Central'noj Azii: problemy i tendencii //Sobr.soch.v 7 tomah. T.7-M., 1998. – 544 с.
- [13] Elkorgagan kazaktyн has batyry Karasaj. Karasaj Altynaj ulynyn tuganyна 400 zhyl toluyna arналган Respublikalk gylymi-teoriyalыk konferenciya materialdary. – TarMU, 1998. – 64 б.
- [14] Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoj pis'mennosti. Teksty i issledovaniya. – М. –Л., 1957. – 282 с.
- [15] Koshberbaeva A.N. Sterzhnevye komponenty sovremennogo gumanizma v nasledii Korkut Ata //Vestnik TarGu im. M.H. Dulati. – Тараз, 2001. – S.59-61.

**Қошпелі өркениеттің деректі көздеріжәне «Жеті Ата» геронтоқратия
институты даланың басқару мен тәрбиелеудегі бірегей желілік биокомпьютерлері**

А.Н. Көшербаева

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

Түйін

Мақалада Қазақ хандығы кезеңіндегі тұлғаны әлеуметтендіру мен тәрбиелеудің тарихи-педагогикалық аспектілері қарастырылады. Автор тарихи деректерге назар аударып, оларды ұлы даланың адамды әлеуметтендіру және тәрбиелеудің желілік биокомпьютерлер ретінде қарастырады. Сонымен қатар, басқару мәселелері талқыланады. Ұлы Дала мыңдаған жылдар бойы халықты, жерді сақтау, күшті ұрпақ өсіру мақсатында өзіндік басқару құрылымын құрды деген ой маңызды болып табылады. Басқарудың барлық ережелері белгілі заңдарға және құқықтық нормаларға бағынатыны дәлелденген. Бұған Шыңғыс хан мен Қазақ хандығын басқару кезінде сақталған деректер қарастырылған. Солардың негізінде жас ұрпақ дамып, әлеуметтенен. Ретроспективті талдаудың негізін «Қасымханның Қасқа жолы», «Есімханның Ескі жолы», «Жеті Жарғы Тәуке ханның заңдар жинағы қалады.

Түйінді сөздер: геронтоқратия институты, білім, тәрбие, Ұлы дала, басқару, деректі көздер, Ұлы жасақ

**Documentary sources of nomadic civilization and the gerontocracy institute
«Zheti Ata» as unique network biocomputers of the steppe for management and upbringing**

A.N. Kosherbayeva

*Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article deals with the historical and pedagogical aspects of socialization and education of the individual during the Kazakh Khanstau. The author focused on historical sources and analyzed through their prism the processes of socialization and education of a person in Steppe society. The article raises management issues. The key idea in the study is that the great steppe has been creating a kind of management structure for thousands of years in order to preserve the people, the land, and raise strong offspring. All management regulations were subject to certain rules, laws and legal norms. This is evidenced by the surviving documentary sources created during the administration of Genghis Khan and the Kazakh Khanate. Following them, the younger generation developed and integrated with the surrounding world. The basis of the retrospective analysis was made up of documentary sources: «Kasymkhannyn Kaska zholy - The Bright path of Kasym Khan». «Yesimkhannyn Eski zholy-The righteous path of Yesim Khan», «Zheti Zhargy»Tauke Khan» - The Code Of Laws of Tauke Khan.

Keywords: institute of gerontocracy, education, upbringing, Great Steppe, management, documentary sources, Great Zhasak

Поступила в редакцию 21.11.2021.

Д.Д.БАЙДАЛИЕВ*¹, А.Қ.ДҮЙСЕНБАЕВ¹, А.Т.АҚЖОЛОВА¹¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)**XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНА ДЕЙІНГІ ӘУЛИЕАТА ӨҢІРІНДЕГІ
ОҚУ- ТӘРБИЕ ІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ***Аңдатпа*

Мақала педагогика ғылымының өзекті саласы ретінде педагогика тарихы мәселелеріне арналған. Әулиеата өңірі ерте дәуірлерден – ақтағалымды мәдениетімен, тарихи сәулет ескерткіштерімен көпшілікті таңдандыруымен бірге өнер-білім ордасы ретінде танылған. Бұл өңірде оқу – білім мен ғылымның пайда болып, даму тарихы да өзінің ілкі бастауларын тереңнен алады. Мақалада Әулиеата өңіріндегі оқу-тәрбие үрдісінің қалыптасуының алғышарттарының негізгі аспектілері жан-жақты қарастырылған. Сонымен бірге оқу-тәрбие ісінде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Әулиеата өңіріндегі білім мен тәрбиелеудегі діни ағартушылық бағыттар, олардың ерекшеліктері негізделген. Әулиеата өңірінен шыққан алғашқы білім беру ісіндегі есімдері көп айтыла бермейтін ағартушы ғұламалар сондай-ақ олардың ұстанымдарының негізгі ерекшеліктері әр түрлі ғылыми дереккөздер арқылы сипатталған. Кеңес үкіметі орнағанға дейін белең алған мұсылмандық білім беру жүйесі өз кезегінде ұзақ даму жолынан өткен, әрі бұл оқу-тәрбие үрдісінің негізі болғандығы туралы мәліметтер ғылыми негізде талданған.

Түйін сөздер: Тараз, өлке, тарих, медреселер, мен мешіттер, ислами білім, араб, оқу-тәрбие ісі, білім беру, оқу орындары, ғылым, мәдениет, мектептер, ойшылдар, ұстаз, дәріс, сауат ашу.

Кіріспе. Қазақ халқының арғы – ата бабалары саналған, күллі түркілердің алтын бесігі әрі, алғашқы хандық құрылған Әулиеата өңірі ерте кездерден бастап-ақ өзге елдің саяхатшылары мен жиһангездері жиі келетін аймаққа айналған. Ұлы Жібек жолының бойында орналасып, шығыс пен батысты байланыстырып жатқан осы өңір тек сауда мен саттықтың ордасы ғана емес сонымен бірге оқу мен білімнің, ғылымның ордасы болғандығы жасырын емес. Ежелгі кезде осы өңір парсы деректерінде іргесіндегі ағып жатқан Талас өзеннің атауына сәйкес Тараз аталған.

Дегенмен XVIII ғасырда Тараз аумағы Әулиеата деп аталып кеткен. Бұлайша аталуына да себеп жоқ емес. Себебі қала орталығында Қарахан, Дәуітбек әулиенің бейіті орналасқандығымен байланыстырады. Бірақ осы өлкені біршама уақыттар бойы зерттеген С.Қалиев өз деректерінде Абылай хан батыр Мәмбетпен бірігіп, Талас өзенінің бойындағы Моңғол шапқыншылығынан қираған бұрынғы Тараз қаласының орнына қарақалпақ халықтарын әкеліп, қайтадан

қаланың іргетасын қалап, Әулиеата аталып кеткендігін жазады [1, Б.51].

Әулиеата өңірін зерттеумен айналысып жүрген С.Құлбарақ, Т.Мұқашев: «Әулиеата жері әлемге Қараханидтер дәуірінде танылды. Сол кезде осы өңір басқа мекендерге ислам дінін тарату орталығына айналғанын ғалымдар дәлелдеуде. Қараханидтер дәуірінен бастау алған ғылым мен мәдениет ұзақ жылдар бойы жалғасты. Атақ-даңқы дәуірлеп тұрған қалаға білім іздеп келген ғұламалар ұзақ уақыт мекен еткен. Соның нәтижесінде Әулиеата мен оның айналасындағы қалалардан аты әлемге әйгілі болған ғалымдар мен шайырлар шығып, білім мен ғылымды мейлінше дамытты» – деп сипаттама берген [2, Б.137].

Бұл зерттеудің мақсаты XX ғасырдың басына дейінгі Әулиеата өңіріндегі оқу-тәрбие жұмыстарын жүзеге асырған орталықтар, ондағы білім беру жүйесінің ерекшеліктерін ғылыми түрде негіздей отырып, негізгі мәселелеріне сипаттама беру болып табылды.

Негізгі бөлім. Бүгінгідей жаһандық бәсекелестік дәуірінде өткен тарихымызды қайта жаңғырту, мәдениетіміз бен қайталанбас сәулет ескерткіштерімізді бүткіл әлемге танытумен бірге қазақ жерінен шыққан зиялылар мен ағартушылардың, ғалымдардың ерен қызметі мен еңбектерін қайта бағамдау кезек күттірмес мәселелердің қатарында. Жалпы қазақ жерінде педагогикалық ой-пікірлердің қалыптасуына сонымен бірге алғаш ашылған мектептер мен онда шәкірттерді білім нәрімен сусындатқан, ғалымдар көптеп саналады. Сондықтан да белгілі – бір өңірлердегі оқу-ағарту ісінің ерекшелігі, барысы туралы негіздеу, қазіргі кезде өзектілікке ие өлкетану, педагогика тарихы салаларына зор үлес қосатыны сөзсіз.

Зерттеудің әдіснамасы. Әулиеата өңіріндегі оқу-тәрбие ісінің ерекшелігінің ғылыми-әдіснамалық негіздері тарих, фиолсофия, этнография, этнопедагогика, этнопсихология ғылымдарының қағидаларына сәйкес зерделенеді.

Әдеби шолу. Жалпы педагогика тарихының тәрбиелік мүмкіндіктері өте жоғары. Себебі осының негізінде білім алушылардың ой-өрісі дамиды, терең әрі жан-жақты талдауға, педагогикалық тұжырымдамаларды өз қажетіне сай пайдалануға үйренеді. Жалпы еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін де педагогика тарихына байланысты көптеген ғылыми еңбектер жарыққа шыққан болатын. Елімізде Кеңес үкіметі тұсында педагогика тарихына және осы бағыттағы ой-пікірлердің, оқу-ағарту саласы мәселелерін зерттеуге Т.Тәжібаев [3], Ә.Сембаев [4], Ә.Сыдықов [5] сынды ғалымдарымыз еңбек етті.

Қ.Бөлеев Қазақ жерінде туылған тарихи тұлғалардың педагогикалық мұралары мен осы салаға қосқан үлесін ғылыми негізде тұжырымдап берген [6]. Білім негізі бастауышта қаланатынын ескерсек және біздің зерттеу кезеңдерінде де оқу-ағарту алдымен алфавитті меңгерту баланың дүниетанымын қалыптастырумен байланысты болғанын ескерсек, Қ.Т.Ыбыраимжанов Қазақстандағы бастауыш білім берудің тарихын зерттеуге мол үлес қосты [7]. Ал Х.Табылдиев Кеңес

дәуіріндегі сауатсыздықпен күрес мәселесін әр түрлі архивтік дерек көздер арқылы ғылыми негіздеп берген болатын [8].

Әдістер. Мақаланы жазу барысында салыстыру, талдау әдістері пайдаланылды, сонымен бірге логикалық түйсінуге жол беріліп, синтездік әдістер жүзеге асырылды.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты стратегиялық мақаласында: «Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. ... Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс» - деп көрсеткен болатын [9].

Осы орайда жергілікті жердің, аймақтың белгілі бір кезеңдегі өткенін, негізгі ерекшеліктерін білу қазіргі басқа да ғылыми салаларымен бірге педагогика тарихында да өзіндік ерекшелікке ие. Себебі педагогика тарихы негізінде жеткіншектер, болашақ мұғалімдер педагогика ғылым саласының өзіндік мол мұраларымен, құнды қазыналарымен танысуға мүмкіндік алады. Әр түрлі кезеңдердегі білім беру мен тәрбиелеу ісіне терең бойлай алады. Сонымен бірге сол кезеңдердегі оқу-тәрбие ісінің дамуына үлес қосқан педагогтар мен ағартушылар, халықтық педагогика үлгілерін терең меңгереді. Ең бастысы қазіргі білім беру жүйесімен салыстырмалы талдауларға машықтанады.

Ғылыми білімдер жүйесі қалыптаса бастаған кезеңде, тек Әулиеата жерінде ғана емес, Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан маңызды қалалар мен шаһарларда VI-XII ғасырларда мұсылманша діни білім беретін алғашқы бастауыш медреселер (алғашқы мектептер) жұмыс істеген болатын.

Сол дәуірдің өзінде Отырар шаһарында туылып, күллі түркі жұртшылығына

танылған әл-Фараби, Яссы өңірінде өмірге келген Қожа Ахмет Яссауи және тағы да басқа ойшылдарымыз жастарды үнемі өнер мен білімге, ғылымды тануға үндеп отырған [10, 122-б.].

Тақырыптың теориялық негізінде Әулиеата өңіріндегі ХХ ғасырдың басына дейінгі оқу-ағарту саласындағы ерекшеліктер, оның педагогика тарихындағы маңызы ерекше екендігі дау туғызбайды.

Нәтижелер. ХХ ғасырдың басына дейінгі яғни қазақ жерінде кеңес үкіметі орнағанға дейінгі кезеңдерде мұсылмандық оқыту жүйесі кең етек алды. Балаларды арнайы діни сауаты бар ұстаздар тәрбиелеп, араб алфавитін меңгерту ісі жақсы жолға қойылды. Ауқатты отбасының балалары ары қарайғы білімдерін түрлі мұсылман елдерінде одан әрі дамытты.

Сонымен орта ғасырлардан бастау алған оқыту жүйесі ең алдымен араб алфавитін танытып, жастардың дүниетанымын кеңейтуге негіз қалаған.

Әл-Фараби мен Абайға дейінгі педагогикалық жүйелерінде тәрбиементәлім, білім мәселелері бірін-бірі толықтырушы, ажырамас, диалектикалық бірлікте және олар адамзат қауымдастығымен қабыстырыла қарастырылады. Әл-Фарабидің айтуы бойынша, адам ғылым, философия, тәрбие арқылы кемелдікке жетеді [11, 231-б.].

Ерте орта ғасырларда, соның ішінде Әулиеата аймағында 775 жылы Қарлұқ мемлекеті өз үстемдігін құрғандығы тарихымыздан белгілі. Осы уақытта алғаш рет ислам дініне мойынсынумен бірге маңызды қалалар мен елді-мекендерде мешіттер бой көтеріп оның жанынан мұсылманша оқытатын медреселердің де негізі қаланды. Бірақ халықтың барлығы бірдей ислам дінінде болмағандықтан, кейінгі археологиялық қазба жұмыстары кезінде осы уақытқа тән Тараз қаласының қазіргі орталығынан тек бір ғана мешітпен жапсарлас салынған медресе орны анықталды. Сонымен бірге қазіргі Тараз қаласынан шығысқа қарай автомобиль жолынан жиырма шақырымдай оңтүстікте жатқан Ақыртас атты керуен сарай орнында да осы уақытқа

тән білім беру ісі жақсы дамығандығы, қазба жұмыстары кезінде анықтап отыр.

Орта ғасырларда осы өңірді аралап шыққан, араб жиһангезі, әрі жылнамашы Якут ад-Дин әл-Руми «Мухжам әл Булдан» атты шығармасында Тараз өңірі тек сауда мен саттықтың, тауар айырбасының орталығы ғана емес, осында көзді тартар мешіттердің бар екенін айта келе, осы жерде күллі аймақтың білімдары саналған Махмуд ибн ат-Тарази білім алып, ғылым жолына ден қойып, соның негізінде балаларға мұсылманша білім үйреткенін жазып кеткен болатын. Өкінішке қарай исламтанушы ғалым Ә.Дербісәлі де осы ғалым туралы біршама жазып, жоғарыдағы деректерді растағанымен, оның шығармашылығы туралы еңбектер тым мардымсыз [12, Б.155].

Якут ад-Дин әл-Руми деректеріне қарағанда Махмуд ибн ат-Тарази өз заманында білімділігі үшін данышпан аталған және құран сүрлері мен аяттарын нақышына келтіріп орындаушы және оны балаларға үйретуші деп көрсеткен. Сонымен бірге бұл ғалым тек балаларға араб алфавитін үйретіп қана қоймай, алдыңғы өткен танымал ұстаздар туралы кітап та жазып, оны балаларды оқыту ісінде пайдаланғаны айтылады.

Аталмыш деректерге назар салып қарасақ, Махмуд ибн ат-Тарази өзінің алғашқы білімін осы Тараз жерінде медреседен алған және ғылым мен өнер, тіл туралы еңбектер жазған болып шығады. Сонымен Әулиеата жеріне ислам дінінің енуімен байланысты, түркілер дәуірінен басталған сына (руна) жазуын ығыстырып шығарды деп топшылауымызға толықтай негіз бар.

Бір қызығы Якут ад-Дин әл-Руми өзінің осы ғұламадан арнайы дәріс сындырып, сүйікті шәкірттерінің бірі болғандығын жаза келе, сол жерден араб алфавитін толықтай оқып, құран сүрелерін меңгергенін де алға тартады.

Осы мәліметтерге қарай отырып, Әулиеата аумағы білім мен ғылымның аса маңызды орталықтарының бірі болғандығын аңғарамыз [12, Б.5].

Өкінішке орай қазіргі ғылыми деректерде есімі көп айтыла бермейтін әрі

Әулиеата жерінде оқу-тәрбие ісіне сүбелі үлес қосқандардың арасында Хибадуллах бин Ахмед әл Тарази де болғандығын көбіміз біле бермейміз. Деректерге назар аударсақ, ғұламаның балалық шағы Тараз жерінде өтіп, бала кезінен осы жердегі медреселердің бірінен тәлім алған. Одан кейін өзінің білімін одан әрі дамыту мақсатында қазіргі Түркістан жеріне одан кейін Шам және Египет қалаларында ғылым жолына түседі. Олай деп айтуымызға негіз де жоқ емес. Ғұламаның өмір жолын зерттеген Ә.Дербісәлі біршама уақыт Египет қаласындағы медреседе балаларға білім бергенін алға тартады.

Хибадуллах бин Ахмед әл Тарази Египет қаласында медресенің басшысы қызметін тастап, туған жерге келіп балаларды оқытқанын айтылады. Ғұлама ұстаздық қызметпен бірге заң саласында және шебер аудармашы ретінде де көптеген еңбектер жазып кеткен екен. Өкініштісі сол ол еңбектердің аты аталғанымен, ол туралы деректер уақыт төзімен жоғалып кеткен.

Әулиеата жерінде ХІХ ғасырдың ортасында өз қаражатына медресе ашып, бала тәрбиелеген ұстаздардың қатарында Әбу Әли Мубашар әл Тарази де болған еді. Ағартушы, қайраткер өз білімін алғаш рет Тараз қаласындағы медреседе алып, Ташкент қаласында білімін одан әрі жалғастырған. Кеңес үкіметі қарулы күшпен орнаған тұста, оны құрушылар бұрынғы оқу-тәрбие ісіне қысым жасағанын тарихтан білеміз. Осы жағдайларға наразы болған ғұлама мейлінше медреселердегі оқу ісін сақтап қалуға тырысып, саяси жүйеге қарсы шыққан болатын. Алайда құрығы ұзын белсенділер оны қыспаққа ала бергеннен кейін, ол ұстаздық қызметін тастап, ауған жеріне қоныс аударды.

Әбу Әли Мубашар әл Тарази ауған жерінде де елімізден келген қандастарды оқыта отырып, тәрбие, ағарту саласына байланысты көптеген еңбектер жазған. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында ғұламаның сол Ауғанстан, Египет архивтерінде жатқан мұраларының кейбірі елге қайтарылды.

Ортағасырларда Әулиеата өңірінде бала тәрбиелеу ісіне мейлінше зор үлес қосқандар қатарында Әбу Карим әл Саманидің есімін айтпай кетуге болмайды. Бұл ғұлама да өз қаражатына медресе ашып, бала тәрбиелеу ісіне қомақты үлес қосқан. Ол араб алфавитін жетік білуімен бірге, ислам шарттарын жетік меңгерген болатын. Сондықтан да ғұламадан білім алу үшін батысы Түркістан, шығысында Алматы жақтан шәкірттер келіп білім алатын болған. Ол шәкірттерінің білімін арттыру үшін бірнеше рет Таяу Шығыс елдеріне барып, сол жақтан арнайы кітаптар алып келіп, балаларды оқыту ісінде пайдаланған. Сонымен бірге өзінің ұстаздық тәжірибесіне арқа сүйеп, тәрбие саласына қатысты еңбектер жазып кеткен.

Әулиеата өңіріне қарасты қазіргі Шу өзенінің бойындағы Баласағұн (қазіргі Ақтөбе қалашығы) өлкесінен шыққан Жүсіп Баласағұн ХІ ғасырдың өзінде «Құтты білік» атты еңбегінде жастарды адамгершілікке шақырды. Жалпы, адам бойында кездесетін жақсылық пен әдеп, ұят пен ар, намыс, шындық пен сенім, жолдастық пен достық, ата-анасын, үлкенді сыйлау, тағы да басқа қасиеттер туралы Баласағұнның өсиет сөздері өте көп.

Бүгінгі таңда педагогика ғылымының саласында имандылық – діни тәрбие беру мәселесі жөнінде мәселелер айттылып жатқанымен, бұның теориялық негіздемелері осы уақытқа дейін жүйеге келтірілген түрде қалыптаса қойған жоқ. Осы орайда имандылық ар – ождан жөніндегі тәрбиенің теориялық аспектілерін негіздеп, оқушыларды имандылық пен адамгершілікке тәрбиелеудің практикалық әдістемелерін анықтау – қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің қатарында.

Жүсіп Баласағұн сол заманның өзінде адам бойындағы имандылық пен ар – ождан, жаупкершілік, адамгершілік ерекше шеберлікпен тұжырымдап берген еді. Ғұламаның педагогикалық көзқарастарына назар аударсақ, имандылық ұғымы, діни идеологиялық тар шеңберден шығып, бүкіл халықтық тәлім-тәрбие мазмұнына ие болған болатын. Ал, осы жерде

Жүсіп Баласағұнның педагогикалық көзқарастарына тоқталуымыз тегіннен – тегін емес. Себебі Әулиеата өңіріне қарасты қалада туылған тұлғаның әрбір айтылған сөздері білім алуға, ғылымды тануға үндеп отырған.

Еліміздегі ислами оқу орындарында діни – рухани, ғылыми – мәдени шамшырақтарымыз, ислам мәдениетінің үлкен қайраткерлері: фарабилер – Отырар, исфиджаби – сайрамылдер – Сайрам; баласағұнилер – Баласағұн, таразилер – Тараз медреселерінде білім алып, сауат ашқаны еш күмән тудырмайды [13, 6-б.].

XVII ғасырда өмір сүрген тарихшы әрі жылнамашы Махмұд Ибн Валидің жазба деректеріне қарағанда X-XI ғасырларда Баласағұн қаласында қырықтан аса мешіт және оннан аса балалардың діни білімін қалыптастыратын медресе болғандығын жазып кеткен. Бұл деректерді дінтанушы ғалым Ә.Дербісәлі де нақтылай түскен болатын.

Сөз жоқ, X ғасырда Қарахан мемлекетінде негізгі дін - ислам деп танылғандықтан, көптеген көпшілік мешіттер бой көтеріп, олардың қасынан білім беретін медресе орталықтары да бой көтерген. Алғашқы кездері медреседе балаларға дәріс беретін ұстаздардың да тапшылығы да сезілген болатын. Сонымен бірге Әулиеата өңірінде ислам дінінің қанат жаюуымен байланысты сол кезеңде араб алфавитін де оқыту басталғаны айтпаса да түсінікті болатын. Осы орайда сол кезеңдердің өзінде балаларға мұсылман өркениетінің негізінде рухани тәрбие мәселесі жолға қойылған болатын.

С.Ж. Рамазанов осы орайда рухани адамгершілік, адами құндылық мәселесінің оқу-тәрбие үрдісінде қалыптасу кезеңдерін зерделей келе, антикалық және орта ғасырлар кезеңіндегі құндылықтар; екінші, түркілер дәуірінен бастау алып жатқан құндылықтар сонымен бірге ой-пікірлер, Үшінші жаңа замандардағы құндылық ұстанымдар. Ал, төртіншіден, XX ғасырдан қазіргі кейінгі кезең деп сипаттаған [14, Б.36].

Баласағұн қаласында балаларды оқытып – тәрбиелеу ісіне үлес қосқан ұстаздар қатарында Әбу Абдоллаһ Мұхаммед әл –

Баласағұни туралы аздаған мәліметтер де сақталған.

Ортағасырларда Баласағұн қаласында өмір сүрген мұсылмандық білім беру ісіне зор үлес қосқандар қатарында Аюб ибн Ахмед әл-Баласағұн жөніде Ә.Дербісәліев жазып, оның ұстаздық шеберлігіне тоқталған болатын. Ол өз заманының ұлы ұстазы болуымен бірге түркі жұртына танымал, ойшыл Жамал Қаршидің де алғашқы сауатын ашып, өнер, білімге тәрбиелеген екен.

Жамал Қарши Аюб ибн Ахмед әл-Баласағұниды теңдессіз қорғанына теңеп, ұстазым, ислам дінінің нағыз білгірі ретінде сипаттап, одан алған тәлімін өзінің ғылыми шығармашылығында темірқазық еткенін жазып кеткен екен.

Талдау. XX ғасырдың басына дейінгі яғни Кеңес үкіметі орнағанға дейінгі медресе жағдайында балаларға берілетін білім «Әптиек» яғни негізгі баламасы құранның жетіден бір бөлігі сонымен бірге «Шарифат – ұл – иман» мұсылмандылық ережелерін жүйелі түрде оқытқан. Жоғарыда аталған мәліметтерге сүйенер болсақ, ауқатты отбасылар өз балаларын көршілес Ташкент, Самарқанд тіпті Таяу Шығыс, Египет елдеріне жіберіп отырғандығын аңғарамыз. Сонымен бірге жергілікті медреселер оқу бөлімдеріне сай құжыра, кархана, дәрісхана деп бөлінетін болған. Балалардың қосымша білімдерін дамыту үшін медресе ішінен арнайы араб тілінде жазылған кітаптар сақталды. Сол араб тілінде беретін ұстаздар да «абыз», «молда», «мударис» – деп бөлінетін болған.

Сонымен бірге медреселердегі білім беру жүйесі де 4 сатыдан тұратын болған. Олардың *біріншісі* – бастауыш саты. Ондағы білім беру ісі төрт жылға дейін созылатын болған. Одан кейінгі саты – *«рушадия»* яғни негізгі білім бұл да үш немесе төрт жылға созылатын болған. Одан кейінгі *«игдадия»* мен *«ғалия»* – жоғары білім беруді қамтамасыз еткен. Оның әр қайсысын үш жылдан оқитын болған. Ал *«ғалияны»* тәмамдаған оқушыларға *«молда»* атағы берілетін болған.

Сонымен бірге XX ғасырдың басына дейінгі қазақ жеріндегі оқу-ағарту жүйесінде

жеткіншек жастағы балаларды белігілі бір кәсіп түрлеріне баулу мәселесі де шешімін тапқан болатын. Г.М. Мусина өз еңбегінде жастарға кәсіптік білім беру, оқыту саласында қолөнер шеберліктерін нығайту ісі Қазақ жерінде тұңғыш рет жүйелі түрде ХІХ ғасырда пайда болғандығын аударды. Оның пікірінше, сол кездегі оқытушылар, зиялы қауым өкілдері ең бірінші адамның толыққанды қалыптасуына негіз қалайтын, ой – өрісінің дамуына қажетті дағдылар мен біліктердің негізін құрайтын еңбексүйгіштік тәрбиесіне аса назар аударған болатын [15, Б.42].

Мысалыға көрнекті ағартушы Ы.Алтынсариннің бастауымен 1822 жылы Торғай өңірінде қолөнер мектебі ашылған болатын. Осындай қолөнерге тәрбиелеу ісі Әулиеата жерінде де жақсы дамыған.

Қорытынды. Қазіргі кезде еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына байланысты әр түрлі салаларда ілгерілеу жұмыстары жүргізіліп отырғандығы белгілі. Сонымен бірге оқу-ағарту саласында да педагогика ғылымының даму тарихын білу, осы сала бойынша еңбек еткен тұлғалар

туралы білу, салыстыру өзекті болып отыр. Себебі педагогика тарихының әдіснамалық негіздерін терең меңгеру, әр кезеңдегі оқу-тәрбие ісіндегі ағартушылар мен олардың ой-пікірлері мен қызметін, ұстанымдарын білу ғылымды терең меңгеруге ықпал етеді. Қазіргі таңда білім алушыға тек заман ағымына сай жаңартылған білімді меңгерту ғана емес, сол жолға негіз қалаған ғылымның ұзақ уақыттар бойы даму бағытын, негізгі тұжырымдары мен заңдылықтарын толық танып білу педагогикада алған білімдерін тәжірибеде тиімді жүзеге асыруға негіз қалайды.

Сонымен Әулиеата өңіріндегі ХХ ғасырдың басына дейінгі оқу - ағарту саласы ұзақ даму жолынан өтті. Қазақ жеріне ислам дінінің енуімен байланысты медреселерде тәрбиелеу ісі жолға қойылды. Осы жолда талай ғұламалардың есімдері педагогика тарихында сақталып қалған. Олардың мұраларын қайта жаңғырту, негізгі идеялары мен ұстанымдарын заман ағымына сай пайдалану білім алушылардың танымын арттырып, жаңаша ойлауға негіз қалайтыны анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Қалиев С. Ортағасырлық қалалар мен елдімекендер мәдениеті мен өнері. – Тараз: 7Su-Companу, 2019. – 290 б.
- [2] Құлбарақ С., Мұқашев Т. Әулиеата өңірінің ғұламалары мен ғалымдары. – Алматы: Тоғанай-Т, 2019. – 320 б.
- [3] Жарықбаев Қ.Б. Т.Т. Тәжібаевтың педагогикалық мұралары //Академик Т. Тәжібаев және қазіргі педагогика ғылымы: Республикалық ғылыми-әдістемелік конференция. – Алматы, 2019. – 5-9 бб.
- [4] Токқұлов Г. Әбдіхамит Сембаев – тарихи тұлға: (ағартушы, көрнекті ғалым Сембаев Әбдіхамит Ібінияұлы жайлы) //Қазақстан мектебі. – 2018. – №7. – 28-30 бб.
- [5] Ыбырайым Ә.О., Байдалиев Д.Д. Әулиеата өңіріндегі оқу-ағарту жүйесінің дамуы //Торайғыров университеті хабаршысы. Педагогикалық серия. 2020. – №4. – 589-599 бб.
- [6] Бөлеев Қ. Қазақ тарихи тұлғаларының педагогикасы. – Тараз: ТИГУ, 2020. – 257 б.
- [7] Ыбыраимжанов Қ.Т. Қазақстандағы бастауыш білім берудің тарихы. //Хрестоматия. – Алматы: Эпиграф, 2018. – 328 б.
- [8] Табылдиев Х.Ш. Өнегелі өмір. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 334 б.
- [9] Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру [https:// www.akorda.kz/kz/ events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy](https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy) //2017, – 12 сәуір (өтінім берілген күн 5.12.2021).
- [10] Жандарбек З. Қ.А.Ясауидің Түркі халықтарының тарихи тағдырындағы рөлі. //Қожа Ахмет Ясауидың 850 жылдығына арналған ғылыми-практикалық конференция. – Алматы, 2017. – 121-132 бб.

[11] Балықбаев Т.О., Бидайбеков Е.Ы. Әл-фараби мен Абайдың ғылыми-педагогикалық сабақтастығы //Педагогика және психология 2020. – №4(45). – 229-237 бб. //https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/issue/view/47/98 (өтінім берілген күн 5.12.2021).

[12] Дербісәлі Ә. Қазақстанның мешіттері мен медреселері. – Алматы: Аруна, 2017. – 496 б.

[13] Бердишева А.О., Амангельдиева С. Ислам және білім мен ғылым //Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының хабаршысы. – 2017. – №29. – 5-9 бб.

[14] Рамазанов С.Ж., Юджел Гелешли. Рухани құндылықтарды оқу-тәрбие үрдісінде қалыптастыру негіздерінің зерттелу тарихнамасы //Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. – 2019. – №3 (63). – 34-40 бб. //http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191209031352.pdf (өтінім берілген күн 5.12.2021).

[15] Мусина Г.М. Педагогика теориясы мен практикасындағы кәсіптік бағдар мәселесі // Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. 2018. – №3(59). – 40-44 бб. //http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20190529124013.pdf (өтінім берілген күн 5.12.2021).

References

[1] Kaliev S. Ortagasyrlyk kalalar men eldimekender madenieti men oneri. –Taraz: 7Su-Company, 2019. – 290 b.

[2] Kulbarak S., Mukashev T. Aulieata onirinin gulamalary men galymdary. – Almaty: Toganaj-T, 2019. – 320 b.

[3] Zharykbaev K.B. T.T. Tazhibaevtyн pedagogikalyk muralary //Akademik T. Tazhibaev zhane kazirgi pedagogika gylmy: Respublikalyk gylmy-adistemelik konferenciya. - Almaty, 2019. – 5-9 bb.

[4] Tokkulov G. Abdiamit Sembaev – tarihi tulga: (agartushy, kornekti galym Sembaev Abdiamit Ibiniyauly zhajly) //Kazakstan mektebi. – 2018. – №7. – 28-30 bb.

[5] Ybyrajym A.O., Bajdaliev D.D. Aulieata onirindegi oku-agartu zhyjesinin damuy //Torajgyrov universiteti habarshysy. Pedagogikalyk seriya. – 2020. – №4. – 589-599 bb.

[6] Boleev K. Kazak tarihi tulgalarynyn pedagogikasy. –Taraz: TIGU, 2020. – 257 b.

[7] Ybyraimzhanov K.T. Kazakstandagy bastauysh bilim berudin tarihy //Hrestomatiya. – Almaty: Epigraf, 2018. – 328 b.

[8] Tabyldiev H.Sh. Onegeli omir. – Almaty: Kazak universiteti, 2020. – 334 b.

[9] Nazarbaev N.A. Bolashakka bagdar: ruhani zhangyru https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy// 2017, -12 sauir (otinin berilgen kuni 5.12.2021).

[10] Zhandarbek Z. K.A.Yasauidin Tyrki halyktarynyn tarihi tagdyryndagy roli //Kozha Ahmet Yasauidyң 850 zhyldygyna arналган gylmy-praktikalyk konferenciya. – Almaty, 2017. – 121-132 bb.

[11] Balykbaev T.O., Bidajbekov E.Y. Әл-Фараби мен Абайдың ғылыми-педагогикалық сабақтастығы //Педагогика және психология. – 2020. – №4(45). – 229-237 бб //https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/issue/view/47/98 (otinin berilgen kuni 5.12.2021).

[12] Dербісәлі А. Қазақстанның мешіттері мен медреселері. – Алматы: Аруна, 2017. – 496 б.

[13] Berdisheva A.O., Amangel'dieva S. Iclam zhane bilim men gylm //Taraz memlekettik pedagogikalyk institutynyn habarshysy. – 2017. – №29. – 5-9 bb.

[14] Ramazanov S. Zh., Yudzhel Geleshli. Ruhani kundulyktardy oku-tarbie yrdisinde kalyptastyru negizderinin zerttelu tarihnamasy //Abaj atyndagy Kazak ulattyk universitetinin Habarshysy. Pedagogikalyk gylmydar seriyasy. – 2019. – №3(63). – 34-40 bb. //http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191209031352.pdf (otinin berilgen kuni 5.12.2021).

[15] Musina G.M. Pedagogika teoriyasy men praktikasyndagy kasiptik bagdar maselesi //Abaj atyndagy Kazak ulattyk universitetinin Habarshysy. Pedagogikalyk gylmydar seriyasy. –2018. – №3 (59). – 40-44 bb. //http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20190529124013.pdf (otinin berilgen kuni 5.12.2021).

**Особенности учебно-воспитательной работы в Аулиеатинском регионе
до начала XX века**

Д.Д. Байдалиев¹, А.К. Дуйсенбаев¹, А.Т. Акжолова¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация

Статья посвящена истории педагогики как актуальной отрасли педагогической науки. Регион Аулие-Ата с ранних эпох впечатляет своей культурой, памятниками исторической архитектуры, а так же известен как центр искусства и образования. В этом регионе развитие образования и науки берет свое начало с древних времен. В статье рассмотрены основные аспекты принципов развития учебно-воспитательного процесса в регионах Аулие-Ата. Так же религиозные течения в образовании и воспитании, конце XIX века и в начале XX веков обоснованы в регионе Аулие-Ата. Нечасто упоминающиеся первые ученые-просветители Аулие-атинского региона, а также основные особенности их позиций описаны в различных научных источниках. На научной основе проанализированы сведения о том, что мусульманская система образования, утвердившаяся до установления советской власти, в свою очередь прошла долгий путь развития и стала основой учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: Тараз; регион; история; медресе и мечети; исламское образование; арабский язык; воспитательная работа; образование; школы; наука; культура; школы; мыслители; лекции; грамотность.

Features of educational work in Aulieata region before the beginning of the XX century

D. Baidaliyev¹, A. Duisenbayev¹, A. Akzholova¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article is devoted to the history of pedagogy as an actual branch of pedagogical science. The Aulie-Ata region from the early epochs impresses with its culture, monuments of historical architecture, and is also known as a center of art and education. In this region, the development of education and science dates back to ancient times. The article comprehensively considers the main aspects of the principles of development of the educational process in the regions of Aulie-Ata. Also, religious trends in education and upbringing, at the end of the XIX th century and at the beginning of the XX th centuries, were justified in the Aulie-Ata region. Infrequently mentioned first scientists-enlighteners of the Aulie-Ata region, as well as the main features of their positions are described in various scientific sources. On a scientific basis, the information is analyzed that the Muslim education system, which was established before the establishment of Soviet power, in turn, went a long way of development and became the basis of the educational process.

Keywords: Taraz; region; history; madrasas and mosques; Islamic education; Arabic language; educational work; education; schools; science; culture; schools; thinkers; lectures; literacy.

Редакцияға 06.12.2021 қабылданды.

**Подведены итоги Третьего международного конкурса НИР
школьников и студентов «Zhas Zertteushi»
и Конкурса научных проектов «Bilim zhane Bolashak»**

19 марта 2022 года в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая в онлайн формате состоялся Конкурс научных проектов «Bilim zhane Bolashak». Организаторы мероприятия – научно-методический журнал «Педагогика и психология» при поддержке Азербайджанского государственного педагогического университета и НОД «Социальные науки» Университета Нархоз.

Научное мероприятие проведено в рамках Третьего международного конкурса НИР школьников и студентов «Zhas Zertteushi», финалисты которого представили свои исследования.

В конкурсах приняли участие представители гимназии № 11 г.Балашиха, гимназии № 179 – центра образования г.Казань, специализированного лицея № 165 г.Алматы, общеобразовательных школ №№ 117, 185, 198 г.Алматы, Учреждения образования «Tamos Education» г.Алматы, Основной средней школы Жаркаинского района Акмолинской области, Женской гимназии г.Темиртау, школы-гимназии имени Абая г.Сарканда, Красноярского педагогического колледжа № 1, Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахского национального педагогического университета имени Абая, Caspian University, Университета UIB, Университета Нархоз, Университета «Туран-Астана», Евразийского Технологического университета, Евразийского гуманитарного института, Инновационного Евразийского университета, Карагандинского университета имени Е.А.Букетова, Кокшетауского университета имени Ш.Уалиханова, Костанайского регионального университета имени А.Байтурсынова, Костанайского филиала Челябинского государственного университета, Северо-Казахстанского университета имени М.Козыбаева, Таразского регионального университета имени М.Х.Дулати.

**ИТОГОВАЯ ТАБЛИЦА
Третьего Международного конкурса НИР школьников и студентов
«Zhas Zertteushi»**

Диплом	Номинации конкурса		
	Педагогика	Педагогика и психология	Психология
1	2	3	4
Казахстанские школьники (студенты)			
1 место	Жанабай Айым, КостРУ им.А.Байтурсынова	Ахтамова Шахзада, ОШ № 117 г.Алматы	Фуллер Анель, УО «Tamos Education» г.Алматы
2 место	Омирбаева Лаура, КазНУ им.аль-Фараби		
Казахстанские студенты (школьники)			
1 место	Абдрахманова Арайлым, КарУ им.А.Е.Букетова	Нуржанова Диана, Женская гимназия г.Темиртау	Зайцева Эдуарда, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева

1	2	3	4
2 место	Тулепбергенова Альмира, ЕАГИ	Просандеева Ирина, Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова	Мадраимова Хилола, ТарПУ им.М.Х.Дулати
3 место	Абдыкадыр Аружан, КазНПУ имени Абая	Перегринна Полина, КазНПУ имени Абая	Солтанова Айгерим, Университет «Туран-Астана»
Зарубежные (казахстанские) студенты, школьники			
1 место	Түсіпова Айым, ЕАГИ	Громова Валерия, гимназия № 179 - ЦО г.Казань	Асангазы Айдана, Университет «Туран-Астана»
2 место	Берекеқызы Айдана, ЕврГУ	Черемнова Полина, Красноярский пед.колледж № 1 им.М.Горького	Аскарулы Рахман, ЕврТУ
3 место	Жумаадан Айсулу, КарУ им.А.Е.Букетова		
Иностранные (казахстанские) студенты			
1 место	Мухадова Айгул, КазНПУ имени Абая	Имирова Сая, КазНПУ имени Абая	Оразбаева Алина, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева
2 место	Кожабекова Карина, Кост.филиал ЧелГУ	Балтабаева Аружан, ТурПУ им.М.Х.Дулати	Сергазина Карина, Университет «Туран-Астана»
3 место	Кулахметова Сара, СКУ им.М.Козыбаева	Могазан Асемгуль, ЕврГУ	Медведева Екатерина, КазНПУ имени Абая

**ИТОГОВАЯ ТАБЛИЦА
Конкурса научных проектов «Bilim zhane Bolashak»**

Диплом	Заочный этап	Очный этап
1	2	3
Педагогика и психология		
1 место	Балтабаева Аружан, Сматова К.Б., ТарПУ им.М.Х.Дулати	Ахтамова Шахзада, Насырова З.Х., ОШ № 117 г.Алматы
2 место	Нуржанова Диана, Ахмедина Камилла Базарбаева Ж.К., Женская гимназия г.Темиртау	Громова Валерия, Набиуллина О.Г. Гимназия № 179 – ЦО г.Казань
Психология		
1 место	Зайцева Эдуарда, Мамбеталина А.С., Оразбаева Алина, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева	Сергазина Карина, Власова Н.В., Университет «Туран Астана»
2 место	Асқарұлы Рахман, Торғаева Ш.А., ЕврТУ	Медведева Екатерина, КазНПУ им.Абая
2 место		Оразбаева Алина, Гитихмаева Л.М., Зайцева Эдуарда, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева
Педагогика		
1 место	Омирбаева Лаура, Канаева А.Ж., КазНУ им.аль-Фараби	Абдрахманова Арайлым Айдарбекова К.А., КарУ им.Е.А.Букетова
1 место	Жаңабай Айым, Қазбекқызы Қасиет, Ерсултанова З.С., КостРУ им.А.Байтұрсынова	Жумаадан Айсулу, Бейсенбаева А.М., КарУ им.Е.А.Букетова

1	2	3
2 место	Кожабекова Карина, Мынбаева Ж.Т., Кост.филиал ЧелГУ, ОСШ с.Отрадное Жаркаинского р-на Акмолинской обл.	
2 место	Черемнова Полина, Красноярский пед. колледж № 1 им.М.Горького	
3 место	Кулахметова Сара, Мухатаева Ж.А., СКУ им.М.Козыбаева	

**«Zhas Zertteushi» мектеп оқушылар мен студенттердің
Үшінші халықаралық ғылыми-зерттеу байқауы және «Bilim zhane Bolashak»
Ғылыми жобалар байқауының қорытындысы шығарылды**

2022 жылы 19 наурызда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде «Bilim zhane Bolashak» онлайн форматта Ғылыми жобалар байқауы өтті. Байқау ұйымдастырушылар - «Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналы, Әзірбайжан мемлекеттік педагогикалық университеті, Нархоз университеті «Әлеуметтік ғылымдар» ҒББВ қолдауымен.

Ғылыми шара «Zhas Zertteushi» мектеп оқушылар мен студенттердің Үшінші халықаралық ғылыми-зерттеу байқауы аясында өткізілді, финалистер өз зерттеулерін ұсынды.

Байқауларға Балашиха қ. № 11 гимназия, Қазан қ. № 179 гимназия – білім беру орталығы, Алматы қ. № 165 мамандырылған лицей, Алматы қ., №№ 117, 185, 198 жалпы білім беру мектептер, «Tamos Education» Білім беру мекемесі, Ақмола облысы Жарқайын ауданы Отрадное а. Негізгі орта мектеп, Темиртау қ. Әйелдер гимназия, Сарқанд қ. Абай атындағы мектеп-гимназия, № 1 Красноярск педагогикалық колледж, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Caspian University, UIB Университеті, «Туран-Астана» университеті, Еуразиялық Технологиялық университеті, Еуразиялық гуманитарлық институты, Инновациялық Еуразиялық университеті, Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университеті, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Челябинск мемлекеттік университетінің Қостанай филиалы, М.Қазыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің өкілдері қатысты.

**«Zhas Zertteushi» Мектеп оқушылар мен студенттердің
Үшінші халықаралық ҒЗЖ байқауының
ҚОРЫТЫНДЫ КЕСТЕ**

Диплом	Байқау номинациялары		
	Педагогика	Педагогика және психология	Психология
1	2	3	4
Қазақстандық мектеп оқушылар (студенттер)			
1 орын	Жанабай Айым, А.Байтұрсынов ат.ҚостӨУ	Ахтамова Шахзада, Алматы қ. № 117 ЖББМ	Фуллер Анель, Алматы қ. «Tamos Education» ББМ
2 орын	Омирбаева Лаура, әл-Фараби ат.ҚазҰУ		
Қазақстандық студенттер (мектеп оқушылар)			
1 орын	Абдрахманова Арайлым, А.Е.Букетов ат.ҚарУ	Нуржанова Диана, Темиртау қ. Қыздар гимназиясы	Зайцева Эдуарда, Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ
2 орын	Тулепбергенова Альмира, ЕАГИ	Просандеева Ирина, Ш.Уалиханов ат. Көкшетау университеті	Мадраимова Хилола, М.Х.Дулати ат.ТарӨУ
3 орын	Абдыкадыр Аружан, Абай ат. ҚазҰПУ	Перегрина Полина, Абай ат. ҚазҰПУ	Солтанова Айгерим, «Туран-Астана» университеті

1	2	3	4
Шетелдік (қазақстандық) студенттер, мектеп оқушылар			
1 орын	Түсіпова Айым, ЕАГИ	Громова Валерия, Қазан қ. № 179 гимназия - ББО	Асангазы Айдана, «Туран-Астана» университеті
2 орын	Берекеқызы Айдана, ЕврГУ	Черемнова Полина, М.Горкий ат. № 1 Красноярский пед.колледжі	Аскарулы Рахман, ЕврТУ
3 орын	Жумаадан Айсулу, А.Е.Букетов ат.ҚарУ		
Шетелдік (қазақстандық) студенттер			
1 орын	Мухадова Айгул, Абай ат. ҚазҰПУ	Имирова Сая, Абай ат. ҚазҰПУ	Оразбаева Алина, Л.Н.Гумилев ат. ҰУ
2 орын	Кожабекова Карина, ЧелМУ Қост.филиалы	Балтабаева Аружан, М.Х.Дулати ат.ТарӨУ	Сергазина Карина, «Туран-Астана» университеті
3 орын	Кулахметова Сара, М.Қозыбаев ат. СҚУ	Могазан Асемгуль, ЕврГУ	Медведева Екатерина, Абай ат. ҚазҰПУ

**«Bilim zhane Bolashak» Ғылыми жобалар байқауының
ҚОРЫТЫНДЫ КЕСТЕ**

Диплом	Сыртқы кезең	Бетпе-бет кезең
Педагогика және психология		
1 орын	Балтабаева Аружан, Сматава К.Б., М.Х.Дулати ат. ТарӨУ	Ахтамова Шахзада, Насырова З.Х., Алматы қ., № 117 ЖББМ
2 орын	Нуржанова Диана, Ахмедина Камилла Базарбаева Ж.К., Теміртау қ. Қыздар гимназиясы	Громова Валерия, Набиуллина О.Г. Қазан қ. № 179 гимназия – ББО
Психология		
1 орын	Зайцева Эдуарда, Мамбеталина А.С., Оразбаева Алина, Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ	Сергазина Карина, Власова Н.В., «Туран Астана» университеті
2 орын	Асқарұлы Рахман, Торгаева Ш.А., ЕврТУ	Медведева Екатерина, Абай ат.ҚазҰПУ
2 орын		Оразбаева Алина, Гитихмаева Л.М., Зайцева Эдуарда, Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ
Педагогика		
1 орын	Омирбаева Лаура, Канаева А.Ж., әл-Фараби ат. ҚазҰУ	Абдрахманова Арайлым Айдарбекова К.А., Е.А.Букетов ат. ҚарУ
1 орын	Жаңабай Айым, Қазбекқызы Қасиет, Ерсултанова З.С., А.Байтұрсынов ат. ҚостӨУ	Жумаадан Айсулу, Бейсенбаева А.М., Е.А.Букетов ат. ҚарУ
2 орын	Кожабекова Карина, Мынбаева Ж.Т., ЧелМУ Қост.филиалы, Ақмол обл. Жарқайын ауд. Отрадное а. ОББМ	
2 орын	Черемнова Полина, М.Горкий ат. № 1 Красноярский пед.колледжі	
3 орын	Кулахметова Сара, Мухатаева Ж.А., М.Қозыбаев ат. СҚУ	

**The results of Schoolchildren and Students Third International Research Competition
«Zhas Zertteushi» and Competition of Scientific Projects
«Bilim zhane Bolashak» have been summed up**

On March 19, 2022, the online Competition of scientific projects «Bilim zhane Bolashak» took place at the Abai Kazakh National Pedagogical University. The organizers of the event are the Scientific and Methodological Journal “Pedagogy and Psychology” with support of the Azerbaijan State Pedagogical University and NOD “Social Sciences” of Narxoz University.

The scientific event was held as part of the Third International Research Competition of Schoolchildren and Students “Zhas Zertteushi”, the finalists of which presented their research.

The competitions was attended by representatives of Gymnasium No 11 in Balashikha, Gymnasium No 179 – the Center of education in Kazan, Specialized Lyceum No 165 in Almaty, Secondary schools No 117, 198 in Almaty, Educational institution «Tamos Education» in Almaty, the Main secondary school of the Zharkainsky district of Akmola region, Women’s gymnasium in Temirtau, Abai School-gymnasium in Sarkand, Krasnoyarsk Pedagogical College No 1, L.N.Gumilyov Eurasian National University, al-Farabi Kazakh National University, Abai Kazakh National Pedagogical University, Caspian University, UIB University, “Turan-Astana” University, Eurasian Technological University, Eurasian Humanitarian Institute, Innovative Eurasian University, E.A.Buketov Karaganda University, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, A.Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay branch of Chelyabinsk State University, M.Kozybayev North Kazakhstan University, M.Kh.Dulati Taraz Regional University.

**FINAL TABLE
Schoolchildren and Students Third International Research Competition
«Zhas Zertteushi»**

Diploma	Competition nominations		
	Pedagogy	Pedagogy and Psychology	Psychology
1	2	3	4
Kazakhstan schoolchildren (students)			
1 st place	Zhanabay Aiyim, A.Baitursynov Kost.RU	Akhtamova Shakhzada, Secondary school No. 117 in Almaty	Фуллер Анель, «Tamos Education» in Almaty
2 nd place	Omirbayeva Laura, al-Farabi KazNU		
Kazakhstan students (schoolchildren)			
1 st place	Abdrakhmanova Arailym, A.Buketov KarU	Nurzhanova Diana, Women’s gymnasium in Temirtau	Zaitceva Eduarda, L.N.Gumilyov ENU
2 nd place	Tulepbergenova Almira, EAGI	Prosandeeva Irina, Sh.Ualikhanov Kokshetau University	Madraimova Khilola, M.Kh.Dulati TarRU
3 rd place	Abdykadyr Aruzhan, Abai KazNPU	Peregrina Polina, Abai KazNPU	Soltanova Aigerim, «Turan-Astana» University
Foreign (Kazakhstan) students, schoolchildren			
1 st place	Tussipova Aiyim, EAGI	Gromova Valeriya, Gimnazium № 179 – Center of Education in Kazan	Asangazy Aidana, «Turan-Astana» University

1	2	3	4
2 nd place	Berekekyzy Aidana, EurGU	Cheremnova Polina, M.Gorky Krasnoyarsk Pedagogical College No. 1	Askaruly Rakhman, EurTU
3 rd place	Zhumaadan Aisulu, A.Buketov KarU		
International (Kazakhstan) students			
1 st place	Mukhadova Aigul, Abai KazNPU	Imirova Saya, Abai KazNPU	Orazbayeva Alina, L.N.Gumilyov ENU
2 nd place	Kozhabekova Karina, Kostanai Branch of Chelyabinsk State University	Baltabayeva Aruzhan, M.Kh.Dulati TarRU	Sergazina Karina, «Turan-Astana» University
3 rd place	Kulakhmetova Sara, M.Kozybayev NKU	Mogazan Asemgul, EurGU	Medvedeva Ekaterina, Abai KazNPU

FINAL TABLE
Competition of scientific projects «Bilim zhane Bolashak»

Diploma	Correspondence stage	Face-to-face stage
Pedagogy and Psychology		
1 st place	Baltabayeva Aruzhan, Smatova K.B., M.Kh.Dulati TarRU	Akhtamova Shakhazada, Nassyrova Z.Kh., Secondary school No. 117 in Almaty
2 nd place	Nurzhanova Diana, Akhmedina Kamilla, Bazarbayeva Zh.K., Women's gymnasium in Temirtau	Gromova Valeriya, Nabiullina O.G., Gimnazium № 179 – Center of Education in Kazan
Psychology		
1 st place	Zaitceva Eduarda, Mambetalina A.S., Orazbayeva Alina, L.N.Gumilyov ENU	Sergazina Karina, Vlassova N.V., «Turan-Astana» University
2 nd place	Askaruly Rakhman, Torgayeva Sh.A., EurTU	Medvedeva Ekaterina, Abai KazNPU
2 nd place		Orazbayeva Alina, Gitikhmayeva L.M., Zaitceva Eduarda, L.N.Gumilyov ENU
Pedagogy		
1 st place	Omirbayeva Laura, Kanayeva A.Zh., al-Farabi KazNU	Abdrakhmanova Arailym, Aidarbekova K.A., A.Buketov KarU
1 st place	Zhanabay Aiyim, Kazbekkyzy Kasiet, Ersultanova Z.S., A.Baitursynov Kost.RU	Zhumaadan Aisulu, Beisenbayeva A.M., A.Buketov KarU
2 nd place	Kozhabekova Karina, Mynbayeva Zh.T., Kostanai Branch of Chelyabinsk State University, Main Secondary School in the vil. Otradnoe, Zharkainsky dist., Akmola region	
2 nd place	Cheremnova Polina, M.Gorky Krasnoyarsk Pedagogical College No. 1	
3 rd place	Kulakhmetova Sara, Mukhatayeva Zh.A., M.Kozybayev NKU	

**БІЗДІҢ АВТОРЛАР /
НАШИ АВТОРЫ /
OUR AUTHORS**

Абаева Галия Аскербековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abaeva70@bk.ru*

Абаева Галия Аскербековна – кандидат педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *abaeva70@bk.ru*

Abaeva Galiya – Candidate of Pedagogical Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, *abaeva70@bk.ru*

Әбдіғапбарова Ұлжарқын Мүсілімқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Абдиғапбарова Улжарқын Муслимовна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Abdigapbarova Ulzharkyn – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Абдиманатов Бахадурхан Шарипович – география ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *Bahadur_66@mail.ru*

Абдиманатов Бахадурхан Шарипович – доктор географических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *Bahadur_66@mail.ru*

Abdimanapov Bahadurkhan – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *Bahadur_66@mail.ru*

Абдинуров Алиби Куттымбетович – өнертану кандидаты, аға оқытушы, Қазақ ұлттық өнер университеті, *aalibi@mail.ru*

Абдинуров Алиби Куттымбетович – кандидат искусствоведения, старший преподаватель, Казахский национальный университет искусств, *aalibi@mail.ru*

Abdinurov Alibi Kuttymbetovich – Candidate of Art History, Senior Lecturer, Kazakh National University of Arts, *aalibi@mail.ru*

Аганина Күндыз Жамиевна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *aganinak@mail.ru*

Аганина Күндыз Жамиевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *aganinak@mail.ru*

Aganina Kundyzy – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *aganinak@mail.ru*

Айтжанова Райгуль Климовна – медицина ғылымдарының кандидаты, балалар невропатологы, біліктілігі жоғары санатты дәрігер, Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, *nevropatolog.satr@mail.ru*

Айтжанова Райгуль Климовна – кандидат медицинских наук, детский невропатолог, врач высшей квалификационной категории, Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования, *nevropatolog.satr@mail.ru*

Aitzhanova Raigul – Candidate of Medical Sciences, pediatric neurologist, doctor of the highest qualification category, National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education, *nevropatolog.satr@mail.ru*

Ақжолова Ақтоты Төлеумұратқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *aktoty_72@mail.ru*

Ақжолова Ақтоты Толеумуратовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *aktoty_72@mail.ru*

Akzholova Aktoty – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *aktoty_72@mail.ru*

Акрамова Әлия Смағұлқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, *Akramova_@mail.ru*

Акрамова Алия Смагуловна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, *Akramova_@mail.ru*

Akramova Aliya – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, *Akramova_@mail.ru*

Алиаскаров Думан Тоқтарұлы – PhD доктор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *duman_06@mail.ru*

Алиаскаров Думан Токтарович – доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *duman_06@mail.ru*

Aliaskarov Duman – Doctor PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, *duman_06@mail.ru*

Алиева Севиндж Новруз қызы – филология ғылымдарының докторы, доцент, Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік тіл комиссия жанындағы мониторинг орталығы, *sevinc.novruzqizi@yandex.com*

Алиева Севиндж Новруз қызы – доктор филологических наук, доцент, Центр мониторинга при Комиссии по государственному языку Азербайджанской Республики, *sevinc.novruzqizi@yandex.com*

Alieva Sevinj – Doctor of Philological Sciences, docent, Monitoring Center under State Language Commission of the Republic of Azerbaijan, *sevinc.novruzqizi@yandex.com*

Ансабаева Айнур Дуйсеновна – докторант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, *aynuransabayeva@gmail.com*

Ансабаева Айнур Дуйсеновна – докторант Жетысуского университета имени И.Жансугурова, *aynuransabayeva@gmail.com*

Ansabayeva Ainur – doctoral student, I.Zhansugurov Zhetysu University, *aynuransabayeva@gmail.com*

Астафьева Юлия Валерьевна – педагогика ғылымдарының магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, *yuliya.astafyeva@mail.ru*

Астафьева Юлия Валерьевна – магистр педагогических наук, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, *yuliya.astafyeva@mail.ru*

Astafyeva Yuliya – Master of Pedagogical Sciences, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, *yuliya.astafyeva@mail.ru*

Атемкулова Назира Омарқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *naz.0506@mail.ru*

Атемкулова Назира Омаровна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *naz.0506@mail.ru*

Atemkulova Nazira – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *naz.0506@mail.ru*

Ашубаева Динара Байдавлетовна – магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, dinara130283@mail.ru

Ашубаева Динара Байдавлетовна – магистрант, Казахский национальный женский педагогический университет, dinara130283@mail.ru

Ashubayeva Dinara – master’s student, Kazakh National Women’s Teacher Training University, dinara130283@mail.ru

Байдалиев Дархан Даулетжанович – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, baidaliev-d@mail.ru

Байдалиев Дархан Даулетжанович – кандидат педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, baidaliev-d@mail.ru

Baidaliyev Darkhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, baidaliev-d@mail.ru

Бакирова Эльмира Айнабековна – профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, bakirova1974@mail.ru

Бакирова Эльмира Айнабековна – и.о. профессора, Казахский национальный женский педагогический университет, bakirova1974@mail.ru

Bakirova Elmira – acting professor, Kazakh National Women’s Teacher Training University, bakirova1974@mail.ru

Битибаева Жазира Маратовна – PhD доктор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, zhazmar@mail.ru

Битибаева Жазира Маратовна – доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, zhazmar@mail.ru

Bitibayeva Zhazira – Doctor PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, zhazmar@mail.ru

Болатхан Назымгүл – педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, bolatxanova2015@mail.ru

Болатхан Назымгүл – магистр педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, bolatxanova2015@mail.ru

Bolatkhan Nazumgyul – Master of Pedagogical Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, bolatxanova2015@mail.ru

Гордеева Зинаида Ивановна – география ғылымдарының кандидаты, Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті, Gordeeva.zinaida1@list.ru

Гордеева Зинаида Ивановна – кандидат географических наук, Московский государственный педагогический университет, Gordeeva.zinaida1@list.ru

Gordeeva Zinaida – Candidate of Geographical Sciences, Moscow State Pedagogical University, Gordeeva.zinaida1@list.ru

Дүйсенбаев Абай Кабақбайұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, adk7575@mail.ru

Дүйсенбаев Абай Кабақбаевич – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, adk7575@mail.ru

Duisenbayev Abai – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, adk7575@mail.ru

Ербол Айгерим – магистрант, Т.Жүргенов Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы, *marjan777@yandex.ru*
Ербол Айгерим – магистрант, Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.Жургенова, *marjan777@yandex.ru*

Erbol Aigerim – master’s student, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, *marjan777@yandex.ru*

Жангужина Меруерт Еркеновна – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы, *meruyert.zhan@gmail.com*

Жангужина Меруерт Еркеновна – PhD доктор, ассоциированный профессор, Казахская национальная академия искусств имени Т.Жургенова, *meruyert.zhan@gmail.com*

Zhanguzhinova Meruyert – Doctor PhD, Associated Professor, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, *meruyert.zhan@gmail.com*

Ибраев Саят Баймұратұлы – докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, *sayat_ibrai@mail.ru*

Ибраев Саят Баймуратович – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, *sayat_ibrai@mail.ru*

Ibraev Sayat – doctoral student, L.N.Gumilev Eurasian National University, *sayat_ibrai@mail.ru*

Иванова Мария Викторовна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Танк атындағы Беларусь мемлекеттік педагогикалық университеті, *dolce.canto@mail.ru*

Иванова Мария Викторовна – кандидат педагогических наук, доцент, Белорусский государственный педагогический университет имени М.Танка, *dolce.canto@mail.ru*

Ivanova Maria – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.Tank Belarusian State Pedagogical University, *dolce.canto@mail.ru*

Исаков Ерлан Дуйсенбекович – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *erlanchik-89@mail.ru*

Исаков Ерлан Дуйсенбекович – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *erlanchik-89@mail.ru*

Issakov Yerlan – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *erlanchik-89@mail.ru*

Кажикенова Гульнар Муратовна – докторант, «Торайғыров атындағы университеті» КЕАҚ, *gulnara709@mail.ru*

Кажикенова Гульнар Муратовна – докторант, НАО «Торайғыров университет», *gulnara709@mail.ru*

Kazhikenova Gulnar – doctoral student, NJSC «Toraigyrov University», *gulnara709@mail.ru*

Калкашев Сағынғали Габизиятович – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *sani_kalkashev@mail.ru*

Калкашев Сағынғали Габизиятович – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *sani_kalkashev@mail.ru*

Kalkashev Sagyngali – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *sani_kalkashev@mail.ru*

Каратаджене Далия Рамуте – доктор, доцент, Вильнюс Өнер Академиясы, *dkaratajiene@gmail.com*
Каратаджене Далия Рамуте – доктор, доцент, Вильнюсская Академия Художеств, *dkaratajiene@gmail.com*

Karatajiene Dalia Ramute – Dr, Associate Professor, Vilnius Academy of Arts, *dkaratajiene@gmail.com*

Қасқатаева Бақытқұл Рақымжанқызы – педагогика ғылымдарының докторы, доцент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, *Kaskataeva@yandex.ru*

Қасқатаева Бахыткуль Рақымжановна – доктор педагогических наук, доцент, Казахский национальный женский педагогический университет, *Kaskataeva@yandex.ru*

Kaskataeva Bakhytkul – Doctor of Pedagogical Sciences, docent, Kazakh National Women’s Teacher Training University, *Kaskataeva@yandex.ru*

Квасных Галина Сергеевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, М.Козыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *kgalene@mail.ru*

Квасных Галина Сергеевна – кандидат педагогических наук, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *kgalene@mail.ru*

Kvasnyh Galina – Candidate of Pedagogical Sciences, M.Kozybayev North Kazakhstan State University, *kgalene@mail.ru*

Килыбаев Талгат Берикказиевич – PhD доктор, постдокторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *talgat_kilybayev@mail.ru*

Қилыбаев Талғат Берікқазыұлы – доктор PhD, постдокторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *talgat_kilybayev@mail.ru*

Kilybayev Talgat – Doctor PhD, postdoctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *talgat_kilybayev@mail.ru*

Кодекова Галия Бикеновна – PhD доктор, доцент, «Торайғыров атындағы университет» КЕАҚ, *galeka1985@mail.ru*

Кодекова Галия Бикеновна – доктор PhD, ассоциированный профессор, НАО «Торайғыров университет», *galeka1985@mail.ru*

Kodekova Galiya – Doctor PhD, Associate Professor, NJSC «Toraigyrov University», *galeka1985@mail.ru*

Көктеубай Жұлдыз Жомартқызы – магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, *nazi__95.kz@inbox.ru*

Коктеубай Жұлдыз Жомартқызы – магистрант, Казахский национальный женский педагогический университет, *nazi__95.kz@inbox.ru*

Kokteubay Zhuldyz – master’s student, Kazakh National Women’s Teacher Training University, *nazi__95.kz@inbox.ru*

Космаганбетова Гүлжазира Нагметовна – докторант, Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, *gulzhazira.kosmaganbet@gmail.com*

Космаганбетова Гүлжазира Наметовна – докторант, каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова, *gulzhazira.kosmaganbet@gmail.com*

Kosmaganbetova Gulzhazira – doctoral student, Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering, *gulzhazira.kosmaganbet@gmail.com*

Кошербаева Айгерим Нуралиевна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *aigera63@mail.ru*

Кошербаева Айгерим Нуралиевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *aigera63@mail.ru*

Kosherbayeva Aigerim – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *aigera63@mail.ru*

Кошербаева Газиза Нуралиевна – педагогика ғылымдарының докторы, доцент, Қ.Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, *nurasi@mail.ru*

Кошербаева Газиза Нуралиевна – доктор педагогических наук, доцент, Университет международного бизнеса имени К.Сағадиева, *nurasi@mail.ru*

Kosherbayeva Gaziza – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, K.Sagadiev University of International Business, *nurasi@mail.ru*

Кұлдыбаев Айбек Қайырсапаұлы – оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, *kuldybayev@mail.ru*

Кулдыбаев Айбек Кайрсапиевич – преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, *kuldybayev@mail.ru*

Kuldybayev Aibek – teacher, Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian and Technical University, *kuldybayev@mail.ru*

Лайсханов Шахислам Ұзақбайұлы – PhD доктор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *laiskhanov@gmail.com*

Лайсханов Шахислам Узакбаевич – доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *laiskhanov@gmail.com*

Laiskhanov Shakhislam – Doctor PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, *laiskhanov@gmail.com*

Лебедева Лариса Анатольевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *larissalewk@mail.ru*

Лебедева Лариса Анатольевна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *larissalewk@mail.ru*

Lebedeva Larissa – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, *larissalewk@mail.ru*

Лунга Ирина Владимировна – магистрант, Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы, *marjan777@yandex.ru*

Лунга Ирина Владимировна – магистрант, Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.Жургенова, *marjan777@yandex.ru*

Lunga Irina – master’s student, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, *marjan777@yandex.ru*

Лю Лицзюнь – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, *www.623657331@qq.com*

Лю Лицзюнь – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, *www.623657331@qq.com*

Liu Lizzun – doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, *www.623657331@qq.com*

Мазбаев Орденбек Блисбекович – география ғылымдарының докторы, профессор, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, *ordenbek@mail.ru*

Мазбаев Орденбек Блисбекович – доктор географических наук, профессор, Национальная академия образования имени И.Алтынсарина, *ordenbek@mail.ru*

Mazbayev Ordenbek – Doctor of Geographical Sciences, Professor, I.Altynsarin National Academy of Education, *ordenbek@mail.ru*

Меңлібекова Гульбахыт Жолдасбековна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, *gmen64@mail.ru*

Менлибекова Гульбахыт Жолдасбековна – доктор педагогических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, *gmen64@mail.ru*

Menlibekova Gulbakhyt – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L.N.Gumilev Eurasian National University, *gmen64@mail.ru*

Мосиенко Дина Маратовна – өнертану кандидаты, аға оқытушы, Қазақ ұлттық өнер университеті, *dinamosienko@mail.ru*.

Мосиенко Дина Маратовна – кандидат искусствоведения, старший преподаватель, Казахский национальный университет искусств, *dinamosienko@mail.ru*.

Mosienko Dina Maratovna – Candidate of Art History, Senior Lecturer, Kazakh National University of Arts, *dinamosienko@mail.ru*.

Мусихина Елена Владимировна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, *lena140767@mail.ru*

Мусихина Елена Владимировна – кандидат педагогических наук, доцент, Университет международного бизнеса имени К.Сағадиева, *lena140767@mail.ru*

Musikhina Elena – Doctor PhD, Associate Professor, K.Sagadiev University of International Business, *lena140767@mail.ru*

Мустапаева Талшын Күрбанбайқызы – өнертану ғылымдарының магистрі, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, *tmustapaeva89@mail.ru*

Мустапаева Талшын Курбанбаевна – магистр искусствоведения, Международный Казахско-Турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, *tmustapaeva89@mail.ru*

Mustapayeva Talshyn – Master of Art History, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, *tmustapaeva89@mail.ru*

Мылтыкбаева Меруерт Ширакбаевна – өнертану кандидаты, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық кафедрасының доценті, *meruertm@mail.ru*

Мылтыкбаева Меруерт Ширакбаевна – кандидат искусствоведения, доцент, Казахская национальная консерватория имени Курмангазы (Алматы, Казахстан), *meruertm@mail.ru*

Mylytkbayeva Meruert Shirakbaevna – Candidate of Art History, docent, Kurmangazy Kazakh National Conservatory, *meruertm@mail.ru*.

Мырзалы Назира Бердіғұлқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *naziramyrzaly@gmail.com*

Мырзалы Назира Бердиғұлқызы – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени имени Абая, *naziramyrzaly@gmail.com*

Myrzaly Nazira – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *naziramyrzaly@gmail.com*

Мырзатай Майра Мухтарқызы – оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *maira.mirzatai@mail.ru*

Мырзатай Майра Мухтарқызы – преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *maira.mirzatai@mail.ru*

Myrzatay Maira – teacher, Abai Kazakh National Pedagogical University, *maira.mirzatai@mail.ru*

Набидоллина Шолпан Сагатовна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Батыс Қазақстан инновациялар және технологиялар университетінің доценті, *sholpan_sagatovna@mail.ru*
Набидоллина Шолпан Сагатовна – кандидат педагогических наук, доцент, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, *sholpan_sagatovna@mail.ru*
Nabidollina Sholpan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, West Kazakhstan University of Innovation and Technology, *sholpan_sagatovna@mail.ru*

Найманова Динара Мухамедияқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *dinara_2707@mail.ru*

Найманова Динара Мухамедияновна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *dinara_2707@mail.ru*

Naimanova Dinara – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *dinara_2707@mail.ru*

Насирова Диана Махмудовна – PhD доктор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *Diana-nasirova@mail.ru*

Насирова Диана Махмудовна – доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *Diana-nasirova@mail.ru*

Nassirova Diana – Doctor PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, *Diana-nasirova@mail.ru*

Немченко Наталья Федоровна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, *nnemchenko@inbox.ru*

Немченко Наталья Федоровна – кандидат филологических наук, доцент, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, *nnemchenko@inbox.ru*

Nemchenko Natalya – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, *nnemchenko@inbox.ru*

Нұралин Асыланбек Жұмамұратұлы – аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, *nuralin.76@mail.ru*

Нұралин Асыланбек Жұмамұратович – старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, Республика Казахстан, *nuralin.76@mail.ru*

Nuralin Asylanbek – Senior Lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian and Technical University, *nuralin.76@mail.ru*

Нурғалиева Муршида Елубаевна – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, «Торайғыров атындағы университет» КЕАҚ, *murshida80@mail.ru*

Нурғалиева Муршида Елубаевна – доктор PhD, ассоциированный профессор НАО «Торайғыров университет», *murshida80@mail.ru*

Nurgaliyeva Murshida – Doctor PhD, Associate Professor, NJSC «Toraigyrov University», *murshida80@mail.ru*

Нүрке Майра Сыздыққызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *maira_nurke@mail.ru*

Нүрке Майра Сыздыққызы – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *maira_nurke@mail.ru*

Nurke Maira – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *maira_nurke@mail.ru*

Оразбаева Фаузия Шамсиқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, f_orazbaeva@mail.ru

Оразбаева Фаузия Шамсиевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, f_orazbaeva@mail.ru

Orazbaeva Fauziya – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, f_orazbaeva@mail.ru

Полякова Елена Степановна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Танк атындағы Беларусь мемлекеттік педагогикалық университеті, poljakova.elena@mail.ru

Полякова Елена Степановна – доктор педагогических наук, профессор, Белорусский государственный педагогический университет имени М.Танка, poljakova.elena@mail.ru

Poljakova Elena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, M.Tank Belarusian State Pedagogical University, poljakova.elena@mail.ru

Пустовалова Наталья Ивановна – педагогика ғылымдар кандидаты, доцент, М.Козыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, nata_pustovalova@mail.ru

Пустовалова Наталья Ивановна – кандидат педагогических наук, доцент, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, nata_pustovalova@mail.ru

Pustovalova Natalia – Candidate of Pedagogical Sciences, docent, M.Kozybayev North Kazakhstan State University, nata_pustovalova@mail.ru

Рыстығулова Венера Ботабаевна – физика-математика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, RystygulovaV@mail.ru

Рыстығулова Венера Ботабаевна – кандидат физико-математических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, RystygulovaV@mail.ru

Rystygulova Venera – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, RystygulovaV@mail.ru

Сагиров Айбек Ермекович – аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, ainara-2010@mail.ru

Сагиров Айбек Ермекович – старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, ainara-2010@mail.ru

Sagirov Aibek – Senior Lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian and Technical University, ainara-2010@mail.ru

Сарсембаева Арайлы Алибековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, araily@mail.ru

Сарсембаева Арайлы Алибековна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д.Серікбаева, araily@mail.ru

Sarsembaeva Araily – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, D.Serikbaev East Kazakhstan Technical University, araily@mail.ru

Сарсенбаева Лязиза Оналбаевна – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, lyaziza_s@mail.ru

Сарсенбаева Лязиза Оналбаевна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, lyaziza_s@mail.ru

Sarsembayeva Lyaziza – Candidate of Psychological Sciences, docent, Abai Kazakh National Pedagogical University, lyaziza_s@mail.ru

Сафронова Людмила Васильевна – филология ғылымдарының докторы, зерттеуші-профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *dinass2002@mail.ru*
Сафронова Людмила Васильевна – доктор филологических наук, профессор-исследователь, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *dinass2002@mail.ru*
Safronova Lyudmila – Doctor of Philological Sciences, Research Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *dinass2002@mail.ru*

Сурова Дарья Сергеевна – филология ғылымдарының кандидаты, Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, *dasha_surova@mail.ru*
Сурова Дарья Сергеевна – кандидат филологических наук, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д.Серикбаева, *dasha_surova@mail.ru*
Surova Darya – Candidate of Philological Sciences, D.Serikbaev East Kazakhstan Technical University, *dasha_surova@mail.ru*

Ташмухамбетов Бауыржан Ғалиханұлы – PhD доктор, Баишев Университеті, *tashmukhambetov@gmail.com*
Ташмухамбетов Бауыржан Ғалиханович – доктор PhD, Баишев Университет, *tashmukhambetov@gmail.com*
Tashmukhambetov Bauyrzhan – Doctor PhD, Baishev University, *tashmukhambetov@gmail.com*

Тобагабылова Айжан Жунисқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, қауымдастырылған профессор м.а., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, *aijan_baki@mail.ru*
Тобагабылова Айжан Жунусовна – магистр педагогических наук, и.о. ассоциированного профессора, Международный Казахско-Турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, *aijan_baki@mail.ru*
Tobagabylova Aizhan – Master of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, *aijan_baki@mail.ru*

Усенов Нурбол Ергешович – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *nurik_88_kaznpu@mail.ru*
Усенов Нурбол Ергешович – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *nurik_88_kaznpu@mail.ru*
Ussenov Nurbol – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *nurik_88_kaznpu@mail.ru*

Усенова Малика Эрмухамматовна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *ibragimova1110@mail.ru*
Усенова Малика Эрмухамматовна – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *ibragimova1110@mail.ru*
Ussenova Malika – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *ibragimova1110@mail.ru*

У Цзуньминь – профессор, Шығыс Қытай педагогикалық университеті, *zmwu@dedu.ecnu.edu.cn*
У Цзуньминь – профессор, Восточно-Китайский педагогический университет, *zmwu@dedu.ecnu.edu.cn*
Wu Zunmin – professor, East China Normal University, *zmwu@dedu.ecnu.edu.cn*

Халитова Исламия Рамазанқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *khalitova46@yandex.ru*

Халитова Исламия Рамазановна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *khalitova46@yandex.ru*

Khalitova Islamiy – Doctor of Pedagogical Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, *khalitova46@yandex.ru*

Халитова Мадина Мұратқызы – экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, *Em.madinakhalidi@mail.ru*

Халитова Мадина Муратовна – доктор экономических наук, ассоциированный профессор, Института экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, *Em.madinakhalidi@mail.ru*

Khalitova Madina – Doctor of Economics, Associate Professor, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, *Em.madinakhalidi@mail.ru*

Хамзина Жанна Амангельдиновна – заң ғылымдарының докторы, зерттеуші-профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *292803@mail.ru*

Хамзина Жанна Амангельдиновна – доктор юридических наук, профессор-исследователь, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *292803@mail.ru*

Khamzina Zhanna – Doctor of Law Sciences, Research Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *292803@mail.ru*

Цао Жань – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *inna.ran@yandex.ru*

Цао Жань – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *inna.ran@yandex.ru*

Caо Ran – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *inna.ran@yandex.ru*

Чугунова Анна Александровна – педагогикалық ғылымдар кандидаты, М.Козыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *anna030867@mail.ru*

Чугунова Анна Александровна – кандидат педагогических наук, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *anna030867@mail.ru*

Chugunova Anna – Candidate of Pedagogical Sciences, M.Kozybayev North Kazakhstan State University, *anna030867@mail.ru*

Авторлар назарына!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «Педагогика және психология» журналының негізгі тақырыптық бағыты үздіксіз білім беру жүйесінің барлық деңгейлерін ағымдағы жай-күйі туралы зерттеулерді жариялауы болып табылады.

Журнал келесі айдарлардан тұрады: Педагогика және психологияның әдіснамасы мен теориясы; Педагогика және психология тарихы; Қолданбалы психология және психотерапия; Білім берудегі инновациялар; Білім берудің мәселелері мен перспективалары; Оқытудың қазіргі заманғы әдістері мен технологиялар; «Мәңгілік ел» ұлттық идея аясындағы білім, мәдениет және өнер; Рухани жаңғыру: ғылым, білім беру және мәдени кеңістік.

Журнал жылына 4 рет шығады.

Редакциялық алқа журналдың барлық ғылыми бағыттары бойынша, тоқсанның бірінші айының 5-ші күніне дейін, бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды (қаңтар, сәуір, шілде, қазан). Мақалалар электрондық форматта ұсынылады (doc, docx, rtf). Файлдың атауында автордың тегін көрсетеді (бірлескен авторлар болса – бірінші автордың аты).

Шрифті – Times New Roman, кегль – 14, мәтінді ені бойынша тегістеу, аралығы – 1, тармақ – 1,25 см, үстіңгі және астыңғы жақтары – 2 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1 см.

Кестелер, сызбалар, суреттер анық болуы керек, мысалы: 1 сурет. Атауы. 1 кесте. Атауы. Кестелер, диаграммалар, суреттердің саны барлық мақаланың көлемінен 20% аспауы керек.

Барлық мақалалар ашық (сыртқы және ішкі) сыннан, редакциялық сараптама және бір жақты құпия (анонимді) сыннан өту керек.

Мақала құрылымына қойылатын талаптар:

- FTAMI (ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық индексі) – мақала тілінде;
- авторлардың толық аты-жөні (бас әріптер курсивпен, тегі – аты-жөнін алдында) – мақала тілінде;
- электрондық пошта;
- жұмыс (оқу) орны, қала, ел (мақала тілінде);
- мақаланың атауы (ортасында, қалың шрифті, бас әріптермен) – мақала тілінде;
- аңдатпа (мақала тілінде), 100-200 сөз;
- түйін сөздер/сөйлемдер (5-10 сөз), нүктелі үтірмен бөлінеді (мақала тілінде);
- мақаланың мәтіндегі бары: кіріспе (өзектілік, ғылыми маңыздылығы, зерттеудің мақсаты), негізгі бөлім (әдеби шолу, әдістер, нәтижелер) және қорытынды (қорытындылар);
- пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіппен төртбұрышты жақшаларда үздіксіз нөмірленеді; мәтіндегі сілтемелер төртбұрышты жақшаларда жазылады, «//» и «-» арнайы бөлгіштерді пайдалануға жол берілмейді. Автоматты бет сілтемелерін пайдалану рұқсат етілмейді. Әдебиет тізімде соңғы 3 жылдағы 20 деректен аз болмау керек, оның ішінде шетел деректер – 10-нан асу керек. Scopus және Web of Science базаларында жарияланған мақалаларға сілтемелер жасалуы қажет;
- References;
- аңдатпалар (басқа 2 тілде, мысалы: мақаланың мәтіні қазақ тілде болса, аннотация (орыс тілде) және abstract (ағылшын тілде) 100-200 сөз.

Барлық материалдар талапқа сай рәсімделуі және толықтай тексерілуі керек. Редакция алқасы авторлармен келіспей-ақ тақырыптарды өзгерту, мақалалардың мәтіндерін қысқарту мен оларға қажетті стилистикалық түзетулер енгізу құқын өзінде қалдырады. Фактілердің дәлелдігі үшін жарияланып отырған мақалалардың авторлары жауапты. Редакцияның көзқарасы мен авторлардың пікірлері берілген қолжазба материалдарымен сәйкес келмеуі мүмкін. Редакциялық алқасы мен қайтарылған мақалалар қайтадан қабылданбайды және қарастырылмайды. Мақаланың қолжазбалары авторларға қайтарылмайды.

Мақаланың электрондық нұсқасын редакция алқасына жіберуіңізге болады. Мақаланың көлемі (FTAMI, атауы, авторлар туралы ақпарат, аңдатпа және түйін сөздер есептеусіз) 2100 сөздерден кем емес және 5000 сөздерден артық емес болуы керек (7-16,5 бет, 1 бет – шамамен 300 сөз). 2019 жылдан бастап мақаланың көлеміне қойылатын талаптар Scopus базасының талаптарына сәйкес өзгереді (1-4- қосымшалар).

Мақаланың бір бетінің басылу бағасы – 1000 теңге сыртқы авторлар үшін (700 теңге – Абай атындағы ҚазҰПУ авторлар үшін), редакцияның оң шешімі бойынша университеттің банктік шотына, «Педагогика және психология» журналында жариялау үшін төлем» белгісімен төленеді (5 – қосымша).

Мақала мәтіні сараптамадан өткеннен кейін журналға жариялаудың кезекті ретімен басып шығару үшін төлем ақының түбіртегін мына мекен-жайға: 050010, Алматы қ., Достық даңғылы, 13 немесе pedagogika@kaznpu.kz электрондық пошта-сына бекітілген файлмен жіберу керек. Анықтама телефоны: 8 (727) 291-91-82.

Журналға «Қазпошта» АҚ арқылы жазылуға болады. Жеке жазылушылар және заңды тұлғалар үшін жазылу индексі 74253. Журналға бір жылға жазылған тұлғалар мақала жариялау төлем ақысынан босатылады.

Редакциялық алқасы

К сведению авторов!

Основной тематической направленностью журнала «Педагогика и психология» является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования. В журнале имеются следующие рубрики: Методология и теория педагогики и психологии; история педагогики и психологии; прикладная психология и психотерапия; инновации в образовании, проблемы и перспективы образования, современные методики и технологии обучения, образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел», Рухани жаңғыру: научное, образовательное и культурное пространство

Журнал издается 4 раза в год.

Редакционный совет Научно-методического журнала «Педагогика и психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает статьи по научным направлениям журнала. Ранее неопубликованная статья представляется в электронном формате (в форматах doc, docx, rtf). В названии файла указывается фамилия автора (при наличии соавторов – фамилия первого автора).

Кегль шрифта – 14, шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см.

Таблицы, диаграммы, рисунки представляются в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода), например: Рисунок 1. Название, Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.

Все статьи должны пройти открытое рецензирование (внешнее и внутреннее) и одностороннее слепое (анонимное) рецензирование.

Требования к структурным элементам статьи:

- МР НТИ (межгосударственный рубрикатор научно-технической информации);
- фамилия, имя, отчество авторов (на 3 языках);
- ученая степень, ученое звание, должность каждого из авторов (на 3 языках);
- адрес электронной почты и контактный телефон одного из авторов.
- название статьи (на 3 языках);
- аннотация (на 3 языках) от 100 слов до 200 слов (для иностранных авторов на русском и английском языках), аннотация должна включать в себя информацию о цели исследования, методологии и результатах;
- ключевые слова /словосочетания на 3 языках (5-10 слов), отделяются друг от друга точкой с запятой;
- текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основная часть (литературный обзор, методы, результаты) и заключение (выводы);
- список использованных источников приводится в алфавитном порядке со сквозной нумерацией; ссылки в тексте оформляются в квадратных скобках. Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 20 источников за последние 3 года, из них иностранных источников – не менее 10. Преимуществом станет использование статей, опубликованных в базах Scopus и Web of Science;
- References.

Все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Редакционный совет оставляет за собой право отбора статей для включения в журнал, менять заголовки, сокращать тексты статей и вносить в них необходимую стилистическую правку без согласования с авторами. Ответственность за достоверность фактов несут авторы публикуемых статей. Рукописи статей авторам не возвращаются. Точка зрения редакции может не совпадать с мнениями авторов публикуемых материалов.

Объем статьи (без учета МР НТИ, названия, сведений об авторах, аннотации и ключевых слов) должен составлять не менее 1 500 слов и не превышать 5 000 слов (от 5 до 16,5 страниц. 1 страница примерно 300 слов). С третьего номера 2018 года требования к объему статьи будут изменены в соответствии с требованиями базы данных Scopus.

Стоимость публикации 1 страницы текста – 1000 тенге для сторонних авторов (700 тенге – для авторов из КазНПУ имени Абая), оплата производится перечислением с пометкой «Оплата за публикацию в журнале «Педагогика и психология» на банковский счет университета: РГП ПХВ КазНПУ имени Абая, КОД 16, РНН 600900529562, ИИК KZ17856000000086696 АГФ АО «Банк ЦентрКредит» г.Алматы, БИК KСJBKZKX.

Тексты статей и копии/скан платежных поручений, подтверждающих оплату, просим присылать для публикации по адресу: 050010 г.Алматы, проспект Достык, 13 или отправлять прикрепленным файлом по электронной почте (pedagogika@kaznpu.kz). Телефон для справок: 8(727) 291-91-82.

На журнал можно подписаться через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253. Авторы, подписавшиеся на журнал, освобождаются от оплаты за публикацию статей в течение года.

Редакционный совет

Information for authors!

Thematic focus of the «Pedagogy and Psychology» Journal is the publication of scientific research on current problems of the modern state of all stages and levels of education. The journal contains the following headings: Modern Problems of Education; Methodology and Theory of Pedagogy and Psychology; Pedagogical and Psychological Science to society; History of Pedagogy and Psychology; Education Issues; Applied Psychology and Psychotherapy; Modern Methods and Technologies of Education.

Journal is published 4 times a year.

Editorial Board of the Scientific and Methodological Journal “Pedagogy and Psychology” of the Abai Kazakh National Pedagogical University accepts articles on the scientific directions of the journal. Previously, an unpublished article is presented in electronic format (in the formats doc, docx, rtf). The name of the file indicates the author’s surname (if there are co-authors the surname of the first author).

The size of the font is 14, the font is Times New Roman, the alignment is according to the width of the text, the spacing is single, the paragraph is 1.25 cm, the margins are upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. Tables, diagrams, figures are presented in a format that can be formatted (necessary for translation), for example: Figure 1. Title, Table 1. Title. The number of tables, diagrams, drawings should not exceed 20% of the total volume of the submitted article.

All articles must undergo an open review (external and internal) and one-way blind (anonymous) review. Requirements for the structural elements of the article:

- II STI (Interstate index of scientific and technical information);
- the author’s full name (in 3 languages);
- the author’s academic degree, academic rank, position (in 3 languages);
- the author’s e-mail address and telephone number;
- title of the article (in 3 languages);
- abstract (in 3 languages) from 100 words to 200 words (for foreign authors in Russian and English); the abstract should include information about the purpose of the research, used methodology and its results;
- keywords / phrases in 3 languages (5-10 words) should be separated from each other by a semicolon;
- the text of the article includes: introduction (relevance, scientific significance, research objective), the main part (literary review, methods, results) and conclusion (conclusions); references.
- the list of sources used in the paper should be listed in alphabetical order with end-to-end numbering; Links in the text should be formatted in square brackets. Using automatic pagination is not allowed. References should contain at least 20 sources published during last 3 years, including at least 10 foreign sources. The use of articles published in the Scopus and Web of Science databases will be considered as an advantage.

All the materials should be prepared in accordance with the requirements and carefully edited. The Editorial Board reserves the right to select articles to be published in the journal, to change the headlines, cut articles and make all the necessary stylistic corrections without the authors’ consent. The authors are responsible for the accuracy of the facts in the published articles. Manuscripts are not returned. The Editorial board opinion may be different from the published materials authors’ opinion. The volume of the article (not including MR STI, title, information about authors, annotation and keywords) should be at least 1,500 words and not exceed 5,000 words (from 5 to 16.5 pages, 1 page approximately 300 words). From the third issue of 2018, the requirements for the volume of the article will be changed in accordance with the requirements of the Scopus database.

The cost of publication is 1000 tenge per page for third-party authors, 700 tenge – for authors from Abai Kazakh National Pedagogical University. The payment is made by transferring with the mark «Payment for publication in the journal «Pedagogy and Psychology » to the bank account of the University: Republican state enterprise on right of economic management Abai KazNPU , CODE 16, TRN 600900529562, IIC KZ17856000000086696 AGF JSC «Bank Center Credit » Almaty, BIC KCJBKZKX.

The authors are cordially asked to send the texts of the articles in printed form and copies of payment orders confirming payment on this address: 050010, Almaty, Dostyk Avenue, 13 or send by attached file on this e-mail address: pedagogika@kaznpu.kz / telephone: 8 (727) 291-91-82.

The journal can be subscribed to in the JSC “Kazpost”. Index for legal bodies and individual subscribers is 74253. Persons who subscribe to the journal will be exempt from payment for the publication of articles during the year.

Editorial Board

МАЗМУНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT

Педагогиканың және психологияның әдіснамасы мен теориясы

Методология и теория педагогики и психологии

Methodology and theory of pedagogy and psychology

Меңлібекова Г.Ж., Ибраев С.Б. Әлеуметтік педагог тұлғасының кәсіби сәйкестілігін қалыптастыру: метакогнитивті тұғыр5

Менлибекова Г.Ж., Ибраев С.Б. Формирование профессиональной идентичности личности социальных педагогов: метакогнитивный подход5

Menlibekova G., Ybraev S. Formation of professional identity of the personality of a social teacher: a metacognitive approach5

Исаков Е.Д., Мазбаев О.Б., Лайсханов Ш.У. Болашақ география мұғалімдерінің туристік-өлкетану құзыретін қалыптастыру компоненттері15

Исаков Е.Д., Мазбаев О.Б., Лайсханов Ш.У. Компоненты формирования туристско-краеведческой компетенции будущих учителей географии15

Issakov Y., Mazbayev O., Laiskhanov Sh. Components of the formation of the tourist and local lore competence of future geography teachers15

У Цзуньминь, Акрамова А.С., Лю Лицзюнь. Некоторые аспекты интеграции в сфере образования между РК и КНР27

У Цзуньминь, Акрамова А.С., Лю Лицзюнь. ҚР мен ҚХР арасында білім беру саласын интеграциялаудың кейбір аспектілері27

Wu Zunmin, Akramova A., Liu Lizzun Some aspects of integration in education between Kazakhstan and China27

Хамзина Ж.А., Қилыбаев Т.Б., Сафронова Л.В. Оценка кадрового потенциала в сфере научных исследований в вузе: текущее состояние и перспективы развития37

Хамзина Ж.А., Қилыбаев Т.Б., Сафронова Л.В. Университетте ғылыми-зерттеу саласындағы кадр әлеуетін бағалау: қазіргі жағдайы және даму болашағы37

Khamzina Zh., Kilybayev T., Safronova L. Assessment of staff potential in the field of scientific research at the university: current state and development prospects37

Педагогиканың және психологияның тарихи

История педагогики и психологии

History of pedagogy and psychology

Мылтыкбаева М.Ш., Мосиенко Д.М., Абдинуров А.К. Актуальные вопросы источниковедения истории казахской музыки53

Мылтыкбаева М.Ш., Мосиенко Д.М., Абдинуров А.К. Қазақ музыка тарихының деректануының өзекті мәселелері53

Mylytkbayeva M., Mosienko D., Abdinurov A. Topical issues of source studies of the history of Kazakh music53

Қолданбалы психология және психотерапия
Прикладная психология и психотерапия
Applied psychology and psychotherapy

- Халитова М.М., Халитова І.Р., Атемкулова Н.О.** Өсіп келе жатқан жас ұрпақта экономикалық сана қалыптастыру мүмкіндіктері62
- Халитова М.М., Халитова І.Р., Атемкулова Н.О.** Возможности формирования экономического сознания у подрастающего62
- Khalitova M., Khalitova I., Atemkulova N.** Opportunities for the formation of economic consciousness in the younger generation62

- Кошербаева Г.Н., Мусихина Е.В.** Влияние синдрома эмоционального выгорания на профессиональную мотивацию педагогов высшей школы79
- Кошербаева Г.Н., Мусихина Е.В.** Жоғары мектеп оқытушыларының кәсіби мотивациясындағы эмоционалды сарқылу синдром79
- Kosherbaeva G., Musikhina V.** Syndrome of emotional burn out in the professional motivation of higher school teachers79

- Кажикенова Г.М., Нургалиева М.Е., Кодекова Г.Б.** К вопросу о развитии рефлексивного обучения в педагогическом процессе высшего учебного заведения86
- Кажикенова Г.М., Нургалиева М.Е., Кодекова Г.Б.** Жоғары оқу орнының педагогикалық үрдісінде рефлексивті оқытуды дамыту мәселесі туралы86
- Kazhikenova G., Nurgaliyeva M., Kodekova G.** On the development of reflexive learning in the pedagogical process of higher education institutions86

Білім беру саласындағы инновациялар
Иновации в образовании
Innovations in education

- Жангужинова М.Е., Ербол А., Лунга И.В.** Инновационные методики подготовки сценаристов в контексте креативной индустрии96
- Жангужинова М.Е., Ербол А., Лунга И.В.** Креативті индустрия контексінде сценаристарды дайындаудың инновациялық әдістемелері96
- Zhanguzhinova M., Erbol A., Lunga I.** Innovative methodics of the training scenographers in the context of creative industry96

- Кулдыбаев А.К., Нұралин А.Ж., Сагиров А.Е.** Возможности дистанционного обучения приемам компьютерной графике105
- Кулдыбаев А.К., Нұралин А.Ж., Сагиров А.Е.** Компьютерлік графика әдістерін қашықтықтан оқыту мүмкіндіктері105
- Kuldybayev A., Nuralin A., Sagirov A.** Possibilities of distance learning techniques of computer graphics105

- Нурке М.С., Каратаджене Д.Р.** Трансформация визуального искусства в ноосферном обучении на основе уникального восприятия114
- Нурке М.С., Каратаджене Д.Р.** Ноосфералық оқытуда визуалды өнерді трансформациялауды қабылдаудың бірегейлігіне негіздеу114
- Nurke M., Karatajiene D.** transformation of visual art in noospheric learning based on unique perception114

Білім берудің мәселелері мен келешегі
Проблемы и перспективы образования
Problems and prospects of education

Оразбаева Ф.Ш. Академиялық жазылымның өзекті мәселелері	122
Оразбаева Ф.Ш. Актуальные проблемы академического письма	122
Orazbayeva F. Actual problems of academic writing	122
Tashmukhambetov B. Optimization of the management of the higher educational institution: problems and prospects.....	130
Ташмухамбетов Б.Г. Жоғары оқу орынын басқаруды оңтайландыру: проблемалар мен мүмкіндіктер	130
Ташмухамбетов Б.Г. Оптимизация менеджмента высшего учебного заведения: проблемы и перспективы	130
Абаева Ғ.Ә., Айтжанова Р.К. Шала туылған ренинопатиясы бар ерте жастағы балалардың әлеуметтік-коммуникативтік және қимыл-қозғалыс дағдыларын бағалау	135
Абаева Ғ.Ә., Айтжанова Р.К. Оценка социально-коммуникативных и двигательных навыков детей раннего возраста при ретинопатии недоношенных	135
Abayeva G., Aitzhanova R. Assessment of social, communicative and motor skills of children with retinopathy of prematurity	135
Kvasnyh G., Pustovalova N., Chugunova A. On the issue of solving the problem of forming an inclusive culture among future teachers	146
Квасных Г.С., Пустовалова Н.И., Чугунова А.А. Болашақ мұғалімдердің инклюзивті мәдениетін қалыптастыру мәселерін шешу	146
Квасных Г.С., Пустовалова Н.И., Чугунова А.А. К вопросу решения проблемы формирования инклюзивной культуры у будущих педагогов	146
Laiskhanov Sh., Myrzaly N., Kokteubay Zh., Aliaskarov D. Applied issues of implementing gis technologies in school geography	153
Лайсханов Ш.У., Мырзалы Н.Б., Көктеубай Ж.Ж., Әлиасқаров Д.Т. Мектеп географиясына ГАЗ технологиясын ендірудің қолданбалы мәселелері	153
Лайсханов Ш.У., Мырзалы Н.Б., Көктеубай Ж.Ж., Алиасқаров Д.Т. Прикладные вопросы внедрения ГИС-технологий в школьную географию	153
Қасқатаева Б.Р., Бакирова Э.А., Ашубаева Д. Математика сабағында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын дамыту әдістері	160
Қасқатаева Б.Р., Бакирова Э.А., Ашубаева Д. Методы развития функциональной грамотности школьников на уроках математики	160
Kaskataeva B., Bakirova E., Ashubayeva D. Methods of developing functional literacy of school children in mathematics lessons	160

Білім берудің заманауи әдістемелері мен технологиялары
Современные методики и технологии обучения
Modern methods and technologies of teaching

Битибаева Ж.М., Насирова Д.М., Рыстыгулова В.Б., Мырзатай М.М. Исследовательские умения будущего учителя физики как компонент его профессиональной деятельности в условиях смешанного (оффлайн и онлайн) обучения	172
--	-----

Битибаева Ж.М., Насирова Д.М., Рыстыгулова В.Б., Мырзатай М.М. Болашақ физика мұғалімінің аралас (офлайн және онлайн) оқыту жағдайындағы кәсіби қызметінің құрамдас бөлігі ретіндегі зерттеу дағдылары172

Bitibayeva Zh., Nasirova D., Rystygulova V., Myrzatay M. Research skills of a future physics teacher as a component of his professional activity in a mixed (offline and online) environment training172

Polyakova E., Ivanova M., Bolatkhan N. Functioning of creative musical-educational environment of a university in the context of socio-humanitarian and information security 182

Полякова Е.С., Иванова М.В., Болатхан Н. Функционирование творческой музыкально-образовательной среды вуза в контексте социогуманитарной и информационной безопасности 182

Полякова Е.С., Иванова М.В., Болатхан Н. Әлеуметтік-гуманитарлық және ақпараттық қауіпсіздік контекстіндегі ЖОО шығармашылық музыкалық-білім беру ортасының жұмыс қызметі182

Суrowa Д.С., Сарсембаева А.А. Онлайн образование: новая реальность (о некотором опыте разработки онлайн курсов)..... 188

Суrowa Д.С., Сарсембаева А.А. Онлайн білім: бүгінгі ақиқат (онлайн курстарды әзірлеу тәжірибемізден)188

Surova D., Sarsembayeva A. Online education: new reality (experience of developing online courses)188

Абдигапбарова У.М., Амреева Т.М. Актуальность формирования критериев оценки нравственно-ценностных аспектов образовательных ресурсов в современных условиях на примере этнокультурной составляющей201

Абдигапбарова У.М., Амреева Т.М. Қазіргі жағдайда білім беру ресурстарының этномәдени құрамының адамгершілік-құндылық аспектілерін бағалау өлшемдерін қалыптастырудың өзектілігі201

Abdigapbarova U., Amreeva T. The Relevance of Forming Evaluation Criteria of Moral and Values Aspects of Educational Resources in Modern Conditions on the example of Ethno-Cultural Component201

Ussenova M., Nabidollina Sh. Features of cognitive development of deaf schoolchildren with different types of activity208

Усенова М.Э., Набидоллина Ш.С. Әр түрлі белсенділігі бар есту қабілеті зақымдалған оқушылардың танымдық даму ерекшеліктері208

Усенова М.Э., Набидоллина Ш.С. Особенности когнитивного развития глухих школьников с различными типами активности208

Алиева С.Н. Метод сравнительного анализа в преподавании ряда актуальных тем синтаксиса азербайджанского языка216

Алиева С.Н. Әзербайжан тілі синтаксисының бірқатар өзекті тақырыптарын оқытуда салыстырмалы талдау әдісі216

Alieva S. The method of comparative analysis in teaching a number of topical topics of azerbaijanian syntax.....216

- Найманова Д.М., Лебедева Л.А.** О роли профессиональной подготовки будущих педагогов к реализации интегративного подхода в обучении младших школьников Казахстана225
- Найманова Д.М., Лебедева Л.А.** Қазақстанның бастауыш сынып оқушыларын оқытуға интегративті тәсілді іске асыруға болашақ педагогтарды кәсіптік даярлаудың рөлі туралы225
- Найманова D., Lebedeva L.** The role of professional training of future teachers to implement the integrative approach in the education of Kazakhstani elementary schoolchildren225
- Kosmaganbetova G., Aganina K.** formation of entrepreneurial competency of education managers taking into account the challenges of the 21st century235
- Космаганбетова Г.Н., Аганина К.Ж.** XXI ғасыр сын-қатерлерін ескере отырып білім беру менеджерлерінің кәсіпкерлік құзыреттілігін қалыптастыру235
- Космаганбетова Г.Н., Аганина К.Ж.** Формирование предпринимательской компетентности менеджеров образования с учетом вызовов 21 века235
- Ансабаева А.Д.** Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу үрдісінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттестігінің технологиясы243
- Ансабаева А.Д.** Технология взаимодействия семьи и школы в процессе воспитания младших школьников243
- Ansabayeva A.** Technology of interaction of family and school in the process of education of junior schoolchildren243
- Немченко Н.Ф., Астафьева Ю.В.** Фольклорный текст как материал для развития креативного мышления студентов младших курсов253
- Немченко Н.Ф., Астафьева Ю.В.** Кіші курс студенттерінің креативті ойлауын дамытуға арналған материал ретінде фольклорлық мәтін253
- Nemchenko N., Astafyeva Yu.** Folklore text as a material for the development of creative thinking of undergraduate students253
- Калкашев С.Г., Абдиманатов Б.Ш., Усенов Н.Е., Гордеева З.И.** География пәнінде критериалды бағалауды енгізудің педагогикалық-психологиялық негіздері264
- Калкашев С.Г., Абдиманатов Б.Ш., Усенов Н.Е., Гордеева З.И.** Психолого-педагогические основы системы критериального оценивания по предмету география264
- Kalkashev S., Abdimanatov B., Ussenov N., Gordeeva Z.** Psychological and pedagogical bases of the system of criteria evaluation according to the subject geography264
- «Мәңгілік Ел» ұлттық идея контексіндегі білім беру, мәдениет және өнер
Образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел»
Education, culture and art in the context of national idea "Mangilik El"**
- Кошербаева А.Н.** Документальные источники кочевой цивилизации и институт геронтокрации «Жеті ата» как уникальные сетевые биокомпьютеры по управлению и воспитанию274
- Кошербаева А.Н.** Қәшпелі өркениеттің деректі көздері және "Жеті Ата" геронтократия институты даланың басқару мен тәрбиелеудегі бірегей желілік биокомпьютерлері274
- Kosherbayeva A.** Documentary sources of nomadic civilization and the gerontocracy institute "Zheti Ata" as unique network biocomputers of the steppe for management and upbringing274

Байдалиев Д.Д., Дүйсенбаев А.Қ., Ақжолова А.Т. XX ғасырдың басына дейінгі Әулиеата өңіріндегі оқу-тәрбие ісінің ерекшеліктері	283
Байдалиев Д.Д., Дүйсенбаев А.Қ., Ақжолова А.Т. Особенности учебно-воспитательной работы в Аулиеатинском регионе до начала XX века	283
Baidaliyev D., Duisenbayev A., Akzholova A. Features of educational work in Aulieata region before the beginning of the XX century	283

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛДАР/НАУЧНЫЕ ЖУРНАЛЫ

№	Название журнала / серий Хабаршы/Вестника	ФИО редактора /замредактора / ответсекретаря	Телефоны/электронные адреса
1	2	3	4
1	«Педагогика және психология» /«Педагогика и психология»	Билялов Дархан Нурланович	8 (272) 291 91 82
		Момбек Алия Ануарбековна	8 (727) 291 91 82, 8 701 756 12 87 aliya_mombek@mail.ru
		Исалиева Сауле Темирбаевна	87474165076 salia72@mail.ru
14 Серий Хабаршы/Вестника			
2	«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы /Серия «Социологические и политические науки»	Абсаттаров Раушанбек Боранбаевич	8 (727) 291 76 43 8 701 776 55 78
		Куанышбаева Жазира Жайлаубековна	kuanysbayeva.kz@gmail.com se- ria.sociological.political@gmail. com
3	«Филология ғылымдары» сериясы /Серия «Филологические науки»	Сманов Бахтияр Урисбаевич	8 701 317 7105 bahdiyarsmanov@mail.ru
		Нурбаева Аида Мухтаровна	8 705 888 8848 nurbaeva.aida@bk.ru
4	«Педагогика ғылымдары» сериясы /Серия «Педагогические науки»	Жампеисова Корлан Кабикеновна	8 (727) 291 19 81
		Қиясова Бахыт Айдархановна	8 707 843 15 76 vestnikkaznpu@mail.ru
5	«Психология» сериясы /Серия «Психология»	Намазбаева Жамиля Идрисовна	8 (727) 291 29 19 nii.psy@mail.ru
		Жігітбекова Бахыт Дастановна	8 701 358 99 05 bakhlytdastan@mail.ru
6	«Тарих және саяси – әлеуметтік ғылымдар» сериясы /Серия «Исторические и социально – политические науки»	Кенжебаев Габит Капесович	8 (727) 291 46 88 8701 743 41 07 kgabit62@mail.ru
		Оспанова Рыскуль Рамазановна	8701 305 66 72, ablai_angel@mail.ru
7	«Физика-математика ғылымдары» сериясы /Серия «Физико-математические науки»	Бектемесов Мактағали Абдимажитович	maktagali@mail.ru
		Шекербекова Шырын Тилеубергеновна	8 707 175 4132 sh_shirin@mail.ru
8	«Жаратылыстану – география ғылымдары» сериясы /Серия «Естественно – географические науки»	Жанбеков Хайрулла Нышанович	8 (727) 291 13 71 8 777 666 26 20 hairulla418@mail.ru
		Жақсыбаева Жанар Муратовна	8 701 141 35 35 zhanarkaznpu@mail.ru
9	«Көркем өнерден білім беру: өнер – теориясы – әдістемесі» сериясы /Серия «Художественное образование: искусство – теория – методика»	Кожалулов Токкожа Мукажанович	87772875587 tokkozbagul@mail.ru
		Ақбаева Шолпан Абильгазиевна	8 777 258 53 68 akbaeva_sholpan@mail.ru
10	«Арнайы педагогика» сериясы /Серия «Специальная педагогика»	Жиенбаева Надежда Бисеновна	8 777 8360055 zh_nadejda@mail.ru
		Хаби Айгерім Абдуллинқызы	8 700 150 9188 habi_92.a@mail
12	«Халықаралық өмір және саясат» сериясы /Серия «Международная жизнь и политика»	Жамансарин Нурлан Шукатович	8 705 184 6538 n.zhamansarin@sorbonne.kz
		Исламова Арзигуль Турсуновна	8 707 420 9232 vestnik_20@mail.ru
13	«Экономика» сериясы /Серия «Экономическая»	Иманбердиев Борасын Джакипбаевич	8 (727) 291 81 16
		Абельбаева Айман Канатовна	8 701 287 01 93 adelbaeva_83@mail.ru
14	«Юриспруденция» сериясы /Серия «Юриспруденция»	Бурибаев Ермек Абильгаевич	8 701 7392809 yermek-a@mail.ru
		Калкаева Несибели Бакитовна	8 701 4153016 nesibeli77@mail.ru
15	«Көп тілде білім беру және шетел тілдері филология» сериясы /Серия «Полиязычное образование и иностранная филология»	Аяпова Танат Танирбердиевна	8 (727) 291 30 66 8701 344 30 93 ayapova07@mail. ru
		Есенаман Сауле Ержановна	8 747 3740516 saule.yessenaman@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ/
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АБАЯ

Мамандықтардың тізімі/ Перечень специальностей

Білім беру бағдарламасы тобының нөмірі	Білім беру бағдарламалары тобы	Бейіндік пәндер		Қазақстан Республикасы жоғары және жоғары оқу орнанан кейінгі білім мамандықтарының Классификатор бойынша мамандықтардың коды мен атауы (2009)		
		1 бейіндік пән	2 бейіндік пән			
		1	2	3	4	5
V001	Педагогика және психология	Биология	География	5B010300	Педагогика және психология	
V002	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу	Биология	География	5B010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу	
V003	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі	Биология	География	5B010200	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі	
V004	Бастапқы әскери дайындық	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010400	Бастапқы әскери дайындық	
V005	Дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010800	Дене шынықтыру және спорт	
V006	Музыка мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010600	Музыкалық білім	
V007	Көрем еңбек және сызу мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010700	Бейнелеу өнері және сызу	
				5B012000	Кәсіптік оқыту	
V008	Құқық және экономика негіздері мұғалімдерін даярлау	Дүниежүзі тарихы	География	5B011500	Құқық және экономика негіздері	
V009	Математика мұғалімдерін даярлау	Математика	Физика	5B010900	Математика	
				5B012600	Математика-Физика	
				5B012700	Математика-Информатика	
V010	Физика мұғалімдерін даярлау	Физика	Математика	5B011000	Физика	
				5B012800	Физика-Информатика	
V011	Информатика мұғалімдерін даярлау	Математика	Физика	5B011100	Информатика	
V012	Химия мұғалімдерін даярлау	Химия	Биология	5B011200	Химия	
				5B012500	Химия-Биология	

1	2	3	4	5	6
B013	Биология мұғалімдерін даярлау	Биология	Химия	5B011300	Биология
B014	География мұғалімдерін даярлау	География	Дүниежүзі тарихы	5B011600	География
				5B012900	География-Тарих
B015	Гуманитарлық пәндер мұғалімдерді даярлау	Дүниежүзі тарихы	География	5B011400	Тарих
				5B013000	Тарих-Дінтану
B016	Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Қазақ тілі	Қазақ әдебиеті	5B011700	Қазақ тілі және әдебиеті
				5B012100	Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті
B017	Орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Орыс тілі	Орыс әдебиеті	5B011800	Орыс тілі және әдебиеті
				5B012200	Орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі және әдебиеті
B018	Шет тілі мұғалімдерін даярлау	Шетел тілі	Дүниежүзі тарихы	5B011900	Шетел тілі: екі шетел тілі
B019	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын даярлау	Биология	География	5B012300	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану
B020	Арнайы педагогика мамандарын даярлау	Биология	География	5B010500	Дефектология
B024	Музыкатану және өнертану	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B041600	Өнертану
B028	Хореография	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B040900	Хореография
B029	Аудивизуалды құрылғылар және медиа өндіріс	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B072200	Полиграфия
B030	Бейнелеу өнері	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B041300	Кескіндеме
				5B041400	Графика
B031	Сән, интерьер дизайны және өнеркәсіп дизайны	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B041700	Сән өнері
				5B042100	Дизайн
B032	Философия және этика	Дүниежүзі тарихы	География	5B020100	Философия
B033	Дінтану және теология	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B020600	Дінтану
B034	Тарих және археология	Дүниежүзі тарихы	География	5B020300	Тарих
B035	Түркітану және шығыстану	Дүниежүзі тарихы	Шетел тілі	5B021200	Түркітану
				5B020900	Шығыстану

1	2	3	4
7M03 Әлеуметтік ғылымдар		Әлеуметтік ғылымдар	
7M023	Тіл және әдебиет	6M020500	Филология
		6M020700	Аударма ісі
		6M021400	Әдебиеттану
7M031	Әлеуметтік ғылымдар	6M020400	Мәдениеттану
		6M020200	Халықаралық қатынастар
		6M050100	Әлеуметтану
		6M050200	Саясаттану
		6M050300	Психология
6M050500	Аймақтану		
7M04 Бизнес, басқару және құқық		Құқық Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес	
7M041	Бизнес және басқару	6M050600	Экономика
		6M050700	Менеджмент
		6M050800	Учет және аудит
		6M050900	Қаржы
		6M051000	Мемлекеттік және жергілікті басқару
		6M051100	Маркетинг
7M042	Құқық	6M030100	Құқықтану
		6M030200	Халықаралық құқық
7M05 Жаратылыстану ғылымдары, математика және статистика		Жаратылыстану ғылымдары	
7M051	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	6M060700	Биология
7M052	Қоршаған орта	6M060800	Экология
		6M060900	География
7M053	Физикалық және химиялық ғылымдар	6M060400	Физика
		6M060600	Химия
7M054	Математика және статистика	6M060100	Математика
		6M060300	Механика
7M06 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар		Техникалық ғылымдар и технологиялар	
7M061	Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	6M060200	Информатика
		6M070300	Ақпараттық жүйелер
7M11 Қызмет		Қызмет	
7M111	Қызмет көрсету саласы	6M090200	Туризм
		6M090600	Мәдени демалыс

8D01 Педагогикалық ғылымдар		Білім беру	
8D011	Педагогика және психология	6D010300	Педагогика және психология
		6D012400	Педагогикалық өлшемдер
8D012	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу педагогикасы	6D010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
8D013	Жалпы білім беру пәнінің мамандануынсыз мұғалімдерді даярлау	6D010200	Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі
8D015	Жаратылыстану пәндері бойынша мұғалімдерді даярлау	6D010900	Математика
		6D011000	Физика
		6D011100	Информатика
		6D011200	Химия
		6D011300	Биология
6D011600	География		
8D016	Гуманитарлық пәндер бойынша мұғалімдерді даярлау	6D011400	Тарих
8D017	Тілдер мен әдебиет бойынша мұғалімдерді даярлау	6D011700	Қазақ тілі мен әдебиеті
		6D011800	Орыс тілі мен әдебиеті
8D019	Арнайы педагогика бойынша мамандар даярлау	6D010500	Дефектология
8D02 Өнер және гуманитарлық ғылымдар		Гуманитарлық ғылымдар	
8D022	Гуманитарлық ғылымдар	6D020100	Философия
		6D020300	Тарих
8D023	Тіл және әдебиет	6D020500	Филология
		6D021300	Лингвистика
		6D021400	Әдебиеттану
8D03 Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат		Әлеуметтік ғылымдар	
8D031	Әлеуметтік ғылымдар	6D050100	Әлеуметтану
		6D050200	Саясаттану
8D04 Бизнес, басқару және құқық		Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес	
8D041	Бизнес және басқару	6D050600	Экономика
		6D050700	Менеджмент
		6D050800	Учет и аудит
		6D050900	Финансы
8D05 Жаратылыстану ғылымдары, Математика және статистика		Жаратылыстану ғылымдары	
8D051	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	6D060700	Биология
8D052	Қоршаған орта	6D060800 6D060900	Экология География
8D053	Физикалық және химиялық ғылымдар	6D060400 6D060600	Физика Химия
8D054	Математика және статистика	6D060100	Математика
8D06 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар		Техникалық ғылымдар и технологиялар	
8D061	Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	6D060200 6D070300	Информатика Ақпараттық жүйелер

«Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналына жазылу туралы хабарландыру

2020 жылдың 1 қарашасынан Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналына жазылу басталды.

Журналдың негізгі тақырыптық бағыты білім берудің барлық сатылары мен деңгейлерінің қазіргі жай-күйінің өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жариялау болып табылады.

Журнал ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ КОКСОН ұсынған басымдар тізбесіне енгізілген, КазБЦ импакт-факторы бар – 0,15.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Журналға жазылу «Қазпошта» АҚ арқылы рәсімделеді. Заңды тұлғалар мен жеке жазылушылар үшін Индекс 74253. Журналға қол қойған авторлар редколлегияның шешімі бойынша мақалаларды жариялағаны үшін төлемнен босатылуы мүмкін.

Анықтама үшін тел.: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Объявление о подписке на научно-методический журнал «Педагогика және психология»

С 1 ноября 2020 года началась подписка на научно-методический журнал «Педагогика және психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Основной тематической направленностью журнала является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования.

Журнал включен в Перечень изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности, имеет импакт-фактор КазБЦ - 0,15.

Журнал издается 4 раза в год.

Подписка на журнал оформляется через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253. Авторы, подписавшиеся на журнал, могут быть освобождены от оплаты за публикацию статей по решению редколлегии.

Справки по тел.: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Announcement of a subscription to the scientific and methodological journal “Pedagogy and Psychology”

From November 1, 2020, a subscription to the scientific and methodological journal “Pedagogy and Psychology” of the Abai University is began.

Journal is focused on publishing research papers on current problems connected with all the stages and levels of education.

The journal is included in the List recommended by the Committee for Quality Control in Education and Science of Kazakhstan Ministry of Education and Science to publish the main results of scientific activity, and it has an impact factor KazBC – 0,15.

Journal is published 4 times a year.

Subscription to the magazine is made through Kazpost JSC. Index for legal entities and individual subscribers is 74253. Authors who subscribed to the journal are not obliged to pay for publishing articles according the editorial board decision.

Phone number for inquiries: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Выпускающий редактор: *Алия Момбек*
Дизайнер: *Нурбол Жетигенов*
Верстка: *Акерке Ыскак*

перевод «Слово редактора»
на казахский язык: *Кулданов Наурыз*
на английский язык: *Носко Артем*

Отпечатано в типографии издательства «Ұлағат»
КазНПУ им. Абая.

Подписано в печать 28.12.2021.
Формат 60x84^{1/8}. Бумага сыктывкарская. Печать – RISO.
40,25 п.л. Тираж 300. Заказ № 328

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
050010, Алматы, пр. Достык, 13. Тел. 291-18-65.

